



HATÁRHELYZETEK III

**Önmeghatározási kísérletek:
hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig**

HATÁRHELYZETEK III

HATÁRHELYZETEK III

**Önmeghatározási kísérletek:
hagyományőrzéstől a nyelvi identitásig**

Szerkesztő

Fábri István – Kötél Emőke

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium
Budapest 2010

A kötet az OKM pályázata alapján a MÁSZ keretében működő
Oktatáskutató Szakkollégium hallgatóinak tanulmányait tartalmazza

A kötet szerzői:

Bara Beáta, Döme Zsolt, Gazdag Vilmos, Homa Katalin, Lőrinczi Tünde, Molnár Anita,
Molnár Ferenc, Petres Andrea, Séra Magdolna, Szabó Levente, Szilágyi István,
Szügyi Éva, Temető Krisztina, Tóth-Bartos András

A kötetben megjelent tanulmányok tartalmáért a szerzők vállalják a felelősséget.

Belső tutorok:

Beregszászi Anikó, Fábri István, Kiss Paszkál, Kötél Emőke

Külső tutorok:

Bárdi Nándor, Bartos-Elekes Zsombor, Beregszászi Anikó, Csatáry
György, Csernicskó István, Gábrity Molnár Irén, Gereben Ferenc, Ilia
Mihály, Kiss Paszkál, Mandel Kinga, Szigeti Jenő, Welker Árpád

Angol nyelvi lektor:

Horváth Györgyi

Tördelő:

Szabó Viktor

A borítótérvező Kozsák Rudolf Árpád © fényképének felhasználásával készült.

Nyomdai munkálatok:

A – Z Buda CopyCat Kft.
1054 Budapest, Alkotmány u. 18.

Felelős kiadó:

Dr. Hatos Pál

ISBN 978 – 963 – 88739 – 4 – 1

TARTALOM *

ELŐSZÓ - Fábri István	7
------------------------------------	----------

I. IDENTITÁSVIZSGÁLATOK

Homa Katalin: <i>Kárpátaljai magyar fiatalok nemzeti önmeghatározása. Kisebbségi identitást védő tényezők</i>	13
--	-----------

Temető Krisztina: <i>Kárpátaljai írók identitása a „kulturális átöltözés” időszakában</i> ..	40
---	-----------

Döme Zsolt: <i>A délvidéki magyar fiatalok nemzeti identitása és politikai kultúrája</i>	68
---	-----------

Lőrinczi Tünde: <i>Az etédi gáborok. A hitélet és etnicitás összefüggései egy adventista gábor közösség mindennapjaiban</i>	100
--	------------

II. SZOCIOLINGVISZTIKA, OKTATÁSPOLITIKA, NYELVI JOGOK

Gazdag Vilmos: <i>Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásai-ban (Kárpátalja, Ukrajna)</i>	124
---	------------

Séra Magdolna: <i>Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelvválasztásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre irányított beszélgetések alapján)</i>	161
---	------------

Molnár Anita: <i>Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján</i>	186
---	------------

Szilágyi István: <i>Összehasonlító elemzés a finnországi svédek és a romániai magyarok nyelvi és oktatási jogairól</i>	213
---	------------

III. FELSOÓKTATÁS

Petres Andrea: <i>A felsőoktatásról szóló diskurzusok alakulásának dinamikája a romániai magyar sajtónyilvánosságban 2007 és 2009 között</i>	240
---	------------

* A kötetből nyomdatechnikai és terjedelmi okok miatt kimaradt interjúvázlatok, -részletek, fényképek, táblázatok, ábrák és egyéb mellékletek a teljes szöveg *Digitális változatában* található, a <http://kataszter.martonaron.hu> oldal, Tudástár link - MÁSZ Szakkollégisták írásai címszó alatt. Ugyanitt kaptak helyet a kötetbe nem került tanulmányok is.

Szügyi Éva: A vajdasági fiatalok kar- és szakválasztását befolyásoló tényezők szerbiai/ magyarországi diplomások és hallgatók körében	259
--	------------

Szabó Levente: <i>Tőkefajták szerepe az álláskeresésben. Diákszervezetek mint a tőke forrásai</i>	289
--	------------

IV. TÖRTÉNETI KUTATÁSOK - HAGYOMÁNYÖRZÉS

Molnár Ferenc: <i>A máramarosi ruszinság 1849. évi története</i>	306
---	------------

Tóth-Bartos András: <i>Észak-Erdély 1940-1944. Szakirodalmi áttekintés</i>	326
---	------------

Bara Beáta: <i>Világörökség és turizmus alakulásának viszonya Segesváron és Gyulafehérváron</i>	347
--	------------

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	369
-----------------------------------	------------

HELYMUTATÓ	371
-------------------------	------------

NÉVMUTATÓ	375
------------------------	------------

ANGOL NYELVŰ ABSZTRAKTOK – ABSTRACTS	388
---	------------

A KÖTET SZERZŐI	394
------------------------------	------------

Előszó

A szomszédos országok kisebbségben élő magyar közösségeinek szellemi műhelyeiben született tudományos munkák több évtizede szerves részét képezik nem csak általában a kárpát-medencei, hanem immár szűkebben véve a magyarországi tudományosságnak is. Az e témákban íródott publikációk száma az utóbbi években nem hogy nem csökkent, hanem még inkább nőtt is, bizonyítva egyrészt a határon túli magyar tudományosság életképességét és erősödő szakmai színvonalát, másrészt a tárgyalt társadalmi problémák aktualitását. Öröndetes fejlemény, hogy az ez irányú magyarországi támogatáspolitikai, gyakran változó súlypontjai ellenére, az utóbbi időben számos külhoni és magyarországi magyar felsőoktatási szakmai műhely, illetve kutatóintézet vált az egész régió mértékadó szellemi műhelyévé. A Márton Áron Szakkollégium által néhány éve életre hívott pályázati programok iránti nem lankadó érdeklődés pedig mutatja, hogy a kutatói utánpótlás is biztosított ezen a területen.

Ha tematikai oldalról próbáljuk jellemezni a kárpát-medencei magyar „kisebbségkutatás”-t, akkor egyre sokszínűbb kép tárul elénk. Korábban elsősorban a honismereti, szociográfiai, nyelvtudományi-lingvisztikai munkák dominanciája volt megfigyelhető, ami jelentősen hozzájárult a kisebbségben élő magyarság jelenének és múltjának a megismeréséhez. Ezeknek a kutatásoknak gyakran kimondott vagy kimondatlan céljuk volt a nemzeti identitás erősítése, illetve a szülőföldön maradást elősegítő hatékony stratégiák és intézkedések kidolgozása. Ez a fajta nyilvánvaló értéktételezés ugyanakkor nem meglepő módon gyakran átvezette a kutatókat a kisebbségpolitika ideologikus terepére, ami sok tekintetben akár a tudományos munka színvonalának is ártott. Szerencsére az utóbbi időben egyre megalapozottabb, a tudományos kutatás minden kritériumának maximálisan megfelelő publikációk születtek. Sőt, a szakemberek érdeklődése is fokozatosan kitágult ezen a területen, aminek köszönhetően nem csak újabb diszciplínák és szakmai irányok (szociológia, oktatásszociológia, politológia, gazdaságsszociológia stb.) követelnek maguknak egyre nagyobb szerepet a magyar kisebbségkutatásban, hanem mindezen kutatások a mértékadó nemzetközi tudományos megközelítések és irányzatok eredményeinek a felhasználására törekednek.

Fenti megállapítások igazolást lelnek a külhoni magyar tudományos utánpótlást kiválóan fémjelző jelen kötet anyagának áttekintésekor is, ami egyúttal érezhető elmozdulást jelent az ugyanezen kutatói ösztöndíjprogram terméseként múlt évben megjelent tanulmánygyűjteményhez képest.¹ Ez utóbbi kiadvány utószavában *Szarka László* igen találóan jellemzi az akkor született munkákat: „A tanulmányok egy-két kivételtől eltekintve önelemzések: a külhoni magyar egyetemi hallgatók magyarországi képzésében központi szerepet játszó Márton Áron Szakkollégium

¹ Határhelyzetek – Külhoni magyar egyetemisták peregrinus stratégiái a 21. század elején. Szerkesztette: Szarka László–Kötél Emőke. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. Budapest, 2008. 183. p.

(MÁSZ) hallgatóiként a szerzők saját döntési helyzeteket, tapasztalataikat, szakmai esélyeiket, munkaerő-piaci kilátásaikat elemezték oktatásszociológiai módszerekkel, kérdőíves felmérésekkel, interjúkkal.” A következő lapokon olvasható írások azonban mind tematikájuk, mind alkalmazott módszertani apparátusuk tekintetében lényegesen szélesebb skálán mozognak.

Mindemellett a kontinuitást is megtaláljuk a korábbi éveket meghatározó témaválasztással, hiszen a nemzeti identitás erősítésében kulcsfontosságú szerepet játszó anyanyelvörzés kérdéskörét több kutatás szintén érinti. A szociolingvisztikai és oktatáspolitikai megközelítéseket tartalmazó tanulmányok annak a szisztematikusan építkező, a régióban lassan meghatározó szereplővé váló kárpátaljai tudományos szakmai műhelynek a legújabb termései, ahol évről-évre mindig újabb fiatal kutatók lépnek a nyilvánosság elé színvonalas, az adott tudományos diszciplínák legfrissebb eredményeire építkező elemzéseikkel. A három kárpátaljai munka mellett külön említést érdemel a romániai magyarok és a finnországi svédek nyelvi jogainak összehasonlító elemzése, amely szélesebb perspektívába helyezi az eddig igencsak átpolitizált kérdéskör tudományos igényű vizsgálatának lehetőségét.

Az elemzői horizont tágítása talán éppen a kisebbségkutatás leginkább súlyos kérdéseket feszegető területén, az identitásvizsgálatok kapcsán érhető tetten. A kötet nyitó fejezetében szereplő tanulmányok jellemzője, hogy a szociálpszichológia, a politológia és az antropológia legújabb nemzetközi irányzatai eredményeinek a szerves beépítésével próbálják egy-egy sajátos problematika mentén megvilágítani a különböző régiók magyar közösségeinek léthelyzetét, az egyéni döntések szubjektív és objektív összetevőit. Hasznos elemekkel gazdagítja az ezzel kapcsolatos ismereteinket a vajdasági fiatalok nemzeti identitását aktuálpolitikai és magyarországi vonatkozások beemelésével boncolgató vizsgálata; mint ahogy a kárpátaljai értelmiség rendszerváltás előtti forrásokig visszanyúló önmeghatározásáról szóló értekezés is eddig feltáratlan mélységeit próbálja megragadni a kisebbségi magyar kulturális önszerveződéseknél. A kárpár-medencei régió etnikailag lényegesen sokszínűbb annál, mint hogy az egyes térségek nemzetiségeinek együttélési problémáit kizárólag a román-magyar, a szlovák-magyar, a szerb-magyar stb. konfliktusokra szűkítsük le, hiszen pl. a roma kérdés számos területen át- és átszővi ezt a problémahalmazt – éppen ezért különösen ajánlott olvasmány mindenki számára az egyik leghagyományörzőbb roma (oláh) közösség, a gáborok erdélyi csoportjának hitéleti és identitásbeli összefüggéseit szemléletesen megragadó írás.

A máramarosi ruszinságnak a magyar forradalom és szabadságharc 1849. évi katonai hadműveleteiben játszott szerepéről szóló történeti munka tovább árnyalja a magyar történelem e kiemelkedő korszakának számos etnikai problémával terhelt folyamatait. Hasonlóan kevésbé vizsgált kutatási terület a „magyar-magyar” viszony is: a második bécsi döntés utáni észak-erdélyi események rendkívül gazdag forrásjegyzékét tárta fel szerzőnk, külön hangsúlyt fektetve a magyarországi katonai irányítás és közigazgatás, illetve a helyi magyar közösség képviselői közötti együttműködések nem kevés konfliktust magában hordozó fejleményeire.

Magyarország, Szlovénia, Szlovákia, majd nemrég Románia európai uniós csatlakozásával a nemzetiségi-kisebbségi kérdés számos eleme lényegesen új megvilágításba helyeződött térségünkben. Ezek közül talán a legfontosabb az a rohamléptekkel kitáguló munkaerő-piaci versenytér és ennek következményei, amelynek következtében a közép-kelet-európai térség szinte teljesen „átjárhatóvá” vált, megszabadult nemzetállami korlátaiktól, másrészt az egyes országokat a térség képzett és képzetlen munkaerőjért versengő szereplőivé tette. Ebben a kontextusban a többnemzetiségű régiók magyar nyelvű felsőoktatása is új kihívások elé néz, mint ahogy a magyarországi képzésben résztvevő határon túli magyar hallgatók döntései és karriertervei is más megvilágításba helyeződnek, illetve a nemzetközi hallgatói mobilitás sajátos elemeiként értelmeződnek. A vajdasági magyar fiatalok intézmény- és szakválasztási döntéseinek motívumait elemző tanulmány többszintű és alapos empirikus adatgyűjtésre alapozva éppen ezt a kitáruló perspektívát próbálja bemutatni. A romániai magyar egyetem ügyének jól ismert politikai vitáinak részletes médiaelemzése pedig arra világít rá, hogy gyakran épp a meghatározó magyar politikai elit nem képes releváns válaszokat adni a kisebbségi nyelvű oktatási intézmények előtt tornyosuló legújabb kihívásokra. A nagyváradi hallgatói érdekképviselési munkában fontos szerepet játszó magyar fiatalok munkaerő-piaci életútjának vizsgálata azonban már nem elsősorban identitásbeli és migrációs vagy éppen a kisebbségpolitika látószögéből, és nem is az utóbbi években egyre nagyobb hangsúlyt kapó pályakövetéses vizsgálatok logikájából közelíti meg a kisebbségben élő magyar közösségek fiatal értelmiségének elhelyezkedési lehetőségeit, hanem a kapcsolati tőkének általában a térségben jellemző szerepét próbálja elemezni.

A kötetben szereplő írásoknak már e gyors lajstromát áttekintve is nyilvánvalónak tűnik a szerzők bizonyos mértékű egyéni involváltsága a vizsgált kérdések kapcsán, ami olykor-olykor némi normatív elemmel fűszerezi az összességében alapos és színvonalas munkákat. A tudományos megalapozottság és a kutatói-szakmai korrektség követelménye mellett ezekben az esetekben értelmes követelmény-e a teljes távolságtartás, avagy a kissé megfoghatatlan kutatói „objektivitás”? Egyértelmű válasz helyett hadd hívjam segítségül inkább a híres XX. századi olasz filozófust, Benedetto Crocét, aki ugyan elsősorban a történettudományról értekezik alább idézett műve oldalain, de úgy vélem, hogy alapgondolata minden társadalomtudományi diszciplínára többé-kevésbé kiterjeszthető: „minden igaz történelem kortárs történelem”, ugyanis mindig a jelen érdeke az, ami arra ösztönzi a történetészt, hogy kutassa, újragondolja a múlt eseményeit...²

Fábr István

2 Benedetto Croce: Teoria e storia della storiografia. (A történelem és a történetírás története). Laterza, Bari. 1927.4. p.

Identitásvizsgálatok

Kárpátaljai magyar fiatalok nemzeti önmeghatározása. Kisebbségi identitást védő tényezők¹

Bevezető gondolatok: kettős határhelyzetben²

Annak megfogalmazása, hogy kik vagyunk, honnan jövünk, s mik a céljaink, feltétlenül szükségesek ahhoz, hogy megtaláljuk helyünket a mindennapokban, teljenek azok akármerre is a világban.

A külhoni magyar kisebbségek identitásképzésének folyamatait, sajátosságait számos tanulmányban elemezték már. A szakirodalom újabb és újabb adalékokkal járul hozzá annak értelmezéséhez, hogyan és milyen tényezők mentén alakul a kisebbségben felnövekvők és élők azonosságtudata, mik is pontosan az ön-, illetve „mi-meghatározás” fő irányvonalai.

Pszichológiai szempontokat hangsúlyozó vizsgálat nem folyt még ezekben a kérdésekben Kárpátalján. A kutatások zömében szociológiaiak, szélesebb társadalmi rétegeket, korosztályokat érintve. Fontosnak tartottam tehát egy adott korcsoport részletesebb vizsgálatát. Választásom a 16–18 éves fiatalokra esett, akik életüknek egyik legmeghatározóbb szakaszában, a serdülőkorban, illetve épp a serdülőkor és fiatal felnőttkor határán vannak

Erik Erikson fejlődépszichológus, aki a serdülőkor legfontosabb feladatának az identitásképzést tartotta, úgy vélte, hogy az önmeghatározás nem merül ki az egyéni szinten, a személyiség integrációjában; legalább ennyire fontos, hogy a személy megtalálja helyét a társadalomban, tehát a serdülőkor feladatát a „két identitás identitásának” megalapozásában látja.³ A fiatal felnőttkor felé haladva, az önkép alakítása közben előkerül a nemzeti hovatartozás kérdése is. Bizonytalan lehet viszont a válaszadás a kisebbségben élőkénél: azon túl, hogy életkori sajátosságnak is tekinthető (hiszen az útkeresés időszakáról beszélünk), a bizonytalanság adódhat sajátos léthelyzetükből, státuszukból is.

A felvetett kérdés – jelen pillanatban milyen, s hova tart a fiatalok nemzeti identitása – aktualitása az ukrainai magyar nyelvű oktatás visszaszorítását célzó rendeletekből, a kisebbségek, s köztük a magyar ajkú diákok felsőoktatási intézményekbe való bejutását megnehezítő intézkedésekből adódik.⁴

1 *Szüleimnek*

2 Ezúton szeretnék köszönetet mondani Gereben Ferencnek, Kiss Paszkálnak, P. Punykó Máriának és Daróczi Gergelynek, hogy munkájukkal segítették tanulmányom megírását. Köszönöm továbbá a kérdőíveket kitöltő közel 300 kárpátaljai fiatal közreműködését, illetve valamennyi iskolaigazgató és pedagógus támogatását, akik segítségemre voltak az adatgyűjtésben.

3 Erikson, 1968: 22.

4 Az ukrán Oktatási Minisztérium 2008. évi 461. számú rendelete megfogalmazza, hogy az ukrán nyelv magasabb színvo-

Érdekes szempontnak tartom a vizsgált személyek „kettős határhelyzetét” – a felnőttkor küszöbén, kisebbségben élnek. Vajon milyen attitűdöket hívnak elő a sorozatosan előálló nehézségek? Látnak-e, akarnak-e látni kiutat a nemzeti értékek továbbmentésére, s ha igen, mi módon, milyen kapaszkodók segítségével?

A kutatásom fő célja tehát a kárpátaljai magyar fiatalok nemzeti identitás-jellemzőinek feltérképezése, a kisebbségi léttel való megküzdést támogató belső és külső erőforrások, személyiséggazdagító tényezők elemzése. Rá kívánok világítani arra, hogy milyen szerepet játszik mindebben a vallásosság „mértéke” és módja, a vallási hagyományörzésre irányuló attitűd. További célom annak vizsgálata, hogy milyen értelemben beszélhetünk a kisebbségek esetében identitás-komplexitásról, s hogy ez a személyiség-konstruktum mennyiben hat ki a külhoni magyar fiatalok nemzeti identitására, kisebbségi létük szubjektív megélésére.

A fenti témaköröket pszichológiai megközelítésben vizsgálom, a kutatásomra szabott empirikus módszerrel. Ugyanakkor fontos kiindulási alapként tekintek a korábbi, főleg szociológiai identitás-vizsgálatokra, s azon túlmenően, hogy tanulmányomban összegzem ezek főbb eredményeit, egyben azok érvényességét, aktualitását is vizsgálom a kárpátaljai magyar fiatalok életében.

Identitásképzési sajátosságok a kárpátaljai magyaroknál

A kárpátaljai magyarság identitástudatát, kultúrához való viszonyát célzó nagyobb volumenű, többször az egész Kárpát-medencére kiterjedő kutatások, zömében kérdőíves, szociológiai szempontú felmérések voltak (pl. *Mozaik 2001*, *Kárpát Panel 2007*). Gereben Ferenc 1995–1996-ban, és az ezredforduló éveiben végzett kérdőíves felmérést a Kárpát-medencében. Ennek során megállapítást nyert, hogy a közösségi érzés az érzelmek, az anyanyelv, a kulturális, történelmi, valamint vallási hagyományok mentén koncentrálódik.⁵

Az olyan, nyitott kérdésekre adott válaszok alapján, mint a „*Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?*” összeállt egy kategóriarendszer. Ennek elemei: a magyarságukat negatív érzésekkel társítók, közömbösek, természetesként felfogók (amibe „egyszerűen beleszülettek”), valahová tartozás (nemzet, szülőföld, közösség)

nalú oktatása érdekében szorgalmazza a nemzetiségi iskolák oktatási nyelvének ukrán nyelvre történő fokozatos cseréjét (Kohut, 2008: 31.). 2008-ban vezették be Ukrajnában az ún. „független tesztelést” – a központi vizsgaközpontokban tett vizsgák érettséginek minősülnek, s egyben a felsőoktatásba való felvételt is jelentik (több európai országhoz hasonlóan). 2008-ban a nemzetiségi iskolák tanulói még az oktatás nyelvén tehetek érettségi-felvételi vizsgát (az ukrán nyelv és irodalom kivételével). Azonban a 2009-2010-es tanévtől, a kormányrendeletek értelmében, utóbbi már csak ukrán nyelven történhet (Séra, 2009: 248.). E téren is változást hozott azonban a kormányváltás. Az ez év március 11-én alakult új ukrán kormány ígéretet tett az anyanyelven történő érettségizés visszaállítására, melyet már idén meg kívánnak valósítani (Kárpátalja Hírportál – Kárpátinfo.net).

5 Hires, 2008: 13.

érzését kiemelők, valamint a nemzeti kultúrához (anyanyelv, hagyományok) kötődést hangsúlyozók csoportjai. „A kultúrán kívüli legmarkánsabb kategóriákat – határon túl (különösen Kárpátalján és Erdélyben) – a pozitív érzelmekre, illetve a cselekvéses vállalkás gesztusára építő azonosságtudat jelentette.”⁶

A külhoni magyarok életében felértékelődik továbbá a vallás, a vallásgyakorlás szerepe, különösképp ott, „[...] ahol a kisebbség felekezetiileg is különbözik a többségi nemzettől (ortodox vallás). Kárpátalján az ortodox vallás és a katolikus vallás keresztezésének eredménye a görög katolikus, amit a többségi nemzet is gyakorol a magyarokkal együtt.”⁷ A Gereben-féle kutatásban épp Kárpátalján találták a legjelentősebbnek „a vallásosság identifikációs energiáit”, itt a válaszadók 83%-a mondta vallásosnak magát.⁸ Általánosságban elmondható, hogy a külhoni magyarságnál, az anyaországiakhoz viszonyítva, nagyobb szerepet játszik az istenhit, „az Istennel való kapcsolat és a rendszeres vallásgyakorlat, valamint mindezt egybefoglalva a vallásosság és az egyháziasság tudata.”⁹ Igazolódni látszott tehát, hogy a külhoni magyarság identitása kultúrnemzeti – a magyarsághoz tartozást jellemzően érzelmi és kulturális tényezőkre alapozva élük meg, nem kötik azt állampolgársághoz.

A Gereben-féle kutatások egyik fontos pontja volt a külhoni magyarság olvasási kultúrájának feltérképezése, annak az anyaországgal való összehasonlítása. Lényeges megállapítása, hogy a külhoni magyarok olvasási aktivitása nagyobb, amely az olvasás identitás-erősítő szerepével (is) magyarázható.¹⁰ Azt találták továbbá, hogy a határon túli magyarok olvasási szokásai sokkal tradicionálisabbak (klasszikus műveket részesítik előnyben) a magyarországiakéhoz képest.¹¹

Egy-egy nemzeti, etnikai csoporthoz való tartozás olyan sajátos identitásmintázatot teremt, amelynek a csoportról való ismereteken túl fontos eleme még az adott csoporthoz való érzelmi viszonyulás. Valamint lényeges a „viselkedéses forгатókönyv”, amely meghatározza a közösségen belül pl. a vallásgyakorlást, hagyományokat, nyelvi sajátosságokat stb.¹² Az önmeghatározásban, a nemzeti identitásban nagy jelentőséggel bírnak életünk eseményei, Pataki megfogalmazásában: „Normális és konszolidált viszonyok között nincs szakadatlanul tudatunk és érzelmvilágunk előterében nemzeti hovatartozásunk.” Bizonyos körülmények között, adott események azonban előtérbe tolják a „nemzeti identitás aktualizálódását” – ez az, amit Pataki a nemzeti identitás „rejtett-lappangó fennmaradásának” nevez.¹³ Az elmúlt évtizedekben különböző súlyú (politikai, történelmi, kulturális) behatások érték a magyar kisebbségeket, s ezek

⁶ Gereben, 2005/a

⁷ Gereben, 1999, idézi: Hires, 2008: 14.

⁸ Tomka, 2000, idézi: Gereben, 2005/b

⁹ Tomka, 2000, idézi: Gereben, 2005/b

¹⁰ Gereben, 2005/a: 165–173.

¹¹ Gereben, 2005/a: 111–148.

¹² Pataki, 2001: 420.

¹³ Uő., uo.

mentén kialakult a küzdeni, a megmaradni akarás attitűdje. Feltételezhető e mögött egy transzgenerációs mintakövetés – az elődök kisebbségben való élni akarásának és élni tudásának megjelenése a fiataloknál. Így kapcsolódik össze az egyéni, a családi és a nemzeti identitás, mint oda-vissza ható kölcsönhatási sorozat.

A szociális identitás komplexitása

A kisebbségi lét előnyei között említhető, hogy adott a lehetőség arra, hogy a fiatal elsajátítson egy idegen nyelvet, megismerjen egy, az övétől gyökeresen különböző kultúrát. Amennyiben úgy tekintünk erre a sajátos helyzetre, mint az „átlagosnál” gazdagabb szociális környezetre, feltételezhetjük, hogy az magában hordozza az identitás többértébbé, összetettebbé válását.

A személyiség gazdagabbá válása megközelíthető Linville¹⁴ self-komplexitás fogalmával. Elmélete szerint a személy akkor bír nagyobb én-komplexitással, ha több én-aspektusáról számol be, és ezen aspektusok nincsenek nagy átfedésben. A self-komplexitás összefüggésbe hozható a szociális identitás-komplexitás fogalmával, ugyanis közös bennük, hogy nagyfokú önismeretet igényelnek, eltérnek viszont fókuszukban. A self-komplexitás a személyes tulajdonságok észlelésének struktúrájára vonatkozik, míg a szociális identitás-komplexitás a saját csoporton belüli percepció struktúráját írja le.¹⁵ A szociális identitás-komplexitás tehát olyan személyiség-konstruktum, amelyet az határoz meg, hogyan képezi le önmagában a személy azokat a csoporttagságokat, melyek egy időben jelen vannak az életében.

Egy személy identitásának komplexitása lehet alacsony vagy magas. Ha alacsony, a személyiségben nagy átfedésben vannak azok a szociális kategóriák,¹⁶ amelyek részének tekinti magát a személy, s ezek között alig, vagy egyáltalán nem tesz különbséget. A magas identitás-komplexitású személy a különböző csoporttagságait egymástól elválasztva kezeli.¹⁷

További közös pont a self-komplexitásban és a szociális identitás-komplexitásban, hogy akárcsak a komplexebb selfnek a személyes identitást illető sérelem esetén,¹⁸ a minél komplexebb szociális identitásnak is én-védő szerepe van olyan negatív életeseményeknél, melyek a személy szociális identitását érintik, fenyegetik.¹⁹

¹⁴ Linville, 1987

¹⁵ Brewer és Gardner, 1996, idézi: Roccas és Brewer, 2002

¹⁶ A szociális kategória a Lickel és Hamilton-féle (2000) taxonómia egyik eleme. A szociális kategóriákat szimbolikus kötődések tartják össze (Roccas és Brewer, 2002). Ezek a szimbolikus kötődések egy adott csoport számára „jelentéssel bíró dolgok univerzuma”, az ún. szociális reprezentációk (Moscovici, 1961, idézi: Vincze-Kövariné 2003: 58.). felé irányulnak. A szociális reprezentáció hozzájárul az identitásképzéshez, hiszen a csoportban zajló interakciók hozzájárulnak, így abban minden csoporttag osztozik.

¹⁷ Roccas és Brewer, 2002

¹⁸ Linville, 1987

¹⁹ Roccas és Brewer, 2002

Megküzdés a szociálpszichológia szemüvegén át

Az identitásunk védelmében, a komplexebb önmeghatározás mellett, különféle stratégiákat dolgozhatunk ki, melyeknek Breakwell²⁰ szerint identitásformáló erejük sem elhanyagolható. „Amikor egy megküzdési mód kudarcot vall, az egyén arra kényszerül, hogy felülvizsgálja identitását. Ez az állandó feedback mechanizmus (visszacsatolás) az identitás alakulásának szerves része.”²¹

A breakwelli tipológia szerint a megküzdési stratégiák lehetnek intrapszichikusak (személyköziek), interperszonálisak (a személyen belül történő) vagy csoportszintűek. A vizsgálatom szempontjából a személyközi megküzdés jellemzőinek sorra vételét tartottam relevánsnak, mely mechanizmus akkor lép működésbe, ha a társas környezet akadályozza a személyt identitásának teljes megélésében. A fenyegetett identitású személy ilyenkor (interperszonális szinten) izolálódhat, tehát elhatárolódhat a fenyegetés forrásától. Konfrontálódhat – nyíltan szembeszállva a veszélyes tényezővel, esetleg alkalmazkodhat a körülményekhez. Előfordulhat, hogy kompromisszumra hajlik, tehát annak érdekében, hogy társas közegének az elismerését kivívja, a társadalmi helyzetére vonatkozó sztereotípiák szerint viselkedik.

A személy az őt érő hatásokkal szemben igen variábilisan alkalmazhatja a különféle megküzdési stratégiákat, kialakítva saját coping(megküzdési)-mechanizmusát. Feltételezhető ennek alapján, hogy ha a személyek fenyegetve érzik identitásukat egy kulturálisan összetett környezetben, ez a „színes” közeg nem csupán számos megküzdési technikát kínál fel számukra, hanem egyúttal szocializálja is őket ezek alkalmazására.²²

A vallás a lelki egészség védelmében – megküzdés valláspszichológiai megközelítésben

A vallásosság mértéke pozitívan korrelál a mentális, a lelki és a testi egészséget leíró faktorokkal.²³ Nem is meglepő tehát, hogy olyan élethelyzetekben, mikor a személy azonosságtudata a tét, különös hangsúlyt kap a támaszkérés, jelen esetben egy felsőbb rendű hatalomban. A vallás személyiségvédő szereppel bír, gazdagítja a személyiséget, növeli a csoporttagságok számát (ld. gyülekezeti közösség).

A vallás képes olyan kognitív értelmezési keretet nyújtani, amely az életesemények kiértékelésekor védi az ént a fenyegető hatásoktól. Ezen belül is hat az önértékelésre („a személyes identitás gyökereit egyszerre helyezi az egyénbe és a vallási közösségbe”),

²⁰ Breakwell, 1986

²¹ Vincze–László, 2004: 402.

²² Vincze–László, 2004: 404.

²³ Kopp, Székely, Skrabski 2004, idézi: Martos és Kézdy, 2007

a világnézetre és a kontroll érzésére (csökken a szorongás, a reménytelenség), s átértékelődik a szenvedés – a vallási tanításokból kiindulva a szenvedés az élet része, értékes, és van célja. A vallás a megküzdést segítő erőforrások felé terel, mint pl. az önzetlen segítségnyújtás. Utóbbin keresztül jó hatással van a társas készségekre, de nem elhanyagolható a vallás nyújtotta társas támasz sem, a közös hitet és értékeket képviselő gyülekezet megtartó ereje.²⁴

Vegyük sorra a vallási megküzdési stratégiák főbb csoportjait.²⁵ Egyéni szinten beszélhetünk lelki megküzdésről („támaszkeresés Istenben”). A közösségi megküzdés a vallási közegben való támaszkeresést jelenti. A vallásos értelemadás esetén „a személy Isten szeretetét fedezi fel az eseményekben”. Cselekvő stratégiát választ az, aki igyekszik Istennel együttműködve megoldani a helyzetet. S pozitív megküzdési stratégia még „a vallási rituálékon való részvétel”.²⁶

A vallásosság „mérése” igen nagy kihívást jelent, hiszen sok szempont egyidejű figyelembevételét igényli. Erre tett kísérletet 1965-ben Glock és Stark, mikor összeállították a vallásosság ötdimenziós modelljét.

Átfogóban a vallásosságról. Multidimenzionális megközelítés

A vallás multidimenzionális megközelítése annak felismerését jelenti, hogy a vallásos elkötelezettség nem vezethető le csupán olyan gyakorlati mutatókból, mint pl. a templomba járás heti rendszeressége.

A Glock-Stark-modell vallásszociológiai szempontból tükrözi vissza a vallás összetettségét, s annak lényegi pontjaiban átfedésben van a kérdést illető vallápszichológiai állásfoglalással.²⁷ Az öt kiemelt dimenzió a hit, a vallásgyakorlat, a vallási érzés és élmény, a vallási ismeretek, s a vallásosság következményei a mindennapokban, pl. erkölcsi szabálykövetés.²⁸ Különbséget tehetünk továbbá a vallásosság dimenzióin belül a *szubjektív* (pl.: annak megbecsülése, milyen szorosan kötődik az egyházhoz) és *objektív* mutatók (pl.: milyen gyakran imádkozik a személy) között.

A szakirodalomban gyakran kerül elő a vallásosság *típusainak* elkülönítése,²⁹ az egyháziasan és a „maga módján” való vallásosság. Utóbbit, a személyes önbesorolások mentén, szubjektív mutatókként kezeltem.

²⁴ Kézdy, 2006

²⁵ Pargament és mtsai, idézi: Kézdy, 2006

²⁶ Kézdy, 2006

²⁷ Szentmártoni, 2003

²⁸ Földvári–Rosta, 1998

²⁹ Tomka, 1991; Rosta, 2010: 7–8.

**„Őrizd, őrizd a lángomat, és válts meg engem, az Úr nevében”³⁰
– vallás, vallási hagyományok Kárpátalján**

2008. január 1-i adatok szerint Kárpátalja állandó népessége 1 239 800 fő.³¹ A magyar ajkú lakosságról 2001-es népszámlálási adat áll rendelkezésre, számuk e szerint 156 600 fő.³² „Kárpátalján nem minden magyar ember református, de minden református ember magyar.”³³ Az idézet alapjául az szolgál, hogy a 2003-as adatok szerint a kárpátaljai magyar lakosság 70-75%-a református, így a református egyház nemzeti egyháznak tekinthető. Emellett a régióban 65 000 római katolikus él, akiknek közel 85%-a magyar nemzetiségű. A magyar ajkú görög katolikusok száma az 1996-os adatok szerint 30 000 fő.³⁴

Kárpátalján a nem magyar lakosság vallásilag nem egységes. A ruszinok/ukránok legnagyobb részben ortodoxok (kb. 700 000), s bár sokan tértek vissza a görög katolikus felekezetbe (mely éveken át tiltva volt számukra), az ortodoxok száma még így is túlnyomó.³⁵

A közösségi és egyben kultúrnemzeti identitás nyilvánul meg a (vallási) népszokásokban, hagyományokban, melyek közül egyre fontosabb identitásépítő tényező Kárpátalján a betlehemezés.³⁶ Az évente megrendezett *Kárpátaljai Betlehemes Találkozón* a csapatok a saját településüket, tehát egy lokális identitást képviselnek. Közülük a legjobbak továbbjutnak a budapesti találkozóra, ahol már a regionális identitásuk kerül előtérbe, egész Kárpátalját (re)prezentálják.³⁷ Kárpátaljai jellegzetesség még a húsvéti pászkaszentelés, mely „egyaránt élő hagyomány a görög és a római katolikusoknál is”,³⁸ sőt számos ortodox vallású családnál egyaránt. Ez a tulajdonképpeni ételszentelés (ünnepi kenyér – pászka, sonka, bor stb.) tehát a vallási identitás tartozéka, mivel felekezeti sajátosság.

A módszer

Az alábbiakban ismertetem a vizsgálat során alkalmazott adatgyűjtési módszert, valamint kutatásom eredményeit és azok értelmezését.

³⁰ Füzesi Magda: *Táj gesztenyékkel*. In Füzesi, 1998: 12.

³¹ Baranyi, 2009: 174.

³² Baranyi, 2009: 187.

³³ Gulácsy, 2004, idézi: Molnár, 2006

³⁴ Botlik és Dupka, 2003, idézi: Molnár, 2006

³⁵ Szanyi, 2004, idézi: Molnár, 2006

³⁶ A hagyomány elterjedtségét mutatja az is, hogy 87 fiatal nyilatkozott úgy a kérdőívben, hogy aktívan részt vesz a betlehemezésben.

³⁷ Geszti – Pákay, 2006: 198.

³⁸ Szalay, 49.

Az adatfelvétel kérdőívezéssel történt. A kérdőív alapjául a Gereben Ferenc által 2005-ben, a vajdasági Tóthfaluban lefolytatott, kulturális jellemzőket, nemzeti identitást és vallási kérdéseket vizsgáló kutatásban használt kérdéscsokrokat használtam fel. Ezeket a kérdéseket, saját vizsgálatomhoz igazítva, kiegészítettem a vallási hagyományörzésre, valamint a vallásosságban megmutatkozó pszichológiai tényezőkre (tradicionalitás, kizárólagosság) is kitérő elemekkel. A hagyományos hittételekre vonatkozó kérdések egy 2000-ben, Magyarországon és a határon túli magyar területeken is alkalmazott, Tomka Miklós-féle vallásszociológiai szempontú kutatásban felhasznált kérdőív részei. Beemeltem továbbá a kérdőívbe egy, az identitás-komplexitás mérésére szolgáló skálát, mely az ELTE-n, Kiss Paszkál vezetésével, 2008 őszén, szociálpszichológia műhelymunkások által összeállított *Társadalmi csoportok* c. kérdőív részét képezte.

Az eredmények elemzését az SPSS statisztikai program 18-as verziójával végeztem.

A kérdőív fő pontjai **A vallásosságot vizsgáló tételek**

Szubjektív mutatóként szerepel a kérdőívben az egyházhoz fűződő viszony értékelése. A vallásos érzület szintén szubjektív vetülete annak meghatározása „milyen módon vallásos” a személy.³⁹ A templomba járási szokásokról, azok személyes jelentőségéről kimutatható index-érték szintén egyéni szempontokat vizsgál.

A vallásgyakorlat szempontjából objektív belső mutatóként kezeltem az imádkozás gyakoriságát, s külső objektívként az istentiszteletre járás rendszerességét.⁴⁰ A templomba járás fontossága a személy életében szubjektív mutató.

A hittel foglalkozó kérdésekre (hittételekről való felfogás) adott válaszokat a vallásosság mértékének mutatóiként kezeltem, melyek ebben az értelmezési keretben egy erős, hagyományos vallási felfogást, vagy éppen egy attól távolabb álló, kevésbé tradicionális attitűdöt fejeznek ki.⁴¹ Utóbbihoz kapcsolható a kizárólagosság mértéke: nyitott-e a személy a sajátján kívüli egyházak felé, tehát ökumenista elveket vall-e? Jelen tanulmányban ezt a tételt az üdvösségre vonatkozó állásponttal (elnyerhető-e az a saját egyházon kívül is?) vizsgálom.

³⁹ Németh, 2009: 15.

⁴⁰ Németh, 2009: 7.

⁴¹ A kérdőívben felsorolt hét hagyományos hittételtől (hit a halál utáni életben, a lélekben, a csodákban stb.) a válaszadónak el kellett döntenie, hogy elfogadják-e azokat vagy sem, esetleg bizonytalanok ezek megítélésében. A nemleges („nem hiszek”) és bizonytalanok („nem tudom eldönteni”) válaszok nem értek pontot, aki igennel válaszolt („igen, hiszek”), 1 pontot kapott. A személy pontszámainak átlagából alakult ki egy index-érték, amely a teljes minta átlagos pontszámához viszonyítva „kevésbé tradicionális” vagy „inkább tradicionális” felfogású besorolást kapott.

A nemzeti identitásra vonatkozó elemek

A nemzeti identitást vizsgáló tételek között szerepel önbesorolást igénylő (melyik nemzethez tartozónak érzi magát?), a nyelvhasználatra rákérdező (a személy milyen nyelven beszél élete különböző szinterein, pl. család, iskola), a nemzeti identitás következményeit illetően pedig a hátrányok elszenvedésének gyakoriságára kérdező. Annak feltérképezésére, hogy a fiatalok szerint a nemzeti identitás miként fordul tettekbe, az egyik tételben arra voltam kíváncsi, mit gondolnak, hogyan tehetnek annak megőrzéséért? Már a korábbi kutatások⁴² során is igen informatívnak mutatkozott a „Mit jelent számodra magyarnak lenni?” nyílt kérdés, mely különösen érdekes abból a szempontból, hogyan látja magát a személy egy nagyobb közösség tagjaként. A továbbtanulási tervekre vonatkozó kérdések, illetve az azokra adott válaszok árnyalhatják a fiatalok nemzeti identitásáról való képünket, pl. a szülőföldről való ragaszkodás, vagy az anyanyelven való tanulás lehetőségének befolyását a nemzeti önmeghatározásra. Mint a fokozott multikulturális behatásnak kitett személyeknél, a kárpátaljai magyar fiatalok esetében érdekesnek tartottam feltenni az identitás-komplexitás mérésére szolgáló kérdéseket, melyek a több nemzethez való kötődést, a válaszadó ezzel kapcsolatos álláspontját vizsgálják.⁴³

A saját szerkesztésű kérdésekben, kiegészítésekben fontos támpont volt a tavaly decemberben, a *Beregszászi Magyar Gimnázium* (továbbiakban: *BMG*) felső évfolyamos diákjaink közreműködésével folytatott, két fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés. Ezek során a fiatalok nemzeti identitásának és vallási életének aktuális kérdéseit, kétségeit, illetve az ezekkel kapcsolatos jövőképeket jártuk körbe.

A nemzeti identitás témájában kiegészítő szempontként használtam a fiatalok olvasási szokásainak elemzését, abból a már fentebb taglalt megfigyelésből kiindulva, hogy a külhoni magyarság nemzeti azonosságtudata igen szorosan fonódik össze a kulturális identitással. A kérdőív olvasáskultúrára vonatkozó pontjai mind az olvasás mennyiségi (*Hány könyvet olvasott a fiatal az elmúlt 12 hónapban?*), mind a minőségi (jelenleg olvasott könyv, kedvenc írók) mutatókra kitérnek, zárt és nyitott kérdések formájában.

⁴² Gereben, 1999: 73–82.

⁴³ A többszörös nemzeti kötődést mérő skála négy állítást tartalmaz, melyekről egy ötfokú Likert-skála segítségével döntöttek el a személy, milyen mértékben ért egyet a közölt tétellel. A teljes minta átlagos identitás-komplexitáshoz, középértéken viszonyítva, kevesebb pontszámmal bírók a „kevésbé komplex”, a magasabb pontszámúak pedig az „inkább komplex” csoportba kerültek. Értelmezésben tehát az „inkább komplex” kategóriába sorolódóknál nem okoz belső feszültséget az egy időben több nemzethez való kötődés, mivel az általuk használt különböző szociális kategóriák (esetünkben: nemzeti csoportok) számukra nincsenek átfedésben, azokhoz a kontextusnak megfelelően állnak (Roccas és Brewer, 2002).

A minta

Az adatfelvétel anonim módon, (egy kivételtől eltekintve) tanítási időben, az osztályteremben zajlott, felügyelő tanár jelenlétében. A vizsgálatban Kárpátalja hat magyar tannyelvű középfokú tanintézménye,⁴⁴ s ezeknek összességében 297 diákja vett részt.

A kutatás a 16–18 éves korosztályt célozta meg, így az iskolák felső két (Ungvár), illetve három évfolyamán (a liceumok esetében valamennyi évfolyamon) töltötték ki a kérdőíveket a fiatalok. Az érintett intézmények közül kettő, a *BMG* és az *Ungvári Magyar Tannyelvű Drugeth Gimnázium* (továbbiakban: *UMTDG*), világi iskolák. A további négy tanintézmény egyházi: a *Nagyberegí Református Liceum* (továbbiakban: *NBRL*), a *Técsői Református Liceum* (továbbiakban: *TRL*), a *Karácshalvi Sztójka Sándor Görög Katolikus Liceum* (továbbiakban: *KSZSGKL*) és a *Munkácsi Szent István Katolikus Liceum* (továbbiakban: *MSZIKL*).

Tanintézmény	Évfolyam			
	10. osztály	11. osztály	12. osztály	
Nagyberegí Református Liceum	27 fő (9,1 %)	15 fő (5,1 %)	16 fő (5,4 %)	58 fő (19,5 %)
Beregszászi Magyar Gimnázium	20 fő (6,7 %)	29 fő (9,8 %)	23 fő (7,7 %)	72 fő (24,2 %)
Técsői Református Liceum	25 fő (8,4 %)	21 fő (7,1 %)	4 fő (1,3 %)	50 fő (16,8 %)
Karácshalvi Görög Katolikus Liceum	9 fő (3 %)	10 fő (3,4 %)	11 fő (3,7 %)	30 fő (10,1 %)
Munkácsi Katolikus Liceum	13 fő (4,4 %)	16 fő (5,4 %)	10 fő (3,4 %)	39 fő (13,1 %)
Ungvári Drugeth Gimnázium	23 fő (7,7 %)	20 fő (8,4 %)	-	48 fő (16,2 %)
összesen:	117 fő (39,4 %)	116 fő (39,1 %)	64 fő (21,5 %)	297 fő

1. táblázat A válaszadók megoszlása tanintézményenként és évfolyamonként

⁴⁴ A Kárpátalján működő 106 magyarul (is) oktató tanintézmény közül 73 teljesen magyar nyelvű, „31-ben ukrán és magyar, kettőben pedig ukrán–orosz–magyar tagozat is működik” (Baranyi, 2009: 433.). A 2006/2007-es tanév adatai szerint 73 iskola közül 2 liceum, 7 pedig gimnázium. Ezekben, ugyanebben a tanévben, 142 fiatal érettségizett (Baranyi, 2009: 433., 438., 76. és 79. sz. táblázat).

A kérdőíveket 148 lány és 148 fiú töltötte ki (1 esetben nem jelölte meg a nemét a válaszadó).

A kérdőívet kitöltő fiatalok vallási megoszlása: 170 a református, 65 a római katolikus, 41 a görög katolikus, 8 fő az ortodox felekezet tagja. Egy-egy fiatal sorolta magát a zsidó valláshoz, illetve Jehova Tanúihoz.

Hipotézisek

1. Az erős, tradicionális vallási felfogás, mint a hit alaptételeihez való ragaszkodás kifejeződése, feltételezésem szerint a vallásgyakorlás objektív és szubjektív mutatóit is befolyásolja, pozitívan korrelál azokkal.
2. A hagyománytiszteletet tükröző olvasási szokások pozitív összefüggését várom a tradicionális felfogással, mivel mindkettő visszavezethető a hagyományokhoz való ragaszkodáshoz.
3. Az identitás nyílt felvállalása mutatóinak (a spontán válaszokban megjelenő pozitív érzések, kulturális javak védelme, küzdelem és példamutatás, a magyar nemzethez tartozás kifejezése) pozitív együttjárására számítottam a fokozottabb vallásgyakorlással. A vallásosság, az adott felekezethez tartozás, a vallási identitás vállalása, úgy gondolom, összefüggésbe hozható a nemzeti identitás melletti határozott, cselekvő állásfoglalással.
4. Az identitás komplexitásában eltérést vártam a magyar és az „ukránabb” közegekben élőknel. Feltételezésem szerint ugyanis a magyar „tömbben” élőknek nincs szüksége az identitásuk védelmében olyan fokú szociális identitás-komplexitás kidolgozására, mint azoknak a társaiknak, akik olyan környezetben élnek, ahol nagyszámú az ukrán lakosság.

Eredmények, értelmezés

Az erős, tradicionális vallási felfogás (amely jellemzőbbnek bizonyult a kis és közepes falvakból, valamint közepes méretű városokból származóknál), befolyással van a vallásosságot leíró mutatókra.

	Szoros kapcsolat az egyházzal	Gyakori imádkozás	Gyakori templomba járás
Kevésbé tradicionális felfogás	28 fő (9,7 %)	57 fő (19,4%)	40 fő (13,5%)
Inkább tradicionális felfogás	126 fő (43,8 %)	194 fő (66%)	168 fő (56,8%)

2. táblázat A tradicionális vallási felfogás összefüggései a vallásosság objektív és szubjektív mutatóival

Így pl. az inkább tradicionális felfogású fiatalok igazoltan gyakrabban járnak templomba, kevésbé hagyományos gondolkodású társaiknál. Minél szorosabb kapcsolatot él meg a személy az egyházzal, annál valószínűbb, hogy a tradicionálisan vallásos felfogású kategóriába sorolódik ($p < 0,01$). Korrelációs vizsgálatot végeztem továbbá a tradicionális vallásosságot mérő index, valamint a templomba járás személyes jelentőségét mérő skálán elért pontszámok között. Ennek során közepesen erős pozitív irányú korrelációt találtam a két érték között ($p < 0,01$, $r = 0,470$), mely alapján azt mondhatom, hogy a tradicionálisabb felfogású fiatalok számára nagyobb jelentőséggel bír a templom, mint lelki támaszt, megnyugvást biztosító vallási intézmény (s egyben társas támogató közeg, mint erőforrás a megküzdésben), szemben kevésbé hagyományos vallási szemléletű társaiknál.

Annak tekintetében, hogy mi módon tipizálja magát a fiatal, nem találtam lényeges különbséget a tradicionális vallási felfogás mértékének függvényében. A fiatalok 16,8%-a nem vallásos, illetve nem tudja eldönteni, vallásos-e. Az egyház tanítása szerint tartja magát vallásosnak a válaszadók 32,7%-a, míg 50,2%-uk „maga módján” vallásosként definiálta magát. A „magam módján vagyok vallásos” fajta önmeghatározás tipikusnak mondható a fejlett ipari társadalmakban, ahol a szabadságjogok igen nagy hangsúlyt kapnak. Tehát az egyház társadalmi kontrolljának gyengülésével párhuzamosan, mintha egy önmegvalósítási vonulat munkálna az emberekben, melynek során a vallásosság egyénileg, saját elképzelések szerint alakítható.⁴⁵ Nagy arányú előfordulása a mintában akár életkori sajátosságként is értelmezhető: jelez egy bizonyos függetlenedési vágyat, a saját akarat és elképzelések megvalósításának igényét.

Keresztábrláb lekérdezés alapján, a khi-négyzetpróba alkalmazásával szignifikánsan jellemzőbbnek találtam az ökümenizmust (itt: az üdvösség a saját egyházon kívül is elnyerhető) a tradicionálisan vallásos gondolkodásúak körében. Magyarázatul szolgálhat erre, hogy a protestáns egyház a 19–20. század fordulójától, a katolikus egyház pedig főként a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) óta törekszik az ökümenizmusra.

⁴⁵ Tomka, 1996

A fogalom kezdetben csupán a protestáns egyházak összefogását jelentette, ma már azonban még „egyetemesebb” jelentéssel bír, s a keresztény egyház más világvallások felé irányuló toleranciáját takarja.⁴⁶ Így akik inkább ragaszkodnak a hagyományos vallási hittételekhez, valószínűleg jobban magukénak tudják az egyház ökumenizmusra vonatkozó nézeteit is – a kizárólagossággal szemben helyezkednek el.

Keresztábrlás lekérdezéssel megállapítást nyert, hogy az inkább tradicionálisan vallási felfogásúak nagyobb arányban gondolják, hogy a vallási hagyományörzés segíti az identitás megőrzését, s hogy kulturálisan fontos tényező.⁴⁷

Lényeges eltérést tapasztaltam a tradicionálisan vallásos gondolkodásúak előfordulásában a különböző tanintézményekben. A keresztábrlás lekérdezés nyomán lényegesen „ortodoxabbnak” bizonyultak az NBRL, a BMG és az MSZIKL diákjai. Emögött az állhat, hogy ezekben az iskolákba zömében a kis és középfalvakból, illetve a középvárosokból érkeznek diákok, ahol nagyobb mértékű ortodox felfogást igazoltak az eredmények.

Nem találtam szignifikáns eltérést a hagyományos vallási felfogásban a felekezetenkénti összehasonlításban. Általában elmondható, hogy a fiatalok zöme szinte valamennyi vizsgált felekezetenél az inkább tradicionális vallási felfogásúakhoz sorolható (az arányok csak a görög katolikus felekezetenél egyformák, 8-8 fiatal sorolódott mindkét csoportba).

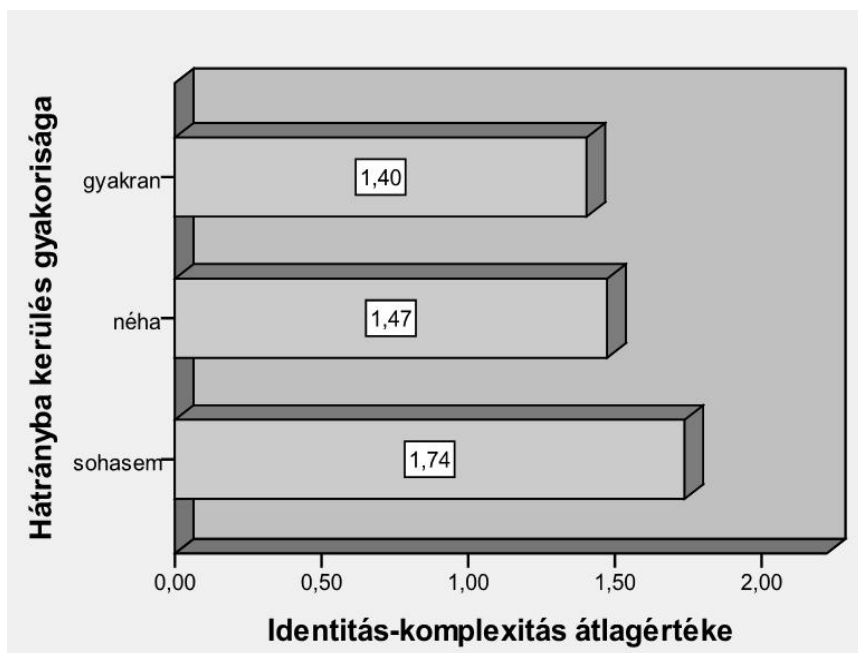
Összevetve a különböző korosztályokat, tehát a három vizsgált évfolyamot (10., 11. és 12. osztály), szignifikáns összefüggést ($p < 0,05$) találtam a tradicionális vallási szemlélet és az egyes korcsoportok között. Úgy tűnik, az idősebb válaszadók felfogása közelebb áll a hagyományos vallási gondolkodáshoz, amelyet magyarázhat egy „spontán érés”, a vallási identitás kimunkáltabbá válása a felnőttkor felé haladva. A nemiség viszont nem befolyásolja jelentősen a tradicionális vallási felfogást, fiúk és lányok között tehát nem találtam különbséget.

A teljes mintát elemezve kiderült, hogy akinek komplexebb az identitása, kevésbé érzi magát hátrányban ($p < 0,01$). Az összetettebb, kulturálisan nyitottabb identitás tehát valószínűleg védő szerepet tölt be a kritikus élethelyzetekben, illetve a számos feszültséget magában rejtő kisebbségi létben.

A felekezetenkénti összehasonlítás nem mutatott ki jelentős eltérést az identitás komplexitásának mértékében. Tanintézményekre nézve viszont azt találtam, hogy Ungvárnál a komplexitás kiugróan magas, míg Nagyberegen igen alacsony a többi iskolához viszonyítva. A 2001-es népszámlálási adatok szerint Ungvár magyar nemzetiségű lakossága kevesebb, mint 10%, tehát a megkérdezett fiatalok egy „ukránabb”, kulturálisan összetettebb környezetet képviselnek, ez látszik visszaköszönni a fenti mutatóban is. Akik lényegesen gyakrabban érintkeznek a „többséggel” (esetükben ukrán nemzetiségűek), hajlamosabbak magukba építeni a másik nemzet felé való nyitottságot.

⁴⁶ Cs. Szabó, 2010

⁴⁷ A vallási hagyományörzés jelentőségére vonatkozó nyílt kérdésre adott válaszokat tartalmi szempontok alapján kategorizáltam. A legmarkánsabb kategóriák: táplálja a nemzeti identitást; közösséget épít; lelki támaszt nyújt; megerősít a hitben.



1. ábra Az identitás-komplexitás és a hátrányok megélésének gyakorisága

A három korcsoport (10., 11. és 12. évfolyam) összehasonlítása nem hozott szignifikáns eltérést az identitás-komplexitásban. Körülbelül egyformán oszlanak meg a különböző évfolyamok között az alacsonyabb és magasabb identitás-komplexitású fiatalok. Ugyanez a helyzet a nemi összehasonlításnál is, nem találtam lényeges különbséget a fiúk és lányok között ebből a szempontból.

Közepesen erős negatív irányú ($p < 0,01$, $r = -,248$) összefüggést igazolt a korrelációs próba az identitás komplexitás és a tradicionális vallási szemlélet között – a hagyományos hittételekhez inkább ragaszkodókra kevésbé jellemző a komplex identitás.

A fiatalok olvasáskultúrája

A kérdéskör két alappillére, hogy mennyit és hogyan olvasnak a megkérdezett fiatalok. A magyar irodalomhoz, mint kulturális kincshez való ragaszkodás, a kultúrnemzeti identitás mutatójának tekinthető. A témakör attól izgalmas, hogy bár a (kultúr)nemzeti identitás minőségét tükrözi vissza, ezt úgy teszi, hogy „felszabadítja” a válaszadókat egy bizonyos megfelelési igény alól, amit a kérdőív egyéb pontjai (pl. mit jelent számodra magyarnak lenni?) róhattak rájuk.

Az olvasási aktivitás mutatójának az elmúlt 12 hónapban olvasott könyvek számát tekintettem. A válaszadókat az olvasott könyvek száma alapján 4 kategóriába soroltam: egy könyvet sem olvasott, 1–3 könyvet forgatott a közelmúltban, 4–6 könyvet olvasott, valamint 6-nál több olvasmányt vett kézbe. Azt találtam, hogy a fiatalok 38%-a 1-3 db könyvet olvasott az utóbbi évben, s 27%-uk 6-nál is többre becsüli a forgatott könyvek számát. 23,2%-uk 4–6 könyvet lapozott fel, és csupán a megkérdezettek 6,1%-a nyilatkozta, hogy egy könyvben sem mélyedt el 12 hónapra visszamenőleg.

A fiatalok tehát olvasnak, de vajon mit, és milyen nyelven? Az olvasmányok kategorizálásában a Gereben-féle osztályozásra hagytam, s így elkülönítettem a klasszikus, az „értékes” modern, és a szórakoztató irodalmat. A válaszok alapján úgy tűnik, hogy Kárpátalján él még a külhoni magyarságról korábban megállapított tradicionalitás: a legutóbb olvasott könyvek zömében klasszikusok (44,4%), vagyis Móricz Zsigmond, Jókai Mór, a Brontë-testvérek stb. művei. A fiatalok 21,5%-a inkább a szórakoztató irodalmat preferálja (Rejtő Jenő, Stephenie Meyer, Danielle Steel kerültek említésre). 4 fiatal említette a Bibliát, mint jelenleg/legutóbb olvasott könyvet. A kedvenc írók között főleg (56,6%) magyarokat soroltak (jellemző módon megjelentek a nevesebb magyar írók (Mikszáth, Szabó Magda) mellett a költők: Ady, Petőfi). A válaszadók 44,4%-a külföldi (nem magyar és nem ukrán) szerzőt említett a kedvenceként. Ahogy a korábbi felsorolásoknál, itt is éreztették hatásukat az iskolai kötelező olvasmányok, így nem meglepő, hogy igen sokan nevezték meg Dantét, Shakespeare-t, Goethét. Összesen 11 fiatal nyilatkozott úgy, hogy ukrán nemzetiségű a legkedvesebb írója. A vizsgálatomban szereplő 6 iskola közül egyedül a BGM-ben nem említettek válaszukban ukrán szerzőt a diákok; az UMTDG-ben 7 fiatal, a többi 4 tanintézményben pedig 1-1 válaszadó nevezett meg ukrán íróat a kedvenceként.

Nyitott kérdések

A nemzeti identitásra vonatkozó tételek közül a „*Mit jelent számodra magyarnak lenni?*” nyílt kérdésre adott válaszok lényeges tartalmi elemeit megragadva igyekeztem azokat csoportokba sorolni, ebben a munkában leginkább a Gereben-féle tipológiára támaszkodva. A válaszok alapján előálló legfontosabb kategóriák: kulturális jegyek említése (117 említés); pozitív érzések, büszkeség (101 említés); küldetésstudat, harc a nehézségekkel és példamutatás (75 említés); csak negatívumok említése (15 említés); kárpátaljai magyar identitás kifejezése (12 említés); közömbösség (10 említés). Számos fiataalt a válaszelemei alapján 2-3 különböző csoportba is besoroltam egyszerre. Pl.: „*Magyarnak lenni számomra jó érzés, viszont az ukrán nemzet számára mi nem vagyunk igazi magyarok, ezért kisebbségi érzetet is nyújt.*” (férfi, NBRL). Ebben a válaszban a kifejezésre jutó pozitív tartalom mellett a nehézségek megélése is megfogalmazásra kerül.

Úgy gondolom, a nemzeti identitással kapcsolatban megfogalmazott gondolatok akár stratégiák hívószavaiként is felfoghatóak, melyek az önmeghatározáson túl védő szerepet is betölthetnek a személy életében. Tehát a kisebbségben élő magyar fiatalok identitását óvó mechanizmus, pl. az, hogy büszkeséggel gondolnak magyarságukra. Az érem másik oldalára nézve ugyanakkor védő funkciója kell, hogy legyen a nemzetiséghez való kizárólag negatív vagy éppen közömbös gondolatátársításoknak.

A tette kész, vállalásos identitás megnyilvánulásainak tekintetem a spontán válaszban kifejezésre jutó küzdelem és példamutató-motívumokat, mely a válaszadók 25,3%-ánál jelent meg. Mivel ezekben az esetekben az identitás nyílt vállalásáról, és a válaszokban sokszor szó szerint „harc, küzdelem”-ként megfogalmazott attitűdről van szó, tekinthetünk erre, mint konfrontálódó stratégiára, a (nemzeti) identitás védelmében. Ez a fajta megküzdési mód tehát (legalábbis a szavak szintjén) egy nyílt szembeszállást jelent a többséggel. Ez a „harcos attitűd” akár életkori sajátossággént is felfogható. (A „lázadó ifjúság” frázisaként, ami bár egy túláltalánosító sztereotípia, igazságalapja nem vitatható.) Úgy gondolom, erre a (jelen esetben nemzeti elnyomás ellen) lázadó magatartásra még inkább ráerősít a nemzeti identitás témájának „magasztossága”, amelyet még különösebb megvilágításba helyez a kisebbségi státusz, s az ezzel járó nehézségek. A küzdelem és példamutató ilyen markáns megjelenésébe nagy valószínűséggel még az oktatáspolitikai változások is belejátszanak – a fokozott veszélynek kitett identitás határozott fellépésre motiválja a fiatalokat. Pl.: „*Magyarnak lenni: tartozni egy hányattatott sorsú nemzethez, átérezni az anyaországtól elszakított nemzetbelijeim sorsát; harcolni a fennmaradásért.*” (nő, BMG).

Azok a válaszadók, akik a küzdelmet, a példamutató fontosságát, a küldetéstudatot emelték ki, fontosabbnak tartják a templomba járást is ($p < 0,01$, $r = ,200$). Együtt jár tehát az identitás megőrzését ilyen formán szolgáló stratégia, s a vallásos megküzdés azon esete, mikor a személy társas támaszt keres (a gyülekezetben), egy vallási rituáléban (misén/istentiszteleten). S ezekkel a hitéleti elemekkel a személy valószínűleg biztosítja is a maga számára azt a bizonyos kognitív (át)értelmezési keretet, mellyel más megvilágításba kerül a külhoni magyar lét is – értelme s értéke van, akár a szenvedésnek, „*a hányattatott sorsnak*” is. A „*nem véletlenül születtem Kárpátalján*” válaszelem egyszerre fejezi ki a regionális identitást és a küldetéstudatot, tehát egyfajta értelemadási folyamat, mely többször egészül ki vallási nézőponttal is („*Isten teremtett kárpátaljai magyarnak*”).

A spontán válaszokban nem ütközött ki jelentősen a regionális identitás megnyilvánulásaként a kárpátaljai magyarként való önmeghatározás, összesen 12 adatközlőnél került elő ez az önmeghatározás. Összevetve azonban a többszörös identifikációt (a személy életében egyszerre jelen lévő csoporttagságok fontossága) vizsgáló kérdéscsoport eredményeivel, azt találjuk, hogy a fiatalok 57,9%-a (172 fő) ítélte nagyon fontosnak ezt a csoporttagságát. Úgy vélem, a „*kárpátaljai magyar*” szóösszetétel sugall egy bizonyos elszigetelődést, két irányba is. Egyrészt megkülönböztet a régió összes többi, nem magyar nemzetiségű lakosától, másrészt kifejezi a tanulmányban már

többször előbukkanó „*mások vagyunk, mint a magyarországi magyarok*” felfogást. Tehát ez a stratégia kétféle (mind a kárpátaljai, mind a magyarországi) többséggel szemben is megtámogatja a személy identitását, egy voltaképpeni elhatárolódással az említett csoportoktól.

Élen jár a kulturális javak említése, azok megőrzése, továbbadása. Pl.: „*Azt jelenti számomra, hogy magyarul gondolkodom, beszélek, imádkozok, magyarul értem meg igazán a poénokat stb.*” (férfi, NBRL). Kiegészítő adat, hogy a „*Hogyan tehetsz legtöbbet nemzeti identitásod megőrzéséért?*” nyitott kérdésre szintén a kulturális kincsek továbbmentését emelte ki a válaszadók jelentős része, 133 fiatal (44,8%). Azt találtam, hogy akik a vallási hagyományok jelentőségét a nemzeti identitás megőrzésében látják, valószínűbben említenek kulturális jegyeket a „*Mit jelent számodra magyarnak lenni?*” kérdés megválaszolásánál ($p < 0,01$, $r = ,248$).

Sokkal gyakrabban hivatkoznak a fiatalok közös magyar múltban megélt „dicső” eseményekre, személyekre, mint a kisebbségi közegben lezajlott történésekre, külhoni magyar írókra.⁴⁸ Hiszen joggal lehetnének büszkéek a kárpátaljai elődök által átmentett értékekre, s ezen keresztül a kisebbségi magyarságra, mégis a tágabb értelemben vett magyar közösség az, ami igazán jelentősnek tűnik fel a fiatalok válaszaiban. A saját külhoni magyarságukról alkotott képükben legtöbbször a bizonytalanság, elnyomásban, sanyargatásban élés jelenik meg. Ezzel is mintha megmutatkozna egy határon átvélő, több évszázados terhet viselünk attitűd, a „panasz kultúra” (ahogy gyakorta nevezik a magyar kultúrát), melyben, mint kultúrnemzetként a nemzeti „kincsekben”, ebben is osztozik a külhoni magyar az anyaországgal.

A panaszkodás mögött pszichológiailag a másiktól kapott odafigyelés, támogatás igénye áll. A kisebbségek esetében erre az igényre sajátos léthelyzetük erősít rá, nem is beszélve már önmagában a *kisebbség* szó sugallta képzettársításokról, melyek „a nagyszerűhöz képest valamiféle kisszerű”-re utalnak.⁴⁹ Panaszkodáskor megvan viszont az esély, hogy a másikkal közölt vélt vagy valós sérelmek más megvilágításba kerüljenek, így jutva vissza az érintetthez.⁵⁰ Tehát a negatívumokat „ventillálva”⁵¹ a társas közeg felé fordulunk, amely saját csoporton belül és kívül is történhet. Az outgroup (magyarországi magyar társadalom) felé nyitás, a nekik célzott panasz, (az igen gyakori) segítségkérés mögött egy erős bizalom is munkál, az anyaországhoz való kötődés (már maga a szó előtagja („anya”) előhívhat ilyen asszociációkat).

A kizárólag negatív tartalmú válaszok nagyon alacsony számban (15 személynél) fordultak elő a mintában, így semmilyen összefüggésben sem érdemes ezeket elemezni, legalábbis statisztikai szinten. Másrészt viszont ez a kevés említés igen informatív: még inkább kiemeli a fiatalokban élő pozitív magyarságtudatot.

⁴⁸ A kárpátaljai magyar középfokú irodalomoktatás igen ritka esetben tér ki a régió saját irodalmi termésére, ebből is fakadhat egy bizonyos fokú tájékozatlanság, bizonytalanság a fiatalok regionális identitásában.

⁴⁹ Csepeli, 2003: 19.

⁵⁰ Irtzl, 2006

⁵¹ Mással, másokkal megosztva, elbeszélve.

Továbbtanulás helyszínei, indokai

A válaszadók, egyetlen kivételtől eltekintve, tovább szeretnének tanulni valamely felsőfokú intézményben. A kérdés „csupán” az, hogy ezt szülőföldjükön vagy Magyarországon tegyék? A főbb válaszkategóriákat a 3. és 4. táblázat szemlélteti.

Indoklás	Tanintézmények/fő (%)						
	NBRL	BMG	UMTDG	TRL	KSZSGKL	MSZIKL	Összesen
Anyanyelvi közeg fontossága	20 fő (6,7%)	28 fő (9,4%)	10 fő (3,4%)	11 fő (3,7%)	2 fő (0,7%)	18 (6,1%)	89 fő (30%)
Jobb lehetőségek, oktatási színvonal	17 fő (5,7%)	30 fő (10,1%)	10 fő (3,4%)	8 fő (2,7%)	6 fő (2 %)	16 fő (5,4%)	87 fő (29,3%)
Pozitív érzések Magyarország felé	7 fő (2,4%)	6 fő (2%)	2 fő (0,7%)	1 fő (0,3%)	4 fő (1,3%)	6 fő (2 %)	26 fő (8,8%)
Kényszerhelyzet	9 fő (3%)	4 fő (1,3%)	-	1 fő (0,3%)	1 fő (0,3%)	5 fő (1,7%)	20 fő (6,7%)
Ellenérzések Ukrajnával szemben	8 fő (2,7%)	2 fő (0,7%)	1 fő (0,3%)	-	-	-	11 fő (3,7%)

3. táblázat A terveik szerint Magyarországon továbbtanulók és döntésük okai

Indoklás	Tanintézmények/fő (%)						
	NBRL	BMG	UMTDG	TRL	KSZSGKL	MSZIKL	Összesen
Kötődés a szülőföldre	10 fő (3,4%)	13 fő (4,4%)	8 fő (2,7%)	4 fő (1,3%)	1 fő (0,3%)	3 fő (1%)	39 fő (13,1%)
Családi gyökerekre hivatkozik	12 fő (4%)	5 fő (1,7%)	8 fő (2,7%)	1 fő (0,3%)	3 fő (1%)	2 fő (0,7%)	31 fő (10,4%)
Magyarországi képzését nem hasznosíthatná Ukrajnában	2 fő (0,7%)	9 fő (3%)	1 fő (0,3%)	9 fő (3%)	8 fő (2,7%)	2 fő (0,7%)	31 fő (10,4%)
Fontosnak tartja az államnyelv megtanulását	7 fő (2,4%)	5 fő (1,7%)	3 fő (1%)	2 fő (0,7%)	3 fő (1%)	1 fő (0,3%)	21 fő (7,1%)
Pénzügyi nehézségek	1 fő (0,3%)	4 fő (1,3%)	-	6 fő (2%)	1 fő (0,3%)	2 fő (0,7%)	14 fő (4,7%)
Ellenérzések Magyarországgal szemben	-	1 fő (0,3%)	4 fő (1,3%)	1 fő (0,3%)	-	-	6 fő (2%)
Küldetéstudat	7 fő (2,4%)	1 fő (0,3%)	2 fő (0,7%)	-	-	2 fő (0,7%)	12 fő (4%)

4. táblázat A terveik szerint Kárpátalján továbbtanulók és döntésük okai

A kárpátaljai magyarság identitásképzésében meghatározó szerepet kap a Magyarországhoz való viszonyuk, mely kettős vonatkozású. Mivel ez a vidék egykor a Magyar Királyság része volt, jelen van az emberekben a „magyar földön” élünk gondolata. Emellett Magyarország viszonyítási pont is önmaguk, mint külföldi, a magyarországihoz képest más magyarok meghatározásában.⁵²

Ugyanígy megfigyelhető a Magyarországgal és a magyarországi magyarokkal kapcsolatos vélemények, képzetek, „mítoszok” tekintetében egy kettős vonulat: magát az országot, már-már misztifikálva, a lehetőségek „tárházának” látja az általam megkérdezett válaszadók többsége, ahol „nem korruptak az emberek”. Ugyanakkor erősen munkál a már említett „másság-érzés”, a kétely, hogy be tudnak-e (s vajon egyáltalán be akarnak-e?) illeszkedni a magyarországi társadalomba; s néha kifejezett ellenérzés is megfogható az anyaországban élőkkel szemben.

⁵² Csernicskó, Hires-László, Márku, 2008: 18.

A megélt nehézségek nyomán a kisebbségekben, s így a kárpátaljai magyarokban is joggal alakult ki a magyarságukat illető vállalás, küldetéstudat, büszkeség, és annak érzése, hogy a külföldi magyarok „mások”, mint a Magyarországon élők. Ez, a már korábbi vizsgálatokban is tetten ért,⁵³ a saját csoport (jelen esetben a kárpátaljai magyarok) kiemelését célzó önmeghatározás összecseng azzal a szociálpszichológiai jelenséggel, amikor a saját csoportunkat komplexebbnek, érdekesebbnek látjuk a „kívülállókénál”, előbbi lényegesen több pozitív tulajdonsággal ruházva fel. Mind az ingroup előnyben részesítése, mind pedig a saját csoport variabilitása feltehetően azzal függ össze, hogy az ingroup, melyet sajátunkként élünk meg, az énképünk részévé válik,⁵⁴ utóbbin keresztül az önértékelésünket is befolyásolva. A pozitív tulajdonságokkal felruházott ingroup, saját magunk pozitív megítéléséhez is hozzásegít, s ez az egészségesen működő személyiség egyik alapköve.

Fontosnak tartom a modellhatást – sok fiatal pl. azért tervezi Magyarországon a továbbtanulást, mert idősebb testvérek, rokonok, barátok tanulnak itt. Az ő (feltételezhetően pozitív) példájukat követve tehát magyarországi egyetemen tanulna tovább számos kárpátaljai fiatal. A már kint élő ismerősök, rokonok jelentősége ilyenkor igen nagy abból a szempontból is, hogy a fiatal egy másik országban kezd új életet (szóljon ez kizárólag a tanulmányai idejére, vagy élete végéig), tehát az életciklus-váltással („kirepülés” a családi fészekből) párhuzamosan a megszokott környezetének is búcsút mond, s ilyenkor fokozottan szükség lehet a társas támaszra, (érzelmi) támogatottságra.

Az adatelemzés során fontos információkat nyertem a kérdőív azon kérdéscsoportjainak segítségével is, melyek bizonyos csoporttagságok (pl. fiatalok, vallások, magyarok) jelentőségét mérik fel a személy életében. Azt találtam, hogy a „*kárpátaljai magyarnak lenni*” kategória inkább egy olyan önmeghatározási elem, amely jelentős ugyan (a 276 érvényes válasz 62,3%-ában nagyon fontosként azonosítják), de inkább érzelmi-elméleti síkon. Abban az értelemben kárpátaljai magyarnak lenni, hogy „életem *további* részében Kárpátalján maradok”, nem jellemző vonás. Ezt a számos tanulmányban igazolt erős regionális identitást, úgy tűnik, felülírják a kárpátaljainál jobbnak ígérkező életkörülmények, tanulási és érvényesülési lehetőségek, amelyekkel Magyarország kecsegtet.

⁵³ A kárpátaljai megkérdezettek tipikusan több pozitív tulajdonságot rendelnek a kárpátaljai magyarokhoz (intelligencia, szorgalom, barátságosság, összetartás), míg a magyarországiakat inkább negatív jelzőkkel illetik (barátságtalanok, lenézőek a határon túli magyarokkal, nincs elég erős magyarságtudatuk). A mi-ők megkülönböztetést fejezi ki még, hogy a kárpátaljai magyar közösségekben „a magyarok” megnevezéssel utalnak a Magyarországon élőkre, s a nem jelzős szerkezet (tehát nem kárpátaljai vagy helyi magyar) is azt kifejezi, hogy nem „közülünk valók”. Hires, 2008: 41.

⁵⁴ Hunyady, 2010: 22.

„(...) fél ember pedig nem leszek.” – Kárpátalján maradni

A továbbtanulási tervekre rákérdező blokkban adott válaszok szemléltetik, milyen módokon igyekeznek a fiatalok értelmet adni a lépéseinek (megjegyzem, önmagában az a struktúra, ahogy feltettem az adott kérdést, tükrözi: a tények, állítások mögött az „értelmes miérteket” keressük, vagy épp hívjuk elő másokból). Érdekes, hogy nagyon sokan hivatkoztak arra, hogy a magyarországi képesítéssel nem térhetnek vissza Ukrajnába, majd hozzátesszik, mely mindennek fényében önigazolásként hat – „szeretném megtanulni az államnyelvet”.⁵⁵

A verbális sztereotípiák az egyéni identitásképzés érzelmi töltetű alkotóelemei.⁵⁶ Ilyen, a kárpátaljaiaktól gyakran hallható mondat pl. „*Ukrajnában magyar vagyok, Magyarországon ukrán*”, vagy a magyarországi magyarokkal összehasonlítva: „*mi vagyunk a normális magyarok*”. Ennek kapcsán fogalmazta meg találóan egy válaszadó a fő okát annak, hogy Kárpátalján marad: „*(...) fél ember pedig nem leszek*”.

Diszkusszió

A vizsgálati eredmények igazolják a hagyományos vallási felfogás és a vallásgyakorlás szubjektív és objektív mutatóinak összefüggéseit, tehát aki jobban ragaszkodik a tradicionális hittételekhez, az szorosabban kötődik az egyházához, gyakrabban jár templomba, szubjektíve fontosabbnak ítéli a templomlátogatás jelentőségét.

A markánsabb nemzeti identitást jelző küzdelem-példamutatás kategória és a vallási aktivitás kapcsolatában pozitív összefüggést vártam. Igazolódni látszik a feltételezés e két attitűd együttjárásáról – a példamutatást, beolvadás elleni küzdelmet megfogalmazók előbbre helyezik a templomba járást, illetve annak jelentőségét. Nem igazolódott viszont, hogy gyakrabban is járnának templomba vagy sűrűbben is imádkoznának, tehát úgy tűnik, inkább „elméleti aktivitás” ez. Fontos figyelembe venni, hogy helyenként maga a kérdőív is egy „díszruhába öltözött” nemzeti identitást hív elő – vállaljuk, megőrizzük, tovább adjuk, amit az őseinktől kaptunk, s nem hunyászkodunk meg a többségi nyomás alatt sem. Kérdéses azonban, mennyiben valósul ez meg a mindennapi életben?

A kérdőív sarkalatos pontja ebből a szemszögből a továbbtanulásra vonatkozó szakasz. Itt igen szemléletesen kiütköztek azok a pontok, amelyek mentén egy kárpátaljai magyar fiatal, minden idealizmustól mentesen, az egész jövőjét befolyásoló döntésben mérlegel – hol tanuljon tovább? A fiatalok egyéni döntései mellett felhozott érvek hűen tükrözik vissza azokat az identitásképzési jellemzőket, amelyek a külhoni

⁵⁵ A fiatalok „féléleme” jogos – a magyarországi felsőoktatásban épp részt vevő, vagy már végzett hallgatók legnagyobb részét nem térnek vissza Kárpátaljára, mivel nem beszélik a nyelvet, nem tudnának érvényesülni. A külhoni magyarok lakta régiók közül ez a tendencia Kárpátalján a legjellemzőbb. Molnár, 2008: 151.

⁵⁶ Geszti – Pákay, 2006

magyarok sajátjai (pl. saját csoport kiemelése, verbális sztereotípiák). Tehát a „kettős határhelyzetükből” sorozatosan adódó (önmeghatározási) kérdéseik megválaszolásakor, úgy tűnik, a fiatalok ugyanahhoz a forráshoz térnek vissza – ahhoz, hogy hogyan élnek és határozzák meg kárpátaljai magyarságukat. Természetesen számos, nem pszichológiai tényező is szerepet játszik a továbbtanulási tervek alakulásában, kivitelezésében, gondolok itt elsősorban a pénzügyi kérdésekre. Ez azonban olyan pontja a mindennapoknak, amely határokon kívül és belül mindenkit érint, tehát kissé sarkítva: nem specifikusan kárpátaljai jelenség az, hogy a tanulási költségek határozzák meg egy fiatal jövőjét. Sokkal több figyelmet érdemelnek ebben a témakörben azok a spontán megnyilvánulások (a „*Hol szeretnél továbbtanulni és miért?*” kérdésnél), amelyek így még markánsabban mutatnak rá a kárpátaljai magyar fiatalok identitásképzési stratégiáira, hiszen egy új nézőpontból, a továbbtanulási tervek felől közelítettük meg a kérdést, s a kapott eredmények a korábbi következtetésekkel egybecsengenek.

Tovább árnyalja a képet a fiatalok olvasási szokásainak tanulmányozása, amelyről elmondható, hogy bár erős a szórakoztató, „könnyedebb” irodalom (bestsellerek, krimik, romantikus történetek) vonulata, tartja magát a hagyományokhoz való ragaszkodás, s a klasszikus művek ma is nagy jelentőségűek. Szerepe lehet ebben annak is, hogy a fiatalok kezébe leginkább azok a könyvek kerülnek, melyek a még tradicionálisabb korokat idéző családi könyvtárban fordulnak elő. Az újabb, minőségi irodalmi termékek beszerzése igen nehézkes, könyvtárakban sem elérhetőek. Így, akárcsak a „megmaradni akarás”-attitűdje, továbbadódik a kulturális hagyaték, olvasási anyag, irodalmi kincsek formájában is. Feltételeztem, hogy összefüggést találok a tradicionális felfogás erőssége és a hagyományosságot idéző olvasási szokások között. Bár szignifikáns eredményre nem jutottam (az egyes kategóriákban – klasszikus, modern, szórakoztató irodalom – lévő kicsiny elemszám miatt), lényegesen több klasszikus művet forgató tartozik a hagyományos hittételeket elfogadók közé (106 fő, a kevésbé ortodox felfogásúak 26 fős elemszámával szemben). Nem meglepő továbbá, hogy épp az *UMTDG*-ben tapasztalható az ukrán nemzetiségű írók nagyobb arányú említése, bár ez a „nagyobb arány” is csupán 7 főt jelent a mintában. Mindenesetre ezzel is kiemeli az ungvári tanintézményt a másik 5, vizsgált iskola közül, s felmutat egy újabbat a többségi csoport sokkal nagyobb arányú jelenlétének hatásai közül.

Az identitás-komplexitás vizsgálatánál a vártnak megfelelő eredményt kaptam: eltérést a magyar „tömbben” és az „ukránabb” közegben élőknel. Azok a fiatalok, akik gyakorta érintkeznek a többségi nemzettel, baráti, esetleg családi körökben vannak ukrán nemzetiségűek, nyitottabbak e kettős léthelyzet felé, hiszen zömében maguk is ennek képviselői: egyszerre vannak jelen két nemzet, két eltérő kultúra életében. S ez a fajta komplexitás nem egyenlő az identitás-válsággal. A személy határozottan tudja, hogy hova és hova nem tartozik, ezeket a csoporttagságokat együtt építi be az identitásába, melyek az alkalmazkodást segítik, nem az önfeladáshoz vezetnek.

Negatív összefüggést találtam az identitás-komplexitás és a hagyományos vallási felfogás között. Magyarázatul szolgálhat erre, hogy a tradíciók, a hagyományos vallási

nézetrendszer egy átláthatóbb, letisztultabb világban gyökereznek, ahol „végső soron mindenkinek el kellett döntenie, melyik nemzethez tartozik”, különben elsodorják a történelmi események. A vallásosság, a vallási hagyományörzés és a szociális identitáskomplexitás a személyiség más-más dimenzióit feszegeti. Épp ezért botorság is lenne azt a következtetést levonni, hogy akinek fontosabb a vallás, kevésbé „komplex” szociálisan, annál is inkább, hogy a korreláció igen alacsony. A vallásos hit egy másféle összetettséggel ruházza fel a személyiséget, felekezeti csoporttagsággal, szakrális támasszal, világnézeti sajátosságokkal. Akárhonnan is nézzük, e két tényező (identitáskomplexitás és vallásos elköteleződés) megtartó erejére, együtt vagy külön-külön, de szükség van a kisebbségi létben.

Zárszó és kitekintés

Tekinthetünk a kisebbségi létre, mint olyanra, mely kulturálisan összetett környezetben valósul meg, így színesítve a személyiséget, növelve a kompetenciákat (pl. nyelvi téren), az alkalmazkodási készséget. A „kettős határhelyzetű” válaszdóim voltaképp kettős előnyben is vannak: fiatalok, s épp ezért ambíciózusan, tette készen valósíthatják meg önmagukat egy kulturálisan gazdag térben. S ez a helyzet olyan személyiséggazdagító, világképformáló élményeket kínál, melyeknek hatásai hosszú távúak, s fennmaradnak akkor is, ha a fiatal kilép belőle, és pl. Magyarországon tanul tovább, telepedik le.

A vallás jelentősége (mint komplexitás-növelő, s mint -védő faktor) a kárpátaljai magyar fiatalok körében vitathatatlan. Mint igen tradicionális közeg, őrzi még a vallási hagyományok „valódi” lényegét, s jelentős szerepet játszik a vallási, a családi, a közösségi életben, önmeghatározásban. A vizsgálatban kimutatott összefüggés a magasabb életkor és a hagyományos vallásossághoz ragaszkodás között akár biztató „előrejelzésnek” is tekinthető a jövőre nézve. A felnövekvő, lelkiileg és szellemileg egyre érettebbé váló generáció is jó eséllyel veszi át az elődöktől a tradicionális felfogást, a hagyományörzés küldetésstudatát. S az adott nemzet vallásához (vallásaihoz) való ragaszkodás egyúttal nemzethez való kötődést is jelent, így hozható összefüggésbe az identitás két fontos pillére, a nemzeti identitás és a vallásosság.

A szociális identitás védelmében alkalmazott technikák (komplexebb identitás kiépítése, megküzdési stratégiák) további vizsgálata, pl. annak felderítése, milyen személyiségjellemzők talaján részesítik előnyben az egyik, milyeneken a másik stratégiát a külhoni magyarok, érdekes s egyelőre felderítetlen kutatási terület.

Érdekesnek tartom a témát arra, hogy a vallásosság személyes jellemzőire nagyobb hangsúlyt helyezve, specifikusabb valláspszichológiai módszerekkel elemezzem a nemzethez való kötődés és a vallásos elköteleződés összefüggéseit a külhoni magyar közösségben. Ezen felül nyitva maradt a kérdés a fiatalok jövőképét illetően. Bár informatívak a válaszok a továbbtanulást illetően, utóbbi igen kicsi szeletkéje az

életterveknek. Izgalmas lenne ezek részletesebb vizsgálata (vallás)pszichológiai szempontból.

„...a hit e tájon még életet jelent”⁵⁷: hit vallási értelemben, de hit abban is, hogy kisebbségi létben is tud úgy épülni a személyiség, az identitás, hogy azzal a személy maga és mások javára válhat. Mások javára, de hogyan? A külhoni magyarságnál igen nagy mértékben előforduló „cselekvéses” identitás és küldetéstudat hogyan fordul át tettekbe, miképp válik értékke a közösség számára is? A kérdés nyitott, a válaszban szerepet játszó személyiség- és környezeti tényezők újabb kisebbségkutatások tárgyát képezhetik

Bibliográfia

- BARANYI, 2009 Baranyi Béla (szerk.): *Kárpátalja*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest 2009.
- BREAKWELL, 1986 Glynis M. Breakwell: *Coping with threatened identities*. Methuen, New York 1986.
- CSEPELI, 2003 Csepeli György: *Emberök vetése*. József Műhely Kiadó, Debrecen 2003.
- CSEERNICSÓ – HIRES – MÁRKU, 2008 Csernicsó István – Hires-László Kornélia – Márku Anita: „*Hogy a magyarság ne vesszen el nyomtalanul ezen a vidéken*”. *A kárpátaljai magyarság 20. századi története és mai helyzete mélyinterjúk tükrében*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézet, Ungvár 2008.
- CS. SZABÓ ANDRÁS, 2010 Cs. Szabó András: *A zsolozsma mint az ökumenizmus egyik lehetősége*. *Vasárnap Katolikus Hetilap*, 2010 (20). [online], <<http://www.vasarnap.katolikhos.ro/archivum/2010/07/11.html>> [Letöltés ideje: 2010. 03. 18.]
- ERIKSON, 1968 Erik Erikson: *Identity: Youth and crisis*. W.W. Norton, New York 1968.

⁵⁷ Czébel Lajos: *Tétova sugárban*. *Pánsíp*, 18, 1, 25.

- FÖLDVÁRI – ROSTA, 1998 Földvári Mónika – Rosta Gergely: *A modern vallásosság megközelítési lehetőségei. Szociológiai Szemle*, 1998 (1) 1., 127–137. [online] <<http://www.mtapti.hu/mszt/19981/foldvari.htm>> [Letöltés ideje: 2010. 03. 18.]
- FÜREDI, 1998 Füredi Magda: *Táj gesztenyékkel*. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász 1998.
- GEREBEN, 1999 Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség*. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest 1999.
- GEREBEN, 2005/A Gereben Ferenc: *Olvasáskultúra és identitás: a Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata*. Lucidus Kiadó, Budapest 2005.
- GEREBEN, 2005/B Gereben Ferenc: *Nemzeti és vallási identitás kisebbségi és többségi helyzetben*. [online] <http://terd.unideb.hu/doc/konyv/4/v_gereben.pdf> [Letöltés ideje: 2010. 03. 18.]
- GESZTI–PÁKAY, 2006 Geszti Zsófia – Pákay Viktória: *Az identitás vizsgálata Kárpátalja beregi mikrorégiójában*. In: BAKÓ B. – SZOTÁK Sz. (szerk.): *Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében*. Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2006. 195–205.
- HIRES, 2008 Hires Kornélia: *A nemzeti és lokális identitás faktorai az ezredfordulón a kárpátaljai magyar közösségben*. Szakdolgozat, Debrecen. Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, 2008.
- HUNYADI, 2010 Hunyady György: *A nemzeti karakter talányos pszichológiája*. [online] <http://www.euvonal.hu/egyutt-sokfelen_konferencia/hunyady_gyorgy.doc> [Letöltés ideje: 2010. 03. 21.]

- IRTZL, 2006 Irtzl Károly: *A panaszkodás pszichológiája* (2006). [online] <<http://www.lelekbenotthon.hu/modules.php?name=News&file=article&sid=150> [Letöltés ideje: 2010. 03. 18.]>
- KÁRPÁTALJA HÍRPORTÁL, 2010 Kárpátalja Hírportál – Kárpátinfó.net. *Az új ukrán kormány anyanyelvi érettségizést ígér a nemzetiségeknek.* [online] <<http://www.karpatinfo.net/article116916.html>> [Letöltés ideje: 2010. 03. 21.]
- KÉZDY, 2006 Kézdy Anikó: *A hit hatásai.* In: HÁMORI E. (szerk.): *Pszichológiai eszközök az ember megismeréséhez. Korszerű ismeretek viselkedéselemzőknek.* Bölcsész konzorcium, Budapest 2006. 108–123.
- KOHUT, 2008 Kohut Attila: *A kárpátaljai magyar felsőoktatás preferenciáinak változásai.* In: SZARKA L. – KÖTÉL E. (szerk.): *Határhelyzetek. Külhoni magyar egyetemisták peregrinus stratégiái a 21. század elején.* Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2008. 30–50.
- LINVILLE, 1987 Linville, P. W.: Self-complexity as a cognitive buffer against stress-related illness and depression. Journal of Personality and Social Psychology, 1987 (52), 663–676.
- MARTOS – KÉZDY, 2007 Martos Tamás – Kézdy Anikó: *Vallásosság, lelki egészség, boldogság.* In: HORVÁTH-SZABÓ K. (szerk.): *Vallásosság és személyiség.* PPKE BTK, Piliscsaba 2007. 51–83.
- MOLNÁR, 2008 Molnár Csaba: *Érvényesülés, karrierépítés – hazatérés. Hallgatói döntéshelyzetek* In: SZARKA L. – KÖTÉL E. (szerk.) *Határhelyzetek. Külhoni magyar egyetemisták peregrinus stratégiái a 21. század elején.* Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2008. 139–154.
- MOLNÁR, 2006 Molnár Eleonóra: *Egyházi oktatási intézmények működésének feltételei Kárpátalján.* Educatio, 2006 (15), 425–433.

- NÉMETH, 2009 Németh Nóra Veronika: *Vallásosság és kultúra (Hallgatók művelődési szokásai a vallásosság tükrében)*. PhD-dolgozat Debreceni Egyetem Nevelés- és művelődéstudományi doktori program, 2009 [online] <http://cherd.unideb.hu/dok/kutkoz/Nemeth_Nora_kutszem_3.pdf> [Letöltés ideje: 2010. 03. 21.]
- PATAKI, 2001 Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás*. Osiris, Budapest 2001.
- ROCCAS – BREWER, 2002 Roccas, S., Brewer, M. B.: *Social Identity Complexity. Personality and Social Psychology Review*, 2002 (6), 88–106.
- ROSTA, 2010 Rosta Gergely: *A vallásosság dimenziói* [online] <http://forsense.hu/content/A_vallasosság_dimenziói.pdf> [Letöltés ideje: 2010. 03. 21.]
- SÉRA, 2009 Séra Magdolna: *Az iskolai tantervválasztás szerepe a kárpátaljai magyar kisebbség jövője és társadalmi mobilitása szempontjából*. In: KÖTÉL E. – SZARKA L. (szerk.) *Határhelyzetek. Kultúra – Oktatás – Nyelv – Politika.* Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2009. 241–268.
- SZALAY, 2010 Szalay Boglárka: *Ferencesek Kárpátalján* [online] <http://www.ferences.hu/document/szalay_boglarka.pdf> [Letöltés ideje: 2010. 03. 21.]
- SZENTMÁRTONI, 2003 Szentmártoni Mihály: *A felnőttkor vallásossága. Magyar Pszichológiai Szemle*, 2003 (58), 65–81.
- TOMKA, 1996 Tomka Miklós: *A vallásszociológia új útjai. Replika* 1996 (21–22), 163–171.
- VINCZE – KÖVÁRINÉ, 2003 Vincze Orsolya – Köváriné Somogyvári Ildikó: *A nemzeti identitás reprezentációja a sikeres történelmi regényekben. Magyar Tudomány*, 2003 (1), 58–66.
- VINCZE – LÁSZLÓ, 2004 Vincze Orsolya – László János: *Megküzdési formák Jókai Mór Erdély aranykora című regényében. Magyar Pszichológiai Szemle*, 2004 (59), 397–411.

Kárpátaljai írók identitása a „kulturális átöltözés” időszakában

*„A művészek élő szeizmográfok;
különleges érzékenységgel fogják
fel emberi mivoltunkat. Rögzítik
konfliktusainkat és reményeinket, s
közvetlen, a világ sajátosságaira adott
azonnali reakciójuk segít abban, hogy
az élő jellel megbékélhessünk.*

(Kepes György)

Bevezető gondolatok

A tanulmány az 1989-től 2009-ig tartó időszakban Kárpátalja művészeti életében végbemenő változások ismertetésére vállalkozik. A vizsgált időszakban bekövetkezett fordulatok élő szemtanúi, hordozói és érintettjei a kárpátaljai irodalmi tér ma is tevékenykedő alkotói.¹ A téma magában foglalja a '89 utáni társadalompolitikai változásokra adott alkotói reakciókat, a múlt traumáinak feltárását, a jelen tendenciáira adott válaszok összefoglalását. A dolgozat célja, hogy átfogó képet alkosson az írók által az elmúlt 20 év során megélt, átélt folyamatokról és ezeknek az önmeghatározásra és alkotásokra gyakorolt hatásáról.

„A rendszerváltozás után bekövetkező «múltrobbanás» idején egyszerre mindenről beszélni lehetett, amiről eddig ajánlatos volt hallgatni.”² A művészek számára ez az időszak még inkább meghatározóvá vált. Megszűnt minden kényszerűség: irányzat- és témameghatározás, politikai ráhatás és alkotói szabadságkorlátozás. A „kulturális

¹ Balla D. Károly (Ungvár 1957-) 1973-ban indul el alkotói pályája. Író, költő, szerkesztő, irodalomszervező, kritikus, a virtuális könyv (regény) megalkotója. Jelenleg is Kárpátalján (Ungváron) él.

Balla László (Pálóc 1927-) Munkássága a 40-es évek végén, 50-es évek elején indul. Író, költő szerkesztő, irodalomszervező. Jelenleg is Kárpátalján (Ungváron) él.

Berniczky Éva (Beregszász 1963-) Pályafutása a 90-es években indul. Író (mese, novella, regény), szerkesztő. Jelenleg is Kárpátalján (Ungváron) él.

Nagy Zoltán Mihály (Nagybakta 1949-) 1979-ben indul el alkotói pályáján. Író (elbeszélések, regények), szerkesztő, költő. Jelenleg is Kárpátalján (Csonkapapiban) él.

Penckőfer János (Nagyszőlős, 1959-) A 90-es években indul. Regényíró, költő, irodalomtörténész. Jelenleg is Kárpátalján él. S. Benedek András (Munkács, 1947–2009) A 60-as években indult. A *Forrás Stúdió* alapító tagja. Költő és esszéíró. 1976-tól élete végéig Budapesten élt.

Vári Fábián László (Tiszaújlak, 1951-) Munkássága a 60-as évek végén indul. A *Forrás Stúdió* tagja. Költő, író. Jelenleg is Kárpátalján (Mezőváriban) él.

² Losonczi, 2005: 11.

átöltözés” következtében lehetővé vált „az átmeneti időszak művészeti, elméleti attitűdbeli átrendeződése és a nemzetközi színtérrel való párbeszéd.”³ A kulturális behatároltság feloldása, megszűnése által szükségszerű lett a művész és a művészet fogalmának újraértelmezése, az író, költő közösségi szerepének újrafogalmazása és küldetéstudatának definiálása. A munka újszerűsége abban rejlik, hogy megpróbálja rekonstruálni a mai kárpátaljai művészeti (irodalmi) tér és a művész (író, költő) identitásának alakulása közötti kapcsolatot a *kulturális átöltözés* időszakában.

A dolgozatban az önmeghatározás folyamatát befolyásoló tényezőket vizsgáljuk meg az alkotó egyéni életútjának, az önképének, szereptudatának és a művészetről alkotott elméletének megismerése által.

A módszerről

A vizsgálat a kárpátaljai alkotókkal készített mélyinterjúkra,⁴ írásos interjúkra⁵ (ezen belül kötött struktúrájú interjú,⁶ interaktív interjú⁷ és bloginterjú⁸) és az elmúlt években publikált (nyomtatásban és elektronikusan közzétett) szövegekre⁹ (interjúkra, kritikákra, naplójegyzetekre, blogjegyzetekre, esszékre, életrajzi írásokra, irodalomtörténeti értekezésekre) épít. Ez az oka a tanulmányban felhasznált idézetek, részletek stílusbeli eltéréseinek.

A mélyinterjú három témakört különít el, ezek a következők:

1. az alkotói életút,
2. az alkotó és a közösség,
3. az alkotó és a művészet.

³ Andrási, 2009: 8.

⁴ A mélyinterjú lett volna a kutatás alapvető módszere, azonban a megkeresések után csak Vári Fábián László vállalkozott ilyen típusú interjúzásra. (A mélyinterjú vázlatát ld. a mellékletben.) Az interjúk típusainak lábjegyzetben közölt meghatározását a megvalósult interjúk alapján fogalmaztam meg, azaz a gyakorlatból merítettem.

⁵ Interjú a mélyinterjú témaköreire épülve. Írásos formában készült. Előnye a szöveg stilizáltsága és az egyéni írói attitűd megnyilvánulásai a stíluson, kérdésértelmezésen keresztül. Hátránya az, hogy nem érvényesül benne az élettörténetyszerűség, az interjúztató nem érzékeli a válaszadó közvetlen reakcióit, másrészt az interjúztató kénytelen előnyben részesíteni azokat a kérdéseket, amelyekről a művész még nem nyilatkozott.

⁶ Az interjú alanya előre elkészített kérdéssorra válaszolt. Előnye a válaszok stilizáltsága, megformáltsága, hátránya az, hogy a kérdések nem alakíthatók a reakciók láttán, nincs mód a pontosításra. Ilyen interjú készült Nagy Zoltán Mihállyal.

⁷ Olyan írásos interjú, amelyben az interjú alanya a kérdésre adott válaszok után kapja az újabb kérdést. Előnye ugyanúgy a stilizáltság, másrészt az, hogy lehetséges a válaszokra való reakció. Ilyen interjú készült Berniczky Éva íróval.

⁸ Olyan interaktív interjú, amely az író személyes internetes blogján készül, azaz a kérdések és a válaszok az interneten közzé vannak téve. Ilyen interjú készült Balla D. Károlyllyal a www.bdkblog.hu oldalon.

⁹ Erre azért van szükség, mert 1. a körülmények úgy alakultak, hogy a kutatást nem mélyinterjúra alapozom. 2. Penczkófer János író, költő, irodalomtörténész nem vállalt semmilyen típusú interjút, mivel „irodalomtörténetében és interjúiban a témával kapcsolatosan már mindent elmondott”. Ebből kifolyólag az idézett szövegeket a mélyinterjú-kérdésekre adott válaszként kezeltem.

Az írásos interjúk is ugyanezekre a témakörökre épülnek, mindkét megkérdezési formánál a kérdés megfogalmazása helyzet- és személyfüggő. Mivel a dolgozat célja az írói identitás alakulásának és összetevőinek megismerése, ezért csak az önmeghatározást alakító tényezőket veszem számba, így nem áll módomban felhasználni minden interjúelemet, és a válaszokat sem tudom teljes terjedelemben közölni. A kutatás során természetesen alapkövetelménnyé vált a témára vonatkozó recepció felkutatása, megismerése és felhasználása, de a tanulmány nem vállalkozik e recepció teljes körű ismertetésére.

A kutatás témafelvetése megköveteli az identitás fogalmának értelmezését, ezért a dolgozat első fejezetét e fogalom tisztázására szánom. A kárpátaljai alkotók identitás-alakulásának történetét két nagyobb fejezetre tagolom. Az első ilyen tartalmazza a 60-80-as évek eseményeinek alkotók általi interpretációját. Itt legfőképpen a *Forrás Stúdió* (továbbiakban: *FS*) önazonosság-teremtő hatását vizsgálom. A második részben az 1989 utáni változásokról írok, majd az 1989–2009-es időszakban kialakuló helyzeteket, konfliktusokat, magatartásokat és lehetőségeket elemzem: ezen belül hangsúlyt kap a '89 utáni kilátások és tapasztalatok felvázolása, az írók, költők önmeghatározása, az érdekképviselői szervezetekhez való viszonya, és az irodalmi terek hatása az alkotói önképre.

Az identitás fogalmáról

A identitás „széles körű meghonosítása a 20. század ötvenes-hatvanas éveibe az elsősorban Erikson munkásságához köthető”.¹⁰ A kárpátaljai magyar alkotók és közösségeik tanulmányozása során elkerülhetetlen e fogalom használata, ezért szükségesnek érzem az általam használt identitás-kifejezés meghatározását, értelmezését. Az „identitás társadalmi, illetve <<szociogén>> jelenség”,¹¹ ezért jelen tanulmányban az identitást élettörténetnek¹² tekintem. Olyan befogadás ez, mely által részesévé válunk egy folyamatnak (vagy akár közösségnek), azaz a folyamatosság láncszemévé leszünk.¹³ „Egyén és közösség viszonyában az identitás olyan szubjektív keret, amely egyszerre teszi az egyént megfigyelővé és megfigyelté.”¹⁴ A dolgozat az egyéni,¹⁵

¹⁰ Pataki, 2002: 512-523.

¹¹ Assmann, 1999: 129. (A „szociogén” jelző Assmann szerint kettős értelmű: nemcsak a szocializálódás révén, kintről befelé való hatás miatt, hanem a társadalom kialakítását segítő elő azzal, hogy valamilyen kollektívum önképét „hordozza”).

¹² McAdams szerint: az identitás nem egyéb, mint élettörténet. Vö: Kézdi Balázs: *Identitás és kultúra* c. ímű előadásának szövegével. www.memesz.hu. [Letöltés ideje: 2010. 04. 15.]

¹³ Vö: Bodó, 2004: 7.

¹⁴ Bodó, 2004: 5.

¹⁵ „Egyéni identitás: az egyén tudatában kiépült és fenntartott kép az őt mindenki másától (»szignifikánsan») megkülönböztető vonásokkal, a hús-vér test vezérfonala mentén kifejlődött tudat az egyén redukálhatatlan sajátosságáról, összetéveszthetlenségéről és pótolhatatlanságáról.” In: Assmann, 1999: 130.

személyes¹⁶ és kollektív¹⁷ identitásra épül. Az identitástípusokon belül identitáselemeket is megkülönböztettek: ilyen, a kutatási témából adódóan elkerülhetetlen kulturális identitás (egy kulturális örökség felvállalása),¹⁸ és nemzeti identitás (azaz egy nemzeti közösséghez való tartozás),¹⁹ ezen belül a kollektív és egyéni nemzeti identitás fogalma.

„Az identitást képző helyzetet – a *sorshelyzetet* – olyan tárgyi és szellemi feltételek alakítják, amelyeket nem az egyén választ ki, helyzetébe mindenki belekerül.”²⁰ A kárpátaljai magyar közösségben élő ember tanulmányozása összetett identitásképet mutat, hiszen születésüktől fogva magyar nemzetiségű egyénokről van szó, másrészt többségük a Szovjetunióban nőtt föl, harmadrészt jelenleg az ukrainai szuverenitás-, az ukrán nemzetépítés folyamatának részesei. Az identitás kialakulására ható eseményeket *nukleáris epizódoknak*²¹ tekintem. A kárpátaljai alkotói identitás kialakulásának vizsgálatakor: a múlt, a jelen értelmezése és az ezekhez való viszonyra összpontosítok. Mindezekre a fogalmakra és megállapításokra alapozva alakítom ki a kárpátaljai író, költő önazonosságát: önképének és önértékelésének összképét, tehát az alkotó én-identitását, s megvizsgálom, milyen ok-okozati kapcsolatok vannak az *én-* és a *mi* identitáselemek kialakulásának folyamatában.

Jelenlévő múlt

„A személyes identitás megalkotása nem egyebet jelent, mint annak a „történetnek” az „elbeszélését”, hogy mikor, miképpen élt az egyén a rendelkezésre álló szerepekkel mint lehetőségekkel, hogy miképpen látta azt a „történetet”, amelynek szerepjátszása révén részese lett.”²² A kárpátaljai magyar írók interjúinak, életrajzainak és írásainak elemzésekor megfigyelhető, hogy a vizsgált személyek (az életút felvázolásán kívül is) gyakran említik a múltbeli eseményeket. Fókuszpontként jelenik meg az *FS*, továbbá a ’89 után bekövetkezett változások. Az *FS* létrejötte, működése és felszámolása nem a kutatás által vizsgált időintervallumban történt, de mivel ez a múltbeli esemény sűrűn megjelenik a vizsgált szövegekben, ezért a műhelyre úgy tekintek, mint a kárpátaljai irodalom és az alkotók önazonosság-megteremtésének egyik fontos előzményére.

16 „[...] a személyes identitás az egyén minden olyan szerepének, tulajdonságának és képességének foglata, melyek a társadalomépítésműködés speciális konstellációiba tagolódása révén hárulnak rá. [...] A személyes identitás az egyén társadalmi elismertségére és besorolhatóságára vonatkozik.” In: Assmann, 1999: 131.

17 „Kollektív identitáson, vagyis a Mi-azonosságon azt a képet értjük, amelyet egy csoport önmagáról fest, s amellyel a tagok azonosulnak. [...] a kollektív identitás nem más, mint a tudatosult társadalmi hovatartozás.” In: Assmann, 1999: 131–133.

18 Kulturális identitás: tudatos részvétel valamilyen kultúrában, egy adott kultúra megvallása. Vö: Assmann, 1999: 133.

19 Nemzeti identitás, mint a nyelvi, kulturális nemzeti közösséghez való tartozástudata. Vö: Szarka, 1999

20 Balázs, 1995: 23–28. A kiemlést az eredeti szövegben alkalmazták.

21 McAdamsi értelemben a nukleáris epizód: olyan életesemény, szituáció, helyzet, amely közvetlenül, vagy közvetetten hatással van az identitásalakulás folyamatára.

22 Bakk, 2008: 23.

A Forrás Stúdióról

Az FS-t 1967-ben alapították, célja az volt, hogy felkarolja a magyarul író, alkotó fiatalságot, lehetőséget biztosítson számukra a továbbfejlődésre, publikálásra, alkotói szemlélet alakítására. Tagsága folyamatosan bővül, az első nemzedékhez S. Benedek András, Fodor Géza,²³ Balla Gyula,²⁴ Zselicki József,²⁵ Füzesi Magda,²⁶ Vári Fábán László sorolható. A fiatalokhoz csatlakozott a korszak nagy íróegyénisége, Kovács Vilmos²⁷ is. A csoport a témabeli kötöttségek levetközésére törekedett, a törekvések azonban falakba ütköztek, megjelent verseiket dekadensként minősítették.²⁸ Rádásul, amikor Kovács Vilmos elköteleződött a *Forrás* mellett, a személye iránti bizalmatlanság is hatott a *Stúdió* és tagjai sorsára. 1970-ben a *Tiszatájban* megjelent Kovács Vilmos és S. Benedek András *Magyar irodalom Kárpát-Ukrajnában* című kétrészes tanulmánya.²⁹ A tanulmány „minden eddiginél kedvezőtlenebb (de reális) képet festett a kárpátaljai magyarság helyzetéről és helyi magyar irodalmunk eredményeit messze nem a szocialista realizmus szempontjai szerint értékelte.”³⁰ Ez lett egyik kiváltó oka az FS-ben folyó műhelymunka megszüntetésének.³¹ A *Kárpáton Túli Ifjúságban* megjelenő versek tovább fokozták a forrásosokhoz való negatív hozzáállást. Az egyetemen fegyelmi tárgyalást kezdeményeztek, az FS férfitagjait egymás után katonai szolgálatra hívták be. Abba kellett hagyniuk egyetemi tanulmányaikat, írói, költői tevékenységüket.³²

23 Fodor Géza (Dercen 1950-) A *Forrás* alapító tagja. Irodalmi munkássága a 60-70-es években indul. Költő, író, szerkesztő, irodalomszervező. Jelenleg is Kárpátalján (Ungváron) él.

24 Zseliczky József (Kisgejőc, 1949-) Az FS alapító tagja és elnöke. Munkássága a 60-as években indul. Költő, szerkesztő. Jelenleg is Kárpátalján él.

25 Balla Gyula (Eszény, 1948-2000) Az FS tagja. Munkássága a 60-as évek végén indul. Költő, irodalomtörténész, az OSZK kutatója. 1970-ben Budapesten telepedett le.

26 Füzesi Magda (Nagybereg, 1952-) Az FS tagja. Irodalmi munkássága a 60-as évek végén indul. Költő, újságíró, szerkesztő. Jelenleg is Kárpátalján él.

27 Kovács Vilmos (Gát, 1927-1977) Irodalmi pályafutása az 50-es évek derekán indul. Író, költő, fordító, szerkesztő. 1965-ben megjelent *Holnap is élünk* című regényét a szovjet társadalom és valóság bírálata miatt betiltották. Az FS fiataljainak pártfőgője. 1971-ben írói pályája megszakad, ezek után a magyarság östörténetével foglalkozott. 1977-ben Magyarországra települt, kiköltözése után egy hónappal meghalt. (Vö: Penckófer, 2003a: 320., v. Botlik, 2003)

28 Balla László írja visszaemlékezésében: „Az egyik súlyos vád ellenük az volt, hogy kifejeződtek bennük olyan gondolatok, amelyeket a rendszerrel való szembeszegülésként lehetett értelmezni. A másik, nem kevésbé súlyos vád a költők pesszimizmusa.” Balla, 2002: 46.

29 Ez az áttekintés Kiss Ferenc irodalomtörténész felkérésére készült S. Benedek András diplomamunkájából. S. Benedek, 2007: 70.

30 Balla, 2002: 43.

31 A *Forrás* megszüntetésének több oka is volt. Néhányat már említettünk: ilyen egyrészt Kovács Vilmos alakja. Az 1965-ben megjelent *Holnap is élünk* című regényére a vezetőség politikai támadásként tekintett. Így az író személye iránti bizalmatlanság is hatott a *Forrás* sorsára. Másrészt a *Mology Zakarpattya* című lap magyar változatában az irodalmi rovatot nem fordították, hanem a forrásos fiatalok verseit jelentették meg. 1971-ben szemle készült a lapról, átnézték a magyar változatot is, és felfedezték az eredeti verseket, ezek a felkért szakértő megállapítása alapján politikailag kifogásolhatónak minősültek. Vö: Balla, 2002: 36-44., v. Botlik, 2003: 121-130.

32 Balla László kezdeményezésére létrehozta számukra egy másik, *Forrást* helyettesítő közönséget, a *József Attila Stúdiót* (1971-1988), ami 1981-től Balla D. Károly társelnökségével működik. Néhányan a forrásosok közül csatlakoznak az új tár-

A *Forrás* a kárpátaljai irodalom múltja. De vajon hogyan hat ez a jelenre? A kárpátaljai irodalom jelenlegi helyzete csak úgy érthető meg, ha tisztázuk, hogy az *FS*, mint előzmény hogyan hatott az alkotókra, milyen jelentést tulajdonítottak neki.

Forrás Stúdió, mint előzmény

A történelmi, kulturális és szociális előzmények meghatározzák az egyén identitásának alakulását. Emiatt vizsgáltam meg az írók irodalmi tevékenységének kezdeteit; rákérdeztem azokra az előzményekre, mítoszokra, melyek meghatározták az életútjukat. Penckófer János 2003-ban megjelent monográfiájában a következőket írja:

„A második világháború után Kárpátalján csaknem húsz éven át kellett várakozni, míg az «élő irodalmiság» legelső megnyilvánulásai érzékelhetővé váltak. Amíg létrejöhetett az a szellemiség, amely az őt magát is feltételező hagyományt valamiképpen föl tudná mutatni. Am ez annyira markánsan sikerült, hogy [...] szinte valamennyi kárpátaljai szerzőt később is megérintett. Ennek a szellemiségnek a megeremtődése Kovács Vilmos nevéhez és a Forrás Stúdió tevékenységéhez fűződik.”³³

Az interjúk és a vizsgált szövegek megerősítik az irodalomtörténész megítélését. Személyes élményként az *FS* Vári Fábán Lászlónál jelent meg,³⁴ az esemény hatása azonban közvetlenül vagy közvetetten minden alkotónál felismerhető.³⁵ Ezért az *FS*-t olyan *nukleáris epizódnak* tekintem, amely erősen befolyásolta a mai kárpátaljai költők, írók életét és munkásságát. A kárpátaljai irodalomban a *Stúdió*hoz köthető események mitologikus jelentést hordoznak: egyrészt eredetmeghatározásról, másrészt harcról és kudarcról szóló mítosz teremődik. Penckófer János így ír erről:

„Ők voltak azok, akik irodalmi és irodalomszervezői munkájukkal egy polgárjogi mozgalom bontakozását önkéntelenül is elősegítették. Így irodalmi tetteik révén elindítói lettek annak a hosszú folyamatnak, amely a kilencvenes években teljesedett igazán ki, és a kárpátaljai kisebbségi életforma teljesebb megszerveződéséhez vezetett”³⁶

sasághoz, pl.: Füzesi Magda, majd Dupka György. De többségük megpróbált hosszabb távon távol maradni, csak később, kb. a 80-as években enyhült ez a távolmaradási magatartás. Ennek a stúdiónak a működésére a tanulmányban nem térek ki – bár irodalomtörténeti szempontból hangsúlyos a szerepe –, a dolgozatban nem irodalomtörténeti áttekintésre, hanem az identitás rekonstrukciójára vállalkozom. Az identitásalakulás szempontjából az *FS* a dominánsabb.

³³ Penckófer, 2003a: 38.

³⁴ Természetesen az ő történetlítésén kívül más források szövegeit is felhasználom.

³⁵ A közvetett érintettségen kívül megfigyelhető a *Forrás*-események hatása a később indulókra, ez lehet vagy tematikai hatás, vagy családon keresztül való találkozás, de mindenképpen korábban forrásokhoz tartozókkal lévő közösségi együttlét szempontja is. Pl.: Berniczky Éva koránál fogva nem lehetett az *FS* tagja. De egyetemistaként és Balla D. Károly feleségeként érzékelheti az *FS* utóhatását. Jó példa erre Penckófer János esete is, aki személyes kapcsolatokon túl az irodalomtörténet megírása során szembesül a *Forrás*-események kárpátaljai irodalomra gyakorolt hatásával.

³⁶ Penckófer, 2003a: 40.

Balla D. Károly nem az FS-ből indul, ő apja, Balla László révén szembesül a Stúdió történetével és így foglalja össze a Stúdióról alkotott képet és ennek hatását az életére:

„a kárpátaljai magyar irodalom legnagyobb mítosza, amely valóban sorsszerűen és a maga megvilágosító erejével tárult elém.”³⁷

Nagy Zoltán Mihály (szintén nem a Forrásból indul) a Stúdiót példaként állítja a legifjabb nemzedék³⁸ elé:

„A legifjabb nemzedéknek valószínűleg fogalmuk sincs arról az ideológiai «vaslajbíról», amelybe például [...] a 70-es évek elejéig működő Forrás Irodalmi Stúdióba tömörült fiatalokat a szovjet irodalompolitika próbálta belekényszeríteni, egyébként sikertelenül”

A fentebb hozott idézetek csak a Forrás átadományozott emlékének, hagyományának ismeretére alapoznak. Nem így van ezzel Vári Fábián László. Ő még középiskolásként került a stúdiósokhoz, és ez a műhelymunka adott keretet az önmaga művészként való meghatározására:

„Egyfajta tehetségkutató program volt [...] a Forrás Stúdió. [...] Én úgy érkeztem erre az összejövetelre, hogy körülbelül az Arany János esztétikája szerint próbáltam írni a dolgaimat. [...] És új volt nekem az, amit Fodor Géza írt, meg amit Zselicki Jóska írt, vagy Balla Gyula. Mert ezek a fiatalok már túl voltak az [...] első publikálásukon, és egy kicsit csalódtam is, amikor az én teljesítményemet nemigen méltatta senki. [...] De azt hiszem, megértettem nagyon hamar [...], hogy mi az, amire szükség van, [...]. A hallott, olvasott verseket úgy oldalról megnézve, megbírálván, eldöntöttem magamról, hogy ilyeneket én is tudok írni. És aztán megérkeztem a következő összejövetelre, hoztam néhány ilyen, és azok azonnal meg is jelentek a Kárpáton Túli Ifjúságban.”

Penckófer János, a már említett irodalomtörténetben, különálló fejezetet szánt az FS-nek, amelyben megfogalmazta a csoport motivációit és küldetését:

„Kovács Vilmost és a Forrás fiataljainak lázas tenniakarását a hatvanas évek közepétől tehát egyazon „közös ihlet” motiválta. Az, amely a tehetséggel párosulva a nemzetrész eszméletetésére irányult, talán úgy, hogy nem is tudták mit miért kell tenniük”³⁹

Hasonló megfogalmazással találkozunk Vári Fábián László interjújában is, csak ő identitás-közvetítésként – tudatos közvetítésként – fogalmazza meg a „közös ihlet”-et, és ennek előrelátható következményeiről is szól:

³⁷ Ebben a mondatban nemcsak az FS-re utal, hanem valószínűsíthetően apja, Balla László és Kovács Vilmos konfliktusára, ami szintén szorosan kapcsolódik a Forrás sorsához.

³⁸ A legifjabb nemzedékhez sorolják azokat az írókat és költőket, akik a jelenlegi Együtt című irodalmi folyóiratban publikálnak: Bakos Kis Károly, Lengyel János, Mester Magdolna, Papp Ildikó, Cébely Gabriella, stb.

³⁹ Eperjesi Penckófer, 2003a: 39.

„Az identitásnak a versben való megfogalmazása ugyancsak fontos lett. De ugyanakkor tudtuk azt is, hogy a szovjet irodalompolitika ezt abban az időben nemigen teszi lehetővé. Vállaltuk azt a következményt is, hogy ezek a versek nem jelenhetnek meg...”

Balla D. Károly mindannak ellenére, hogy az apját e mítosz negatív szerepben tünteti fel,⁴⁰ a következőket írja a *Forrás* küldetésének fontosságáról, a 70-es évek fiatal alkotóinak közösségéről:

„A *Forrás* fiataljai igyekeztek megszabadulni az irodalmukra addig jellemző témabeli és műfaji korlátoktól. Tüллéptek a sematizmuson, a magyar európai műveltség hagyományaihoz igazodtak, felfedezték maguknak a vidék történelmi és szellemi örökségét, néprajzi értékét.”⁴¹

„A *Forrás* nem csupán egy irodalmi mozgalom volt, hanem «legtisztább és legbátrabb kárpátaljai magyar irodalmi és polgárjogi kísérlet.»”⁴² Ez a Stúdió tekinthető az első olyan kárpátaljai kezdeményezésnek, amely a magyar történelmi múlt és öntudat megfogalmazását tűzte ki célul. E csoporthoz való tartozás meghatározta a tagság ön- és világképét, és a nemzeti önmeghatározást az egyéni és kollektív identitás determináló tényezőjévé tette. A műhely, mint mítosz nem csupán (irodalomtörténeti, társadalomtörténeti) információt raktározott el, de standardot teremtett, amely segíti az irodalmi térbe belépő tagokat a közösségi határok kialakításában.⁴³ Vagyis az *FS* kezdeményezései és újszerűségei nemcsak a műhelyhez tartozó írók, költők munkásságát alapozták meg, de hatással voltak a későbbi irodalmi életre is: hiszen innen eredeztethető a markánsan megjelenő magyar identitás témája – amit Vári Fábián László is említ –, másrészt ez a *Stúdió*, mint a kárpátaljai magyar közösség első önszerveződése, meghatározta a későbbi (1989 utáni) közösségszervező kezdeményezéseket is.⁴⁴ A *Forrás* mítosz, a mítosz pedig „megalapozó erővel rendelkezik az identitás vonatkozásában. Ugyanis olyan átfogó, megkérdőjelezhetetlen igazságképletet hivatott kidomborítani, amely az abszolút autoritás erejével fogalmazódik és jelenik meg a címzettjei számára.”⁴⁵ Kérdés azonban, hogy vajon mit tud kezdeni ezzel hagyománnyal, mítosszal az 1989 utáni, új kihívásokkal szembesülő íróközösség.

⁴⁰ Édesapja, Balla László, a szovjetuniói magyar irodalom és irodalmi élet meghatározó szereplője, a 60-80-as években politikai funkcionárius. 1965 után konfliktusa van Kovács Vilmmossal. 1971-ben megírja az *Elidegenedés* című írását, s ez általa részesévé válik az *FS* felszámolásának.

⁴¹ Balla D., 2000 a: 155.

⁴² Idézet: M. Takáts Lajos: *Ők nem lettek janicsárrá* című írásából, melyet Dupka György idéz, ld. Dupka, 2002: 39.

⁴³ Vö.: Bodó, 2004: 84.

⁴⁴ Ld. Fodó Sándor: *A Forrás: A KMKSZ előképe* imű írását.

⁴⁵ Losonczy, 2002: 152.

Kulturális átöltözés időszaka (1989 – 2009)

A Szovjetunió széthullása⁴⁶ új távlatokat nyitott a gazdasági, politikai, művészeti önmegvalósításban. Új lehetőségek, új megnyilvánulási formák adódtak. A szabadság most már nem csak titokban dédelgetett vágy volt, hanem új és reális lehetőség. Ez a változás szintén alakító tényezőjévé vált a művészek identitásának. A történelmi változás nemcsak a polgárjogi státus módosulását eredményezi, hanem meghatározza az új generáció indulását, alkotói identitásának keresésére ösztönöz. Penckófer János egyik interjújában valamiféle feleszmélésről beszél:

„Annyira felkavart az, amit demokráciának, véleményszabadságnak, glásznosztynak meg pluralizmusnak (a gorbácsovi éra fő szavai ezek) mondtak, hogy mindent újra kellett gondolnom, visszatértem hát a kezdetekhez. Halálosan komoly választ vártam önmagamtól: csak abban az értelemben vagyok én tanár, hogy itt dolgozom az általános iskolában, vagy mégsem? [...] Határozott szándék nélkül ébredtem fel az irodalomban, vagyis azokban az igyekezeteimben, amelyet akkor annak láttam, és a nagy élmény, hogy azt írhatok le, amit akarok, még le is bénított.”⁴⁷

Berniczky Éva írói pályája is ekkor indul, ő a változásokban nem az önértelmezés folyamatát emeli ki, inkább az önfejlesztés lehetőségét látja e korszakban, továbbá a közömbösséget, a figyelem hiányát is megemlíti, ami egyben jelentheti az író magára maradottságát és a szovjet iránymeghatározás kötöttségeitől való megszabadulását is:

„A rendszer és ideológiája éppen felbomlóban volt. Írhattam a saját örömömre, tanulhattam, szép lassan, aprólékos munkával alakíthattam a saját világomat, nyelvemet. A kutya se törődött velem.”

Nagy Zoltán Mihály interjúja is a szabadságkorlátozás megszűnésében rejlő lehetőségeket hangsúlyozza. A társadalmi változásról beszélve azonban arra is utal, hogy más pozitívumot nem hozott ez a folyamat:

„Önmagában az a tény, hogy a rendszerváltozásnak nevezett nagy társadalmi felfordulás szinte egyetlen pozitív hozadékaként megszűnt mindenféle ideológiai korlátozás, jelzi az alkotói értelmiség lehetőségének bővülését”

Az írók, költők előtt újra lehetőség adódott, hogy a nyíltan írjanak és beszéljenek a magyarságról, és munkásságukban a történelmi múlt kapjon hangsúlyos szerepet. Az

⁴⁶ Szándékosan kerülöm a rendszerváltás és a peresztrojka kifejezéseket, mivel ezek a fogalmak a magyarországi és a kárpátaljai magyar közösség számára más-mást jelentenek. Ezek történelmi, illetve társadalomtudományi és politológiai kérdések, ezek tisztázására nem vállalkozom.

⁴⁷ Ekler, 2004: 13-14.

alkotói szabadságkorlátozás megszűnése belső kényszerhez vezetett: a traumatikus, fájdalmas események leírásához, a *Forrás* által megfogalmazott értékek hirdetéséhez.⁴⁸

Penckófer János irodalomtörténetében a következőképpen ír erről:

„A szovjetrendszer széthullása Kárpátalja magyarságának a föllélegzése volt egyben. Azonnali lendületet vett a teljeskörű önszerveződése. A bámulatos szellemi pezsgésben mutatkozott meg legtisztábban, hogy a kultúra, az irodalom ügye és a nemzetrészt létének az értelmezése mennyire szétválaszthatatlan. Így a kárpátaljai magyarság legelső dolga az volt, hogy megfogalmazza helyzetét, kivallja önazonosságát. Ebben a légkörben egyesült az az identitásteremtő erő, amely a hatvanas években hallatott először magáról.”⁴⁹

Ez a 60–70-es években megfogalmazódott, majd szilenciumra ítéltetett identitásteremtő erő újrafogalmazódott a *Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség* (továbbiakban: *KMKSZ*)⁵⁰ megalakulásakor. Az új érdekképviselői szervezet alapítóinak nagy része az *FS* tagja volt. Vári Fábián László interjújában részletesen beszélt a *KMKSZ* megalakulásáról és a forrásosok ebben betöltött szerepéről:

„[...] emlékszem arra a közgyűlésre, sőt arra a megbeszélésre, ami megelőzte a KMKSZ alakulását. Ez Fodó Sándor lakásán történt, [...] amikor eltemettük a feleségét 1989 februárjában. Azt követően beszélünk meg, hogy most már eljött az ideje annak, hogy valami érdekvédelmi szervezetet megalakítsunk, [...] értesítettünk mindenkit, akit tudtunk. Hisz 1971-ben, 72-ben, amikor a velünk kapcsolatos események zajlottak, amikor a Forrást szétverték, amikor a beadványok megszülettek, az 1-2. beadvány, amiben a kárpátaljai magyarság jogait követeltük: az iskolarendszer, iskolahálózat felépítését. Akkor ez már maga egy polgárjogi mozgalom volt. [...] csak azt kellett folytatni, feleleveníteni 1989-ben. Ezért aztán Fodó Sándor megfogalmazta, [...] hogy a Forrás Stúdió, [...] az a polgármozgalom, az már a későbbi KMKSZ, a 89-ben megalapított KMKSZ-nek sajtóságos előképe, csírája volt. [...]. És hát persze, kik kerültek az előtérbe [...], akik akkor írtak: Zselicki József, Fodor Géza, Fodó Sándor, a magam nevét már ne legyen kénytelen említeni. [...] elsősorban az íróktól várták el azt, hogy a közösség igényét megfogalmazzák.”

⁴⁸ És erre számos lehetőség is adatott. A magyarországi közvélemény és a határon túli közösséget támogató anyaországi réteg igényelte a kinnrekedt magyarsággal kapcsolatos híreket, beszámolókat, történeteket, verseket, regényeket és műveket. És ezek sorra meg is jelennek. A kárpátaljai magyar irodalom bővelkedik ilyen témájú kiadásokban: interjúkötetek, riportgyűjtemények, dokumentumkönyvek, esszék, versek és regények születnek.

⁴⁹ Penckófer, 2003a: 60.

⁵⁰ „Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség öntevékeny társadalmi szervezet.” A *Szövetséget* 1989. február 26-án hozták létre, székhelye Ungvár. Vö: Dupka, 1993: 65-66.

Az író nemcsak az irodalmi alkotásai által vált a nemzeti identitás közvetítőjévé, hanem aktív, érdekérvényesítő – politikai – közvetítő szerepet is vállalt. Ez a szerepváltozás nem véletlen: az írók, költők „társadalmi státushoz tartozó”, készen talált viselkedési mintáira épül.⁵¹ „A szerep az egyén tipikus reagálását jelenti bizonyos helyzetekben”, „a szerepkategóriát vállaló egyén nem csupán saját viselkedését határozza meg, hanem mások vele kapcsolatos magatartását is.”⁵² Az író, költő azonosul a közösséggel és annak valós vagy vélt⁵³ igényeire alapozva érdekérvényesítési tevékenységet vállal fel. Ezáltal nem csak íróként pozicionálja magát, hanem szellemi vezetőként is. Ez a szerepvállalás meghatározza az alkotáshoz való hozzáállást is, amiről Vári FABIÁN László így nyilatkozik:

„És aztán évek teltek el és a versek nem akartak szaporodni. Ez az az időszak, amikor a KMKSZ elnökségében vagyok. És még annyi időm sincs, még annyi lehetőségem sincs versírásra, irodalommal való foglalkozásra, mint korábban.”

Ezek számbavétele után szükséges megemlíteni, hogy 1989 után nem csak a kulturális keretek lazulnak meg, de a térbeli határok sem leküzdhetetlen akadályok már. A lehetőségek, a magyar közeg, a gyermekeik sorsa egyre több embert, köztük író, költőt arra ösztönöz, hogy elhagyja szülőföldjét. Ez is egy alternatíva. Alternatíva egy ember számára és veszteség egy kulturális közeg számára. Az egyéni útválasztások meghatározzák az irodalmi élet alakulását és fejlődését is. Balla D. Károly 1999-es írásában így összefoglalja az irodalom 90-es évekbeli állapotát:

„[...]Kárpátalján húsznál is több aktív költőt tartottunk számon, s joggal gondoltuk úgy, hogy [...] a cenzúra megszűnésével immár semmi akadálya nem lehet tehetségük még teljesebb kibontakozásának: [...] Ehelyett azonban mi következett? Először is kiderült: az íróasztalfiókok üresek. [...] Másodszor: a tény, hogy kitört a szabadság, alkotóinkat nem felszabadította, hanem inkább zavarba ejtette és sokukat megbénította. Harmadszor: a 90-es évek elején megjelent kötetek anyagából kiderült [az], hogy az alkotók teljes addigi életműve nagyjából egyetlen verseskötetnyi [...] Negyedszer: több alkotónk beállt politikusnak [...], az ilyesmi ritkán segíti elő az írói elmélyülést. Ötödször: akadt, aki [...] végleg búcsút mondott Kárpátaljának⁵⁴. Hatodjára: kiderült, hogy a

⁵¹ Bodó, 2004: 54.

⁵² Erdős, 1998: 55.

⁵³ Sajnos ilyen típusú közösségi igényfelméréssel nem rendelkezem, így a dolgozatban nem állíthatom és nem tagadhatom a közösségnek ilyen típusú igényét.

⁵⁴ A hivatkozás az eredeti szövegben található és az író végjegyzet formájában a következő kiegészítést teszi: „A kötettel már itthon rendelkező, a 90-es években elköltözött írók: Balogh Balázs, Imre Sándor, Márkus Csaba, Móricz Kálmán, Finta Éva, Lusztig Károly. Hosszabb azok sora, akik kötetig itthon nem jutottak el, de írásaikkal rendszeresen jelen voltak irodalmunkban (néhány kiragadott név: Györke László, Boldog János, Orémus Kálmán, Bundovics Judit, Barta Zoltán, Lengyel

mindennapi megélhetési gondok erősebben visszafogják az írói ihletet, mint a politikai presszió.”⁵⁵

Ő maga pedig a „hetedik te magad légy” utat választotta, azaz az „alkotói autonómia” útját:

„Kiderült az is, hogy a kollektív nemzet, nemzetiségi tudatra épített azon költői magatartás, amely az individuumot, az alkotói autonómiát háttérbe szorítja – nos, ez az attitűd a megváltozott (cenzúramentes, de egzisztenciális szempontból labilisabb) körülmények között valahogy nem képes új energiákat felszabadítani.”⁵⁶

Balla D. Károly kollektív magatartástól távolodó irodalomszemlélete több íróársában ellenérzést váltott ki. Magyarországi kritikusai posztmodern törekvésként könyvelik ezt el, S. Benedek András azonban ezt másképp látja:

„Nem művészi stílusról van azonban szó, hanem arról, hogy a magyar irodalomban létező két kánon közül a kevésbé meghatározót, de tetszetőset fogadja el. Ekkoriban jelenik meg elemző írásaiban is a szűkebb hazához (a «kishazához») való ragaszkodás, a történelemhez való kötődés – negatívumként. Ez azóta megjelent jó tucat kötet szépirodalmi részében is megérezhető, bár nehezen kimutatható.”⁵⁷

Balla D. Károly kritikai és önkritikai hozzáállása először az 1994-ben megjelent *Töredék hazácska* című antológia kapcsán nyilvánult meg. Ez a válogatás tartalmazza a kárpátaljai magyar költők olyan verseit, amelyek a szülőföldről, hazáról, magyarságról, nemzetről és anyanyelvről szólnak. Ebben – a címhez híven – leginkább a haza témája jelenik meg, s a hon mindig a töredékesség, a megkínzottság, a meghasadás, az árvaság képeivel társul. A költő identitása a haza töredezettsége és a nyelv megtartó ereje által válik kifejezhetővé. A kötetben látszik leginkább, hogy a kollektív nemzeti öntudat milyen mélyen épült be a költő világ- és formaértelmezésébe. Balla D. Károly 1997-ben megjelenő írásában – *A hontalanság metaforáiban* – elemezve a fent említett kötetet arra jutott, hogy a kárpátaljai írók nem tudnak kilépni az identitás-közvetítő szerepkörből, így önmaguk teremtik meg művészi kiteljesedésük, sokszínűségük korlátait, és ez „tematikai–műfaji–szemléletbeli beszűküléshez” vezet:

„Ennek a veszélynek a felismerése egyszersmind alkalmassá is tehet bennünket arra, hogy elkerüljük [...] a sajátos «kisebbségi sematizmust» Azt kell tapasztalnunk: legtöbbünk az egyszeri tanúságtétellel nem tudott megelégedni, újra és újra «felmelegítjük a témát», versbe írjuk

Tamás, Dalmay Árpád...), illetve azoké, akik tanulmányaikat és munkájukat hosszabb ideje Magyarországon végzik és már csak formálisan számítanak kárpátaljai lakosnak.” Balla D., 2000a: 208.

⁵⁵ Balla D., 2000a: 204.

⁵⁶ Balla D., 2000a: 205.

⁵⁷ S. Benedek, 2007: 65.

*a mostohaságunkat, katasztrofáltságunkat, permanens igyekezettel felfeszülünk a részben magunk is eszkabálta keresztre. Mintha a kárpátaljai magyar költőnek krónikus, gyógyíthatatlan haza-komplexusa lenne, s így hiába ír akár magányról vagy halálról, akár szerelemről vagy tavaszi rügyfakadásról – mindenről saját hontalanságunk jut eszünkbe.*⁵⁸

Penckófer János irodalomtörténészként a következőket írja a hon és hontalanság tematikájával, azaz a Balla D. Károly által felvetett problémával kapcsolatosan:

„Vannak költők Kárpátalján, akiknek elsősorban nem az fáj, hogy nekik nincs hazájuk, hanem az, hogy nemzeti sajátosságukat egy másik idegenségben szeretnék valakik újra-meggyökereztetni. Az a fájdalom forrása, hogy a közösségben élők közül senkinek nincs hazája, hogy Kárpátalja magyarsága közösségként nem érezheti a szülőföldjét hazájának. A rendkívüli nehéz sors fölpanaszolása pedig nem sirám, de vád. Nem személyes sérelemként élük meg a haza hiányát, hanem közösségi minőségbe emelik az egyén fájdalmát.”⁵⁹

Penckófer Jánosnak ezt a megglátását figyelembe véve, megállapítható, hogy a kárpátaljai írók nagy része *érzelmi közösséget* alkot, verseikben a bárki által átélt és átélhető élményeket, kötődéseket vetítik ki a közösségre.⁶⁰ S a világ-, történelem- és múltfelfogásuk, illetve értelmezésük „orientációs erővel lép fel”.⁶¹ Ebből kifolyólag Balla D. Károly ezredév végén megjelenő írásaiban a kárpátaljai irodalom szerepének tagadását, múltbeli gyökerek, traumák elfelejtésének sürgetését látják. S. Benedek András például vádként tekint Balla D. Károly írásaira:

„Manapság többször hallhatunk egy képtelen vádat: a kárpátaljai irodalom túlságosan a múltba gyökerezett! [...] nem engedhetünk, ha napjainkban ki akarják lúgozni nemzeti tudatunkból a múltat, a földünk, szerelmeink iránti evilági szerelmet, a hűséget. Nem engedheti a költő, már csak elemi élményei, indulásának meghatározottsága miatt sem. Különös, mozgalmas és mégis megmerevedett, télbe dermedő időszaka volt ez a közép-európai történelemnek.”⁶²

⁵⁸ Balla D., 2000: 170-171.

⁵⁹ Penckófer, 2003a: 236.

⁶⁰ Albert-Zempléni, 2002: 172.

⁶¹ Losonczy, 2002: 152.

⁶² S. Benedek, 2007

2000 után a nézetkülönbségek azonban még inkább elmélyülnek. Balla D. Károly – a 2002-ben megrendezett könyvhét után – újabb kritikát ír a kárpátaljai prózáról.⁶³ Ezen a rendezvényen három új kárpátaljai kiadványt mutatnak be,⁶⁴ ezekről Balla D. Károly a *Beszélőben Valóságpróza és látszatvalóság*⁶⁵ című tanulmányt jelentetett meg. Kritikájában Balla D. felhívja a figyelmet a kárpátaljai irodalom újraközlő voltára. Fájjalja, hogy Horváth Sándor válogatott novelláskötetében, egy új írás kíséretében a régi írásait adja ki.⁶⁶ Naplójában így ír a tanulmány megjelenésének indítékairól és a könyvekről:

„[...] szerettem volna az irodalmunkra (ezen belül a prózánkra) és a könyvkiadásunkra jellemző általános megfigyeléseimet összegezni. A három kötetről is igyekeztem alapos szakmai elemzést adni. Sajnos csak Penckőfer János Hamutherjét tudtam megdicsérni. Szerény terjedelme ellenére jelentős mű, már csak azért is, mert úttörő jellegű: az első pszichológiai regény Kárpátalján. Nagy Zoltán Mihály új kisregényéről ellenben meg kellett írnom, hogy nemcsak stílusa borzadályos, hanem koncepciója is elhibázott.”⁶⁷

A bírálattal Balla D. Károly teljes mértékben kizárta magát a kárpátaljai írók csoportjából. Ez a lépés a kollektív identitás feladásának egy jó példája. Az íróársai elfordultak tőle, a kárpátaljai magyar irodalom kritizálását hagyomány elleni kirohanásnak tekintik, másrészt pedig úgy tartják, hogy ellenszenves megnyilvánulásai azoknak és azokról szólnak, akik tanúi voltak apja *Forrás*-ügyének. Ráadásként, Balla D. Károlynak a kárpátaljai irodalomból való kivonulását feleségére, Berniczky Évára is kivetítik.⁶⁸

⁶³ A kárpátaljai irodalomban a költészet volt mindig túlsúlyban. Kovács Vilmos nagy vitát kiváltó *Holnap is élünk* című regénye és Balla László prózakötetei után elsőik között, 1988-ban Nagy Zoltán Mihály és Balla D. Károly jelentkezik elbeszéléskötettel. 1991-ben megjelenik Nagy Zoltán Mihály *Sátán fattya* című regénye, a malenykij robot (1944) traumáját feldolgozó „katartikus erejű szómágia”. Ezt a regényt az író egy trilógia első részének tekintette. Utána sorra következett a többi rész is: *A Tölgyek alkonya* (1996). Szükségszerű megemlíteni még Szöllősy Tibor *A kigyó önmagába mar* (1999) című Csernobil-regényét. Horváth Sándor *Ugató lány* (1994) című novelláskötetét, Tárczy Andor *Mitől nem ér az égig* (1994) és *Kalandozások Elkűrnában* (1998) című szatirikus írásait, Bartha Gusztáv *Borzs*a (1995) című elbeszéléskötetét és a *Talált történetek* című novellákat és színműveket tartalmazó kötetét. A 90-es évek derekán indul el Berniczky Éva prózaírói pályája is, 1996-ban *Égen járó kismanó*, 1999-ben pedig *Fejezetek az üvegházból* címmel meséskönyve jelenik meg. Novelláskötettel először szintén 1999-ben jelentkezik *A topáz illemtana* címmel. Vö: Penckőfer, 2003a.

⁶⁴ Horváth Sándor: *Álmos tájakon járok*, Nagy Zoltán Mihály: *Páros befutó*; Penckőfer János: *Hamuther*.

⁶⁵ Balla D., 2002

⁶⁶ A kötet címe: *Álmos tájakon járok*. A kötetben megjelent novellák, egy kivételével valóban megjelentek már *Ugató lány* címmel. Felemás helyzet, hogy az újabb válogatás teljes mértékben átveszi az előző kötet novelláit és kiegészíti azt egy új – a címadó – novellával. Ráadásul egyik novellánál sem jelzi az első közlés helyét és idejét.

⁶⁷ Balla D., 2007

⁶⁸ Nemcsak az interjúidézet szemlélteti ezt, hanem az is, hogy Berniczky Éva otthon nem publikál (sem otthoni kiadónál, sem otthoni folyóiratban) – bár lehet, hogy ez saját akarata – mindenesetre szemléletes, hogy az *Együtt*-béli „irodalomkritika” sem foglalkozik vele.

„Berniczky Éva és Balla D. Károly [...] magukat zárták ki. Az ezredfordulón elkezdték hirdetni, hogy Kárpátalján nincs magyar irodalom. Ami van, az nem az, tehát értéktelen. Ezt kezdték el hirdetni, legalábbis Károly. Na és hát ezek után mit tehet az ember, azt, hogy engem meg ő nem érdekel, ha ilyesmit hirdet. Azt hiszem, az is benne van, hogy az írott és az elektronikus sajtó, nagyon gyakran feltették a kérdést, [...] hogy mi volt a 70-es években. És ha nem akartam, [...], akkor is kihúzták belőlem az igazságot, [...], hogy a főbűnös Balla László. És ez egy idő után [...] Károly számára is kezdett elég lenni, és így próbált visszavágni.” (Vári Fábián László)

Nagy Zoltán Mihály azonosítja Balla D. Károlyt apjával, és az alkotó értelmiség nemzeti alapokra helyezett egységét hangsúlyozza:

„[...] Balla D. Károly és apja, Balla László – mindketten önjelölt irodalmi diktátorok, ízlésterroristák – kivételével a kárpátaljai alkotó értelmiség egyértelműen vállalja a nemzeti elkötelezettséget, ami egységbe kovácsolja őket.”

Ezek szerint két külön – oppozícióban álló – világot találunk a kárpátaljai irodalmi térben: a nemzeti elkötelezettség által összekovácsolódott kárpátaljai íróértelmiséget és azokat, akik ezt tudatosan nem vállalják fel (azaz Balla D. Károlyt és körét⁶⁹). Másrészt az is feltűnő, hogy a konfliktusban mindig megtalálhatjuk a *Forrásra* való visszautalást, ami azt tudatosíthatja bennünk, hogy az írócsoport kollektív nemzettudata – minden politikai, gazdasági, kulturális átöltözés és változás után is – az *FS*-ben megfogalmazott ideákat tekinti mérvadónak, örökvényűnek.⁷⁰

A belső töredezettség, szembenállás nem az egyetlen problémája a kárpátaljai irodalomnak. A külső – anyaországi és kárpát-medencei – megítélés is identitásalakító tényezőként tekinthető. A 90-es évek végén és az ezredforduló után a magyarországi irodalmi közéletben több olyan konferencia és publikáció is napvilágot látott, ami a határon túli irodalom kanonizálhatóságával foglalkozik. Ennek következményében identitástörés következett be a kárpátaljai alkotókban. Hiszen az eddig területi meghatározottságot, eredetet jelölő „kárpátaljai” jelző elkülönítő, provincializmust jelölő minőségjelzővé vált. Ugyanez figyelhető meg a „kisebbségi” jelző használatánál. Ez a jelentésváltozás átalakította az író ön- és művészetértelmezését. Emiatt fontosnak tartottam, hogy tisztázzam, mit is jelölnek a Kárpátalján alkotó írók számára a

⁶⁹ A kör nem minden esetben a Balla D. Károly nézeteit valló egyénnel bővül. Egyéni nézőpontom ugyan, de több évi megfigyelésem alapszik: mindenki, aki nyilvánvalóvá teszi, hogy nem a nemzeti elköteleződés szempontjából szemléli az irodalmat, átkerül a kirekesztettek csoportjába.

⁷⁰ Az is tudatosul, hogy a *Forrás*-ügy még mindig nincs lezárva: „Kimondatlanul részemről nem maradt semmi kimondható ez ügyben. Sok érintett azonban, én legalábbis így itélem meg, elmulasztotta az őszinte szembenévest, nekik még lehetne mondanivalójuk – túl a legendákon, és túl az elmosó, önigazoló mellébeszéléseken.” (Balla D. Károly)

„kárpátaljai”, „kisebbségi” jelzők. Balla D. Károlyt például leginkább a kárpátaljai író abszurd helyzetét emeli ki:

„Az életünk csupa ellentmondás és csupa abszurditás. Először is ellentmondásba keveredik az ember önmagával, mert kisebbségi helyzetben, akarva akaratlanul, közösségben kell gondolkoznia. Még ha ki is akarna bújni ez alól a felelősség alól, akkor sem lehetne egyszerűen csak úgy író. [...]”⁷¹

Penckófer János irodalomtörténészként és íróként, költőként az irodalom szerepével és a „kárpátaljai” címke használatával foglalkozik:

„[...] mindaddig amíg van Kárpátalja, születik e tájon magyar nyelvű mű, addig érdemes megvizsgálni: mit üzen nekünk – akarom mondani milyen érzelmeket, tudást bont ki bennünk –, ám ezeket a műveket kizárólag kárpátaljaiként aligha tudnánk leírni, értékelni.”⁷²

A művek szerepéről, feladatáról beszél Balla D. Károly is:

„A kisebbségi irodalomnak [...] nem lehet nagyobb „szerepe” és „feladata” [...], mint hogy jó alkotásokat, lehetőleg remekműveket produkáljon. Ha művészileg hiteles, esztétikailag magas nivójú írások születnek, azokban úgyis óhatatlanul benne lesz a kor, a hely, a sors, az író társadalmi tapasztalata.”⁷³

Ugyanezt hangsúlyozza Vári Fábián László is:

„Az lenne a jó, ha olyan nagyszerű művek születnének, amelyek minden kétséget kizáróan a magyar irodalomba tartoznának.”

Balla D. Károly a „kárpátaljai irodalom” kifejezés értelmezésének kettősségére hívja fel a figyelmet, s Berniczky Éva szavait idézve és kommentálva magyarázatot keres a besorolást igazoló jelzőkre:

„Bajban vagyok ezzel a 'kisebbségi irodalom' fogalommal, meg ennek a 'szerepbetöltéses' problémának az egészével is. Ugyanis miközben hiszem és vallom, hogy nemzeti literatúránk egyetemes, aközben én is állandóan használom és értelmezem a „kárpátaljai magyar irodalom” meghatározást. [...] A feleségem (Berniczky Éva, 'szintén zenész') fogalmazott egyszer úgy, hogy boldog állapot lenne, ha végre egy íróról elsőként nem az jutna az eszünkbe, hogy erdélyi-e vagy felvidéki [...]”⁷⁴

Nagy Zoltán Mihály egyszerre látja a kárpátaljai magyar irodalmat a magyarországi kánon részének és különálló, magyarországi hatásoktól mentes irodalomnak:

⁷¹ Lőkös, 1997

⁷² Ekler, 2004

⁷³ Horváth, 2001

⁷⁴ Horváth, 2001

„A pátriában művelt irodalom szerves része az egyetemes magyar irodalomnak, ebből azonban – szerencsére nem következik az a jelenség, amit az anyaország irodalmának megosztottsága testesít meg.”

A fent hozott szövegrészletek rámutatnak arra, hogy a kérdés megközelítésére nincs a közösségnek egységes, mindenki által követendő állásfoglalása. A probléma felvetése felhívja a figyelmet a művekre. Hiszen a kanonizáció nem az író individuumát helyezi központba, nem is az író által követett hagyományt ítéli meg, hanem az alkotások művészi értékét.⁷⁵ A kánon a műalkotásokra épül. Kialakulását olyan végtelen folyamatnak tartom, amelynek kezdeti szakasza három fázisra osztható: az első a diakrón fázis (ez a kortárs kritikusok általi besorolás, azaz a recepció fázisa); a második a rostálás fázisa (az olvasók megrostálják, illetve kiegészítik, letisztítják a kritikusok által kialakított kánon); harmadik a feldolgozási fázis (itt az irodalomtudomány veszi át a szerepet, elméletileg megalapozza a kialakított kánon).

Ahhoz tehát, hogy a kárpátaljai művek beépüljenek a kánonba, nem csak az szükségeltetik, hogy jó művek szülessenek, hanem az is, hogy ezek elérhetővé váljanak. Azaz, a folyamatban hangsúlyos szerepet kapnak a reprezentálást biztosító *kulturális alakulatok* – az irodalmi szerveződések, érdekképviselések, fórumok, terek és kiadók – is. Ezek az irodalmi életet alakító terek azonban a reprezentáláson túl az identitás alakulásában is fontos funkciót töltenek be.

Irodalmi élet, fórumok, terek, kiadók

A 1989. évi változások előtt⁷⁶ és közvetlenül a Szovjetunió szétesése után is az írók, költők törekedtek arra, hogy szervezetekbe, érdekvédelmi csoportokba tömörüljenek. Mint már az előző fejezetben említettem, '89 után az írók költők politikai szerepet vállaltak a KMKSZ alakulásában. 1992 után Kárpátalján sorra alakulnak az alapítványok, szervezetek, szövetségek.⁷⁷ A legtöbb író külső, majd rendes tagja lesz a *Magyar Írószövetség*nek. Az új évezred közeledtével azonban az írók szervezethez való hozzáállása megváltozott. Hogy kiderüljön, mi az oka az ilyen változásnak, arról kérdeztük az írókat, költőket, hogy részt vesznek-e valamilyen fórumon, és milyen szerepet vállaltak a mai magyarországi, ukrainai és saját kisebbségük közéletében.

⁷⁵ A művészi érték azonban megfoghatatlan kategória. Évszázadok óta vita kérdése, hogy mit is jelent. Részletesen nem foglalkozom a fogalom tisztázásával és történetével. Számomra művészi értékkel akkor rendelkezik egy alkotás, ha a hagyományokra építve, vagy azokat elvetve egyéni szemléletmódot, látásmódot tartalmaz, és ez azonosul az alkotó által kiválasztott formával, kiteljesedik benne, egybeolvad vele.

⁷⁶ A rendszerváltás előtti érdekvédelmi, polgárjogi funkciót a már említett FS, majd József Attila Stúdió (1971–1988), utána József Attila Alkotóközösség (1988–) töltötték be. Több kárpátaljai magyar költő, író tagja a Szovjet Írók Szövetségének, és/vagy a Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaságnak.

⁷⁷ I. Dupka, 1993.

A válaszokból nyilvánvalóvá válik, hogy esetenként vagy az elköteleződés szűnt meg, vagy az elköteleződés attitűdje alakult át. Balla D. Károly például megszüntetett minden érdekképviselési elköteleződést, 2003 februárjában kelt naplójegyzetében a következőképpen ír erről:

„[...]talán két évnél is hosszabb ideje nem voltam semmiféle itteni összefogottnak, még kulturális jellegűn sem, annak pedig talán 5 éve is megvan, hogy politikai-érdekvédelmi szervezeti színezetűektől távol tartom magam. [...] Ha visszagondolok «szervezeti múltamra», roppant élesen csak az a helyzet ugrik be, hogy én csinálni szeretnék, vagy csinállok is valamit, és ezt a tevékenységemet boldogan beviszem az adott szervezetbe [...] remélve, a szervezettől segítséget, legalábbis erkölcsi támogatást kapok munkámhoz. Ennek azonban épp az ellenkezője történik: a szervezet vagy azonnal be akar kebelezni és [...] úgy akar mozgatni, ahogy nekem egyáltalán nincsen ambícióm mozogni, vagy kisajátítani igyekszik munkámat, amit aztán, ha ez sikerül neki, már nem végzi tovább, de azt sem engedi, hogy én végezzem. [...] Voltaképpen egyik szervezetnek sem volt szüksége arra, hogy egy önállóan gondolkodó, saját ötletekkel rendelkező kreatív értelmiségit (fő a szerénység) vezetőinek sorában tudjon. Ráadásul olyan valakit, aki folyton szóvá teszi a szervezetlenséget, a nivótlanságot, a sumákolást, az eltitkolt pályázatokat, eltűnt pénzeket, méltatlan politikai alkukat.”⁷⁸

Ebben a kérdésben egyetért Nagy Zoltán Mihály is. A *Magyar Napló* 2003 augusztusi számában Balla D. Károlyhoz hasonlóan ő is a tisztességet hiányolja:

„A politikai közéletből majd tíz éve kivonultam ugyan, ám az eseményeket figyelemmel kísérem, s bevallom, igen gyakran fejcsóválva ejnyézek egy-egy hír hallatán vagy olvastán. Nem kívánok senkit megsérteni, de kimondom: sokszor az emberi tisztességet hiányolom, az érdekek származékos csetepatéjától viszolygok. Épp ezért menekültem ki a közéletből.”⁷⁹

Vári Fábián László még ma is aktív szerepet tölt be a közéletben, mégis, a társadalmi önszerveződésekhez való hozzáállásában nála is kiábrándultság jelenik meg:

„Egyébként, ami 1994-től kezdve a társadalmi szervezetekben végbement, az a szakadás, az engem kiábrándított. Akkor elkezdődött már az a kiábrándultság, ami abból ered, hogy nem tudunk megegyezni, hogy nem tudunk közös nevezőre jutni.”

⁷⁸ Balla D., 2007: 243.

⁷⁹ Penckófer, 2003a: 30.

A politikai jelleget öltő kulturális és társadalmi szerveződések⁸⁰ még a szembenálló felekből is hasonló meglátásokat váltottak ki. Közös jellemzője lett a kárpátaljai íróknak az ezzel kapcsolatos ellenszenv és kiábrándultság. Azonban nem csak a társadalmi szervezetek bírnak identitásformáló hatással, hanem a szakmai szervezetek is. Ezek a csoportok, körök új megnyilvánulási teret, fejlődést és érdekképviseletet (írói sérelmek, szerzői jogi problémák kezelésének felvállalását) biztosítanak a tagság számára. A szövetségek tagsága tagfelvétel által bővül, ebből adódóan „szakmai szűrést” is jelent. A kárpátaljai magyar írók csatlakozhatnak a *Magyar Írószövetséghez*,⁸¹ az *Ukrán Írószövetséghez*, a kárpátaljai írók közösségéhez, és/vagy saját szakmai fórumot is létrehozhatnak. A megkérdezettek a *Magyar Írószövetségről* a következőképpen nyilatkoztak:

„Tagjai lettünk valamennyien. Először rendkívüli tagságot kaptunk, akkor még Göncz Árpád volt az írószövetség elnöke, [...] Azt hiszem, amikor Jókai Anna lett az írószövetség elnöke, akkor már alapszabályt módosítottak és a rendes tagságra is lehetőség nyílt. (Mint külföldiek nem lehetünk először rendes tagok, később aztán rendes tagok lettünk.) [...] Nagy Gáspár ajánlott egyszer a választmányba, amikor ő egy kicsit visszavonult. Akkor engem még nem választottak be, de nem is ismertek eléggé, azt hiszem, de a következő alkalommal már megválasztottak, [...] most már az elnökségnek is tagja vagyok.”

Balla D. Károly ugyancsak 2003-as naplójegyzetében elolvashatjuk az *Írószövetség* választmányi üléséről kialakult véleményét:

„[...] Két óra a pénztelenségről. 12 éve azt hallom, hogy az aktuális kulturális kormányzat nem támogatja megfelelően a szövetséget, rosszul osztja le a pénzt, hogy megalázó viszonyok közepette kell kilincselni minisztereknél, államtitkároknál, pénzügyi előadóknál. Nem akadt még elnök, aki mást mondott volna, bármilyen kormány is országot. Nem akartam felszólalni, de ha valami rejtélyes indítékból mégis szót kértem volna, bizonyára azt mondom, hogy akkor talán fel kellene oszlatni az Írószövetséget. Vagy pedig el kellett volna a Közgyűléssel fogadni azt, hogy az elnök mellett legyen egy energikus menedzser, aki felhajtja a zsozsót. De a tisztelt tagság sem ezt, sem a struktúra átalakítását, sem semmilyen modernizációt nem szavazott meg...”⁸²

2004-ben Balla D. Károly kilép a *Magyar Írószövetségből*. Példáját nem követi más, valószínűsíthető, hogy az *Írószövetség* minden más kárpátaljai tag számára szoros érzelmi és nemzeti kötődést jelent.

⁸⁰ KMKSZ, *Ukrainai Magyar Demokrata Szövetség, Magyar Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége*.

⁸¹ Az életrajzi adatokból kiderül, hogy ezt kivétel nélkül mindegyikük meg is tette.

⁸² Balla D., 2007: 250-251.

Az *Ukrán Írószövetség*gel azonban teljes mértékben szkeptikus a kárpátaljai magyar irodalmi közösség, a sértődöttség és az ellenségesség váltakozását tapasztalhatjuk:

„Korábban Kovács Vilmos, Balla Gyula, Szalai Borbála⁸³ voltak tagjai az [szovjet] Írószövetségnek, később azonban ez a sor Balla D. Károllyal és Füzesi Magdával bővült. Ők tagjai lettek az *Ukrán Írószövetség*nek. Az én tagságom föl nem merült, soha meg nem kerestek. [...] Az *Ukrán Írószövetség*gel semmiféle kapcsolatot nem tartunk, lehet, hogy ennek is az a rendje, módja, hogy kérvényezzük. Soha, soha fel nem merült.” (Vári Fábán László)

Nagy Zoltán Mihály hozzáállása a nemzeti elkötelezettségre alapoz, azaz a kárpátaljai közösségi identitással magyarázza az *Ukrainai Írószövetség*től való elhatárolódását:

„[...] a kárpátaljai alkotó értelmiség egyértelműen vállalja a nemzeti elkötelezettséget, ami egységbe kovácsolja őket. Az ukrán nyelvű irodalmi élet és maga az ukrán irodalom ettől az egységes közösségtől idegen, én magam sem tartok fenn semmiféle kapcsolatot az *Ukrainai Írószövetség*gel. Az ok egyszerű: azzal az állammal, azzal az irodalompolitikával, amely megtűri ugyan, de egyetlen petákkal sem hajlandó támogatni a kisebbségek kultúrájának ápolását, megőrzését, sőt az utóbbi időben a kisebbségi nyelvhasználat jogát igyekszik korlátozni – csak szemben állni szabad.”

Az *Ukrainai Írószövetség* nem jelent az írók számára sem kihívást, sem szakmai fórumot. Nem tartoznak e közösséghez és nem is akarnak ide tartozni. Nem jelent ez számukra mást, mint egy távoli, idegen nyelvű és gondolkodású csoportot.

Kárpátalján viszont lehetőség van arra, hogy közösségüknek szakmai fórumot is biztosítsanak, segítsék egymást fejlődését, képviseljék saját érdekeiket, felkarolják az induló fiatalokat. A *Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportja* (továbbiakban: *MIKICS*) 1992-ben alakult meg. Célja: „mindazon alkotók tevékenységének összefogása, akik Kárpátalján művészileg mind értékesebb egyéni műveket hoznak létre, s mind teljesebben kívánnak bekapcsolódni az egyetemes magyar művelődésbe.”⁸⁴ A *MIKICS* jelenlegi létezését csak az *Együtt* című folyóirat tanúsítja, nem hallani a szövetség rendezvényeiről, sem üléseiről. A szövetség legutóbb 2002-ben adott hírt magáról az *Együtt* című folyóirat megalapításával és az elnöki poszt megszüntetésének döntésével.⁸⁵

⁸³ Szalai Borbála (Ungvár 1926-) Író, költő, műfordító. ’54-től publikál. Gyermekverseket ír, tankönyveket szerkeszt. 1980-tól tagja a *Szovjetunió Írószövetség*ének és az *Ukrán Írószövetség*nek.

⁸⁴ „További céljaik: hagyományaik ápolása, közösségeink magyar arculatának megőrzése, publikációs lehetőségeink mind hatékonyabb kihasználása, illetve újabbak megteremtése, alkotói érdekek védelme, pályakezdők patronálása, együttműködés más magyar és nem magyar irodalmi egyesületekkel, stb. Ld. Dupka, 1993: 96.

⁸⁵ Addig a *MIKICS* elnöke az intézményi adattár szerint Balla D. Károly volt. Az író naplójában arról ír, hogy ő is csak az

„[...] a mai Kárpáti Igaz Szóban olvasom, hogy hosszú kihagyás (7 vagy 8 év!) után újra ülésezett az Írócsoporthoz, és az elnöki posztot megszüntették. Ez nagy megkönnyebbülés számomra, de nem kellett volna ilyen óvatosan lennetek, tisztább dolog lett volna egyszerűen leváltani engem, hiszen mondom, amúgy sem tekintettem magam elnöknek. Nem kívánva további fejtörést vagy kényelmetlenséget okozni nektek társaságommal [...] ezúton tisztelettel bejelentem a MIKICS-ből való kilépésemet. Kérem, döntésemet fogadjátok el.”⁸⁶ (Balla D. Károly)

A kollegiális kapcsolatokban és a szakmai fórumokban való részvételre is kiterjed az írók nemzeti öntudatának vállalása. A nézetek különbözősége nem fér meg a kárpátaljai szakmai közösségében. Az alkotók kollektív nemzettudata akár programként is definiálható. Ez legtöbbször erősebb a szakmai érdekeknél. Ennek föl vállalása az írók közösségéhez való tartozását, míg az ezzel való nyílt szembehelyezkedés a közösségtől való elszakadást eredményezi.

A MIKICS szerepét tehát az *Együtt*⁸⁷ című folyóirat veszi át. Egykori (2002–2008) főszerkesztője, Nagy Zoltán Mihály, így beszél a lapról:

„Az elvi lehetőségek ma már kétségtelenül adottak az alkotói kiteljesedéshez, és ami a születő irodalmi értékek közvetítését illeti, a 2002-ben (újra)alapított, azóta negyedévente rendszeresen megjelenő Együtt c. folyóirat erre a célra megfelelő fórumot kínál. Ez a folyóirat keresi, istápolja, bátorítja a fiatal tehetségeket, és Új Vetés c. rovatában bemutatja őket, írásaikat.”

Hasonlóképpen vélekedik Vári Fábián László a jelenlegi főszerkesztő is:

„[...] amióta a lap megvan, nagyon sokat nyertünk. Azáltal nyertünk sokat, hogy olyan fiatalokat tudtunk magunkhoz kötni, akik valóban tehetségesek, és fontosnak tartják, hogy itthon maradjanak. [...] Amit valamikor a Forrás Stúdió végzett, azt a munkát kicsit tökéletesebben kicsit jobban végezzük, nem csak a lappal kapnak fórumot a hozzánk csatlakozó fiatalok. [...] kell egy hét [...] közösségi munka, amikor egy ilyen szám összeáll.”

Az *Együtt* előtt több olyan kiadvány volt, amelyik hasonló cél szolgált. 1989-ben Balla D. Károly megalapítja a *Hatodik Síp* című folyóiratot, 1993-ban pedig a *Pánsíp*ot

adattárból értesült a pozíciójáról. 2002-ben az elnöki posztot Balla D. Károly figyelmeztetése, meghívása és jelenléte nélkül szüntették meg.

⁸⁶ Balla D., 2007: 221.

⁸⁷ 2002-ben alapították Az *Együtt* című folyóiratot, mely nevét az 1966-ban megalapított *Együtt* című „szamizdat” diáklapra kapta. Egyetlen kárpátaljai irodalmi folyóiratként ez az egyedüli olyan fórum, amely egyesíteni törekszik az alkotókat, és segítséget nyújt a pályakezdő fiataloknak. Az irodalmi lapnak közösségformáló szerepet szántak: teret biztosít az alkotói megnyilvánulásaiknak, beemeli a közösségbe a pályakezdő fiatalokat.

is. A lapalapító, szerkesztő szerint a kárpátaljai folyóiratok kapcsán csak két végkifejlet létezik:

„[...] ha megemelkedik a szerkesztői elvárás, akkor egyre kevesebb lesz a lapcsináláshoz szükséges hazai anyag, ha pedig a nível megmarad az adott szinten, akkor a folyóirat óhatatlanul a provincializmusba süllyed és a dilettantizmus melegágyává válik.”⁸⁸

Véleményem szerint, az *Együtt* egyik legnagyobb problémája nem annyira a kéziratok mennyisége és minősége, hanem a terjesztési gonddal szorosan összefüggő olvasói és kritikai közeg hiánya. Számomra ez a probléma akkor vált nyilvánvalóvá, amikor egyetlen kárpátaljai, magyar nyelvű – ukrán nyelvűben sem – könyvesboltban, könyvtárban sem találtam a kiadványból. Vári Fábián Lászlót kérdeztem meg a lap terjesztéséről:

„A lapszámokat általában egy bemutató keretén belül adjuk a közönség kezébe, ilyen alkalmak a könyvbemutatók is, amikor ugye, a közönséggel érintkezünk, majd díjmentesen juttatjuk el az olvasókhoz, az a 300-400 példány, én nem azt mondom, hogy sok, de nem is kevés. Kárpátalján elegendő. El tudunk juttatni a magyarországi közkönyvtárakba, 10-15 példány eljut oda is. És ha lehetőségeink, kicsit bővülnek, akkor az internetes változat is el fog készülni. Volt már 1-2 kísérlet rá, hogy az Együttnek az anyagait elhelyezzük az interneten, de most ez nem megvalósítható, egyre kevesebb a pénz. De hát ez változni fog. [...] Könyvesboltban nincsen. Mondom, hogy díjmentesen juttatjuk el az olvasókhoz, de elsősorban könyvbemutatókon. Ezek meg vannak hirdetve a sajtóban.”

Az elmondottakból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az *Együtt* című folyóirat stúdiószerű, kis zárt közösség műhelye, ám művészetközvetítő orgánumként nem tudja teljes körűen betölteni funkcióját. Személyes kapcsolatok hálózatan terjed, azaz szinte kizárja az olvasóközönség megújulásának lehetőségét. Sajnos, hasonló zártság és terjesztési probléma jellemzi a kárpátaljai könyvkiadást is.

Pedig szerző és alkotás arculatának megteremtése nagyban függ(het) a könyvkiadóktól. A régióban jelenleg az *Intermix*, a *KMKSZ*, és a *Kárpátaljai Pedagógusszövetség* látja el a kiadói funkciókat. A könyvek kiadását magyarországi alapítványok támogatják, mindez természetesen pályázati úton történik. A kárpátaljai alkotók többsége az *Intermix* gondozásában adja ki műveit. Berniczky Éva,⁸⁹

⁸⁸ Balla D., 2007: 220.

⁸⁹ Berniczky Éva szövegeit a *Magvető Kiadó* gondozza.

Balla D. Károly,⁹⁰ Penckófer János,⁹¹ Vári Fábián László,⁹² Nagy Zoltán Mihály⁹³ művei magyarországi kiadónál (is) megjelentek. A kiadó feladata nem csak a könyv szerkesztésében és nyomtatásában merül ki, a kiadónak kell megteremteni a szerző számára a befogadói közeget, az olvasói teret, a kiadó veszi magára a könyv és az író útjának egyengetését, azaz olyan irodalomszervezői tevékenységet lát el, amely befolyásolja az írói küldetéstudat, művészi szerepvállalás kialakulásának folyamatát. Ezért erről is kérdeztem az alkotókat. A vélemények eltértek, az alkotók a 90-es évek elején kiadott kötetekről is beszéltek. Vári Fábián László így nyilatkozott a 1991-ben a *Kárpáti Kiadónál* kiadott kötetéről:

„Azt hiszem 1 000 példányt nyomtak belőle, 20 kopejka volt az ára, és hát annyira, hogy is mondjam, annyira szerény volt a formája ennek a kötetkének, hogy én restelltem volna, ha ez boltokba kerül. A nyomdában kifizettem mind az 1 000 példányt, elvittem, és csak az kapott belőle, akinek én adtam.”

A *Mandátumnál*⁹⁴ megjelent könyvről (1992) is hasonlóképpen vélekedik:

„[...] eléggé kárpátaljaiáig sikerült a formája ennek a kötetnek, ez lett aztán a Kivont kardok közt c. gyűjtemény. [...] elég kárpátaljaias a színezete. [...] A formája is, meg a lapok minősége is. A nyomdai minőségre gondolok.”

Nagy Zoltán Mihály az *Intermix Kiadó* egyedüliségéről ír interjújában:

„Más Kárpátaljai kiadókkal nincsen kapcsolat, nincs is rá szükség, hiszen a pátriámban megjelenő irodalmi műveket általában az Intermix adja ki.”

Az Intermix Kiadó könyveinek többsége nem vásárolható meg könyvesboltban, a kiadónál – a magyarországi könyvhéten és az otthoni könyvprezentációkon kívül – nem tapasztalható az író és könyv térhódításának megalapozása. A Kárpátalján kiadott könyv, meglátásom szerint – ugyanúgy, ahogy az *Együtt* c. folyóirat – nem tudja teljesen betölteni alapvető, közvetítői funkcióját, azaz nem jut el széleskörű olvasóközönséghez. A különbséget akkor láthatjuk meg, ha összevetjük a magyarországi kiadók tevékenységével. Berniczky Éva így ír a *Magvető Kiadóval* kapcsolatos tapasztalatairól:⁹⁵

⁹⁰ Balla D. Károly több magyarországi kiadóval, intézménnyel is együttműködik, a legtöbb könyve a *Pro Pannonia Kiadói Alapítványnak* köszönhetően jelent meg.

⁹¹ Penckófer műveit a *Magyar Napló Kiadó* jelenteti meg.

⁹² Vári Fábián Lászlónak a *Felső Magyarország Kiadó* és a *Széphalom Kiadó* gondozásában is jelennek meg könyvei.

⁹³ Nagy Zoltán Mihálynak a *Magyar Napló Kiadónál* jelent meg könyve.

⁹⁴ Egyes kiadványokban: *Mandátum-Magvető* kiadásnak nevezik, a kiadás helye Ungvár-Budapest. Vö: *Kárpátalja magyar személyi és intézmény-adattára*. 1993: 145.

⁹⁵ 2000 után Berniczky kötetei a *Magvető Kiadónál* jelentek meg: 2004-ben *A tojásárus hosszú napja* című novelláskötet, 2007-ben *A Méhe nélkül a bába* című regény, 2010-ben *A Várkulcsa* című Novellárium.

„Nem [...] az én zsenialitásomnak köszönhetően változott a szövegeimet ismerők és nem ismerők bűvös számaránya, hanem a kiadónak. A Magvető fáradhatatlan, kiváló marketing munkájának, amit minden egyes könyve körül végez. Elképedve vettem tudomásul, milyen sokat jelent a könyv életében, hol jelent meg. Biztosan csak nekem volt különös a köteteim áldozatos körülménye, nekem, aki ahhoz szoktam, hogy mifelénk sem a szerző, sem a műve nem igazán, vagy egyáltalán nem fontos a megjelenés után. Ehhez képest a Magvető a lehető legtöbbet megtette azért, hogy a kiadványa megtalálja az olvasóját.”

Természetesen a magyarországi kiadók csak Magyarország területén terjesztik a könyvet, ezt a hátrányt ugyancsak figyelembe kell venni. De ennek ismeretében is azt hangsúlyozom, hogy egy igényes kiadónál való megjelenés emeli az író presztízsét, olvasottságát és recepcióját is.⁹⁶ Nem feltétel azonban az, hogy ez a kiadó magyarországi legyen.⁹⁷

A jelenlegi kárpátaljai kiadásban csak kivitelezési feladatok dominálnak. Így arra a megállapításra jutottam, hogy a megvizsgált kárpátaljai nyilvánossági tereket leginkább zártság jellemzi. Természetesen jó lenne megvizsgálni, mi az oka ennek – anyagi problémák állnak a háttérben, vagy menedzsmenti gondokról van szó – és ez alapján kidolgozni egy fejlesztési stratégiát.

Összegzés

A dolgozatban a kárpátaljai írók identitásának alakulását vizsgáltam, a kutatás a '89-től napjainkig tartó időszakot öleli fel. A kutatás célcsoportját a kárpátaljai írók, költők alkották. A munkát az alkotók szövegeinek elemzésére alapoztam. A vizsgált szövegekből *nukleáris epizódokat* emeltem ki, és ezek által mutattam be az identitás jellemzőit. Nukleáris epizódnak tekintem egyrészt a *Forrás Stúdió*val kapcsolatos eseményeket; a '89 utáni változásokat, másrészt a kulturális tereket, képződményeket, alakulatokat – az *Együtt* című folyóiratot, az írók önszerveződését és a kiadókat.

Megállapítható, hogy a kárpátaljai irodalom alkotóira mai napig nagy hatással vannak a szovjet időszakban megélt sérelmek, legfőképpen az *FS* körüli események. „A múlt: igazolás és legitimáció. A múlt felidézése: szelekció, válogatás és rangsorolás.

⁹⁶ Természetesen a korszerű technikai világunkban az internet, mint nyilvánossági tér, szintén közrejátszik az írói identitás alakításában. Összességében azonban ez nem jellemző a kárpátaljai alkotókra. Akad azonban kivétel. Balla D. Károly ebben a térben találta meg az alkotói szabadságot. Kilépve a kárpátaljai kollektív identitásból, és minden más szervezeti kötöttségből, kollektív identitásának töredékeit virtuális közösségbe helyezte át. Ennek az interaktív tevékenységnek a részletezésére most nem térek ki.

⁹⁷ Számos határon túli igényes és neves kiadóról és folyóiratról is tudunk. (Pl.: a *Kalligramm Kiadó* és folyóirat, vagy az újbudéki *Híd* folyóirat, *Hargita Kiadó*, *Székegyföld* kulturális folyóirat stb.)

[...] a múlt jelentése az, amit tulajdonítunk neki.”⁹⁸ Az *FS*-re mítoszként tekintenek, hangsúlyossá és vitathatatlaná válnak a műhelyben megfogalmazott „igazságok”. Minden eseményt, minden későbbi alkotói teret az *FS*-hez hasonlítanak. „A múlt örökségközpontú felidézésének feladata nem az, hogy pártatlan tanulmányozásra sarkalljon, hanem sokkal inkább az, hogy azonosulásra késztesse.”⁹⁹

A megvizsgált szövegekből kiderül, hogy ennek hatására az írói közösségben egy szimbolikus kollektív nemzettudat alakult ki.¹⁰⁰ Ennek egyik látható következménye az egyet nem értő pályatársak közösségből való kizárása, vagy jobb esetben az alkotásaikkal szemben tanúsított közömbös magatartás. Ezáltal egy belső, kárpátaljai szabályokra épülő kánon teremthető: saját világszemlélettel és értékrendszerrel, saját érdekképviselet-felfogással, saját folyóirattal és kiadóval. Egy ilyen kánon tehet egyedivé is egy irodalmi szegmenst, de legtöbb esetben zárttá, elkülönülővé, értelmezhetetlenné, sebezhetővé teszi az alkotót és a művészetet. Mert „az a művészet, amely tartósan behelyezkedik saját, úgymond kisebbségiségébe, etnikai mivoltában sérülékennyé válhat és kiszolgáltatottá. A művészetnek, akár a hagyományos terminológiákkal nézzük, akár az intermediális korszakra jellemzőkkel, nem lehet specialitása egyik művészetén, esztétikán kívüli kategória sem.”¹⁰¹

Irodalomjegyzék

ALBERT–ZEMPLÉN, 2008

Albert Réka–Zempléni András: *A nemzeti identitás sajátosságairól*. In: FEDINEC Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában* Teleki László Alapítvány, Budapest 2008. 167-177.

ANDRÁSI, 2009

Andrási Edit: *Kulturális átöltözés. Művészet a szocializmus romjain*. Argumentum Kiadó, Budapest 2009.

ASSMANN, 1999

Assman, Jan: *Kulturális emlékezet*. Atlantisz Kiadó, Budapest 1999.

BABBIE, 2003

Babbie, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest 2003.

⁹⁸ Bodó, 2004: 85.

⁹⁹ Kenei, 2002: 268.

¹⁰⁰ Ez többeknél meghatározza a művészi tevékenységet is. Ez írói tematikában, alkotói formákban és egyéni megnyilvánulásokban is meg-megjelenik: a nemzeti hovatartozás, a dicső magyar múlt, a kárpátaljai öntudat megvallása többeknél egyenértékűvé vált az irodalmi alkotással.

¹⁰¹ Hudra, 2006

- BAKK, 2008 Bakk Miklós: *Politikai közösség és identitás*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár 2008.
- BALÁZS, 1995 Balázs Sándor: *Identitástudatunk zavarai*. Kriterion, Bukarest 1995.
- BALLA, 2002 Balla László: *Szegény ember vízzel főz. Életem: Kárpáti Igaz Szó*. Visszaemlékezések: 1947–1987. *Együtt* 2002. 3. 34-52.
- BALLA D., 2000A Balla D. Károly: *A hontalanság metaforái. Publicisztikák, esszék vallomások 1988-2000*. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest 2000.
- BALLA D., 2000B Balla D. Károly: *Kisebbségi áramszünet a schengeni fal tövében*. Magyar Napló, Budapest 2000.
- BALLA D., 2007 Balla D. Károly: *2000±3. Az ezredforduló hét esztendeje. Egy manzárdór napló jegyzetei*. Pro Pannónia, Pécs 2007.
- BARCSI, 2006 Barcsi Tamás: *Kultúra és identitás*. In: KUPA László (szerk.): *Etnokulturális találkozások Közép-Európában – Történelmi és jelenkori metszetben*. B&D Stúdió, Pécs 2006. 24-33.
- BODÓ, 2004 Bodó Barna: *Az identitás egyetemessége*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2004.
- DUPKA, 1993 Dupka György: *Kárpátalja magyar személyi és intézmény-adattára*. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest 1993.
- DUPKA, 2002 Dupka György. *Magyar polgárjogi aktivista mozgalom a kollektív jogokért*. *Együtt* 2002. 1. 38-44.
- EKLER, 2004 Ekler Andrea: *Felébredni az irodalomban. Beszélgetés Penckófer Jánossal*. *Magyar Napló* 2004. május, 13-16.
- GUTHER M., 2005 Guthier M. Ilona: *Könyvfesztivál: Szembesülés – Beszélgetés Balla D. Károly íróval*. 2005. május 16. 05:07.: <http://www.papiruszportal.hu/site/index.php?lang=1&f=&p=5&n=206> [Letöltés ideje: 2010.01.24.]

- HALL, 1997 Hall, Stuart: *A kulturális identitásról*. In: FEISCHMIDT Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Osiris, Budapest 1997. 60-85.
- HORVÁTH, 2001, Horváth Orsolya. „Azzal hízelgek magamnak, hogy író vagyok”, *Krónikás* 2001. 5-6. http://manzard.blog.hu/2001/11/05/azzal_hizelgek_magamnak_hogy_iro_vagyok [Letöltés ideje: 2010.01.24]
- HUDRA, 2006 Hudra Klára. *Rendezni végre. Közös tér – Az etnikai kisebbség és kulturális identitás kérdése a Kárpát-medence művészetében*. *Artmagazin* 2006/3. <http://netlevel.netpeople.hu/cikk.php?c=261> [Letöltés ideje: 2010.01.24]
- KESZEI, 2008 Keszei András: *A megfoghatatlan nyomában A szellemi örökség meghatározása, a kultúra szerepének ártértékelődése*. In: FEDINEC Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest 2008. 255-269.
- KÉZDI, 2001 Kézdí Balázs: *Identitás és kultúra*. Magyar Mentálhigiénés Szövetség Konferenciája. Budapest, 2001. www.mamaesz.hu [Letöltés ideje: 2010.04.15.]
- KINDE, 2007, Kinde Annamária. *A kendőzetlen igazság drogja*. *Erdélyi Riport*, 2007. 02. 01. http://bdk.blog.hu/2007/02/01/a_kendozetlen_igazsag [Letöltés ideje: 2010.01.24.]
- LÁSZLÓ, 2005 László János: *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Új Mandátum, Budapest 2005.
- LOSONCZ, 2008 Losoncz Árpád: *Mítosz és önismeret ellentmondásai Szerbiában*. In: FEDINEC Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest 2008. 151-161.
- LOSONCZI, 2005 Losonczy Ágnes: *Sorsba fordult történelem*. Holnap, Budapest 2005.

- LÖKÖS, 1997 Lökös Ildikó: „*ja, itt van egy kárpátaljai?*” (1997.) <http://dramaturg.szin haz.org//lokos/interjuk/bdk.shtml> [Letöltés ideje: 2010.01.24]
- NAGY, 2003 Nagy Viktória: „*Gyöngy a csillag: Éneke!*” *Interjú Fodor Géza költővel, a Derceni Középiskola magyartanárával.* Együtt 2003 (5) 1. 6-7.
- PENCKÓFER, 2003A Eperjesi Penckófer János: *Tettben a jellem. A magyar irodalom sajátos kezdeményei Kárpátalján a XX. század második felében.* Magyar Napló, Budapest 2003.
- PENCKÓFER, 2003B Penckófer János: *Lakható házat építeni. Beszélgetés Nagy Zoltán Mihállyal.* Magyar Napló 2003. augusztus
- RÁCZ I., 2007 Rácz I. Péter: *Kilátások egy halott naplójából.* <http://www.litera.hu/hirek/kilatasok-egy-halott-naplojabol>, 2007.10.16. [Letöltés ideje: 2010.01.24.]
- S. BENEDEK, 1993 S. Benedek András: *A tettenérhető történelem.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest 1993.
- S. BENEDEK, 2002 S. Benedek András: *Együtt. Újra együtt?! Együtt* 2002. 1. 2-3.
- S. BENEDEK, 2007 S. Benedek András: *Készülődés (A kárpátaljai írás).* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest 1993.
- SEIDMAN, 2002 Seidman, Irving: *Az interjú mint kvantitatív módszer.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest 2002.
- SPERBER, 2001 Sperber, Dan: *A kultúra magyarázata.* Osiris Zsebkönyvtár, Budapest 2001.
- SZARKA, 1999 Szarka László: *A közép-európai kisebbségek tipológiai besorolhatósága.* Kisebbségkutatás 1999. 2.

A délvidéki magyar fiatalok nemzeti identitása és politikai kultúrája

Bevezetés

A politikai kultúra magában foglalja mindazt, amit az emberek tudnak, vagy tudni vélnek a politikáról, a politikai rendszerről és annak egyes összetevőiről, ahogy viszonyulnak hozzá, és ahogy megítélik azt.¹ Elsősorban a politikatudomány tárgyát képezi, ugyanakkor a számításba vehető tényezők nagy változatossága miatt hangsúlyozni kell interdiszciplináris jellegét. Az elemzések történelmi, szociológiai és szociálpszichológiai aspektusai is számottevőek. Már a politikai kultúra kutatásának első fontos mérföldköve, Gabriel Almond és Sidney Verba *A polgári kultúra (1963/1989)* című tanulmánya is pszichológiai fogalmakra² épült.

A politikai kultúra alakítja ki azokat a viselkedési normákat, amelyeket a társadalom tagjai elismernek és rendszerint követnek, még ha személy szerint nem is osztják az adott értékrendszert.³ A kutatási terület fókuszában ezért gyakran az országok demokratizációjának feltételrendszere áll. A politikai kultúra tanulmányozása során így (az esetek túlnyomó többségében) az állam jelenti a vizsgálati egységet. A kisebbségben élő nemzeti közösségek politikai kultúráját viszont nem elegendő a hagyományos fogalmi keretek között vizsgálni. Jelen dolgozatban, a Szerbiában élő magyarok példáján keresztül mutatom be az identitás fogalmának jelentőségét, a kisebbségi politikai kultúra megértésében.

A társadalmi identitás az egyén énképének része, mely társadalmi csoportokhoz tartozásának tudásából, a csoporthoz tartozás értékeléséből és érzelmi jelentőségéből ered.⁴ A minimális csoportparadigma rámutat, hogy még a nemzeti identitásnál sokkal felszíneesebb tartalmú azonosulásoknak is jelentős mértékű befolyása lehet a gondolkodásra és cselekvésre. Az, hogy a nemzeti önzonosság-tudatnak hatása van a politikai orientációs mintázatokra, a Szerbiában élő magyarok esetében már első pillantásra is nyilvánvaló, hisz az önkormányzati és parlamenti választásokon részt vevők nagy része rendszeresen „magyar előjelű” pártra szavaz. A kép viszont sokkal árnyaltabb, hisz „akik ugyanazon társadalmi kategóriába tartoznak, eltérő válaszokat adhatnak annak mértékétől függően, hogy mennyire érzik magukat érzelmileg elkötelezettnek csoportjuk iránt”.⁵

¹ Körösenyi et al., 2003: 25.

² Például az attitűd fogalmára, mely a személyek által elsajátított, tartós, erősen érzelmi vonatkozású orientációkat jelent. A politikai orientációknak pedig (szintén pszichológiai alapon) három típusát különböztet el: kognitív (ismereten alapuló), affektív (érzelmi) és evaluatív (értékelő).

³ Dalton, 1996/2003: 328.

⁴ Tajfel, 1981: 255.

⁵ Ellemers et al., 1999: 373.

Tovább bonyolítja a kérdést, hogy az identitás és a politika közötti összefüggés nem egyirányú. Az identitáskutatás élettörténeti megközelítése szerint az identitás az életesemények révén tagolt, az emlékezetben őrzött élettörténet, illetve a hozzá kapcsolódó értelmező-értékelő minősítések és érzések reprezentációja. „Az egyén identitás-történetében mint szubjektív tükörben a megélt történelem valósága jelenik meg, jóllehet «tükör által homályosan». (...) Az ismételt közlések során ezek kristályosodnak ki a kisebb vagy nagyobb közösségek mikronarratívájává. Ezekben tárulkozik fel a történelmi események (például 1956) kezdetben változatos, csoportokhoz kötött arculata.”⁶ A személyes értelmezések kollektivizálódásának is fontos csoport- és közösségformáló ereje van: a politikai és történelmi események, helyzetek így hatással lehetnek az egyén önazonosságára. Az élettörténetek (és az azokat befolyásoló politikai és nem politikai események) értelmezésének dinamikus nyilvánossága aktiválja és befolyásolja az identitásképzést.

A nemzeti identitás a nemzetekként definiált közösségekkel való azonosulás irányát és mértékét jelenti. E definíció rávilágít arra, hogy az önazonosság vizsgálatakor a választási lehetőségekkel, tehát a nemzeti közösség meghatározásának lehetséges módozataival érdemes kezdeni az elemzést. A nemzet két ideáltípusa: az államnemzet és a kultúrnemzet. Ezek más-más politikai és társadalmi körülmények között születtek meg, és más-más politikai és társadalmi szükségletek kielégítésére szolgáltak. Az államnemzet (vagy politikai nemzet) fogalma jelenorientált, amelyben a földrajzi tér szervezésének van jelentősége. Alapja a közös jogi és politikai kerethez való tartozás és az államhatárok által jelölt közös terület. A politikai nemzet tagjainak identitása alapvetően az állam és az egyén viszonya mentén szerveződik.⁷ A kultúrnemzeti koncepció viszont már nem a szuverénhez, az állam saját független területén működő adminisztratív intézményeihez való viszonyt emeli a közösségi azonosulás meghatározójává, hanem a különböző *kulturális intézményeket*. E nemzetfelfogások, bár nem jelennek meg vegytiszta formájukban, és számos közös pontot is felfedezhetünk,⁸ de az esetek többségében egyértelműen eldönthető, hogy mely koncepció a domináns.

A politikai kultúra fogalma több nézőpontból is elemezhető. Körösenyi András két fő megközelítést határol el: „az egyik szerint a politikai kultúra a politikai közösség kollektív kulturális, magatartásbeli és viselkedési mintáit, problémamegoldással és konfliktus-kezeléssel kapcsolatos kollektív megoldási módjait jelenti. A politikai kultúra a másik megközelítés szerint az egyének politikával, politikai rendszerrel, politikai közösséggel kapcsolatos attitűd-együttesét, beállítottságát, érték- és normarendjét, preferenciáit, információit és készségeit jelenti.”⁹ Ez utóbbi szerint tehát a politikai közösséget az jellemzi, hogy a különböző politikai értékek, normák, attitűdök miként

⁶ Pataki, 2004: 68.

⁷ Szabó, 2006: 202.

⁸ Dieckhoff, 2004

⁹ Körösenyi et al., 2003: 26.

oszlanak el a tagjai között. Először Lucien Pye hívta fel a figyelmet arra, hogy a politikai kultúra olyan komplex jelenség, melyet nem fed le megfelelően Almond és Verba első definíciója, tehát a politikai kultúra több mint az „orientációs mintázatok eloszlása” a közösség tagjai között. Pye egy sokkal dinamikusabb kapcsolatot és kölcsönhatást feltételezett, amikor a politikai kultúrát nemcsak mint a társadalmi tanulást, a szocializáció során elsajátított jelenséget kezelte, hanem mint a múltból örökölt történelmi-kulturális örökséget is.¹⁰ A kollektív szint jelentőségét hangsúlyozza Archie Brown is. Definíciója szerint a politikai kultúrát „a történelem és a politika szubjektív érzékelése, az alapvető hitek és értékek, az önazonosság és a hatalmi viszonyok jellemzői, valamint a politikai tudás és várakozások alkotják, melyek egy adott nemzet vagy társadalmi csoport sajátos történelmi tapasztalatainak termékei”.¹¹

A tanulmány célja a nemzettel és a politikával kapcsolatos orientációs mintázatok kapcsolatának elemzése két sajátos jelenség tükrében: a posztkommunizmus, illetve posztjugoszlavizmus hatása, és a kettős állampolgárságról szóló eredménytelen népszavazás értékelése kapcsán. Ehhez elsősorban a délvidéki magyar fiatalok körében végzett online kérdőíves felmérésre támaszkodtam. A vizsgált jelenségek értelmezéséhez nélkülözhetetlen (a kollektív történelmi örökség, és az attitűdök tekintetében is) a délvidéki magyar politikai kultúra bizonyos vonásainak bemutatása, mely részben egy online kérdőíves vizsgálaton, részben a szakirodalom eredményein, továbbá a korábbi hasonló témájú empirikus kutatások másodelemzésén alapul.

Történelmi örökség

A politikai kultúra formálódásában kollektív szinten a tradíciók, jelentős történelmi események játszhatnak hosszú távon is maradandó szerepet. Az empirikus kutatások előtt is voltak olyan gondolkodók, akik e tradíciókat, a magyarok politikához való viszonyát vizsgálták. Az elsősorban szellemtörténeti indíttatású nemzetkarakterológia a két világháború között a nemzeti sajátosságok feltárását tűzte ki célul. E művek összefoglalásaként elmondható, hogy azokban elsősorban az apátiát, borúlátást és passzív rezisztenciát, mint életformát (szemlélődő realizmust) emelték ki.¹²

A modern nemzettudatok kialakulása idején Magyarországon már készen voltak mind az állampolgárságon alapuló jogi-politikai, mind pedig a nyelvi, vallási, származási, kulturális azonosságtudat elemeiből építkező nemzet modelljének fogalmi keretei. Ezek nyitottak voltak egymás irányában, ami sokak számára tette lehetővé az asszimilációt is, de a nemzeti kisebbségek külön nemzettudatának megerősödését is.¹³

¹⁰ Simon, 1999: 352.

¹¹ Brown, 1977: 1.

¹² Kurtán, 2003: 153.

¹³ Szabó, 2006: 211.

Döntő történelmi eseménynek az első világháború lezárása tekinthető, mely után a kultúrnemzet koncepciójának nem lehetett valós alternatívája Magyarországon, és az elcsatolt területeken is ez vált domináns nemzETFelfogássá.

A két háború közötti időszak az élet számos területén radikális változást hozott a délvidéki magyarság számára. Bizonytalanságérzetüket fokozta a vajdasági magyar regionális kulturális hagyományok, intézmények szinte teljes hiánya is. Szenteleky Kornél¹⁴ szavaival: „Nekünk nem voltak tradícióink, ezen a tájon sohasem volt kulturális vagy érzéssbeli regionalizmus, ezért a regionális öntudat, illetve annak szükségessége sokkal később fejlődött ki, mint Erdélyben (...).”¹⁵

Az új hatalom elsősorban a közigazgatás, a kultúra és az oktatás területén, valamint a földreform és a betelepítések révén éreztette hatását. Mindezek ellenére a korszak, a II. világháború utáni időkhöz viszonyítva, sokkal kevésbé él a kollektív emlékezetben. Ez elsősorban „átmeneti időszak” jellegével, időbeni távolságával magyarázható, valamint azzal, hogy a kommunista rezsím első korszakától eltérően nem volt totalitárius rendszer.

A II. világháborút követő, három és fél évtizedet átfogó korszak rendkívül fontos a délvidéki magyarok identitásának megértése szempontjából. A vizsgált korosztály tagjainak szülei ebben a rendszerben szocializálódtak. E tekintetben kiemelt jelentőségű a rendszer kommunista ideológiája, a cenzúra, a kulturális és politikai önszerveződés akadályai, illetve a lakosság (környező országokhoz viszonyított) magas életszínvonala.

1944-ben hatalmas veszteség érte a délvidéki magyarságot. A kivégzett ártatlan magyarok számáról mindmáig viták folynak, de a források többsége szerint 15-20 ezer közötti az áldozatok száma.¹⁶ Ráadásul a kiutasított és elmenekült magyarok száma csaknem kétszer akkora volt, mint 1918 után (több mint 80 ezer fő). A magyar elit teljes egészében lecserélődött. A hatalomváltást követően például csak három diplomás magyar középiskolai tanár maradt a tartományban. Az értelmiségi utánpótlás pedig rendkívül korlátozott volt. Alapvető eltérés a két világháború közötti időszakhoz képest az is, hogy nem beszélhetünk intézményesített magyar kisebbségpolitikáról, csak a kommunista párton belüli érdekérvényesítésről. Fontos különbség továbbá a nyilvánosság feletti teljes kontroll. Ennek egyik leghatékonyabb eszköze az egyetlen vajdasági magyar napilap, a *Magyar Szó*¹⁷ volt, melyet a *Jugoszláv Kommunista Párt* alapított még 1944-ben, s melyben a háború után számos magyarellenese, a magyarok kollektív bűnösségét hangsúlyozó cikk is megjelent.¹⁸ A lap elsődleges szerepe a kommunista ideológia és a párt álláspontjának terjesztése volt.

¹⁴ Szenteleky Kornél (1893-1933) szerb származású magyar író, költő, a vajdasági magyar irodalom egyik jelentős képviselője volt.

¹⁵ Juhász, 1995: 65.

¹⁶ A. Sajti, 2008

¹⁷ A lap 1945-ig *Szabad Vajdaság* néven jelent meg.

¹⁸ Kalapis, 1994

Az indulatok elültétét követően a Tito vezette Jugoszlávia új nemzetiségi politikát hirdetett. A *Jugoszláv Kommunista Párt*ban a párt nemzetiségpolitikájának köszönhetően számarányuknál nagyobb mértékű volt a nemzetiségek aránya. A magyarság nemzeti alapú politikai önszerveződésének lehetősége azonban szinte nullával volt egyenlő.¹⁹ A titói kisebbségpolitika elismerte az egyén kisebbségi jogait, de megakadályozta a nemzetiségek közösséggé szerveződését. A jugoszláv vezetés stratégiai célja volt a kulturális nemzetfelfogás háttérbe szorítása, és a *jugoszláv nemzet*, illetve az önálló *jugoszláviai magyar nemzet* létrehozása.

A vajdasági magyar elit nagy része azon a véleményen volt, hogy érdemes feladni a hagyományos magyar nemzetfogalmat a *jugoszlavizmus* javára.²⁰ Hangsúlyozni kell, hogy a délvidéki magyarság megtizedelését és teljes „lefejezését” követően, az új elit a jugoszláv kommunizmus – az élet szinte minden szegletét átható – rendszerében szocializálódott. Nemhogy a világháborút követő vérbosszúról, de például a „padlássöprések” és „bajusztépések” alkalmával meghurcolt emberek helyzetéről sem lehetett nyilvánosan beszélni. Nem csak a sajtó, de a teljes oktatás is a jugoszláv kommunisták politikai céljainak rendelődött alá – a történelemoktatás a rendszer legitimitásának alátámasztásául szolgált, és ennek megfelelően hangsúlyozták például az újvidéki „hideg napokat” is. A délvidéki magyarok mindeközben, Magyarország felől, nem számíthattak sem eszmei sem anyagi támogatásra. A jugoszláviai életszínvonal pedig fokozatosan emelkedett és meghaladta a környező országokét.²¹

Vajdaság a két világháború között nem volt önálló közigazgatási egység. 1945-ben a Szerb Köztársaság autonóm tartományává szervezték, ennek jelentősége pedig az 1974-es alkotmánnyal nőtt meg, mikor a terület szinte a köztársaságokkal azonos státust kapott. A regionalizmus és a magyar nemzeti identitás hagyományos történelmi összefonódásának hiánya megkönnyítette, hogy a decentralizációs politika nyomán a vajdasági autonomizmus a jugoszláv ideológiával kapcsolódjon össze. Ezzel párhuzamosan a Jugoszlávián belüli önmeghatározás során felértékelődött a regionális kötődés.

A politikai és gazdasági környezet változása jelentősen befolyásolja a politikai kultúrát, hisz az egyéni tapasztalatra és a szocializációra is hatással van, melyek a politikai magatartásformák elsődleges forrásai.²² A világháborúk és a délszláv uralom első harminc éve szétzilálta a délvidéki magyar társadalmi autonómia intézményeit, és teljesen megtörte a magyarok korábbi gazdasági pozícióit. Az így létrejött atomizált társadalom, az oktatás és a nyilvánosság feletti kontroll, és nem utolsósorban a nemzetközi viszonyok lehetővé tették a jugoszláv hatalom számára olyan gazdasági, politikai környezet kialakítását melyek kedvező feltételeket jelentettek a legitimáló

¹⁹ Hornyák, 2008: 251.

²⁰ Hornyák, 2008: 254.

²¹ Vékás, 2008: 355.

²² Almond-Powell, 1996: 67.

identitás széleskörű elfogadtatásához. A délvidéki magyar közösség számára olyan környezeti kihívás volt Jugoszlávia szétesése, a szerb nacionalizmus fellángolása és a délszláv háború, mely rövid idő alatt, a gazdasági összeomlás²³ közepette kívánta meg a politikai önértelmezésre és önszervezésre vonatkozó válaszok megtalálását.

A nemzeti kisebbség nem csupán egy etnodemográfiailag meghatározott csoport, hanem egy dinamikus politikai beállítottságként fogható fel.²⁴ Anyaországnak azokat az államokat tekinthetjük, melyek a kultúrnemzeti koncepció nyomán nem csak állampolgáraikért, de az etnokulturális dimenzióban hozzá kötődő, más országban élő személyekért is felelősséget éreznek. Roger Brubaker szerint a nemzeti kisebbség a hárompólusú nemzeti viszonyrendszerben értelmezhető, melynek fő elemei: a nemzeti kisebbség, az állampolgárság szerinti ország és az anyaország. E hárompólusú viszonyrendszer központi eleme a kölcsönös megfigyelés és alkalmazkodás: a szereplők figyelmesen és folyamatosan követik a másik két mezőn belüli és közötti viszonyokat és eseményeket. A megfigyelések alapján a másik területén történt eseményeknek, relációknak különböző értelmezéseket adnak. Természetesen a délvidéki magyarok gondolkodását és kötődéseit sem csak a szerbiai események, hanem az anyaországgal kapcsolatos várakozások is befolyásolták.

A magyarországi rendszerváltást követően lehetőség nyílt a magyar kormány határon túli magyarokkal kapcsolatos politikájának megújítására, és ezzel párhuzamosan megélénkültek a határokon átnyúló kapcsolatok. E viszonylatban az elmúlt húsz év legnagyobb csalódását a kettős állampolgárságról szóló 2004. december 5-én megrendezett népszavazás jelentette,²⁵ mely során a kormánypártok a nemleges válasz mellett kampányoltak.

Mintavételi eljárás és az adatbázis jellemzői

Az elemzés a korábbi kutatások eredményeinek értelmezése mellett egy online kérdőíves felmérésen alapul, mely 2010. január 20-a és március 20-a között készült. Az alapsokaságot a 15 és 30 év közötti, az iwiw.hu és a poznanici.com közösségi oldalakon regisztrált délvidéki magyar fiatalok jelentik. Az adatbázis 405 elemű. A kitöltési arány 12%-os volt.²⁶

Lakhely szerinti kvótás mintavétel történt, mely azt jelenti, hogy a közösségi oldalakon az adatközlésre való felkérés során figyelembe vettem a települések magyar lakosságának a teljes vajdasági magyarok populációhoz viszonyított arányát. A kérdőív

²³ A nemzetközi embargó, az annak következtében bekövetkező hiperinfláció, majd a gazdasági összeomlás a lakosság súlyos elszegényedését eredményezték.

²⁴ Brubaker, 1996

²⁵ Papp, 2005

²⁶ A kérdőív kitöltésére 3375 személyt kértünk fel.

kitöltésére való felkérés kritériuma volt továbbá, hogy az adott személy adatlapján anyanyelvként a magyar legyen megjelölve.

Az általam használt internetes survey módszer több, fontos szocio-demográfiai tényező szempontjából nem eredményez reprezentatív mintát, de alkalmas az orientációs mintázatok affektív és evaluatív vetületeinek feltérképezésére, az összefüggések feltárására. A felmérésben elsősorban a mélyszegénységben élők alulreprezentáltak. A válaszadók 52%-a férfi, 48%-a nő volt. Legtöbben a 20-25 éves korosztály tagjai (47%). 28%-uk 15-20 éves, 25%-uk pedig a 25-30 éves korcsoport tagja. Nagy többségük középfokú végzettséggel rendelkezik (60%). Ugyanakkor magasabb a felsőfokú (27%), mint az alacsony fokú végzettséggel rendelkezők aránya (13%).

Mivel a kérdőív elsősorban értékelő és érzelmi vonatkozású kérdéseket tartalmazott, ezért nem valószínűsíthető, hogy a kitöltéséhez szükséges kognitív képességek miatt torzulna az eredmény. Ezt alátámasztja az, hogy az egyéb módszerrel készült felmérésekben (melyeknek alapsokasága megközelítőleg azonos, vagy részben átfedésben van a kutatásával) is szereplő attitűd-kérdésekre adott válaszok megoszlása hasonló vagy közel azonos képet mutat.

A felmérésben a *MOZAIK 2001*, a *Kárpát Panel 2007*, a *Média 2007* és a *Vajdasági magyarok politikai felmérése 2008* kutatások egyes változói is szerepelnek. Az elemzés során így a 15-30 évesek és a teljes lakosság válaszainak megoszlását, valamint az adott korosztály körében készült 2001-es felmérést a jelen állapottal is összevetettem.

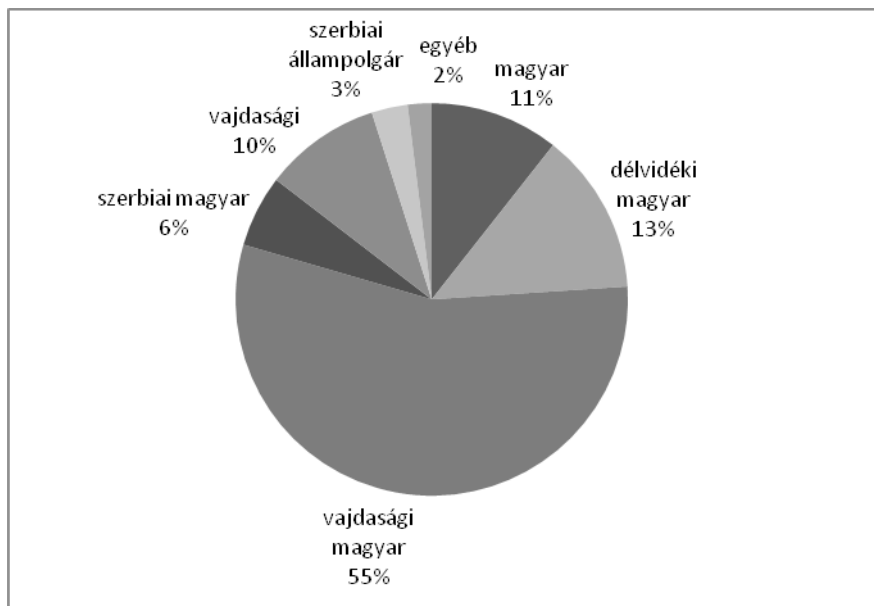
A délvidéki magyar identitástudat

A korábbi kutatások két legfontosabb megállapítása (az erős regionális, vajdasági kötődés, és a kultúrnemzeti koncepció dominanciája) érvényesek az online felmérésre is.

Az összes eddigi kutatás eredményéhez hasonlóan azok aránya a legnagyobb, akik „vajdasági magyarként” határozzák meg magukat (55,5%). Az általam használt kategóriák csak a *Vajdasági magyarok politikai felmérése*²⁷ című kutatásban használtakkal egyeznek meg, melynek alapsokaságát a teljes lakosság képezte, és 2007 decemberében készült. Saját felmérésemben a második helyen a „délvidéki magyar” (13,3%), harmadik helyen pedig a „magyar” (10,6%) önmeghatározás áll. Itt látható némi különbség az *IKM* felméréséhez viszonyítva, melyben a „délvidéki magyar” önmeghatározást (9,4%) egyértelműen megelőzi a „magyar” (18,0%) válaszok aránya. Az önminősítő kategóriális besorolás során a „magyar” meghatározást teljesen nélkülöző kategóriák („vajdasági”; „szerbiai állampolgár”; „egyéb”) összesített aránya 14,6%. Ez magasabb a teljes lakosság körében mért korábbi értékeknél (6-8%), de a

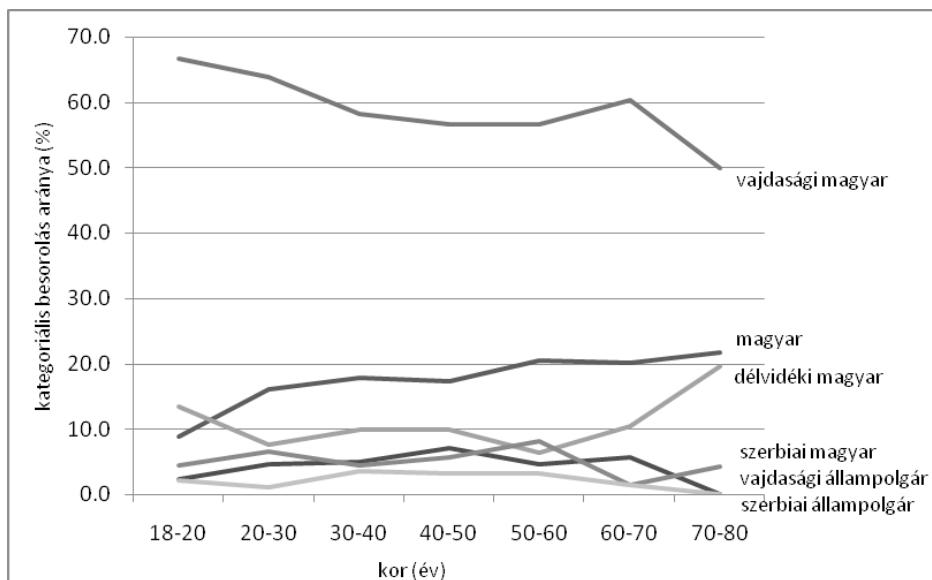
27 A zentai *Identitás Kisebbségkutató Műhely* (továbbiakban: *IKM*) végezte és publikálta az eredményeket 2008-ban.

MOZAIK 2001 15-30 évesek körében készült felmérésnek a vonatkozó („jugoszláv állampolgár”; „európai”) eredményéhez képest (13,2%) nem jelent nagy eltérést.



1. ábra Az önminősítő kategoriális besorolás megoszlása (N=405)

Abból kiindulva, hogy a „délvidéki” és „vajdasági” jelzőket illetően 2008 óta nem zajlott le számottevő közéleti vita ezek használatáról – tehát nincs okunk feltételezni, hogy a társadalom egészét érintő változásról van szó –, arra következtethetünk, hogy az internetet használó fiatalok nagyobb arányban alkalmazzák a délvidéki kifejezést. Eltekintve földrajzi tartalmától, a megnevezés az 1920-45 közötti magyarországi retorikában gyökerezik, és nem volt használatos sem a magyar, sem a jugoszláv kommunista rendszerekben. A fiatalok körében ugyanakkor nagyobb azok aránya is, akik „kihagyják” önmeghatározásukból a magyar jelzőt. Az *IKM* felmérése alapján a választadó korának nincs szignifikáns hatása, az viszont szembeötlő, hogy a 60 év felettiek és a 20 év alattiak körében népszerűbb a „délvidéki magyar” kategória, mint egyéb korosztályokban, csak a legfiatalabbak körében számosabb a „délvidéki magyar” csoport a „magyar” kategóriánál, a „vajdasági magyar” önmeghatározás pedig gyakoribb a fiatalok körében.



2. ábra Önminősítő kategoriális besorolás a kor függvényében (IKM, N=1126)

A „vajdasági magyar” elsődleges önmeghatározással rendelkezők nagy száma miatt érdemes megvizsgálni második választásukat is. A felmérés során arra a kérdésre, hogy „Mit választana, ha előző válasza nem szerepelne a választási lehetőségek között? Leginkább úgy határoznám meg magam, mint...” egynegyed részük a „délvidéki magyar” választ jelölte meg, mellyel megegyezik a „vajdasági” önmeghatározást választók aránya (25,6%). Ezeket a „szerbiai magyar” (21,8%) és a „magyar” (19,2%) identifikáció követi. Kevesebben sorolták be magukat „szerbiai állampolgárként” (3,2%) és „európaiként” (3,8%). Az elsődleges és másodlagos identitás között szignifikáns ($p < 0,001$) kapcsolat figyelhető meg ($C = 0,334$), mert a másodlagos identitás kiválasztásakor a csoportközi távolságok fontos tényezőnek számítanak. Ezek egy dimenziója például az affektív elköteleződés mértéke a magyarság iránt (ld. 1. táblázat).

Látható, hogy az önmeghatározás során a magyarságnak számos árnyalata különböztethető meg. Itt felmerül a kérdés, hogy a *magyarságnak mint értéknek* a megítélése mennyire erős az egyes csoportokon belül. Az önminősítő kategoriális besorolás (ön-sztereotipizálás) és az affektív elköteleződés az identitás két különböző – bár egymással szorosan összefüggő – aspektusa.²⁸ Az alábbi táblázatban a magyarság, mint érték fontosságának megítélése látható egyéni szinten (1 – egyáltalán nem fontos,

²⁸ Pataki, 2004: 23.

10 – nagyon fontos). A két véglet, a „délvidéki magyar” és a „szerbiai állampolgár” csoportokon belüli átlaga között nagy különbség figyelhető meg, ami nagy affektív elköteleződésbeli különbségre utal a magyarsághoz tartozás tekintetében. A két változó között közepesen erős statisztikai kapcsolat látható ($p < 0,001$; $\eta = 0,395$).²⁹

Önminősítő kategoriális besorolás	Átlag (1-10)	N	Szórás
délvidéki magyar	9.43	54	1.13
magyar	8.63	43	2.16
vajdasági magyar	7.97	225	2.36
szerbiai magyar	6.08	24	3.24
vajdasági	5.82	39	2.54
szerbiai állampolgár	3.83	12	2.72

1. táblázat A magyarság, mint érték megítélése az egyes csoportokon belül

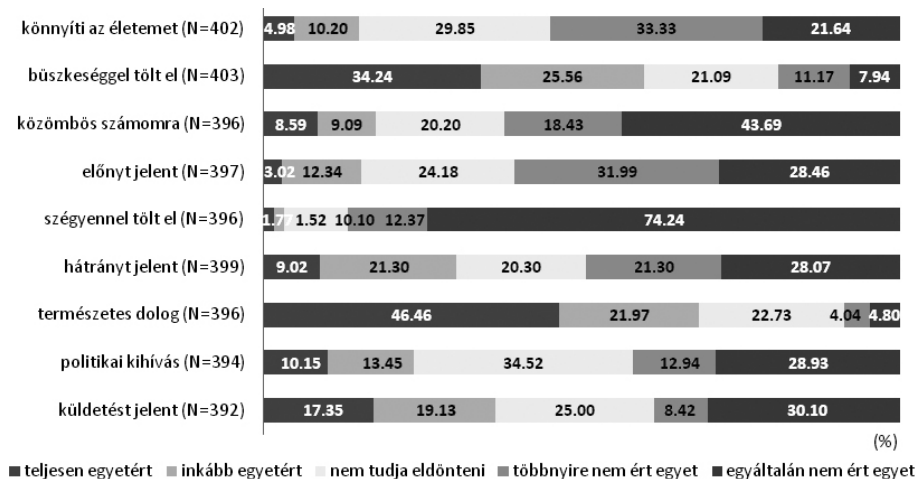
Azt, hogy a magyarság mit jelent egyes személyeknek, nem csak az affektív elköteleződés mértéke alapján ítéldhetjük meg. Részletesebb képet kaphatunk, ha egyéb értékelő kérdések szempontjából is elemezzük. Arra a kérdésre, hogy „*Vajon milyen érzésekkel tölt el valakit, ha azt állítja, hogy magyar?*” a válaszok megoszlását a 3. ábra mutatja. Legnagyobb egyetértés azzal kapcsolatban látszik, hogy ez „természetes dolog”, és azzal, hogy „büszkeséggel tölt el”. Legnagyobb elutasítottsága a szegyenre és a közömbösségre vonatkozó kijelentéseknek van.

A délvidéki fiatalok szerint a magyarság inkább hátrányt jelent, mint előnyt, de a különbség nem jelentős. 54,9% nem ért egyet azzal, hogy nemzeti hovatartozása könnyíti életét (ezzel 5%-uk ért teljesen egyet, és 10,2% jelölte meg, hogy „inkább egyetért”).³⁰

E változók a *Kárpát Panel 2007* kutatásban is szerepeltek (a „küldetést jelent” kivételével). Jelentős különbség a teljes lakosságra vonatkozó adatok és az online felmérésben részt vevők között nem látható.

²⁹ Az IKM felmérése is szignifikáns ($p < 0,001$) kapcsolatot mutat: $C = 0,314$.

³⁰ A magyarországi munkavállalás/tanulás, nincs szignifikáns hatással arra, hogy előnynek tekinti-e.



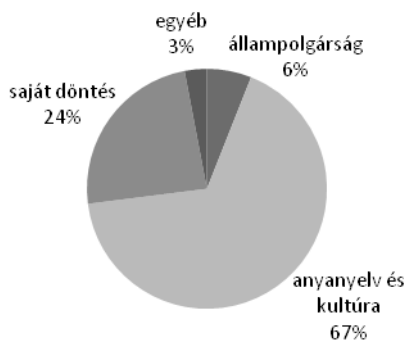
3. ábra Válaszok megoszlása: „Az, hogy magyarnak születtem:...”

Az ön-sztereotipizálásra vonatkozó változóval négy esetben szignifikáns a kapcsolat. Mind a négy megállapításra jellemző, hogy nem tisztán értékelő kijelentés, de erős affektív oldala is van. Legerősebb statisztikai kapcsolat a büszkeségre vonatkozó állítással van ($p < 0,001$; $C = 0,263$), ezt követi a közömbösségre, a küldetésre majd a szégyenre vonatkozó.³¹ Azzal, hogy „küldetést jelent”, a „délvidéki magyar” elsődleges önmeghatározással rendelkezők 68,5%-a, míg a „vajdasági magyar” önmeghatározással rendelkezőknek csak 33,6%-a ért többnyire egyet. Azzal, hogy büszkeséget jelent, az említett két csoport 84,9%-a illetve 63,6%-a ért egyet. A „vajdasági” identitással rendelkezők között kevesebben büszkék magyarságukra (28,2%), a „szerbiai állampolgárok” esetében pedig még kisebb ez az arány (8,2%).

A *Kárpát Panel 2007* felmérés szerint a magyarsághoz tartozás a Vajdaságban kultúrnemzeti azonosulást mutat, elsősorban saját döntéstől függően. A Szerbiában élő magyarok szerint ahhoz, hogy valaki magyarnak számítson, a legfontosabb, hogy magyarnak tartsa magát, magyar legyen az anyanyelve, legalább az egyik szülő magyar legyen, és ismerje, szeresse a magyar kultúrát.³² Saját felmérésem is alátámasztja a kultúrnemzeti koncepció dominanciáját.

³¹ A *Kárpát Panel 2007* adatai alapján szignifikáns (az abban is szereplő) három változó kapcsolata az önbesorolással: „közömbös számomra” ($p < 0,001$; $\eta = 0,261$), „szégyennel tölt el” ($p < 0,050$; $\eta = 0,196$), „büszkeséggel tölt el” ($p < 0,050$; $\eta = 0,187$).

³² Az adatokból kiderül az is, hogy akik számára fontosabb a magyarság mint érték, jellemzően szigorúbb kritériumot határoznak meg a magyarsághoz tartozás tekintetében is. Így az önkategorizációnak szignifikáns ($p < 0,050$) kapcsolata van azokkal a vélekedésekkel, hogy valaki akkor magyar, ha: magyarnak tartja magát ($\eta = 0,231$), élete legnagyobb részében magyarok között él ($\eta = 0,192$), magyar iskolát véggez ($\eta = 0,185$).



4. ábra „Mi határozza meg leginkább az ön nemzeti hovatartozását?” (N=405)

Az adatközlők 67,3%-a ért egyet azzal, hogy nemzeti hovatartozását elsősorban anyanyelve és kultúrája határozza meg, 23,8%-uk szerint saját döntésén múlik, míg 6,4%-uk szerint az állampolgárság a legfontosabb tényező (ld. 4. ábra). Ebben az esetben is szignifikáns asszociációs kapcsolat figyelhető meg az önbesorolt identitással ($p < 0,001$; $C = 0,246$).³³ Az állampolgárság, nem meglepő módon, a „szerb állampolgárok” körében számít legfontosabb szempontnak (25%-uk gondolja így), az anyanyelv és a kultúra a „délvidéki magyar” (79,6%), „magyar” (74,4%) és „vajdasági magyar” (68,4%) csoportokban a legfontosabb, míg a saját döntés fontossága a „vajdasági” elsődleges önmeghatározással rendelkezők körében (46,1%) kiemelkedő, de az e szemponttal való egyetértés a legkevésbé csoportfüggő, így a többi önmeghatározás esetében is legalább 15% ezt tartja legfontosabbnak.

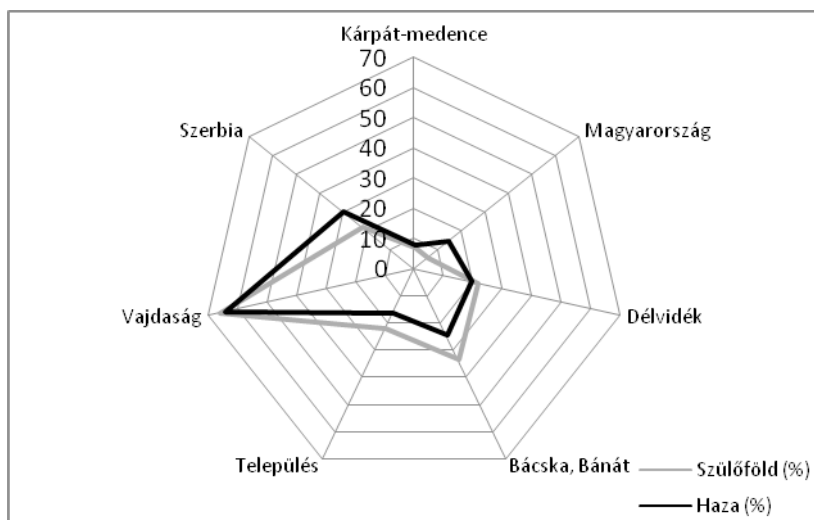
A nemzeti identitás és a kötődések vizsgálata során elkerülhetetlen a haza- és a szülőföld-fogalmak értelmezésének, azonosításának feltárása. Szücs Jenő e fogalmak és a patrióta érzések viszonyát elemezve kiemeli, hogy „a szülőföld, a falu, a város, a tartomány szeretete igen ősi pszichikai kötöttség (...) Ez azonban nem »patriotizmus«. Az egyik nagy különbség eme ősi érzés és a patriotizmus közt, hogy a kettő többnyire nem esik egybe. (...) Százazrekhez, milliókhoz nem lehet fizikailag és pszichikailag közöm. A közvetlen kontaktus hiányát a politikai »haza« esetében szükségképpen valamilyen ideologikus kontaktus hidalja át, melynek inkább szimbóluma, mintsem közvetlen tárgya a haza.”³⁴

Annak ellenére, hogy a témakörben született eddigi tanulmányok sok esetben hangsúlyozták a kötődések komplexitását, az ún. poliidentitást, a szülőföld és a haza

³³ A Kárpát Panel 2007 adatbázisa alapján: $C = 0,217$ ($p < 0,001$).

³⁴ Szücs, 1974

megjelölésének lehetősége mindig kizárólagos volt a válaszadó számára. Az általam készített felmérésben viszont már lehetőség volt tetszőleges számú fogalom hazaként és szülőföldként való megjelölésére. Ez sokkal pontosabb képet ad arról, hogy az adott országot, vagy régiót például milyen arányban tartják a válaszadók hazájuknak – mert így az is számít, ha valaki közel azonos mértékben tart hazájának két térséget, államot. E változtatások alapján feltételeztem, hogy többen jelölik meg hazájukként Magyarországot (mint a lakhelytől független, érzelmi kötődést). A *Kárpát Panel 2007* felmérésben és a *Média 2007* felmérésben a Magyarországot hazájuknak nevezők aránya 2 illetve 5% volt. A *MOZAIK 2001* felmérésben e kérdésre a „történelmi Magyarország” választ 9% jelölte meg (Magyarország nem szerepelt a választási lehetőségek között). Ezekhez képest jelentős különbség, hogy a felmérésben a válaszadók 14,1%-a nevezte hazájának Magyarországot (ld. 5. ábra). Ez az arány viszont a többi területhez/államhoz képest nagyon alacsony, így a Vajdaság (64,2%), Szerbia (30,1%), Bácska és Bánát együtt (24,5%), a Délvidék (19,3%) és a települések is megelőzik (16,5%).



5. ábra A szülőföldként és hazaként azonosított területek/országok (N=405)

Az eredmények első ránézésre ellentmondanak Szűcs Jenő megállapításának arról, hogy a tartományok általában nem képezik a haza és a patriotizmus tárgyát, hisz a válaszadók nagy többsége Vajdaságot tartja hazájának, és szinte megegyező arányban szülőföldjének is. Ebben az esetben viszont feltételezhetjük, hogy az

áthidaló „ideologikus kontaktus” a vajdasági autonomizmusban rejlik.³⁵ Az eredmény összhangban van a korábbi felmérések regionális tudatszintre vonatkozó részével, melyben megállapították, hogy a térségekhez tartozás erőssége alapján Vajdaságot a kisorégió, a település, Európa, Szerbia, Kelet-Közép-Európa végül Magyarország követi.³⁶

A szociológiai tényezők (kor, iskolázottság, vallás és vallásosság, család mérete, családi állapot, jövedelem stb.) közül a vallásosság tekinthető relevánsnak ($p < 0,005$; $C = 0,172$).³⁷ Az önmagukat ateistaként meghatározók között a „vajdasági” vagy „szerb állampolgár” identifikáció gyakorisága átlagon felüli, a reformátusok körében pedig felülreprezentáltak a „délvidéki magyar” és „magyar” önmeghatározásúak. A miséken, istentiszteleteken való részvétel gyakorisága is szignifikáns kapcsolatban van az önbesorolt nemzeti identitással ($p < 0,050$; $C = 0,163$).

A jugoszláv nosztalgia

Magyarországon a rendszerváltás első évtizedében számos kutatás hívta fel a figyelmet a Kádár-rendszer iránti nosztalgia jelenségére.³⁸ A rendszer utólagos felértékelése a kilencvenes évek első felében a magyar közvélemény legdominánsabb véleményáramlata volt, ami összekapcsolódott a demokráciával való elégedetlenséggel, a piaci átmenet elutasításával és a minél szélesebb állami gondoskodás igényével.³⁹

A jugoszláv kommunizmus bukását ehhez képest sokkal nagyobb horderejű változások követték. A rendszer összeomlása nemzeti ellentétek kialakulásával és kiújulásával esett egybe. A délszláv háború miatt pedig a legszigorúbb gazdasági büntetőintézkedéseket érvényesítették Szerbiával szemben. Az ország ipari termelése alig egy évtized alatt az 1990-es szint 40%-ára esett vissza, a hiperinfláció miatt a pénzügyi rendszer szétesett. A gazdasági összeomlás következtében a munkanélküliség is rohamosan növekedett. A feketegazdaság részesedése a gazdasági folyamatokban megközelítette a 40–45%-ot.⁴⁰ A vajdasági magyarok tehát a kelet-közép-európai viszonylatban magasnak tekinthető életszínvonalról rendkívül mélyre zuhantak vissza, így a csalódottság is sokszorosa volt a magyarországinak.

Ennek fényében nem meglepő a kifejezetten erős nosztalgia a titói Jugoszlávia és a kommunizmus iránt. Az ezekkel kapcsolatban megfogalmazott állításokkal való

³⁵ A magyarok 81%-a növelné Vajdaság önállóságát (Gábrity Molnár – Rác, 2007).

³⁶ Gábrity Molnár, 2008a: 318.

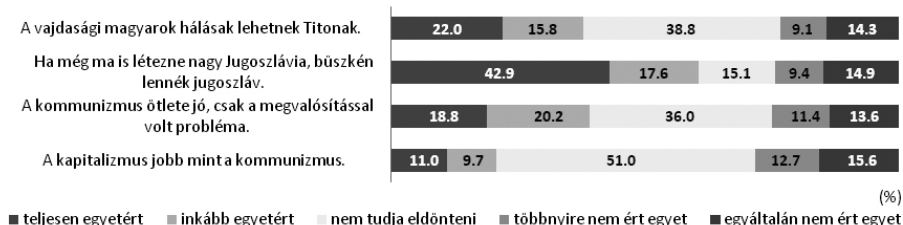
³⁷ Az online felmérésben, a vallást megjelölők 85%-a katolikusnak vallotta magát, 5,7% pedig reformátusnak. Az összes válaszdó 6,4%-a határozta meg önmagát ateistaként.

³⁸ Tóka, 1994; Vársárhelyi, 1995; Ferge, 1994, 1996

³⁹ Karácsony, 2005: 168.

⁴⁰ Gábrity Molnár, 2008b

egyetértés mértékét, a Likert-skálán adott válaszok megoszlását, a 6. ábra mutatja. A válaszadók 37,8%-a inkább egyetért azzal, hogy a vajdasági magyarok hálások lehetnek Titónak és csupán 23,4%-uk jelezte, hogy ezzel ellentétes a véleménye.

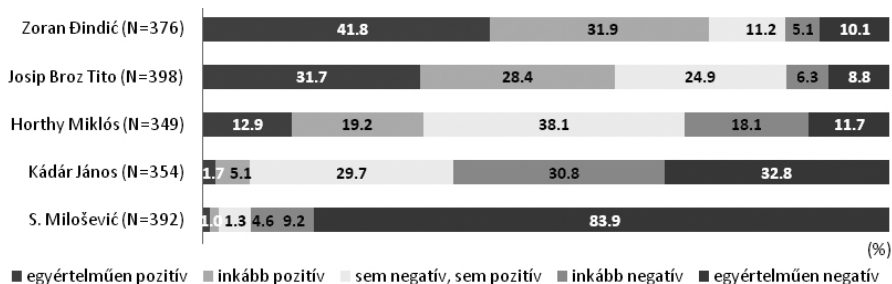


6. ábra A kommunizmussal és Jugoszláviával kapcsolatos kijelentések megítélése (N=405)

Kiemelkedően magas azok aránya (60,5%), akik egyetértenek azzal, hogy „*Ha még ma is létezne nagy Jugoszlávia, büszkén lennék jugoszláv.*”, és ezt mindössze 24,3% utasítja el. Titóval, „*nagy Jugoszláviával*” és a kommunizmussal, mint szimbólumokkal való azonosulást vizsgálva, a Jugoszláviához kötődés látszik a legjelentősebbnek.

Gereben Ferenc 2000-ben készült felmérése⁴¹ szerint a vajdasági magyarok Titot említették legtöbbször (20%), mikor pozitív történelmi szereplőket kellett megnevezni, őt Szent István követte (16%). Így nem meglepő, hogy Tito megítélése 2010-ben is egyértelműen pozitív. Azokat a nemzeti szimbólummá vált személyeket, akik több száz éve éltek és tevékenységüket mitológiai homály fedi, nehéz összevetni ilyen módon 20. századi történelmi személyekkel, hisz utóbbiakat nem feltétlenül csak tankönyvi információk alapján, hanem közvetlen vagy közvetett tapasztalatból is meg tudják ítélni. E felmérésben ezért az elmúlt évszázad fontos és többé-kevésbé a vajdasági magyarok számára is releváns történelmi szereplők megítélését vizsgáltam. Az öt történelmi személy (ld. 7. ábra) közül az egyetlen demokrata, Zoran Đinđić a legnépszerűbb, akit a megkérdezettek 73,7%-a pozitívan ítélt meg, amiben nagy szerepet játszik, hogy a Milošević-rezsim–ellenes szövetség vezetőjeként és mártírként Slobodan Milošević antitézise, akinek az elutasítottsága 93,1%-os. Tito megítélése egyértelmű: 60,1% szerint inkább pozitív, s csak 15,1% szerint játszott negatív szerepet a történelemben. Horthy Miklóst illetően megosztottak a délvidéki fiatalok, Kádár János szerepét pedig egyértelműen negatívan értékelik.

⁴¹ Gereben, 2002



7. ábra A történelmi szereplők megítélése

Nemzetpolitikai orientációk

A nemzeti kérdésekkel kapcsolatban abban mutatkozik a legnagyobb egyetértés, hogy szükség van észak-vajdasági magyar területi autonómiára (72,7%), és hogy követelni kell a szerb bocsánatkérést a II. világháború utáni vérbosszúban ártatlanul megölt magyarokért (63,8%).



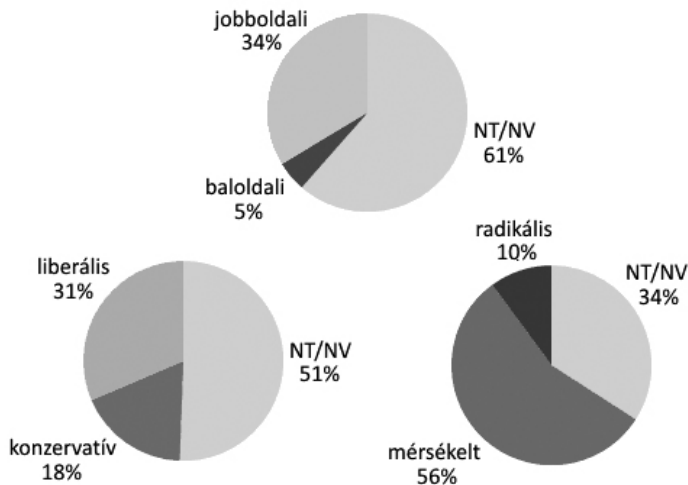
8. ábra A nemzeti és nemzetiségi léttel összefüggő állítások megítélése (N=405)

A Magyarországhoz és a többi szomszédos országban élő magyar nemzetrészhez fűződő viszony tekintetében megállapíthatjuk, hogy a magyar nemzeti kisebbségekkel való szolidaritás erősebb az anyaországhoz való kötődésnél. Ugyanakkor a válaszadók jelentős többsége (65,8%) nem azonosul azzal a kijelentéssel, hogy „Semmi közöm

Magyarországhoz”. A felvidéki, erdélyi és kárpátaljai magyarokhoz tartozást a válaszadók 70,7%-a fogadja el. Abban a kérdésben, hogy a magyar nemzet kulturális közösségnek vagy politikai egységnek tekintendő, az előbbi koncepció dominanciája látható. A magyar nemzet jövőjéről alkotott képet vizsgálva fontos kiemelni egyes politikai aktorokkal szembeni várakozások magas szintjét. A válaszadók 47,6%-a értett egyet azzal, hogy „A Fidesz még végre tudja hajtani a határokon átívelő nemzetegyesítést.”

A többségi nemzettel való együttélés szempontjából kiemelkedően fontosak a betelepítési hullámok következményei: a válaszadók 77,3%-a értett egyet azzal, hogy a dél-szerbiai menekültek komoly feszültségeket okoznak a délvidéki magyar városokban.

A nemzeti kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalásra hatással van az egyes személyek ideológiai meggyőződése. A felmérésben baloldali-jobboldali, konzervatív-liberális és mérsékelt-radikális dimenziókban történt meg az adatközlők önbesorolása (ld. 9. ábra).



9. ábra A délvidéki magyar fiatalok politikai önbesorolása (N=401)

A válaszadók mindössze 5%-a nevezte magát baloldalinak, ami a szocialistánál

elvileg tágabb kategória. A felmérés eredményei arra utalnak, hogy a népszerű, gazdaságilag baloldalinak tekinthető gondolatok ellenére, a *Szerb Szocialista Párt* és a *Magyar Szocialista Párt* elutasíthatósága maga után vonja a baloldali önmeghatározástól való tartózkodást.

A nemzeti léttel összefüggő kérdések megítélésére legkisebb hatással a konzervatív-liberális megkülönböztetés van, mely egy esetben sem szignifikáns. Az oldalak szerinti elkülönülés a területi autonómia,⁴² a magyar nemzet egyéb kisebbségben élő részeihez való tartozás érzése,⁴³ a Magyarországhoz kötődés⁴⁴ és a *Fidesszel* szembeni várakozások⁴⁵ tekintetében is szignifikáns. A mérsékelt vagy radikális viszonyulás elsősorban a Magyarországhoz⁴⁶ és a határon túli magyar nemzeti közösségekhez⁴⁷ tartozás megítélése szempontjából fontos.

Bizalom és politikai részvétel

Az online kutatás a magyar és a szerb politikai rendszer intézményeire és aktoraira vonatkozó változókat is tartalmaz. Ezek a válaszadók bizalmi szintjének megítélését mutatják 5 fokozatú skálán (ahol az 5 az abszolút bizalmat, az 1 annak teljes hiányát jelenti). Átlagukat összehasonlítva legnagyobb bizalom a vajdasági magyar sajtó irányába figyelhető meg (3,22), ami nem igaz a média egészére, hisz a nagy magyarországi kereskedelmi televízióknak kisebb hitelt adnak a válaszadók (2,23). A második legmagasabb bizalmi szint a *Fidesz* iránt látható (2,80) ezzel párhuzamosan a legalacsonyabb a magyar miniszterelnök (Bajnai Gordon) és az *MSZP* esetében (1,54 illetve 1,53). Ez is alátámasztja a *Fidesszel* szembeni várakozások magas szintjét. A *VMSZ* és a *Demokrata Párt* (továbbiakban: *DP*) iránti bizalom átlagosnak nevezhető (2,60 illetve 2,45).

A köztársasági elnökök iránti bizalmat vizsgálva egyértelmű, de nem jelentős a magyar államfő (2,62) előnye a szerbbel (2,36) szemben. Vajdaság kormányfőjét (Bojan Pajtić) illetően igen magas érték (2,72) figyelhető meg, melyben tükröződnek a délvidéki magyarok tartománnyal kapcsolatos erős kötődései is.

Az egyes intézmények megítélését a mindennapos tapasztalatok is formálják, melyből az állam teljesítményére vonatkozóan következtetések vonhatók le. A legtöbb ország esetében a rendőrség és a bíróságok iránti bizalom a legmagasabbak között

⁴² $p < 0,010$; $\eta^2 = 0,166$

⁴³ $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,234$

⁴⁴ $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,208$

⁴⁵ $p < 0,010$; $\eta^2 = 0,165$

⁴⁶ $p < 0,010$; $\eta^2 = 0,168$

⁴⁷ $p < 0,010$; $\eta^2 = 0,158$

van,⁴⁸ ehhez képest a délvidéki magyarok nagyon rossz véleménnyel vannak Szerbia ezen intézményeiről. A szerb bíróság (2,02) és a rendőrség (1,85) iránti bizalom is igen alacsony. Ez a már említett magyarellenes atrocitásokkal, az azokat követő eljárásokkal, ítéletekkel függ össze, és a magyarok alulreprezentáltságának is nagy szerepe van benne. A bíróságokénál is rosszabb a szerb parlament megítélése (1,87), melyhez képest viszonylag magas a magyar Országgyűlésbe vetett bizalom (2,31). E jelenséget részben a közvetlen érintettségéből fakadó közvetlen hatások magyarázzák.

Nem meglepő, hogy a szerb intézményekre vonatkozó változók között páronként szignifikáns ($p < 0,001$) statisztikai kapcsolat figyelhető meg, és ugyanez érvényes a magyar intézményekbe vetett bizalomra is. A magyarországi és szerbiai pártokba vetett bizalom közötti összefüggést vizsgálva látható, hogy a *Fidesz* megítélése közepesen erős kapcsolatban van a *VMSZ* megítélésével,⁴⁹ a *DP* értékelésével viszont gyengébb kapcsolat látszik.⁵⁰ Az *MSZP*-be vetett bizalom mértéke viszont nem a *VMSZ*-szel,⁵¹ hanem a *DP*-vel mutat erősebb, pozitív irányú összefüggést.⁵² A magyar országos kereskedelmi televíziók iránti bizalom és a pártok iránti bizalom négyből csak három esetben szignifikáns, melyek közül az *MSZP* esetében figyelhető meg legerősebb kapcsolat,⁵³ melyet a *DP*⁵⁴ és a *Fidesz*⁵⁵ követ. A vállalkozók iránti bizalom a *VMSZ*⁵⁶ megítélésével van közepesen erős pozitív irányú kapcsolatban, míg egyéb pártokkal gyenge statisztikai kapcsolat figyelhető meg.

A fiatalok többsége elvileg egyetért azzal, hogy a vajdasági magyaroknak magyar pártra kellene szavazniuk, ami a gyakorlatban, saját döntésükben nem mindig tükröződik vissza, hisz a pártválasztás során csak közel egyharmaduk tartja elsődleges szempontnak a szervezet magyarságát. 63,5% egyetértése egy „ideális állapotnak” szól, amit bizonyos kritériumok teljesülése esetén tartana követendőnek.

Az online felmérésben részt vevők nagy többsége, 80,3% egyetértett azzal, hogy „A választásokon érdemes részt venni, mert képesek vagyunk befolyásolni a közügyek alakulását.”, azt viszont csak 8,7% helyeselte, hogy „Nem kell szavazni, mert úgysem pont az én szavazatom dönt”. A választásokon való részvétel elvi támogatottsága tehát igen magas. A 18. életévüket 2008-ben már betöltött adatközlők (N=336) 78,3%-a pedig részt is vett az utolsó parlamenti választáson.

Kardinális kérdés, hogy az egyéb nemzetiségű szerb állampolgárokhoz viszonyítva egy délvidéki magyar kisebb vagy nagyobb valószínűséggel adja le szavazatát a

⁴⁸ Körösnéyi et al., 2003: 41.

⁴⁹ $\gamma=0,473$

⁵⁰ $\gamma=0,234$

⁵¹ $\gamma=0,226$

⁵² $\gamma=0,313$

⁵³ $\gamma=0,460$

⁵⁴ $\gamma=0,282$

⁵⁵ $\gamma=0,215$

⁵⁶ $\gamma=0,369$

parlamenti választáson. A kérdőíves felmérések részvételre vonatkozó adatai viszont gyakran pontatlanok utólagos lekérdezés esetén is, ezért szükségesnek láttam a 2007-es és 2008-as szavazókörekre lebontott választási adatok aggregálását települési szinten (N=465), és ezeknek a 2002-es népszámlálás eredményeivel történő összevetését. Ebből pedig az látszik, hogy 2007-ben nem volt szignifikáns kapcsolat a magyarok aránya és a településen részt vettek aránya között, 2008-ban viszont egyértelmű pozitív kapcsolat figyelhető meg ($p < 0,001$; $R = 0,243$). Ez azt jelenti, hogy a 2008-as parlamenti választáson nagy valószínűséggel magasabb volt a részvételi arány a magyarok körében a más nemzetiségűekhez viszonyítva. Ezt igazolják a jelentősebb magyar városok részvételi adatai is: 2007-ben Szabadkán, Magyarkanizsán, Zentán, Adán és Óbecsén is alacsonyabb volt a részvétel, mint a vajdasági átlag, 2008-ban pedig magasabb. A többségi nemzethez viszonyítva tehát nincs jelentős és állandósult különbség a részvételben, ez ugyanis a politikai folyamatok, a magyar pártok közötti viszony, és a kommunikáció függvénye. Az *IKM* felméréséből kiderül, hogy a 18-30 évesek és a 60 év felettiek körében a legalacsonyabb a részvételi hajlandóság, de ez a jelenség más populációkban is megfigyelhető.

Az online kérdőívet kitöltők 38,8%-a állította, hogy részt vett 2000 őszén valamely az *Otpor* (Ellenállás) által szervezett (vagy más Milošević-ellenes) tüntetésen. A politika nem konvencionális formáiban való részvételt összehasonlítva, ez európai szinten is magas arálynak számít.⁵⁷ 59,8% állította, hogy gyűjtene aláírásokat, ha nagyon ellenezné a kormány valamely intézkedését, 48,6% pedig ilyen esetben részt venne tüntetésen, vagy más tiltakozó megmozduláson is.

A politikai részvétel fontos előzménye a véleményformálás, melyre a szocializáció különböző szinterei mellett a médiafogyasztás is hatással van. A délvidéki magyarok tájékozódásában a *Média 2007* felmérés szerint a legjelentősebb forrást a magyarországi televíziók jelentik, melyeket a vajdasági magyar nyomtatott sajtó követ. Fontos szerepe van továbbá a városi rádióknak és az újvidéki televíziónak is. A teljes lakosság körében marginális jelentőségű az internet politikai tájékozódásban betöltött szerepe. Az online felmérésben részt vett magyar fiatalok politikai tájékozódása szempontjából a televízió a legfontosabb médium (38,3%-uk számára ez a legjelentősebb hírforrás), amit az internet (36%), a nyomtatott sajtó (11,4%), majd a rádió követ (8,3%).

Az orientációs mintázatok közötti kapcsolat

Manuel Castells az identitás elemzése során abból indul ki, hogy az a célok és életpaszttalatok forrása az egyén számára, aki pedig a kollektív identitás alapját megteremti, az nagyrészt meghatározza ennek az identitásnak a szimbolikus tartalmát

57 Körösnéyi et al., 2003: 43.

és a belőle fakadó célokat azok számára, akik vállalják vagy elhatárolják magukat tőle. A hatalmi viszonyok függvényében a szerző az identitásteremtés három különböző formáját különíti el: a legitimáló identitást, a rezisztens identitást és a projektidentitást.⁵⁸ A legitimáló identitást a társadalom domináns intézményei, a rezisztens identitást a hatalom által elnyomott, leértékelt vagy megbélyegzett szereplők hozzák létre, projektidentitásról pedig akkor beszélünk, mikor egyes csoportok új identitást építenek ki.

A társadalmi csoportok szociálpszichológiai elmélete szerint az egyének arra törekednek, hogy pozitív szociális identitásuk legyen. A kisebbségi csoportokhoz tartozó egyéneknek a szociális identítások pozitív jellegének (tartalmának) megvalósításában számos nehézségük lehet, mivel a többségi csoporttal való szociális összehasonlítás által majdnem mindig hátrányos helyzetbe kerülnek. Ebből az ellentmondásból fakad az identitásstratégiák közötti választás szükségessége, melynek két szélső értéke a rezisztens identitás megerősítése, elmélyítése, vagy a legitimáló identitással való fokozatos azonosulás. Kutatásom alaphipotézise, hogy az identitásstratégia nem csak az önminősítő kategoriális besorolást, és az affektív elköteleződés mértékét határozza meg, de a politikai orientációkra is jelentős hatást gyakorol. Az önminősítő kategoriális besorolás tehát lakmuszként is szolgálhat a politikai kultúra mintázataiban bekövetkező változásokról.

Az identitás változását gátolja, hogy „ha a csoporttagság az én részévé válik, akkor azok az értékelések és érzelmek, amelyek az egyén önszabályozó rendszerének részét alkotják, pszichológiailag összekötve bennünket saját csoportunk helyzetével és sorsával, újszerű funkciókra tehetnek szert. Érzelmekkel és viselkedésünkkel nem csupán azokra az eseményekre és helyzetekre válaszolunk, amelyek a személyes ént érintik, hanem azokra a csoportközi helyzetekre is, amelyek a számunkra fontos csoportot illetik”.⁵⁹ Ez elősegíti, hogy az önminősítő kategoriális besorolás szerinti különbségek növekvő politikai nézetkülönbséggel járjanak együtt.

A politikai kultúra és az társadalmi önazonosság kialakulásában a szocializáció különböző tereinek változó a jelentősége az egyes országokban, régiókban, családokban és egyéni szinten is. Ahogy már bemutattam, a délvidéki magyar azonosságtudat és kultúra sajátos eleme a jugoszláv nosztalgia. Már a délszláv háború elején eltűnt a közéletből a jugoszlavizmus „testvériség, egység” jelszavával fémjelzett ideológiája, a rendszerváltás e tekintetben gyorsan megtörtént. (Személyi kérdésekben annál tovább húzódott) Az oktatásban szinte egyáltalán nem jelentek meg ezt követően ilyen jellegű elemek, felváltotta a szerb nacionalizmus. A szerb médiában is hasonló volt a helyzet, és a magyar nyelvű sajtó sem vádolható a jugoszláv nosztalgia fokozásával, gyakori felidézésével.⁶⁰ Egyértelmű, hogy a jugoszláv nosztalgia jelensége elsősorban

⁵⁸ Castells, 1996/2006: 30.

⁵⁹ Smith, 1999: 193.

⁶⁰ Esetenként publicisztika formájában megjelentek nosztalgikus hangvételű írások, de a legfiatalabb korosztályra ez bi-

a családban történő politikai szocializáció, nevelés terméke, a felmérésben részt vevő 15-30 évesek körében.

1. hipotézis: Az eszmetörténeti alapon a jugoszlavizmushoz kapcsolódó jelenségek (apolitikus magatartás, materiális szemlélet, konfliktuskerülés) ma is szervesen továbbélnek és összekapcsolódnak a jugoszláv nosztalgiával a fiatalok gondolkodásában, miközben a castelli legitimáló (illetve ahhoz közel álló) identitásformákkal járnak együtt.

Az egyetértés mértéke azzal a kijelentéssel, hogy „*Ha még ma is létezne nagy Jugoszlávia, büszkén lennék jugoszláv.*” szignifikáns ($p < 0,001$) kapcsolatban van azzal a vélekedéssel, hogy „*Jobb ha az ember nem politizál, mert előbb-utóbb megüti a bokáját.*” ($\gamma = 0,207$), és azon gondolattal is, hogy az egyszerű emberek mindig ki vannak zárva a politikából ($p < 0,010$; $\gamma = 0,188$). Az egyetértés mértéke azzal, hogy a vajdasági magyarok hálások lehetnek Titónak, pozitív kapcsolatban van a „*Nem kell szavazni, úgysem pont az én szavazatom dönt.*” kijelentés értékelésével ($p < 0,001$; $\gamma = 0,340$), melyek világosan rámutatnak az apolitikus magatartás és a jugoszláv nosztalgia közötti kapcsolatra. Az egyetértés, e Titóra vonatkozó pozitív mondattal, szignifikáns ($p < 0,001$) kapcsolatban van azon állítások értékelésével is, hogy „*A demokrácia értelme, hogy szociális jólétet teremtsen.*” ($\gamma = 0,233$), és azzal is, hogy „*A történelem tanulsága, hogy a liberális demokráciáért kell küzdeni, félretéve a nemzeti öntudatot.*” ($\gamma = 0,432$) – ezek pedig a materiális szemléletre, illetve a konfliktuskerülő (a nemzeti öntudatot háttérbe szorító) attitűdre utalnak. Mindez határozott távolságtartással jár együtt a vajdasági magyar pártoktól és Magyarországtól. A Jugoszláviával kapcsolatos büszkeségnek negatív kapcsolata figyelhető meg azon vélemény támogatásával, hogy „*A vajdasági magyaroknak magyar pártra kellene szavazniuk.*” ($p < 0,001$; $\gamma = -0,298$); és pozitív azzal, hogy „*Semmi közöm Magyarországhoz.*” ($p < 0,001$; $\gamma = 0,372$).

E hipotézist igazolja, és jól összefoglalja az a regressziós modell, melynek segítségével (a vallott) értékekből megbecsülhető,⁶¹ hogy mi a kérdezettek véleménye: mennyire volt Tito pozitív személyiség. A béke, mint érték, és a pénz fontossága pozitív irányú; a műveltség, mint érték és a magyarságtudat, mint értékek negatív irányú összefüggésben állnak vele (ld. 1. melléklet – Digitális változat).

A politikai attitűdkérdések közül a jugoszláv nosztalgiára vonatkozóknak a legerősebb a kapcsolata az önminősítő kategoriális besorolással.⁶² A „jugonosztalgia” az önmagukat „vajdaságiként” meghatározók körében a legerősebb, melyet a „szerbiai állampolgár” és „szerbiai magyar”, majd a „vajdasági magyar”, „magyar” és végül a „délvidéki magyar” kategória követ.

zonyosan nem gyakorolt erőteljes szocializációs hatást.

⁶¹ $R = 0,434$

⁶² A „nagy Jugoszláviára” vonatkozó esetében ($p < 0,001$; $\eta = 0,435$) míg a Titóra vonatkozó esetében ($p < 0,001$; $\eta = 0,360$).

„A gyermekkori politikai szocializáció elsődleges minden máshoz képest, és ennél fogva kontextusként, terepként és keretként szolgál minden későbbi szocializáció számára. Az utoljára elsajátított információk, az utolsó tapasztalatok mélyrehatóan megváltoztathatják az első attitűdöket és véleményeket, de mielőtt elérnék céljukat, szembesülnek a régebbi érzelmekkel, a régebbi hitekkal, az előző információkkal.”⁶³ A család mellett, demokratikus rendszerekben, elsősorban a kortárs csoportok szerepe dominál a politikai szocializációban. A szocializáció kezdeti szakaszában, leggyakrabban a szülők révén körvonalazódik az egyénben a saját társadalmi hovatartozásáról alkotott kép. Ez olyan identitásstratégiát eredményez, ami összhangban van jövőképevel, személyes céljaival, elképzeléseivel. Az oktatás, a kortárs csoportok, a különböző társadalmi, politikai események pedig folyamatosan konfliktusos helyzetet eredményeznek (különösen kisebbségi léthelyzetben), melyekre az egyénnek reagálnia kell, hisz (a kategorizációs identitáselmélet szerint) pozitív társadalmi identitás elérésére törekszik. Ha bizonyos tapasztalatok ellentmondanak az identitásával összhangban lévő orientációval, értékekkel vagy véleményekkel, akkor vagy hozzárendel az addigi társadalmi identitásához új magyarázó,⁶⁴ megerősítő, ideologikus elemeket – melyek konzisztensebb képet eredményeznek a helyzet kapcsán –, vagy (ha az adott személy számára túl nagy a kihívás) identitásválság alakul ki, amit új társadalmi kötődések létrejötte követhet. Az új identitást eredményező kihívás „küszöbértéke” folyamatosan emelkedik, hisz az azzal járó arculatvesztés költsége is a korábbi azonosságtudat megerősítése, alátámasztása irányába hat.

E mechanizmust érdemes a vajdasági magyarok esetében is figyelembe venni. A kortárs csoportok közötti kisebb-nagyobb nemzeti alapú konfliktusoknak nagy szerepe lehet a társadalmi identitás megerősítése vagy újraértelmezése szempontjából. Egy adott személy kezdeti legitimáló identitása például negatív diszkrimináció, vagy valamilyen konfliktusos helyzet, atrocitás nyomán érthető módon rezisztenssé alakulhat.

2. hipotézis: A Szerbiában élő magyarok esetében felmerülő identitáskategóriák közül a „délvidéki magyar” és a „magyar” tekinthető egyértelműen rezisztens identitásnak, illetve a „vajdasági magyar” kategória meghatározott részhalmaza. Ezzel szemben a „vajdasági”, „szerbiai magyar”, „szerbiai állampolgár” önbesorolt identitás nagyobb valószínűséggel jár együtt legitimáló orientációkkal.

A Trianon revíziójára vonatkozó erkölcsi igény ($\eta=0,327$), a délvidéki vérbosszú, a szerb bocsánatkérés követeléséről vallott álláspont ($\eta=0,315$), továbbá a szerb menekültekkel kapcsolatos problémákról alkotott vélemény ($\eta=0,270$) is szignifikáns ($p<0,001$) kapcsolatban van az önminősítő kategoriális besorolással. Mindhárom kérdésben a „délvidéki magyar” önmeghatározással rendelkezők képviselik az „ellenálló” álláspontot, melyhez közel áll a „magyar” önmeghatározású emberek

⁶³ Percheron, 1974/1999: 17.

⁶⁴ Magyarázatként szolgálhat akár az is, hogy kivételes esetről van szó, vagy, hogy hiteltelen az információ forrása.

csoportja, és a „vajdasági magyar” csoport azon része, mely második helyen az előbbi két kategória közül választott. A rezisztens identitás elsősorban a szerb intézmények és a politikai rendszer szerb szereplői iránti alacsony bizalomban nyilvánul meg, de az alapvető értékek terén is van szignifikáns különbség. A magyarságtudat mellett a kultúra is fontosabb érték a rezisztens kategóriában, míg a legitimáló identitással rendelkezők körében a pénz látszik lényegesebb szempontnak (ld. 3. melléklet – Digitális változat). A rezisztens kategóriában szignifikánsan magasabb a szubjektív kompetencia és az érték-elkötelezettség szintje.⁶⁵

A vajdasági magyarok számára kollektív szinten a legnagyobb affektív hatással bíró politikai esemény – a szerbiai demokratikus fordulat utáni korszakban – a kettős állampolgárságról szóló népszavazás volt. A legfontosabb kérdés ezzel kapcsolatban, hogy milyen következményei voltak a Szerbiában élő magyarok identitására nézve, és hogy okozott-e elidegenedést Magyarországgal szemben. Jelen kutatás eredményeit a *MOZAIK 2001* felméréshez hasonlítva (a mérési szintekben meglévő szükséges különbségek ellenére is) látható, hogy mindkét esetben a 15-30 éves korosztály tagjainak több, mint négyötöde használta önkategorizálása során a magyar jelzőt, és a domináns „vajdasági magyar” önbesorolt identitás aránya alig változott. A magyar államhoz való kötődés történelmi szinten is alacsony, és ebben sem történt jelentős, mérhető változás. Ugyanakkor fontos szempont, hogy a rezisztens identitásúak, akik számára az átlagosnál fontosabb a magyarság mint érték, hogyan értelmezték e helyzetet, hogyan kerültek el az identitásválságot, és hogy ehhez képest hogyan értékelik a történeteket az inkább legitimáló identitással rendelkezők. Az identitásformálás felvázolt folyamatából, és az identitáskategóriák jellemzőiből két fő mechanizmust tételezhetünk:

3.1. hipotézis: Azon személyek, akiknek az átlagosnál erősebb a magyarságtudatuk, az identitásválság elkerülése céljából elfogadtak olyan politikai értelmezéseket, illetve még határozottabban azonosultak olyan narratívákkal, melyek magyarázatot adnak a történésekről, és így hozzájárulnak azonosságtudatuk megőrzéséhez, így nem a magyarság mint érték „devalválódott” számukra. A politikai értelmezés szükségességének következménye az aktívabb tájékozódás és médiafogyasztás.

3.2. hipotézis: A közügyek és a politika iránt aktívabban érdeklődő, tájékozottabb polgárra jellemző, hogy megkülönbözteti a szereplőket, és így nem elsősorban szélesebb kategóriákról (ország, elit, nép stb.) alkot képet, hanem meghatározott aktorokról (pártok, intézmények, személyek stb.). Ezért az ő csoportjukban kisebb az elutasítás Magyarországgal szemben, ezzel párhuzamosan pedig a magyar politikai szereplők megítélése közötti különbségek nagyobbak, mint a kevésbé tájékozottak között.

⁶⁵ Az, hogy rezisztens vagy legitimáló identitásról van szó, szignifikáns statisztikai kapcsolatban van azokra a kérdésekre adott válaszokkal, hogy „*Ön lát-e esélyt a politikába való beleszólásra?*” ($p < 0,005$; $C = 0,147$), és azzal is, hogy „*Van-e a családján kívül olyan érték, melyért hajlandó lenne az életét áldozni?*” ($p < 0,001$; $C = 0,203$).

Mindkét mechanizmus lényege, hogy az önminősítő kategoriális besorolás szignifikáns kapcsolatban van Magyarország megítélésével (a népszavazás kapcsán), a magyarországi politikai aktorok értékelésével, a tájékozódás formáival, intenzitásával és a politikai érdeklődés mértékével is. Ez igazolható az online felmérés alapján: a rezisztens identitással rendelkezők nagyobb valószínűséggel utasítják el azokat a kijelentéseket, hogy „*A 2004. december 5-i népszavazás óta (a kettős állampolgárságról) nem akarom, hogy együtt emlegessenek a magyarországiakkal.*” és hogy „*Semmi közöm Magyarországhoz.*”; ők pozitívabban ítélik meg a magyarországi jobboldali szereplőket és nagyobb mértékben utasítják el a baloldalt, jobban érdeklődnek a politika iránt, gyakrabban olvasnak napilapot, sokkal gyakrabban tájékozódnak internetről, számukra az elsődleges forrás a politikai tájékozódásban a világháló, míg a legitimáló identitásuk elsősorban televízióból szerzik közéleti információikat (ld. 2. melléklet – Digitális változat).

A két jelenség nem választható szét élesen egymástól, hisz a gyakorlatban egy folyamat két, egymást erősítő oldaláról van szó, a kapcsolatok erőssége alapján azonban megállapítható, hogy mely hatás a relevánsabb.

A közügyek iránti érdeklődésnek szignifikáns kapcsolata figyelhető meg:

- a Fidesz iránti bizalommal ($p < 0,001$; $\gamma = 0,345$);
- az önminősítő kategoriális besorolással ($p < 0,010$; $\eta = 0,202$);
- a magyarság mint érték megítélésével ($p < 0,005$; $\gamma = 0,146$);
- Magyarország elutasítottságával⁶⁶ ($p < 0,050$; $\gamma = -0,124$) és
- Magyarország megítélésével a népszavazás kapcsán⁶⁷ ($p < 0,100$; $\gamma = -0,097$).

Látható, hogy a politika és a közügyek iránti érdeklődésnek a pártpolitikai orientációval, illetve az identitással erősebb kapcsolata van mint Magyarország megítélésével a népszavazás kapcsán. Így arra következtethetünk, hogy elsősorban a magyarságtudat fontossága eredményezi a véleményét, értékeit alátámasztó narratíva keresését,⁶⁸ az aktívabb tájékozódást, és csak másodsorban érvényesül az a mechanizmus, hogy (a politikai folyamatokkal kapcsolatban) tájékozottabb személy különbséget tud tenni a szereplők felelőssége között és ez alapján ítélik meg. A 3.1.

⁶⁶ Egyetértés mértéke a kijelentéssel: „*Semmi közöm Magyarországhoz.*”

⁶⁷ Egyetértés mértéke a kijelentéssel: „*A 2004. december 5-i népszavazás óta (a kettős állampolgárságról) nem akarom, hogy együtt emlegessenek a magyarországiakkal.*”

⁶⁸ A Joseph Klapper által megfogalmazott szelektív észlelés elmélete (1960) szerint az emberek keresik azokat az üzeneteket, amelyek megerősítik létező véleményüket, és kerülnek azokat, melyek ellentmondanak neki. Ezt Leon Festinger elmélete (1957) magyarázza azzal, hogy az ember kerüli a disszonáns helyzeteket, azaz igyekszik megszabadulni mindazoktól az információktól, melyek saját világnépeének újragondolására késztetnék, mert az sok kognitív energiát kötné le.

hipotézis tehát fontosabb, de a két jelenség párhuzamosan érvényesül és kölcsönösen fokozhatják egymás hatását, így a rezisztens identitással rendelkezők tájékozódása nagymértékben eltér a más önkategorizációval rendelkezőkétől.

Összefoglalás

A tanulmány rávilágít a nemzeti közösségekhez való affektív kötődések, az önminősítő kategoriális besorolás, illetve a rezisztens és legitimáló identitások jelentőségére a kisebbségi politikai kultúra megértésében. A kategorizációs identitáselmélet eredményeit is felhasználva határozta meg a véleményformálást, és az identitásképzést alakító lehetséges mechanizmusokat, melyek érvényesülését a kettős állampolgárságról szóló népszavazás példáján ellenőriztem.

A politikai kultúra legfontosabb jellemzője, a kultúrnemzeti kötődés stabilitása, hisz ennek hiányában az asszimilációs tendenciák fokozottan érvényesültek volna az elmúlt kilenc évtizedben, megszüntetve a közösség politikai relevanciáját is. A kötődés stabilitása nem meglepő, hisz Erdélyben, Felvidéken és Kárpátalján is hasonlóképp alakult. Sajátos körülmény viszont a jugoszláv politikai nemzet koncepciójának „részsikere” az előző évszázadban, ami a több hullámban történt teljes politikai elitváltással, a regionális és nemzeti öntudat hagyományos történelmi összefonódásának hiányával, a rendszer totalitárius gyökerével, a nyilvánosság feletti teljes kontrollal és az állam sajátos ideológiájával, a későbbiekben pedig viszonylagos anyagi jóléttel, biztonsággal magyarázható. Az életszínvonal a kelet- és közép-európai államokkal való összehasonlításban azért volt különösen fontos, mert hozzájárult a pozitív csoportidentitás kialakulásához. A délvidéki magyar történelmi regionalizmus hiányával szemben mára a vajdasági magyarok azonosságtudatának egyik legfontosabb jellemzője a rendkívül erős tartományi szintű kötődés.

A politikai kultúra fontos eleme a titói Jugoszlávia iránti nosztalgia. Ez még a legfiatalabb korosztályra is érvényes, akik maguk alig éltek abban a rendszerben. E jelenség együtt jár az erőteljes egalitárius attitűdökkel, a kapitalizmusban való csalódottsággal, és a kommunizmus alacsony elutasítottságával. A demokráciának mint absztrakt értéknek, és konkrét intézményeinek ugyanakkor magas és stabil az elfogadottsága, ami a történelmi személyiségek megítélésében is tükröződik. A politikával szembeni szkepszis, és a politikai cinizmus mértéke viszont rendkívül magas. Legnagyobb bizalmatlanság a szerb intézményrendszerrel (rendőrség, parlament, bíróságok) és a magyar baloldallal szemben figyelhető meg a fiatalok körében. Legmagasabb bizalmi szint a délvidéki magyar sajtóval és a magyar jobboldallal kapcsolatban tapasztalható. Az összehasonlítható intézményeket vizsgálva (parlament, köztársasági elnök és pártok) látható, hogy összességében a magyarországi intézményekbe vetett bizalom magasabb a szerbekhez viszonyítva.

Az elemzés során beigazolódott, hogy a történelmi szempontból a jugoszlavizmus-hoz kapcsolódó jelenségek (apolitikus magatartás, materiális szemlélet, konfliktuskerülés) ma is szervesen továbbélnek és összekapcsolódnak a jugoszláv nosztalgiával a fiatalok gondolkodásában. A legitimáló és a rezisztens identitást aszerint különítettem el, hogy az önbesorolt kategoriális identitás a szerb politikai rendszer elemeihez kötődik, vagy történelmi és egyetemes szinten a magyarsághoz (a „vajdasági magyar” önmeghatározásuk esetében a másodlagos önmeghatározás tekinthető relevánsnak). Az online felmérés szerint a fiatalok 40%-a sorolható a rezisztens kategóriába. A felosztást igazolja, hogy szinte az összes nemzetekkel kapcsolatos attitűd esetében szignifikáns kapcsolat látszik, csakúgy, mint három meghatározó érték – a magyarságtudat, a kultúra és a pénz fontosságának megítélése – esetében (ld. 3. melléklet – Digitális változat). A jugoszláv nosztalgia pedig sokkal gyakoribb a legitimáló identitással rendelkezők körében.

A kettős állampolgárságról szóló népszavazás sokak számára csalódást jelentett. A tájékozódásban megfigyelt nagy különbségek mellett, ennek megítélése is jelentős eltérést mutat a legitimáló és rezisztens identitással rendelkezők között. Ezért két plauzibilis hatásmechanizmust különítettem el. Az első szerint az erős affektív elköteleződés, az identitás megőrzése, fenntartása irányába ható érzület eredményezi a pártpolitikai orientációk kialakulását és az aktívabb tájékozódást. Míg a másik szerint a politika iránt jobban érdeklődő és tájékozottabb személyek (mivel képesek a politikai szereplők felelősségét jobban megállapítani, és elhatárolni), nem az egész országgal szemben előítéletesek. Mindkét hatás alátámasztható az empirikus kutatás alapján, a változók közötti kapcsolatokról ugyanakkor arra következtethetünk, hogy az első mechanizmus érvényesül erőteljesebben.

Irodalomjegyzék

ALMOND-VERBA, 1963/1989

Almond, Gabriel A. – Sidney Verba: *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Newbury Park, CA: Sage, 1963/1989.

ALMOND, 1990

Almond, Gabriel A.: *A Discipline Divided. Schools and Sects in Political Science*, 1990, In: CROTHERS, LANE et al. (szerk.): *Culture and Politics*. New York, 2000.

ALMOND-POWELL, 1996

Almond, Gabriel A. – Powell, G. Bingham: *Összehasonlító politológia*. Osiris, Budapest 1996. 53-69.

- A. SAJTI, 2008 A. Sajti Enikő: *A jugoszláviai magyarok a két világháború között*. In: BÁRDI Nándor (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat – MTA, Budapest 2008. 110-114.
- BADIS, 2008 Badis Róbert: *A vajdasági magyarság politikai felmérése*. IKM, Zenta 2008. [http://www.idkm.org/tanulmanyok/Pol_kozv_kutatas.pdf], [Letöltés ideje: 2009. 12. 08.]
- BIHARI, 2009 Bihari Mihály: *A politikai értékek*. In: BIHARI Mihály – POKOL Béla (szerk.): *Politológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2009. 251-265.
- BROWN, 1996 Brown, Archie: *Introduction*. In: BROWN, Archie et al.: *Political Culture and Political Change in Communist States*. London, 1977.
- BRUBAKER, 1996 Brubaker, Rogers: *Nationalism reframed*. New York – Cambridge, 1996.
- BRUSZT, 1994 Bruszt László – Simon János: *Az Antal-korszak után, választások előtt avagy demokráciánk és pártjaink az állampolgárok szemével*. In: Kurtán Sándor et al. (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve*. Budapest 1994. 774-802.
- CASTELLS, 1996/2006 Castells, Manuel: *Az identitás hatalma*. Gondolat, Budapest 1996/2006.
- DALTON, 2003 Dalton, Russell J.: *Összehasonlító politikatudomány: mikroviselkedési perspektívák*. In: GOODIN, Robert E. – KLINGEMANN, Hans-Dieter: *A politikatudomány új kézikönyve*. Osiris, Budapest 2003. 326-338.
- DIECKHOFF, 2004 DIECKHOFF, Alain: *Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és a politikai nacionalizmus foglmainak újraértelmezése*. In: KÁNTOR Zoltán (szerk.) *Nacionalizmuselméletek*. Rejtjel, Budapest 2004. 298-311.
- ELLEMERS, 1999 ELLEMERS, Naomi et al.: *Self-categorization, commitment to the group and group self-esteem as related but distinct aspects of social identity*. *European Journal of Social Psychology*, 1999/29. 371-389.

- ERŐS, 1998 Erős Ferenc (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás*. Új Mandátum – WJLF, Budapest 1998.
- FESTINGER, 1957 FESTINGER, Leon: *A theory of cognitive dissonance*. Evanston, IL: Row & Peterson. 1957.
- FERGE, 1994 Ferge Zsuzsa: *Szabadság vagy biztonság? Esély*, 1994/5. 3-24.
- FERGE, 1996 Ferge Zsuzsa: *A rendszerváltás megítélése. Szociológiai Szemle*, 1996/1. 51-74.
- GÁBRITY MOLNÁR, 2008A Gábrity Molnár Irén: *A délvidéki identitástudat nyomában*. In: PAPP Richárd – SZARKA László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. VMMI, Zenta 2008. 307-319.
- GÁBRITY MOLNÁR, 2008B Gábrity Molnár Irén: *Táji identitásunk a materiális és immateriális tényezők ölelésében*. In: GÁBRITY MOLNÁR Irén – MIRNICS Zsuzsanna: *Regionális erőnlét – A humánerőforrás befolyása Vajdaságban*. MTT, Szabadka 2008b.
- GÁBRITY MOLNÁR - T. MIRNICS, 2001 Gábrity Molnár Irén – T. Mirnics Zsuzsanna: *MOZAIK2001 Gyorsjelentés Vajdaság*. [<http://www.szmi.hu/images/dok/fejkitatas/MOZAIK/mozaik11.pdf>] [Letöltés ideje: 2009. 10. 05.]
- GÁBRITY MOLNÁR - RÁC, 2007 Gábrity Molnár Irén – Rác Livia: *Kárpát Panel Vajdaság – Gyorsjelentés 2007*. [http://www.mtaki.hu/uj_intezeti_kiadvanyok/karpat_panel_2007.html], [Letöltés ideje: 2009. 10. 05.]
- GEREBEN, 2002 Gereben Ferenc: *A vajdasági magyarok nemzeti és nyelvi identitása. Kisebbségkutatás*, 2002/2. [http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatasa/kk_2002_02/cikk.php?id=1125], [Letöltés ideje: 2009. 12. 08.]
- HÓDI, 2003 Hódi Sándor: *Nemzeti önkép – Interetnikus kapcsolatok a Duna-Tisza-Maros-Körös eurorégióban*. Logos, Tóthfalu 2003.

- HORNYÁK, 2008 Hornyák Árpád: *A jugoszláviai különút kisebbségpolitikai következményei. A vajdasági autonómia és a magyarok 1945-1989.* In: BÁRDI Nándor (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat –MTA, Budapest 2008. 250-256.
- JELENTÉS A... *Jelentés a vajdasági magyarok helyzetéről.* 2006. [<http://www.nemzetpolitika.gov.hu/data/files/84190142.pdf>], [Letöltés ideje: 2009. 11. 05.]
- JUHÁSZ, 1995 Juhász Erzsébet: *A délszláv háború és a vajdasági magyarság sorsa. Tiszatáj.* 1995. május, 64-69.
- KALAPIS, 1994 Kalapis Zoltán: *A Magyar Szó fél évszázada.* Forum, Újvidék 1994.
- KARÁCSONY, 2005 Karácsony Gergely: *A történelem fogságában. Generációk, életutak és politikai preferenciák Magyarországon.* In: ANGELUSZ Róbert-TARDOS Róbert (szerk.): *Törések, hidak, hálók. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon.* DKMKA, Budapest 2005. 161-205.
- KLAPPER, 1960 Klapper, Joseph T.: *The effects of mass communication.* Free Press, New York 1960.
- KURTÁN, 2005 Kurtán Sándor: *Politikai kultúra.* In: GALLAI Sándor – TÖRÖK Gábor (szerk.): *Politika és politikatudomány.* Aula, Budapest 2005. 147-157.
- KÖRÖSÉNYI ET AL., 2003 Körösényi András – Tóth Csaba – Török Gábor: *A magyar politikai rendszer.* Osiris, Budapest 2003.
- PERCHERON, 1974/1999 Percheron, Annick: *Szocializáció és politikai szocializáció.* 1974, In: Szabó Ildikó et al. (szerk.): *A politikai szocializáció.* Új Mandátum, Budapest 1999. 9-17.
- PYE, 1962 Pye, Lucian W.: *Politics, personality, and nation building: Burma's search for identity.* Yale University Press, New Haven 1962.

- PATAKI, 2004 Pataki Ferenc: *Érzelem és identitás*. Új Mandátum, Budapest 2004.
- LAZAR-MARINKOVIC, 2003 Lazar Zsolt – Marinkovic, Dusan: *Regionalni, lokalni i globalni identitet vojvodjana*. *Sociologija*, 2003/2. 155-166.
- LICHTERMANN-CEFAI, 2006 Lichterman, Paul – Cefai, Daniel: *The Idea of Political Culture*. In: GOODIN, Robert E. (szerk.): *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. New York 2006. 392-417.
- PAPP, 2008 Papp Richárd: *A „déli végek” népe, Nemzettudat és többes kötődések a Vajdaságban élő magyarok körében december 5-e tükrében*. [http://www.mtaki.hu/docs/ter_es_terep_04/ter_es_terep_iv_16_papp.pdf], [Letöltés ideje: 2009. 11. 24.]
- SIMON, 1999 Simon János: *A politikai kultúra*. In A. Gergely András et al. (szerk.): *A politikatudomány arcai*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1999. 347-361.
- SMITH, 1999 Smith, Eliot R: *Affective and cognitive implications of group membership becoming part of the self: New models of prejudice and of the self-concept*. In: D. ABRAMS - M. HOGG (szerk.): *Social identity and social cognition*. Blackwell Publishers, Oxford 1999. 183-196.
- SZABÓ, 2006 Szabó Ildikó: *Nemzetfogalom és nemzeti identitás a dualizmus korában és a Horthy-korszakban*. *Politikatudományi Szemle*, 2006/1. 201-250.
- SZÜCS, 1974 Szücs Jenő: *Nemzet és történelem*. Társadalomtudományi Könyvtár, Budapest 1974.
- TAJFEL, 1981 Tajfel, Henri: *Human groups and Social Categories*. *Studies in Social Psychology*. Cambridge, 1981. 127-142.
- TAJFEL, 1982 Tajfel, Henri: *Social Psychology of Intergroup Relations*. *Annual Review of Psychology*. 1982. 1-39.

TÓKA, 1994

Tóka Gábor: *Who is Satisfied with Democracy?*
In: BOZÓKI András (szerk.): *Democratic Legitimacy in Post-Communist Societies*.
T-Twins, Budapest–Tübingen 1994.

VÉKÁS, 2008

Vékás János: *Kelet és Nyugat között: magyarok Szerbiában 1991 után*. In: BÁRDI Nándor (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*.
Gondolat - MTA, Budapest 2008. 354-360.

VÁSÁRHELYI, 1995

Vásárhelyi Mária: *Rendszerváltás alulnézetben*.
Pesti Szalon, Budapest 1995.

Az etédi gáborok. A hitélet és etnicitás összefüggései egy adventista gábor közösség mindennapjaiban

Bevezető gondolatok

A romológia kérdéskörét tárgyaló társadalomtudományi munkák külön szegmensét alkotják azok a megközelítések, amelyek különböző roma¹ csoportok valamely kisegyházhoz, új vallási mozgalomhoz való csatlakozását vizsgálják, hangsúlyos figyelmet fordítva a vallási megtérés mindennapokra gyakorolt hatására, illetve mindezek társadalmi struktúrájára, a tágabb környezettel való kapcsolatok alakulására.² Az ilyen jellegű szakmunkák az interetnikus kutatások egyik áramvonalát képezik és szükségszerűen teszik fel az integrációs lehetőségek és identitás alakulásának kérdését. Jelen tanulmány is ezen kutatásokhoz kíván csatlakozni egy erdélyi adventista gábor közösség mindennapjainak a bemutatásával és a tágabb környezettel való kapcsolatok alakulásának értelmezésével. Elsősorban olyan kérdésekre keresem a választ, mint hogy egy, a tradícióihoz, kultúrájához ragaszkodó roma közösséget milyen motivációk készítenek a vallási megtérésre, mindez mennyire és milyen módon változtatja meg addigi életformájukat és tekinthető-e egyfajta integrációs törekvésnek, illetve ha igen, hogyan nyer ez visszaigazolást a többségi társadalom felől.

A gáborokat, mint etnikai és kulturális közösséget, a szakirodalom az „oláh cigány” kelderás törzshöz sorolja,³ ők azonban egy különálló roma törzsnek tekintik és „gábor cigányokként” definiálják magukat. Elsősorban Erdély nagyobb városaiban⁴ és falvaiban⁵ élnek, azonban munkájuk állandó vándorlásra készíti őket, így megtaláljuk Európa más országaiban is.⁶ Életmódjukkal a letelepedett és a vándor romák között képeznek átmenetet. Tradicionális mesterségük a rézmegmunkálás és a bádoggóság, amelyhez máig is ragaszkodnak, gyerekeiket megtanítják rá és alapfoglalkozásnak tekintik,⁷ de az ősi mesterségből származó jövedelmet kereskedelemből származó pénzforrásokkal egészítik ki. A gáborok a leghagyományörzőbb roma közösség,

¹ Tanulmányomban a roma szót használom, csatlakozva a hivatalos megnevezéshez és a cigány szó lehetséges negatív tartalmainak, értelmezhetőségének elkerülése végett. Teszem ezt annak ellenére, hogy a kutatott közösség „gábor cigánynak” nevezi önmagát. A cigány szót csak akkor használom, ha közösség belső szóhasználatát idézem, mindig idézőjelbe téve azt.

² Ebbe az irányba végeztek kutatásokat: Bakó, 2004; Fosztó, 1997; 2003, 2007; Koncz, 2006; Ries, 2007; Simon, 2006, 2007; Tesfay, 2006; Végh, 2006, 2007

³ Vajda – Prónai, 2002

⁴ Nagyobb számban Kolozsváron és Marosvásárhelyen.

⁵ Nagy létszámú gábor közösség él például Nyárádkarácsonyfalván. Ők szintén adventisták és az erdélyi gáborok adventista hitre való áttérése is innen indul.

⁶ Magyarországon, Ausztriában, Szlovákiában, Németországban, Svájcban.

⁷ A nem romák üstföldöző, illetve csatornás cigányokként is ismerik őket.

amellyel egyszerre fejezik ki saját csoportidentitásukat és más roma csoportoktól való különállásukat, elhatárolódásukat. Ez elsősorban a romani nyelvhez való erős ragaszkodásban, a szimbolikus értékű gábor viseletben,⁸ a szigorú endogámiában⁹ és a családi (közösségi) hagyományok őrzésében érhető tetten. Mindez az utóbbi két évtizedben kiegészült a gazdagság, a jólét szimbólumainak felmutatásával,¹⁰ amelynek segítségével elkülönülésüket már nem csak a származás, a nemzetség szintjén legitimálják, hanem a társadalom anyagi rétegzettségével is.

Tanulmányom kiindulópontja az a feltételezés, hogy ha egy, a társadalom által megbélyegzett etnikai közösség valamely vallási kisközösséghez csatlakozik, akkor annak nem csak felekezeti identitása változik meg, hanem egy egészen más világképet, értékrendet és életmódot fogad el, illetve mutat fel a társadalom többi tagja fele, amellyel a régi, megbélyegzett életforma pozitív változását hivatott kommunikálni. Ez egy olyan kommunikációként értelmezendő, amelynek során az etnikai identitás összetevői, illetve az én és az ő, a mi és a ti határai újradefiniálódnak.

Mindezt tovább árnyalja annak elemzése, hogy a különböző típusú roma személyek és csoportok valamilyen vallásos jellegű közösséghez való csatlakozása nem véletlenszerű, hogy a különböző nemzetségeket alkotó romák viszonya saját kultúrájukhoz, tradícióikhoz, illetve az egyes hitközösségek dogmatikája, szabályozott életvezetési modelljei milyen integrációs formákat tesznek lehetővé, kodifikált. Egy korábbi tanulmányomban az Igazhitű Jehova Tanúihoz tartozó „sátoros cigány”¹¹ házaspár példáján egy olyan esetet mutattam be, amikor az integráció a teljes asszimiláció fele mozdult el.¹² Ennek olyan megnyilvánulási formái voltak megfigyelhetők, mint a nyelvcsere, tradicionális viselet elhagyása, lakhelyváltogatás, gyerekeik magyarokhoz való férjhez adása és megházasítása és más reprezentációs értékkel bíró életmódváltások.

A jelen kutatást többek között az motiválta, hogy az adventista gáborok esetében ennek semmilyen jele nem volt látható, sokkal inkább a gábornak lenni lét egyfajta újradefiniálásának, körvonalazásának és ezáltal való megerősítésének a szándéka érződött. Olyan kérdéskörök fogalmazódtak meg, mint a roma tradíciók összeegyeztethetősége az adventista önmegtartóztató életformával, az identitás kérdésének az újrafogalmazása az adventista tanítások birtokában, a közösség életvitelének, belső szabályrendszerének, rítusainak lehetséges változásai, kapcsolathálók átalakulási formái a roma közösségen belül és kívül, roma–magyar kapcsolatok formái és jellemzői, önreprezentációk, a saját magukról való gondolkodás módozatai és a „külsők” (magyarok) nézőpontjai, elvárásai, véleményalkotásai.

⁸ Férfiaknál a nagykarimájú fekete posztó kalap, a bajusz és a bőrkabát, nőknél a színes, több rétegű hosszú rakott szoknya köténnyel és virágos fejkendővel, lányoknál pedig a hosszú, kétágú piros masnis hajfonat.

⁹ A gáborok más roma csoportoktól erőteljesen elhatárolódnak, a társadalmi és gazdasági hierarchiába egy magasabb pozíciót jelölnek ki maguknak és házasságot is csak maguk között kötnek.

¹⁰ Ide sorolhatóak emeletes házaik, márkás autóik, melyek elsősorban mint presztizstárgyak funkcionálnak.

¹¹ Általuk használt megnevezés.

¹² Lőrinczi, 2007

Tereptapasztalatok. A kutatói jelenlét meghatározottságai

Tanulmányom kiindulópontjaként az etédi gábor közösségben való részvételeim¹³ során megfigyelt jelenségek, a beszélgetések során kibontakozó önreprezentációk, illetve a belső nézőpontok (gáborok nézetei, véleményei) mellett a gádszók, a falu magyar közösségének, illetve a körispataki adventista egyház magyar tagjainak a gáborokról alkotott képei állnak. A résztvevő megfigyelés¹⁴ és az interjúzás módszerét alkalmaztam, melyet fényképkészítés egészített ki. (Ld.: Digitális változat)

A részletes elemzés előtt fontos megjegyezni, hogy a gábor közösség egy erőteljesen zárt csoport, kételkedve fogadják a „kívülről”¹⁵ jövőt, kapcsolataik kodifikáltak. Megjelenésemet a gáborok kételkedéssel fogadták, de hamar elnyertem bizalmukat, amint kiderült, hogy adventista lelkészük ajánlásával érkeztem. Innen kezdve házról házra vittek, egymás között megbeszélve, hogy ki is vagyok, mért jöttem, ki küldött és a lehető legnagyobb nyitottsággal fogadtak. Meghívtak családi összejöveteleikre, készségesen válaszolgattak kérdéseimre, eligazítottak olyan személyekhez, akik „többet tudnak mondani ebben a témában”, illetve engedték, hogy csak úgy, ott legyek velük. Ez azonban még mindig nem jelenti azt, hogy igazán megismerhettem őket, teljes képet kaphattam a világukról. Csak szituációfüggő ismeretek birtokába jutottam, amelyek egyes helyzetek leírásakor kamatoztathatóak és további otlétekkel bővíthetőek.

Az információk kontextuális meghatározottságára jó példa, hogy a gábor közösségben való első otlétemkor többnyire csak nőkkel és gyerekekkel találkoztam, mert a férfiak a gábor hagyományokhoz híven, külföldön dolgoztak és noha olyan kérdésköröket próbáltam velük körüljárni, amelyeket elvileg a nők is megválaszolhatnak, hiszen az információk birtokában vannak, interjúim hiányosra sikerültek, hisz ebben a közösségben ezek a kérdések nem a nők szerepköreihez tartoztak,¹⁶ ezért vissza kellett mennem a karácsonyi ünnepkör ideje alatt is, amikor az egész közösség otthon ünnepelt.

Ugyanakkor a terepfeljegyzések és interjúk során születő információk hasznos kiegészítő elemének bizonyult a fényképkészítés. Nem csak azért, mert a képek dokumentálják, hitelesítik az elmondottakat, hanem azért is, mert olyan részletekre, a kutatás szempontjából fontos összetevőkre világítanak rá, amelyek a gyűjtés során, terepen elkerülhetik a kutató figyelmét.¹⁷ Az általam készített fotók elsősorban a gáborok önmagukról alkotott képét hivatottak megmutatni, azt, amit a külvilág fele közvetítenek. Ilyenek például a gazdagság (lakás, autó) és a hagyományok tiszteletben

¹³ Hétköznapiakon, imaházi szertartásaikon, családi ünnepeiken.

¹⁴ Vallási szertartásaikon a verbális és nonverbális kommunikáció megfigyelése, szomszédsági, illetve munkás-munkáltató közötti viszonyok látható megnyilvánulásai.

¹⁵ A nem romát, a gádszót.

¹⁶ Ilyen kérdések: munka, megélhetés, italozás stb.

¹⁷ Ilyen például a családon belüli hierarchia, amely egy családi fotó esetében könnyen leolvasható, vagy a fotók háttérét képező presztízsztárgyak.

tartása (viselet), amelyek elsősorban presztízstárgyak felmutatásával válnak láthatóvá a kívüllág számára.¹⁸ Az sem mellékes szempont, hogy a gáborok szeretnek fotózkodni, megmutatni magukat a kívüllágnek, így a fotózás nem csak az adatgyűjtés eszközeként szolgált, hanem módszerként is a közelebb kerüléshez, a bizalmuk megnyeréséhez. A későbbiek során szándékomban áll videokamerás felvételeket is készíteni.

Elméleti keret

Ha roma közösségek valamilyen vallásos kisközösséghez való csatlakozását vizsgáljuk olyan, a roma életvilágokat meghatározó kontextusba kell azt helyezni, amely figyel e közösségek történelmi, társadalmi és kulturális meghatározottságaira. Az erdélyi romák esetében ez elsősorban az egyes csoportok közti különbségekre, az ön és a másik meghatározásának eltérő módjaira, a tágabb etnikai és kulturális környezettel való kapcsolatokra, illetve a történelmi egyházakhoz és a hitközösségekhez való viszonyra való reflektálást jelenti. A kérdést tovább árnyalja az a szakirodalmi észrevétel, mely szerint megfigyelhető egy tendencia arra nézve, hogy az egyes roma közösségek más-más kisegyházakhoz csatlakoznak. Általánosságban (de a kivételekre is figyelve) az mondható el, hogy a román és magyar anyanyelvű „házi cigányok” és „oláh cigányok”, egyfajta európai áramlathoz is csatlakozva,¹⁹ elsősorban a pünkösdistá hitközösségbe térnek át,²⁰ míg a „gábor cigányok” az *Adventista Egyházat* részesítik előnyben.²¹ A *Jehova Tanúinak* mindkét típusában szintén jelentős a roma személyek jelenléte, de ez nem annyira differenciált, megtalálhatóak mind a „házi”, mind a „sátoros” roma közösségek tagjai.²²

A tanulmányok többsége olyan kérdésekre keresi választ, mint hogy a roma közösségek valamely hitközösséghez való csatlakozása mennyire tekinthető egyfajta integrációs törekvésnek a többségi társadalomban, illetve milyen mértékben nevezhető sikeresnek ez az integráció, hogyan változik az egyes roma csoportok, illetve személyek önképe, mentalitása és életmódja, illetve, hogy mindez hogyan nyer visszaigazolást a szűkebb és tágabb társadalomban. E kérdésekre való reflektálások az egyes roma- és hitközösségek esetében más-más formát öltenek. Míg egyre többen hajlanak afele, hogy a pünkösdistá hitközösséget egyfajta roma vallásnak tekintsék, hangsúlyozva annak

¹⁸ Lásd a mellékletben található fotókat (Ld.: Digitális változat).

¹⁹ A romák Pünkösdistá mozgalmanak jellemző sajátosságairól, társadalmi háttéréről többek között Patrick Williams közölt átfogó jellegű tanulmányt, külön részletezve a párizsi kelderás romák helyzetét. (Williams, 2000)

²⁰ Erdélyi Pünkösdistá roma közösségekről írtak: Bakó, 2004, Fosztó, 2003, 2007; Ries, 2007

²¹ Ebben a témában született tanulmányok: Koncz, 2006; Simon, 2006, 2007; Tesfay, 2006, 2007; Végh, 2006

²² Kinda, 2005, 2007a, 2007b

etnicizálódását,²³ addig az adventistáknál és *Jehova Tanúinál* pontosan e közösségek multietnikusságát,²⁴ transznacionalizmusát²⁵ emelik ki, ahol a különböző etnikumok egymásmellettiége és egyenjogúsága jelenti az integrációs törekvések sikerességének kódját.

Mindez maga után vonja annak a kérdésnek a figyelembe vételét is, hogy az egyes roma csoportok mennyire hajlanak a tradicionális életmód feladására, illetve, hogy az a társadalmi környezet, amelyben találhatók, milyen előítéleteket közvetítenek feléjük. Az adventista gáborok esetében a vallási váltás úgy történik meg, hogy közben nem adják fel teljes mértékben azokat a társadalmi és kulturális hagyományokat, amelyek mentén önmagukat meghatározzák, és más roma csoportok fölé helyezik magukat, így az adventistának lenni-lét, valójában csak a romákról alkotott negatív sztereotípiák leépítését szolgálja. Ezzel szemben a *Jehova Tanú*hoz csatlakozott „házi cigányoknál” jóval erősebb a hagyományos kultúra feladása, a különböző reprezentációkban²⁶ nyomon követhető életmódváltás. Ez talán azzal is magyarázható, hogy a *Jehova Tanú*hoz megtért roma személyek többsége a „házi cigányok” csoportjába tartozik, akiknek sokkal inkább szembe kell nézniük a többségi társadalom negatív előítéleteivel, mint a „gábor cigányok” esetében, illetve a *Jehova Tanú*i hitközösség által megkívánt életminták számonkérése jóval szigorúbb, mint például az adventistáké. Ugyanakkor mindhárom hitközösség esetében elmondható, hogy a vallási váltás a konkrét vallásgyakorlás szintjén ráépül az illető romaközösségek kultúrájára és egyfajta szinkretizmus jellemző.

Témám megközelítéséhez elméleti keretet elsősorban a kortárs vallásszociológiai és vallásantropológiai²⁷ kutatások jelentettek, különös tekintettel a vallásos kisközösségeknek a társadalmi kapcsolatokban betöltött szerepét vizsgáló kutatásokra,²⁸ illetve azok a romológiai problematikát érintő diskurzusok, amelyek a romakutatások etikai, illetve módszertani megközelítéseire kérdeznak rá.²⁹

Különösen fontosnak tartom a romániai, illetve az erdélyi romák valamilyen szabadegyházhoz, kisebb hitközösségekhez való, egyre nagyobb méreteket öltő kapcsolódásának a vizsgálatát, hiszen ma már nem lehet figyelmen kívül hagyni a nagy demográfiai mutatóval rendelkező romániai roma közösségeknek ezt a felzárkózási

23 Bakó, 2004; Williams, 2000

24 Koncz, 2006; Simon, 2006, 2007; Tesfay, 2006, 2007; Végh, 2006, illetve ezt emeli ki Johannes Ries a Pünkösdistá romák esetében is. (Ries, 2007)

25 Erre hívja fel a figyelmet Peti Lehel is a moldvai csángó falvak vallásosságát vizsgálva. (Peti, 2007)

26 Például: lakberendezés, viselet, verbális és nem verbális kommunikáció stb.

27 A. Gergely, 2007; Hamilton, 1998; Horváth, 1996; Tomka, 1996

28 Csata – Kiss – Kiss – Sólyom, 2001; Fehér, 1991; Kiss, 2001; Molnár, 1998; Robbins, 1996; Szigeti, 1987; Szilczl, 1998; Tomka, 2000a; Tomka, 2000b

29 Piasere, 2000; Prónai, 2002; illetve külön figyelmet érdemel a Ladányi János – Szelényi Iván: *Ki a cigány?* című tanulmánya által kirobbantott vita, amelynek vitairatait a 2000-ben megjelent *Cigánynak születni* című tanulmánykötetben jelent meg. (Horváth – Londau – Szalai, 2000)

törekvését. Ebbe az irányba végeztek kutatásokat többek között Bakó Boglárka,³⁰ Fosztó László,³¹ Koncz Ákos,³² Simon Zoltán,³³ Tesfay Sába³⁴ és Végh Anna.³⁵

Az etédi gáborok

A Hargita megyei Etédet etnikai szempontból legnagyobb arányban magyarok alkotják, majd következnek a „házi cigányok”, illetve ahogy a magyar közösség nevezi őket, a „sátorosok”, vagy „gábor cigányok”. A „házi cigányok” a faluszéli határban, a „vágásban” laknak, szegényes körülmények között. Megélhetési forrásuk elsősorban a napszámos munka, kevesen közülük eljárnak külföldre (elsősorban Magyarországra) szezonális munkákra. A gáborok a falu Küsmöd fele vezető utcájában élnek, jól szituált körülmények között.

Az etédi gáborok általános leírását, külső jellemzését Vass István szociológustól veszem át: „A sátorosok egy külön színfoltját képezik a falunak. A község egyik végén tömörülő házaik már a külső szemlélőnek is jómódról árulkodnak. Vendégszerető, barátságos, közlékeny, az ország és a világ dolgairól jól informált emberek benyomását keltik. Összesen 20 családot számoltunk össze, egy-egy családnak 3-5 gyereke van. Kereskedéssel, ahogy ők mondják „üzleteléssel” foglalkoznak, s a lakások méretei, felszereltsége is a jól szituáltságot igazolják. Modern háztartási gépek, színes televízió, videomagnó, sőt számítógépek is találhatók a lakásokban, fürdőszoba, mondhatni irigylésre méltó tisztaság, jól öltözött gyerekek és felnőttek, a garázsokban nyugati márkájú gépkocsik. [...] Különösebb anyagi megosztottság nem tapasztalható ennél a közösségnél, a falu legmódosabb családjai szintjén állnak.”³⁶

Noha Vass István leírása egy átfogó bemutatás céljainak teljes mértékben megfelel, hisz egy általános képet mutat az etédi gábor közösségről, ennek a képnek a szélesítése kiegészítéseket igényel, illetve az önkép alakulása és az interetnikus kapcsolatok jellemzői, mint ahogy a későbbiekben látni fogjuk, jóval árnyaltabb, helyzetspecifikusabb. Ugyanakkor még ennél a résznél, a közösség általános bemutatásánál fontosnak tartok egy pár kiegészítést tenni. Témám szempontjából talán a legfontosabb az, hogy a Vass István által említett 20 családból 8 adventista, amely gyerekekkel együtt körülbelül 50 személyt jelent és a gábor közösségnek úgy 60%-át teszi ki. Az etédi gáborok bemutatásánál ez egy olyan szempont, amely nagymértékben meghatározza úgy a róluk

³⁰ Bakó, 2004

³¹ Fosztó, 1997, 2003

³² Koncz, 2006

³³ Simon, 2006

³⁴ Tesfay, 2006

³⁵ Végh, 2006

³⁶ Vass, 2002

alkotott külső nézőpontot, mint az önmagukról fogalmazott képet. A saját identitás kifejezése már nem csak nyelvi, kulturális és gazdasági szinten tagolódik, hanem vallási szinten is, amely az etédi gáborok esetében kijelenthető, hogy csoportidentitás, hisz annak ellenére, hogy az egész közösség még nincs megkeresztelkedve a gyerekek neveltetésében, illetve a közösség belső missziójában egy egészében adventista gábor közösség kialakulásának lehetősége rejlik.

A közösség férfi tagjai a „csatornázást” jelölik meg elsődleges foglalkozásnak, amelyhez kiegészítő jövedelemforrásként kapcsolódik az „üzletelés”.³⁷ Elsősorban külföldön vállalnak munkákat nagyobb építkezéseknél. Ilyenkor hosszabb ideig elhagyják szülőfalujukat és nyáron magukkal viszik egész családjukat. A külföldön szerzett jövedelmet otthon fektetik be, elsősorban házépítésbe. A nők a háztartást vezetik, és a gyerekeket nevelik, illetve kiegészítő keresetként edényeket, lakástextiliákat, ruhákat árulnak. Télre mindig hazaköltözik a család, és csak a férfiak mennek el pár hetes munkákra, a nők és a gyerekek otthon maradnak. A nagyobb családi ünnepeket (esküvő, keresztelő) is a téli időszakra szervezik, ahova több száz kilométerről is hazautaznak. Legtöbbször Magyarországon vállalnak munkát, ilyenkor lakást bérelnék valamelyik városban, ahol – ha hosszabb ideig tartózkodnak – gyerekeiket iskolába íratják, a férfiak pedig eljárnak különböző városokba, de akár a szomszédos országokba is, attól függően, hogy hol kerül munka. Ilyenkor kereskedéssel is foglalkoznak.

Az adventista hittel is Magyarországon ismerkedtek meg a rendszerváltás utáni években, többnyire ott is keresztelkedtek meg, tömegesen.³⁸ Itthon a szomszédos körispataki gyülekezethez tartoznak, szombatonként átjárnak az ottani imaházba hitüket gyakorolni, hisz Etéden csak a gáborok adventisták. A körispataki hitközösség felét az etédi gáborok alkotják. Ha külföldön tartózkodnak, ott keresik meg a legközelebbi adventista gyülekezetet, a szombatot viszont mindig szigorúan megtartják. Olyankor nem dolgoznak, pénzzel nem érintkeznek, illetve közös éneklésekkel, imákkal és Bibliaolvasással szentelik meg a szombatot. A körispataki adventista lelkész a következőképpen foglalta össze a gáborok adventista hitre térésének a történetét.

„Tehát a nyarakat eltöltik más országokban, és egy fogékony nép, úgy az evangélium iránt, úgy a munka iránt, vagy a lakáscsere iránt. Egy fogékony nép és bárhol megtalálják magukat, mindegy, hogy mi van. Ezt tapasztaltam az evangéliumban is, hogy részben, bizonyos részük a gáboroknak a vándorlásaik során jön kapcsolatba Magyarországon az adventizmussal. Van egy ilyen egymást követés a gáboroknak. Főleg a vezéralakok. Csoportosan tértek meg. Hogyha egy valakit meghívtak egy evangelizációra és megtetszett, akkor aztán hozta magával a családját,

³⁷ A falu magyar lakossága szerint viszont ez fordítva van: kereskedés a fő foglalkozásuk, a „csatornázás” csak a tradicionális mesterséghez való ragaszkodás jele.

³⁸ Romániában az első és legnagyobb adventista gábor közösség a Maros megyei Nyárádkarácsonyfalván található. Róluk bővebben: Simon, 2006; Tesfay, 2006, 2007

s az apósát, s az anyósát, s ő a családját, s akkor így csoportok tértek meg. Még amit tudok róluk, hogy a rendszerváltás után lett több gábor. A rendszerváltás előtt is voltak Maros megyébe s környékén gábor adventisták, s akkor ezek hatással voltak a körülöttük lévő más gáborokra. De a legnagyobb áttérésük, az..., Petrik Imre evangélista. [...] Ez olyan..., mindjárt a rendszerváltás után, kilencvenkettőben, háromban. És például akkor a karácsonyfalvi, nyárádkarácsonyfalvi gábor adventista imaház... Az ő hatására annyian megtérnek. Nyárádkarácsonyfalván volt egy ilyen evangelizációs központ, s akkor egy olyan hetet tartott és annyi gábor lett érdeklődő, hogy egy alkalommal, nem tudom, egy olyan hatvanat kereszteltek meg. [...] S akkor itt Karácsonyfalván, azt lehet mondani, hogy lett egy ilyen gábor gyülekezet. Ha arra jár az ember csak kalapos gyülekezetet lát az ember. És én azután látom az ő fejlődésüket. Egyrészt e lelkész által kezdnek ők nyitottak lenni, másrészt az ő elvándorlásaik során, Magyarországon találkoznak a hittel. Tehát így, s akkor ők egyik a másikat hozta maga után.”

Adventista gábornak lenni. Belső nézőpont

A hitélet és etnicitás összetevőinek és kapcsolatának vizsgálatát elsősorban az önkép alakulásának vizsgálatában, az önreprezentációk értelmezésében látom megragadhatónak. Az etnikai identitás fogalmát Fredrik Barth elméletére támaszkodva használom,³⁹ mely szerint az nem egy eleve adott, állandó dolog, hanem más etnikumokkal való együttélés során folyamatosan változik, a mindennapok kapcsolataiban érhető tetten, amikor az egyes etnikumok a másikhoz képest teremtik meg és mutatják fel saját határaikat. Ezek a határok mindenki számára egyértelműek és a mindennapi interakciókat szabályozzák.

Az etédi gábor közösség önmagáról alkotott képe, pontosabban az a kép, amelyet kifele megmutatnak, és amely mentén önmagukat, mint egységes csoportot láthatóvá teszik, a kívülről jövő elvárásokra való válaszreakciókként értelmezendők. Ennek az önképnek egyik alapvető momentuma, hogy önmagukat egy hitközösség tagjaiként, adventista gáborokként határozzák meg. Egyetértek Clifford Geertz-nek azzal a gondolatával, mely szerint „a vallásos hitben és gyakorlatban egy csoport éthosza úgy válik intellektuálisan elfogadhatóvá, hogy egy olyan életmódot képvisel, amely megfelelően alkalmazkodik a világkép által leírt dolgok tényleges helyzetéhez.”⁴⁰ Az etédi adventista gábor közösség esetében ez azt jelenti, hogy az Adventista Egyház által

³⁹ Barth, 1996

⁴⁰ Geertz, 2001: 75.

felállított hittételek megértése és elfogadása, illetve az erkölcsi és egészségi törvények betartása egy olyan mentalitás és életvezetési változást von maga után, amely már nem egyeztethető a gáborokról alkotott negatív sztereotípiák többségével. A hitközösséghez való tartozás megkövetel egy olyan, a bibliai tanításokon alapuló vallásgyakorlatot, amely egy speciális életforma, életmodell kialakítása is egyben. Ez jelen esetben egy nagyon szigorú puritán erkölcsiséget feltételez, amely egyaránt kitér a szeszesitalok, a cigaretta, illetve a disznóhús fogyasztásának tiltására, és a szórakozási lehetőségek korlátozására. Mindezek nehezen egyeztethetőek a gáborok tradicionális szokásaival, illetve a falu magyar lakosságának róluk alkotott sztereotipikus képeivel.

A gáborok tudatában vannak a róluk forgalmazott, sokszor negatívnak nevezhető előítéleteknek, ezért, amikor magukról beszélnek, illetve arról, hogy mit is jelent számukra az adventista hitközösséghez tartozni, azokhoz képest, arra reflektálva határozzák meg önmagukat. Nem tagadják annak esetleges valóságtartalmát, hanem a változást, a megváltozott mentalitást és életmódot emelik ki, azt, hogy ők már mások. A negatív tulajdonságokat azonban nem mint a gáborok sajátosságait, hanem általános emberi jellemzőknek tekintik, amelyektől segít megszabadítani Isten, ha elfogadjuk tanításait. Egyik adventista gábor férfi így fogalmazott: „Az ember bűnben születik és szüksége van a megváltóra, Jézusra, mert Jézus nélkül semmire sem mehetünk.” Egy nő pedig a következőképpen foglalta össze a megtérés szükségességének lényegét, amelyet egyszerre vonatkoztatott a gábor közösségre, illetve az egész emberiségre, származástól függetlenül, ugyanazt a mindenekfelett álló célt tűzve ki mindenki elé, az üdvözülést.

„Lelkileg változik meg az ember. Lelkileg nagyon megváltozik, úgyhogy Istennel van s mindenbe gondolkodik, hogy nem szabad me ő más, me Istennel van.[...] S azért nekünk⁴¹ másképpen kell mutatni. Hogy mutassa meg nekünk Krisztus, me még sokat kell nekünk törekedni, hogy hogy kell legyünk. Most olyan világ is van, hogy nekünk is jól meg kell gondolni, hogy mit is csinálunk. Nem számít az, hogy cigány, magyar, román vagy német, vagy ki tudja milyen, lehet amerikai is, me ez a hit után megyen, a lélek után megyen. Hogy fogja fel a Bibliát, Isten dolgát, hogy fogja fel, az Isteni dolgokat hogy fogja fel, ez minden benne van, úgyhogy kell gondolkozni mindenben, me hanem megbotlunk. S akkor mire való állhatatosság, ha majd eljön az idő s nem tudok üdvözülni.”

Jól látható tehát, hogy a romákról, illetve a gáborokról alkotott negatív képet úgy kívánják leépíteni, hogy nem fogadják el azt mint etnikus sajátosságot, hanem általános negatív emberi tulajdonságokként határozzák meg, amelynek leküzdésében segít az Istenhez való közeledés, a megtérés, amely mindenki számára ugyanazt biztosítja, az üdvözülést. Ehhez a gondolathoz csatlakozott az a gábor férfi is, akinek a családja adventista hitre tért, ő maga viszont még nem keresztkedett meg:

⁴¹ Mármost a gáboroknak.

„Há mé ne fogadnám el? Jó helyre mennek, ott rosszat nem tanulnak. Azzal, hogy felkeresztelkedtek, ők nem veszítettek semmit. Engem nem zavarnak az Isten dolgával. Ha rosszat csinálnának, akkor igen. Akár melyik vallás jó, ha betartsák.”

Ugyanakkor sokszor kiemelik és hangsúlyozzák, hogy a megtérés, a hitközösség elvárásainak való megfelelés nem minden esetben könnyű, illetve vannak olyan gábor szokások, amelyek az adventista tanítások szerint elfogadhatatlanok, ők maguk viszont saját etnikai identitásuk fontos összetevőinek tekintik, amelyekről nem szívesen mondanak le. Ilyen például a gyerekek korai megházasítása, illetve férjhez adása. A gáborok hagyománya szerint a lányokat már 12-13 évesen férjhez adják, a 15-16 éves vőlegényhez, s a házasságot a családok már a felek kiskorában eldöntötték. Házasságot szigorúan csak gáborokkal kötnek és az illető családok, amelyek a házasság következtében rokoni kapcsolatba kerülnek, hasonló anyagi körülmények között kell éljenek. A párválasztási stratégiákat, amelyek szigorúan a szülők feladatkörét képezik, tovább szűkítette az adventista gáborok között az a törekvés, hogy az adventista családból származó lányt igyekeznek szintén adventista családhoz adni. A gyerekek a házasság után, az adventista tanításoknak megfelelően 18 éves koruk után, együtt keresztelkednek meg. Az adventista egyház elítéli a korai házasság intézményét és szabályozni próbálja azt, a lányoknál legkevesebb 16, a fiúknál pedig 18 évet határozva meg elfogadhatónak. Ez nem csak az etédi gáborok esetében van így, hanem az ország összes adventista gábor közösségében. A gáborok viszont nem szívesen mondanak le erről a tradicionális szokásukról, hisz azt saját közösségi identitásuk fontos részének tartják. Mindezt annak ellenére gondolják így, hogy az adventista szabályozást racionálisan elfogadják, egyetértenek vele.

Az egyik családban különböző véleményeket váltott ki a kérdéskör, amely jól példázza a gábor hagyományokhoz való ragaszkodás és az adventista tanításoknak való megfelelés közti konfliktusos helyzetet:

„Há volt az, hogy 13 évesen adták el a leányokat férjhez, s a fiú pedig 16, 17 volt. Ilyen a szokás, most is ilyen. [G. Zs. közbeszólása, nő] Már nem annyira, nem annyira, Már ki kell várjuk, hogy a lányok legyenek 16 s a fiú 17. Már az, amek adventista. [L. T.] Ezt az adventista közösség várja el? Igen, igen. [G. I közbeszólása, férfi] Ha valaki ezt megszegi és fel van keresztelve kizárják, egy évig kizárják az egyházból. [L.T.] Ezt maguk elfogadják? Hát, mit csináljunk? Elfogadjuk. Nem rossz. El. El. [G. Zs közbeszólása, nő] Vannak olyanok, hogy bétartsák, vannak, akik nem. Nem mindenki egyforma. Már hiába beszélek én neked, ha nem tudom, s akkor hazudok. [Egy fiatal lány közbeszólása] Vannak olyanok, Tünde, hogy nem törődnek azzal, hogy 13 éves, férjhez adják. De már az, akinek fontos az Úrjézus, megvárja a 15-öt a lánynak, s a 18-at a fiúnak. [G. Zs közbeszólása, nő]. De amúgy sokat változott minden, amióta

adventisták vagyunk. Az, hogy béke van a házba. Nincs veszekedés, nincs ital, szivar.”

Fontosnak tartják kiemelni, hogy az életük nagyon sokat változott miután adventisták lettek, és ezt a változást egyértelműen pozitívumnak tekintik, mely segíti a tágabb társadalomban való beilleszkedésüket, az együttélési normáknak való megfelelést. Az adventista tanítások szerint való élésre hivatkozva egy olyan önképet teremtenek meg és közvetítenek a kívülvilág fele, amely alkalmazkodik a gábor hagyományokhoz is, ezzel fenntartva és megerősítve etnikai identitásukat, ugyanakkor leépítve azokat a negatív jellemzőket, amely a környezetükkel való együttélést nehezíti. Egy fiatal nő például a következőképpen foglalta össze az adventista hitre való megtérés életükre gyakorolt hatásait.

- „L. T.: Miután megismerkedtetek ezzel a hitközösséggel, miben változott az életetek?

- Sok mindenben.

- L. T.: Valamilyen példát tudnátok-e mondani?

- Egy példa..., hogy más a felfogásunk, más a viselkedésünk. Hát, jobban kellene, mert emberileg bűnösök vagyunk, de másképpen viselkedünk. Nem iszunk, nem megyünk el diszkóba, mondjuk azelőtt sem.

- L.T.: Azelőtt sem? Miért nem?

- Nem, nem. Há me nálunk nem szabad. Hogy mondjam, ez a hagyomány. Nálunk szégyen ilyen helyre menni. Nem mentünk soha, vagyis így elmentünk, hogy mondjam, elmentünk egy bárba, de nem ittunk, nem szivaroztunk, semmi. Vagy most is egy üdítőt, ha megveszünk, vagy egy tésztát, de megesszük s hazamegyünk.

Az önkép alakulása, alakítása a hitbéli hovatartozás függvényében azonban nem csak erkölcsi, életmódbeli változások szintjén érhető tetten, hanem intellektuális és gazdasági szinten is. Ha az adventista hitre való megtérést egyfajta integrációs törekvésként is értelmezzük, akkor ez az integráció nem csak egy erkölcsösebb, a társadalom együttélési normáihoz alkalmazkodott életformát jelent, hanem egy intellektuális, illetve gazdasági változást is, a társadalmi hierarchiában e szinteken való előrelépést, haladást. Az adventista hitgyakorlás megkövetel egy racionális, értelmezői magatartást, amely elsősorban a Bibliaolvasásban és értelmezésben ragadható meg. Az, hogy egy gábor adventista, azt is jelenti, hogy tud írni, olvasni, olvassa a Bibliát, annak tanításait a gyülekezeti órákon hittársaival megbeszéli, közösen értelmezik.

Az adventista hitre tért gáborok⁴² többek között abban is elhatárolják magukat más roma csoportoktól, hogy ők nem a romák között népszerűnek tekintett pünkösdisták hitközösségéhez csatlakoznak,⁴³ hanem az általuk magasabb rendűnek, intellektuálisabbnak tekintett *Adventista Egyházhoz*. Egyfajta ökumenikus szellemiséget képviselve, a pünkösdisták hitét elfogadhatónak, a többi roma csoport életét pozitívan befolyásoló vallásnak tekintik, magukat viszont egy magasabb szintre helyezik.⁴⁴ Egy szőkefalváról Etédre férjhez jövő fiatal nő, akinek a szülei pünkösdisták, ő viszont még egyik hitközösséghez sem csatlakozott, de eljár férjével az adventista imaházba, „barátkozik” annak tanításaival, a következőképpen hasonlította össze a két közösség jellemzőit:

- L. T.: *Magának melyik hit tetszik jobban?*
- *Hát, már tudom, hogy hogy vannak, s inkább itt a szombatosoknál.*
- L. T.: *Mért?*
- *Inkább a szombatosoknál, mert jobb a kapcsolat a Jóistennel.*
- L. T.: *De mért, mi által?*
- *Azért mert jobban odatartják ők a szívet, s mikor van ez a tized, a pénz, azt is megadják, de a vásárnaposok sok mindent nem. Itt nem szabad enni a sertéshúst, ők meg megesznek bármit.*
- L. T.: *Az ő hitük miből áll?*
- *Ők annyi, hogy mennek vásárnap imádkozni s kész, mondjuk az italt s a szivarat ők is le kell, hogy tegyék.*

Egyes adventista tanítások és rítusok hasonlósága a zsidó hithez⁴⁵ ugyanakkor megerősíti a gáborok zsidók iránti szimpátiáját. Véleményük szerint történelmük során sokat tanultak a zsidóktól, tőlük vették át egyik etnikai szimbólumukat, a fekete, széles karimájú kalapot, amit „zsidókalapnak” is hívnak, illetve a hagyomány szerint tőlük tanulták a kereskedést is. A zsidó nemzetre, mint a többi nemzet felett állókra tekintenek, akiktől a gáborok sokat tanultak, és akikkel sorsközösséget vállalnak.⁴⁶ Az elkülönülés további példája, hogy nem azonosulnak az Indiából való származástörténettel. Noha nincs egy elfogadott, kidolgozott narratíva arra nézve, hogy honnan is jöttek, sokkal inkább elfogadhatónak tartják az Egyiptomból való származás lehetőségét. Egyik férfi adatközlőm ezt a nézőpontot következőképpen magyarázta:

⁴² Romániában a *Jehova Tanúi* és *Pünkösdisták Hitgyülekezetben* is találhatók gáborok, de nem olyan nagy számban, mint az *Adventista Egyházban*.

⁴³ L.d. bővebben Williams, 2000

⁴⁴ Az etédi gábor közösségben egy 50 év körüli nő pünkösdisták.

⁴⁵ Például a szombatünneplés.

⁴⁶ Saját üldöztetésüket, el nem fogadottságukat a zsidó nemzethez hasonlítják.

„Hát általában a cigányokról mondják, hogy Indiából jöttek, de nem tudom. Most a szokásokat nézve, ugye, ha figyeljük az asszonyainkat, a ruházat ugye meg a fejkendő, meg minden, és nálunk is a kalap, a bajusz, a pajesz meg ezek, hát ha úgy nézzük inkább hasonlítanánk az egyiptomiakra mind az indiaiakra. Én úgy látom. Mert hát ugye náluk is az asszonyaik úgy fátyolba vannak ugye, az öltözetük, de viszont a férfiak ugye, ha úgy vesszük, a bőrszínük nem igen talál a miénkkel, ezért is nem mondhatjuk, hogy Indiából, ugye.”

Ha gazdasági szempontból közelítünk témánkhoz, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy az etédi gáborok (és úgy általában a gáborok) a falu legjobb anyagi körülmények között élő családjaihoz tartoznak. Az anyagi gazdagság olyan etnikus jellemzőnek tekinthető körükben, amely fontos szerepet játszik önmeghatározásukban, más csoportokhoz való viszonyukban. Az emeletes ház építése, külföldi autók vásárlása azt jelzi, hogy ők a társadalmi hierarchiának ezen a szintjén is fentebb helyezkednek el, mint például más roma csoportok. A drága háztartási cikkekkel berendezett belsőtér, az ezüst presztízstárgyak gyűjtése a gábor kultúra sajátosságai közé tartoznak. A hit és a gazdagság az adventista gáborok esetében azonban szorosan összetartozik. Véleményük szerint azáltal, hogy ők megtértek, istenfélő emberek lettek, Isten megsegíti őket, ugyanakkor lemondtak olyan élvezeti cikkekről, mint az ital, a cigaretta, kimaradnak a nagyobb társasági összejövetelekről, így pénzt spórolnak, illetve sokkal racionálisabban tudnak gondolkodni, „jobb üzleteket kötnek.”

Az adventista közösséghez tartozni azonban nem csak azt jelenti, hogy ők már nem isznak, nem cigarettáznak, hanem azt is, hogy becsületes üzletet kötnek, nem verik át üzlettársaikat, hisz azt Isten bünteti, így a hit által legitimálódik a megbízható gábor kép is, amely ellentmond a gádzsók azon véleményének, hogy furfangosak, átverik üzleti partnereiket. Mindez anyagiilag abban térül meg, hogy a más nemzetiségűek is szívesebben kötnek üzletet adventista gáborokkal, így több munkalehetőséghez jutnak. Továbbá saját becsületességüket és a hitközösséghez való ragaszkodásukat nagyméretű adományaikkal, a „tized”⁴⁷ fizetésével is jelzik, amely a kőrispataki gyülekezet bevételeinek több mint háromnegyedét képezi. Büszkéek arra, hogy a legtöbb adománnyal tudnak szolgálni a hitközösségnek, hogy ők is segíthetik a gyülekezet fejlődését.

Az etédi gáborok egy olyan önkép megalkotására törekszenek, amely megőrzi saját etnikai identitásuk főbb jellemzőit, ugyanakkor leépíti azokat a negatív jellemzőket, amelyekkel a külső társadalom megbélyegzi őket. Minderre az adventista hitközösséghez való tartozás, a hitgyakorlás, a mentalitás és életmódváltás ad megfelelő keretet, és úgy teremt integrációs lehetőséget számukra, hogy megőrizhetik saját etnikai identitásukat. A gáborok büszkéek arra, hogy megtartották saját hagyományaikat,

⁴⁷ Az Adventista Egyház nem részestül állami támogatásba, önfenntartó jellegű. Az általános költségeket a tagok adományaiból, a „tizedből” fedezik, ami jövedelmük tíz százalékát jelenti.

a nyelvet, a viseletet, a szigorú endogámiát, de elhagytak olyan negatív szokásokat, mint az italozás, a cigarettázás, a mulatozás, ugyanakkor tudnak írni-olvasni, gazdasági szinten is felemelkedtek, már nem sátorban laknak, mint elődeik, a társadalom pedig megbízhat bennük, hisz ők már becsületes, tisztességes, hívő emberek.

Adventista gábornak lenni. Külső nézőpont

A gábor–magyar kapcsolatok szabályozottak, standardizáltak, hisz a különböző találkozási helyek és viszonyok más–más viselkedésmódokat írnak elő mindkét etnikum számára. A találkozási pontok az imaház, a piac, illetve a gáborok portája, ahol magyarok és „házi cigányok” dolgoznak. Mint ahogyan az előbbi fejezetekben érintettem, a gáborok elsősorban külföldön és Románia nagyvárosaiban vállalnak munkát, az ott megkeresett jövedelmet azonban kizárólag szülőfalujukban fektetik be, többnyire lakásépítésbe, illetve a már meglévő házak bővítésébe, tatarozásába.⁴⁸ Ezekre a munkálatokra magyar mesterembereket hívnak. Az viszont, hogy milyen munkálatokra kit és honnan fogadnak, szintén szabályozott. Lakásépítésre Románia városaiból hoznak kőműves csoportokat, a már felépített házakon viszont etédi magyar mesteremberek végzik el az olyan végső munkálatokat, mint a meszelés vagy csempézés. Az olyan ház körüli feladatokra pedig, mint favágás vagy mosás, „házi cigányokat” fogadnak.⁴⁹ Minden gábor családnak megvan a maga „házi cigány” személye, aki – vagy akik – annak a családnak dolgoznak. Ugyanakkor annak ellenére, hogy minden család saját autóval rendelkezik és a férfiak között elvárt, hogy legyen sofőrkönyvük, hisz az az alpműveltség megszerzésének bizonyítéka, a gábor hagyományokra hivatkozva, gyakran fogadnak magyar sofőröket maguknak.

A gábor–magyar kapcsolatok másik helyszíne, a gábor esküvők, illetve keresztelők, ahova főzni minden esetben magyar asszonyt fogadnak. Jól látható tehát, hogy a találkozási helyek kijelölik azt a viszonyt is, ami meghatározza a kapcsolat formáját, illetve a megfelelő viselkedési normákat. Az imaház, ahova magyarokkal együtt járnak a hitüket gyakorolni, közösségi tagokként rendeli egymás mellé a két etnikum tagjait, ahogy ők mondják „hittestvérek”, a piac, ahol gábor nők árulnak ruhákat, edényeket, lakástextíliákat az eladó–vásárló viszonyt jelöli ki, a gáborok portája pedig a munkás–munkáltató kapcsolatot. Ehhez jön még néhány szomszédsági viszony, hisz a gáborok egy külön utcában laknak, így csak néhány gábor–magyar szomszédságról beszélhetünk.

Mivel jelen fejezet célja, hogy az az önkép, amelyet a gáborok forgalmaznak önmagukról, a többségi társadalom felől mennyire visszaigazolható, elsősorban olyan magyar személyek véleményeire voltam kíváncsi, akik a fentebb vázolt

⁴⁸ Egy olyan példa is van, hogy gábor személy saját vállalkozásba kezdett, egy farmot létesített.

⁴⁹ Noha a gáborok minden szükséges használati tárggyal berendezik lakásukat, így mosógéppel is, azt csak a gyerekeik, illetve a lakástextíliák mosására használják, saját ruháikat kézzel, a „házi cigányok” mosásá.

viszonyok valamelyikének részese, vagy részesei voltak. Beszélgettem tehát adventista hittársaikkal Kőrispatakról, nekik dolgozó etédi és székelykeresztúri⁵⁰ mesteremberekkel, illetve szomszédjaikkal. A magyar személyek gáborokról alkotott nézetei, véleményei külön gócpontokban ragadhatóak meg, amelyek szinte mindig annak függvényében relativizálódnak, hogy a régi gáborok és a mostaniak, illetve az adventista gáborok és a nem adventisták között tesznek különbséget, vagy cáfolják meg ennek a különbségtételnek a szükségességét. Ilyen gócpontoknak tekinthető a gazdag gábor képe, amely olyan kérdéseket vet fel a magyar falutársakban, hogy honnan szerzik a pénzt, mivel foglalkoznak; a munkát adó gábor képe, amely a körül forog, hogy mennyire van rendjén az, hogy roma alkalmaz magyar embert, illetve mennyire becsületes munkásaival; illetve a hittársak azon kérdései, hogy mennyire sikerült megtérniük, mennyire felelnek meg az *Adventista Egyház* elvárásainak.

Legtöbbet érintett, leginkább vitatott téma – úgy az adventista hittársak, mint a falu többi magyar lakosa között – a fejlődő, gazdag gábor képe. Kijelenthető, hogy az etédi magyarok sokkal inkább elfogadják, a faluhoz tartozónak tartják a gáborokat, mint a „házi cigányokat”.⁵¹ Valamilyen szinten büszkéek is arra, hogy „nekik milyen cigányaik vannak”, hisz házaik, portáik a falu képét díszítik, a falu üzlettulajdonosai pedig a vásárlóerőt, a fogyasztót látják bennük. Ugyanakkor ezt a képet nem nevezhetjük egyértelműen pozitívnak, hisz olyan mellékszöveggel egészül ki, hogy hova lett a régi társadalmi rend, amikor még a magyar gazdának dolgoztak a romák és nem fordítva, illetve kérdésként merül fel, hogy mennyire becsületes úton keresik vagyonukat, ezzel megkérdőjelezve az igaz hívő roma képét is.

Szinte minden vélemény megegyezik abban, hogy a gáborok a fejlődés útjára léptek, amelyen elsősorban gazdasági fejlődést értenek és a többi roma csoportok fölé helyezik. Úgy vélik, hogy a történelmi, társadalmi változásokhoz jól alkalmazkodó, önmagát minden szituációban feltaláló népcsoport a gábor nemzetség; az alkalmazkodási képességet mint pozitív etnikai sajátosságot jelölik meg. Egy kőrispataki adatközlő a következőképpen nyilatkozott:

„A cigányoknak valahogy egy olyan adottságuk van, hogy ők a fejlődésnél kapaszkodnak, úgyhogy azt lehet mondani, hogy a mostani cigányság lassan a magyarokéval egyformán tesz a magatartásukkal. Úgyhogy a cigányok óriási nagy fejlődésen mentek keresztül. Nem csak a hívők, hanem minden, az egész cigányság. Mára a cigányság lépést tart a magyarsággal.”

Adventista lelkészük is egy fejlődő népcsoportnak tartja, ezt a fejlődést azonban nem csak gazdasági szinten látja megragadhatónak, hanem az életmód és a mentalitás területein is, amelyet az adventista tanításoknak a közösségre gyakorolt hatásával

⁵⁰ Etédől 20 kilométerre található kisváros.

⁵¹ Ehhez a roma közösséghez fűződő viszonyaik értelmezése jelen tanulmánynak nem célja.

magyaráz. Véleménye szerint a gáborok lelkes hívő emberek, akik „szomjazzák az evangéliumot”, ugyanakkor a saját közösségükön túl – az adventista hitközösség tagjaiként – egyenlő viszonyba kerülnek a hitközösség magyar tagjaival, nyitnak a magyar lakosság fele, lehetőséget adva ezzel egymás megismerésére, elfogadására. Mindez kamatoztatható számukra a tágabb társadalomban, hisz az egyház kapcsolathálóit felhasználva könnyedén boldogulnak más városokban, országokban is. A saját etnikai közösségükhöz, illetve az *Adventista Egyház*hoz való tartozás szervesen kiegészítik egymást. Mindezt fordított perspektívából nézve: az adventista egyháznak is nagy szüksége van a gáborokra, hisz ezzel saját, nemzetek feletti, egyenlőségen, testvériességen alapuló önmeghatározásukat alapozzák meg, és nem utolsó sorban biztos anyagi tőkét jelentenek, ami egy olyan kis gyülekezetnél, mint a körispataki, az önfenntartás biztosítója:

„Ugyanakkor a hűségük a sáfárságuk..., oda tartozik az is, hogy tényleg a jövedelmüknek a tized részét, amit megkeresnek, olyan hűségesen hozzák haza, hogy megdöbbenő. Például volt olyan, hogy ötszáz, hatszáz eurót tett a borítékjába, amit a tizedet hozott. Ez azt jelenti, hogy öt, hat ezer eurót keresett egész nyáron át a családjával. És ezt érzi az egyház maga is, úgyhogy a gáborok egy olyan szemszögből az adventista egyháznak egy nagyon hűséges emberei. Őszinte, rendes emberek”.

Az adventista gábor-képhez azonban hozzátartozik a hit és hagyomány egymásra épülésének kérdése is, amelyet az *Adventista Egyház* valamilyen szinten szabályozni próbál,⁵² de sok esetben elnéző, kompromisszumra hajló, hozzájárulva ezzel a gáborok saját etnikai identitásuk megőrzéséhez, erősítéséhez. Erre példa a következő adatközlői vélemény:

„Na most, hát például a temetés után szokás az náluk, hogy hat héten át a férfiak nem borotválkoznak meg, ha meghalt valaki. Na, most ez is biblikusan nincs tiltva, hogy ne borotválkozzál meg. Ők ezeket az ősi cigány, gábor hagyományaikat, amiket hozzák magukkal, ők azokról nem mondnak le, ragaszkodnak hozzá, annak ellenére, hogy ez az egyház hitelveivel áll szemben. Egy pogány szokás volt régebb. Ők úgyis hozzák, pedig tudják... És volt olyan példa is, hogy egyes gáborok jöttek és kicsit, emlékszem restelve érezték magukat a lelkész előtt, hogy szakállason jöttek, és a lelkész tudta, hogy gyászolnak és nem szólta le. Testvérek, tudom, gyászoltok, részvétet kívánok én is nektek, de tudjátok, hogy ti egy pogány, olyan szokásnak hódoltok, ami nem biblikus? Semmi gond, de tudjátok.”

A hittestvéri kapcsolatok tehát elsősorban a kölcsönös megismerésen, elfogadáson alapulnak. A hitközösség magyar tagjai egy, az evangéliumra nyitott, pozitív változásra

52 Például az előző fejezetben kifejtett házassági szokásokat.

törekvő közösségnek látják a gáborokat, ahol a közösségi hagyományoknak az egyén alá van rendelve, így szükséges az egyház részéről kisebb kompromisszumok kötése, a gábor közösség tradícióinak bizonyos szintű elfogadása.

Ha a munkás–munkáltató kapcsolatát nézzük ez a kép már jóval árnyaltabb. A gáboroknak dolgozó magyar személyek örvendenek, hogy azok munkát biztosítanak nekik szülőfalujukban, de nem tudják elfogadni azt, hogy ők, a magyarok, romáknak kell dolgozniuk. Az el nem fogadás, az „alulmaradás” olyan támadási mechanizmusokban érhető tetten, amely a gáborok vagyonának becsületes úton való szerzését kérdőjelezi meg a gáborokról alkotott negatív sztereotípiákra hivatkozva, illetve fősvény, számító emberekként tüntetve fel őket, akikkel alkudozni kell a becsületes bér megszerzéséért. A gáboroknak dolgozó etédi mesteremberek visszatérő kérdése, beszédtemájá, hogy honnan van a gáboroknak ekkora vagyonuk, folyamatosan fenntartva annak lehetőségét, hogy nem tiszta eszközökkel keresték azt meg, amellyel megkérdőjelezzik a becsületes hívó gábor képet. A következő véleménynyilvánítás erre a kételkedő, feltételezésekre hajló hozzáállást példázza:

„Nem tudom, hogy mivel foglalkoznak, de tuti, nem tiszta munkával. Annyi pénzük van. Azt mondják, hogy csatornázással, s ilyesmivel. Hát én azt nem hiszem. [...] ..., há nézd meg, há nézd meg. Itt van egy udvaron három porta. Istenem, tíz év alatt, hogy lehet? Harminc éve, hogy itt élünk, két gyermeket neveltünk, s ezt még levakolni se tudtuk látodé. Hát akkor... Ennyi az egész dolog, de viszont a gáborok mind, most, hogy adventisták lettek, ilyen összetartó valami hierarchiát alakítottak ki maguknak.”

Nem mondhatjuk, hogy a teljes el nem fogadás jellemző az etédi magyar mesteremberek körében, hisz konkrét konfliktusos helyzetekre sosem volt példa, sokkal inkább a meg nem értés, az idegenkedés jellemző, amely negatív előítéletek építésében érhető tetten, illetve a régi időkre való hivatkozással magyarázzák, amikor a mostani gábor közösség elődei még sátorban laktak és „dögösök” voltak. Az adventista hitközösséghez való csatlakozást pedig egyfajta álszenteskedésnek tartják, amellyel a társadalmat kívánják megtéveszteni, ugyanakkor elismerik, hogy betartják annak szabályrendszerét, nem isznak, nem cigarettáznak és amióta elterjedt körükben az adventizmus, a saját csoporton belüli konfliktusos helyzetek is visszaszorultak, csenedesebb, békésebb emberek lettek. Ugyanezt a véleményt támasztja alá egy magyar asszony is, aki szerint a szomszédjában élő adventista gábor család becsületes, megbízható, jó szomszéd, akikre számítani lehet:

„Így másképp nem rendetlenek... szóval, hogy mondjam. Nem vagyunk velük rosszul, na. Most télen például, amikor hazajöttek volt, hozták haza a családot, akkor itt az udvarát, ilyen nyírógéppel a kisebbik fű nyírta, s a kapu előtt, ott tette rendbe, s akkor megkértem, hogy itt az udvart lenyírná-e nekem is, s egyből jött. S a kapu előtt is ügyesen lenyírta, úgyhogy, na. Ezek például szombatosok. Járnak Kőrispatakba, az imaházba.”

A gáborokkal kapcsolatban lévő magyar emberek róluk alkotott képe tehát ellentmondásos, különböző helyzetektől, egyedi esetektől függően hol az elfogadás, a pozitív változásra való rácsodálkozás jellemző, hol pedig az elutasítás, a romákról alkotott negatív előítéletek forgalmazása. Ez a bizonytalanság, a szélsőséges véleményalkotások közötti ingadozás elsősorban egymás nem ismerésével, meg nem értésével magyarázható, ugyanakkor a megszorodott találkozási pontok a két etnikum közötti kapcsolatok és viszonyrendszerek bővülését eredményezi, amely az egymás fele való nyitás következménye.

Összefoglalás

Tanulmányomban arra a kérdésre kívántam választ adni, hogy az etédi gábor közösség adventista hitre térése mennyire tekinthető egyfajta integrációs törekvésnek, és ha igen, akkor mindez milyen változásokban ragadható meg a közösség szintjén, illetve mennyire visszaigazolható a többségi társadalom felől. Módszertanilag ezt úgy láttam megvalósíthatónak, hogy a gáborok önmagukról alkotott és a tágabb környezetük fele mutatott képét összevettem a magyar lakosság róluk alkotott véleményeivel. Az értelmezés során a két etnikai csoport megszólalásaira, illetve saját megfigyeléseimre támaszkodva azt a viszonyt kívántam kibontani, amely a két közösség kapcsolatát meghatározza, folyamatosan szem előtt tartva a gáborok életében jelenlevő adventista hitnek ezekre a kapcsolatokra gyakorolt hatását.

A gábor közösség belső nézőpontja felől közelítve a témához az látszik, hogy egy olyan etnikai identitás megalkotására és közvetítésére törekednek, amely elsősorban kulturális, gazdasági és vallási szempontból tagolódik, de az egyes összetevők szorosan összetartoznak, egységet alkotnak. Egyszerre két közösség tagjaiként (saját etnikai közösségük, illetve egy univerzális vallási közösség) úgy kívánnak integrálódni a tágabb környezetükbe, hogy megőrzik saját hagyományaikat, kiemelik etnikai sajátosságaikat, de leépítik azokat a negatív emberi jellemzőket, amelyek az együttélést nehezítik. Minderre az *Adventista Egyház*, egyfajta transznacionalizmust képviselve, megfelelő keretet biztosít.

A gáboroknak az adventista hitközösséghez való tartozásuk következtében megváltozott életmódjuk a tágabb környezetben nem minden esetben nyer pozitív visszajelzést, az elfogadás és az értelemkeresés körül mozog, ahol a romákról alkotott negatív sztereotípiák gyakran visszaköszönnek, ugyanakkor mindezek működtetéséhez sokkal inkább az idegenhez, a meg nem szokotthoz való távolságtartó, kételkedő viszonyulás járul hozzá, mintsem a konkrét tapasztalatokon alapuló véleményalkotás.

Felhasznált szakirodalom

- A.GERGELY, 2007 Gergely András: *Vallás, etnicitás, kisebbség kulturális antropológiai nézőpontból*. In: A.GERGELY András – PAPP Richard (szerk.): *A szakralitás arcai. Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*. Nyitott Könyvműhely, Budapest 2007. 7–15.
- BAKÓ, 2004 Bakó Boglárka: „Hallgassatok ide, minden fajta népnek meg kell legyen a maga temploma.” Az ürmösi pünkösdisták cigányok identitása egy beszélgetés tükrében. In: BORSOS Balázs – SZARVAS Zsuzsa – VARGYAS Gábor (szerk.): *Fehéren, feketén. Varsánytól - Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére*. II. L'Harmattan, Budapest 2004. 39–55. http://www.mtaki.hu/docs/bako_boglarka_urmos_punkosd.pdf
- BARTH, 1996 Barth, Fredrik: *Régi és új problémák az etnicitás elemzésében*. *Régio*, 1996/1. 3 – 25.
- CSATA – KISS D – KISS T – SÓLYOM, 2001 Csata Zsombor – Kiss Dénes – Kiss Tamás – Sólyom Andrea: *Vallás és modernizáció a Mezőségen*. *Web Szociológiai Folyóirat*. Max Weber Szociológiai Szakkollégium, Kolozsvár 2001. 34 – 54.
- FEHÉR, 1991 Fehér Ágnes: *A szabadegyházak*. In: GESZTELYI Tamás (szerk.): *Egyházak és vallások a mai Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1991. 121 – 142.
- FOSZTÓ, 1997 Fosztó László: *Ki a cigány? Az etnikai identitásokról*. Keresztény Szó, 1997/4. 26 – 29. <http://foszto.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=59&p=4615>
- FOSZTÓ, 2003 Fosztó László: *Szorongás és megbélyegzés: a cigány-magyar kapcsolat gazdasági, demográfiai és szociokulturális dimenziói*. In: BAKÓ Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest 2003. 83 – 107. http://www.mtaki.hu/docs/lokalis_vilagok/lokalis_vilagok_foszto_szekelyszaldobos.pdf

- hr/>
- FOSZTÓ, 2007 Fosztó László: *A megtérés kommunikációja: gondolatok a vallási változásról pünkösdizmusra tért romák kapcsán.* Erdélyi Társadalom 2007. 5. évfolyam, 1. szám, 23 – 49.
- GEERTZ, 1997 Geertz, Clifford: *A vallás mint kulturális rendszer.* In: Uő: *Az értelmezés hatalma.* Osiris Kiadó, Budapest 1997. 72 – 119.
- HAMILTON, 1998 Hamilton, Malcolm B.: *Szekták, kultuszok, mozgalmak.* In: Uő: *Vallás, ember, társadalom. Elméleti és összehasonlító vallásszociológia.* Adu Print Kiadó, Budapest 1998. 236 – 263.
- HORVÁTH, 1996 Horváth Pál: *Vallásszociológia.* In: Uő: *Vallásismeret.* Calibra Kiadó, Budapest 1996. 215 – 234.
- KINDA, 2005 Kinda István: „*Vannak cigányok, akik finomak*”. *Református egyház és Jehova Tanúi – kizáró és befogadó közösségek.* Székelyföld 2005 IX. 9. 113–131.
- KINDA, 2007a Kinda István: „...*az igazságot tanították, s azétt tetszett, nem a pénzétt!*” *Szektásodási tendenciák a háromszéki protestáns cigányoknál.* In: S. LACKOVITS Emőke – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát medencében* 7. Sepsiszentgyörgy–Veszprém 2007 I. 321–336.
- KINDA, 2007b Kinda István: *Felekezeti és kulturális disszimiláció egy orbaiszéki falu cigányainál.* In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Lokalitások, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről.* Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15, Kolozsvár 2007. 153 – 172.
- KISS, 2001 Kiss Dénes: *Egy hetednap adventista közösség kialakulása. A vallási konverziót befolyásoló tényezők.* Web Szociológiai Folyóirat. Max Weber Szociológiai Szakkollégium, Kolozsvár 2001. 54 – 66.

- KONCZ, 2006 Koncz Ákos: *Az adventista vallás szerepe a gábor cigányok identitásformálódásában*. In: GERGELY András – PAPP Richard – PRÓNAI Csaba (szerk.): *Kultúrák között. Hommage à Boglár Lajos*. Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest 2006. 267 – 261.
- LADÁNYI – SZELENYI, 2000a Ladányi János – Szelényi Iván: *Ki a cigány?* In: HORVÁTH Ágota – LONDAU Edit – SZALAI Júlia (szerk.): *Cigánynak születni*. Aktív Társadalmi Alapítvány. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2000. 179 – 191. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf443.pdf
- LADÁNYI – SZELENYI, 2000b Ladányi János – Szelényi Iván: *Az etnikai besorolás objektivitásáról* In: HORVÁTH Ágota – LONDAU Edit – SZALAI Júlia (szerk.): *Cigánynak születni*. Aktív Társadalmi Alapítvány. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2000. 203 – 209. http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf445.pdf
- LŐRINCZI, 2007 Lőrinczi Tünde: *Hitéletés etnicitás. Egy hitközösséghez való tartozás mint integrációs kísérlet egy cigány házaspár életében*. In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Lokálisok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár 2007. 173 – 190.
- MOLNÁR, 1998 Molnár Attila: *Új vallási jelenségek*. In: LUGOSI Ágnes – LUGOSI Győző (szerk.): *Szekták. Új vallási jelenségek*. Pannonica Kiskönyvtár 1998, 16 – 28.
- PETI, 2007 Peti Lehel: *Transznacionális életformák és szekták. A moldvai csángó falvakban jelentkező új vallási jelenségek interpretációs lehetőségeiről*. Erdélyi Társadalom 2007/2. 47 – 69.
- PIASERE, 2000 Piasere, Leonardo: *A ciganológusok szerelmei*. In: PRÓNAI Csaba (szerk.): *Cigányok Európában 1. Nyugt-európa. Válogatás Bernard Formoso, Patrick Williams, Leonardo Piasere tanulmányiból*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest 2000. 439 – 449.

-
- PRÓNAI, 2002 Prónai Csaba: *A cigány kultúra kutatásának etikai problémája*. In: GERGELY András (szerk.): *A nemzet antropológiája. Hoffer Tamás köszöntése*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest 2002. 237 – 243.
- RIES, 2007 Ries, Johannes: *A romák és Isten népe – a pünkösdisták misszió hatása a roma kultúrára*. In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Lokalizációk, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Kolozsvár 2007. 139 – 152.
- ROBBINS, 1996 Robbins, Thomas: 1996 *Az új vallási mozgalmak és a társadalom: elméletek és magyarázatok*. Replika 1996/21-22. <http://www.c3.hu/scripta0/replika/honlap>.
- SIMON, 2006 Simon Zoltán: „Szappan és víz” In: Daniel, HEINZ – FAZEKAS Csaba – RAJKI Zoltán (szerk.): *Ünnepi Tanulmányok Szigeti Jenő 70. születésnapjára*. Bíbor Kiadó, Miskolc 2006. 278 – 298.
- SIMON, 2007 Simon Zoltán: *Kisegyházak és más vallásfelekezetek szerepe Nyáradkarácson községben, a rendszerváltást követően*. In: A. GERGELY András – PAPP Richard (szerk.): *A szakralitás arcai. Vallási kisebbségek, kisebbségi vallások*. Nyitott Könyvműhely, Budapest 2007. 361 – 382.
- SZIGETI, 1987 Szigeti Jenő: *A kisebb magyarországi egyházak*. In: LENDVAI L. Ferenc (szerk.): *A magyar protestantizmus 1918-1948*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest 1987. 188 – 263.
- SZILCZL, 1998 Szilczl Dóra: *Új vallási fundamentalizmus*. In: LUGOSI Ágnes – LUGOSI Győző (szerk.): *Szekták. Új vallási jelenségek*. Pannonica Kiskönyvtár 1998. 29 – 48.
- TESFAY, 2006 Tesfay Sába: *Halottak napja és vallási tér gábor közösségekben*. In: PRÓNAI Csaba (szerk.): *Cigány világok Európában*. Nyitott Könyvműhely Kiadó. Budapest 2006. 256 – 268.

- TESFAY, 2007 Tesfay Sába: *Adventista gáborok*. In: A. GERGELY András – PAPP Richard (szerk.): *A szakralitás arcai. Vallási kisebbségek, kissebbségi vallások*. Nyitott Könyvműhely. Budapest 2007. 404 – 428.
- TOMKA, 1996 Tomka Miklós: *A vallásszociológia új útjai*. Replika 1996 21-22, 163–171.
- TOMKA, 2000a Tomka Miklós: *Egyházak egymás közt a rendszerváltás utáni társadalomban*. In: SZABÓ Lajos – TOMKA Miklós – HORVÁTH Pál (szerk.): „... és akik mást hisznek?” *Hívek és egyházak egymásról*. Balassi Kiadó. Budapest 2000. 14 – 29.
- TOMKA, 2000b Tomka Miklós: *Felekezeti különbségek a közvéleményben*. In: SZABÓ Lajos – TOMKA Miklós – HORVÁTH Pál (szerk.): „... és akik mást hisznek?” *Hívek és egyházak egymásról*. Balassi Kiadó. Budapest 2000. 32 – 53.
- VAJDA – PRÓNAI, 2000 Vajda Imre – Prónai Csaba: *Romániai romák Magyarországon*. *Mozgó Világ* 2000/10. <http://www.mozgovilag.hu/2000/10/okt55.htm>.
- VASS, 2002 Vass István: *Romakérdés. A roma gyermekek nevelése Romániában*. In: Uő: *Nevelésszociológiai vizsgálatok egy székelyföldi kistérségben*. Apáczai Csere János Kiadó, Csíkszereda 2002. 78 – 92.
- VÉGH, 2006 Végh Anna: „Ez itt élő egyház, nem halott” In: PRÓNAI Csaba (szerk.): *Cigány világok Európában*. Nyitott Könyvműhely Kiadó. Budapest 2006. 269 – 281.
- WILLIAMS, 2000 Williams, Patrick: *A cigányok pünkösdisták mozgalmának tanulmányozása során felmerülő kérdések*. In: PRÓNAI Csaba (szerk.): *Cigányok Európában 1. Nyugt-európa. Válogatás Bernard Formoso, Patrick Williams, Leonardo Piasere tanulmányaiból*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest 2000. 286 – 297.

Szociolingvisztika, oktatáspolitikai, nyelvi jogok

Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban (Kárpátalja, Ukrajna)

Bevezetés

A határon túli magyar nyelvjárások a kényszerű elzártság és a magyar nyelvterület peremvidékén való elhelyezkedésük végett több szempontból is eltérnek az anyaországi nyelvjárásoktól.¹ Ezen eltérések legszembetűnőbbben a szókészlet állományban mutathatók ki.

A kárpátaljai, s ezen belül a Beregszászi járás magyar nyelvjárásai és nyelvváltozatai, számos szláv nyelvi elemmel gazdagodtak,² melyek behatolását nagymértékben elősegítette a több évszázados szoros gazdasági, kulturális és nyelvi kapcsolatok megléte,³ s főként az, hogy a kisebbségi helyzetben élő magyarság a formális szférában való kommunikáció során kénytelen valamely szláv (főként az ukrán) nyelvet használni.⁴ Ilyen nyelvi helyzetben szinte természetes folyamatként zajlik az egyes, egymással kapcsolatban álló nyelvek elemeinek átvétele, s meghonosodása.

Kétnyelvűség, mint a kölcsönzés létrejöttének alapkövetelménye

Ahhoz, hogy egy másik nyelvből egy szót átvegyünk, és az az átvevő nyelvben meg is honosodjék, az átvevő nyelvi közösség tagjainak jól kell ismerniük az átadó nyelvet, vagyis legalább a részleges kétnyelvűség fokán kell állniuk, különben nem értenék a szavak jelentését, tehát nem is kerülhetne sor a szavak átvételére, legalábbis nem pontos jelentésük megtartásával.⁵ De mit is takar a kétnyelvűség fogalom? Kit lehet kétnyelvűnek tekinteni? E kérdések megválaszolása igen problematikus.

A kétnyelvűség két nyelv kapcsolatának, két nyelv kapcsolata pedig két etnikum, illetőleg azok tagjai kapcsolatának a közvetlen vagy közvetett következménye.⁶ A *Nyelvenciklopédiája*⁷ című könyv például így válaszol a Mi a kétnyelvűség? kérdésre: „Az evidens válasz az: amikor valaki két nyelvet beszél. Ez a meghatározás azonban nem

¹ Lanstyák – Szabó Mihály, 1997: 6.

² Lizanec – Horváth, 1981: 18.

³ Lizanec, 1970: 35.

⁴ Csernicskó, 1997: 88.

⁵ Sulán, 1963: 261.

⁶ Kiss, 2002: 211.

⁷ Crystal, 2003: 451.

kielégítő. Nem foglalja ugyanis magába azokat, akik csak alkalmanként használják az egyik vagy a másik nyelvet, vagy azokat, akik az egyik nyelvet már hosszú évek óta nem használják. Nem foglaltatnak benne a meghatározásban azok sem, akik bár igen jól értenek, de nem beszélnek egy nyelvet; illetve, akik megtanultak olvasni, de nem tudnak beszélni vagy írni egy másik nyelven. A meghatározás nem tisztázza azt sem, mi a viszony a különböző nyelvek és egy nyelv különböző dialektusai, beszédstílusai és szintjei között. És mindenekelőtt, ez a meghatározás semmit nem mond arról, hogy a nyelvtudás milyen szintjén tekinthetünk valakit kétnyelvűnek.”

Az ÉKSz. meghatározása szerint kétnyelvű az a személy, aki két nyelvet (egyformán) jól használ, s a beszédhelyzetnek megfelelően váltogatni képes.⁸ Bővebb definíciót javasol Bartha Csilla: szerinte kétnyelvű az, aki a mindennapi érintkezései során két vagy több nyelvet kommunikatív, szocio-kulturális szükségleteinek megfelelően (szóban és/vagy írásban, illetőleg jelelt formában) rendszeresen használ.⁹

Kontra a kétnyelvűséget relatívan értelmezi, mert az egynyelvűek és a tökéletes kétnyelvűek abszolút kategóriája között a beszélők számos átmeneti típusa található, még a bilingvis népcsoportokban is.¹⁰ A beszélők nyilvánvalóan nem a társadalomtól elszigetelten használják a nyelveket, így az ilyen vagy olyan fokon kétnyelvű személyek közösséget alkotnak. Egy közösséget akkor tekintünk kétnyelvűnek, ha a közösséget alkotó beszélők túlnyomó többsége két vagy több nyelvet használ.

Kölcsönzés fogalma és okai

A nyelvtudományban sokan, a nyelvi kontaktusok fő közvetítő eszközeinek típusa alapján, „szóbeli” és „irodalmi” kölcsönzésről beszélnek. A kölcsönzés típusát meg szokták még a kapcsolatban lévő idiolektusok rokonsága alapján is különböztetni. Eszerint beszélhetünk belső (nyelvjárások vagy társadalmi rétegek közötti) és külső (a kapcsolatba lépő idiolektusok más nyelvhez tartoznak) kölcsönzésről. Utóbbi esetében a kétnyelvűség valamilyen fokú megléte alapfeltétel.¹¹

Kétségtelen, hogy a nyelvek történetük folyamán mind irodalmi úton, mind szóban kölcsönözhetnek nagyszámú idegen elemet. A nyelvi kölcsönzések lehetnek lexikálisak, morfológiaiak, szintaktikaiak és fonetikaiak is. Népek és nyelvek állandóan érintkeznek egymással, s az ilyen érintkezés eredménye mindig kölcsönös egymásrahatás; a nép új tárgyakkal, új cselekvésekkel ismerkedik meg, ezek neveivel pedig új szavak kerülnek be a nyelvbe.

⁸ Magyar értelmező kéziszótár, 2003: 659.

⁹ Bartha, 1999: 40.

¹⁰ Kontra, 1981: 8.

¹¹ Kontra, 1981: 11.

A nyelv szókészlete a nyelvi rendszer leglazábban strukturált része, mely könnyen fogad be új elemeket. A kölcsönzés Haugen szerint¹² „egy nyelv elemeinek egy másik nyelvbéli rekonstrukciójára tett kísérlet”. A szókölcönznés a közvetlen kölcsönzések egyedüli reális válfaja olyan értelemben, hogy csak szavak és állandósult szókapcsolatok kerülnek át egyik nyelvből a másikba. Trudgill¹³ megfogalmazásában „az a folyamat, amelynek során a kétnyelvű beszélők az egyik nyelvükből való szót használnak a másik nyelvükben, és ezek a kölcsönszavak az utóbbi nyelvnek is szerves részévé válnak. A szókölcönznés az egyik leggyakoribb jelenség kétnyelvűségi körülmények között, de nem csak szavak, hanem más nyelvi elemek is kölcsönözhetők egyik nyelvből a másikba.¹⁴

A kontaktológiai szakirodalom egyik fontos kérdése az, hogy vajon miért is kerül sor adott nyelvek között lexikai elemek kölcsönzésére. E kérdés kapcsán számos elmélet született, melyek túlnyomórészt megegyeznek a kölcsönzést kiváltó alapvető okokban. Zlinszky Aladár is azt mondja *Stilisztika és verstan*¹⁵ című tanulmányában, hogy kölcsönszóra akkor van szükség, ha valamely nép egy másiktól valamit tanul. A tanult dologgal együtt átveszi annak a nevét is, és saját szókincsébe illeszti. A magyar nép mindazon népektől tanult, amelyekkel vándorlása közben érintkezett, és azoktól is, akik mai hazájában hatottak rá. Viszont más népek is tanultak a magyartól. Úgynevezett tiszta nyelv nincs is a világban.

A mindennapi használat miatt bekerült kölcsönszók a megszokás eredményei. Olyan szavak ezek, amelyeket a bilingvis nyelvközösségben élők naponta használnak munkájuk során, bevásárlás közben, a szomszédal való kommunikációban stb. A beszélő ismeri ezek magyar megfelelőjét, de mivel élőnyelvi használatukra ritkán kerül sor, a passzív szókincsbe kerültek át.¹⁶ Kótyuk István¹⁷ a kölcsönszavak beáramlását és meghonosodását a következő okokkal indokolta: adott tárgy vagy dolog ezen a néven vált ismertté; hivatalos helyen, hivatalos személyek használják; kényelemszeretet, a beszédtempó felgyorsulása (nem gondolkodunk a magyar megfelelőn, mivel a kölcsönszó gyakran rövidebb és könnyebben ejthető, mint a magyar megfelelője); nyelvi igénytelenség, gyakorlatlanság.

Nem elhanyagolható és mindenképp figyelembe kell venni azt is, hogy a kisebbségben élő magyar nemzetrészek nyelvük hosszú távú megőrzése, ill. a többségi társadalomba való szükséges mértékű beilleszkedésük érdekében legfontosabb nyelvi célként az anyanyelv már ismert beszélt nyelvi regisztereinek megerősítését, kiteljesítését, s újabbaknak (a standard nyelvváltozatnak, a különféle szaknyelveknek

¹² Haugen, 1950: 212.

¹³ Trudgill, 1997: 41.

¹⁴ Csernicskó, 2003: 125.

¹⁵ Zlinszky, 1913.

¹⁶ Csernicskó, 1995: 139–140.

¹⁷ Kótyuk, 1991: 66–69.

stb.) alapos elsajátítását, valamint a második nyelv szükséges mértékű megtanítását határozzák meg. Térségünkben tehát e kisebbségi közösségek alapvető nyelvi célként a funkcionális kétnyelvűség elérését határozzák meg.¹⁸

Ugyanakkor nem kell nyelvésznek lenni ahhoz, hogy valaki, különösen az a személy, aki aktívan érintett a kérdésben, választ adjon arra, hogy miért is alkalmaz anyanyelvi beszédjében másodnyelvi elemeket. Nézzünk néhány laikus véleményt a kölcsönszavak bekerülésével kapcsolatban:

– *Persze, ez az oroszból átvett szavakat ugyan úgy használjuk magyarban is, ... mert könnyebb az embereknek úgy használni mint ahogyan a másik nyelvben használják. (170_MEZOGECESE_1981_NO_ANYTR; N=37)*

– *...me rövidebb kimondani, hogy paszport, mint személyi. (150_MAKKOSJANOSI_1959_F_ANYTR)*

– *Hát, mert így hallottuk osztán így mondjuk úgyi már az urasabban, hogy személyigazolvány vagy igazolvány mi már csak így mondjuk, hogy passzport. (345_RAJAUNAUFALU_1931_NO_GYAK N=19)*

– *... itten ukránok is élnek, oroszok is élnek így mi is átvettük tőlük egyes szavakat, még nem is tudjuk magyarul, hogy mi az. Gondolkodni kell, hogy megfejtjük, hogy mit akarunk mondani. (430_NAGYBAKTA_KOSZTYO ERZSEBET (1942)_ANYTR)*

A magyar nyelvjárásokra gyakorolt szláv hatások vizsgálata

A magyar szókincs szláv eredetű elemeire vonatkozó kutatásokat Kniezsa István szintetizálta. 1955-ben látott napvilágot *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* című kétkötetes munkája. Az első kötet három nagy fejezetből áll:

Kétségtelenül szláv eredetű szavak. Az e fejezetben található elemek mára már teljesen illeszkednek a magyar nyelvbe, elveszítve idegen hatásukat. Pl. *ablak, barát, vacsora, udvar* stb. Ugyanakkor néhány elem még ma is inkább kölcsönszónak tekinthető közülük, mivel használatuk viszonylag ritka pl. a szláv *beda* esetében; vagy a szónak nem a szláv jelentése van elterjedve a nyelvben, ahogyan ez a fürdőhelyiséget jelölő *bánya* szó esetén is megfigyelhető, hisz a szó elterjedtebb jelentése az „ásványi anyagok kitermelésének felszíni vagy földalatti helye”.

Kétes szláv eredetű szavak. Itt azokat a szavakat tárgyalja a szerző, melyek nem bizonyítottan szláv eredetűek, vagy azért mert eredetük ismeretlen, vagy mert maguk is idegen eredetűek, s nem mutathatók ki rajtuk kétséget kizáróan a szláv közvetítés jegyei.

¹⁸ Lanstyák, 1996: 11–15.

Nem szláv eredetű szavak. E fejezetbe azokat a szavakat (több mint 400 szó) sorolta a szerző, melyeket – véleménye szerint – a múltban tévesen minősítettek szláv eredetűnek. Kniezsa itt elsősorban Franz Miklosich, Munkácsi Bernát, valamint Simonyi Zsigmond etimológia magyarázatait kérdőjelezi meg.

Vizsgálataiban Kniezsa István nem csupán összegyűjtötte, de fogalomköri kategóriák szerint is csoportosította a szláv elemeket. Ugyanakkor leszögezi, hogy a szláv hatás sohasem volt egységes, mivel a magyarság nem az összlávokkal, hanem csak az egyes szláv népekkel állt kapcsolatban, ezért tehát voltaképpen nem is szláv, hanem külön szlovák (Kniezsa megfogalmazásában tót), orosz, szerb, horvát, bolgár, illetve szlovén hatásokról kellene beszelnünk.¹⁹

A regionális, s így a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok vizsgálata is meglehetősen későn vette csak kezdetét. Az 1973-ban megjelent *Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban* című tanulmányában Fodó Sándor rövid ismertetést ad a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról, valamint az ezeket érintő nyelvészeti kutatásokról. Fodó több, Lizanec és Rot által szláv eredetűnek vélt szó kapcsán is igazolja azok téves etimológiáját. Megjegyzi, hogy a Kótyuk István által folytatott kutatások révén kezdetét vette a kárpátaljai magyar nyelvjárások szlavizmusainak rendszeres kutatása is. Ezt követően egy 31 szócikkből álló szótári adatállományt tár az olvasó elé, melyben az általa gyűjtött és lejegyzett, a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban előforduló szláv elemek részletes ismertetését adja.²⁰

A Fodó által említett Kótyuk Istvánnak az ungi magyar nyelvjárás vizsgálatával foglalkozó kutatásai 1974-re teljesedtek ki. Ekkor védte orosz nyelvű kandidátusi értekezését is az *Ungvári Állami Egyetemen Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai* címmel.²¹

Az orosz nyelvű disszertáció négy nagy fejezetből és több alfejezetből áll.²²

A bevezetőben a nyelvi kapcsolatok leírásával foglalkozik, melyet a történelmi adatok és a kutatott területek településtörténete követ.

Az első fejezetben a munka során alkalmazott fonetikai átírással ismerkedünk meg, amely néhány kiegészítéssel többnyire a magyar helyesírásra épül. Ugyanitt kerül sor az ungi nyelvjárás fonetikai, morfológiai, szintaktikai sajátosságainak ismertetésére.

A második fejezetben a szerző az olvasó elé tárja a szláv–magyar kontaktushatások kutatástörténetét, külön felhívva a figyelmet arra, hogy ez a legkevésbé kutatott területe mind a magyar nyelvészetnek, mind pedig a szláv nyelvtudománynak.

A következő fejezetet a szerző az ungi magyar nyelvjárás ukrán kölcsönszavainak csoportosítására szenteli. Kótyuk István 21, egymástól élesen elkülönülő csoportra

¹⁹ Kniezsa, 2000: 144.

²⁰ Fodó, 1973: 43–52.

²¹ Kótyuk, 2007.

²² A disszertáció teljes ismertetése külön munkaként *Jelentés az ukrán-magyar nyelvhatárról* címmel megjelent a *Kisebbségkutatás* 2009. évi 3. számában.

osztva tárja az olvasói elé a begyűjtött, s általa ukrán kölcsönszónak minősített 247 lexikai elemet. Ezek közül 78 megtalálható Kniezsa István *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* című munkájában is. Ám Kniezsa a vizsgált 78 lexikai elem közül 33-at szlovák, míg 7-et ismeretlen eredetűnek tekint, melyek nagy valószínűséggel az ukránból kerültek át az ungi magyar nyelvjárásokba.

Az utolsó fejezetben a szerző az ungi magyar nyelvjárás ukrán kölcsönszavainak fonetikai és morfológiai változásait mutatja be. A magánhangzók tekintetében Kótyuk István megjegyzi, hogy az ukrán kölcsönszavakban mindegyik hosszú magyar magánhangzó előfordulhat, sőt egyes esetekben esetleg diftongizálódhat is. A továbbiakban a szerző a lexikai elemek morfológiai változását és szófaji megoszlásukat ismerteti az olvasóval. A megvizsgált 247 lexikai elem közül 172 főnév.

A kárpátaljai magyar szaknyelvek vizsgálatával foglalkozik Györke Magdolna *A kárpátaljai magyar szaknyelvek* című tanulmánya, melyben a szerző a melegházi gazdaságok, a cipészek, a gyertyakészítők, és a diákság nyelvhasználatában meghonosodott szláv elemeket mutatja be. A fentebb vizsgált szaknyelvekben fokozottan vannak jelen a szláv lexikai elemek, amit a szerző azzal indokol, hogy „a szakiskolákban a tanulók orosz vagy ukrán nyelven sajátítják el a szakkifejezéseket, s így a magyar szakszavakat vagy nem is ismerik, vagy ha ismerik is, alig használják, mivel így a vegyes nyelvű munkaközösségekben könnyebben megértik egymást”.²³

Kótyuk István *A két nyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv*²⁴ című tanulmányában a kölcsönszavak kapcsán megjegyzi, hogy „e szavak túlnyomó többsége fölösleges a nyelvben, mivel az általuk jelölt fogalmaknak megvan a magyar neve” ugyanakkor „magyar megfelelőjük legfeljebb akkor bukkan fel, ha a beszélő nagyon választékos akar lenni, és kényszerűen ügyel nyelvhasználatára”.

2003-ban szintén Csernicskó István szerkesztésében jelent meg *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba* című könyv, amely külön fejezetben tárgyalja a két nyelvűség hatásait a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban. E fejezet második részében a kölcsönzés és a szókölcönzés bemutatását a szerző a kárpátaljai magyar nyelvjárások sajátosságainak bemutatásával teszi szemléletessé. Ugyancsak helyi példák segítségével mutatja be a kölcsönszavak típusait.²⁵ Emellett foglalkozik a magyarországi és a kárpátaljai magyar nyelvhasználat gyakorisági eltéréseinek, valamint a személynévhasználat sajátosságainak bemutatásával is.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán működő Hodinka Antal Intézet, valamint Beregszászi Anikó és Csernicskó István nagyszabású kutatásai révén mára megtörtént a kárpátaljai nyelvhasználati szinterek általános jellemzése is. Az (...) *itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról* című, 2004-ben megjelent kötetben *Kárpátaljai szójegyzék* cím alatt találhatjuk meg azokat a kárpátaljai

²³ Györke, 1991: 70–71.

²⁴ Kótyuk, 1991: 67.

²⁵ Csernicskó, 2003: 132–136.

magyar szavakat és szójelentéseket (számszerint 34 db), melyek ugyanezen jelöléssel bekerültek az *ÉKSz* átdolgozott, 2003-ban megjelent kiadásába is.

Csernicskó István a *Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben* című tanulmányában a kárpátaljai magyarság nyelvhasználatáról nyelvészeti és szociológiai kutatásokra alapozva mondja azt, hogy „a helyi nyelvváltozatok a lokális, regionális identitás jelzését, a szűk közösséggel szembeni szolidaritást szolgál(hat)ják elsősorban a kettősnyelvű beszélők számára; a magyarországi magyarokkal való érintkezés során viszont... a nemzeti identitás kifejezése kerülhet előtérbe...”²⁶

Karmacsi Zoltán *Kétnyelvűség és nyelvelsajátítás* című könyvében az etnikailag vegyes házasságban nevelkedő gyermekek nyelvelsajátítási folyamatát vizsgálja, s kitér a kölcsönelemek használatára, aminek kapcsán megjegyzi, hogy „a gyermekek beszédében előfordulnak úgynevezett hibrid jelenségek, amelyben a két nyelv ugyanazon fogalomról alkotott szavainak elemei keverednek, s egy hibrid szót, kifejezést hoznak létre”.²⁷

Idegen szó, kölcsönszó, jövevényszó

Rétegződés tekintetében egy nyelv szókészlete eredeti illetve idegen eredetű elemekből áll. Bárczi Géza célszerűnek tartja a nyelv idegen elemeinek meghonosodási mértékük szerinti csoportosítását.²⁸

Az **idegen szó** megjelölést használják azokra az új keletű átvételekre, amelyek a beépülés folyamatának kezdeti stádiumában állnak. Ezek elterjedtsége bizonyos nyelvváltozatokban különböző mértékű lehet. Használatukra gyakran csak azért kerül sor, mert valamilyen jelentésbeli többlettel rendelkeznek az átvető nyelvi szinonimájukhoz képest. Benő Attila az idegen szavak két csoportját különíti el:²⁹

1. *Nemzetközi szavak* (olyan idegen szavak, amelyek számos nyelvben megtalálhatóak);

2. *Xenizmusok* (az idegen szavak nemzeti és kulturális sajátosságokat jelölő csoportja).

A történeti magyar nyelvészet különbséget tesz az idegen eredetű és a jövevényszavak között.

A **jövevényszó** olyan idegen nyelvi elem, amely hangalaki, morfológiai, esetleg teljes jelentéstani módosulás révén vált az átvető nyelvben teljes mértékben meghonosodottá. Ezt az is jelzi, hogy az adott szó idegen mivolta a laikus beszélők

²⁶ Csernicskó, 2008: 161.

²⁷ Karmacsi, 2007: 89.

²⁸ Bárczi, 2001: 45.

²⁹ Benő, 2008: 19–23.

számára már észrevehetően, s hogy az átvevő nyelvben képzős származékszóként, összetett szavak tagjaként is megjelenik, valamint, hogy már nem csak a kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában fordul elő. E szavak lexikai hiányt töltenek be az adott nyelvben vagy nyelvváltozatban, mivel új jelentésbeli kategóriát hoznak létre, stílusértékükben és expresszivitásukban különböznek az átvevő nyelvi párjuktól.

A kölcsönszó bizonyos fokú elterjedtséggel jellemezhető, és elhelyezhető a meghonosodás folyamatának valamely szakaszán, mivel az átvevő nyelvi rendszerhez igazodva némileg átalakul hangalakja, morfémaszerkezete, esetleg módosul a jelentése. Így a kölcsönszó magában foglalja az idegen szó és a jövevényszó kategóriáját is.³⁰ A kölcsönszó alatt általában azokat az idegen elemeket értik, amelyek eredeti hangalakjukkal azonos vagy hasonló formában kerültek át az átvevő nyelvbe, ugyanakkor tágabb értelemben az átvevő nyelvbe tükörfordítás, illetve jelentéskölcsönzés által bekerült szavak is kölcsönszónak minősülnek.

A közvetlen kölcsönszavak esetében az interferenciahatás nem más, mint az egy szót vagy szókapcsolatot érintő bázistartó kódváltás, a kölcsönzés folyamata pedig közvetlen kölcsönzés. Az alaki kölcsönszavak esetében az interferenciahatás talán szintén azonosítható a bázistartó kódváltással, bár itt a helyzet a hasonló hangalakú és jelentésű átvevő nyelvi lexéma megléte végett bonyolultabb.³¹

Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban³²

Jelen kutatás tárgyát a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban használatos szláv elemek felgyűjtése, katalogizálása és különböző szempontú (eredet, szófaj, fogalomkör) kategorizálása képezi.

A Beregszászi járás Kárpátalja déli részén helyezkedik el. Északon a Munkácsi, nyugaton az Ungvári, keleten az Ilosvai és Nagyszőlősi járással, délről pedig Magyarországgal határos. A Beregszászi járás 1946-tól működik önálló közigazgatási egységként. Területe 802 km².

A járás területén egy város (Beregszász), egy nagyközség és 42 község található, ami 23 községi tanácshoz tartozik. A járás lakossága 53 800 fő. A járásban sok nemzetiség él egymás mellett. A magyarok aránya 76,1% (41,2 ezer fő), az ukránoké 10,8% (10,2 ezer fő), a románoké 4,1% (2,2 ezer fő), oroszoké 0,7 % (0,4 ezer fő); (a Beregszászi járás magyar lakosságának településenkénti eloszlását és arányát az 1. táblázat szemlélteti).

³⁰ Benő, 2008: 19–23.

³¹ Lanstyák, 2006: 21–22.

³² Köszönetünket fejezzük ki a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola bázisán működő Hodinka Antal Intézet munkatársainak a rendelkezésünkre bocsátott interjúkért.

Település	Készített interjú száma
Badaló (Бадалово)	3
Bátyú (Батьово)	6
Bene (Бене)	2
Beregszász (Берегове)	8
Beregújfalú (Берегуйфалу)	2
Borzsova (Боржава)	4
Bótrágy (Батрадь)	3
Csetfalva (Четфалва)	1
Csonkarpai (Попове)	1
Déda (Дейда)	3
Gát (Гатъ)	2
Gut (Гут)	2
Halábor (Галабор)	5
Hetyen (Гетен)	1

Település	Készített interjú száma
Jánosi (Яноші)	3
Kaszon (Косини)	5
Kígyós (Кідьош)	2
Kisbégány (Мала Бігань)	2
Mezőgecse (Геча)	3
Nagybakta (Велика Бакта)	2
Nagybereg (Берегі)	1
Nagymuzsaly (Мужієве)	3
Oroszi (Оросієво)	2
Rafajna (Рафайново)	2
Vári (Вари)	5
Zápszony (Запсонь)	2

2. táblázat Az érintett települések és a készített interjúk száma

A megvizsgált interjúanyagokból 149 szláv kölcsönnyelvi elemet adatoltunk, mely tetemes mennyiségnek tekinthető, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a kárpátaljai magyarság túlnyomó többsége a Beregszászi járásban él, aminek következtében a privát szférában – szinte egyedüliként – a magyar nyelv használatos; valamint, hogy csupán néhány kérdés vonatkozott a kárpátaljai magyar nyelvjárások sajátosságainak felmérésére. (Pl. *Különbözik-e valamilyen a magyarországi magyar nyelv a kárpátaljai magyar nyelvtől?; Vannak-e olyan szavak, fordulatok, amelyeket Magyarországon használnak, de Kárpátalján nem? És olyanok, amelyeket Kárpátalján használnak, de Magyarországon nem ismerik őket?; Használnak-e a faluban élők olyan szavakat a magyar beszédükben, mint például paszport, bulocska?*)

A szótár szócikkei a következő formában kerültek rögzítésre:

- A címszó a maga helyesírási alakjában.
- Ezt követi szögletes zárójelben az adott lexikai elem etimológiai megjelölése. (A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott ukrán/orosz kölcsönszavak jelentős része a szláv nyelvekbe is valamely más (latin, görög, német, olasz stb.) nyelvből átvett kölcsönszóként került be.)

- Jelöljük az adott elem szófaját és a nyelvtani szerelését is, tehát a tárgyragos és az egyes szám 3. személyű birtokos személyjeles alakot (természetesen csak a jelet).
- A szó nyelvjárási alakját fonetikai transzkripcióban.
- Ezt az átadó nyelv vagy nyelvekben előforduló standard változat eredeti (cirill betűs) alakja követi.
- Megadjuk az adott elemek standard magyar jelentését vagy jelentéseit is. A legtöbb lexikai elemnek, ahogyan a szláv nyelvekben, úgy a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban is sokszor több jelentése is ismert. Ugyanakkor az általunk szűk keretek között végzett kutatás során az adott elemeknek csupán egy jelentését adatoltuk, s így a példamondatok is csak erre a jelentésre vonatkoznak. A további jelentéseket csupán tájékoztató jelleggel (a kutatás folytathatóságának és elmélyíthetőségének igazolása céljából) adtuk meg.
- Píldamondatok a rögzített anyagokból kiemelve, melyeket a nyelvjárási színezetük megtartásával eredeti (a helyesírási szabályokat figyelmen kívül hagyva) alakjukban közlünk.
- A visszakereshetőség és további kutatások biztosításához közöljük az interjúk azonosítóját is (hol és kivel készítették).
- Szögletes zárójelben megadjuk az adott szó fogalomkörének a sorszámát is.

A továbbiakban bemutatjuk az általunk adatolt szláv lexikai elemekből a fentebb bemutatott formában készült abc-rendű szótári adatállományt.

ambulatórium [~lat. ambulatorius] fn. '-t, '-ja – *ambulatórium* < ukr. 'амбулаторія'; or. 'амбулатория' – rendelőintézet; — *Sajnos az ambulatóriumra azt nem mondhatjuk el, sem a kórházra.* (95_BÁTYÚ_1926_NO_ANYTR) [13.]

archív [~lat. archivum] fn. '-t, '-ja – *archív* < ukr. 'архів'; or. 'архив' – levéltár; — *Ott az archívba a nyugdíjasoknak az előző év, amit ledolgoztak azokat szedtem ki.* (430_NAGYBAKTA_KOSZTYO_ERZSEBET (1942)_ANYTR) [6.]

bagázsnyik [~fr. bagage] fn. '-t, '-ja – *bagázsnyik* < ukr. 'бараж'; or. 'бараж' – csomagtér; — *Meg igen, bagázsnyik.* (150_MAKKOSJANOSI_1959_F_ANYTR) [8.]

balánc [~fr. balance] fn. '-t, '-ja – *balánc* < ukr. 'баланс'; or. 'баланс' – 1. mérleg; 2. egyensúly; — *A tudomány a fejébe vót, de így gondolja el a baláncot az első évbe.* (311_GUT_1919_NO_ANYTR) [12.]

bánki [~or. banka] fn. **’-t, ’-ja** – *bánki* < ukr. ’банка’; or. ’банка’ – 1. befőttesüveg, 2. pléhdoboz; — *Például nálunk a családba nem vót használva az a szó, hogy bánki.* (244_HALÁBOR_1928_NŐ_ANYTR) [14.]

bánya [~lat. baneum] fn. **’-t, ’-ja** – *bánya* < ukr. ’баня’; or. ’баня’ – 1. fürdőhelyiség; 2. gőzfürdő; — *Hát a bánya, az a fürdőt jelenti.* (242_HALÁBOR_1952_NŐ_ANYTR) [6.]

báza [~ném. vagy fr. Base] fn. **’-t, ’-ja** – *báza* < ukr. ’база’; or. ’база’ – árulerakat; — *Árulerakaton kezdtem, amit nem magyar néven kifejezve Mezsráj Bázának neveztek.* (251_BEREKSZASZ_1957_F_ANYTR) [6.]

berkassza [~or.+ol. zber+cassa] fn. **’-t, ’-ja** – *berkassza* < ukr. ’зберкаска’; or. ’зберкаска’ – takarékpénztár; — *Aztán a berkassza, ott vót egy kevés kis pénz.* (94_BATYU_1920_FERFI_ANYTR) [11.]

beteglap [~or. bolnyicsnyij liszt-ből] fn. **’-t, ’-ja** – *beteglap* < or. ’больничный лист’; – kórlap; — *Vagy a beteglapra azt mondtuk, hogy bolnyicsnyijt kap.* (242_HALÁBOR_1952_NŐ_ANYTR) [13.]

bezpeka [or. bezpeka] fn. **’-t, ’-ja** – *bezpeka* < or. ’органыгосударственной безопасности’ – állambiztonsági szervek; — *Visszaemlékezve szülő-, nagyszüleimre is, meg mindig ugyi a bezpekátul féltek.* (100_BÁTYÚ_1950_FERFI_ANYTR) [15.]

bida [~ószláv beda] fn. **’-t, ’-ja** – *bida* < ukr. ’біда’; or. ’беда’; – 1. baj, nyomorúság; 2. kár, csapás; — *Me nem beszélnek magyarul. Ez a bida.* (316-BÓTRÁGY-1934-N_ANYTR; N°-10) [12.]

bolnyicsnyij [~or. bolnyicsnyij] fn. **’-t, ’-ja** – *bolnyicsnyij* < or. ’больничный лист’; – kórlap; — *Vagy a beteglapra azt mondtuk, hogy bolnyicsnyijt kap.* (242_HALÁBOR_1952_NŐ_ANYTR) [13.]

brigád [~ném. Brigade] fn. **’-t, ’-ja** – *brigád* < ukr. ’бригад’; or. ’бригад’; – 1. munkáscsoport; 2. brigád, dandár, csapat; — *Később évégett változtattam, úgyhogy később elkerültem egy építőbrigádba.* (246_HALABOR_1947_N_ANYTR; N= 6) [15.]

brigadéros [~ném. Brigadier] fn. **’-t, ’-ja** – *brigadéros* < ukr. ’бригадир’; or. ’бригадир’; – munkavezető; — *A háború után a bátyúi vasútállomáson volt pályamunkás, és utána brigadéros.* (100_BÁTYÚ_1950_FERFI_ANYTR) [5.]

buháter [~ném. Búchhalter] fn. **’-t, ’-ja** – *buháter* < ukr. ’бухгалтер’; or. ’бухгалтер’; – könyvelő; — *Az édesanyja az irodán dőgözött, mint buháter*. (D18_BADALO_1940_NO_ANYTR,; N= 25) [5.]

bulocska [~fr. boulange] fn. **’-t, ’-ja** – *bulocska* < ukr. ’булочка’; or. ’булочка’; – zsemle; — *Nem zsömlét kérek az üzletbe, hanem bulocskát*. (405_BEREGÚJFALU_195_NO_ANYTR) [3.]

butilka [fr. bouteille] fn. **’-t, ’-ja** – *butilka* < or. ’бутылка’ – palack; üveg; — *Apám hozott egy butilka bort*. (D57-ANYTR-BENE-FÉRFI) [14.]

csájna [~or. csájnájá] fn. **’-t, ’-ja** – *csájna* < or. ’чайная’ – 1. teázó; 2. kocsmá, ivó; 3. büfé; — *Vagy a csájnába megyek kenyérér*. (468_HETYEN_1961_FERFI_ANYTR) [6.]

csájnik [~or. csájník] fn. **’-t, ’-ja** – *csájnik* < ukr. ’чайник’; or. ’чайник’ – teáskanna; — *A csájnik, igen a teáskannára mondják*. (468_HETYEN_1961_FERFI_ANYTR) [14.]

csurma [~ném. Turm] fn. **’-t, ’-ja** – *csurma* < ukr. ’тюрма’; or. ’тюрьма’ – 1. börtön, 2. tömlőc; — *A csurmába vót két hétig, és akkor jött az amesztiá <=amnesztia>, és kiszabadult*. (254_BEREGSZASZ_1927_NO_ANYTR (257)) [6.]

dáváj [~or. davaj] ige – *dáváj* < ukr. ’давай’; or. ’давай’ – 1. adj; 2. indulj, gyerünk, nosza; — *Sztalin míg élt, addig nem lehetett, mert dáváj Szibéria, ha megfogták*. (164_BEREGSZASZ_1921_FERFI_ANYTR.)

Deu [ukr. betűszó] fn. **’-t, ’-ja** – *Deu* < ukr. ’державна установа’ – állami intézmény; — *Igen, de én vótam cégnél, Deunál, építkezésnél vótam. 10 évig vótam ott*. (319_BÓTRÁGY_1941_F_ANYTR) [6.]

dezsurka [~fr. etre de jour] fn. **’-t, ’-ja** – *dezsurka* < or. ’дежурка’ – 1. ügyelet; 2. szolgálat; — *Hát a paszport, aztán meg a, a dezsurka*. (253_BEREGSZÁSZ_1967_N_ANYTR) [6.]

dohovor [or. dohovor] fn. **’-t, ’-ja** – *dohovor* < ukr. ’договір’; or. ’договор’ – 1. szerződés; 2. egyezmény; — *Csak dohovorról dőgozunk nyáron, mikor a gyerekeknek szünidő van, akkor*. (71_MEZŐKASZONY_1962_NO_ANYTR) [7.]

DOK [ukr. betűszó] fn. **’-t, ’-ja** – *DOK* < ukr. ’деревообробний комбінат’ – feldolgozó kombinát; — *Aztat otthagytam, osztán foglakoztam a szuvenyír szakmába a beregszászi DOK-nál*. (67_MEZŐKASZONY_1954_FERFI_ANYTR) [6.]

dovidka [~ukr. dovidka] fn. **’-t, ’-ja** – *dovidka* < ukr. ’довідка’ – 1. igazolás; 2. jelentés, tájékoztatás; — *Miért használunk ilyen szavakat, hogy bulocska, szprávka, dovidka?* (319_BÓTRÁGY_1941_F_ANYTR) [7.]

drobilka [~or. drobilka] fn. **’-t, ’-ja** – *drobilka* < ukr. ’дробілка’; or. ’дробилка’ – 1. zúzógép; 2. kötőrő; — *Ott ilyen kötőrés vót, evvel is dógoztunk, drobilka, kötőrő vót, evvel is dógoztunk.* (57_KASZONY_1925_FERFI_ANYTR) [16.]

ekonómika [~lat. oeconomia] fn. **’-t, ’-ja** – *ekonómika* < ukr. ’економіка’; or. ’экономика’ – 1. gazdasági helyzet; — *A gazdálkodáshoz viszonyítva, vagy a sima piac ekonómikához viszonyítva?* (419_GAT_1969_F_ANYTR) [12.]

elektricska [~lat. electricus-ból] fn. **’-t, ’-ja** – *elektricska* < ukr. ’електричка’; or. ’электричка’ – villanyvonat, a magyarországi HÉV-nek megfelelő helyközi vonatjárat; — *Vegyül az oroszból áthozott szó: egy marsutka, egy elektricska ugye.* (432_NAGYBAKTA_FODOR EVA (1951)_NO_ANYTR) [8.]

eszdepeu [ukr. betűszó] fn. **’-t, ’-ja** – *eszdepeu* < ukr. ’Соціал-демократична партія України’ – Ukrajnai Szociáldemokrata Párt; — *Azt mondják, hogy tavaly a párt csinálta, az eszdepeu.* (D57-ANYTR-BENE-FÉRFI) [15.]

eszkavátoros [~ang. v. ném. Excavator] fn. **’-t, ’-ja** – *eszkavátoros* < ukr. ’екскаваторник’; or. ’эскаваторщик’ – markológép-kezelő; — *Hát vót egy eszkavátoros, volt egy segédje, meg voltam én.* (67_MEZŐKASZONY_1954_FERFI_ANYTR) [5.]

exkurszija [~fr. excursion] fn. **’-t, ’-ja** – *exkurszija* < ukr. ’екскурсія’; or. ’экскурсия’ – kirándulás; — *Kilencedik osztály mindig jönnek, exkursziját csinálnak, hogy nézik az új könyveket.* (N°12 321-BOTRAGY - 1945 - NO –ANYK) [1.]

familia [~lat. familia] fn. **’-t, ’-ja** – *familija* < ukr. ’фамілія’; or. ’фамилия’ – 1. népesebb család; 2. vezetéknév, családnév; — *Szüleim, mindenem, mind az egész familiám, családom mind tiszta magyarok voltak.* (95_BÁTYÚ_1926_NO_ANYTR) [1.]

felcser [~ném. Pfleger] fn. **’-t, ’-ja** – *felcser* < ukr. ’фельдшер’; or. ’фельдшер’ – orvossegéd; felcser; — *A tanárembernek van munkahelye, egy pár bolti eladónak, a postásnak, a felcsernek.* (468_HETYEN_1961_FERFI_ANYTR) [13.]

felcserpont [~ném. Pflegerpunkt] fn. **’-t, ’-ja** – *felcserpont* < or. ’медпункт’ – 1. orvosi segélyhely; 2. ambulancia; — *Van községháza, felcserpont, ovoda, na még mit mondjak.* (166_MEZŐGECSE_1932_NO_ANYTR) [13.]

Gasztronom [~fr. gastronome] fn. **’-t, ’-ja** – *Gasztronom* < ukr. ’гастроном’; or. ’гастроном’ – 1. ételmiszerbolt, 2. ingyenc; — *Nem mindig volt kiírva a Gasztronom nevű boltra az, hogy ételmiszerbolt.* (253_BEREKSZÁSZ_1967_N_ANYTR) [6.]

grivnya/griveny [~ukr. hrivn’a] fn. **’-t, ’-ja** – *grivnya/griveny* < ukr. ’гривня’ – Ukrajna hivatalos pénzneme; — *Akkor ezek kapnak háromszáz grivnyát.* (100_BÁTYÚ_1950_FERFI_ANYTR) [11.]

harakterisztika [~fr. caractere-ból] fn. **’-t, ’-ja** – *harakterisztika* < ukr. ’характеристика’; or. ’характеристика’ – 1. jellemrajz; 2. jellemzés, minősítés; — *Hát szprávká harakterisztika hivatalos iratokat ilyen.* (D57-ANYTR-BENE-FÉRFI) [7.]

holovka [~or. holovka] fn. **’-t, ’-ja** – *holovka* < ukr. ’головка’; or. ’головка’ – 1. fejecske; 2. valaminek a feje, felső része; — *Hát nálunk már úgy mondják, hogy holovká.* (D32 – BORZSOVA – 1947_F_ANYTR) [1.]

hucul [~ukr. hucul] fn., mn. **’-t, ’-ja** – *hucul* < ukr. ’гуцул’ – A Kárpátokban élő ukrán népcsoport; — *Huculoknak nevezték őket.* (433-NAGYMUZSALY-1940-NO-ANYTR) [9.]

jábloka [~or. jábloko] fn. **’-t, ’-ja** – *jábloka* < ukr. ’яблука’; or. ’яблоко’ – alma; — *Van a Jábloka cég, aki almafeldolgozással foglalkozik.* (D25_BORZSOVA_1954_NO_ANYTR) [3.]

kalosnyi [~ném. Kalosche] fn. **’-t, ’-ja** – *kalosnyi, kalusnyi* < ukr. ’калоші’; or. ’калоши’ – sárcipő; — *Vájlínyki, a posztócsizma, ez ni, amit kalosnyira kell húzni, gum.* (242_HALÁBOR_1952_NŐ_ANYTR) [2.]

kanalizáció [~fr. canal-ból] fn. **’-t, ’-ja** – *kanalizáció* < ukr. ’каналізація’; or. ’каналізація’ – 1. csatorna; 2. csatornázás; — *Meg lehetett volna oldani az egész falu kanalizációs szisztémáknak a megoldását.* (D14_VARI_1960_F_ANYTR) [1.]

kanális [~fr. canal] fn. **’-t, ’-ja** – *kanális* < ukr. ’канал’; or. ’канал’ – 1. csatorna; 2. vezeték, cső; — *Bátyú környeslen körül van véve kanálissal.* (100_BÁTYÚ_1950_FERFI_ANYTR) [1.]

kassza [~ol. cassa] fn. **’-t, ’-ja** – *kassza* < ukr. ’каса’; or. ’касса’ – 1. pénzszekrény; 2. a pénztár pénzkészlete; — *Az elmúlt tíz évben javult, vagy romlott, vagy esetleg stagnált-e a családi kassza?* (165_MEZŐGECSE_1983_FERFI_ANYTR) [11.]

katuska [~or. katuska] fn. **’-t, ’-ja** – *katuska* < or. ’катушка’ – 1. tekercs; 2. orsó ’’horgászboton’’; — *Mer cinnel foglalkoztunk, az orrunk alá jött a cin, ahogy cineltük a katuskákát*. (72_MEZŐKASZONY_1948_NO_ANYTR) [1.]

kehebista [~or. kehebiszt] fn. **’-t, ’-ja** – *kehebista* < ukr. ’КГБ агент, vagy köznapi ’кегeбист’; or. ’КГБ агент’ – KGB ügynök; — *A két kehebista csak a kienged úgyhogy mennyen haza jöjjön vissza*. (434_NAGYMUZSALY_1934_BERECKI ZOLTÁN_ANYTR) [5.]

kolhoz [~or. kolhoz] fn. **’-t, ’-ja** – *kolhoz* < ukr. ’колгосп’; or. mozaikszó ’коллективное хозяйство → колхоз’; – 1. termelőszövetkezet; 2. kollektív gazdaság; — *Ezután elkerültünk (.) a beregi kolhozba dolgoztam (...), mint tűzoltó sofőr*. (67_MEZŐKASZONY_1954_FERFI_ANYTR) [15.]

kolhozbrigád [~or.+ném. kolhoz+Brigade] fn. **’-t, ’-ja** – *kolhozbrigád* < ukr. ’колгоспний бригад’; or. ’колхозный бригад’ – kollektív munkacsoport; — *És akik értettek valamihez azokat a kolhozbrigádból elvitték Csernobilba*. (467_CSONKAPAPI_1931_NO_ANYTR) [15.]

kolhozista [~or. kolhoz-ból] fn. **’-t, ’-ja** – *kolhozista* < ukr. ’колгоспник’; or. ’колхозник’ – 1. kolhozi munkás; 2. kolhozparaszt; — *A községnek volt száz ő kolhozistája a kilencvenes évekbe*. (100_BÁTYÚ_1950_FERFI_ANYTR) [5.]

kollektíva [~lat. collectivus] fn. **’-t, ’-ja** – *kollektíva* < ukr. ’колектив’; or. ’колектив’ – 1. kollektíva; 2. csoport, együttes, közösség; — *Mi nem akarunk kollektívát*. (164_BERECSASZ_1921_FERFI_ANYTR) [15.]

kollektivizáció [~lat. collectivus-ból] fn. **’-t, ’-ja** – *kollektivizáció* < ukr. ’колективізація’; or. ’колективизация’ – kollektivizálás; — *Mikor megalakult a kollektivizáció*. (434_NAGYMUZSALY_1934_BERECKI ZOLTÁN_ANYTR) [1.]

kombájn [~ang. combine harvester] fn. **’-t, ’-ja** – *kombájn* < ukr. ’комбайн’; or. ’комбайн’ – 1. aratógép; 2. kombájn; — *Csak úgy a kombájn letöri a tengerit és mennek és akkor napokig csuházzák lefele*. (72_MEZŐKASZONY_1948_NO_ANYTR) [8.]

kombinát [~lat. combinatus] fn. **’-t, ’-ja** – *kombinát* < ukr. ’комбінат’; or. ’комбинат’ – 1. szövetkezet; 2. egyesített üzem; — *Fafeldolgozó kombinát magyarul*. (150_MAKKOSJANOSI_1959_F_ANYTR) [6.]

kommendatúra [~ol. comando-ból] fn. **’-t, ’-ja** – *kommendatúra* < ukr. ’комендатура’ or. ’комендатура’ – városparancsnokság; — *Mikor hazajött, itt a kommendatúrán leellenőrizték papírjait*. (100_BÁTYÚ_1950_FERFI_ANYTR) [6.]

komengyír [~fr. Commandant] fn. **’-t, ’-ja** – *komengyír csász* < ukr. ’командир’; or. ’командир’ – ezredparancsnok; — *A komengyír csász, kivitetett minket külön ótón az állomásra* (434_NAGYMUZSALY_1934_BERECKI ZOLTÁN_ANYTR) [5.]

komszomol [or. mozaikszó] fn. **’-t, ’-ja** – *komszomol* < ukr. ’комсомол’; or. ’Коммунистический Союз Молодёжи’ – 1. Kommunista Ifjúsági Szövetség; 2. a Kommunista Ifjúsági szövetség tagja; — *Tizennégy éves korunkba beléptünk a komszomolba.* (242_HALÁBOR_1952_NŐ_ANYTR) [15.]

konkursz [~lat. concursus] fn. **’-t, ’-ja** – *konkursz* < ukr. ’конкурс’; or. ’конкурс’ – 1. verseny; 2. pályázat; — *Sikerültek is a vizsgák, de akkor még volt olyan konkursz.* (208_DÉDA_1952_NŐ_ANYTR) [1.]

kopek/kopéjka [~ or. kopejka] fn. **’-t, ’-ja** – *kopéjka* < ukr. ’копійка’; or. ’копейка’ – 1. a rubel váltópénze; 2. aprópénz; — *Csak a gyerekek, mentek a kopéjkáért.* (94_BATYU_1920_FERFI_ANYTR) [11.]

kulák [~or. kulák] fn. **’-t, ’-ja** – *kulák* < or. ’кулак’; – 1. a Szovjetunióban gazdasági korlátozásokkal sújtott gazda; 2. zsírosparaszt; — *Kolhozba nem vették fel, mivelhogy kulák.* (100_BÁTYÚ_1950_FERFI_ANYTR) [1.]

kulákság [~or. kulák-ból] fn. **’-t, ’-ja** – *kulákság* < or. ’кулачество’ – a kulákok helyi összessége; — *A sorsom eléggé nehéz volt a kulákság végett.* (210_DÉDA_1931_FERFI_ANYTR) [15.]

kupély [~ fr. coupé] fn. **’-t, ’-ja** – *kupély* < ukr. ’купе’; or. ’купе’ – 2 vagy 4 személy részére biztosított vonatfülke; — *Műtrágyás vagonokba vótunk, kupélynyi vagonokba.* (94_BATYU_1920_FERFI_ANYTR) [8.]

kvitancia [~ ol. quietus] fn. **’-t, ’-ja** – *kvitancia* < ukr. ’квитанція’; or. ’квитанция’ – 1. nyugta; 2. elismervény; — *És engedtem ki a kvitanciát.* (94_BATYU_1920_FERFI_ANYTR) [7.]

láger [~ném. Läger] fn. **’-t, ’-ja** – *láger* < ukr. ’лагір’; or. ’лагерь’ – tábor; — *Hát ők hazajöttek a lágerből, és rögtön ők elmentek ki Amerikába ki.* (316-BÓTRÁGY_1934-N_ANYTR; N°-10) [6.]

lapatyol/lapatyál [~ukr. nyelvjárási lopotati=hovoriti] ige – *lapatyol* < ukr. ’лопотати’; – 1. sokat beszél; 2. hadar; — *Úgyhogy na olyankor a két lánytestvér leül oszt félóráig lapatyol a telefonba.* (D57-ANYTR-BENE-FÉRFI) [1.]

magazin [~ném. Magazin] fn. **’-t, ’-ja** – *magazin* < ukr. ’магазин’; or. ’магазин’ – 1. bolt; 2. áruház; — *A bótokba vót, kérlek szépen, hogy magazinokba telve vót mindennel.* (94_BATYU_1920_FERFI_ANYTR) [6.]

májka [~or. májka] fn. **’-t, ’-ja** – *májka* < ukr. ’майка’; or. ’майка’ – 1. trikó; 2. sportmez; — *De a trikóra nem azt mondjuk, hogy trikó, hanem májka, amit mi hordunk.* (432_NAGYBAKTA_FODOR EVA (1951)_NO_ANYTR) [2.]

mantyiervka [~or. mantyiervka] fn. **’-t, ’-ja** – *mantyiervka* < ukr. ’мантіривка’; or. ’монтировка’ – csavarkulcs; — *Kocsihoz való az a feszítővas, a mantyiervka például.* (150_MAKKOSJANOSI_1959_F_ANYTR) [16.]

marsutka [~ném. Marschroute -ból] fn. **’-t, ’-ja** – *marsutka* < ukr. ’маршрутне таксі’; or. ’маршрутка’ – iránytaxi; — *Végül az oroszról áthozott szó: egy marsutka, egy elektricska ugye.* (432_NAGYBAKTA_FODOR EVA (1951)_NO_ANYTR) [8.]

minutom [~lat. minuta] fn. **’-t, ’-ja** – *minutom* < ukr. ’мінута’; or. ’минута’ – 1. perc; 2. pillanat, szempillantás; — *Rögtön, abba a minutomba, hogyhát ez mán máshova való.* (71_MEZŐKASZONY_1962_NO_ANYTR) [1.]

múrkó [~or. morkov] fn. **’-t, ’-ja** – *múrkó* < ukr. ’морква’; or. ’морковь’ – sárgarépa, nyelvjárási murok; (lat. *Daucus carotta*) — *Sárgarépára azt mondjuk, hogy múrkó.* (100_BATYÚ_1950_FERFI_ANYTR) [4.]

nárjád [~or. narjad] fn. **’-t, ’-ja** – *nárjád* < ukr. ’наряд’; or. ’наряд’ – 1. munkalap szerint végzendő munka; 2. parancs, rendelkezés; — *Akkor meg egy jegyzetbe írta úgymond „a nárjádokat”, hogy hát ki mit teljesített.* (432_NAGYBAKTA_FODOR EVA (1951)_NO_ANYTR) [1.]

oblásztj [~ószláv oblásztj] fn. **’-t, ’-ja** – *oblásztj* < ukr. ’область’; or. ’область’ – terület; — *Szverlovsk vót a fővárossa, ott annak a izé, oblásztynak.* (164_BERECSZASZ_1921_FERFI_ANYTR.) [17.]

obsi [~ or. obscezsityie] fn. **’-t, ’-ja** – *obsi* < or. ’общезитие’ – 1. diáktotthon; 2. közös szállás, munkásszálló; — *Hát úgy évek alatt hozzászoktunk az obsi étkezdéjéhez.* (34_TOTH SZILVIA_BATYÚ_RSS) [6.]

ocsered [~or. ocsered’] fn. **’-t, ’-ja** – *ocsered* < ukr. ’черга’; or. ’очередь’ – 1. sor; 2. egymásutániség, sorrend; — *Még ha sokszor vót is ocsered de azért lassan kialakult mán a végén.* (D57-ANYTR-BENE-FÉRFI) [1.]

oddel kádró [~or.+fr. otdel+cadre] fn. **’-t, ’-ja** – *oddel kádró* < or. ’отдел кадров’ – 1. személyzeti osztály; 2. osztályvezető; — *Az oddel kádró aki a, szóval ez írja be az egész bandát.* (322-CSETFALVA-1960-F-ANYH 1-2. RÉSZ N = 13, 14) [5.]

operáció [~lat. operatio] fn. **’-t, ’-ja** – *operáció* < ukr. ’операція’; or. ’операция’ – 1. műtét, operáció; 2. hadművelet; — *Operációt itt nem végeztek, de gyógyították az embereket.* (100_BÁTYÚ_1950_FERFI_ANYTR) [13.]

organizáció [~lat. organisatio] fn. **’-t, ’-ja** – *organizáció* < ukr. ’організація’; or. ’организация’ – 1. megszervezés; 2. szervezet; — *Akik jöttek pakoltuk nemcsak a kolhozaútok, hanem más organizációk kocsijait is.* (67_MEZŐKASZONY_1954_FERFI_ANYTR) [1.]

pálec [~ószláv palec] fn. **’-t, ’-ja** – *pálec* < ukr. ’палець’; or. ’палец’ – 1. ujj; 2. büttyök, ujjacska; — *A pálec - az egy csapszeg.* (D32 – BORZSOVA – 1947_F_ANYTR) [1.]

pászka [~gr. pászka] fn. **’-t, ’-ja** – *pászka* < ukr. (nyelvjárási) ’паска’ (пасхальний хліб); or. ’пасхальный хлеб’ – 1. Húsvétkor a kenyér helyett sütött kovásztalan vékony tészta; — *Húsvétko, miko pászkát kee szentelni.* (142_OROSZI_1973_FERFI_ANYTR) [3.]

paszport [~fr. passeport] fn. **’-t, ’-ja** – *paszport* < ukr. ’паспорт’; or. ’паспорт’ – személyigazolvány; — *Nem azt mondom, hogy személyigazolvány, hanem, hogy paszport.* (141_OROSZI_1966_NO_ANYTR) [7.]

perevál [~or. pereval] fn. **’-t, ’-ja** – *perevál* < or. ’перевал’ – 1. (hegy) szoros; 2. hágó; — *Jaszinya is magyar vót hát hány tető ment meg a pereválon.* (434_NAGYMUZSALY_1934_BERECKI_ZOLTÁN_ANYTR) [1.]

perevod [~or. perevod] fn. **’-t, ’-ja** – *perevod* < ukr. ’перевод’; or. ’перевод’ – 1. fordítás; 2. áthelyezés; 3. átutalás; — *Most már azér is, egy perevodér fizetnek nyócs dollár.* (97_BÁTYÚ_1949_NO_ANYTR) [1.]

peteu [or. betűszó] fn. **’-t, ’-ja** – *peteu* < ukr. ’професійно-технічне училище’; or. ’Профессионально-техническое училище’ – szakiskola; — *Hát csak középiskolám van, és van egy peteu, szakközépiskola.* (D21_VARI_1952_FERFI_ANYTR; N=26) [6.]

pionír [~fr. pionnier] fn. **’-t, ’-ja** – *pionír* < ukr. ’піонер’; or. ’пионер’ – 1. úttörő ’fiú’; 2. pionír; — *A piros pionír nyakkendő viselete kötelező vót.* (242_HALÁBOR_1952_NŐ_ANYTR) [5.]

piscse [~or. piscsekombinát] fn. **’-t, ’-ja** – *piscse* < or. ’пищекOMBиHAT’ – konzervgyár; — *A piscsébe. ott is dőgoztam vagy két évig.* (142_OROSZI_1973_FERFI_ANYTR) [6.]

posztatye [~or. po sztat’a] fn. **’-t, ’-ja** – *posztatye* < ukr. ’по стаття’; or. ’по статья’ – 1. paragrafus, cikkely szerint; — *Ha szokrascsenyija, akkor törvény szerint, posztatye, ennyi és ennyi írja be szépen.* (322-CSETFALVA-1960-F-ANYH 1-2. RÉSZ N = 13, 14) [1.]

praktika [~gr. practica] fn. **’-t, ’-ja** – *praktika* < ukr. ’практика’; or. ’практика’ – gyakorlat; — *Aho tanultak, abbul az intézményekből ide helyezték őket praktikai munkára.* (98_BÁTYÚ_1958_NO_ANYTR) [1.]

práva [~or. práviló] fn. **’-t, ’-ja** – *práva* < ukr. ’права’; or. ’правило’ – gépjárművezetői jogosítvány; *Práva.* — *Meg, még, még... Nem jut eszembe most, hogy mik ezek a szavak.* (D03_JANOSI_1959_NO_ANYTR; N=75) [7.]

právoszláv [~ósláv právoszlávnyij] mn, fn. **’-t, ’-ja** – *právoszláv* < ukr. ’православний’; or. ’православный’; – 1. ortodox; 2. ortodox vallású ember; — *Felöltöztessük a karácsonyfát, de viszont a právoszláv Karácsonyig fel van öltöztetve.* (D25_BORZSOVA_1954_NO_ANYTR) [10.]

pricep [~or. pricep] fn. **’-t, ’-ja** – *pricep* < ukr. ’причип’; or. ’прицеп’ – pótkocsi; — *Használak-e ilyen szavakat a faluban élők a beszédben, mint passzport, pricep?* (N°12 321-BOTRAGY - 1945 - NO –ANYK) [8.]

profti [~or. betűszó] fn. **’-t, ’-ja** – *profti* < ukr. ’професійно-технічний інститут’; or. ’Професийно-Техничний Інститут’ – műszaki főiskola; — *Háát, a vári középiskolát, utána pedig Ungváron a szabás-varrás ilyen profti.* (D15 - BADALO-1962_NO_NO_ANYTR. NO-24) [6.]

provodnyik [~or. provodnik] fn. **’-t, ’-ja** – *provodnyik* < ukr. ’провідник’; or. ’проводник’ – 1. kalauz; 2. vezető; — *Nagyon nem szeretem ezeket a nőket, akik szaladgálnak a jeggyel, provodnyikokat.* (34_TOTH SZILVIA_BÁTYÚ_RSS) [5.]

f/pufájka [~or. fufajka] fn. **’-t, ’-ja** – *pufájka* < ukr. ’фуфайка’; or. ’фуфайка’ – 1. pufajka, vattakabát, vattaruha 2. kötött alsóruha, trikó; — *Még esetleg megmaradt a pufájka.* (242_HALÁBOR_1952_NŐ_ANYTR) [2.]

putyóka [~or. put’ovka] fn. **’-t, ’-ja** – *putyóka* < ukr. ’путівка’; or. ’путёвка’ – 1. menetlevél; 2. beutalás (üdülőhelyre); — *Abból telt ki egy nap, hogy reggel ki kellett írni a putyókát a traktoristáknak.* (407_KISBÉGÁNY_1954_NO_ANYTR) [7.]

rajon [~fr. rayon] fn. **’-t, ’-ja** – *rajon* < ukr. ’район’; or. ’район’ – 1. járás; 2. kerület, körzet; — *Mentek a vojenkomátra, és aztán elintézték Beregszászba, a rajonba.* (57_KASZONY_1925_FERFI_ANYTR) [17.]

rájkom [ukr. betűszó] fn. **’-t, ’-ja** – *rájkom* < ukr. ’районний комітет’ – járási tanács; — *Bement a rájkomra, hát az má a tiz perc mulva becsengettek utána.* (434_NAGYMUZSALY_1934_BERECKI ZOLTÁN_ANYTR) [15.]

remontol [~fr. remonte-ból] ige – *remontol* < ukr. ’ремонтувати’; or. ’ремонтировать’ – javít, szerel; — *Ha javítunk, akkor azt mondjuk, hogy remontolunk.* (404_BEREGUJFALU_1935_FÉRFI_ANYTR) [1.]

resztorán [~fr. restaurant] fn. **’-t, ’-ja** – *resztorán* < ukr. ’ресторан’; or. ’ресторан’ – étterem; — *Hogy egy falu területén nem kell őt resztorán, hanem elég egy, vagy esetleg kettő.* (67_MEZŐKASZONY_1954_FERFI_ANYTR) [6.]

rozrjád [~or. rozrjad] fn. **’-t, ’-ja** – *rozrjád* < ukr. ’розряд’; or. ’разряд’ – 1. kategória, osztály; — *Beosztásomba elértem a négyes rozrjádot.* (67_MEZŐKASZONY_1954_FERFI_ANYTR) [1.]

rubel [~or. rubl’] fn. **’-t, ’-ja** – *rubel* < or. ’рубль’ – rubel, Oroszország és a volt Szovjetunió hivatalos pénzneme; — *Most má kapok nyócvankilenc rubel és húsz kopeket.* (164_BEREGSZASZ_1921_FERFI_ANYTR.) [11.]

sampán [~fr. Sampani-ból] fn. **’-t, ’-ja** – *sampán* < ukr. ’шампанске’; or. ’шампанское’ – pezsgő; — *Mint régen volt mondjuk a Sampán, bort palackoltak.* (72_MEZŐKASZONY_1948_NO_ANYTR) [3.]

sáró [~or. sar]fn. **’-t, ’-ja** – *sáró* < or. ’шар’ – golyó, gömb; — *A határon is mondtam má, hogy kiment az a sáró.* (150_MAKKOSJANOSI_1959_F_ANYTR) [1.]

sáskizik [~or. saski-ból] ige – *sáskizik* < ukr. ’грати у шашки’; or. ’грати шашки’ – dámajátékot játszanak; — *Őö sakkozta, sáskiztak, ezeket rendeztem.* (244_HALÁBOR_1928_NŐ_ANYTR) [1.]

scsitok [~or. scsit] fn. **’-t, ’-ja** – *scsitok* < or. ’щит’ – hegesztő-védőszeműveg; — *Például a hegesztő-védőszeműveg, ami scsitok oroszul, mi is scsitoknak hívjuk.* (150_MAKKOSJANOSI_1959_F_ANYTR) [16.]

spionkodik [~ném. Spion-ból] ige – *spionkodik* < ukr. ’шпигувати’; or. ’шпигувати’ – kémkedik, kémként tevékenykedik; — *Akkor meg azok verték félholtra, mert a németeknek spionkodott.* (D57-ANYTR-BENE-FÉRFI) [1.]

stukaturoz [~or. otstukaturity] ige – *stukaturoz* < ukr. 'штукатурити'; or. 'отштукатурить' – 1. vakol; 2. vakolás; — *Elsajátítani akár szobafestő, akár stukaturozó vagy mindenféle ilyen belső munkákat.* (406_KISBEGANY_1958_NO_ANYTR) [1.]

svájna [~or. svejna] fn. **'-t, '-ja** – *svájna* < ukr. 'швейна'; or. 'швейна' – varroda; — *Itt meg van egyetlen svájna, ahol varrnak, az meg kész terrorháza, az mondják.* (151_GUT_1961_NO_ANYTR; N=35) [6.]

számoszvál [~or. szamoszval] fn. **'-t, '-ja** – *számoszvál* < or. 'самосвал' – billenőkocsi; — *Aztán teherótón vagyis ilyen számoszválon nagyapáddal dolgoztunk együtt.* (434_NAGYMUZSALY_1934_BERECKI_ZOLTÁN_ANYTR) [8.]

szanatórium [~lat. sanatorius] fn. **'-t, '-ja** – *szanatórium* < ukr. 'санаторій'; or. 'санаторий' – 1. gyógyintézet kedvező éghajlatú vidéken; 2. utókezelő v. megelőző gyógyüdülő, különleges kényelmet biztosító magánkórház; — *Utána a szanatóriumba ugyi jöttek azok a sok oroszok, arrunnet fentrül, nahát.* (71_MEZŐKASZONY_1962_NO_ANYTR) [13.]

szanitárka [~fr. sanitaire] fn. **'-t, '-ja** – *szanitárka* < ukr. 'санітарка'; or. 'санитарка' – 1. ápolónő, (beteg) ápoló; 2. egészségügyi katona (szanitéc); — *Édesanyja meg, akkor kórházba dógozott, mint szanitárka.* (71_MEZŐKASZONY_1962_NO_ANYTR) [13.]

szilhoztechnika [~or. mozaikszó] fn. **'-t, '-ja** – *szil'hoztechnika* < ukr. 'сільгозтехніка'; or. 'сельгозтехника' – egykori országos egyesület a mezőgazdaság gépesítésére; — *Hát az első munkahelyem vót a Beregszászi Gépellátó Szilhoztechnika.* (67_MEZŐKASZONY_1954_FERFI_ANYTR) [15.]

szilszovjet [~or. mozaikszó] fn. **'-t, '-ja** – *szil'szovjet* < or. 'селсовет' – községi tanács; — *Ott tartották az én anyámat, míg alá nem irt, egy teljes hétig a Szilszovjeten.* (434_NAGYMUZSALY_1934_BERECKI_ZOLTÁN_ANYTR) [15.]

szitka/szetka [~or. szetka] fn. **'-t, '-ja** – *szitka/szetka* < ukr. 'сітка'; or. 'сетка' – 1. háló; 2. hálóból készült tasak; — *Meg kellett magyarázni a jelentését, mi az a szitka.* (418_GÁT_1947_NŐ_ANYTR) [1.]

szmena [~or. szmena] fn. **'-t, '-ja** – *szmena* < ukr. 'зміна'; or. 'смена' – 1. műszak; 2. váltás, csere; 3. munkacsoport; — *Tehát szmenára jártunk, úgyhogy hát ha elmentünk öt órától dógoztunk egy óráig.* (71_MEZŐKASZONY_1962_NO_ANYTR) [1.]

szof(v)hoz [or. betűszó] fn. **’-t, ’-ja** – *szofhozüzem* < or. ’совхоз «советское хозяйство»’ – 1. szovjetgazdaság; 2. szovhoz; — *Aztán még dolgoztam a kolhozba, a muzsalyi szovhosz üzembe.* (434_NAGYMUZSALY_1934_BERECKI ZOLTÁN_ANYTR) [15.]

szok [~or. szok] fn. **’-t, ’-ja** – *szok* < ukr. ’цик’; or. ’сок’ – 1. gyümölcsből készült üdítőital; 2. lé, nedv; — *Gyümölcsös van, szőlő van, lehetne almá szokot csinálni mondjuk.* (142_OROSZI_1973_FERFI_ANYTR) [3.]

szokrascsenyija [~or. szokrescsenyije] fn. **’-t, ’-ja** – *szokrascsenyija* < or. ’сокращение’ – 1. létszámleépítés; 2. csökkentés; 3. rövidítés, egyszerűsítés; — *Ha szokrascsenyija, akkor törvény szerint, posztatye, ennyi és ennyi írja be szépen.* (322-CSETFALVA-1960-F-ANYH 1-2. RÉSZ N = 13, 14) [12.]

szoljárka [~or. szol’arka] fn. **’-t, ’-ja** – *szoljárka* < or. ’солярка’ – 1. gázolaj; 2. üzemanyag; — *Keresztül a határon, egy pár cigaretta, meg egy ki szoljárka, és ebből nehéz megélni.* (252_BEREGSZASZ_1950_F_ANYTR) [1.]

szoljárkázik [~or. szol’arka-ból]ige – *szoljárkázik* < or. ’солярку возити’ – 1. üzemanyagot szállít; 2. üzemanyagot csempész; — *Ciegetta, benzinelnek, szoljárkáznak.* (97_BÁTYÚ_1949_NO_ANYTR) [1.]

szosziszi [~fr. saucisse] fn. **’-t, ’-ja** – *szosziszi* < ukr. ’сосиски’; or. ’сосиска’ – 1. virsli; 2. hosszú, vékony kifőzve fogyasztott hústermék, húspép; — *Vagy mi az Isten, két szosziszi.* (319_BÓTRÁGY_1941_F_ANYTR) [3.]

szosztávityelj [~or. szosztavitel’] fn. **’-t, ’-ja** – *szosztávityelj* < or. ’составитель’ – 1. váltókezelő; 2. összeállító, szerző; — *A váltókezelő meg szosztávityeli.* (97_BÁTYÚ_1949_NO_ANYTR) [5.]

szotek [~or. szotek] fn. **’-t, ’-ja** – *szotek* < or. ’сотка’ – földrészleg; a hektár század része; — *Hát pörse, hogy gazdálkodnak, a szoteken.* (166_MEZŐGECSE_1932_NO_ANYTR) [1.]

szpiscsik [~or. szpiscsik] fn. **’-t, ’-ja** – *szpiscsik* < or. ’спищик’ – kocsi-felíró; — *Például a mindennapi életben a vasúton, hogy mondják hogy kocsi felíró? Szpiscsik.* (97_BÁTYÚ_1949_NO_ANYTR) [5.]

szprávka [~or. szpravka] fn. **’-t, ’-ja** – *szprávka* < or. ’справка’ – 1. igazolás; 2. tudakozódás, érdeklődés; — *Például azt mondják az emberek, megyek egy szprávkáé a kösségházára.* (468_HETYEN_1961_FERFI_ANYTR) [7.]

sztávka [~or. sztavka] fn. **’-t, ’-ja** – *sztávka* < ukr. ’ставка’; or. ’ставка’ – 1. fizetés, javadalmazás, tarifa; 2. (díj) tétel, (bér) osztály; — *Úgyhogy volt háromnegyed sztávkám, aztán kiegészült egészre.* (72_MEZŐKASZONY_1948_NO_ANYTR) [1.]

sztároszta [~or. sztaroszta] fn. **’-t, ’-ja** – *sztároszta* < ukr. ’стапocтa’; or. ’стапocтa’ – 1. régi (falusi) bíró; 2. vezető, felelős; 3. iskolai felvigyázó; — *A szovjet rendszerbe pedig községi bíró lett, még akkor úgynevezett sztároszta.* (210_DÉDA_1931_FÉRFI_ANYTR) [5.]

sztolova [~or. sztolovaja] fn. **’-t, ’-ja** – *sztolova* < or. ’столовая’ – 1. ebédlő; 2. étkezdé; — *Sztolovának nevezték az étkezdét.* (164_BEREKSZASZ_1921_FERFI_ANYTR)

sztrojka [~or. sztrojka] fn. **’-t, ’-ja** – *sztrojka* < or. ’стройка’ – építkezés; — *Én közben dolgoztam a sztrojkan.* (319_BÓTRÁGY_1941_F_ANYTR) [1.]

sztopica [~or. sztopica] fn. **’-t, ’-ja** – *sztopica* < or. ’ступица’ – a kerék középső része; — *Vagy egy sztopica – egy agy ami felmegy a utánfutónak, vagy a kocsinak a kerekére.* (D32 – BORZSOVA – 1947_F_ANYTR) [8.]

szubotnyik [~or. szubbotnyik] fn. **’-t, ’-ja** – *szubotnyik* < or. ’субботник’ – közös munkafelajánlás ’munkaszüneti napon’; — *Ha ezt nem csinálod meg, vagy azt nem csinálod meg, akkor szubotnyikot csináltak.* (72_MEZŐKASZONY_1948_NO_ANYTR) [1.]

szuvenyír [~fr. souvenir] fn. **’-t, ’-ja** – *szuvenyír* < ukr. ’сувенір’; or. ’сувенир’ – emléktárgy; — *Aztat otthagytam, osztán foglakoztam a szuvenyír szakmába.* (67_MEZŐKASZONY_1954_FERFI_ANYTR) [1.]

tobszklád [or. mozaikszó] fn. **’-t, ’-ja** – *tobszklád* < ukr. ’товарний склад’; or. ’товарний склад’ – áruraktár; — *A kolhozból kiett a párt éngemet a mármestához a tobszkládhoz* (94_BATYU_1920_FERFI_ANYTR) [6.]

topliva [~or. toplivo] fn. **’-t, ’-ja** – *topliva* < ukr. ’топливо’; or. ’топливо’ – 1. fűtőanyag; 2. üzemanyag; — *Ez a topliva meg ez a izé olyan drága, hogy nem nem bírjuk.* (57_KASZONY_1925_FERFI_ANYTR) [1.]

tránszport [~fr. transport] fn. **’-t, ’-ja** – *tránszport* < ukr. ’транспорт’; or. ’транспорт’ – 1. szállítás; 2. szállítmány; — *Ott a feladatom mérni a tránszportot, autót, szekeret.* (94_BATYU_1920_FERFI_ANYTR) [1.]

tumbocska [~ném. Tumble] fn. **’-t, ’-ja** – *tumbocska* < ukr. ’тумбочка’; or. ’тумбочка’ – éjjeliszekrény; — *Nekünk ez természetes, hogy mi az, hogy **tumbocska**.* (249_HALABOR_1972_N_ANYTR N=7) [1.]

turiszt [~fr. touriste] fn. **’-t, ’-ja** – *turiszt* < ukr. ’турист’ or. ’турист’ – turista, természetjáró; — *A lemergi turista, **turiszt** hotelnek aa személyzetét készítettem.* (D14_VARI_1960_F_ANYTR) [1.]

ucsiliscse [~or. ucsiliscse] fn. **’-t, ’-ja** – *ucsiliscse* < ukr. ’училище’; or. ’училище’ – szakiskola, tanintézet; — *Aztán Ungváron végeztem egy ő az **ucsiliscsét**.* (67_MEZŐKASZONY_1954_FERFI_ANYTR) [6.]

ucsotcsik [~or. ucsotcsik] fn. **’-t, ’-ja** – *ucsotcsik* < or. ’учётчик’ – 1. számfejtő; 2. nyilvántartó; — *Az Engelsz kolhozhoz kerültem, mint először mint csak **ucsotcsik**.* (67_MEZŐKASZONY_1954_FERFI_ANYTR) [5.]

vájlinyki [~or. valenki] fn. **’-t, ’-ja** – *válenki, vájlinyki* < or. ’валенки’; – posztószárú és- fejű csizma; — ***Vájlinyki**, a posztócsizma, ez ni, amit kalosnyira kell húzni, gumi.* (242_HALÁBOR_1952_NŐ_ANYTR) [2.]

veszovcsik [~or. veszovcsik] fn. **’-t, ’-ja** – *veszovcsik* < or. ’весовщик’ – árupénztáros; — *Akkor ő rakáros, az pedig a **veszovcsik**.* (97_BÁTYÚ_1949_NO_ANYTR) [5.]

vinszovhoz [or. mozaikszó] fn. **’-t, ’-ja** – *vinszovhoz* < or. ’винсовхоз’ – borkyár; — *Egyedül a beregszászi **vinszovhozba** kaptunk munkát, ahol éhbérért dolgoztunk.* (210_DÉDA_1931_FERFI_ANYTR) [6.]

vojenkomát [or. mozaikszó] fn. **’-t, ’-ja** – *vojenkomát* < ukr. ’військомат’; or. ’военкомат «военный комиссариат»’ – 1. hadkiegészítő parancsnokság; 1. sorozási hely; — *Mentek a **Vojenkomátra**, és aztán elintézték Beregszászba, a rajonba.* (57_KASZONY_1925_FERFI_ANYTR) [6.]

zacsot [~or. zacsot] fn. **’-t, ’-ja** – *zacsot* < or. ’зачот’ – 1. beszámoló, kollokvium; 2. vmibe beszámítás; — *Nem tudom, szerintem **zacsotot** mond.* (34_TOTH SZILVIA_BÁTYÚ_RSS) [7.]

zájáva [~or. zajava] fn. **’-t, ’-ja** – *zájáva* < ukr. ’заява’; or. ’заява’; – kérvény, folyamodvány; — *Nem kérvényt adunk, hanem **zájávát** írunk.* (242_HALÁBOR_1952_NŐ_ANYTR) [7.]

zápcászt [~or. mozaikszó] fn. **’-t, ’-ja** – *zápcászt* < ukr. ’запасна частина’; or. ’запасна частина’ – pótalkatrész; — *Én oroszul tanultam a zápcászt az a ótóhoz, már az alkatrészt.* (434_NAGYMUZSALY_1934_BERECKI ZOLTÁN_ANYTR) [1.]

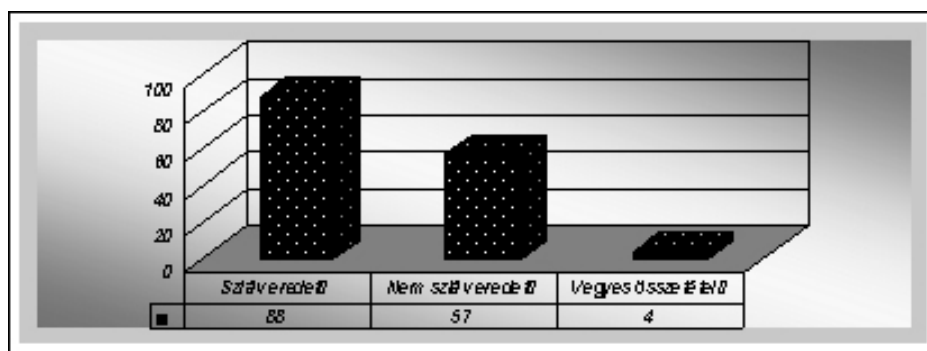
zárabot(ki/nyik) [~or. zarobitok] fn. **’-t, ’-ja** – *zárabot(ki/nyik)* < ukr. ’заробіток’; or. ’заробіток’ – kereset; — *Oroszországba ilyen zárabotkira, hosszurubelre-űgy hívták- dolgozni.* (251_BEREGSZASZ_1957_F_ANYTR) [1.]

zehernyáskodik [~ukr. zahorditiszja] ige – *zehernyáskodik* < ukr. ’загордитися’ – 1. büszkévé válik; 2. kényeskedik; 3. kötekedik; — *Nem zehernyáskodnak, normálison viselkedtek.* (68_MEZŐKASZONY_1954_FERFI_ANYTR) [1.]

zootechnikus [lat.+ném. zoo+Technik] fn. **’-t, ’-ja** – *zootechnikus* < ukr. ’зоотехник’; or. ’зоотехник’ – 1. állattenyésztési szakember; 2. zootechnikus; — *Aztán, mint állattenyésztő dolgoztam, mint zootechnikus.* (208_DÉDA_1952_NŐ_ANYTR) [5.]

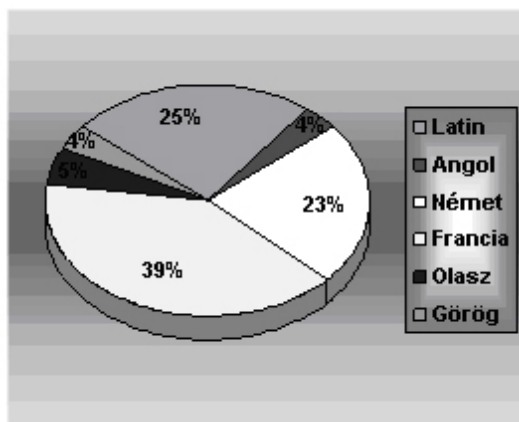
A dolgozat további részében elvégezzük a begyűjtött szláv eredetű lexikai elemek etimológiai és szófaji vizsgálatát, valamint a fogalomkörönkénti osztályozásukat.

a) A szláv elemek eredet szerinti megoszlása

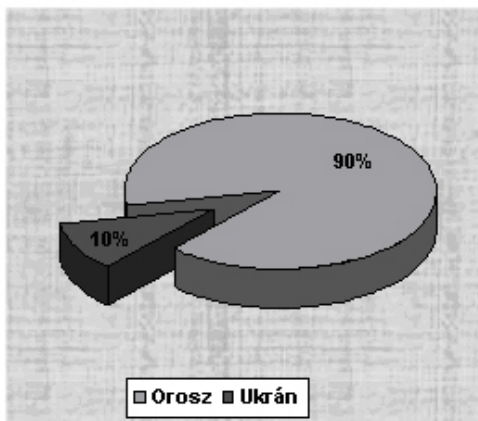


1. ábra Etimológiai megoszlás

A nem szláv eredetű, de a magyar nyelvbe szláv közvetítéssel meghonosodott szavakat is lehet csoportosítani, mégpedig aszerint, hogy a szláv nyelvekbe milyen nyelvi elemként kerültek át. Ez alapján az 57 szó megoszlása a következő: latin – 14 szó (*pl. archív,*); angol – 2 szó (*pl. kombájn*); német – 13 szó (*pl. felcser*); francia – 23 szó (*pl. rajon,*); olasz – 3 szó (*pl. kassza*); görög – 2 szó (*pl. pászka*) (ld. 2. ábra).



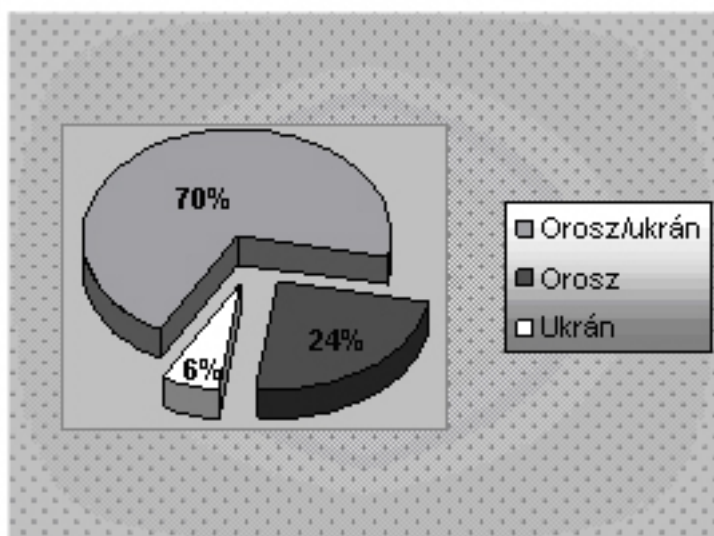
2. ábra A nem szláv eredetű elemek nyelvek szerinti megoszlása



3. ábra A szláv eredetű elemek nyelvek szerinti megoszlása

A szláv eredetű elemeket etimológiailag két csoportra oszthatjuk. Az egyik az ukrán eredetű (9 szó), a másikba pedig az orosz eredetű (79 szó) tartozik (vö. 3. ábra).

Az etimológiai vizsgálatokon kívül célszerű megvizsgálni azt is, hogy az egyes elemek, milyen arányban használatosak az ukrán vagy az orosz, illetve mindkét nyelvben. Az általunk begyűjtött szláv eredetű elemek közül 104 mindkét nyelvben (az ukránban és az oroszban is) előfordul. Az adatolt lexikai elemek jelentős hányadát az orosz eredetű szavak képezik. E megoszlás elsősorban azzal magyarázható, hogy az ukrán nép az évszázadok során orosz uralom alatt élt, s nyelvét is csupán az orosz egyik nyelvjárásaként definiálták. Ezt fokozta az is, hogy a szovjet érában az orosz nyelv használati köre szinte minden nyelvhasználati szintre kiterjedt. Az ukrán nyelv presztízse és a környező nyelvekre való kihatása a független Ukrajna létrejöttével, azaz 1991-től erősödött meg ténylegesen. E hatást látszik igazolni az a tény is, hogy 36 lexikai elem csupán az orosz nyelvben használatos. Ehhez képest azon kölcsönszavak száma szinte elenyésző, melyek csak az ukrán nyelvben használatosak. Ugyanis mindösszesen 9 olyan szót sikerült adatolnunk, mely bizonyossággal tekinthető ukrán eredetűnek: *Deu*, *DOK*, *dovidka*, *eszdepeu*, *grivnya/griveny*, *hucul*, *lapatyol/lapatyál*, *rájkom*, *zehernyáskodik* (vö. 4. ábra).



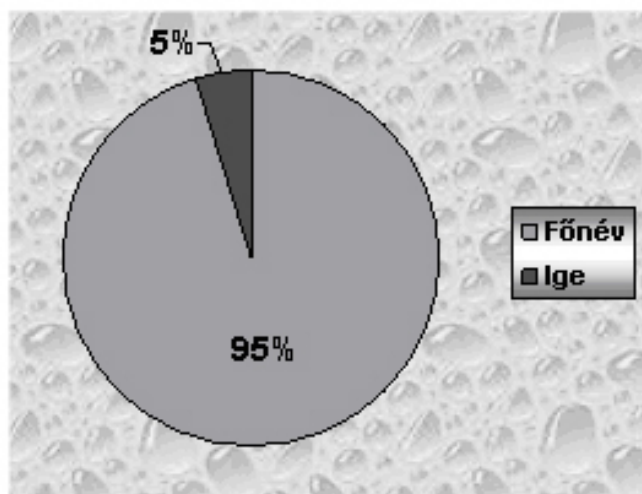
4. ábra A szavak megoszlása a szláv nyelvekben való meglétük szerint

b) Szófaji besorolás

A szófaji besorolás segít tájékozódni abban, hogy az adott lexikai elem hol is tart a nyelvben való meghonosodás folyamatában, melynek első lépcsőfokaként értékelhetjük a módosítás nélküli szóátvételeket, azaz a közvetlen kölcsönszavak csoportját. A meghonosodás és a jövevényszóvá válás újabb fázisa az, amikor adott elemhez az átvevő nyelv toldalékai járulnak, vagy a szó hangalaki, morfológiai, esetleg teljes jelentéstani módosuláson esik át.

A kontaktológiai szakirodalom szerint nyelvi univerzálénak számít, hogy nyelvi kontaktushelyzetben legkönnyebben a főnevek, az igék és a melléknevek kölcsönözhetők egyik nyelvből a másikba.³⁶ A kárpátaljai magyar nyelvváltozatok lexikai kölcsönzéseinek túlnyomó többsége is főnév és melléknév.³⁷

A fentebbi kijelentéseket kutatásunk is alátámaszthatja. Az általunk adatolt 149 szláv lexikai elemből ugyanis csupán 7 ige, amelyek közül mindössze kettő az, amely nem főnévből képzett ige: 1. *lapatyol/lapatyál*; 2. *remontol*; 3. *sáskizik*; 4. *spionkodik*; 5. *stukaturoz*; 6. *szoljárnkázik*; 7. *zehernyáskodik* (ld. 5. ábra).



5. ábra Szófaji besorolás

c) Fogalomköri csoportosítás

Ahhoz, hogy tényleges képet kaphassunk a beregi magyar nyelvjárásba bekerült és meghonosodott szláv kölcsönszavakról, szükségeszerű elvégeznünk azok fogalomköri

³⁶ Bartha, 1993: 105.

³⁷ Vö.: Kótyuk, 2007.

csoportosítását is. Ezáltal ugyanis pontosabban kirajzolódnak azok a nyelvhasználati szinterek, melyeknél fokozott mértékben érvényesül a szláv nyelvi hatás. A másodnyelvi elemek fogalomköri csoportosítása nem újszerű dolog a nyelvészetben. Az egyes munkák a fogalomköri kategorizáció során jelentős eltéréseket is mutathatnak, melyek főleg a katalogizált elemek eltéréseiből fakadhatnak. A továbbiakban megvizsgáljuk néhány jelentősebb kutatás fogalomköri kategorizációját

Csopey László *Magyar szók a rutén nyelvben* című 1881-ben megjelent tanulmányában a kárpátukrán nyelv magyar jövevényszavait tárgykörökbe csoportosította: 1. törvénykezés és polgári élet; 2. katonaság; 3. műszerek, gazdasági eszközök, házi edények; 4. iparosok, ipari és kereskedelmi cikkek; 5. állás, foglalkozás, tiszt. E fő csoportokon kívül a szerző szerint a következő tárgykörökben is találhatóak lexikai hungarizmusok: ingóságok, ingatlanok, ételnemek, állatok, ásványok, növények, ruhanemük és dísz tárgyak nevei, szellemi állapotot és tulajdonságot kifejező szók.³⁸

Petro Lizanec 1970-ben napvilágot látott *Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok* című egyetemi jegyzetének második fejezetében foglalkozik a lexikális kölcsönzésekkel és azok típusaival, valamint a lexikai hungarizmusok tematikai osztályozásával is. A szerző a lexikai hungarizmusokat 29 fogalomkörbe sorolja: 1. életvitel szókincse; 2. emberi sajátságok, tulajdonságok, az emberek leggyakoribb cselekedeteinek a neve; 3. közlekedés és híradás; 4. mezőgazdaság; 5. természeti jelenségek, domborzat, vízrajz; 6. mesterségek, szakmák szókincse; 7. munkaeszközök; 8. mértékek; 9. kereskedelem; 10. pénzügyek; 11. igazságszolgáltatás; 12. társadalmi-politikai szókincs; 13. iskola, tanulás, iskolaszerek; 14. sport és különféle játékok; 15. hadügy; 16. orvostudomány; 17. népköltészet szókincse; 18. vallás, szokások, hiedelmek; 19. zene, dalok, táncok; 20. növényvilág; 21. szőlészet; 22. kertészet; 23. erdészet és fafeldolgozás; 24. színek; 25. állatvilág; 26. állatok sajátságai, tulajdonságai; 27. vadászat; 28. halászat; 29. határozószók, viszonyozók, indulatszók.³⁹

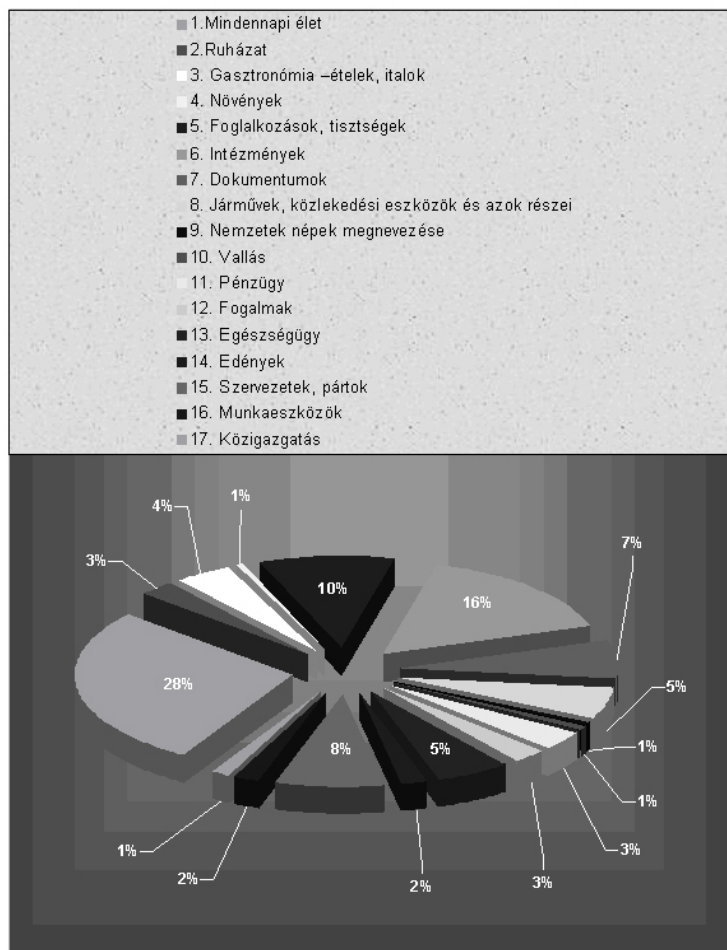
Kótyuk István 1974-ben megvédett disszertációja harmadik fejezetében Franz Miklosich, valamint Bárczi Géza klasszifikációinak ötvözésével és kibővítésével végezte el a munkát. A szerző 21, egymástól élesen elkülönülő csoportra osztva tárja olvasói elé a begyűjtött, s általa ukrán kölcsönszónak minősített 247 lexikai elemet: 1. az ember tulajdonsága, külseje, cselekedetei; 2. testrészek; 3. rokoni és egyéb emberi kapcsolatok; 4. ruházat, mosás; 5. gasztronómia, étkezés; 6. házi szövés-fonás; 7. a ház berendezése; 8. gazdálkodási eszközök, épületek, helyiségek; 9. kultúrnövények, termesztésük, megművelésük; 10. vadnövények; 11. állattenyésztés, az állatok sajátságai; 12. állatvilág; 13. népi gyógyászat; 14. vallás, szokások, hiedelmek; 15. ének, tánc, szórakozás; 16. állami, társadalmi és politikai élet; 17. nemzetek, népek megnevezései; 18. földrajz; 19. elvont fogalmak; 20. határozószók, indulatszók, segédszók.; 21. egyéb.⁴⁰

38 Vö. Csopey, 1881: 292–293.

39 Vö. Lizanec, 1970: 92–113.

40 Vö. Kótyuk, 2007: 71–73.

A fentebb ismertetett fogalomköri csoportosítások ötvözésével s új csoportok létrehozásával mi is megejtjük az általunk adatolt lexikai elemek fogalomkörönkénti kategorizálását. Ehhez a következő tematikai csoportokat hoztuk létre (ld. 6. ábra):



6. ábra A begyűjtött elemek fogalomközi csoportosítása

1. Mindennapi élet – 42 szó (pl. *familia*); 2. Ruházat – 4 szó (pl. *kalosnyi*); 3. Gasztronómia, ételek, italok – 6 szó (pl. *bulocska*); 4. Növények – 1 szó (*murkó*); 5. Foglalkozások, tisztségek – 15 szó (pl. *buháter*); 6. Intézmények – 24 szó (pl. *ucsiliscse*);

7. Dokumentumok – 10 szó (pl. *dohovor*); 8. Járművek, közlekedési eszközök és azok részei – 8 szó (pl. *számoszvál*); 9. Nemzetek népek megnevezése – 1 szó (*hucul*); 10. Vallás – 1 szó (*právoszláv*); 11. Pénzügy – 5 szó (pl. *grivnya*); 12. Fogalmak – 4 szó (pl. *bida*); 13. Egészségügy – 8 szó (pl. *ambulatórium*); 14. Edények – 3 szó (pl. *bánki*); 15. Szervezetek, pártok – 12 szó (pl. *bezpeka*); 16. Munkaeszközök – 3 szó (pl. *scsitok*); 17. Közigazgatás – 2 szó (pl. *oblaszty*).

A kategorizálás nehézségét az jelentette, hogy egyes szavak több fogalomkörbe is beilleszthetők. Ilyen pl. a *pászka* szó, mely egyaránt tartozhat az élelmiszerek és a vallás kategóriájába is, ugyanakkor a rögzített példamondat, azaz a „*Húsvétko, miko pászkát kee szentelni*” alapján a szó egyértelműen az ételek kategóriájába sorolandó. Megjegyzendő azonban az is, hogy bár mi nem adatoltuk, de a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban a *pászka* szó használatos *Húsvét* jelentésben is. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a 3. táblázatban megadjuk az egyes fogalomkörökhöz tartozó összes általunk adatolt lexikai elemet.

Mindennapi élet – 42 szó	Dáváj; exkurszija; familia; holovka; kanalizáció; kanális; katuska; kollektivizáció; konkursz; kulák; lapatyol/ lapatyál; minutom; nárrád; ocsered; organizáció; pálec; perevál; perevod; posztatye; praktika; remontol; rozrjád; sáró; sáskizik; spionkodik; stukaturoz; szitka/szetka; szmena; szoljárka; szoljárkázik; szotek; sztávka; sztrojka; szubotnyik; szuvenyír; topliva; trászport; tumbocska; turiszt; zápcsászt; zárábot(ki/nyik); zehernyáskodik.
Ruházat – 4 szó	Kalosnyi; májka; f/pufájka; putyóka; vájlinyki.
Gasztronómia, ételek, italok – 6 szó	Bulocska; jábloka; pászka; sampán; szok; szosziszki.
Növények – 1 szó	Múrkó.
Foglalkozások, tisztségek – 15 szó	Brigadéros; buháter; eszkavátoros; kehebista; kolhozista; komengyír; oddel kádró; pionír; provodnyik; szosztávityelj; szpiscsik; sztároszta; ucsotcsik; veszovcsik; zootechnikus.
Intézmények – 24 szó	Archív; bánya; báza; csájna; csurma; Deu; dezsúrka; DOK; Gasztronom; kombinát; kommendatúra; láger; magazin; obsi; peteu; piscse; profti; resztorán; svájna; sztolova; tobszklád; ucsiliscse; vinszovhoz; vojenkomát.
Dokumentumok – 10 szó	Dohovor; dovidka; harakterisztika; kvitáncia; paszport; práva; putyóka; szprávka; zacsot; zájáva.

Járművek, közlekedési eszközök és azok részei – 8 szó	Bagázsnyik; elektricska; kombájñ; kupély; marsutka; pricep; számoszvál; sztupica.
Nemzetek népek megnevezése – 1 szó	Hucul.
Vallás – 1 szó	Právoszláv.
Pénzügy – 5 szó	Berkassza; grivnya/griveny; kassza; kopek/kopéjka; rubel.
Fogalmak – 4 szó	Balánc; bida; ekonómika; szokrascsenyija.
Egészségügy – 8 szó	Ambulatórium; beteglap; bolnyicsnyij; felcser; felcserpont; operáció; szanatórium; szanitárka.
Edények – 3 szó	Bánki; butilka; csájnìk.
Szervezetek, pártok – 12 szó	Bezpeka; brigád; eszdepeu; kolhoz; kolhozbrigád; kollektíva; komszomol; kulákság; rájkom; szilhoztechnika; szilszovjet; szof(v)hoz.
Munkaeszközök – 3 szó	Drobilka; mantjirovka; scsitok.
Közigazgatás – 2 szó	Oblászty; rajon.

3. táblázat Az egyes fogalomkörökhöz tartozó szavak listája

Egyezések és különbségek más adatállományokkal

Az Akadémiai Kiadó által 2003-ban megjelentetett ÉKSz 36, általunk adatolt szláv lexikai elemet tartalmaz. E tetemes mennyiség egyrészt a standard magyarban is meglévő idegen eredetű, vagy nemzetközi elterjedtségű szavak szláv nyelvbeli újrakölcsönzéseivel magyarázható. Pl.: *balanc; exkurszija; magazin; trászport* stb. Másrészt viszont a belső keletkezésű szláv elemek, főleg az orosz, a szovjet éra ideje alatt a magyar nyelvterületen is a mindennapos szóhasználat részévé vált. Pl.: *kolhoz; kulák; f/pufájka; právoszláv* stb.

Megjegyzendő továbbá az is, hogy a *felcser* és a *praktika* szavaknak kárpátaljai magyar köznyelvben használatos jelentése is fel van tüntetve. Valamint további két szó szerepel (*a hrivnya* és a *hucul*) a szótárban ukrán megjelöléssel.

Ugyanakkor találtunk egy olyan szót is, melynek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban és az értelmező szótárban lévő jelentése nem azonos. A *katuska* szónak az értelmező szótár két jelentését tartja nyilván: 1. *katuskodó, kuktáskodó*; 2. *gyámoltalan, pipogya férfi*; a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban viszont a szó *tekeres, orsó* jelentésben használatos.

A begyűjtött elemek természetesen nem csupán a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban fordulnak elő, hanem a kárpátaljai magyar nyelvjárások mindegyikében. Ennek igazolásául áttekintettük a kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának első két kötetét,⁴¹ mely a következő általunk is adatolt húszt tartalmazza: *bánki(a)*; *beteglap* (tükkörfordítással jött létre az or. 'больничный лист'-ből, melynek 'больничный' előtagja önálló lexikai elemként szintén meghonosodott a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban); *bida*; *bolnyicsnyij*; *buháter*; *bulocska*; *butilka*; *csájnik*; *dezsúrka* (nála *dezsurnyik* formában szerepel); *kvitancia*; *májka*; *pricep*; *pufájka*; *sampán* (nála *sampánszki*); *stukaturoz*; *szosziszki*; *szotek*; *szprávka*; *vájlinyki* (nála *válenki*); *zájáva*;

Kutatásunk leginkább Kótyuk István 1974-es vizsgálatával állhat kapcsolatban abból a szempontból, hogy egy szűk régió nyelvhasználatát, s az abba bekerülő másodnyelvi elemeket hivatott vizsgálni. Ezért áttekintettük ezt a munkát is, s mindössze hat olyan szót találtunk, amelyet az általunk végzett kutatás során is adatoltunk. E szavak a következők: *bida*; *hucul*; *lapatyol*; *múrkó*; *pászka*; *právoszláv*. Megjegyzendő ugyanakkor az is, hogy Kótyuk István munkájában csupán utal a szovjet időben meghonosodott nagyszámú szláv lexikai elemek meglétére, s ezt kategóriákba sorolt példákkal is igazolja,⁴² de a szótári állományban nem rögzíti az adott elemeket.

Összegzés

Végezetül tehát kijelenthető, hogy a kárpátaljai, s ezen belül a Beregszászi járás magyar nyelvjárásai és nyelvváltozatai, számos szláv nyelvi elemmel gazdagodtak.

Ugyanakkor a kutatásnak nem csupán a szláv elemek begyűjtése és kategorizációja az egyetlen hasznosulási formája. Az etimológiai elemzések megvilágítják például azt is, hogy a szláv nyelvek (ukrán/orosz) szókészletére mely nyelvek hatottak a leginkább, valamint az ukrán és orosz nyelv magyar nyelvvel kapcsolatos hatásmechanizmusát is, mely szoros összefüggésben áll az adott nyelvet beszélők történelmi múltjával. A széleskörű érintkezésekre lehet következtetni például a kölcsönszavak fogalomkörü kategorizációja kapcsán, melyet megvizsgálva jól láthatóvá válik, hogy a szláv eredetű lexikai elemek a beregszászi magyar nyelvjárások szinte mindegyik nyelvhasználati színterének szerves elemeivé váltak. Megfigyelhető az is, hogy a legerősebb szláv nyelvi hatás elsősorban a közéleti szférában (intézmények, dokumentumok, szervezetek és foglalkozások) volt (s ma is az) a legerősebb, ami elsősorban az itt élők kisebbségi helyzetéből adódik.

⁴¹ Lizanec, 1992 és 1996

⁴² Kótyuk István a szovjet éra idején meghonosodott szláv lexikai elemeket a következő tematika szerint csoportosítja: 1. a szovjet intézményrendszerrel kapcsolatos szókincs; 2. az ipar és mezőgazdaság tárgykörébe tartozó szavak; 3. a hivatalos élet szavai; 4. az életkörülményekkel kapcsolatos szavak; 5. a kereskedelemmel kapcsolatos szavak; 6. az oktatás szókincsébe tartozó szavak. (Ld. Kótyuk, 2007: 95–96.)

Annak ellenére, hogy számos ezirányú kutatást végeztek a hazai nyelvészek, e témakör még mindig szinte teljességgel feltáratlan területe a kárpátaljai magyar nyelvjárásokat érintő vizsgálatoknak, s mindenképp további és mélyreható vizsgálatokat igényel.

Felhasznált irodalom jegyzéke

- BÁRCZI, 2001* Bárczi Géza: *A magyar szókincs eredete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2001.
- BARTHA, 1993* Bartha Csilla: *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítése*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest 1993.
- BARTHA, 1999* Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései – Beszélők és közösségek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1999.
- BENŐ, 2008* Benő Attila: *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapgondjai*. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár 2008.
- CRYSTAL, 2003* Crystal David: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó, Budapest 2003.
- CSERNICKÓ, 1995* Csernicskó István: *A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993)*. In: *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, 1995. 129–145.
- CSERNICKÓ, 1997* Csernicskó István: *Amit a kárpátaljai magyar kétnyelvűségről tudunk*. In: Kiss Gábor – ZAICZ Gábor (szerk.): *Szavak- Nevek- Szótárak Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest 1997. 88–92.
- CSERNICKÓ, 2003* Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász 2003.

- CSEERNICKSKÓ, 2008 Csernicskó István: Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben. In: FEDINEC Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest 2008. 153–170.
- CSOPEY, 1881 Csopey László: Magyar szók a rutén nyelvben. Nyelvtudományi Közlemények XVI. 1881. 270–294.
- ÉKsz., 2003 Értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest 2003.
- FODÓ, 1973 Fodó Sándor: Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. Magyar Nyelvjárások XIX, 1973. 41–52.
- GYÖRKE, 1991 Györke Magdolna: *A kárpátaljai magyar szaknyelvek*. In: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében*. Széchenyi Társaság – Pszicholingva Nyelviskola, Budapest 1991. 66–69.
- HAUGEN, 1950 Haugen, Einar: *The analysis of linguistic borrowing*. Language 26: 1950. 210–231.
- HORVÁTH – LIZANEC, 1981 Lizanec Petro – Horváth Katalin: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól*. In: Magyar Nyelvjárások XXIV. 1981. 3–18.
- KARMACSI, 2007 Karmacsi Zoltán: *Kétnyelvűség és nyelvelsajátítás*. PoliPrint, Ungvár 2007.
- KISS, 2002 Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2002.
- KNIEZSA, 2000 Kniezsa István: Magyar–szláv nyelvi érintkezések. In: SZEKFÜ Gyula (szerk.): *A magyarság és a szlávok*. Lucidus Kiadó, Budapest 2000.
- KONTRA, 1981 Kontra Miklós: *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1981.
- KÓTYUK, 1991 Kótyuk István: *A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv*. In: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében*. Széchenyi Társaság – Pszicholingva Nyelviskola, Budapest 1991. 66–69.

- KÓTYUK, 2007 Kótyuk István: *Az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavai*. Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Tanszéke, Nyíregyháza 2007.
- LANSTYÁK, 1996 Lanstyák István: *Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl*. In: CSERNICKÓ István – VÁRADI Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt., Budapest 1996. 11–15.
- LANSTYÁK, 2006 Lanstyák István: *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról*. I Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 2006. 21–22.
- LANSTYÁK – SZABÓMIHÁLY, 1997 Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvhasználat – iskola. Kétnyelvűség*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 1997.
- LIZANEC, 1970 Lizanec Petro: *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján)*. Uzshorodi Állami Egyetem, Uzshorod 1970.
- LIZANEC, 1992 és 1996 Lizanec Péter: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest 1992.; II. kötet. Patent Nyomdaipari Vállalat, Ungvár 1996.
- MOLNÁR – MOLNÁR, 2005 Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, 2005.
- SULÁN, 1963 Sulán Béla: *A kétnyelvűség néhány kérdéséhez*. Magyar Nyelv (1963) 261.
- TRUDGILL, 1997 Trudgill, Peter: *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. JGYTF Kiadó, Szeged 1997.
- ZLINSZKY, 1913 Zlinszky Aladár. *Stilisztika és verstan*. In: SZATHMÁRI István (szerk.): *A magyar stilisztika útja*. Gondolat Kiadó, Budapest 1961.
[Elektronikus kiadás: <http://mek.oszk.hu/06500/06592>]

Érvek és ellenérvek az iskolai tanany- választásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre, irányított beszélgetések alapján)

Bevezető gondolatok

A 20. és 21. század folyamán a magyar nemzeti közösségeknek a történelemben végbement folyamatok és változások miatt új kihívásokkal kellett szembenéznie. A megváltozott történelmi és politikai helyzetből fakadóan az elszakított részek többségi helyzetükből kisebbségi létformába kerültek, melyben helyzetüket és létüket erősen meghatározta a „kiszolgáltatottság”, az, hogy más nyelvi, kulturális és politikai helyzetbe kényszerültek.

A magyar nemzeti kisebbségek a rendszerváltozástól, majd pedig az Európai Uniótól (továbbiakban: EU) remélhették a változásokat.¹ Azonban sem a rendszerváltás, sem pedig az EU létrejötte nem oldotta meg a nyolc országban szétszórt kárpát-medencei magyarság problémáit.

A rendszerváltozást követően olyan új nemzetállamok jöttek létre, amelyek (a jelenleg zajló folyamatok is bizonyítják) nyelvi és kulturális egységre való törekvéseikkel kívánják megteremteni és fenntartani országuk egységét, szuverenitását (ld. Ukrajna, Szlovákia). Az EU-hoz való csatlakozással lehetőség nyílt ugyan arra, hogy a kárpát-medencei magyarok esetében megkezdődhetett egyfajta egységesedés is,² azonban ez eltérő mértékben érintette a régiókat, hiszen Ukrajna és Szerbia nem tagja az EU-nak.

Számos kutatási (nyelvészeti, szociológiai) eredmény bizonyította már, hogy az anyanyelv megléte meghatározó fontosságú a határon túli magyar nemzeti kisebbségek identitásában.³ Ezért minden régióban természetes igény, hogy az anyanyelv megléte és használata biztosítva legyen.⁴ Persze ezen jogok megléte és használata, gyakran kivívását is jelenti a közösségek számára, és minden régióban másképp érvényesül vagy épp „nem érvényesül”.

Az oktatástervezésnek, a nyelvtervezésnek fontos szerepe van a kisebbségi közösségek nyelvmegtartásában. A kárpátaljai magyarság nyelvi célja, hogy megtartsa és a lehető legtöbb funkcióban használja az anyanyelvét, magas szinten beszélje az

¹ Görömbei, 2008: 7-8.

² Az egységesedés mellett azonban a gyakorlatban mégis számos olyan esettel és törvénykezéssel találjuk magunkat szemben, melyek azt bizonyítják, hogy a már csatlakozott országok sem biztosítják kisebbségeik számára a megfelelő nyelvi és oktatási jogokat (ld. Szlovákia).

³ Ld. pl. Csernicskó, 2003

⁴ Görömbei, 2008: 8.

államnyelvet és kommunikációképes legyen legalább egy világnyelven is, illetve nyelvi készségeiket legyen lehetősége használni és kihasználni.⁵

A nyelvi célok elérésének egyik leghatékonyabb eszköze az oktatás. Jelenleg azonban épp ellentétes politikai és nyelvi céljai vannak az ukrán államnak és a kárpátaljai magyar közösségnek, hiszen az ukrán oktatáspolitikai épp azon fáradozik, hogy az úgynevezett átírányítási (tranzitív) oktatási modell bevezetését irányozza elő a nem ukrán tannyelvű iskolák számára.⁶

Kutatásom azt vizsgálja, hogy az 1991-ben függetlenné vált, s nemzetállamot építő Ukrajna milyen elvárásokat és kihívásokat állít ma a nemzeti kisebbségek felé érvényben lévő oktatáspolitikai irányvonalával, s ezen elvárások (döntések) hogyan befolyásolják a kárpátaljai magyar közösség anyanyelvi nevelését, iskolai tannyelv választási stratégiáit, identitását, társadalmi mobilitását és jövőbeli megmaradását.

Vizsgálatomat – a szociolingvisztika módszertanának megfelelően – irányított beszélgetések (mélyinterjúk) segítségével a Kárpátalján található magyar többségű városban, Beregszászban folytattam. Indoklásként szolgált az a tény, hogy a választott városban az előző évekhez viszonyítva jelentősen csökkent azon magyar anyanyelvű elsős diákok száma és aránya, akik magyar tannyelvű iskolában kezdhették meg tanulmányaikat a 2009-2010-es tanévben.

Jelen írás egy olyan, még folyamatban lévő kutatás részeredményeiről számol be, melynek célja, hogy (Beregszász példáján) feltárja és ismertesse az elemi iskolai tannyelv választás lehetséges következményeit, azt, hogy ezen választások milyen hatással lehetnek a jövőben a kárpátaljai magyarság társadalmi mobilitására, identitására, s hogyan függ ez – sok esetben – össze jövőbeli megmaradásunkkal is.

Oktatás és oktatáspolitikai céljai és összefüggései a kisebbség nyelvhasználatának szempontjából

Az oktatás, oktatáspolitikai, a tannyelv választás kérdésköre az utóbbi években rendszeresen megjelenik a határon túli és magyar nyelvészeti szakirodalomban is, mivel az alkalmazott nyelvészet, s ezen belül a nyelvpedagógia, – a társasnyelvészeti kutatások eredményeit felhasználva, a nyelv társadalmi beágyazottságából és annak következményeiből kiindulva – foglalkozik a kisebbségi anyanyelvű oktatással és annak helyzetével, nyelvi, nyelvhasználati következményeivel.

Az oktatáspolitikai alakítja egy-egy állam, régió oktatási intézményhálózatának szerkezetét, típusait, az oktatott tartalmakat, az oktatási modelleket. Az oktatáspolitikai sohasem öncélú: mindig valamilyen társadalmi, gazdasági, ideológiai és politikai

⁵ Beregszászi, 2002

⁶ Csernicskó, 2009

cél mentén működik.⁷ A többnyelvű és többnemzetiségű országokban – mint amelyekhez tartoznak a kárpát-medencei magyarok is – az egyes többségi közösségek oktatáspolitikusainak a kisebbségiekétől eltérő nézetei lehetnek mérvadóak az adott kisebbség oktatását, jövőjét és megmaradását illetően. Így az adott ország oktatása egyes közösségek asszimilációjának vagy megtartásának, elnyomásának vagy támogatásának az eszközévé válhat.⁸

Az oktatáspolitikai és nyelvpolitika kapcsolatáról a David Crystal szerkesztette *A nyelv enciklopédiája* című kötetben a következőket olvashatjuk:

„Az egyik legjelentősebb kérdés, amelyben az országok nyelvpolitikája megmutatkozik, milyen intézkedéseket hoz az ország a gyermekek nyelvi oktatásával kapcsolatban. Milyen nyelveket, nyelvváltozatokat tanítanak az iskolákban, milyen kortól és mennyi ideig? E kérdések csak részben válaszolhatók meg az idegennyelvtanulás és -oktatás területének segítségével, jóval fontosabb tényező az állami politika és az emberek beállítódása, ami igen sokféle lehet. Egy nyelv használatát lehet aktívan támogatni, eltűnni, szándékosan elkerülni, kifejezetten ellenezni vagy akár tiltani.”⁹

A fentiek tükrében érthető, hogy kisebbségi létükből fakadóan a 20. század elejétől kezdve anyanyelvünk használata, iskoláink megléte és működése mindig a többségi állam politikusainak és az általuk képviselt nézeteknek a függvénye volt.¹⁰

Az alábbi táblázat jól szemlélteti azt a tényt, hogy a régióban a 20. század folyamán a politikai és történelmi változások hogyan hatottak a nyelvek státuszára, hogyan befolyásolták (erősítették vagy épp gyengítették) a magyar beszélőközösség anyanyelvhasználatát (ld. 1. táblázat).

A mai Kárpátalja területén használt nyelvek státusza tehát mindig a hatalmon lévő állam politikájától függött. A többségi nyelv elsajátítása kötelező volt (ld. Szovjetunió),¹¹ a kisebbség nyelvét nem tiltották ugyan, de a többségi állam rejtett módon a kisebbségi nyelveknek mégis csak azt sugallta, hogy nyelvük értéktelen, nem veszik „hasznát”, nem tudnak „érvényesülni” vele. Épp ezért a kisebbségi nyelv használatának a szintere jelentősen csökkent (főként a kultúrára, a magánéleti színterekre összpontosult).¹²

⁷ Csernicskó 2009: 33.

⁸ Skutnabb-Kangas, 1997: 31-34.

⁹ Crystal, 1998: 465.

¹⁰ A 20. század folyamán a régióban összesen hat alkalommal változott meg az államnyelv, s ennek megfelelően módosult az is, hogy mely nyelvet oktatták kötelezően a vidék összes iskolájában ebben a funkcióban. Ld. Csernicskó, 2009/3: 70-77.

¹¹ Beregszászi–Csernicskó–Orosz, 2001. Az USZSZK fennállásának idején is csak *de facto* volt az államnyelv ukrán, hiszen csak az ukrán tanuló iskolások számára volt kötelező az ország hivatalos államnyelvét tanulni. A Kárpát-Ukrán Állam rövid fennállása idején, illetve a független Ukrajna 1991-es létrejötté után esik egybe a nyelv a régió többségi lakosságának nyelvével.

¹² Beregszászi – Csernicskó – Orosz, 2001

	Ukrán	Magyar	Orosz	Szlovák	Román
Osztrák-Magyar Monarchia (1867-1918)	3.	1. Államnyelv	-	3.	3.
Csehszlovákia (1918-1939)	2. Podkarpatszka Rusz	3.	-	1. Államnyelv	3.
Kárpát-Ukrajna (1938. november 22. - 1939. március 15.)	1. Államnyelv	3.	-	3.	3.
Magyar Királyság (1938/39-1945)	2. Kárpátaljai Autonómia	1. Államnyelv	-	3.	3.
Szovjetunió (1945-1991)	2. Ukrán SZSZK	3.	1. Államnyelv (de facto)	3.	3.
Ukrajna (1991-től)	1. Államnyelv	3.	3.	3.	3.

**1. táblázat A nyelvek státusza a mai Kárpátalja területén a 20. század folyamán
(Forrás: Csernicskó, 2009/3: 70-77.)**

Ahhoz, hogy a továbbiakban a tannyelv hatásairól és lehetséges következményeiről beszéljünk, elsősorban a szakirodalom által már megfogalmazott és kínált oktatási modelleket szükséges áttekintenünk, amelyek által kialakítható az egy- vagy kétnyelvűség.

A szakirodalom által leírt lehetséges oktatási programok felvázolása után pedig azokat az oktatási modelleket szeretném kiemelni, amelyeket az ukrán állam eddigi megalakulása után kínált az országban élő kisebbségek (beleértve a kárpátaljai magyar kisebbséget is) számára.

Dolgozatom további részében azt szeretném bemutatni, hogy a valóságban és a gyakorlatban, hogy hat az oktatáspolitikai a tannyelv megválasztására, azáltal, hogy ad hoc (nem tudatos nyelvtervezés) módon választanak a szülők az elemi oktatásban gyermekeik számára tannyelvet, míg az oktatási intézmények a jelenlegi (oktatáspolitikai döntésekre) helyzetre reagálva hogyan építik fel sajátos oktatási stratégiájukat és modelljüket tanulóik számára.

A szakirodalom által megfogalmazott oktatási modellek a következők: Skutnabb-Kangas 1999, Bartha 2002, Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001, Csernicskó 2003 stb. alapján:

- Egy tannyelvű oktatás, amely az egynyelvűség kialakulásához teremti meg a feltételeket.
- Két tannyelvű oktatás, amely egynyelvűséget eredményez.

- Egy tannyelvű oktatás, amely kétnyelvűséget eredményez.
- Két tannyelv használata, ahol az eredmény kétnyelvűség.

Egynyelvű oktatás, mely az egynyelvűség kialakulásához teremti meg a feltételeket, a következők: *hagyományos, befullasztási és szegregációs* program.

A *hagyományos* program lényege, hogy többségi tanulók vesznek részt benne, s a tannyelv megegyezik a résztvevők anyanyelvével. Egy másik nyelvet (rendszerint nem a kisebbség nyelvét, hanem valamely magas presztízsű világnyelvet) is tanulnak idegen nyelvként.¹³

A *befullasztási* programban a kisebbségi tanulók a többségekkel azonos osztályba járnak, ahol az oktatás nyelve a többségi nyelv. A kisebbség nyelvét rendszerint tantárgyként sem oktatják. Hosszú távú eredmény: egynyelvűség a többség nyelvén.¹⁴

A *szegregációs* program lényege pedig, hogy a kisebbségi tanulók homogén osztályba járnak, ahol a tannyelv a kisebbség anyanyelve. A többségi nyelvet egyáltalán nem, vagy csak alig, alacsony határfokon oktatják. Az eredmény: egynyelvűség a kisebbség nyelvén.¹⁵

Kétnyelvű oktatás, mely egynyelvűséget eredményez: az ún. *átirányítási, alámerítési és az anyanyelv-megőrzési* programok.

Az *átirányítási* program lényege, hogy az oktatás kezdetben a kisebbség anyanyelven folyik, majd fokozatosan kétnyelvűvé válik (egyes tantárgyakat anyanyelven, másokat a többségi nyelven oktatnak), egészen addig, amíg a kisebbségi tanulók többé-kevésbé elsajátítják a többségi nyelvet, majd a tanulókat átírányítják a többségi egynyelvű oktatásra.¹⁶

Az *alámerítési program* célja, hogy a többségi diákoknál kialakítsa a kétnyelvűséget, ám a kisebbségi és a többségi tanulók között egyfajta toleranciát próbál kialakítani azáltal, hogy a többségi tanulók tanulnak a kisebbség nyelvén, anyanyelvüket pedig tantárgyként oktatják nekik. Mivel többségi anyanyelvű tanulókról van szó, anyanyelvük egyben a környezeti nyelv is, így megvan az iskolán kívüli támogatottsága is.¹⁷

A másik program, amelynek során szintén kétnyelvűség alakítható ki, az *anyanyelv-megőrzési* program. Lényege, hogy a kisebbségi tanulóknál úgy alakít ki kétnyelvűséget, hogy a kisebbségi tanuló emellett megtartja és megőrzi anyanyelvét.

¹³ Hátránya: a többségi tanulók nem ismerkednek intézményes formában a velük együtt élő kisebbségek nyelvével, kultúrájával, s így az iskola nem is alakít ki toleranciát a kisebbségek irányában, nem közvetít ismereteket a kisebbségekről, pedig egy közösség megismerése jelentősen csökkentheti a vele szemben táplált negatív előítéleteket. Ld. Beregszászi–Csernicskó, 2006

¹⁴ Hátránya: A modell azt sugallja a kisebbségek számára, hogy a többségi nyelv és kultúra magasabb rendű, értékesebb, mint az általa használt nyelv.

¹⁵ Hátránya és társadalmi célja: a kisebbség szegregációja, elszigetelése a többségi közösség gazdasági, kulturális és nyelvi pozícióinak megtartása.

¹⁶ Hátránya: a kisebbség számára azt sugallja, hogy anyanyelve és kultúrája megtartása csak átmeneti állapot, az érvényesüléshez a többségi nyelv és kultúra átvétele a megoldás.

¹⁷ Hátránya: nem ismerik meg az iskolában saját kultúrájukat.

Az oktatás tannyelve a kisebbségi nyelv, s erre alapozva oktatják tantárgyként a többség nyelvét, a kisebbségi nyelvet oktató tanárok segítségével.

A program eredményes, ha szem előtt tartja a következőt: „a tanuló akkor tudja a legsikeresebben elsajátítani a második nyelvet, amikor az elsődleges cél nem maga a nyelvtanulás, hanem a számára érdekes témákról való kommunikáció gyakorlása. Fontos módszertani elv, amely az első nyelv elsajátításának megfigyeléséből is következik, hogy az osztályban az aktivitásnak a kommunikációra kell támaszkodnia, és a tanulók közléseinek értékelése inkább a tartalom, és kevésbé a grammatikai formák helyességének elbírálásában történjék.”¹⁸

Az eddig kínált lehetőségek és hatásaik a kárpátaljai magyar közösség nyelvére és társadalmi mobilitására

Kárpátalja olyan anyanyelvű iskolahálózattal rendelkezik, mely az itteni magyaroknak az óvodától a felsőoktatásig biztosítja az anyanyelvi nevelést, az anyanyelven való tanulás lehetőségét.¹⁹

A 90-es évek elején Ukrajnában a magyar nyelvű iskolai oktatás a magyarul tanulni vágyó diákok számára elérhető volt. A magyarul lakta települések mindegyike rendelkezett magyar nyelvű óvodával, iskolával (kivéve a szórványmagyarság problémáit). A magyar nyelvű önálló felsőoktatási intézmény pedig az 1996-tól működő *II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola* (továbbiakban: *KMF*) létrehozásával valósult meg.²⁰

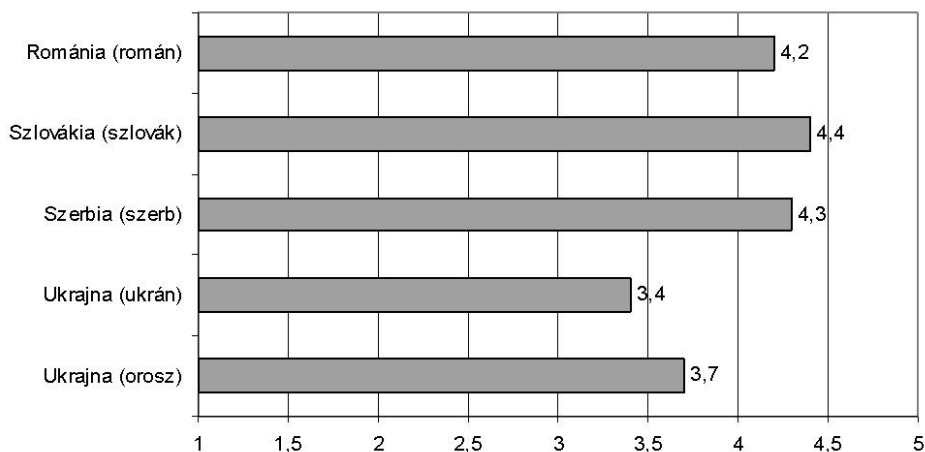
Mindamellett, hogy a kárpátaljai magyarok anyanyelvükön tanulhattak, az államnyelv oktatásának a hatékonysága a nemzeti iskolákban nem működött jól. Az ukrán nyelv oktatásának körülményei (az állam által előirányozott oktatási modell és cél) az ún. *szegregációs modellre* hasonlított,²¹ a kisebbség szegregálásának, elszigetelésének, esélyegyenlőségének a megvonása céljából. Épp ezért érthető (és a már fentiekben vázolt helyzetnek köszönhetően), hogy a kárpátaljai magyar közösség önbevallása szerint sem beszéli jól az államnyelvet, illetve a Kárpát-medence magyar régiói közül szintén nálunk a legalacsonyabb az államnyelvet beszélők száma is.

¹⁸ Göncz, 1995

¹⁹ A kárpátaljai magyar oktatási intézmények szerkezetéről és felépítéséről ld. Beregszászi – Csermicskó – Orosz, 2001; Orosz, 2005, 2007

²⁰ A magyarul is oktató felsőoktatási intézményekről ld. Ferenc, 2009

²¹ A *szegregációs* program lényege, hogy a kisebbségi tanulók homogén osztályba járnak, ahol a tannyelv a kisebbség anyanyelve. A többségi nyelvet egyáltalán nem, vagy csak alig, alacsony határfokon oktatják. Az eredmény: egyanyelvűség, a kisebbség nyelve. Ld. Beregszászi – Csermicskó – Orosz, 2001; Göncz, 1995



2. táblázat A Kárpát-medencei magyarok államnyelv-ismeretének foka, önbevallás
(Forrás: Kárpát Panel, 2007)

Nyelvi és oktatási céljaink ismeretében a kárpátaljai magyar társadalmi és érdekvédelmi szervezetek – Magyarország segítségével, annak érdekében, hogy a kárpátaljai magyar tananyelvű és magyarul tanuló diákoknak ne a szegregáció legyen az osztályrészük – számos olyan lépést tettek, melyek segítségével az ukrán nyelv oktatását a magyar tananyelvű iskolákban szerették volna orvosolni, javítani.²²

Míg a függetlenedés első időszakában (1991-1996) az ukrán állam a *szegregációs oktatási modellt* kínálta a kisebbség számára, az utána következő években fokozatosan az *átírányítási (tranzitív)* oktatási modell bevezetésére történtek kísérletek.²³

A modell lényege, hogy az oktatás kezdetben a kisebbség anyanyelvén folyik, majd fokozatosan kétnyelvűvé válik, egészen addig, amíg a kisebbségi tanulók többé-kevésbé elsajátítják a többségi nyelvet, majd a tanulókat fokozatosan átírányítják a többségi egy nyelvű oktatásra, esetleg meghagyva tantárgyként az anyanyelvet és a nemzeti irodalmat.²⁴

²² A probléma orvoslására a kárpátaljai magyar és a magyarországi érdekvédelmi, politika szervezetek is magukra vállalták az ukrán nyelv oktatásának a javítását. Így indulhatott meg a főiskolán az ukrán nyelv és irodalom szak, ahol magyar anyanyelvű diákokat képeznek ukrán nyelv oktatására alkalmas pedagógusokká. (Főiskola Évkönyve) Továbbá elkészült az ukrán–magyar, magyar–ukrán szótár is. Számos módszertani segédeszköz jelent meg (pl. Panykó–Kuhta: *Tanuljunk ukránul*, Kárpát Mihály: *Beszélgünk ukránul*. Nyíregyháza, 2000)

²³ Ld. részletesen az erről szóló dokumentumokat és elemzéseket: Orosz, 2007. A kisebbségek elleni nyílt és burkolt támadások – miszerint a kisebbségi osztályokban kezdetben csak meghatározott tantárgyakat kell ukránul tanítani, majd később fokozatosan a felsőoktatás tananyelve is az ukrán lesz – az 1997-1998-as években kezdődtek.

²⁴ Vö. Csernicskó, 2009

Az oktatási modell kapcsán azonban fordulópontot jelentett a 2008-ban megjelent 461-es számú miniszeri rendelet, melynek értelmében kötelezővé tették (az oktatás tannyelvétől függetlenül) minden diák számára az ukrán nyelven való érettségit (mely egyben a felsőoktatási intézménybe való bekerülést is jelenti). A cselekvési terv alapján 2008. szeptember 1-től a nemzetiségi nyelven oktató iskolák 5. osztályaiban Ukrajna történetét két nyelven kell oktatni: anyanyelven, illetve ukránul (a fakultatív órák terhére). A 6. osztályban (2009. szeptember 1-től) már csak ukrán nyelven kell oktatni ezt a tárgyat. A 6. osztályban a földrajzot kell két nyelven oktatni, 7-ben a matematikát, majd a következő osztályban teljesen át kell állni ezen tantárgyak államnyelven történő oktatására. A 10. osztályokban – a 2010-től már minden tárgyból kötelezően ukrán nyelvű emelt szintű érettségi és egyben felvételi vizsgákra való felkészülés jegyében – szeptembertől két nyelven kell oktatni Ukrajna történetét és a matematikát, a 11. osztályban a 2009-es tanévkezdéstől két nyelven a matematikát, és csak államnyelven egy, a tanulók által választott tantárgyat.²⁵

Az említett rendelet értelmében, a 2009-2010-es években minden érettségi, s egyben felvételi vizsgát már ukrán nyelven kellett volna letenni. Azonban a fentiekben vázolt oktatási modelleket, az oktatáspolitikát és a többségi állam oktatáspolitikusainak (vagy a jelenleg hatalmon lévő kormány vezetőinek) nézeteit ismerve nem meglepő, hogy az év folyamán számos pontban megváltozott a minisztérium álláspontja az érettségivel kapcsolatosan.²⁶ Hiszen a 2010. március 25-én megjelent 238-as számú rendelet (nákáz) több szempontból is kedvezett a kárpátaljai magyar tannyelvű érettségiző iskolások számára.

A rendelet VII. fejezetének 7.4-es pontja kimondja, hogy a „tesztírás nyelvét azok a személyek választják meg, akik kifejezték kívánságukat, hogy részt vesznek a külső értékelésen.” Továbbá az érettségi feladatlapokat lefordítják (az ukrán nyelv és irodalom, valamint az idegennyelv-vizsgák kivételével) krími tatár, moldáv, lengyel, orosz, román és magyar nyelvre. Az egyetemekre és főiskolákra jelentkezőknek az emelt szintű érettségien szerzett pontjai mellé az érettségi bizonyítvány átlagát is hozzáadják, és azok a diákok, akik nem érték el az ukrán nyelv és irodalom vizsgán a minimális 124 pontot, azok is begyűjthetik felvételi kérelmüket felsőoktatási intézményekbe, abban az esetben, ha a szaktantárgyból tett vizsgájuk nem lett kevesebb 170 pontnál. A reál szakokra jelentkezők esetében pedig az ukrán nyelv és irodalom tárgyból a ponthatárt a minimálisra csökkentették.²⁷

²⁵ Vö. Csernicskó, 2009

²⁶ Ukrajnában 2010 februárjában elnökválasztást tartottak, melynek győztese az oroszbarát Viktor Janukovics lett. Az elnökválasztást követően az *Ukrán Oktatási és Tudományos Minisztérium* vezetőjét, Ivan Vakarcukot leváltották miniszeri posztjából, s helyére Dmitro Tabacsnikot nevezték ki.

²⁷ www.testportal.gov.ua. *Kárpáti Igaz Szó*, VI. évf. 51-52 sz. 5. o. Idén Kárpátalján a több mint 1 100 magyar végzősből mindössze 424-en kérték anyanyelvükön a tesztkérdéseket, ami majdnem kétszázzal kevesebb, mint a tavalyi évben (608).

A tannyelv hatása és betöltött szerepe a kisebbségi közösségek nyelvhasználatában

A kárpátaljai magyar kisebbség megmaradása, társadalmi mobilitása szempontjából fontos szerepet tölt be az anyanyelvű iskolahálózat megléte.²⁸ Hogy iskolahálózatunk továbbra is megmaradjon, működjön, s valóban a helyi magyar kisebbség anyanyelvű nevelését és anyanyelven való tanulásának, a közösség helyi értelmiségeinek a kinevelését és utánpótlását legyen lehetősége biztosítani, számos oktatási, politika, és társadalmi tényező befolyásoló hatásával kell szembenéznünk és reagálnunk.

Az egyik ilyen befolyásolási tényező az oktatás is, melynek számos eleme és intézkedése hatással volt a kárpátaljai magyar szülőkre az iskola tannyelvének megválasztásakor.

Ma már statisztikai adatok bizonyítják,²⁹ hogy Ukrajnában az egynyelvű nemzetállam kialakítására irányuló oktatástervezési lépések hatással vannak (olykor rejtett módon) a kárpátaljai magyar szülőkre az iskola tannyelvének megválasztásakor. Ez a hatás a kárpátaljai magyarság szempontjából negatív folyamatokat indított be: az asszimiláció várható felgyorsulását az ukrán tannyelvű iskolai képzés választása által.

Eddigi kutatási eredményeimből kiderült, hogy az alábbi tényezők befolyásolják a megkérdezett kárpátaljai magyar szülőket az elemi iskolai tannyelvválasztás kapcsán:

- szociális tényezők (vegyes házasság, vallás, anyagi helyzet);
- a társadalmi mobilitással összefüggő sztereotípiák (könnyebb lesz a továbbtanulás, könnyebben kap munkát, ha tudja az államnyelvet);
- a nyelvtudás megszerzésének az igénye;
- valamint az oktatás színvonala.³⁰

Az anyanyelvű oktatással, a tannyelvválasztással és annak társadalmi következményeivel kapcsolatosan számos kutatási eredmény áll rendelkezésünkre.³¹ Ezek alapján néhány gondolat az iskolai tannyelv-választásról és lehetséges hatásairól a kárpát- medencei magyar kisebbségi régiók viszonylatában:

- a tannyelv hatással lehet a hallgatók szakmai tudásának elmélyült/felszínes elsajátítására (felszíni/vagy kommunikatív kompetencia);

²⁸ Vö. Csernicskó, 2008

²⁹ A Beregszászi Járási Közigazgatási Hivatal adatai szerint például a járásban 2005-ben magyar tannyelvű iskolában 5 541-en tanultak, ukrán tannyelvűben 1 326-an, 2008-ban viszont ez a szám a magyar tannyelvűek esetében 4 624-re csökkent, miközben az ukrán nyelven tanulóké 1 635-re nőtt. Hasonló mutatható ki az első osztályba beiratkozott gyerekek esetében is. A Beregszászi járásban 2005-ben 128 gyermek ukrán nyelven, illetve 466 magyar nyelven kezdte meg az első osztályt. 2008-ban ukrán tannyelvű iskolába 221 gyermeket írtattak be, magyar tannyelvűbe pedig 365-öt.

³⁰ Séra, 2009

³¹ Pl: A Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottságának felkérésével és támogatásával 2009-ben egy tájékoztatófüzetet jelentetett meg négy határon túli magyar kisebbségi régióban (Kárpátalja, Drávaszög, Muravidék, Burgenland). A tájékoztató füzet egy útmutató, melynek célja volt, hogy a kisebbségi magyar közösségnek – kitérve részletesen az adott régió társadalmi, politikai és nyelvi sajátosságaira is – ismeretterjesztő módon, az ismert kutatási eredményekre támaszkodva magyarázza a tannyelvválasztás nyelvi és társadalmi következményeit.

- a tannyelv a megszerzett tudást és a munkaerőpiacon való elhelyezkedést is befolyásolhatja;

- elérhető az egy-/vagy kétnyelvűség;

- az identitás megerősítésére és/vagy gyengítésére is hatással van.³²

A tannyelv megválasztása és lehetséges hatásai, a különböző oktatási modellek kínálta lehetőségek mellett, a 21. században ma már az értelmiséggel szemben alapkövetelménynek számít a többnyelvűség. Az állam nem hivatalos nyelvét beszélők számára (mint amilyen a Kárpátalján élő magyar közösség is) – ahhoz, hogy megtartsák identitásukat, többnyelvűek legyenek, az európai munkaerőpiacon valóban megállják a helyüket – hármas javaslat tehető Szépe György szerint: a) megfelelő anyanyelvi nevelés; b) a 'hivatalos nyelvnek' második nyelvként történő eredményes elsajátítása; c) valamint egy, a számukra speciálisan kialakított idegennyelv-tanítási rendszer.³³

A kisebbség céljaival kapcsolatosan Bartha Csilla is így fogalmaz: „A nyelvi kisebbségek számára célként kitűzött, a mindkét nyelv magas szintű tudásán alapuló kétnyelvűséget kisebbségi helyzetben dolgozó szakemberek (...) túlzott idealizmusnak tekintik, s megállapítják, hogy a kétnyelvűség tartós fennmaradásának is a kisebbségi nyelv dominanciája a záloga, tehát a kisebbséginyelv-domináns bilingvizmus, hiszen ekkor a legkevesebb az esély egy új, nyelvcsereben végződő egynyelvűség létrejöttére.”³⁴

Hogyan érhetjük el ezt? A kárpátaljai magyar közösség reális célja mindezek tudatában az, hogy az úgynevezett *anyanyelvdomináns hozzáadó (additív)* kétnyelvűséget alakítsa ki a kisebbségi tanulók esetében. Ez pedig azt jelenti, hogy a gyerek az anyanyelvre megtartása mellett sajátítja el a többségi nyelvet olyan szinten, amely lehetővé teszi a társadalmi integrációt, ám nem veszélyezteti anyanyelvre megtartását.³⁵

A kutatásról, a kutatás résztvevőiről

Vizsgálatomat Kárpátalja egyetlen magyar többségű városában, Beregszászban végeztem, ahol az előző évekhez viszonyítva jelentősen csökkent a magyar anyanyelvű elsős diákok aránya, akik magyar tannyelvű iskolában kezdhették meg tanulmányaikat a 2009-es évben.

Ennek egyik oka épp Beregszász város magyar többségűsége lehet, melynek köszönhetően az anyanyelv támogatottsága az iskolán kívül is megvan. A másik ok pedig, szintén a viszonylagos többségi helyzetből fakadóan, az államnyelv nem megfelelő szintű ismerete a beregszászi magyarok esetében. Utóbbit sok szülő az ukrán tannyelvű

³² Göncz, 2009

³³ Szépe, 1984

³⁴ Bartha, 2003: 60. vö. Csernicskó, 2008, Lanstyák, 2002

³⁵ Csernicskó, 2008

iskola választásával igyekszik orvosolni, mondván, a magyar nyelv támogatottsága a családban és a környezetben úgyis megvan.³⁶

Jelen elemzés egy három éve folyamatban lévő kutatás legújabb eredményeiről számol be. A vizsgálat célja, hogy (Beregszász példáján) feltárja és ismertesse az elemi iskolai tannyelvválasztás lehetséges következményeit, s hogy ezen választások milyen hatással lehetnek a kárpátaljai magyarság társadalmi mobilitására, identitására, s hogyan függ ez sok esetben össze jövőbeli megmaradásunkkal is.

A kutatás empirikus vizsgálatra épül, mely során a problémát gyakorlati szempontból (tanárokkal és szülőkkel készített interjúk alapján) is megvizsgálom.

A kutatás helyszínéül egy-egy magyar, és egy-egy ukrán tannyelvű iskolát választottam: *4-es sz. Kossuth Lajos Középiskola* (magyar tannyelvű), *Beregszászi 1-es sz. Általános Iskola* (ukrán tannyelvű), *Beregszászi 6-os sz. Általános Iskola* (magyar tannyelvű), *Beregszászi 5-ös sz. Középiskola* (ukrán tannyelvű). Mind a négy intézményben első osztályban tanító tanárokkal, és az osztályban tanuló elsős diákok szüleivel készítettem irányított beszélgetéseket.

Az interjúk elemzése

A mélyinterjúk elemzése más-más társadalmi és nyelvi problémákra enged következtetni. Épp ezért célszerűnek tartottam, hogy először a tanítókkal készült interjúkat elemezve ismertessem a kárpátaljai magyar elemi iskolai oktatás jelenleg érvényes helyzetét és problémáit; majd pedig ennek gyakorlati következményeit, azokat az érveket vizsgáljam a szülőkkel készített interjúkból, amelyek tannyelvválasztási döntéseiket befolyásolták.

Jelen dolgozat elméleti részéből kiderült, hogy a kárpátaljai magyar közösség egyik legfontosabb jelenlegi problémája a hiányos államnyelv-ismeret, az államnyelv magyar iskolákban való oktatásának eredménytelensége, és ennek a felsőoktatásban való részvételre és a mobilitásra kiható következményei.

Mivel az interjúk elemzése számos pontból engedi láttatni a tannyelvválasztás problematikáját, ezért – a fentiekből kiindulva – azon részekre szeretnék kitérni, amelyek az oktatáspolitikai döntések esetleges következményeként alakultak át/(ki) az adott intézményekben, oktatási modellekben, tanári stratégiákban, módszerekben az államnyelv oktatásának vonatkozásában.

Beregszászban a magyar szülők a következő nyelveket tanító/közvetítő iskolák közül választhatnak:

1. Olyan intézmény, ahol az oktatás nyelve az anyanyelv (a magyar); az államnyelvet (ukrán) és egy (vagy két) idegen nyelvet (pl. angol, német) tantárgyként oktatják. A

kutatópontjaim közül ilyen a *Beregszászi 4-es sz. Középiskola*, valamint a *Beregszászi 6-os sz. Általános Iskola*.

2. Olyan intézmény, ahol a tannyelv az államnyelv (az ukrán), a kisebbség nyelvét (a magyart) tantárgyként oktatják; továbbá egy (vagy két) idegen nyelv is szerepel a kötelező tantárgyak között. A kutatópontjaim közül ilyen a *Beregszászi 5-ös sz. Középiskola*.

3. Azok az ukrán tannyelvű iskolák, melyekben egyáltalán nem oktatják a kisebbség nyelvét; egy (esetleg két) idegen nyelv tantárgyként való tanulása pedig kötelező. A kutatópontjaim közül ilyen a *Beregszászi 1-es sz. Általános Iskola*.

A magyar tannyelvű iskolában tanító pedagógusokkal készített interjúk elemzése

A továbbiakban az interjúkból azokat a főbb gondolatokat és tendenciákat emelem ki, alátámasztva a vonatkozó interjúrészletekkel, melyek befolyásolják az államnyelv oktatásának színvonalát és eredményességét az elemi iskolai osztályokban, illetve közvetve befolyásolják a szülők tannyelvválasztási stratégiáit.

1. Elvben változott az államnyelv oktatásának a módszere (nem grammatika központú, hanem beszédképesség-fejlesztő oktatás).

„Meg kell szeretetni az ukrán nyelvet a magyar anyanyelvű diákokkal, nem kell rájuk erőszakolni azt a nyelvet, hogy tanuld meg. Kötetlenül kell őket inkább tanítani, meg kell szeretetni, s nem anyanyelvi szinten kell először is velük megtaníttatni, hanem mint idegen nyelvet, második nyelvként tanítsuk őket meg, mert akkor egyszerűen megutálják azt a nyelvet. A szabályokat pl. alsó osztályban egyszerűen ki kellene iktatni, ez több tanárnak is a véleménye. Mert a gyerekek meg kell magyarázni, az anyanyelvén nem érti meg, akkor egyszerűen nehézségei lesznek aztán.” (B,M, 4-es sz. KI)³⁷

A megkérdezett tanító hozzátette továbbá, hogy több befolyásolási tényező hatása és függvénye az, hogy mennyire és hogyan sajátítja el a diák az államnyelvet: nyelvérzék, szociális háttér (a szülők foglalkoznak-e a gyerekekkel, beszélnek-e az államnyelvet). A legfontosabb azonban, hogy a grammatikai megközelítésű nyelvtanulás helyett meg kell szeretetni a diákokkal az államnyelvet, és bővíteni kell a szókinccset, a nyelv használatának elsajátítására kell törekedni.

³⁷ A továbbiakban az interjúkból idézett válaszok dőlt betűvel olvashatók, az idézett utáni zárójelben először a város nevének betűjele (B=Beregszász) olvasható, majd hogy milyen tannyelvű iskolában készített interjúról van szó (M=magyar, U=ukrán), illetve annak az oktatási intézménynek a neve rövidítve, ahol készült az interjú.

Hasonló választ kaptam a *Beregszászi 6-os sz. Általános Iskola* pedagógusától is, aki elmondta, hogy az adott oktatási intézményben egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek az ukrán nyelv oktatására, s már nem úgy oktatják az államnyelvet, mint pár évvel ezelőtt. Azonban a diákok államnyelvhez fűződő viszonyáról (ami lényegesen megnehezíti az oktatás eredményessé tételét) a következőket mondta:

„...az ukránnal meg úgy állnak, hogy nem szeretik. Így konkrétan nem szeretik, és ez van. Rejtély, pedig érdekesen tanítják már, nem lehet azt mondani.” (B, M, 6-os sz. AI)

Az interjúból ugyan nem vonhatunk le szélesebb körű következtetéseket, azonban mindenképp megállapítható, hogy a kárpátaljai magyar érdekvédelmi szervezetek, politikai pártok és a *KMF* bázisán működő (*Hodinka Antal Intézet, Lehoczky Tivadar Intézet*), illetve általuk létrehozott munkacsoportok munkája lassan beérni látszik. Hiszen részben az ő munkájuknak köszönhetően számos, az ukrán nyelv oktatását segítő módszertani segédeszköz készült és készül, számos pedagógus-továbbképzés megrendezésére került sor, illetve számos olyan kutatás és tanulmány látott napvilágot az elmúlt években, melyek mindenképp hozzásegítették a kárpátaljai magyar pedagógusokat az államnyelv oktatásával és az anyanyelvi neveléssel kapcsolatos szemléletváltáshoz.³⁸

2. Felemelték az ukrán nyelv óraszámait az adott intézményekben

„Minden osztályra van egy-két óra, amit az iskola úgy használ fel, ahogyan ő szeretné. És ezt az iskola nem anyanyelvre adta, nem matematikára. Mivel 10 év alatt először fordul elő, szerintem régebben sem fordult elő, hogy ilyen kevés gyerek legyen első osztályba. S úgy döntött az igazgatóság, hogy ez az egy óra menjen az ukránra, fejlesszük az ukránt jobban. Ha meg akarunk maradni, akkor igen, a magyar órák kárára muszáj az ukránt felemelni.” (B, M, 6-os sz. AI)

Mindenképp meg kell említeni itt is, hogy a 2009/2010-es tanévben jelentősen csökkent az adott magyar tannyelvű első osztályokban a diáklétszám (az iskolák a korábbi évekkel ellentétben nem tudtak párhuzamos osztályokat indítani). Épp ezért a megváltozott helyzetre az intézmények, a pedagógusok is valamiképp reagálnak, reagálni kénytelenek, s ennek hatására a *6-os sz. Általános Iskolában* felemelték az ukrán nyelv óraszámait, ezzel is arra motiválva a szülőket, hogy válasszák a magyar iskolát, hisz itt is elsajátíthatja gyermekük az államnyelvet, nem csak az ukrán tannyelvű iskolákban.

Ezzel kapcsolatosan a megkérdezett tanító még hozzáfűzte, hogy mindenképp változtatni kell az oktatási rendszeren, szerinte mindenképp el kell érni azt, hogy azok a diákok, akik magyar tannyelvű iskolába járnak, megfelelő szinten elsajátítsák az államnyelvet, hiszen ha ez nem történik meg

³⁸ Kótyuk, 2006; Dzsanda, 2008; Барань–Лібак, 2009; Маргітич–Гіреш К.–Гіреш Е., 2009; Маргітич, 2009

„...akkor önmagától meg fog szűnni a magyar iskola, a magyar nyelvű oktatás. Mert a szülő annyira meg van rémülve, hogy inkább a gyereket beadja ukrán osztályba. Tehát, ha ez nem változik, nem találnak ki valamit, vagy nem találunk ki valamit, akkor sajnos nem lesz jó.” (B, M, 6-os sz. ÁI)

3. A diákok az iskolába minimális államnyelvismeret nélkül érkeznek

„Nem minden szülő tud segíteni, mert nagyon sok szülő még abban az időben tanult, hogy orosz volt a második nyelv a magyar iskolákban.” (B, M, 4-es sz. KI)

A fentebb vázoltak alapján a kárpátaljai magyarságnak az a generációja, akiknek a gyerekeik épp most járnak első osztályba, nem birtokolják az államnyelvet megfelelőképp. Hiszen épp az említett generáció az, aki még egyik nap orosz nyelvet tanult kötelezően az iskolában, másik nap már a független Ukrajnában ébredt, ahol a kötelező hivatalos nyelv az ukrán lett. Ebből kifolyólag az orosz nyelvet ismerik jobban (vagy az esetek többségében se az orosz, se az ukránt), így nem tudnak a gyerekeiknek segíteni az államnyelv elsajátításában, a házi feladatok elkészítésében úgy, mint az anyanyelv vagy a matematika esetében esetleg igen. Ez a tényező szintén nehezíti az államnyelv oktatásának eredményességét.

4. Az interjú folyamán néhány gyakorlati tapasztalatra is kitértek a pedagógusok.

Ezek közül két fontos dolgot szeretnék kiemelni. Az egyik megkérdezett tanító jelenlegi első osztályában tanul egy olyan kisfiú, aki ukrán tannyelvű iskolában kezdte el a tanítási évet, de később a szülők (mivel a gyerek nem tudott haladni) a magyar tannyelvű iskolába irányították át. Ezzel az esettel kapcsolatban mondja adatközlőm a következőket:

*„Egyszerűen nem tudott haladni a társaival, nem értette, hogy a tanár mit akar tőle. Leültették a hátulsó padba: „**ha haladsz, haladsz, ha nem, pedig maradsz**” módszerrel. Mert nem értette a gyerek, hogy mit akar a tanárnő mondani. Szóval nem tudták egymást megérteni ez a lényeg. Teljesen elment a gyerekeknek a kedve a tanulástól, s tanulni sem akart.” (B, M, 4-es sz. KI)*

A tanárnő elmondta, hogy a gyerek szülei is magyar anyanyelvűek, és sajnos nem tudtak segíteni abban, hogy a gyermekük diáktársaival együtt haladjon a tananyagban (ami természetesen ukrán nyelven közvetítődött). Hiszen a gyerek nem értette, mit mond a tanár, a tanár pedig nem értette, mit mond a diák. Az elmondottak alapján a gyerek a magyar iskolába történő átiratkozás után felzárkózott, s együtt tudott haladni diáktársaival a tanórákon és a tananyag elsajátításában.

Ez a gyakorlati tapasztalat megerősíti azt a tudományosan már bizonyított és jelen munka bevezető, elméleti részében is tárgyalt tényt, hogy nyelvészeti és

pszichológiailag is igazoltan, az elemi iskolás gyermek számára az anyanyelven való tanulás a legkedvezőbb.

A másik momentum pedig a következő: azok a magyar anyanyelvű diákok haladnak eredményesen az ukrán tannyelvű iskolákban, akikkel foglalkoznak a szülők, illetve azok, akik megengedhetik maguknak anyagilag, hogy ukrán nyelvből korrepetálják őket.

„De akik erre nem képesek, azok valahogy nem igazán haladnak. Valahogy a kettő között vannak. Ez a probléma.” (BM, 4-es sz. KI)

Összefoglalóan, az elmondottakra hivatkozva úgy tűnik, hogy az ukrán nyelv oktatása terén valamelyest javult a helyzet a magyar iskolákban (nem grammatikai központú tanítási szemlélet dominál). Azonban a látszólagos javulás csak a későbbiekben fogja majd (reményeink szerint) éreztetni hatását.

Az ukrán tannyelvű iskolában tanító pedagógusokkal készített interjúk elemzése

Bevezetesként meg kell említenem két tényt: először, hogy ezeket az interjúkat ukrán nyelven kellett készítenem, hiszen a megkérdezett pedagógusok nem tudtak magyarul; másodszor azt, hogy mind a két intézményben több párhuzamos első osztály is indult a 2009/2010-es tanévben, mely osztályok mindegyikében tanulnak magyar anyanyelvű diákok. Azt a két osztályt, s a két osztályban tanító pedagógust választottam adatközlőnek, ahol a magyar anyanyelvű diákok száma a legnagyobb volt a többi osztályéhoz viszonyítva.

A továbbiakban azokat a főbb problémákat és tendenciákat emelem ki, melyek az ukrán tannyelvű iskolában tanuló magyar gyerekek eredményességét meghatározzák és befolyásolják.

1. Az adott osztályok magyar anyanyelvű diákjainak a létszáma

Mindkét ukrán tannyelvű iskolában magas a magyar anyanyelvű diákok létszáma az első osztályban, hiszen a *Beregszászi 5-ös sz. Középiskolában* 23 diákból 17 magyar anyanyelvű, míg a *Beregszászi 1-es sz. Általános Iskolában* a 26 diákból 13 magyar anyanyelvű. (A tanár elmondása alapján ezek közül 7-en egyáltalán nem értették az ukrán nyelvet a tanév elején.) A magyar tanulók többsége a Beregszász környékén lévő, többségében magyarok lakta településekből érkeztek az adott iskolákba, de sok diák tanul a városból is.

2. A magyar anyanyelvű diákok államnyelv-ismeret nélkül érkeznek az ukrán tannyelvű iskolákba

„Egy idő múlva automatikusan megértik, amit mondok, mert ha azt nézik, hogy a gyerekek felállnak, ők is felállnak velük. A második szemeszterben

már nagyon sokat megértene. Sokat megértene abból, amit hallanak az órákon.” (B, U, 5-ös sz. KI)

A válaszokból kiderül az is, hogy a magyar anyanyelvű diákok nagyon jól alkalmazkodnak, szorgalmasak. Azonban a tananyag elsajátításához szükséges közvetítő nyelvet nem birtokolják, a legalapvetőbb kommunikációs vagy köszönési formulákat sem értik meg eleinte, aminek következtében nem tudnak azonos szinten haladni ukrán anyanyelvű diáktársaikkal.

„De nincs erre időnk az órán, hogy mindig fordítgassunk. Egy idő után majd elkezdenek felzárkózni. Az okosabb gyerekek, akik akarnak tanulni, felzárkóznak. De akik gyengébb felfogásúak, azok lemaradnak.” (B, U, 5-ös sz. KI)

A fenti idézet arra, a magyar gyerekeket egyértelműen negatívan sújtó sztereotípiára is rávilágít, mely szerint a kognitív és megismerő képességek (vagyis hogy a gyerek mennyire „okos”) a nyelvismeret függvényei lennének.

Az elmondottak alapján kiderült az is, hogy csak az a magyar anyanyelvű diák tud jobban haladni, akinek a szülei beszélnek ukránul, s tudnak a gyerekeiknek segíteni. Az ukrán iskolában tanító pedagógus véleménye alátámasztja a fent már idézett magyar tannyelvű iskolában tanító pedagógus véleményét is: csak akkor tudsz haladni az ukrán tannyelvű iskolában, ha: 1. a szülők jól beszélnek az államnyelvet; 2. a tanár el tudja magyarázni magyarul az óra témáját; 3. jó nyelvérzékük van a diákoknak. S ha nincsenek meg ezek a tényezők, akkor érvényesül a „*ha haladsz haladsz, ha nem lemaradsz*” (B, M, 4-es sz. KI) –elv.

3. A tanítók (mivel ukrán tannyelvű iskoláról van szó) nem ismerik a magyar nyelvet

A megkérdezett tanárok nem beszélnek a magyar nyelvet. Az osztályaikba járó magyar anyanyelvű gyerekek pedig nem tudnak kommunikálni ukránul; nem hogy a tananyagot, a legalapvetőbb dolgokat sem értik meg első osztályban. Ez egy olyan feloldhatatlan ellentmondás, mely az iskolaidő első szakaszában mindenképpen negatívan befolyásolja a magyar gyerekek eredményességét.

A Beregszászi 1-es sz. Általános Iskolában tanító pedagógus elmondása alapján – mivel ő nem beszél a magyar nyelvet – nem áll módjában lefordítani a tananyagot a magyar anyanyelvű diákoknak, viszont a

„... követelmények minden tanulóhoz egyformák. De mindnyájan tudjuk, hogy a magyar gyerekeknek nehezebb, ezért igyekszünk differenciált eljárást alkalmazni, nagyobb figyelmet fordítani az egyéni munkára a tanulókkal.” (B, U, 1-es sz. AI)

Hogy ezek pontosan milyen eljárások lehetnek a gyakorlatban, arra sajnos nem sikerült kézzelfogható válaszokat kapnom.

A másik ukrán iskolában tanító pedagógus megpróbálja az óravázlataiban a legfontosabb szavakat, fogalmakat magyarra lefordítani, illetve egy egészen sajátos, mondhatni abszurd dolog állt elő emiatt:

„Én nem értek magyarul, de van az osztályomban egy gyerek, aki jól tudja az ukrán nyelvet meg a magyart és az orosz is. És ha őt megkérem, akkor lefordítja nekem, amit mondok.” (BU, 5-ös sz. KI).

Mindkét tanár elmondta, hogy a legnagyobb problémát az jelenti, hogy a gyerekek azt sem értik, hogy a tanár mit mond nekik. Hiszen az

„ukrán gyerekek készen állnak arra, hogy átvegyék a tananyagot a könyvből, ők értik, de a magyar gyerekek erre nincsenek készen. Nekik nincs benne a tankönyvben, hogy ők magyarok, de ugyanaz a tankönyv van – a magyar gyerekek először meg kell értenie mit akarunk, s utána tudunk csak haladni, s a könyvet venni.” (B, U, 5-ös sz. KI)

Összegzőképpen megállapíthatjuk: vizsgálatunk alapján igazolást nyert, hogy az ukrán tannyelvű iskolákban magas azon magyar anyanyelvű diákok létszáma, akik az államnyelv ismerete nélkül érkeznek az iskolába, illetve az őket oktató tanárok nem ismerik a magyar nyelvet (s alapvetően ukrán anyanyelvű diákok tanítására vannak képesítve). Így a magyar gyerekek számos esetben hátrányba kerülnek, mind a tananyagban való haladással, mind az iskolai összeteljesítménnyel kapcsolatosan.

A magyar tannyelvű iskolában oktató tanárok elmondásai alapján megállapítható, hogy a magyar iskolákban (az állami oktatáspolitikai támasztotta társadalmi kihívásokra reagálva) elméletben változott az ukrán nyelv oktatásának színvonala: új módszerrel, szótárakkal és beszédközpontú tanítási módszerrel tanítanak, az eredményességre, a magyar gyerekek államnyelv-tudásának növelésére koncentrálnak.

Ha Ukrajna elmúlt 20 évére visszatekintünk, joggal tehetjük fel a kérdést: Lesz-e igény még arra a jövőben, hogy anyanyelvű iskolahálózat működjék Kárpátalján? Lehetőséget kap-e majd a jelenleg elemi iskolás magyar gyerek arra, hogy ukrán társai mellett az ukrán munkaeörpíacon versenyképes legyen?

Ha az ukrán tannyelvű iskolában tanító pedagógusok interjúit elemezzük, akkor megállapíthatjuk, hogy az adott első osztályos magyar anyanyelvű diákok nehéz helyzetbe kerülnek amiatt, hogy a tanárok nem ismerik a magyar nyelvet. De le kell azt is szögezni, hogy ez nem az iskola, vagy a tanító hibája. Ezek a pedagógusok ukrán anyanyelvű diákok oktatására vannak képesítve. A tannyelvet a szülők választották (olykor rejtett, meg sem fogalmazott motivációk alapján) gyerekeik számára, sok esetben nem gondolva annak következményeivel, hogy az ukrán tannyelvű iskolában a magyar anyanyelvű diákokra is azonos követelményrendszer, tananyag és tudás elsajátítása vár, mint ukrán anyanyelvű diáktársaikra.

Az első osztályos tanulók szüleivel készített mélyinterjúk elemzése

Az előző években már kísérletet tettem arra, hogy kisgyermekes szülőkkel készített interjúk alapján megpróbáljam feltérképezni a szülők döntési motivációt az iskola tannyelvének a megválasztásában.³⁹ Azóta eltelt egy év, s bebizonyosodott, hogy az oktatás, a kormány bizonytalansága, az oktatási rendeletek sugallta álláspontok hatással voltak a Beregszászban tanuló első osztályos szülők tannyelv választási döntéseire. A felmerülő helyzetre nemcsak az oktatási intézmények, a tanárok, hanem szülők is reagáltak. Az interjúk elemzésével szeretném bemutatni, hogy a magyar szülők milyen motivációk hatására választották az ukrán tannyelvű iskolát, vagy épp a politika befolyásolása ellenére mégis a magyar tannyelvű iskolát.

Motívumokba foglaltam össze mind a magyar tannyelvű, mind pedig az ukrán tannyelvű iskolában tanuló gyerekek szüleinek tannyelv választási döntéseit befolyásoló tényezőket.

A magyar tannyelvű iskolában tanulók szülői interjúi alapján az alábbi tannyelv választási döntések motívumaira lehet következtetni: *rejtett kompenzáció, magyarországi továbbtanulási cél, magyar nyelven való tanulás fontossága.*

Rejtett kompenzáció

*„Mert én orosz iskolába jártam, s nekem nagyon nehéz volt, mert ott az osztálytársaim mindig **lemágyárkáltak**. Én mindig **mágyárká** voltam. Meg nehéz is volt, úgy első meg második osztályba, nem értettem úgy bedobtak orosz iskolába. Mindegy, hogyha angol iskolába adja az ember, ugyanúgy. Nehéz volt.” (B, M, Sz, 6)⁴⁰*

Mivel a szülő elmondásai alapján az orosz és az ukrán nyelvet az orosz tannyelvű óvodában, majd később orosz tannyelvű iskolában sajátította el, ezért számos nehézséggel, olykor kudarcélménnyel kellett szembenéznie, amitől a gyermekét meg szeretne volna kímélni azáltal, hogy magyar tannyelvű iskolát választ számára. Viszont a tannyelvvel kapcsolatosan azt is meg kell említenem, hogy a gyerekek az ukrán tannyelvű óvodát választotta, s az óvodai csoporttársai közül csak az ő gyereke kezdte meg tanulmányait magyar tannyelvű iskolában.

Magyarországi továbbtanulási cél

„Szeretném, ha továbbtanulna, mert a nővérem is Magyarországon tanult, most már Németországba lakik, aztán gondolom ő is ott folytatja.” (B, M, Sz, 6)

³⁹ Séra, 2009

⁴⁰ A továbbiakban az interjúkból idézett válaszok dőlt betűvel olvashatók, az idézet utáni zárójelben először a város nevének betűjele (B=Beregszász) olvasható, majd hogy milyen tannyelvű iskolában készített (M=magyar, U=ukrán), illetve az, hogy szülői (SZ) interjúról van szó, valamint az iskola számának jelölése.

Sok esetben amiatt, hogy Ukrajnában bizonytalan az oktatás stabilitása, az oktatás kimenete, a felsőoktatásba való bekerülés lehetősége, a szülők azt érzik, hogy gyerekeik nem fognak tudni érvényesülni az országban, ezért a jobb boldogulás reményében a magyarországi továbbtanulást választják továbbtanulási célként gyerekek számára.

Magyar nyelven való tanulás fontossága

„Hát nem tudom, szerintem egyértelmű, anyanyelvén kell az óvodát meg az iskolát is a gyerekeknek.” (B, M, Sz, 4)

A szülői véleményben, az interjú további részében is, többször szerepel az anyanyelvű tanulás fontossága. Elmondásai alapján ő is és a felesége is anyanyelvén tanult, mindketten értelmiségiek, s szeretnék, ha gyermekük továbbtanulna, s ezért a magyar tannyelvű iskola választását tartották célszerűnek a gyerek jövőbeli boldogulása érdekében.

Egy másik szülői vélemény hasonlóképp fontosnak tartotta a magyar tannyelvű iskola választását:

„Én magyarba szerettem volna, mert én hiszem azt, hogy ha minden magyarul megy, akkor többet meg tud tanulni, mint akármilyen jól beszélt idegen nyelven.” (B, M, Sz, 4)

Az interjúk alapján mind a két szülő szeretné, ha továbbtanulna a gyereke, ha valamilyen felsőoktatási intézményben szerezhetne diplomát, és ennek nem látják akadályát abban, hogy magyar tannyelvű iskolát választottak, bíznak az anyanyelven való tanulás eredményességében.

Az ukrán tannyelvű iskolában tanulók szülői interjúi alapján az alábbi tannyelv-választási döntések motívumaira lehet következtetni: *nyelvtudás megszerzése, társadalmi mobilitás (ukrán nyelven fog csak tudni érvényesülni), magas szintű tudás megszerzése.*

Nyelvtudás megszerzése

„Magyar volt csak a községbe, magyar iskolába jártak egy évig, majd átadtuk ide, hogy tanulja a nyelvet, muszáj.” (B, U, Sz, 5)

A szülő válaszából kiderült, hogy a gyerek magyar nyelvű községben járt óvodába és az elemi iskola első osztályába is. S mivel nem sajátította el megfelelőképp az ukrán nyelvet, úgy döntöttek, hogy Beregszászban, egy ukrán tannyelvű iskolában fogja folytatni tanulmányait. S mivel ukrán tannyelvet választott gyereke számára, ezért, hogy a gyerek minél jobban elsajátítsa az államnyelvet, már a családban is többször beszélnek ukránul.

Társadalmi mobilitás (ukrán nyelven fog csak tudni érvényesülni)

„Meg kell, az nélkülözhetetlen, már ha itt akarnak élni. Mert fontos, egyszerűen. Tudja az ukrán nyelvet, mert az nélkülözhetetlen.” (B, U, Sz, 5)

„Mert gondoltuk, hogy Ukrajnában csak ukrán nyelven fog elérni valamit, hogyha felnő.” (B, U, Sz, 1)

A szülők az államnyelv elsajátításában látják gyermekük érvényesülését, boldogulását. Hiszen ha azt szeretnék, hogy gyermekük Ukrajnában éljen, elérjen valamit az életben, annak elengedhetetlen feltétele az államnyelv-tudás megszerzése. S mivel az egyik szülő elmondásai alapján az otthoni magyar közösségben nem tudta elsajátítani az államnyelvet, ezért átirányította ukrán tannyelvű iskolába gyerekeit.

Magas szintű tudás megszerzése

„Mert a magyar iskolák egyszerűen nem képesek megtanítani, nem haladnak ott semmivel.” (B, U, Sz, 5)

A megkérdezett szülő tannyelv választási indokként jelölte meg azt a tényt, hogy a magyar tannyelvű iskolában képtelenek megtanítani az ukrán nyelvet, illetve emellett azért választotta gyermeke számára az adott ukrán tannyelvű oktatási intézményt, mert az oktatás színvonala jóval magasabb, mind az államnyelv, mind pedig az idegen nyelv oktatásában.

Összegzés

Az iskolai tannyelv megválasztása elsősorban identitásformáló hatása miatt fontos. Hiszen a választott iskola, annak tanyelve és az ott elsajátított információ, a tanulók identitásformálásának meghatározó tényezői is.⁴¹

Dolgozatomban azt vizsgáltam, hogy az 1991-ben függetlenné vált, s nemzetállamot építő Ukrajna milyen elvárásokat és kihívásokat állít ma a nemzeti kisebbségek felé, érvényben lévő oktatáspolitikai irányvonalával, s ezen elvárások (döntések) hogyan befolyásolják a kárpátaljai magyar közösség anyanyelvi nevelését, iskolai tannyelv választási stratégiáit, identitását, társadalmi mobilitását és jövőbeli megmaradását.

Célom volt, hogy (Beregszász példáján) feltárjam és ismertessem az elemi iskolai tannyelv választás lehetséges következményeit. A kutatás empirikus vizsgálatra épült, ahol a problémát tanárokkal és szülőkkel készített interjúk alapján vizsgáltam meg.

Az oktatáspolitikai döntések hatására a szülők olykor rejtett módon is, de választanak egy tannyelvet, s ezzel egy oktatási modellt is gyerekeik számára. Az általam megkérdezett szülők az alábbi motivációs tényezők hatására választottak tannyelvet: rejtett kompenzáció, magas szintű tudás megszerzése, nyelvtudás megszerzése, társadalmi mobilitás.

A statisztikai adatok alapján a jelenlegi oktatási helyzet mind a magyar, mind pedig az ukrán tannyelvű oktatási intézményeket, szülőket számos kihívás, olykor nehézség elé is állítja. A vizsgált oktatási intézményekben készített interjúkból kiderült, hogy a magyar tannyelvű iskolákban felemelték az ukrán órák számát, új beszédközpontú módszerrel oktatják az államnyelvet az eredményesség érdekében.

Az ukrán tannyelvű iskolákban nagy nehézséget okoz a magyar anyanyelvű diákok nagy száma és hiányos nyelvtudása, mert a tananyagot és a követelményrendszert ukrán anyanyelvű diákok számára állították össze, a tanítók pedig ukrán anyanyelvű tanulók oktatására vannak képesítve (nem magyar anyanyelv-domináns, ukrán másodnyelvű diákokra).

Sok a megválaszolatlan kérdés a szülőben, mikor tannyelvet választ gyerek számára. A kárpátaljai magyar nyelvészek, politikusok, oktatók, társadalmi szervezetek, hiteles emberek felelőssége abban áll, hogy kutatási eredményeiket és társadalmi céljaikat bemutatva és megfogalmazva megismertessék a szülőket döntéseik társadalmi és nyelvi következményeivel.

Bibliográfia

BARTHA, 1999

Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései – Beszélők és közösségek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1999.

BARTHA, 2003

Bartha Csilla: *A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás*. In: NÁDOR Orsolya – SZARKA László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*, Akadémiai Kiadó, Budapest 2003.

Барань Є., Лібак Н.: 2009

Барань Є., Лібак Н.: *Сучасна українська літературна мова*. Берегово ЗУІ.

Барань Є., Лібак Н.: 2009

Барань Є., Лібак Н.: *Методичні рекомендації з сучасної української літературної мови для студентів*. Берегово ЗУІ., 2009.

BEREGSZÁSZI – CSERNICKÓ
– OROSZ, 2001

Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó: *Nyelv, oktatás, politika*. PoliPrint, Ungvár 2001.

- BEREGSZÁSZI, 2002* Beregszászi Anikó: *Magyar nyelvi tervezés Kárpátalján. Célok, problémák és feladatok*. Doktori értekezés. Kézirat, 2002.
- BEREGSZÁSZI-CSERNICSKÓ, 2006* Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. PoliPrint, Ungvár 2006.
- CSEENICSKÓ, 1998* Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. MTA Kisebbségkutató Műhely – Osiris Kiadó Budapest 1998.
- CSEENICSKÓ, 2003* Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása — Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. PoliPrint, Ungvár 2003.
- CSEENICSKÓ, 2008* Csernicskó István: *Ukrajna összhangra törekszik. Az ukrainai oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai*. *Kisebbségkutatás* 2008/2. 302–315.
- CSEENICSKÓ, 2008* Csernicskó István: *A nyelvészek társadalmi felelőssége, avagy: néhány érv az anyanyelvi iskola mellett*. *KárpátInfo* 2008. július 28., 5.
- CSEENICSKÓ–GÖNCZ, 2009* Csernicskó István–Göncz Lajos: *Tannyelv-választás a kisebbségi régiókban: útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak*. Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, Budapest 2009.
- CSEENICSKÓ, 2009* Csernicskó István: *Az ukrainai oktatáspolitikai a nyelvi asszimiláció szolgálatában*. *Korunk* 2009/2. 33-40.
- CSEENICSKÓ, 2009* Csernicskó István: *Tények, adatok a kárpátaljai magyarok nyelvtudásáról*. *Együtt* 2009/3. 70-77.
- CRYSTAL, 2003* Crystal David: *A nyelv enciklopédiája*, Osiris Kiadó, Budapest 2003.
- DZSANDA, 2008* Dzsanda Halina (szerk.): *Ukrán–magyar kis-szótár. /Українсько–угорський словничок./ Закарпатський угорський інститут ім Ф.Ракоці П. ПоліПрінт, Ужгород–Берегово 2008.*

- FERENC, 2009 Ferenc Viktória: *Utak és útvesztők a kétnyelvűség keresésében*. KÖTÉL Emőke – SZARKA László (szerk.): *Határhelyzetek II. Kultúra-Oktatás-Nyelv-Politika*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2009. 215-239.
- GÖNCZ, 1995 Göncz Lajos: A tananyv hatása a tanulók személyiség fejlődésére többnyelvű környezetben. In: KASSAI Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest 1995. 65-81.
- GÖRÖMBEI, 2008 Görömbei András: *A nemzeti önismeret értékei*. In: FEDINEC Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest 2008. 7-8.
- GÖNCZ, 1999 Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. MTA Kisebbségkutató Műhely – Osiris-Forum, Budapest-Újvidék 1999.
- HAUGEN, 1987 Haugen, Einar: Language Planning. In: AMMON, U. – DITTMAR, N. – K. J. MATTHEIER eds., *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Vol Walter de Gruyter, Berlin 1987. 626–637.
- KISS, 1995 Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1995.
- KONTRA, 2005 Kontra Miklós (szerk.): *Sült Galamb? Magyar egyetemi tananyvpoltika*. Lilium Aurum Könyvkiadó, Somorja – Dunaszerdahely 2005.
- KÓTYUK, 2008 Kótyuk István (szerk.): *Magyar–ukrán kisszótár. // Угорсько-український словничок. ПоліПрінт–Закарпатський угорський інститут ім. Ф.Ракоці II., Ужгород–Берегово 2006.*
- LANSTYÁK, 1996 Lanstyák István: *Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl*. In: CSERNICSKÓ István és VÁRADI Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt., Budapest 1996. 11–15.

- LANSTYÁK, 2005* Lanstyák István: *A kétnyelvű oktatás veszélyei Szlovákiában*. In: RING Éva (szerk.): *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösség életében*. EÖKIK, Budapest 2005. 43–73.
- OROSZ, 2005* Orosz Ildikó: *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedeiben*. Poli Print, Ungvár 2005.
- OROSZ, 2007* Orosz Ildikó: *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991-2005)*. Poli Print, Ungvár 2007.
- МАРГІТИЧ - ГІРЕШ К. - ГІРЕШ Е, 2008* Маргітич К., Гіреш К. та Гіреш Е.: *Українсько—угорсько—англійський розмовник*. ЗУІ, Берегово 2008
- МАРГІТИЧ, 2009А* Маргітич К.: *Дидактичні ігри на уроках української мови*. ЗУІ, Берегово
- МАРГІТИЧ, 2009В* Маргітич К.: *Ділова українська мова*. ЗУІ, Берегово 2009.
- МАРГІТИЧ, 2009С* Маргітич К.: *Методичні рекомендації по розвитку зв'язного мовлення для шкіл з угорською мовою навчання*. ЗУІ, Берегово 2009.
- МАРГІТИЧ, 2009D* Маргітич К.: *Підготовка вчителя початкової школи до формування національної свідомості молодших школярів в угорськомовних загальноосвітніх навчальних закладах Закарпаття*. ЗУІ, Берегово 2009.
- МАРГІТИЧ, 2009Е* Маргітич К.: *Урок української мови в початкових класах угорськомовних шкіл*. ЗУІ, Берегово 2009.
- МАРГІТИЧ, 2009F* Маргітич К.: *Матеріали до уроків української мови у 9 класі шкіл з угорською мовою навчання. Методичний посібник вчителя української мови*. ЗУІ, Берегово 2009.

-
- | | | |
|---|-------------|--|
| <p>SKUTNAB-KANGAS, 1997</p> <p>SZÉPE, 1984</p> <p>SÉRA, 2009</p> <p>TOLCSVAI, 1998</p> <p>WARDHAUGH, 1995</p> | <p>TOVE</p> | <p>Skutnabb-Kangas, Tove: <i>Nyelv, oktatás és a kisebbségek</i>. Teleki László Alapítvány, Budapest 1997. 6-7.</p> <p>Szépe György: <i>Jegyzetek a nyelvi tervezésről és a nyelvpolitikáról</i>. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XV. (1984) 303–329.</p> <p>Séra Magdolna: <i>Az iskolai tannyelv-választás szerepe a kárpátaljai magyar kisebbség jövője és megmaradása szempontjából</i>. KÖTÉL Emőke – SZARKA László (szerk.): <i>Határhelyzetek II. Kultúra-Oktatás-Nyelv-Politika</i>. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2009. 241-267.</p> <p>Tolcsvai Nagy Gábor szerk.: <i>Nyelvi tervezés</i>. Universitas Kiadó, Budapest 1998.</p> <p>Wardhaugh, Ronald: <i>Szociolingvisztika</i>. Osiris Kiadó, Budapest 1995.</p> |
|---|-------------|--|

Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján

Bevezetés

Laikusok gyakran kérdeznak rá arra, mivel foglalkozik a nyelvész, mire jó a nyelvészet. A társadalom- és bölcsészettudományi kutatások társadalmi hasznosíthatóságát időnként a természettudósok se értik, értékelhetőségét nem ritkán megkérdőjelezzik, s gyakran a nyelvészek is megfogalmazzák a kérdést: értékelhető-e egyáltalán a nyelvtudomány?¹ Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy bemutassa:

- a) a (társas)nyelvészeti kutatásoknak van/lehet társadalmilag hasznosítható eredménye; illetve
- b) az ilyen kutatások eredményei felhasználhatók arra, hogy olyan kérdések megválaszolásához jussunk közelebb, melyek ma élénken foglalkoztatják a kárpátaljai magyar közvéleményt.

Kiindulási alap

Egy-egy (kisebbségi) nyelv fennmaradásához alapvetően négy feltétel szükséges:

- 1) beszélők, akik fenntartják ezt a nyelvet (demográfiai feltétel);
- 2) lehetőségek a nyelv használatára (társadalmi feltétel);
- 3) jogi keretek arra, hogy használni is lehessen ezt a nyelvet (jogi feltétel);
- 4) szándék, hogy akarják használni ezt a nyelvet (mentális feltétel).²

Minden nyelv hosszú távú megmaradása jelentősen függ az adott nyelv presztízsétől. Vagyis egy nyelv fennmaradása attól függ, hogy beszélői – akik által él maga a nyelv – hasznosnak, az életben való boldoguláshoz elegendőnek, s nem utolsósorban szépnek tartják az adott kommunikációs eszközt. Az alábbiakban egy empirikus vizsgálat³ adataira alapozva azt szeretném bemutatni, hogyan befolyásolja a nyelv használatát, presztízsét, továbbörökítésének szándékát, a vele szembeni attitűdöket, illetve a hasznosságáról való képzetet egyetlen független változó: az oktatás tannyelve.

¹ Ld. a *Magyar Tudomány* hasábjain 1996-ban *Értékelhető-e a nyelvtudomány?* címmel lefolytatott vitát.

² Csernicskó (szerk.), 2009: 12.

³ A tanulmányban egy empirikus kérdőíves vizsgálat eredményeit használok fel, melyet a *Hodinka Antal Intézet* szervezett. A kutatási programban én is részt vettem kérdezőbiztosként, illetve az adatok számítógépes rögzítése és feldolgozása, majd elemzése során. A kutatás leírását ld. alább *A vizsgálatról című* alfejezetben.

A tannyelv kérdésköre a magyar és kárpátaljai szakirodalomban

Az oktatás kérdésköre az utóbbi években rendszeresen megjelenik a magyar nyelvészeti szakirodalomban. Ám ez a problémakör rendszerint különböző nyelvi változók változatainak használati gyakorisága kapcsán vetődik fel.⁴ Mind a szlovákiai, mind a kárpátaljai empirikus kutatások azt mutatják, hogy a magyar nyelven oktató iskola meghatározó szerepet játszik a standard nyelvváltozat és a különböző szaknyelvi regiszterek elsajátíttatásában, a verbális repertoár bővítésében. A kutatások eredményei egyértelműen igazolják továbbá, hogy a nem magyar tannyelvű iskolában szocializálódottak körében magasabb a nem-standard nyelvi változatok előfordulási aránya; szlovákiai kutatásokról beszámoló publikációkban arról olvashatunk, hogy közelebb áll egymáshoz a magyarországi és a szlovákiai magyar tannyelvű iskolába járók nyelvhasználat, mint például a gyakran egyazon iskolán belül magyarul, illetve nem magyarul tanuló szlovákiai magyar tanulóké.⁵

A tannyelv hatásairól a tanulók személyiségfejlődése, iskolai eredményessége vonatkozásában is gyakran szó esik.⁶ Göncz Lajos⁷ kutatásaiból tudjuk, hogy a nem domináns nyelven való tanulás negatív hatással van a tanulók személyiségfejlődésére, illetve iskolai előmenetelére. Pszicholingvisztikai kutatásokkal bizonyította például, hogy a menet közbeni tannyelvvtáltás, azaz az átirányítási (tranzitív) oktatási modell jelentősen befolyásolja a tanulás hatékonyságát.⁸

Olyan kutatásokról is olvashatunk, melyek a szülők tannyelvvtálasztási motivációival,⁹ a tannyelvvtálasztás szociológiai vonatkozásaival foglalkoznak.¹⁰

Mindeddig kevesen foglalkoztak ugyanakkor azzal, milyen összefüggést mutat az oktatás nyelve a nyelvvtálasztási szokásokkal, a nyelvi attitűdök és sztereotípiák alakulásával, a nemzeti azonosságtudattal, vagy éppen a nyelvek presztízsével.

A társadalmi probléma

Az ukrainai kisebbségek oktatási szerkezetét tekintve a magyar nyelvű oktatási intézményhálózat – az orosz nyelvű után és a román mellett – a legfejlettebbek közé tartozik az országban: elvileg az óvodától az egyetemig lehet magyar nyelvű képzésben

⁴ Ld. Lanstyák–Szabó Mihály, 1997; Beregszászi–Csernicskó, 2006 stb.

⁵ Lanstyák–Szabó Mihály, 1996, 1997; illetve Ld. még Kontra, 2003

⁶ Ld. pl. Kolláth, 2005; Lanstyák, 2005

⁷ Göncz, 1985, 1995, 1999, 2004

⁸ Göncz, 2004

⁹ Séra, 2009a, 2009b

¹⁰ Lampl, 2008; Sorbán, 2000

részt venni.¹¹ 2008 elejétől a helyi (kárpátaljai) magyar sajtó, illetve a politikai, társadalmi és szakmai szervezetek sokat foglalkoznak a magyar nyelvű oktatás jövőjével Kárpátalján. Az ukrainai oktatáspolitikai döntések tükrében ugyanis több szempontból is veszélybe került a régió magyar nyelvű iskolarendszere. A kijevi oktatási tárca erre utaló rendelkezéseit a következőképpen lehet röviden összefoglalni:¹²

a) A 2007/2008. tanévben az Ukrajnában első alkalommal alkalmazott emelt szintű érettségi és egyben felvételi vizsgákon minden érettségizőnek, aki a felsőoktatásban kívánta folytatni tanulmányait, attól függetlenül, milyen szakra jelentkezik, kötelezően írásbeli vizsgát kellett tennie ukrán nyelvből és irodalomból. A felvételinél a szaktárgyból tett érettségi/felvételi vizsga pontszámai mellett ennek a vizsgának az eredményei alapján nyerhettek felvételt a diákok az egyetemekre, főiskolákra. S miközben a szuverenitás elnyerése előtt Ukrajna nem ukrán tannyelvű iskoláiban nem oktatták az ukrán nyelvet, csak az orosz, illetve az 1991-ben független állammá vált ország máig nem teremtette meg még az alapvető feltételeit sem az államnyelv eredményes elsajátításának a nemzetiségi iskolákban,¹³ a vizsgán azonos követelményeket támasztottak az ukrán anyanyelvű és ukrán tannyelvű iskolában érettségizők, illetve az államnyelvet nem anyanyelveként beszélő s nem ukrán tannyelvű iskolában tanult diákokkal szemben. Ennek negatív következménye egyértelmű: miközben országos átlagban a diákok 8%-a nem tudta teljesíteni 2008-ban a minimális követelményeket a tárgyból, a magyar tannyelvű iskolák végzősei körében ez az arány 29%-os volt; 2009-ben az országos 9%-os bukási arány mellett a magyar tannyelvű iskolák végzőseinek 49%-a nem jutott túl az ukrán nyelv és irodalom vizsgán; ugyanakkor a többi érettségi és felvételi tárgyból a magyar iskolák végzősei az országos átlagnak megfelelően szerepeltek mindkét évben.¹⁴

b) *Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának* tervei szerint a 2009/2010. tanév végén az érettségi és egyben felvételi vizsgákat valamennyi tárgyból csak ukrán nyelven lehet majd letenni.¹⁵ Ez a gyakorlat szemben áll a volt Szovjetunióban fennállt

11 Ld. Shamshur–Izhevskaya 1993, 1994; Orosz, 2005, 2007; Cserniczkó–Melnyk, 2007

12 A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás és a kijevi oktatási tárca rendeleteinek viszonyáról, háttéréről ld. Cserniczkó, 2008a, 2008b elemzéseit.

13 Erről részletesen ld.: Cserniczkó, 1998a, 1998b; Beregszászi–Cserniczkó, 2005

14 Ld. Orosz, 2008; Tóth, 2008; Cserniczkó–Ferenc 2010

15 Ez áll az *Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának* honlapján található közleményben: „Az átmeneti időszakban (2008–2009. év) a tesztek tartalmát (az ukrán nyelv és irodalom teszt kivételével) lefordítják az egyes nemzeti kisebbségek nyelvére” (ld. a minisztérium honlapján: http://www.mon.gov.ua/main.php?query=newstmp/2008/20_03/). Az oktatási tárca által a *Beregszászi Járás Tanácsnak* címzett, 2008. augusztus 8-án 2/2-14-2717 iktatási számmal kelt levelében szintén az áll, hogy a kormány döntése értelmében az érettségi és egyben felvételi vizsgák kérdéseit már csak a 2008/2009. tanévben fordítják le a kisebbségek nyelvére (ld. Cserniczkó 2008a). A 2010 elején tartott ukrainai elnökválasztás után felálló új kormány oktatási minisztere, D. Tabacsnik 238. számú, 2010. március 25-én kiadott rendeletében arra adott utasítást, hogy – az ukrán nyelv és irodalom, valamint a idegen nyelv tesztek kivételével – a vizsgák anyagát le kell fordítani a nemzeti kisebbségek nyelveire (oroszra, magyarra, krími tatárra, románra, moldávra és lengyelre). Mivel azonban ez a rendelkezés már az érettségi/felvételi kampány végén született, nem befolyásolta érdemben az emelt szintű érettségire jelentkezők számát, azaz:

és mindeddig Ukrajna által is tiszteletben tartott azon joggal, hogy mindenki azon a nyelven tehetett érettségi és felvételi vizsgát, amilyen nyelven középiskolai tanulmányait folytatta.

c) Az oktatási miniszter 2008. május 26-án kiadott 461. számú rendelete hatályba helyezte a nemzetiségi iskolák számára az ukrán nyelv oktatásának javítása céljából kidolgozott ágazati programot, mely a 2008–2011. közötti évekre érvényes.¹⁶ A cselekvési terv alapján 2008. szeptember 1-jétől a nemzetiségi nyelven oktató iskolák 5. osztályaiban Ukrajna történetét két nyelven kell oktatni: anyanyelven, illetve ukránul (a fakultatív órák terhére). A 6. osztályban (2009. szeptember 1-jétől) már csak ukrán nyelven kell oktatni ezt a tárgyat. A 6. osztályban a földrajzot kell két nyelven oktatni, a 7-ben a matematikát, majd a következő osztályban teljesen át kell állni ezen tantárgyak államnyelven történő oktatására. A 10. osztályokban – a 2010-től már minden tárgyból kötelezően ukrán nyelvű emelt szintű érettségi és egyben felvételi vizsgákra való felkészülés jegyében – szeptembertől két nyelven kell oktatni Ukrajna történetét és a matematikát, a 11. osztályban a 2009-es tanévkezdéstől két nyelven a matematikát és csak államnyelven egy, a tanulók által választott tantárgyat. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a program értelmében az eddig magyar tannyelvű iskolák kéttannyelvűekké válnak. A minisztérium által felkínált oktatási modell az úgynevezett átírási (tranzitív) oktatási programnak felel meg.¹⁷

A fent felsorolt tényezők mind arra engednek következtetni, hogy a magyar tannyelvű oktatás léte és jövője bizonytalan Kárpátalján. Az állam által indított nyílt és burkolt támadások aláássák az anyanyelvi oktatás presztízsét: „Ezeknek a stratégiáknak a hosszú távú eredménye, hogy a kisebbségi szülők közül sokan már nemcsak külső befolyásra, hanem ’maguktól is kezdik úgy érezni’, hogy saját korábbi és gyerekeik vélt vagy valós tanulási nehézségei, esetleges rosszabb iskolai előmenetele, korlátozottabb társadalmi és gazdasági mobilitási esélyei közvetlen összefüggésben állnak az államnyelv ismeretének az egy nyelvű többségi beszélőkénél alacsonyabb fokával, s minthogy – elképzeléseik szerint – a magyar nyelvű oktatás hátráltatja a többségi nyelv magas szintű elsajátítását, az anyanyelvi oktatást egyre kevésbé érzékelik ’megtérülő befektetésnek’, így az szemükben a mobilitás gátjává válik.”¹⁸

Ez a helyzet, súlyosbítva azzal, hogy – elsősorban annak következtében, hogy az állam nem biztosított ehhez korszerű tanterveket és tankönyveket, oktatási segédleteket, nem képez erre felkészített tanárokat – a magyar tannyelvű iskolákban szinte lehetetlen legalább alapszinten elsajátítani az államnyelvet,¹⁹ sok helyi magyar szülőt arra

sok magyar érettségizőt elriasztott az, hogy ukrán nyelven kell számot adnia tudásáról (ld. a *Kárpáti Igaz Szó* beszámolóját: 2010. április 13. 5. lap és 2010. április 15. 1. lap).

¹⁶ Ld. *Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma* honlapján: <http://www.mon.gov.ua>

¹⁷ Ld. pl. Skutnabb-Kangas, 1990, 1997; Bartha, 1999; Göncz, 2004; Lanstyák, 2005

¹⁸ Bartha, 2003: 64–65.

¹⁹ Csernicskó, 1998a, 1998b; Orosz, 2007

ösztönöz, hogy ukrán tannyelvű iskolába írássák gyermeküket.²⁰ A *Beregszászi Járási Közigazgatási Hivatal* adatai szerint például a járásban, 2005-ben, magyar tannyelvű iskolában 5 541-en tanultak, ukrán tannyelvűben 1 326-an, 2008-ban viszont ez a szám a magyar tannyelvűek esetében 4 624-re csökkent, miközben az ukrán nyelven tanulóké 1 635-re nőtt. Hasonló tendencia mutatható ki az első osztályba beiratkozott gyerekek vonatkozásában is. A Beregszászi járásban 2005-ben 128 gyermek kezdte meg ukrán nyelven, illetve 466 magyar nyelven az első osztályt. 2008-ban ukrán tannyelvű iskolába 221 gyermeket íráttak be, magyar tannyelvűbe pedig 365-öt.

Ebben a munkában tehát empirikus kutatás eredményeire alapozva arra mutatok rá, milyen összefüggés mutatkozik az oktatás nyelve és jelen írás elején megfogalmazott, egy kisebbségi nyelv fennmaradása szempontjából meghatározó jelentőséggel bíró tényező: a nyelv presztízse között, vagyis hogyan befolyásolja a tannyelv választás a nyelvválasztást, s közvetve a magyar nyelv jövőjét Kárpátalján.

A vizsgálatról

A kutatás módszere kérdőíves felmérés volt. A módszer előnye, hogy viszonylag rövid idő alatt nagy mennyiségű, statisztikailag könnyen feldolgozható és összehasonlítható adat nyerhető.

A *Rákóczi Főiskola Hodinka Intézetének* szervezésében 2006 folyamán 593 felnőtt (18 éven felüli) kárpátaljai magyar adatközlő töltött ki egy olyan nyelvhasználati kérdőívet, melyben számos zárt kérdés vonatkozott a közösségben használt három nyelv (a magyar, az ukrán és az orosz) használati körére, gyakoriságára, illetve rejtett vagy nyílt presztízisére. Az adatközlők kiválasztása külső azonosítás alapján történt: a helyben lakó kérdezőbiztosok olyan adatközlőket kerestek fel a megadott szempontok szerint,²¹ akiről azt feltételezték, hogy magyarok. A kapott adatok statisztikai elemzéséhez az SPSS adatelemző programot használtam.

34 adatközlőnek (a minta 5,7%-ának) vagy csak nemzetisége, vagy anyanyelve volt magyar. 7 megkérdezett (1,8%) nem nyilatkozott nemzetiségéről és anyanyelvéről.

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint Kárpátalján 124 magyarlakta²² település található.²³ Ebből 71 helység (az összes magyarok lakta település 58%-a) szerepelt a

²⁰ Ld. Séra, 2009a, 2009b

²¹ A kérdőívek kitöltésében főiskolai diáktársaim nyújtottak segítséget (amit ezúton is szeretnék megköszönni). Minden kérdezőbiztos – megfelelő felkészítést követően – megkapta azokat a paramétereket, melyek alapján a mintába illő adatközlőket kereshetett. A minta településekre (a városok és nagyobb falvak esetében településrészekre lebontott) összetételét a 2001. évi népszámlálási adatok alapján Molnár József demográfus, Hires-László Kornélia szociológus és Csernicskó István nyelvész dolgozta ki. Segítségükért, tanácsaikért, az elkészült adatbázis használatának engedélyéért köszönettel tartozom, mint ahogyan a kutatást szervező *Hodinka Antal Intézetnek* is.

²² Molnár–Molnár, 2005

²³ A szerzők azokat a helységeket tekintik magyarok által lakott településnek, ahol a magyarok aránya legalább 5% és/vagy számuk eléri a 100 főt.

kutatópontok között. A vizsgálat során tehát egyrészt nagyszámú adatközlőtől gyűjtöttünk adatokat (az alapsokaság²⁴ 0,4%-ától), másrészt gyakorlatilag lefedtük a kárpátaljai magyarság teljes településterületét. A kérdezőbiztosok helységenként (a települések nagyságától függően) 6–18 adatközlőt kérdeztek meg (Beregszász városában ennél jóval többet). A kérdőív nagyrészt *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a 20. század végén* című nemzetközi kutatási program kérdőívének nyelvválasztási szokásokra vonatkozó kérdéseit tartalmazta.²⁵

	Nemzetiség		Anyanyelv	
	n	%	n	%
Nem válaszolt	2	0,3	5	0,8
Magyar	531	89,5	555	93,6
Ukrán	58	9,8	31	5,2
Orosz	–	–	1	0,2
Egyéb	2	0,3	1	0,2
Összesen	593	100	593	100

1. táblázat A minta megoszlása nemzetiség és anyanyelv szerint (N=593)

A minta 49%-a férfi, 51%-a nő. A megkérdezettek korcsoportok közötti megoszlása a következőképpen alakult: a fiatal generációhoz (1978 és 1989 között születettek) tartozik 33%, a középkorúakat (1948 és 1977 között születettek) 35% képviseli, s az idősek (1947-ben és előtt születettek) aránya 32%. Faluban él az adatközlők 79%-a, városi típusú településen²⁶ 3%, városban pedig 18%. A megkérdezettek 5%-a él olyan településen, ahol a 2001. évi népszámlálás adatai szerint a magyarok aránya 1 és 9% közötti; az adatközlők 6%-ának lakóhelyén a magyarok a lakosság 10–29%-át alkotják; a minta 14%-a településen a magyarok az összlakosság 30–50%-át teszik ki. A minta háromnegyede (75%) abszolút magyar többségű településen él. Az összes megkérdezett ötöde (20%) olyan helységben él, ahol nemzettársaink aránya 51 és 80% közötti, míg a válaszadók 55%-a olyan helyen él, ahol 81 és 100% közötti a magyar nemzetiségű lakosság részaránya.

A legmagasabb iskolai végzettség szerint változatos összetételű a minta. Elemi iskolát végzett az adatközlők 4%-a. A minta 17%-a rendelkezik általános iskolai végzettséggel. Az érettségizettek aránya 37%-os. Szakiskolát, szakközépiskolát a megkérdezettek 27%-a végzett. Felső végzettséggel az adatközlők 15%-a rendelkezik.

²⁴ Alapsokaságnak ez esetben a Kárpátalján élő magyar nemzetiségű lakosságot tekintjük.

²⁵ Az eredeti kérdőívet ld. a program megjelent kötetének függelékében: Csernicskó, 1998a; Göncz, 1999; Lanstyák, 2000. A kutatásunk során használt kérdőívet ld. a tanulmány Digitális változatának mellékletében.

²⁶ A városi típusú település a volt Szovjetunióban olyan speciális településkategória, amely a falu és város között áll. Olyan helységeket sorolnak ebbe a kategóriába, melyek bizonyos szempontok (pl. lakosság száma, infrastrukturális háttér, urbanizáció foka stb.) szerint inkább városnak, mások szerint viszont inkább falunak tekinthetők. A városi típusú települések lakosságát a városi népesség között tartják számon.

A megkérdezettek túlnyomó többsége (84%) magyar nyelven végezte általános iskolai tanulmányait. Orosz nyelven 10%-uk, ukránul 3%-uk tanult. Magyar és valamely egyéb nyelven végezte általános iskolai tanulmányait a minta 2%-a. 5 megkérdezett nem válaszolt a kérdésre (ld. 2. táblázat).

Középiskolai szinten jóval kevesebben tanultak magyarul: a minta közel kétharmada (65%). Orosz tannyelvű középiskolában érettségizett a megkérdezettek 13%-a, ukrán tannyelvűben 4%-a. A további tanulmányoknál emelkedik a többségi nyelveken tanultak (27%), és csökken a magyar nyelven (32%) végzetek aránya (vö. 2. táblázat).

	általános iskola		középiskola		további tanulmányok	
	n	%	n	%	n	%
<i>nem válaszolt</i>	5	0,8	97	16,4	228	38,5
magyar	500	84,3	387	65,3	190	32,0
orosz	60	10,1	76	12,8	101	17,0
ukrán	16	2,7	26	4,4	57	9,6
<i>magyar+ukrán</i>	4	0,7	3	0,5	4	0,7
<i>magyar+cseh</i>	2	0,3	1	0,1	10	1,7
<i>magyar+orosz</i>	6	1,0	3	0,5	3	0,5

2. táblázat A minta megoszlása a tanulmányok nyelve szerint

Célom tehát az iskolai tannyelv és a magyar nyelv presztízse összefüggéseinek vizsgálata. Írni és olvasni tanulni az egyik legbonyolultabb tanulási folyamat, melyre az általános iskolában kerül sor, ahol a tananyag, az oktatott tartalmak meghatározó tényezői a tanulók identitásformálásának, ezért is fontos, hogy anyanyelven történik-e mindez; elemzéseimben független változóként tehát az általános iskola tannyelvét vettem figyelembe.

Az adatok elemzése során azonban néhány adatközlőt kizártam a vizsgálatból. Első lépésben azokat, akik általános iskolai tanulmányaikat nem egy, hanem több nyelven végezték: ez összesen 12 fő, a teljes minta 2%-a. Továbbá ki kellett zárnom az elemzésből azt az 5 főt is (0,8%), akik nem válaszoltak arra a kérdésre, milyen nyelven végezték az általános iskolát. Így összesen 17 fővel lett kisebb a minta, amely tehát 576 főre módosult. Ebből magyar nyelven végezte az általános iskolát 500 fő (86,8%), többségi nyelven 76 fő (13,2%). (A 2. táblázatban ezt a három sort emeltem ki szürke háttérrel.)

A minta számos tekintetben reprezentatív.²⁷ A népszámlások arra vonatkozó adatai azonban nem állnak rendelkezésre, hogy a kárpátaljai magyarok mekkora hányada végezte magyar, illetve nem magyar nyelven tanulmányait, így ebben a tekintetben

²⁷ Ld. Beregszászi–Csemicszó, 2006

nem tudjuk összevetni a vizsgálati populáció és a minta megoszlásait.²⁸ Különböző szociológiai és szociolingvisztikai kutatások nagyrészt összecsengő adatai révén azonban következtethettem arra, hogy a kárpátaljai magyar közösségben megközelítőleg 15%-ra tehető azok aránya, akik nem magyar nyelven végezték általános iskolai tanulmányaikat.²⁹

Az eredmények

Tannyelv és nemzeti identitás

Nyelv és nemzeti azonosságtudat kapcsolata Európában, ahol a nemzetállamok még mindig erős pozíciókkal bírnak, általában nagyon szoros. Gereben Ferenc³⁰ szerint például „a közép-európai kisebbségi magyarok vélekedése szerint abban, hogy az ember milyen nemzethez, néphez tartozónak érzi magát, az anyanyelv kiemelten fontos és centrális szerepet játszik (...). A vizsgált csoport jól érzékelhető véleménye szerint nemcsak a nemzet él nyelvében, hanem a nemzet részét képező nemzeti kisebbség is”. Csernicskó István³¹ szavai szerint „A kárpátaljai magyar közösségben – szemben például számos ukrainai kisebbséggel, illetve más kárpát-medencei magyar kisebbségi csoportokkal megegyezően – az anyanyelv a nemzeti azonosságtudatot meghatározó, azt fémjelző szimbólum.” De vajon van hatással az iskola tannyelve a nemzeti identitásra?

Szlovákiai társadalomkutatók egyik vizsgálatuk során, mely párhuzamba vonható e kutatással, azt találták, hogy „a homogén magyar származású, magyar tannyelvű általános iskolát látogató, a legjobban magyar nyelven beszélő, nemzetiségileg homogén (magyar) házasságban élő megkérdezettek 99%-a magát magyar nemzetiségűként határozta meg. Amennyiben a homogén magyar származásúak nem magyar tanítási nyelvű alapiskolát látogatnak, 33%-uk szlováknak vallja magát”.³²

Jelen vizsgálat során az derült ki, hogy a magyar tannyelvű iskolában végzett magyar anyanyelvűek 95%-a vallotta egyben egyértelműen (mindenféle jelző nélkül) magyar nemzetiségűnek is magát. Azok körében, akik orosz vagy ukrán tannyelvű iskolába jártak, 43% volt azoknak az aránya, akik ukrán vagy orosz, esetleg nem egyértelműen magyar (hanem kettős vagy többes) nemzetiségűnek vallották magukat.³³

„Az identitás (az egyén tudása arról, hogy bizonyos társadalmi csoportokhoz tartozik, és ez számára érzelmi- és érték-jelentőségű) a megélt tapasztalatok révén alakul ki. Így magától értetődő, hogy a választott iskola, annak tannyelve és az oktatott

²⁸ Ilyen adatokat nem közöltek az ukrainai népszámlásról.

²⁹ Ld. pl. Gereben, 2005; Beregszászi–Csernicskó, 2006; Orosz, 2007; Orosz–Molnár, 2007

³⁰ Gereben, 1998: 125.

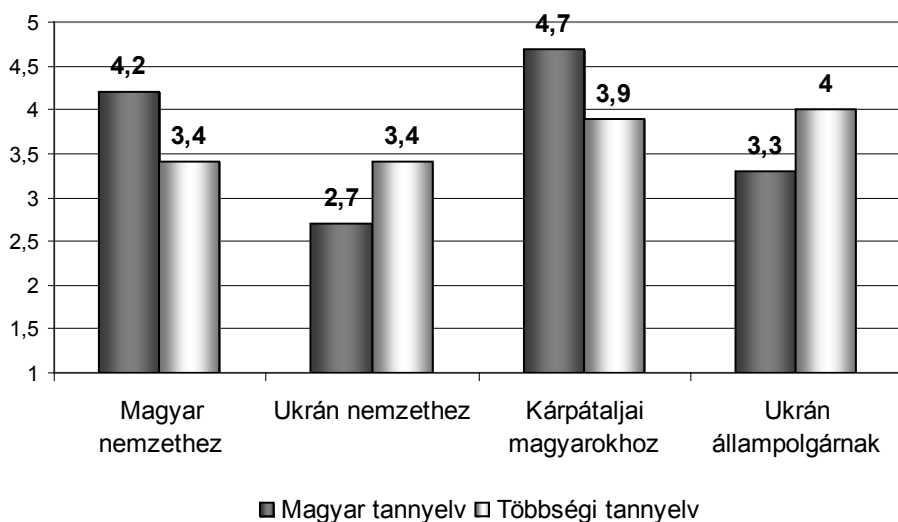
³¹ Csernicskó, 2008b: 153.

³² Bárdi – Fedinec – Szarka (szerk.), 2008: 382.

³³ A két csoport közötti eltérés $p < 0,001$ szinten szignifikáns.

tartalmak a tanulók identitásformálásának meghatározó tényezői” – véli Göncz Lajos³⁴ újvidéki pszichológus.

A kérdőíves felmérés során a kérdezőbiztosok többek között azt is megkérdezték, mennyire érzik az adatközlők szűkebb régiókhöz, a kárpátaljai magyar közösséghez, a magyar nemzethez, illetőleg az ukrán nemzethez tartozónak magukat, valamint, mennyire érzik magukat ukrán állampolgárnak. Az eredményeket az 1. ábra szemlélteti.



1. ábra Kárpátaljai magyar adatközlők kötődései (átlagok) (N=593)

Jelölje meg 1-től 5-ig terjedő skálán, mennyire érzi Ön magát a(z) ... tartozónak

Magyar nemzethez: khi-négyzet-próba: 65,330; $p < 0,001$; $df=4$

Ukrán nemzethez: khi-négyzet-próba: 45,134; $p < 0,038$; $df=4$ **nem szignifikáns**

Kárpátaljai magyarokhoz: khi-négyzet-próba: 93,512; $p < 0,001$; $df=4$

Ukrán állampolgárnak: khi-négyzet-próba: 56,739; $p < 0,002$; $df=4$

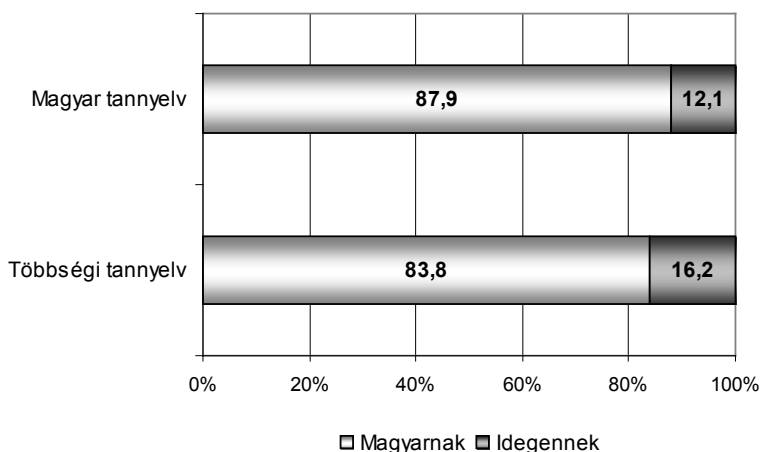
A kérdőívben a fent említett kérdéshez tartozó skálán 1-től 5-ig terjedően lehetett értékelni a felsorolt régiókhöz való tartozást, ahol az 1 azt jelenti, egyáltalán nem, az 5 pedig azt: nagyon erősen kötődik.

A kárpátaljai magyarsághoz való kötődés (4,7) ilyen mértékű pozitív eredménye azt bizonyítja, hogy a megkérdezettek erősen kötődnek szülőföldjükhöz, ahol anyanyelvüket elsajátították – ez fontos tényező egy nyelv presztízsében, hiszen a szülőföldhöz, az ott

³⁴ Göncz, 2005

elsajátított nyelvhez való érzelmi kötődés segíti a nyelvmegtartást. Az erősebb kötődés azonban a magyar tannyelvű iskolába járók között mutatható ki. Azok, akik többségi nyelvű iskolába jártak, kevésbé érzik magukat a kárpátaljai magyarsághoz tartozónak. Hasonló eredményeket kaptam a többi kérdésnél is: a magyar tannyelvű iskolákban végzettek magasabb arányban érzik a magyar nemzethez tartozónak magukat, illetve kevésbé kötődnek az ukrán nemzethez, és jóval kevésbé érzik ukrán állampolgárnak magukat, mint azok, akik orosz vagy ukrán tannyelvű általános iskolába jártak.

A 21. században a nemzeti érzelmek gyakran a sportversenyeken jutnak kifejeződésre. Egy-egy jelentősebb sportesemény, mint például az olimpia, lehetőséget teremt arra, hogy ki-ki vérmérséklete szerint szurkoljon saját nemzete sportsikereiért; azért, hogy a verseny végén felhangozzék nemzete himnusza, és felvonják lobogóját. A kérdőívben arra vonatkozó kérdés is szerepelt, hogy kinek szurkol az adatközlő, ha egy magyar sportoló vagy csapat bármely más nemzetbeli (nem ukrán) ellenfelével kerül szembe, illetve akkor, ha a magyarok ukrán sportolóval vagy csapattal kerülnek szembe. A 2. és 3. ábra ezen eredményeket foglalja össze.

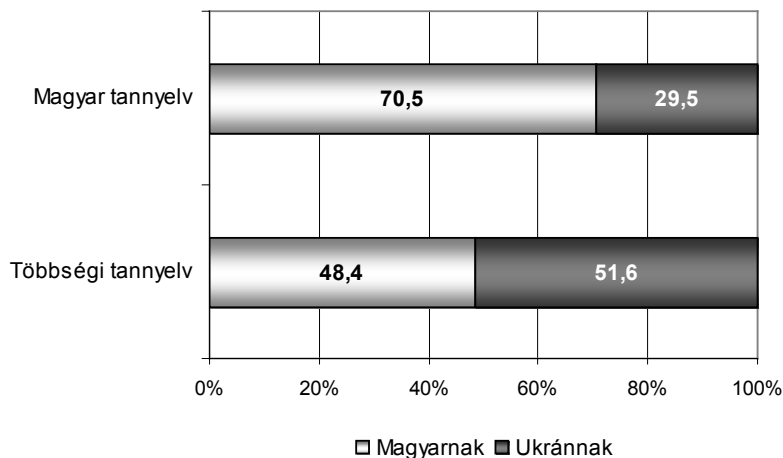


2. ábra Kinek szurkol Ön, ha magyar sportoló/csapat valamely más nemzetbelivel mérkőzik? (N=593)

khi-négyzet-próba: 884; $p < 0,347$; $df = 1$, **nem szignifikáns**

Az adatok alapján lényegében nincs különbség a magyar és nem magyar tannyelvű iskolát végzettek között akkor, ha a magyar sportsikereiért valamely más nemzet képviselőivel szemben kell szorítani. Ellenben ha a magyarok ellenfelei az ukránok, a többségi nyelven iskolázottak körében 20%-kal magasabb azok aránya, akik a többségi nemzet képviselőit biztatják. A többségi tannyelven tanultak több mint fele (51,6%)

tehát az ukránoknak szurkol a magyarokkal szemben a sporteseményeken – ez azt is mutathatja, hogy a nem magyar tannyelvű iskolában szocializálódott adatközlők érzelmi alapon indultak el az asszimiláció útján.



3. ábra Kinek szurkol Ön, ha magyar sportoló/csapat ukránnal mérkőzik? (N=593)
khi-négyzet-próba: 12,378; $p < 0,000$; $df = 1$

A fenti eredményeket tekintve mindenképpen megfontolandók Göncz Lajos³⁵ szavai: „világos, hogy a tannyelv megválasztása elsősorban identitásformáló hatása miatt fontos. (...) A szülő tehát, amikor iskolát és tannyelvet választ gyermekének, döntő módon befolyásolja identitásának alakulását. Sok szülő gyakran nincs tisztában döntésének következményeivel.”

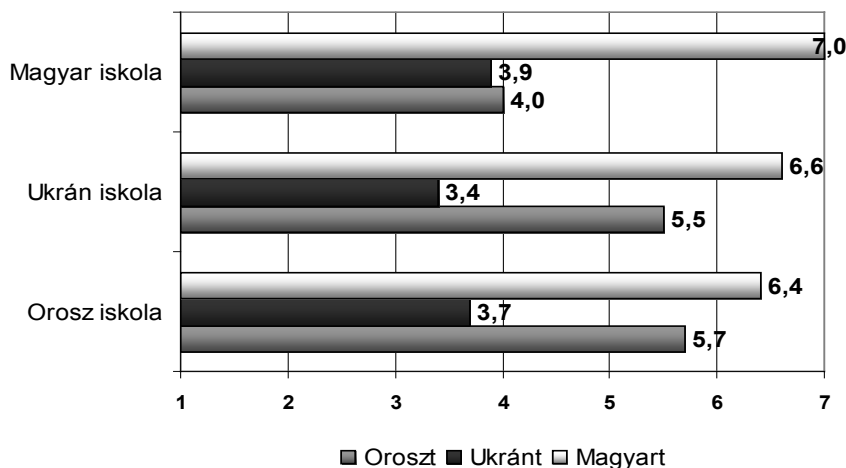
A nyelvek ismerete

Azt is megvizsgáltam az elemzés során, összefügg-e, illetve mennyire függ össze a nyelvtudás mértéke a választott tannyelvvel. Az adatközlők e kérdésnél egy 1-től 7-ig terjedő skálán értékelhették saját nyelvtudásuk mértékét. A skála:

anyanyelvi szinten	7
nagyon jól	6
jól	5
nem nagyon jól	4
alig néhány szót	3
nem beszélek, csak értek	2
sehogy	1

³⁵ Göncz, 2005

Az önbevallás alapján nyert adatokból kitűnik, hogy látszólag paradox módon, az ukrán tannyelvű iskolákban tanulják meg legkevésbé az államnyelvet, s a magyar tannyelvű iskolákban a leginkább (vö. 4. ábra). Ez nyilvánvalóan valószínűtlen. Az eredmények okaként feltételezhetjük, hogy magasabb szintre értékeli nyelvtudását az a magyar tannyelvű iskolába járt egyén, aki napi szinten elboldogul az államnyelv használatával az informális színtereken (pl.: a boltban, szórakozóhelyeken stb.), míg az ukrán tannyelvű iskolába jártak minél többet sajátítanak el az ukrán nyelvből, annál kevesebbnek érzik ezt a tudást, mert ők az anyanyelvi beszélőkhöz mérik magukat. Illetve: mivel magyar anyanyelvűként tanultak orosz vagy ukrán tannyelvű iskolában, élénken élnek emlékezetükben azok a nehézségek, melyekkel nap mint nap meg kellett küzdeniük abban a versenyben, melyet többségi, anyanyelven tanuló kortársaikkal folytattak.



4. ábra A nyelvtudás foka és a tannyelv összefüggése, önbevallás (átlagok) (N=593)
(A kérdésre válaszolók %-ában)

Magyar: khi-négyzet próba: 204,509; $p < 0,001$; $df=8$

Orosz: khi-négyzet próba: 107,974; $p < 0,001$; $df=8$

Ukrán: khi-négyzet próba: 262,838; $p < 0,001$; $df=8$

A nyelvtudás mellett kíváncsi voltam arra is, mennyire tudnak írni, olvasni a Kárpátalján leggyakrabban használt három nyelven (magyar, ukrán, orosz). Itt is önbevallás történt. Az eredményeket a 3. táblázat mutatja be. A táblázatban látszik, magyar nyelven írni és olvasni a magyar nyelven tanultak gyakorlatilag mindegyike (99,6%-a) megtanult. A többségi nyelven iskoláztottak körében azonban közel 11% azok aránya, akik nem tudnak írni és olvasni magyarul. (A 4 fő válaszmegtagadót kizártuk az elemzésből, hogy kevésbé torzítsa a minta.)

Érdekes megfigyelni, hogy akik ukrán nyelvű iskolába jártak, saját megítélésük szerint magasabb arányban tudnak írni és olvasni oroszul, illetve az orosz iskolába járók 100%-a birtokolja az ukrán nyelvet írás és olvasás szintjén.

	Magyar nyelven		Orosz nyelven			Ukrán nyelven		
	magyar	többségi	magyar	orosz	ukrán	magyar	orosz	ukrán
Írók, olvasók	99,60	89,19	61,04	90,20	93,33	63,28	100,00	85,71
Csak olvasók	0,40	8,11	16,45	1,96	0,00	18,79	0,00	14,29
Nem írók, nem olvasók	0,00	2,70	22,51	7,84	6,67	17,93	0,00	0,00

3. táblázat A kárpátaljai magyarok írni, olvasni tudása önbevallás szerint (N=593)

(A kérdésre válaszolók %-ában)

Az eredmények alapján – annak ellenére, hogy az adatközlők önbevallás³⁶ alapján határozták meg saját nyelvtudásuk szintjét – az a következtetés vonható le, hogy a közösségben az egyes nyelvek ismeretének szintje egyénenként eltérő. Mindez egybecseng a szakirodalom megállapításaival: „A határainkon kívül élő magyarok (...) – nem sok, de nem pontosítható kivételt nem tekintve – immár mindenhol a kétnyelvűségnek alacsonyabb vagy magasabb fokú állapotában élnek. Vannak tehát, akik értik az államnyelvet, de nem beszélik; vannak, akik az államnyelvet kezdő, haladó vagy közepes fokon beszélik, s vannak, akik az anyanyelvüket és az államnyelvet is egyformán jól beszélik.”³⁷

A nyelv értéke, szépsége és hasznossága

Ha egy közösség tagjai úgy vélik, hogy az általuk beszélt (egyik) nyelvnek nincs értéke, ha nem látják szépnek, akkor sokkal nagyobb az esélye annak, hogy elfordulnak tőle; leváltják, akár egy divatjamúlt ruhadarabot vagy bútort, s más nyelvet használnak, amikor erre választási lehetőségük van.³⁸ Az 5. ábra az *Ön szerint melyik nyelv szebb?* kérdésre adott válaszokat mutatja be. Egyértelműen látszik, hogy a magyar nyelven tanultak körében sokkal magasabb azok aránya, akik a magyar nyelvet vélik szebbnek, azaz – nyilván érzelmi s nem esztétikai, s főleg nem tudományos alapon – ennek a nyelvnek tulajdonítanak magasabb szimbolikus értéket. Azoknál viszont, akik ukránul vagy oroszul tanultak:

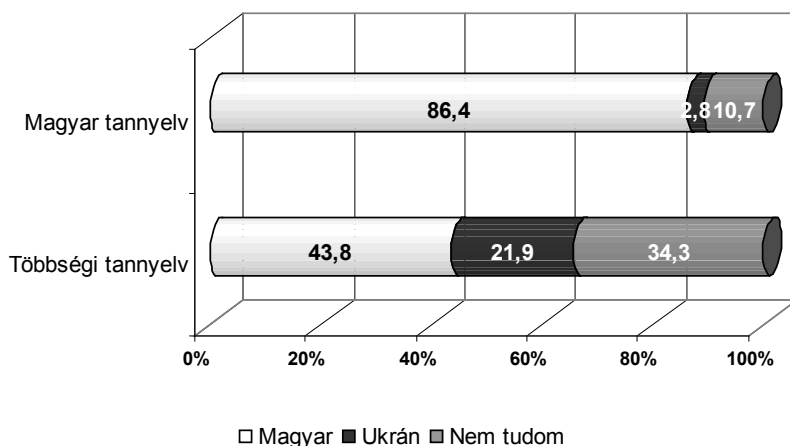
- a) jelentősen kisebb azok aránya, akik a magyar nyelvet tekintik szebbnek;
- b) az ukrán szépségeit magasabbra értékelők aránya hétszerese;

³⁶ A kérdőívben több olyan kérdés is szerepelt, melyben az adatközlők pl. saját nyelvtudásukat, érzelmi kötődésüket értékelték – tehát az egyes kérdésekre kapott válaszok önbevallások, vélemények, mégis mérjük, elemezzük a kapott adatokat, hiszen ezeket másképp nem lehet mérni.

³⁷ Kiss, 1995: 217.; ld. még Crystal, 1998: 452.

³⁸ Vö. Gal, 1991

c) a bizonytalanoké, dönteni nem tudóké pedig több mint háromszorosa a magyar nyelven iskolázottakénak. Ebben a kérdésben is tehát (mint korábban a szurkolásnál³⁹) a többségi tannyelv hatása a nyelvekhez (s főleg az anyanyelvhez) való érzelmi kötődés terén mutatkozik meg, hiszen akik nem anyanyelvükön tanultak azok vagy sokkal kevésbé tartják szépnek a magyar nyelvet az ukránnal szemben, vagy teljesen bizonytalanok ebben a kérdésben.

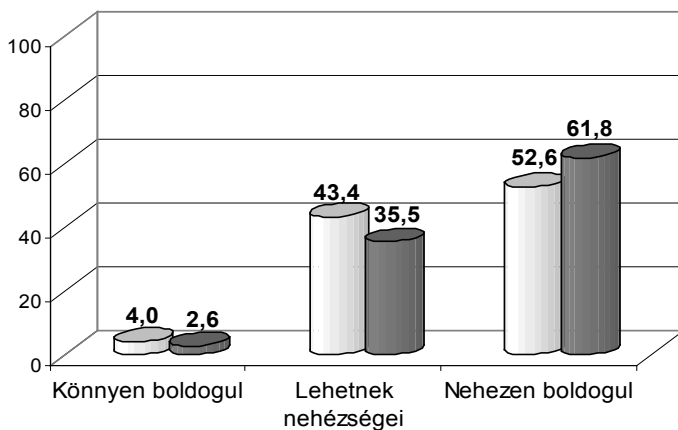


5. ábra Ön szerint melyik nyelv szebb: a magyar vagy az ukrán? (N=593)

khi-négyzet-próba: 83,608; $p < 0,000$; $df = 2$

A kárpátaljai magyarok korábbi tapasztalataira, élményeire alapozva a felhasznált kérdőívben arra vonatkozó kérdés is volt, hogyan vélekednek a nyelvekkel való boldogulásról a térségben. Az ilyen típusú kérdésekre kapott válaszok eredményeiből is könnyebben felmérhető a nyelvek szimbolikus értéke. Ezeket az adatokat szintén korreláltattam a tannyelvi adatokkal, s az eredményeket a következő ábrák (6–8. ábra) mutatják.

³⁹ Ld. 2. ábra.

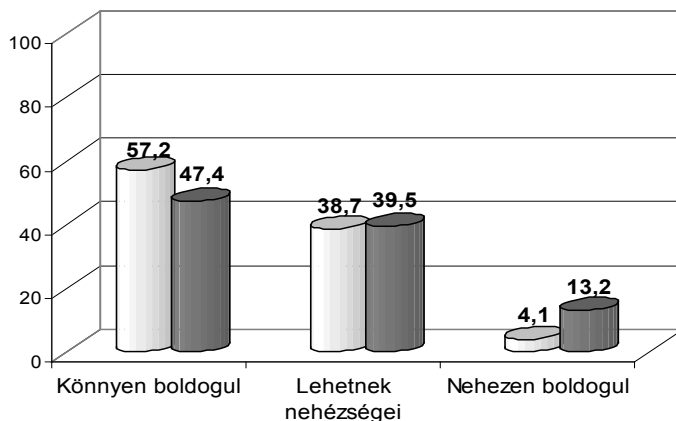


□ Magyar tannyelv ■ Többségi tannyelv

6. ábra Ön szerint, ha valaki csak magyarul tud Kárpátalján, az ... (N=593)

(A kérdésre válaszolók %-ában)

khi-négyzet-próba: 45,466; $p < 0,001$; $df=2$



□ Magyar tannyelv ■ Többségi tannyelv

7. ábra Ön szerint, ha valaki csak ukránul tud Kárpátalján, az ... (N=593)

(A kérdésre válaszolók %-ában)

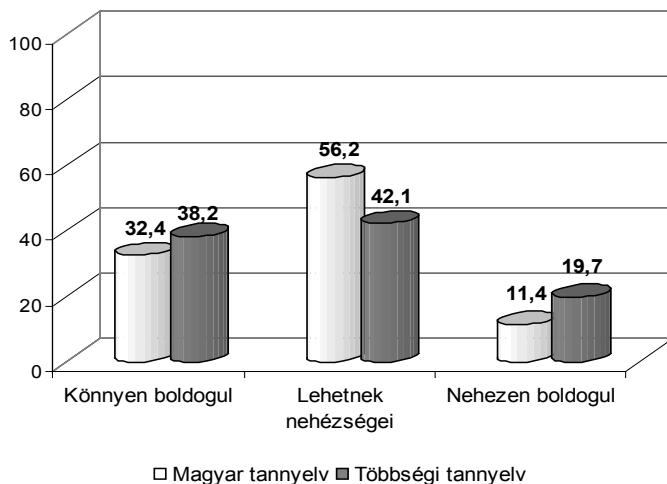
khi-négyzet-próba: 36,083; $p < 0,007$; $df=2$

Ha valaki csak magyarul tud Kárpátalján, nyilvánvalóan nehezen boldogul, az adatközlők véleménye szerint is. Olyanok is akadnak azonban, akik szerint könnyen elboldogul az ember Kárpátalján, ha csak a magyar nyelvet ismeri. (Még a többségi tannyelven iskolázottak körében is találunk ilyeneket.)

A 7. ábrából azonban az is kitűnik, hogy önmagában a nyelvtudás nem garanciája a boldogulásnak, hiszen a többségi nyelven tanult adatközlők egy részének (13,2%) véleménye szerint nehezen boldogul Kárpátalján az is, aki csak az ukrán nyelvet beszéli; emellett magas arányú azok véleménye is, akik szerint a csak ukránul tudóknak lehetnek nehézségeik.

A 8. ábrán a khi-négyzet-próba szerint nincs szignifikáns eltérés a két csoport között. Az adatok szerint leginkább a *lehetnek nehézségei* kategória igaz a szovjet világ egykor erősen privilegizált nyelvére, és a többségi tannyelven iskolázottak közül minden ötödik adatközlő (20%) vallja azt, hogy az orosz nyelvvel nehezen lehet boldogulni.

Amíg a kárpátaljai magyar közösség saját nyelvét szépnek és hasznosnak tekinti, jóval kisebb a nyelv feladásának az esélye. Ugyanakkor az is erősíti a magyar nyelv pozícióit, hogy a Kárpát-medence magyar kisebbségei körében a nyelv a nemzeti identitás egyik legfőbb szimbóluma is egyben: „Az első nyelv a legtöbb szlovákiai magyar beszélő számára egyedüli vagy döntő meghatározója nyelvi identitásának, így szerepe összehasonlíthatatlanul fontosabb a másodnyelvénél, amely sok esetben csupán eszköz arra, hogy az emberek a szükséges mértékben integrálódni tudjanak a többségi társadalomba.”⁴⁰

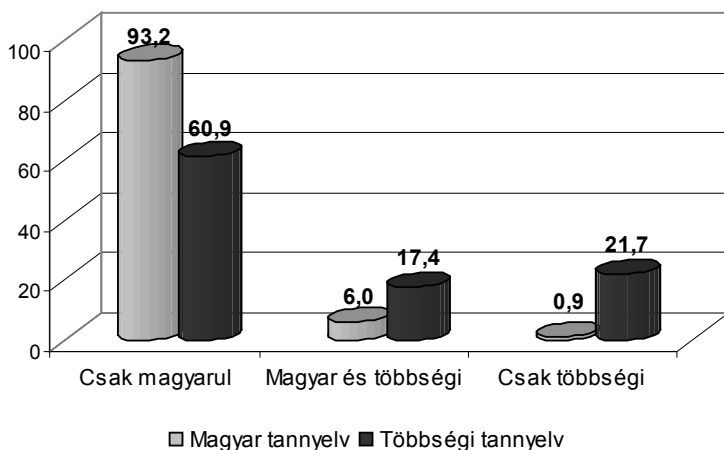


8. ábra Ön szerint, ha valaki csak oroszul tud Kárpátalján, az ... (N=593) (A kérdésre válaszolók %-ában)
khi-négyzet-próba: 22,995; $p < 0,191$; $df = 2$, *nem szignifikáns*

A nyelv használata, jövője

Egy nyelv, mint az írás elején említettem, csak akkor maradhat fenn hosszú távon, ha a beszélők használják: „a nyelv nem önmagában, szimbolikusan nagy érték, hanem mindennapi használatában, eszköz voltában is”.⁴¹ Amíg lesznek nyelvhasználati színterek, ahol használni lehet a magyar nyelvet, ameddig lesznek családok, ahol magyarul beszélnek, s amíg lesznek szülők, nagyszülők, akik tovább adják a magyar nyelvet a következő generációknak, addig a magyar nyelv Kárpátalján is fennmarad.

A vizsgálat arra is kiterjedt, milyen nyelvet használnak az adatközlők a családi érintkezésben. A 9. ábrán látható, hogy azok körében, akik nem magyar tannyelvű iskolába jártak, majdnem 40% azoknak az aránya, akik *nem csak* a magyar nyelvet használják a családi érintkezésben (egészen pontosan a szülőkkel); miközben azok körében, akik magyarul tanultak, 93,2% *csak magyarul* beszél a szüleivel. Az eredményekből az is azonnal szembetűnik, hogy a többségi nyelven iskolázottak között minden ötödik válaszadó (21,7%) *csak többségi nyelven* beszél a szüleivel.



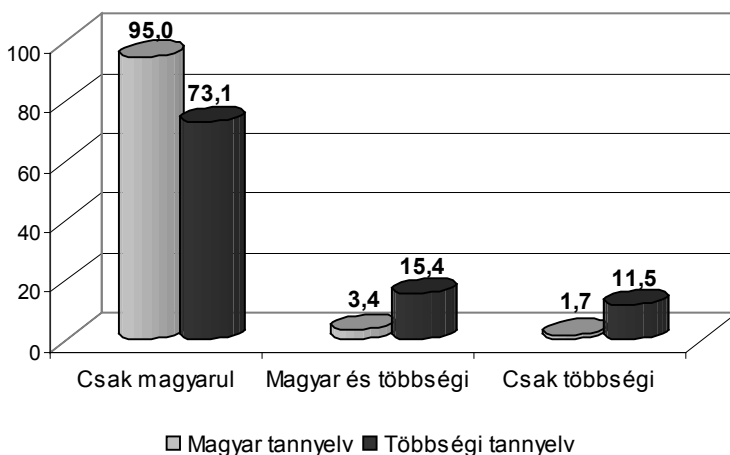
9. ábra Milyen nyelven beszél Ön szüleivel? (N=593)

(A kérdésre válaszolók %-ában)

khi-négyzet-próba: 36,458; $p < 0,000$; $df = 2$

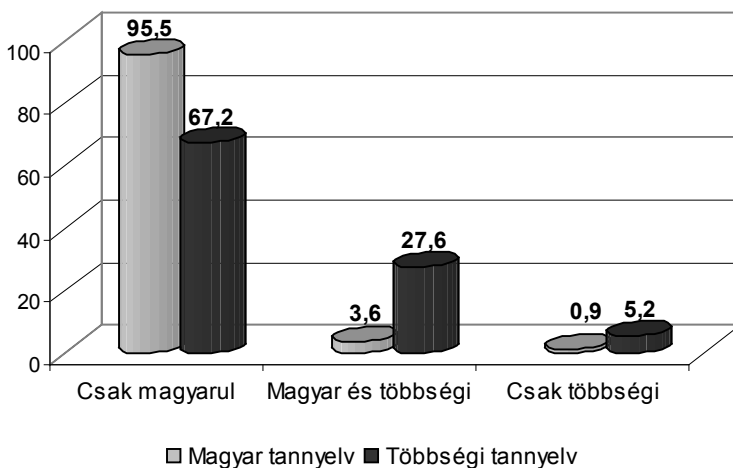
A 10. ábrán az látható, hogy a válaszadók milyen arányban használják a magyar, illetve a többségi nyelvet házastársukkal. A magyar nyelven iskolázottak körében 94,9% csak magyar nyelven beszél házastársával. Viszont azok között, akik többségi tannyelven végezték általános iskolai tanulmányaikat, mindössze 73,1% beszél *csak magyarul* a házastársával. Az ukrán vagy orosz tannyelvű iskolába jártak körében minden tizedik (11,5%) megkérdezett *egyáltalán nem beszél magyarul* párjával.

⁴¹ Péntek, 2007: 57.



10. ábra Milyen nyelven beszél Ön házastársával? (N=593)
(A kérdésre válaszolók %-ában)

khi-négyzet-próba: 28,467; $p < 0,000$; $df=2$

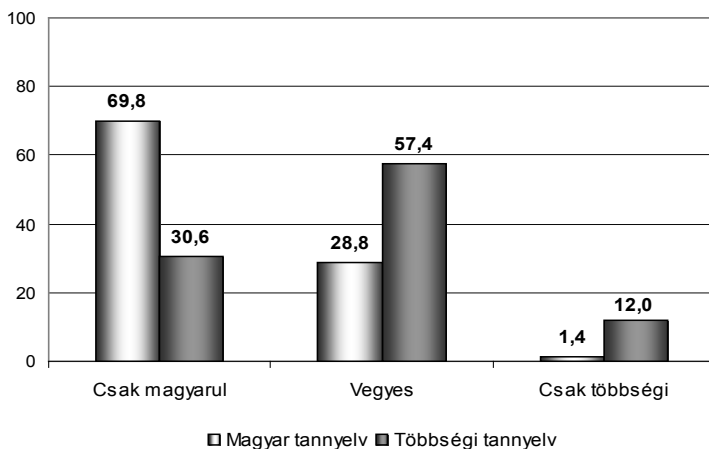


11. ábra Milyen nyelven beszél Ön gyermekeivel? (N=593)
(A kérdésre válaszolók %-ában)

khi-négyzet-próba: 49,496; $p < 0,000$; $df=2$

A 11. ábra azt szemlélteti, milyen nyelven beszélnek az adatközlők gyermekeikkel. Látható, hogy a magyar tannyelvű iskolában tanultak körében jelentősen magasabb azok aránya, akik egyértelműen tovább adják anyanyelvüket a következő nemzedéknek. Körükben 95,5% azok aránya, akik *csak magyarul* beszélnek gyermekeikkel. A nem magyar iskolában tanult felnőttek közül ellenben minden negyedik (27,6%) hol magyarul, hol nem magyarul szól gyermekéhez, s minden huszadik (5,2%) *egyáltalán nem beszél magyarul* saját gyermekével. S mivel egy nyelv logikus módon csak addig tud fennmaradni, míg van, aki beszéli – a kapott eredmények alapján a többségi tannyelven szocializálódottak közül minden huszadik kárpátaljai nem adja tovább anyanyelvét gyermekének, ezzel is hozzájárulva a magyar nyelv asszimilációjához.

A fenti eredmények különösen fontosak, ha figyelembe vesszük Bartha Csilla⁴² szavait: „A támogató nyelvi jogi keretek, legfőképpen pedig a kisebbség nyelvén folyó oktatás alappillére lehet a nyelvmegőrzésnek (...). Gyakran hangsúlyozzák, hogy a család szerepét az iskola vette/veszi át, a kisebbségnyelv-megőrző mozgalmak egy jó része azonban túlértékeli mindazt, amit az oktatás ebben a nyelvi és társadalmi folyamatban *egyedül* képes betölteni. A gyakorlat ezzel szemben azt mutatja, hogy amikor a társadalmi, nyelvi attitűdbeli változások eredményeképpen a többségi nyelven való rendszeres kommunikáció már a családon belül is megjelenik, az iskola önmagában nem képes meggátolni e folyamatot.” Az anyanyelvi iskola és a szülők, illetve a családi környezet tehát együttesen hatékonyabban járulhatnak hozzá az anyanyelv megőrzéséhez.



12. ábra Hírműsorokkal kapcsolatos nyelv választás és tannyelv kapcsolata (N=593)

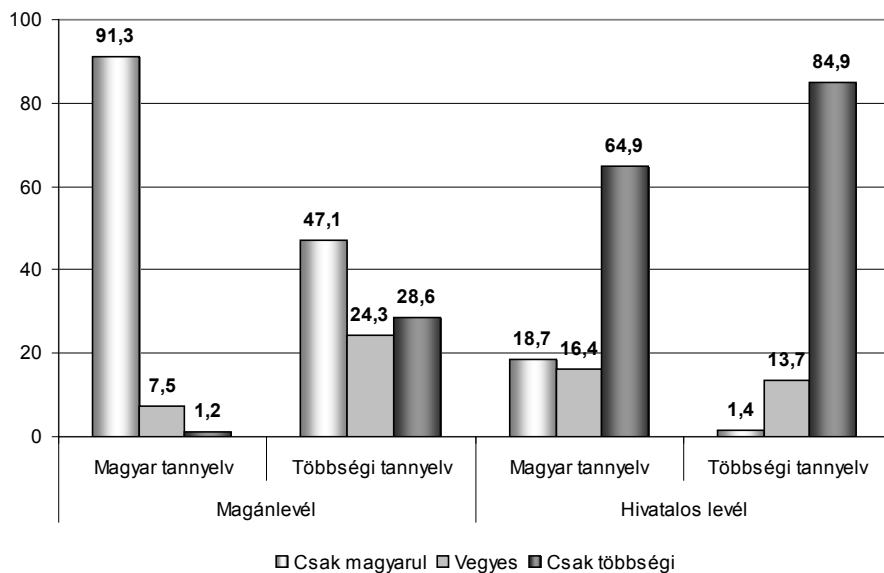
(A kérdésre válaszolók %-ában) khi-négyzet-próba: 64,478; $p < 0,000$; $df = 2$

⁴² Bartha, 2003: 62.

Fontosnak tartottam annak megvizsgálását is, milyen nyelven tájékozódnak az adatközlők (ld. 12. ábra).

A 12. ábrán látható, hogy akik többségi nyelven tanultak, azoknak 30,7%-a nézi/hallgatja *csak magyarul* a híradót, hírműsorokat. A többségi tannyelven iskolázottak legnagyobb része (57,3%) hol magyarul, hol ukránul/oruszul tájékozódik a hírek világában. Ugyanez az arány a magyar nyelven iskolázottaknál feleakkora, 28,1%. *Csak többségi nyelven* a magyar iskolában tanultak 1,4%-a hallgat/néz híradót, a többségi nyelven tanultaknál ugyanez az arány 12%. A 12%-os arány azt mutatja, hogy ezek az adatközlők egyrészt csak ukránul/oruszul néznek híradót, másrészt így, az ukrán média kizárólagos fogyasztásával a magyar nemzetrésztől is elfordulnak.

A 13. ábra azt mutatja meg, milyen nyelveket használnak az adatközlők magán- és hivatalos levél írásakor.



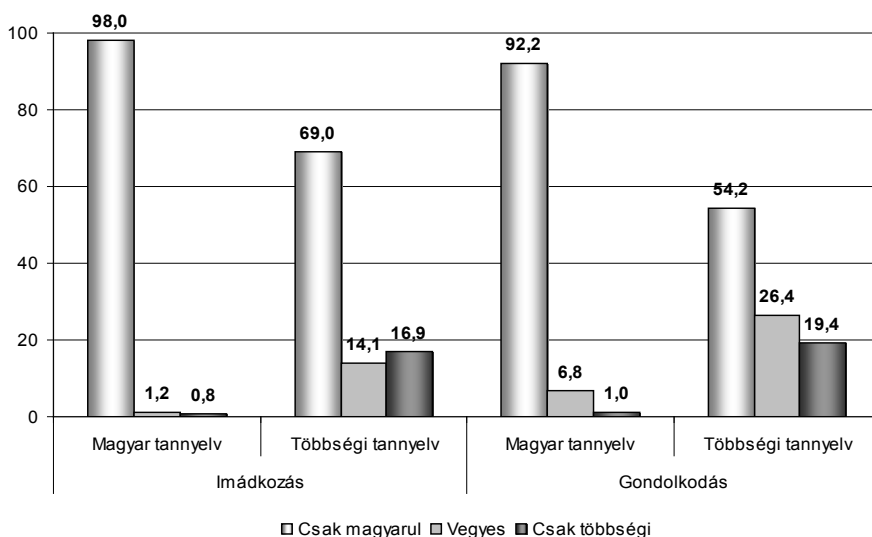
13. ábra Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása magán- és hivatalos levél írásakor (N=593)

(A kérdésre válaszolók %-ában)

Magánlevél: khi-négyzet-próba: 130,136; $p < 0,000$; $df=2$

Hivatalos levél: khi-négyzet-próba: 22,521; $p < 0,000$; $df=2$

Azt feltételeztem a kérdés feltevésekor, hogy az eredmények szerint majd csak magyarul írnak magánlevelet, s csak többségi nyelven hivatalos levelet a válaszadók (az iskola tannyelvétől függetlenül). A 13. ábrán azonban látszik, hogy a többségi nyelven iskolázottak közel fele *csak magyarul* írja magánleveleit, míg a magyarul tanultak mindössze 7,5%-a vegyes nyelvhasználatú ezen a téren, s 1,3%-uk csak többségi nyelven levelezik. Érdekes, hogy a többségi tannyelven iskolázottak 1,4%-a *csak magyarul* írja hivatalos leveleit, s viszonylag magas arányban (13,7%) használják a magyar és az ukrán/ orosz nyelvet is erre a célra. A magyar nyelven tanultak körében mind a magán-, mind a hivatalos levél írásakor magasabb azok aránya, akik csak a magyar nyelvet választják, mint azok körében, akik nem magyar nyelven végezték általános iskolai tanulmányaikat.



14. ábra Kárpátaljai magyarok nyelvválasztása imádkozás és gondolkodás közben (N=593)

(A kérdésre válaszolók %-ában)

Imádkozás: khi-négyzet-próba: 104,807; $p < 0,000$; $df=2$

Gondolkodás: khi-négyzet-próba: 118,136; $p < 0,000$; $df=2$

A 14. ábrán az látható, hogy imádkozás és gondolkodás közben milyen nyelvhasználat jellemző a válaszadókra. A magyar tannyelven tanulók túlnyomó része (98%) csak magyar nyelven imádkozik. Akik többségi nyelven tanultak, 16,9%-ban csak a többségi nyelvet használják az imádkozásra. A gondolkodás még erősebb összefüggést mutat a tanulmányok nyelvével. Az ábrán látható, hogy a magyar tannyelvű általános

iskolát végzetek 6,8%-a egyszer magyarul, másszor ukrán/ orosz nyelven gondolkodik. A többségi tannyelven iskolázottaknál a válaszadóknak a fele (54,2%-a) használja *csak a magyar nyelvet*; negyedük (26,4%-uk) magyarul és nem magyarul egyaránt szokott gondolkodni, s 19,4%-uk (szinte minden ötödik adatközlő) csak ukránul/ oroszul gondolkodik.

Az adatok alátámasztják Gereben Ferenc⁴³ kutatási eredményeit: „aki magyarul végezte a tanulmányait, az általában anyanyelvét használja az élet lehető legtöbb színterén.”

Összefoglalás

A kutatás során beigazolódott, hogy statisztikailag szignifikáns összefüggés mutatható ki a magyar nyelv presztízse, megítélése, szimbolikus értéke és az adatközlők általános iskolai tannyelve között. A magyar tannyelvű iskolát végzetek körében jelentősen magasabb azok aránya, akik magyar nemzetiségűnek tartják magukat, a magyar sportolók sikeréért szorítanak, szebbnek tartják a magyar nyelvet. Azok körében, akik ukrán vagy orosz nyelven tanultak az általános iskolában, jelentősen kisebb a családi körben csak magyar nyelvet használók aránya, illetve közöttük kevesebben írnak csak magyar nyelven magán- vagy hivatalos levelet, hallgatnak/néznek híradót.

A kárpátaljai magyar közösségben használatos három nyelv: a magyar, az ukrán és az orosz presztízst, és ebből fakadóan jövőjét számos egyéb tényező mellett jelentősen befolyásolja az iskolai oktatás nyelve is. Ma, amikor politikusokban, pedagógusokban és szülőkből egyaránt megfogalmazódik a kérdés: lehetnek-e, illetve milyen hatásai lehetnek az oktatás tannyelvének a kárpátaljai magyar közösség jövőjére, nemzeti identitásának alakulására, a nyelvcsere vagy nyelvmegtartás esélyeire, akkor az ilyen jellegű kutatások hozzájárulhatnak ahhoz, hogy közelebb kerüljünk ezen kérdések megválaszolásához. Hangsúlyozandó azonban, hogy nem a tannyelv az egyetlen és legfontosabb záloga a kárpátaljai magyar nemzetiség megmaradásának. Ám az a fenti adatok alapján kétségtelennek tűnik, hogy egyik lényeges összetevője.

Szeretném kiemelni továbbá azt is, hogy általában a szülő dönt arról, milyen tannyelvű iskolát választ gyermekének. A kutatóknak nem tiszte az erkölcsi ítéletkezés, a nem magyar nyelvű iskolát választók megbélyegzése. A kutatók feladata és felelőssége az, hogy hozzáférhetővé tegye azokat az információkat, amelyek segíthetik a szülőket döntésük meghozatalában.⁴⁴ Bartha Csilla⁴⁵ is így véli: „A szülők és gyermekeik iskola- és programválasztási szabadsága – még az esetleges meglévő jogi garanciák és több program esetén is – mindaddig látszólagos, ameddig a különféle egy- vagy kétnyelvű

⁴³ Gereben, 2005: 71.

⁴⁴ Csernicskó, 2008c

⁴⁵ Bartha, 2003: 68–69.

oktatási-nevelési módok, illetőleg a rendelkezésre álló intézmények, nevelési célok, valamint a különböző nevelési módszerek között – adekvát tájékoztatás híján – nem a tudományosan is megalapozott információk, hanem tévhitek és hiedelmek alapján döntenek.” Ehhez pedig az ilyen nyelvészeti kutatások szolgáltathatnak alapot.

Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy „önmagában az, hogy egy oktatási programban az első nyelv a kizárólagos vagy fő oktatási nyelv, nem garantálja a képzés hatékonyságát még az első nyelv tekintetében sem, a másodnyelvről nem is beszélve. Az első nyelv tekintetében például fontos, hogy milyen szemléletű az anyanyelvi nevelés, milyen nyelvváltozatok(ok) elsajátítását tűzik ki célul az anyanyelvi órán, a szaknyelveknek milyen változatait fejlesztik a többi órán stb. A másodnyelv vonatkozásában pedig még fontosabb, hogy milyen módszerekkel történik az oktatás”.⁴⁶

Bibliográfia

- BÁRDI – FEDINEC – SZARKA, 2008 Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2008.
- BARTHA, 1999 Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései – Beszélők és közösségek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1999.
- BARTHA, 2003 Bartha Csilla: *A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei és az oktatás*. In: NÁDOR Orsolya és SZARKA László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2003.
- BEREGSZÁSZI – CSERNICKSKÓ – OROSZ, 2005 Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *Українська мова у школах з угорською мовою навчання у соціолінгвістичному аспекті. Українознавство* 2005/4. 82–86.
- BEREGSZÁSZI – CSERNICKSKÓ, 2006 Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. PoliPrint, Ungvár 2006.

⁴⁶ Lanstyák, 2005: 69.

- CRYSTAL, 1998 Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris, Budapest 1998.
- CSERNICKSKÓ, 1998A Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. MTA Kisebbségkutató Műhely – Osiris Kiadó, Budapest 1998.
- CSERNICKSKÓ, 1998B Csernicskó István: *Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskoláiban*. In: LANSTYÁK István és SZABÓMIHÁLY Gizella (szerk.): *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpárú kényelvűségekre*. Kalligram, Pozsony 2005. 44–59.
- CSERNICKSKÓ, 2008A Csernicskó István: *Ukrajna összhangra törekszik. Az ukrainai oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai*. *Kisebbségkutatás* 2008/2. 302–315.
- CSERNICKSKÓ, 2008B Csernicskó István: *Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben*. In: FEDINEC Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest 2008. 153–170.
- CSERNICKSKÓ, 2008C Csernicskó István: *A nyelvészek társadalmi felelőssége, avagy: néhány érv az anyanyelvi iskola mellett*. *KárpátInfo* 2008. július 28. 5.
- CSERNICKSKÓ, 2009 Csernicskó István (szerk.): *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet, Budapest – Beregszász 2009.
- CSERNICKSKÓ – FERENC 2010 Csernicskó István – Ferenc Viktória: *Education as An ideal means of achieving a nation state in Ukraine*. In: RÓKA, Jolán ed. *Concepts & Consequences of Multilingualism in Europe*. Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, Budapest 2010. 329–349.
- CSERNICKSKÓ – MELNYK, 2007 Csernicskó István – Melnyk Svitlana: *Az ukrainai kisebbségek és a nyelvi oktatás*. In: OROSZ Ildikó (szerk.): *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. PoliPrint, Ungvár 2007. 120–148.

- GAL, 1991 Gal, Susan: *Mi a nyelvcseré és hogyan történik?* Regio 1991/1: 66–76.
- GEREBEN, 1998 Gereben Ferenc: *Anyanyelv és identitástudat kapcsolata a magyarpárú kétnyelvűség helyzetében.* In: LANSTYÁK István és SZABÓMIHÁLY Gizella (szerk.): *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségekre.* Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete, Pozsony 1998. 113–127.
- GEREBEN, 2005 Gereben Ferenc: *Olvasáskultúra és identitás. A Kárpát-medence magyarságának kulturális és nemzeti azonosságtudata.* Lucidus Kiadó Budapest 2005.
- GÖNCZ, 1985 Göncz Lajos: *A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata.* Forum Könyvkiadó, Újvidék 1985.
- GÖNCZ, 1995 Göncz Lajos: *A tannyelv hatása a tanulók személyiség fejlődésére többnyelvű környezetben.* In: Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat.* MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest 1995. 65–81.
- GÖNCZ, 1999 Göncz Lajos: *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban).* MTA Kisebbségkutató Műhely – Osiris-Forum, Budapest–Újvidék 1999.
- GÖNCZ, 2004 Göncz Lajos: *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége.* Magyarságkutató Tudományos Társaság – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Szabadka 2004.
- GÖNCZ, 2005 Göncz Lajos: *Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban. Útmutató a kisebbségi helyzetű szülőknek és a pedagógusoknak.* Új Kép IX. 2005. április
- KISS, 1995 Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1995.
- KOLLÁTH, 2005 Kolláth Anna: *Kihívások és megoldások. Gondolatok a szlovéniai Muravidék kétnyelvű oktatásáról.* In: RING Éva (szerk.): *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösség életében.* EÖKIK, Budapest 2005. 75–96.

- KONTRA, 2003 Kontra Miklós: *A határon túli magyar nyelvváltozatok*. In: KIEFFER Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2003. 301–320.
- LAMPL, 2008 Lampl Zsuzsanna: *Magyarok és szlovákok. Szociológiai tanulmányok nem csak az együttélésről*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja 2008.
- LANSTYÁK, 2000 Lanstyák István: *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest 2000.
- LANSTYÁK, 2005 Lanstyák István: *A kétnyelvű oktatás veszélyei Szlovákiában*. In: RING Éva (szerk.): *Felzárkózás vagy bezárkózás? A többnyelvű oktatás előnyei, veszélyei a kisebbségi közösség életében*. EÖKIK, Budapest 2005 43–73.
- LANSTYÁK – SZABÓMIHÁLY, 1996 Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: *Contact varieties of Hungarian in Slovakia: a contribution to their description*. International Journal of the Sociology of Language 1996. 111–130.
- LANSTYÁK – SZABÓMIHÁLY, 1997 Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 1997.
- MOLNÁR – MOLNÁR, 2005 Molnár József – Molnár D. István: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. KMPSZ Tankönyv- és Taneszköztanácsa, Beregszász 2005.
- OROSZ, 2005 Orosz Ildikó: *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedeiben*. PoliPrint, Ungvár 2005.
- OROSZ, 2007 Orosz Ildikó: *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991-2005)*. PoliPrint, Ungvár 2007.
- OROSZ, 2008 Orosz Ildikó: *Egyedül az anyanyelvű oktatás lehet hatékony*. Kárpátalja 2008. november 14. 11.
- OROSZ – MOLNÁR, 2007 Orosz Ildikó – Molnár Eleonóra: *Kárpátalja (Ukrajna)*. In: PAPP Z. Attila – VERES Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2007. 185–243.

- PÉNTEK, 2007 Péntek János: *Dinamikus nyelvi folyamatok és az identitás*. *Pro Minoritate* 2007/Tavaszi 53–62.
- SÉRA, 2009A Séra Magdolna: *Képzlet és valóság találkozása a kárpátaljai magyar szülők tannyelv-választási döntéseiben*. In: KARMACSI Zoltán és MÁRKU ANITA (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. PoliPrint Ungvár 2009: 154–157.
- SÉRA, 2009B Séra Magdolna: *Az iskolai tannyelv-választás szerepe a kárpátaljai magyar kisebbség jövője és megmaradása szempontjából*. In: KÖTÉL Emőke – SZARKA László (szerk.): *Határhelyzetek II. Kultúra – Oktatás – Nyelv – Politika*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2009. 241–267.
- SHAMSHUR –
IZHEVSKAYA, 1993 Shamshur, Oleg V. – Izhevskaya, Tetiana I.: *Multilingual Education as a Factor of Inter-ethnic Relations: the case of the Ukraine*. In: D. AGER, G. MUSKENS, S. WRIGHT (eds.): *Language Education for Intercultural Communication*. Multilingual Matters LTD. Clevedon, Adelaide – Philadelphia 1993. 159–167.
- SHAMSHUR –
IZHEVSKAYA, 1994 Shamshur, Oleg V. – Izhevskaya, Tetiana I.: *Multilingual Education as a Factor of Inter-Ethnic Relations: The Case of the Ukraine*. *Current Issues in Language in Society* Vol. 1. No. 1. 1994. 29–39.
- SKUTNABB-KANGAS, 1990 Skutnabb-Kangas, Tove: *Language, Literacy and Minorities*. A Minorities Rights Group Report, London 1990.
- SKUTNABB-KANGAS, 1997 Skutnabb-Kangas, Tove: *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Teleki László Alapítvány, Budapest 1997.
- SORBÁN, 2000 Sorbán Angella: „*Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen*”: *Az asszimiláció természetrajzához*. *Magyar Kisebbség* 2000/1. 167–180.
- TÓTH, 2008 Tóth Mihály: *Рефлексії на публікації про угорців Закарпаття, або Кому порушитися стає дедалі важче*. *Дзеркало тижня* № 36 (27 вересня – 3 жовтня). <http://www.dt.ua/3000/3300/64177>
<http://www.mon.gov.ua>

Szilágyi István

Összehasonlító elemzés a finnországi svédek és a romániai magyarok nyelvi jogairól

Bevezető

Kétségtelen, hogy bármely nemzeti kisebbség legjelentősebb megkülönböztető jegye annak nyelve, hiszen általa őrizheti, fejlesztheti és fejezheti ki identitását. Ennél fogva pedig rendkívüli szükség van a nyelvi jogokra – az esélyegyenlőség megteremtéséhez, a mindennapi érvényesüléshez. A XXI. század Európájában, két- vagy többoldalú nemzetközi szerződések megkötése által az államok kötelesek különböző jogokat biztosítani a kisebbségi nemzetiségű egyének, néhány esetben teljes közösségek számára. A kisebbségvédelem mértéke és minősége viszont messze nem egységes az egyesülő Európában. Ahhoz, hogy megállapítsuk, hol tart Románia ezen a téren, a nyugati modellt vettük viszonyítási alpnak. Az összehasonlítás második elemének Finnországot választottuk. Először is, a jelenlegi romániai politikai helyzet kevésbé tűri Katalónia vagy Dél-Tirol emlegetését, amikor új intézkedéseket kérvényeznek vagy javasolnak kisebbségi képviselőink, ezért is érdemes más irányba puhatolózni. Ráadásul ebben a kontextusban még senki sem foglalkozott a finn rendszerrel. Előbb ismertetjük a jogok és szabadságok elvi, alkotmányos alapját (általános nyelvjogi keret), majd folytatjuk a konkrét nyelvi jogok egyenként való összehasonlításával, a következő témákra bontva: nyelvhasználat a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban, a szociális és egészségügyben; törvények és rendeletek közlési nyelve; nyelv az egyházban és a vallásgyakorlásban. A fő különbségeket (jogok és állami garanciák) ugyancsak e témák mentén emeljük ki, rövid következtetések formájában. A dolgozat utolsó részében pedig azt vizsgáljuk, a finnországi minta tükrében, hogy a közeljövő Romániájában milyen kilátások, illetve korlátok vannak a kisebbségvédelem fejlődésére nézve.

A finnországi svédek és a romániai magyarok nyelvi jogai

Még mielőtt rátérnénk a konkrét nyelvi jogokra, melyekben rendre a romániai magyar, illetve a finnországi svéd kisebbség részesül, fontosnak tartjuk ismertetni a jogok és szabadságok absztrakt keretét, a forrást és egyben viszonyítási pontot elemzésünkben. Az általános rész majd fontos lesz akkor is, amikor a kedvezőbb, vagy a román kisebbségi jogból egyenesen hiányzó finnországi rendelkezések átemelhetőségét, a román jogrendszer korlátait vizsgáljuk.

Meggyőződésünk, hogy az alábbiak ismeretében könnyebb lesz megérteni a konkrét jogok összevetéséből származó hasonlóságokat és különbségeket.

Általános nyelvjogi keret. Románia

Annak ellenére, hogy Románia lakosságának több, mint 10%-a nemzeti kisebbséghez tartozik,¹ az 1991-ben életbe lépett román alkotmány és annak 2003-as módosított változata is az etnoterritorialitás (egy nép, egy nyelv érvényesülhet egy területen)² koncepcióján alapul: fenntartja az idejétmúlt egységes nemzetállam eszméjét, a román nép egységét hirdeti (1. és 2. cikkely) és a román nyelvet nyilvánítja Románia egyedüli hivatalos nyelvének (13. cikkely). Az alkotmány több pontban is nyomatékosítja a román nyelv exkluzivitását (120. (1), 128. (1)). A nemzeti kisebbséghez tartozó személyek nyelvi jogai pusztán másodlagosak, nem érinthetik a román nyelv hivatalosságát.

Az alkotmány ugyanakkor leszögezi 152. cikkelyében, hogy ezen rendelkezések nem képezhetik felülvizsgálás tárgyát. Több szerző is egyetért azzal, hogy ez a modell másodrangú státuszba dönti a nemzeti kisebbségeket, és nyelveik presztízsét károsítja (egyenesen idegen, csupán megtűrt és nem támogatott nyelvnek állítja be)³, mintegy nyelvi és etnikai hierarchiát állítva fel az államszerkezetben.⁴

Az alkotmány mindemellett elismeri a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek (! a jogi alany nem maga a kisebbség mint csoport - *ezért nem tartalmazza a kollektív jogok és az autonómia fogalmát sem*) jogát etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk megtartásához, fejlesztéséhez és kifejezéséhez (6. (1)); garantálja ezen személyek anyanyelvi, valamint minden oktatási szinten anyanyelven folyó tanítását, a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban viszont korlátozott nyelvhasználatot biztosít (32. (3), 120. (2), 128. (2)).

Végül, a többé-kevésbé kedvező alkotmányos elvek gyakorlatba ültetését korlátozza az az előírás (6. cikkely 2. bekezdése), mely szerint a kisebbségvédelmi intézkedéseknek meg kell felelniük az egyenlőség (16. (1)) és a megkülönböztetéstől való mentesség elveinek, a többi román állampolgárhoz való viszonylatban.

A felállás nyílt forrása a nacionalista, kisebbségi nyelvek érvényesülését gátoló eszméknek és érveknek,⁵ és csökkenti, relativizálja az alkotmányos elvek eredetileg abszolút hatályát.⁶ Erre hivatkozva a román politikai tényezők jelentős része a „kisebbségi jogokat kiváltsággént, a székelyföldi autonómiatörekvést pedig szeparatizmusként fogja fel.”⁷

1 Az Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezménye jegyében Románia 20 nemzeti kisebbséget ismer el a területén, köztük a magyart.

2 „Az alkotmány vitájának időszakában voltak olyanok, akik naiv optimizmussal úgy vélték, hogy a nemzetállam statuálása csak szimbolikus értékű. Idővel azonban bebizonyosodott, hogy meghatározó jelentősége van a nyelvpolitika és a közhangulat alakításában.” (Péntek–Benő, 2003: 125.)

3 A román 500/2004-es számú nyelvtörvény 5. cikkelye erre utal.

4 Vö. Bogdán–Mohácsék, 2009: 59.; Szarka, 2004: 157.; Péntek–Benő, im.: 125.

5 Vö. Bogdán–Mohácsék, i.m.: 59.; Szarka, im.: 157.

6 Vogel, 1997: 17.

7 Uo.: 18.

Románia, Finnországhoz hasonlóan egyaránt használja a személyi és a területi elvet a kisebbségi identitás megőrzése érdekében. Amíg az oktatási jogok, illetve az igazságszolgáltatásban való nyelvhasználat személyi elven gyakorolhatóak, a közigazgatásban a területi elv használatos.

Bár több intézmény hatáskörébe tartozik a kisebbségi panaszok, ügyek kezelése, Romániában egyelőre nem létezik nemzeti kisebbségi törvény,⁸ amely egységes keretbe gyűjtené, kodifikálná a különböző, kisebbségekre vonatkozó, ámde szétszórtan fellelhető rendelkezéseket. Sem az 1918. évi Gyulafehérvári Nyilatkozatok, sem az 1919-ben aláírt kisebbségvédelmi szerződés által előírtak nem kerültek gyakorlatba, a román politikum nem tekinti őket érvényesnek. A magatartás valamelyest különbözik az EU-s csatlakozást feltételező nemzetközi egyezmények esetében, de a ratifikáció és/vagy az alkalmazás halasztása tetten érhető.⁹ A halasztás okait országos jelentés is említi: a jogállam kezdetlegességét, a politikai akarat hiányát, valamint a gyakorlatba ültetéshez szükséges infrastruktúra és pénzügyi forrás hiányát.¹⁰

Általános nyelvjogi keret. Finnország

Az előbbi címhez hasonlóan a finn esetben is az alkotmányból indulunk ki, ezzel kapcsolatban viszont némi kitérőt kell tennünk. Ugyanis az eurokontinentális szokástól eltérően, Finnország nem rendelkezik hagyományos alkotmánnyal, hanem több alkotmányos szintű, de különálló törvénnyel, amelyek együttesen alkotják a finn alkotmányjogot: ezek az Alkotmányi Aktus, Parlamenti Aktus, Miniszteri felelősségről szóló Aktus, a Legfőbb Bíróság Aktusa és az Ålandról szóló Aktusok. Az alkotmányi aktusokban leszögezett elvek természetesen csupán irányadó jellegűek, és nincs közvetlen hatásuk, nem tartalmaznak konkrét rendelkezéseket, hanem az alsóbbrendű törvényekre bízzák azt.¹¹ Számunkra ennél is érdekesebb, hogy az Alkotmányi Aktus nem is tartalmazza a kisebbség kifejezést! Ez elsősorban abból ered, hogy a svéd nyelvű kisebbséget a finn alkotmány társnemzeti szintre emeli a 17. cikkelyében (1919. évi alkotmány 14. cikkelye), *amely szentesíti a nyelvek egyenlőségét*.

Egyesek a svéd anyanyelvűeket pontosan emiatt nem tekintik kisebbségnek. „Megfelelnek arról, hogy egyetlen definíció sem írja elő, hogy egy kisebbség jogi szempontból hátrányos helyzetben kell legyen.”¹² Sőt, ha a kisebbség fogalmánál tartunk, a finn nyelvtörvény azt vélelmezi, hogy a finn és a svéd egyaránt lehet többségi és kisebbségi nyelv, attól függően, hogy hol és milyen összefüggésben használják azokat.¹³

⁸ Csupán törvénytervezet létezik, amit 2010-ben, 2005 után újra benyújtott a kormányhoz az RMDSZ.

⁹ Annak dacára, hogy az alkotmány 11. és 20.(2) cikkei a nemzetközi egyezmények elsőbbségét szentesítik a román jogrendben.

¹⁰ Vö. Benő, 2007: 36.; Benedikter, 2008: 79.

¹¹ Myntti, 1991: 11.

¹² Horn, 1996: 3.

¹³ Uo.: 5.

Finnország sikeresen használ több nyelvi státusmodellt: egyes nyelvek országos, mások regionális vagy lokális szinten hivatalos státusnak, a többi szabad nyelvhasználatnak örvend.¹⁴ A svéd nyelv védelme például területi és személyi elven egyaránt megvalósul. A finn rendszer ugyanakkor elismeri az autonómia, a kollektív jogok és a pozitív diszkrimináció létjogosultságát, sőt, a svéd, lapp és számi csoportok különleges státusszal rendelkeznek a többi kisebbséggel szemben. Ez nyilvánvalóan szembemegy az egyenlő bánásmód elvével, viszont a diszkrimináció tilalmára vonatkozó cikkelybe ügyesen beszúrták az „elfogadható indoklás” klauzuláját, törvényes keretet adva a kivételezésnek (6. (2)).

A finn alkotmány 17. cikkelye kimondja, hogy Finnország nemzeti nyelvei a finn és a svéd, és ugyanitt rögzíti az igazságügyben és a közigazgatásban való hivatalos nyelvhasználatot. A kormánynak azonos alapelvek szerint kell kielégítenie a finn és a svéd lakosság kulturális és szociális jogait. Hab a tortán, hogy az állampolgárság megszerzésének feltételei közt találjuk a finn nyelv alternatívájaként a svéd nyelv ismeretét.¹⁵ A nyelvi egyenlőséget meg is hálálja a svéd közösség, teljes mértékben azonosul Finnországgal, a finn néppel, és nem bánja, hogy formálisan nem képez kisebbséget. Tartalmi szinten viszont ugyanúgy elvárja és követeli az általában kisebbségeknél járó és megszokott nyelvi és kulturális védelmet.

Az alkotmány továbbá garantálja a svéd nyelv parlamenten belüli hivatalosságát (51. cikkely), a törvények kötelezően svéd nyelven (is) való közlését (79. cikkely), valamint védi a svéd (néhol a finn) nyelvű lakosságot a közigazgatási egységek számukra kedvezőtlen módon történő átszervezésétől (122. cikkely).

A kisebbségi jogok intézményi biztosítékeként a finn parlament 2001-ben felállította a „kisebbségi ombudsman” intézményét, amelynek fő feladata, hogy ellenőrzi a törvény állami betartását, és képviseli a kisebbségek általános, közös érdekeit.

Finnországban a román rendszerhez hasonlóan viszonyulnak a nemzetközi szerződések hatályához, különbség talán a lehető leghamarabbi alkalmazásban rejlik, és abban, hogy több előírás már az aláírás előtt teljesítve volt. Az *Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezményének* (továbbiakban: *ETKK*) aláírójaként, Finnország hat kisebbséget ismer el: a finnországi svéd, a számi, az óorosz, a roma, a zsidó és a tatár közösséget.

Következtetések

Már elvi, alkotmányos szinten eléggé összeegyeztethetetlen a két rendszer, és nyilvánvaló a szintbeli különbség, viszont tanulmányunk éppen azt helyezi kilátásba, hogy ne álljunk meg ezen az elemzési lépcsőn, hanem előszobája legyen a soron következő mélyebb kutakodásnak. Ezért csak vázoljuk megfigyeléseinket: lényeges a demokráciatípusok

¹⁴ Myntti, im.: 14.

¹⁵ Finn állampolgársági törvény 13. (1) 6) pontja.

mássága (román etnikai kontra finn konszociációs modell),¹⁶ a pozitív diszkriminációhoz való viszonyulás; kollektív jogok és autonómia kérdésében eltérő nézetek. Ironikusan akár meg is jegyezhetnénk, hogy talán az egyetlen összekötő elem az, hogy ugyanazon európai nemzetközi egyezmények tagjai (ld. fent). Nyilván túlzás lenne ezt mondani, hiszen van még jelentős közös nevező: a területi és személyi elv ötvözése, valamint a kisebbségjogok alkotmányos szinten való garantálása mindkettőnél jelen van, és egyáltalán nem mellékes, hiszen a törvénykezés legmagasabb fokáról beszélünk.

„Amíg a jelenlegi finnországi rendszer sokoldalú garanciákból áll, amelyeket az ország kisebbségi csoportjainak igényei határoznak meg”,¹⁷ addig Románia egy kalap alá veszi az összes kisebbséget, a népcsoportonként változó szám-, arány- vagy területbeli tényezőket mellőzve. Így történhet meg az, hogy a következő oldalakon finn részről a kifejezetten svédekert érintő jogokkal foglalkozhatunk, addig a romániai rendelkezések egyike sem vonatkozik külön a magyar nemzetiségűekre, hanem egységes, a sajátos igényeket kihagyó rendszert elemezzük. A két jogrend összevetését nem tömbben végeztük, mint eddig, hanem az azonos témakörbe tartozó jogokat, szabadságokat egyenként vettük sorra. A területi autonómiát élvező Åland-szigetek¹⁸ nyelvjogi szabályozásával nem foglalkozunk külön, hanem a megfelelő részekenél teszünk megjegyzést, ha eltér az általánostól.

Nyelvhasználat a közigazgatásban

Románia. Az alkotmány 2003-as módosításai közt található a 120. cikkely 2. bekezdése, mely alkotmányos jogi erőre emeli a nemzeti kisebbségek közigazgatási nyelvhasználatra vonatkozó jogait. „Azokban a területi közigazgatási egységekben, amelyekben valamely nemzeti kisebbséghez tartozó személyek aránya jelentős, biztosított az illető nemzeti kisebbség nyelvének írásbeli és szóbeli használata a helyi közigazgatási hatóságokkal és a dekoncentrált közszolgálatokkal [megj.: pl. Román Posta, víz-gáz-áramszolgáltatók] való kapcsolatokban, az alaptörvényben előírt feltételek mellett.”

A 2001. évi 215. sz. alaptörvény, az alkotmánymódosítás legfontosabb leképezése, a „jelentős arányt” 20%-os küszöbön határozta meg. A 92/2003. sz. adóeljárási

¹⁶ **etnikai demokrácia:** kultúrnemzet (etnikai alapú), nem államnemzet (politikai, civil alapú), a kisebbségek az államot veszélyeztetik, hiszen azt a többségi nemzet saját érdekében vezeti; **konszociációs demokrácia** – arányos hatalommegosztás, autonómia, vétőjog, kormánykoalíció, arányos képviselet, stb. (Ld. Călușer, 2008: 35-36. és O’Leary, 2009: 52-53.)

¹⁷ Horn, im.: 15.

¹⁸ Az Åland-szigetek a Finnország és Svédország közti Bottni-öbölben találhatók. A svéd kormány azzal a feltétellel fogadta el az 1917-es finn államalapítást, hogy az abszolút svéd többségű (kb. 20 000 lakos) szigeteket átadja neki. Finnország erre nem volt hajlandó, ezért a vita 1921-ben a Népszövetség elé került. A döntés szerint Finnország megtarthatta az Åland-szigeteket, de autonóm területté vált, és elismerte lakóinak jogát svéd nyelvük megtartására, kultúrájuk és hagyományaik megőrzésére. Az autonómia napjainkig zökkenőmentesen működik, kisebbségvédelmi szempontból pedig Európa egyik mintapéldája.

törvénykönyvről szóló kormányrendelet is átvette ügyintézési szabályai közé a 20%-os küszöböt. (8. (3))

Az önkormányzati köteleesség garanciáját képezi a prefektus intézményéről szóló 340/2004 sz. törvény, amely a prefektus (állami hatóság megyei képviselője) hatásköréként említi a kisebbségi nyelv használatának biztosítását a 20%-ot meghaladó egységekben (19. (1) m)). Az alkotmányos elv relativitását jelzi, hogy az állam központi hatalma kivonta magát a köteleesség alól, hiszen a prefektúra intézményére annak területisége ellenére sem vonatkozik a jogszabály.¹⁹

Finnország. Abból kiindulva, hogy a svéd nyelv ugyanannyira hivatalos, mint a finn, használatának joga fennáll úgy az állami, mint a helyi hatóságok előtt. A jog terjedelme viszont az adott település vagy körzet nyelvi státuszától függ, ezt pedig az 1922-es (!) keltezésű nyelvtörvény szabályozza. A törvény az alkotmányos kétnyelvűségi elv legfontosabb leképezése, többször fogunk rá hivatkozni. A települések nyelvi státuszáról a következő alcímben lesz szó, de már itt fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a jelenlegi nyelvi státuszrendszert a finn alkotmány 50. cikkelyének 3. bekezdése védelmezi: amennyiben megváltoztatnák a közigazgatási egységek határait, arra kell törekedjenek, hogy a közigazgatási egységek egynyelvűek – akár finn, akár svéd nyelvűek – legyenek, vagy a második nyelvet beszélő csoport a lehető legkisebb legyen.

Ugyanezt a garanciát vállalta Románia is az *ETKK* aláírásával: a közigazgatási határokat nem szabad oly módon változtatni, hogy az kedvezőtlen hatással legyen a kisebbségi csoport etnikai arányaira nézve.²⁰

Közigazgatási egységek nyelvi státusza

Románia. Ha egy nemzeti kisebbség számaránya meghaladja a 20%-ot egy közigazgatási egységben, a hatóságok kötelesek kétnyelvű/többynyelvű helységtáblák elhelyezésére és a közintézmények névtábláit hasonló módon feliratozni. Ezen kívül a közérdekű hirdetéseket is kötelesek az adott kisebbségi nyelven is kifüggeszteni.²¹ Aránytól függetlenül az első hely mindig a román feliratot illeti meg. A kisebbségi nyelvű feliratok csupán informatív és nem hivatalos megnevezés jellegét öltik, ezért a hatóság sem használhatja hivatalos írásban a megnevezéseket, de azonos színnel és betűmérettel írandók. Továbbá gondot jelent, hogy nem a kormány, hanem a helyi

¹⁹ A másik fő probléma az, hogy a gyakorlatba ültetéskor még mindig vannak olyan hatóságok, akik a helyi autonómia elvével visszaélve megtagadják a nyelvi és egyéb jogokat – a törvény szerint ugyanis a helyi/megyei tanács hatáskörébe tartozik pl. a helységtáblák kihelyezése. Az elutasítás leginkább olyan helyeken történhet, ahol pl. a magyarság aránya 20-40% között mozog, és a tanácsban alacsony a képviselettség. Szerencsére tudunk ellenpéldákról (Aranyosgyéres, Medgyes) is, ahol ugyan 20% alatt van az arány, és ha nem is szólnak meg más nyelven a hivatalokban, mégis legalább vannak többynyelvű táblák.

²⁰ Romániában az európai regionalizációs folyamatból kifejezetten nyertesként jönne ki a magyar kisebbség, hiszen a három magyar többségű megye (Maros, Hargita, Kovászna), tehát a történelmi Székelyföld hozzávetőlegesen egy régióba kerülne – legalábbis az *RMDSZ* 2010-es parlamenti javaslata alapján, ami már átment a Szenátuson.

²¹ Román közigazgatási törvény 76. cikkelyének 4. bekezdése.

önkormányzat hatáskörébe tartozik a döntés, ami politikai önkénynek ad helyet – akár a törvény betűjével szemben. Van ellenpélda is (pl. Aranyosgyéres, Medgyes), ahol a 20% alatti arány dacára többnyelvű táblát helyeztek ki, de ezeken a településeken sincs garancia arra, hogy ott maradnak, hiszen politikai játszma tárgya a tanácsüléseken, sőt, a prefektus és a bíróság elé is jutott több esetben.²² Problémát jelent az is, hogy az utcaneveket a települések nagy többségében nem írják ki a második nyelven.

Finnország. Települések.²³ Egy település lehet finn egynyelvű, svéd egynyelvű, finn többségű kétynyelvű vagy svéd többségű kétynyelvű. A települések nyelvi státuszát minden tíz évben a kormány határozza meg (5. (1)) a következő szabály alapján: egy település akkor kétynyelvű, ha a lakosság több mint 8%-a vagy legalább 3 000 lakos a másik nyelvet beszéli, és akkor válik egynyelvűvé, ha a másik nyelvet beszélő lakosok aránya 6% alá, vagy számuk 3 000 alá csökken.²⁴ (5. (2)) Egy kétynyelvű település többségi nyelve a lakosok többsége által beszélt nyelv, és ez szerepel elsőként a helység-, utca- és intézménytáblákon. A kormány - miután kikérte az érintett település véleményét - kétynyelvűvé nyilváníthatja a települést akkor is, ha az egynyelvűség feltételei állnak fenn. (5. (2))

Körzetek (megyék). A körzet (megye) nyelvi státuszát a hozzá tartozó települések határozzák meg. Egy közigazgatási körzet akkor egynyelvű, ha az összes hozzá tartozó település nyelve ugyanaz. Ha nem egynyelvű a körzet, akkor bonyolult szabályok határozzák meg az állami közigazgatási körzet nyelvi státuszát, amelyet kaméleon-szabályként szoktak emlegetni, ugyanis mindig annak a településnek a nyelvi státuszához igazodik, ahonnan az ügy érkezik.²⁵

Åland megye (tartomány) és települései örök érvénnyel svéd egynyelvűek, amit az ålandi önkormányzatról szóló törvény 36. cikkelyének 1. bekezdése garantál.

Az etnikai arány és a nyelvi státusz megőrzésének ålandi **garanciája** a regionális állampolgárság, ami előfeltétele annak, hogy valaki válasszon vagy választható legyen, hogy telektulajdonos vagy bérlő legyen, hogy állandó foglalkozást üzzön az Åland- szigeteken. Az autonómiatörvény rendelkezései szerint az a 18 év alatti személy telepedhet le Ålandon, akinek legalább egyik szülője rendelkezik ilyen állam-

²² A gyakorlat is azt mutatja, hogy a kétynyelvű táblákat nem minden önkormányzat tartja be, ki sem teszik vagy egyetlen tanácshatározattal lecserélik. Magyar szempontból számokban ez azt jelenti, hogy a törvény ugyan előírja a kétynyelvűséget 423 településen (magyarság 86%), ebből 354 tartja be (települések 83,7%, magyarság 78%), 39 törvénytelenül egynyelvű (települések 9,2%, magyarság 6,4%), 30-ról nincs információ (7,1%), 1 366-ot (magyarok 13,5%-a él ilyen helyen) pedig nem kötelez a törvény. Az intézmények mindössze kétharmadánál van kétynyelvű felirat. A közszolgálatok, valamint a rendőrség épületein még ennél is alacsonyabb a ráta: 15-18% között mozog. (Adatok forrása: Horváth, 2008: 32.)

²³ A zárójelekben jelzett cikkelyek a finn nyelvtörvényből vannak.

²⁴ Pl. Turku/Abo város svéd lakossága a teljes lakosság 5,1%-át teszi ki, de meghaladja a 3 000-et.

²⁵ „A Finnországi Svéd Parlament (Finlands svenska folkting) jobban szeretné a régebbi rendszer visszaállítását, amelyben a megyét kétynyelvűként határozták meg, ha a területén legalább egy település kétynyelvű vagy kisebbségi egynyelvű volt.” (Horn, i. m.: 7.)

polgársággal (6. cikkely 2) pont). Más finn állampolgár legalább öt év ott tartózkodás után kérvényezheti a regionális állampolgárságot, és be kell bizonyítania, hogy megfelelően beszéli a svéd nyelvet (7. cikkely).

Kiemelnénk tehát azon különbségeket, amelyek a finn modellt kedvezőbbé teszik: a finntól eltérően, a román modell nem állapít meg egy számbeli küszöböt a százalékos mellett, amely ráadásul jóval magasabb; a nyelvi státusz felől nem a kormány, hanem a helyi önkormányzat dönt; a 20% alatti kisebbségi arány esetére nincs egyértelműen szabályozva a többnyelvű táblaállítás lehetősége; a megyék nyelvi státusza sincs egyértelműen szabályozva, hiányzik a kaméleon-szabály; aránytól függetlenül a többnyelvű feliratozás sorrendje mindig ugyanaz; a kisebbségi nyelvi elnevezések hivatalosan nem használhatóak; nem kötelezi az utcanevek és más topográfiai jelzetek kisebbségi nyelven való feliratozását;²⁶ végül, a tömbmagyar Székelyföldnek nincs Álandhoz hasonló speciális nyelvi státusza.

Nyelvhasználat az eljárásban

Románia. Azokban a területi egységekben, ahol a 20%-os lakossági küszöböt meghaladja egy bizonyos nemzeti kisebbséghez tartozó személyek száma, a helyi közigazgatási hatóságoknak biztosítaniuk kell a szerveikkel, az alárendelt közintézményekkel és a dekoncentrált közszolgálatokkal a kisebbségi nyelven való szóbeli és írásbeli kommunikációt. (Közig. tv. 76. (2), 19.)

A közigazgatási alaptörvény előírja az egyéni határozatok kisebbségi nyelven való közlését, de ezek csupán jogi erőt nélkülöző fordítások (emiat pedig a minőségük is gyengébb) – kiadásukért a jegyző felel és ugyanazon határidők vonatkoznak rá, mint a román nyelvű közlésre. (Uo. 50. cikkely) Házasságkötést is le lehet bonyolítani kisebbségi nyelven, amennyiben (!) az anyakönyvvezető ismeri az illető nyelvet. Ettől függetlenül a boldogító igent ki lehet mondani az adott nyelven.²⁷ A polgári állapotot igazoló okiratokat viszont minden esetben csak román nyelven állítják ki.²⁸

A kisebbségi nyelven folyó kommunikáció törvény szerinti garanciája, hogy a közönségszolgálatban dolgozók egy részének (nem hányadának!) az illető kisebbség nyelvét is ismernie kell.²⁹ Ugyanez vonatkozik a rendőrségre (csendőrségre, tűzoltóságra már nem!).³⁰ Alkalmazáskor viszont a román hivatalnokok nyelvtudását rendszerint nem

26 Így megtörténhet az, hogy egyes tömbmagyar kisvárosoknál (például Székelyudvarhely 35 000) lélekszámban nagyobb magyar közösség mint a kolozsvári (60 000 fő) nem örvend kétnyelvű táblának, mert a 20%-os átalány alatt van.

27 Volt már példa viszont arra, hogy az anyakönyvvezető emiat érvénytelennek nyilvánította a házasságot. (Pl. Kolozsváron, a szélsőséges *Nagy-Románia Párt*-tag Gheorghe Funar polgármestere alatt.)

28 2001. évi 1.206 sz. kormányhatározat 9. cikkelye.

29 A köztisztviselők jogállásáról szóló 188/1999 sz. törvény 108. cikkelye és 215/2001 sz. tv. 76. cikkely (3) bekezdése.

30 A rendőrök jogállásáról szóló 360/ 2002 sz. törvény 79. cikkelye.

ellenőrzik, erre nincs törvényi szabályozás.³¹ A törvényekben ugyanakkor sehol sem találunk szankciót vagy petíciós lehetőséget, és csupán a közelmúltban kezdeményezték a többszemélyes önkormányzatok a kétnyelvű űrlapok, típusnyomtatványok bevezetését, ami ugye az írásbeli értekezés alapköve.

Finnország. A finn vagy a svéd nyelv hivatalos használatában a személyi elv és a területi elv is alkalmazandó.³² A személyi elvet különösen az állami hatóságok előtti eljárásban, míg a területi elvet főképp a helyi hatóságok előtti eljárásokban alkalmazzák. Általános garanciát képez a nyelvtörvény 23. és 36. cikkelye, amely a hatóságokra bizza a többnyelvű kommunikáció biztosítását és minden hatóság önfegyelmet gyakorol. Ráadásul az igazságügyi minisztérium hivatalból is felléphet a rendellenességek ellen, valamint a kormány, mandátuma végén köteles jelentést tenni a parlament felé ez irányú intézkedéseiről.³³

Települések. Egynyelvű településen a hatóságok előtt a település nyelvét kell használni. Egy svéd az anyanyelvét svéd egynyelvű és kétnyelvű településeken feltétel nélkül használhatja. Ez az elv megfelelően érvényes a finn anyanyelvűek esetében is. A kérelmezőnek viszont jogában áll azon a nyelven választ kapnia, amelyik nyelven a hatóságokhoz fordult.

Állami (területi és központi) szervek. A nyelvtörvény 10. és 11. cikkelye szerint minden finn állampolgár használhatja anyanyelvét – vagyis a finn vagy a svéd nyelvet – ügyfélként, vagy ha meghallgatást kér, az állami szervek előtt. Tehát egy svéd anyanyelvű személy az ország bármely részén kérheti, hogy svéd nyelven hallgassák ki, valamint egy finn ugyanezt igényelheti akár az Åland-szigeteken is, ennek speciális nyelvi státusza ellenére.³⁴

Minden más esetben a már említett „kaméleon-szabálynak”³⁵ megfelelően kell a közzeti hatóságokhoz fordulni, azaz annak a településnek a nyelvén, ahonnan az ügy

31 Péntek–Benő i. m.: 134. Hiába van több helyen is biztosítva a jog, a gyakorlatban megmutatkozik a magyar ajkú hivatalnokok szaknyelvi képzetlensége, a román ajkúak elhanyagolható része ismeri a magyar nyelvet (Cholnoky, 2008: 202.) (magyar ajkúak hiányának, az adminisztráció gondatlan versenyhirdetésének vagy a politikai szándék hiányának betudható), a hatóságok nem vállalják a magyar nyelvetet promoválását a polgárok közt, illetve oktatását az alkalmazottak számára. Az adatok azt mutatják, hogy a magyarok lakta települések 70%-a, a teljes magyar népesség 75%-a részesül az önkormányzati hivatalok magyar nyelvhasználatának biztosításában. Ahol viszont a magyarság csupán 20-40% között mozog, jobbra az alkalmazás elmaradt. (Ld. Horváth, 2008: 32-33.)

A kötelezett polgármesteri hivatalok 10%-ában még mindig nincs lehetőség magyarul megszólalni. Az anyakönyvvezető előtti nyelvhasználat adatai: 74,95%-nek van joga, míg 66,96%-nak van biztosítva. (Ld. Horváth–Raț–Vitos, 2006: 106., 111.)

Egy tanulmány csupán az idő kérdésének tudja be a hiányt, arra hivatkozva, hogy a román bürokrácia még hozzá kell szokjon a többnyelvűséghez, a 60 éven át tartó román nyelvi monopólium után. (Vö. Benedikter i. m.: 77.)

32 A jogot egyrészt a személy anyanyelve, másrészt a közigazgatási egység hivatalos nyelve határozhatja meg.

33 Finn nyelvtörvény 37. cikkelye.

34 Ålandi önkormányzati törvény 37. cikkelye.

35 Horn, i. m.: 6.

érkezik. Tehát egy svéd anyanyelvű csak akkor használhatja a svéd nyelvet az állami közigazgatási körzet hatósága előtt, ha ügye egy svéd egynyelvű vagy kétnyelvű településről származik. Ha finn egynyelvű helyről, de svédül érkezik a beadvány, a hatóságoknak gondoskodniuk kell lefordításáról, ám ennek költségei a beadványozót terhelik.

Ha a körzet egynyelvű, a beadványozó a körzet hivatalos nyelvén kapja a választ, és természetesen anyanyelvén, ha a körzet kétnyelvű.³⁶

Állami garancia. Külön törvény szól a köztisztviselők nyelvtudási követelményeiről.³⁷ Felsőfokú végzettséget igénylő állás betöltéséhez teljes mértékben birtokolni kell a közigazgatási körzet nyelvét. Ha a körzet kétnyelvű, a köztisztviselőnek bizonyítania kell a másik nyelvben való szóbeli és írásbeli tudását. Amennyiben a körzet egynyelvű, a köztisztviselőnek csak értenie kell a másik nyelvet. (6. (1)) Ugyanakkor a hatóságok a maguk részéről kötelesek a nyelvtörvénynek megfelelően biztosítani a személyzet kellő nyelvtudását, pl. nyelvtanfolyam szervezése (2. cikkely), illetve a toborzás során végzett nyelvpróba által.³⁸ (3. cikkely) A kormánynak lehetősége van kivételes esetben és speciális indoklással felmenteni bizonyos funkciókat az általános nyelvi követelmények alól.³⁹ (6. (3) és 9. cikkely)

Közszolgáltató társaságok. A finn nyelvtörvény 24. cikkelye biztosítja azon közszolgáltatások kétnyelvűségét, amelyben az állam vagy valamely helyi kétnyelvű, vagy svéd egynyelvű önkormányzat részvényes. A közszolgáltatók – mint például a telekommunikáció és posta, vagy a vasutak és légiforgalom – privatizációja felvetette a svéd nyelvű szolgáltatások biztosításának kérdését. Ezért további garanciát vezettek be: a 25. cikkely értelmében az a vállalat vagy közszolgáltató társaság, amelyet az állam ruházott fel vagy az államtól vett át közjogi feladatot, köteles szolgáltatásait finn és svéd nyelven nyújtani. A módosítás negatív feltétele, hogy ez ne jelentsen szükségtelen vagy indokolatlan megterhelést a vállalat számára, amely kivétel máris relativizálja a köteleességet.

A román jogban ugyan van megfelelője a rendelkezésnek, de ez csak helyi szintre és az állami tulajdonban levő közszolgáltatókra vonatkozik, és nincsenek adataink a végrehajtás teljesítéséről.

³⁶ Gyakorlatban a „kaméleon-szabályt” bonyolultnak és végrehajthatatlannak tartják. Közülük a *Finnországi Svéd Parlament (Finlands Svenska Folkting)* jobb szeretné a régebbi rendszer visszaállítását, amelyben a megyét kétnyelvűként határozták meg, amennyiben a területén lévő legalább egy település kétnyelvű vagy kisebbségi egynyelvű volt. (Horn, i. m.: 7.)

³⁷ A köztisztviselők nyelvtudásáról szóló 424/2003 sz. törvény.

³⁸ Maga az oktatási minisztérium szervezi, felügyeli a nyelvi vizsgákat, és az okleveleket is ő adja ki - 10.11. cikkely -, de felmutatható egyetemi vagy más elismert oklevél - 13. cikkely.

³⁹ A svéd anyanyelvűek azt kifogásolják, hogy a hatóságok nem képesek megfelelni a nyelvtudási követelményeknek. (Horn, uo.) Ráadásul a 2004-2006 között kiképzett rendőröket felmentették az alapszintű svéd nyelvtudás alól is, az amúgy sem fényes rendőrségi helyzet dacára. (Ld. a *Finlandssvensk Samling* (finnországi svéd egyesület) jelentése Finnországról az *Európa Tanács*hoz, a *Keretegyezményben* vállaltak teljesítéséről, 2005. p. 4.)

Következzenek tehát a finn példa elméleti előnyei: nemcsak helyi, a közigazgatási egységekkel, hanem a központi hatalom területi képviselőivel, sőt az országos szervekkel való kapcsolatban is használható a második nyelv (legalább szóban); követi az etnikai arányosság elvét – a közszolgálatban dolgozók meghatározott hányada kell ismerje a kisebbségi nyelvet; köztisztviselők és rendőrök nyelvtudásának ellenőrzése és oktatása; anyakönyvvezető, mint közszolgálatban alkalmazott személy, feltétel nélküli nyelvtudása; az okiratok kétnyelvűsége; a fordítások hivatalossága; az önkormányzatok felelősséggel tartoznak ez irányú kötelezettségeik végrehajtásáért, amit maga az állam ellenőriz; végül, a nyelvi kritérium elsődlegessége a nemzeti hovatartozással szemben a lakosság nyilvántartásában. A finn példában ugyanazt a hiányosságot rója fel egy jelentés a törvényhozó számlájára, mint a román esetben: nincs se pénzbeli szankció a nyelvtudást illető mulasztásért, se petíciós lehetőség az ombudsmanhoz.⁴⁰

A kisebbségi nyelv mint belső nyelv⁴¹

Romániában szabad a nyelvhasználat (de fakultatív!) a helyi és megyei tanácsüléseken, ahol a kisebbségi tanácsosok száma legalább egyötödöt képez, de a tanács dönti el az ülés nyelvét. A tolmácsról a polgármester gondoskodik, de a hivatalos iratokat (a jegyzőkönyveket, javaslatokat beleértve) csak román nyelven lehet megszerkeszteni.⁴² Ennek némileg ellentmond az a rendelkezés miszerint az egyéni és normatív határozatokat kisebbségi nyelvre is le kell fordítani a 20%-ot meghaladó kisebbségi lakosságnak – és az alkalmazás itt sem súrlódásmentes.⁴³

Az önkormányzatok egymás közti, valamint az állami hatóságokkal való kommunikációja kizárólag román nyelven történhet, ami két magyar többségű egység és hatósága esetében eléggé abszurd helyzetet eredményez.

A svéd, mint belső nyelv⁴⁴ használatát elsősorban a körzet/település nyelvi státusza határozza meg. Egynyelvű egységekben a belső nyelv természetesen a körzet nyelve. Kétnyelvű egységek esetében az a fakultatív szabály, hogy a hatóság a többségi nyelvet használja (26. cikkely), de biztosított a tolmács a másik nyelven felszólalók számára (28. cikkely), valamint a jegyzőkönyvek és az ülés meghívói is két nyelven íródnak (29. cikkely). Az állami területi szervek köztisztviselői a vegyes státuszú körzetekben belső tanácskozásaik során a finn és a svéd nyelvet is használhatják (28. cikkely). A választott

⁴⁰ Uo.: 1.

⁴¹ A belső, hivatalos nyelv, az államigazgatáson belül - pl. az üléseken és az ülésekről készült jegyzőkönyveknél - használt nyelv. Belső nyelv a hatóságok egymás között használt nyelve is.

⁴² Román közigazgatási törvény 42.cikkely, 2. bekezdés.

⁴³ Jelzett alkalmazási problémák: a fordítások gyenge minősége (pénzügyi hiányra hivatkozva a tanácsosok végzik az üléseken a tolmács munkáját, a kis létszámú közönségszolgálatlalt megbízott alkalmazott fordít a szakfordítók helyett). Az üléseken gyakorlati (tanácsülés elhúzódsága), célszerűségi (kötelezően román nyelvű okiratok), pénzügyi (tolmács) okokra hivatkozva lemondanak a tanácsosok anyanyelvhasználati jogukról. (Vö. Bogdán-Mohácsék, i. m.: 66.)

⁴⁴ Finn nyelvtörvény 6. fejezete.

nyelvtől eltérő anyanyelvű köztisztviselőknek joguk van a tolmácshoz. Az állami hatóságok egymás közt finn nyelven értekeznek, kivéve a svéd egynyelvű körzetekkel való kapcsolatban, illetve ha svéd nyelv használata ajánlott (27. cikkely). Az állami és a helyi hatósági/oktatási intézmények közti értekezés nyelve az utóbbi hivatalos, vagy – kétnyelvű esetben – többségi nyelve. Az Åland-szigetek hatóságai Finnország összes hatóságához fordulhatnak svéd nyelven.⁴⁵

Központi szinten, a kormánynak a Parlamenthez benyújtott törvénytervezeteit finn és svéd nyelven kell megszövegezni.⁴⁶ A parlamenti ülészek alatt a svéd és a finn nyelvet egyaránt használni lehet.⁴⁷ A parlamenti bizottsági jelentések és nyilatkozatok teljes szövegét finnül, összefoglalóját svédül meg kell szövegezni. Ha a tárgy elsősorban a svéd lakosságra vagy Ålandra nézve fontos, a teljes szöveg svédül, míg az összefoglaló finnül jelenik meg.⁴⁸ A parlamenti jegyzőkönyveket az ott elhangzott beszédek eredeti nyelvén kell kiadni.

Kedvezőbb hatásuk miatt kiemeljük a következő finn rendelkezéseket: a területi és a személyi elv egyaránt érvényesül a szabad nyelvhasználatban; jog a kétirányú tolmácsoláshoz minden körülmények közt; a törvény által előírt belső nyelv néhol fakultatív jellege; nincs nyelvi aránykülöbséghez kötve a belső nyelv kiválasztása; két kisebbségi többségű település szabad nyelvválasztása; a tanács-/parlamenti/hatóságok közti ülések kapcsán készült dokumentumok kétnyelvűsége; Åland speciális helyzete.

Hivatalos közlemények, közérdekű hirdetések

Romániában kötelező a helyi és megyei tanácsulések napirendjének, normatív jellegű határozatainak, valamint az egyéni határozatoknak kisebbségi nyelven való közlése⁴⁹ – kiadásukért felel a titkár, ugyanazon határidők vonatkoznak, mint a román nyelvű közlésre. (Közig.tv. 50. cikkely)

A hatóságok kötelesek a közérdekű hirdetések kisebbségi nyelven való kifüggesztésére (uo. 76. (4)) és a kisebbségi nyelvet használniuk kell az általuk szervezett hivatalos rendezvényeken.⁵⁰

Mintha egyenesen a kedvező rendelkezések ellensúlyozására írná elő a nyelvtörvény az idegen nyelvű közérdekű felirat legalább ugyanakkora méretben való román nyelvű feltüntetését vagy a szóban közölt közérdekű információ szimultán fordítását a hivatalos nyelvre. (1. (2) és 6. cikkely.) Ez főlegesen megterhelést jelent

⁴⁵ Ålandi önkormányzati törvény 38. cikkelye.

⁴⁶ Finn nyelvtörvény 31. (1) bekezdése.

⁴⁷ Finn alkotmány 51. cikkelye. Ennek ellenére a svéd népcsoporthoz tartozó képviselők ritkán használják anyanyelvüket. (Horn, i. m.: 7.)

⁴⁸ Finn nyelvtörvény 31. (2) és (3) bekezdése.

⁴⁹ Román közigazgatási törvény 39. (7) és 94. (8) bekezdése.

⁵⁰ A gyakorlat viszont azt mutatja, hogy szimbolikus gesztusként sem fordul elő, hogy román anyanyelvű hivatalnok magyarul szólaljon meg. (Péntek–Benő, i. m.: 134.) A rendezvények kétnyelvű konferálása kialakulóban van, és eleve magyar nemzetiségű felszólalókat kérnek fel erre. A közérdekű hirdetésekben való kötelező kisebbségi nyelvhasználat gyakorlati adatai: 74,95%-nak van joga, míg 69,87%-nak van biztosítva. (Horváth–Rať–Vítos, i. m.: 112.)

azokban az esetekben, amikor a célközönség kizárólag a kisebbség, vagy a rendezvény nyelve eleve kisebbségi.

Finnország.⁵¹ A kétnyelvű településeken és az állami közigazgatási körzetekben a hivatalos kétnyelvűség elvét alkalmazzák. Eszerint azokat a közleményeket és hirdetményeket, amelyeket az egész lakosságnak szántak, mindkét nyelven meg kell fogalmazni. Ha a célközönség csak az egyik nyelvi csoport, akkor értelmét veszti a szabály, így nem is kötelező. Viszont a mindennemű jelzőtáblákra igenis vonatkozik, kivéve amelyeket nemzetközi szabványnak kell megfeleltetni. A kétnyelvű településeken az információkat először a helyi többségi nyelven, majd a kisebbségi nyelven közlik. A magánüzletek tulajdonosai az általuk választott nyelven hirdethetnek, a legtöbb hirdetés azonban finn nyelvű, viszont a forgalmazók kötelesek a kétnyelvű körzetekben svédül is, az egynyelvű körzetekben pedig legalább a helyi nyelven címkézni.⁵²

Az álandi autonómiatörvény 43. cikkelyének 1. bekezdése előírja, hogy a kereskedelmi termékek és szolgáltatások tájékoztatói „lehetőleg svéd nyelvűek” legyenek. Ezt a rendelkezést megengedő jellege miatt nem mindig alkalmazzák a Finnország szárazföldi részéből érkezett termékek esetében, és ezt sérelmezik is az álandi fogyasztók.⁵³

Habár hasonló rendelkezéseket olvashattunk, marad hely néhány megjegyzésnek: amíg a román nyelvű közlés minden esetben kötelező, addig a finn modell a célszerűség kedvéért engedékenyebb: csak akkor követeli meg a másik nyelven való közlést, ha a teljes lakosságra nézve közérdekű információról van szó. Továbbá jelentős különbségnek számít a település nyelvi státusza szerinti berendezkedés, illetve a magánüzletek iránt tanúsított liberalizmus. Meglepő viszont az álandi rend engedékenysége.

Jog a szabad névválasztáshoz

A névhasználat szabad mindkét országban, és az anyakönyvvezető köteles a kérésnek megfelelően bevezetni az újszülött, vagy a névmódosító nevét.

Törvények, rendeletek, határozatok

A román hivatalos közlönynek ugyan van magyar változata, ennek nincs jogi hatálya, csupán tájékoztató jellege, ráadásul a fordítás minősége is hagy kívánnivalót maga után.

A finn törvényeket, rendeleteket mindkét nyelven megjelentetik a *Finn Hivatalos Közlönyben*. Az Államtanács, a miniszterek és a közigazgatási hatóságok azon határozatait, amelyek az állampolgárokra kötelező általános szabályokat tartalmaznak, egyidőben, mindkét nyelven meg kell jelentetni. Ugyanez vonatkozik a Finnország által aláírt nemzetközi szerződésekre. A svéd változatnak is van jogi hatálya.⁵⁴

⁵¹ Finn nyelvtörvény 32., 33. cikkelye.

⁵² Finn nyelvtörvény 34. cikkelye.

⁵³ Horn, i. m.: 14.

⁵⁴ Finn nyelvtörvény 30. cikkelyének 1. bekezdése.

Nyelvhasználat az igazságszolgáltatásban

A román alkotmány 128. cikkelyének 1. bekezdése rendkívül leegyszerűsíti az eljárás nyelvének problematikáját: „Az igazságügyi eljárás román nyelven zajlik.”⁵⁵ A 2. bekezdés ugyan legfelső szinten biztosítja a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek anyanyelven való felszólalási jogát, az eljárás nyelvében nem enged kivételt még arra a hipotézisre sem, amikor a bíró, az ügyvédek és a felek is egyazon kisebbséghez tartoznak vagy ismerik a nyelvet. A 3. bekezdés a tolmácshoz és a fordításhoz való jog ingyenességét szentesíti, a polgári perek gyakorlatában azonban ez nagyrészt nem valósul meg, és többletköltséget szenved a nem román anyanyelvű fél. Nem utolsó sorban megjegyezzük, hogy az alkotmány ezen cikkelye nem vonatkozik az eljárás minden fázisára és igazságszolgáltatási szervére, csak a bíróságokra. Kiesik például a nyomozás fázisa, ezen belül a rendőrségi kihallgatás, stb. Ezt a csorbát javítja ki a büntető eljárásjogi törvénykönyv: 7. cikkelyének 2. bekezdése kiterjeszti a jogokat az összes igazságszolgáltatási szerv hatáskörére.

A polgárjogi perrendtartás szerint a nem román nyelvű dokumentumokat a félnek kell lefordíttatnia (112. (5)), és joga van a tolmácshoz, kivéve, ha a bíró érti a nyelvet (142. cikkely). Ha döntőbíró (rég választott ~) előtt tárgyalják az ügyet, akkor az eljárás nyelve is választható (369. cikkely), de a tolmácsokat is a felek fizetik, szükség esetén. A büntetőjogi perrendtartás alapján a gyanúsítottak/vádloknak joga van tolmácshoz, és anyanyelvén tudomást szerezni az ügy iratmappájának tartalmáról is, költségmentesen (8., 128. cikkely). Ezen kívül a megelőző intézkedések indoklását és a vádat is olyan nyelven kell közölni, amit megért a gyanúsított/vádlott (137. cikkely).

A finn nyelvtörvény 10. és 11. cikkelye szerint minden finn állampolgár és jogi személy bárhol az országban használhatja anyanyelvét, illetve bejegyzési nyelvét, ha meghallgatására kerül sor az állami szervek előtt.⁵⁶ Az igazságszolgáltatás szervezéséről szóló törvény lehetővé teszi külön „szakosztályok” nyelvi alapon való létrehozását azon bíróságokon belül, melynek körzetében kétnyelvű település is található (6. (2)).

A legtöbb esetben azonban a körzet hivatalos nyelvén kell a hatóságokhoz fordulni. A „kaméleon-szabály” itt is érvényesül és az eljárás nyelve attól függ, hogy honnan érkezik az ügy.⁵⁷ Amennyiben az ügy egy egynyelvű finn településsel van összefüggésben és a beadvány svéd nyelven érkezik, a hatóságok ugyan nem hagyhatják

⁵⁵ Ezt szentesíti a büntető eljárásjogi törvénykönyv 7. cikkelye is. „Eljárás” alatt a szóbeli és írásbeli részét is kell érteni, tehát mindennemű okirat, ami az eljárás alatt jön létre, beleértve a bírói végzést és határozatot, valamint minden elhangzott szó román nyelvű kell legyen.

⁵⁶ Ez azt jelenti, hogy egy svéd anyanyelvű személy egy lappföldi finn városban is kérheti, hogy a rendőrség svéd nyelven hallgassa ki. Hasonló módon érvényesül egy finn anyanyelvű személy joga, akár az Åland-szigeteken is, a terület speciális autonómiája ellenére.

⁵⁷ Például az Åland-i Körzeti Bírószágtól az Åbo/Turku-i Fellebbviteli Bírószágra érkező fellebbezésnek mindig svéd nyelvűnek kell lennie.

a beadványt figyelmen kívül, gondoskodniuk kell lefordításáról, ám ennek költségei a beadványozót terhelik.

Az eljárás nyelve attól is függ, hogy milyen jogágazatba tartozik az ügy: közigazgatási-, polgári vagy büntetőjogi. Az egynyelvű körzetekben természetesen a helyi hivatalos nyelv a szabály, de a felek jogaira és érdekeire való tekintettel a bíróság a másik nyelvet is választhatja (13. (3), 14. (2), 15. (2)). Kétnyelvű körzetben zajló közigazgatási peren a bármely eljárási minőségben levő magánszemély vagy a felperes közigazgatási hatóság (ha az alperes is hatóság) nyelve használatos. (13. (2))

Büntetőjogi perekben a vádlott nyelve használatos a kétnyelvű körzetekben. (14. (1)) A szabály érvényes a büntetőeljárás minden fázisára, nem csak a bíróság előtt. (14. (3))

Kétnyelvű körzetek polgári perein a felek közös vagy közösen választott nyelve használatos. Ha nem tudnak kiegyezni, a bíróság dönt felőle, a felek jogaira és érdekeire való tekintettel. (15. (1))

A fellebviteli bíróságokon az alsóbb fokon használt nyelv a szabály, de a felek jogaira és érdekeire való tekintettel a másik nyelvet is lehet választani. (17. cikkely)

Ha az eljárás nyelve eltér bármely személy anyanyelvétől, joga van az ingyenes tolmácsoláshoz, kivéve a polgári perekben, ahol állnia kell a költségeket. (18. cikkely)

Az eljárás nyelvétől függetlenül a beidézést mindenhol egy kétnyelvű hivatal végzi, a beidézendő személy feltételezhető nyelven vagy mindkét nyelven. (19. (3)) Az eljárás során kiadott összes dokumentum, beleértve a jegyzőkönyvet, a tanúk nyilatkozatait, illetve a bírói végzés is az eljárás nyelven irandó. (19. (1)) Emellett bármely félnek joga van ezen és más olyan dokumentumok ingyenes fordításához, amelyek érdekeivel, jogaival vagy kötelezettségeivel kapcsolatos információkat tartalmaznak. (20. cikkely) Ha közigazgatási ügyről van szó, akkor a dokumentumot kiadó hatóságot terheli a fordítás költsége.

Garancia: a bírónak minden esetben beszélnie kell a másik nemzeti nyelvet is, bárhol dolgozik Finnországban.⁵⁸

A két modell közti különbség már a téma külön-külön tárgyalási terjedelmében is feltűnő. A finn modell olyannyira összetett, hogy nem lehet pár sorba belesűriteni, mint román megfelelőjét. Bár a tolmáchoz való jog és annak ingyenessége elméletileg összeköti őket, igazából a következő nyelvi alapelvek adják a finn rendszer megkülönböztető komplexitását: a területi (körzet nyelvi státusza) és a személyi elv (felek nyelve) egyaránt való érvényesítése az eljárásbeli nyelvhasználatban; a beidézés kétnyelvűsége; az ingyenesség kiterjed a fordítások egy részére is; a fellebviteli

⁵⁸ A bírók kinevezéséről szóló 205/2000 sz. törvény 13. cikkelye. Egy jelentés panaszkodik a bírók nyelvtudására, illetve az ügyek felelőtlen szétosztására a bírói testületek között. Így történhet meg az, hogy svéd felek pereskedését finnül bonyolítják le. Egy másik jelzett probléma, hogy az alsóbb fokú ügyekben a laikusok (akiket politikai alapon választanak a bírók mellé) befolyása jelentősen megnőtt az igazságügyi eljárásban. Hatáskörükben egyre inkább közelítenek a bírói státuszhoz, miközben a bírónál szabályozott nyelvi követelmények rájuk nem érvényesek. (Ld. *Finlandssvensk Samling* jelentése, p. 2-3.)

bíróság előtt az alapfokon használt eljárási nyelv marad; a törvény által megadott nyelv fakultatív és megfelel a különböző jogágazatok sajátosságainak; a bírók nyelvtudási követelménye és a tény, hogy a rendelkezések kitérnek az igazságszolgáltatás összes fázisára.

Nyelvhasználat az egészségügyben

A páciens jogairól szóló román törvény nem nevez meg nyelvi jogokat, csupán a mindennemű diszkriminációtól védi azokat a személyeket, akik nyelvük, nemzetiségük, stb. miatt esnének ennek áldozatául.⁵⁹

A finn szociális és egészségügyi jogszabályokban is ritkán fordulnak elő nyelvhasználatról szóló rendelkezések.⁶⁰ 1991 óta a kétnyelvű, illetve finn és svéd egynyelvű településsel is rendelkező egészségügyi körzetek pácienseinek joguk van anyanyelven részesülni egészségügyi ellátásban. Viszont körzettől függetlenül joguk van a tolmácsoláshoz, anyanyelvükön való meghallgatáshoz és a rájuk vonatkozó dokumentumok fordításához. Ezekben a körzetekben léteznie kell egy különleges tanácsnak, amely felelős az egészségügyi alkalmazottak kisebbségi nyelvi képzéséért. (Nyelvtörvény 25. cikkelye).⁶¹

Egyház és vallás

Finnországban és Romániában egyaránt autonómiát gyakorolnak az egyházak, így a nyelvi kérdésre maximálisan belső és szabad döntés nyújt megoldást. Amellett, hogy mindkét alkotmány garantálja az egyházak autonómiáját, finn oldalon a nyelvtörvény megjegyzi, hogy rendelkezései hatályán kívül áll az ortodox és evangélikus-lutheránus egyház (3. (3) 2) és 3)), román oldalon pedig az egyház- és vallástörvény erősíti meg a nyelvválasztás szabadságát.⁶² Ellenben ugyanitt előírja a könyvelés román nyelven is való vezetését, valamint az állami hatóságokkal való kapcsolatában a román nyelv kizárólagosságát (16. cikkely (2)).

⁵⁹ A páciens jogairól szóló 46/2003 sz. román törvény 3., 27. cikkelyei.

⁶⁰ Finn egészségügyi törvény 28. cikkelye és a páciens jogairól szóló törvény 3., 5. cikkelyei.

⁶¹ Gyakori kritika éri a svéd nyelvű egészségügyi szolgáltatás alacsony szintjét. A helyzet kórházzról kórházra változik és a kórházvezetés, illetve az orvosok szemléletmódjától függ. A privatizált egészségügyi létesítmények többsége kerül a svéd nyelvet, a törvényi köteletség ellenére. (Vö.Horn, i. m.: 8.; a *Finlandssvensk Samling* jelentése, p. 4.)

⁶² 489/2006-os számú egyház- és vallástörvény 16. cikkely (1).

Nincs megfelelője a román jogrendben a következő finn rendelkezéseknek:

- 1. Nyelvhasználat a hadseregben.**⁶³ A hadköteles személyt olyan egységhez kell vezényelni, ahol a legénységnek az övével azonos az anyanyelve – finn vagy svéd. (ugyanaz vonatkozik a civil közszolgáltatásra is). A kiképzést ennek az egységnek a nyelvén kell kapnia. Ám a finn hadseregben a vezénylés nyelve minden esetben a finn. A svéd anyanyelvű besorozottnak egy külön laktanyájuk van az országban.
- 2. A tiszteletbeli konzulátusok külföldi missziós ügyeiben a svéd nyelv is használatos.**⁶⁴
- 3. Börtönökben a finn nyelv a hivatalos, mindazonáltal lehetőség van az igazságügyi minisztérium által létrehozandó speciális svéd nyelvű részlegekre.**⁶⁵

Lehetőségek és korlátok

A két rendszer közti elméleti szintkülönbség igencsak szembetűnő: leszámítva egy-két pontot (pl. egyház és vallás; jog a névválasztáshoz), a finn modell egyértelműen sokrétűbb, mint a román, és kedvezőbb hatással bír. A gyakorlati vonatkozásról sajnos nem áll módunkban következtetést levonni, hiszen a kutatás során csupán a romániai helyzetre volt módunk átfogóan rálátni, a finnországi alkalmazásról mindössze elvétve találtunk információt. Az viszont kétségtelen, hogy a finn modell erőssége nem csak a törvényhozás szintjén, hanem a nevelő hatásban is megmutatkozik: az állandiak szeparatista gondolatai⁶⁶ teljesen elmúltak, a finn és svéd közösség tagjai kölcsönös tiszteletet és megértést gyakorolnak egymás iránt, ami a jobb együttélés záloga. A finn kisebbségpolitika (etnikai) konfliktusmegoldó jellegével a legtöbb szerző egyetért,⁶⁷ van aki viszont megkérdőjelezi magát a kisebbségvédelmi jelleget: gyengült a különállási tudat, erősebb a vegyülési és a többséggel való azonosulás hajlama.⁶⁸ Ezért is fogadtuk meg Frank Horn tanácsát: „[...] a finnországi modell inspirálhatja azokat, akik megoldásokat keresnek a kisebbségi kérdésre, bár valószínűleg módosítások nélkül sehol máshol nem alkalmazható. Annak idején Finnország sem fogadta el a svájci kantonok mintáját, hanem arra törekedett, hogy saját megoldást találjon.”⁶⁹ Ugyanezt hangsúlyozza ki Albert Reiterer: „[...] nem volna szabad a „finn példát” közhelyes gépiességgel előráncigálni. Ugyanakkor mégis érdemes figyelni rá [...]”⁷⁰ A kérdés ugyanis nem akképp tevődik fel, hogy melyeket volna érdemes átültetni a román

⁶³ Finn nyelvtörvény 39. cikkelye.

⁶⁴ Finn nyelvtörvény 38. cikkely (1).

⁶⁵ Finn nyelvtörvény 40. cikkelye.

⁶⁶ 1919-ben és 1945-ben is kifejezték óhajukat Svédországhoz csatlakozni.

⁶⁷ Vö. Benedikter, i. m.: 82; Komáromi, 2004: 715.

⁶⁸ Miemois–Allardt, 1982: 288–290.

⁶⁹ Horn, i. m.: 15.

⁷⁰ Ld. Komáromi, 2004: 715.

jogrendbe, hiszen elméletileg mindegyik megfelel ennek a kritériumnak. A probléma inkább úgy vetődik fel, hogy melyek megvalósulására van a közeljövőben kilátás, illetve milyen jogi korlátai vannak a „rendelkezésimportnak”.

Először is, ha az említett szintkülönbség kiegyenlítésére törekedne, akkor a román törvényhozás teljesen át kellene szabja az egységes kisebbségpolitikáját, és többsikú státusmodellben kell gondolkodjon. Ehhez azonban el kell fogadnia, hogy minden kisebbség külön „tál tészta”, a maga sajátos igényeivel. Kissé sarkítva azt mondhatnánk, hogy a kisebbségvédelem mechanizmusa hasonló a nyugdíjrendszeréhez – a különböző háttér miatt különböző a juttatás is. Definíció szerint diszkrimináció két helyzetben állhat fenn: ha azonos helyzetben lévőket különbözően kezelnek vagy ha különböző helyzetben lévőket azonos módon. Véleményünk szerint a román állam ez utóbbit követi el a nemzeti kisebbségek ellen, miközben az állampolgárok közti egyenlőség elvére hivatkozik. Hogyan is kezelhetnénk ugyanúgy egy százas/ezres/tízezres nagyságú közösséget, mint egy milliót felülit? A válaszban megtaláljuk a második problémát: a kollektivitás tagadását – a jogi alany csak a személy lehet, nem a csoport, és minden állampolgár ugyebár egyenlő a törvény előtt.

Az alapvető korlátokat tehát a legmagasabb szinten kell keresnünk – az alkotmányban. Az alkotmány kisebbségi vonatkozású cikkelyeit már érintettük, és rámutattunk arra, hogy az etnoterritorialitás és a román nyelv exkluzivitásának elve idejét múlt és mellőzi a kisebbségeket, nem ismeri el az etnikai alapú autonómiát mint a népek belső (államon belüli) önrendelkezési formáját,⁷¹ sem más kollektív jogot. Az első kettőre vonatkozó módosítási tilalom (152. cikkely) pedig egyenesen bekövezi őket. A kisebbségvédelmi fejlődés végső gátja a 6. cikkely 2. bekezdése, amely a pozitív diszkriminációt tiltja, az egyenlőség elvére hivatkozva. A cikkelyek megértéséhez abból kell kiindulnunk, hogy a román politikai elit és népesség nagy része úgy gondolja, hogy a kisebbségi jogok többletjogok, illetve az autonómia egyenesen szeparatizmus.⁷² A mentalitást erősíti a pozitív diszkrimináció csalóka kifejezése, félreérthetősége – privilegizált helyzetet sejtet. A legtöbb szerző viszont egyetért, és több jogi norma is rögzíti, hogy a kisebbségek speciális jogai azért nincsenek biztosítva a többségi polgár számára, mert ez utóbbinak nincs szüksége rájuk. A kisebbségi személy számára – aki eleve hátrányos helyzetből indul – viszont a pozitív intézkedések életbevágóak ahhoz, hogy a többséghez viszonyított esélyegyenlőség megvalósuljon.⁷³

A magyar kisebbség speciális státuszát először alkotmányos szinten kellene rögzíteni ahhoz, hogy az erre vonatkozó alsóbb rendű normák ne legyenek alkotmányellenesek. Normális módon az alkotmánymódosítás, ami önmagában is nehézkes folyamat, oldaná

⁷¹ Vö. Csapó, 2003: 12.; Fábián–Ötvös, i. m.: 29.; Eide, 1998: 67.

⁷² Vogel, 1997: 18.

⁷³ Vö. Fábián–Ötvös, i. m.: 52.; Myntti, i. m.: 7.; Vogel, 1997: 17.; 137/2000. sz. román kormányrendelet 2. cikkelyének 4. bekezdése, az ENSZ 1992-es kisebbségjogi nyilatkozatának 8. szakasza, a *Kisebbségi és Regionális Nyelvek Európai Chartája* 7. cikkelyének 2. bekezdése, finn 21/2004 sz. diszkriminációellenes törvény 7. cikkelye.

a fent nevezett gátaakat, de a 152. cikkely korlátozása miatt az egyetlen megoldás egy új alkotmány volna, erre pedig bizonyosan nincs kilátás a közeljövőben. Ennek tudatában kénytelenek vagyunk a rendelkezésimportot alacsonyabb szinten elképzelni, tiszteletben tartva a jelen érvényes alkotmányt.

Az alkotmánymódosítást félretéve, végigvesszük, hogy milyen lehetőségek rejlenek a közeljövő törvényhozásában, amelyek néhány pontban legalább megközelítik a finn modellt. Egyrészt az említett európai regionalizációs terv válhat különösen a magyarság javára, hiszen a történelmi Székelyföldet fedő megyék egy fejlesztési régióba kerülnének, ami részleges gazdasági autonómiát teremt, és jó esélyt kínál a magyar regionális hivatalos nyelvvé nyilvánítására.⁷⁴ Másrészt a 2010-ben újra napirendre került *Nemzeti Kisebbségek Statútuma* (továbbiakban: *NKS*) törvénytervezet és a 2007-ben ratifikált *Kisebbségi és Regionális Nyelvek Európai Chartájában* (továbbiakban: *Charta*) vállaltak alapján a következő fejlemények várhatóak:

I. elvi szinten,

- a nemzeti kisebbségek államalkotó tényezőként való elismerése (*NKS* 2. cikkely);
- a nemzeti kisebbségek átfogó definíciót kapnak: „Nemzeti kisebbség alatt értjük azt a román állampolgárokból álló közösséget, amely Románia területén él a modern államalkotás pillanatától, számbeli kisebbséget alkot a többségi népességgel szemben, saját kultúra, nyelv vagy vallás által kifejezett etnikai identitással rendelkezik, amelyet megtartani, kifejezni és fejleszteni kíván.” (*NKS* 3. cikkely) A meghatározás egyben alátámasztja a kollektív jogok létjogosultságát.
- a pozitív diszkrimináció (intézkedések) elfogadása (*NKS* 8. cikkely, 2. bekezdés).

II. törvény/döntéshozás szintjén,

- normatív jogi aktus nem szűkítheti vagy korlátozhatja azokat a nyelvi jogokat, melyeket a *Statútum* szavatol a kisebbségi személyeknek (*NKS* 10. cikkely, 4. bekezdés);
- az adott kisebbsége(ke)t érintő döntésekben az illetékes állami szervek kötelesek számon tartani a kisebbségi képviselők akaratát (*NKS* 11. cikkely);
- a nemzeti kisebbség képviselő szervezete kérésére a központi állami hatóságok biztosítják a közérdekű normatív jogi aktusok kisebbségi nyelven való közlését, főleg, ha kisebbségi tárgyat szabályoznak (*NKS* 32. cikkely, *Charta* 9. (3));
- kulturális autonómia állami elismerése és garantálása minden nemzeti kisebbségnek. (Ld. alább: *Kulturális Autonómia Országos Tanácsa*) Az autonómia kiterjed az oktatás, kultúra, tömegtájékoztatás és műemlékvédelem területére (*NKS* 58. cikkely).

⁷⁴ Bakk, 2009: 77.

III. közigazgatási szinten,

- minden olyan intézkedés tiltása (pl. új közigazgatási egységek/határok), amely közvetlen vagy közvetett úton megváltoztathatja adott vidékek etnikai összetételét (NKS 14. cikkely, 2. és 3. bekezdés);
- az utcanevek kötelező többnyelvű feliratozása a 20%-os kisebbségi küszöb felett (NKS 31. cikkely b) pont, *Charta* 10. (2) g));
- az anyakönyvi hivatalban *expressis verbis* tilos lesz a család- és keresztnév fordítása vagy más helyesírással való jegyzése, az illető személy beleegyezése nélkül (NKS 33. cikkely 2. bekezdés);
- az anyanyelven történő házasságkötés biztosítása (NKS 34. cikkely, 2. bekezdés);
- garancia (*Charta* 10. (1)): az állam ellenőrzi, hogy a helyi önkormányzati hatóságok a törvényben előírt módon biztosítják-e a kisebbségi nyelvi jogokat (a), elérhetővé tesz többnyelvű közigazgatási űrlapokat (b) és elismeri a kisebbségi nyelven szerkesztett közigazgatási aktusok hivatalos érvényét (c).

IV. az igazságügyben,

- a kisebbségi nyelvű, szóbeli vagy írásbeli kéréseket és bizonyítékokat nem utasíthatják vissza és a jogi aktusokat sem lehet érvényteleníteni arra hivatkozva, hogy nem román nyelven fogalmazták meg őket. (*Charta* 9/1./a/iii, b/iii, c/iii, *Charta* 9/2./a);
- a kisebbségi személyeket polgári peres ügyekben se terhelheti többletköltség az anyanyelvhasználat miatt (*Charta* 9/1./b/ii);
- Garancia: A III. és IV. pontok alkalmazásában az állam vállalja azon köztisztviselők, rendőrök, jegyzők és hivatalos fordítók megfelelő képzését, akiknek ismerniük kell a kisebbségi nyelvet is (NKS 36. cikkely, *Charta* 10/4./b).

V. a szociális és egészségügyben,

- a 20% feletti településeken a kisebbségi személyek nyelvhasználati joga biztosított, és az illető egységek kötelesek az adott nyelvet ismerő személyzetet is alkalmazni (NKS 37. cikkely).

A központi és helyi közhatalóságok, kisebbségi kulturális és oktatási intézetek, valamint az elismert egyházak kisebbségi nyelven is kiadhatnak iratokat, bizonyítványokat, okleveleket, jegyzőkönyveket. Ezek a dokumentumok hivatalosak és érvényesek, amennyiben román nyelven is feltüntetik az adatokat. (NKS 38. cikkely)

A létrehozandó intézmények közül említésre méltó az **Interetnikus Kapcsolatokért Felelős Hatóság**, amelynek fő célja a romániai nemzeti kisebbségek védelme (NKS 55. (1)) és feladatkörei (NKS 55. (5)):

a), b) a kisebbsége(ke)t érintő törvénytervezetek és más normatív jogi aktusok kidolgozása, illetve jóváhagyása;

c), d) belső és nemzetközi kisebbségi jog egységes végrehajtásának ellenőrzése;

valamint a **Kulturális Autonómia Országos Tanácsa(i)**. Minden kisebbségnek joga lesz egy országos tanácshoz, amely a kulturális autonómiát gyakorolja, a népszámlálási adatoktól függően különböző számú tagból állnak (NKS 64. (1)), pl. a magyar 91 tagú, mert 1 000 000 fő fölött van az összlétszám. (Uo. g) pont)

A tanácsot az a kisebbségi érdekképviselői szervezet alkotja, amely a Parlamentben is képviseli az adott kisebbséget. (NKS 73. (1)) A döntéseket saját egységeik vagy a közhatalóságok hajtják véghez (NKS 57. (2)) és joguk van a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek terhére speciális adók és illetékek kivetésére, elvégre az autonóm státusz kizárólag az ő javukat szolgálja. (NKS 64. (1) l) pont)

Összefoglalás

A román kisebbségvédelem fejlődése szempontjából kétségkívül ígéretes rendelkezéseket olvashattunk a fenti sorokban. Az új jogokat pedig megfelelő állami és intézményi garanciákkal látták el, ami rendkívül fontos, hiszen nélkülük fennáll annak a veszélye, hogy a jogok papíron maradjanak. Általuk valamelyest meg is közelíténé a példának tekinthető finn modellt, azonban még így is jelentős a lemaradás, hiszen az összehasonlításnál felsorolt különbségek töredéke tűnne el. Nem beszélve arról, hogy meglátásunk szerint a várható fejlemények még mindig csak a kisebbségi igények minimumát teljesítik: egy átfogó meghatározás, államalkotó csoportként való elismerés, a pozitív diszkrimináció elfogadása, az etnikai arányok stabilizálása, stb. ugyan mérőföldkőnek számítana a román demokráciában, mert a XX. században ismeretlen szemléletről van szó, de a kisebbségek számára alapvető és nem kiemelkedően kedvező feltételeket biztosít. Jelen esetben ez valamelyest érthető, hiszen a változás elvi szinten kell kezdődjön ahhoz, hogy a konkrét folyamatok megfeleljenek és egységes interpretációban szülessenek. Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy csupán feltételes módon beszélünk a módosításokról. A tény, hogy az *RMDSZ* jelenleg a kormánykoalíció tagja, még nem garancia arra, hogy a tervezetek sikeresen át is mennek a Parlamenten és a *Chartában* vállaltakat Románia jóhiszeműen végrehajtja. Egyelőre tehát kérdéses a „felzárkózás” és kérdéses annak időpontja is, és itt nem a törvényhozás pillanatára gondolunk. A törvényhozás önmagában egy szimbolikus aktus, egy pont a parlamenti napirenden, a gyakorlatba ültetés az igazán lényeges és hosszan tartó folyamat. Ha belegondolunk, hogy a 2001. évi közigazgatási törvény kisebbségekre vonatkozó előírásait a mai napig nem hajtották végre teljes mértékben, tehát lassan tíz éve folyamatban van az alkalmazása, akkor érthető az aggodalom. Mindenesetre a fenti rendelkezések esetleges érvénybe lépésekor fellépő következmények, hatások és az alkalmazás nyomon követése is egyértelműen jelen munka tárgyán kívül esik.

Felhasznált irodalom

- BAKK, 2009 Bakk Miklós: *Alkotmánymódosítás Romániában. Pro Minoritate* 2009 1. 70-78.
- BÁRDI, 1994 Bárdi Nándor: *Az Åland-szigetek önkormányzata*. Teleki László Alapítvány Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Budapest 1994.
- BENEDIKTER, 2008 Benedikter, Thomas (szerk.): *Europe's Ethnic Mosaic - A Short Guide to Minority Rights in Europe*. EUR.AC Kutatóközpont, Esperia, Trento/Lavis 2008.
- BENŐ, 2007 Benő Attila: *Nyelvi jogok és nyelvhasználat Romániában*. In: BODÓ Barna (szerk.): *Nyelvi jogok és nyelvpolitika*. Szórvány Alapítvány, Temesvár 2007. 35-45.
- BOGDÁN–MOHÁCSÉK, 2009 Bogdán Andrea – Mohácsék Magdolna: *A nemzeti kisebbségek problémakörében illetékes közintézmények Romániában és a kisebbségi nyelvhasználat a közigazgatásban*. *Regio* 2009 (20) 2. 47-68.
- CĂLUȘER, 2008 Călușer, Monica: *Regimul drepturilor minorităților în Europa Centrală și de Est*. In: SALAT Levente: *Politici de integrare a minorităților naționale din România*. Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj-Napoca 2008. 31-47.
- CHOLNOKY, 2008 Cholnoky Győző: *Romániai magyar nyelvű közigazgatás és közigazgatási nyelvhasználat*. *Kisebbségkutatás* 2008 (17) 1. 202-203.
- CSAPÓ, 2003 Csapó József: *Nemzetközi jogi kisebbségvédelem: Autonómiák és autonómiatörekvések*. Pro-Print, Csíkszereda 2003.
- EIDE, 1998 Eide, Asbjorn: *Az állam területi integritása, kisebbségvédelem és az autonómia*. *Comitatus: Önkormányzati Szemle* 1998 (8) 1. 61-70.
- FÁBIÁN–ÖTVÖS, 2003 Fábán Gyula – Ötvös Patricia: *Kisebbségi jog*, 1. kötet. Komp-press Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár 2003.
- GYŐRI SZABÓ, 2004 Győri Szabó Róbert: *Nemzet és kisebbség, autonómia és regionalizmus Európában*. Zsigmond Király Főiskola, Budapest 2004.

- HORN, 1996 Horn, Frank: *A kisebbségi jogok biztosítása Finnországban*. Pro Minoritate 1996 (5) 2. 64-85.¹
- HORVÁTH–RAȚ–VITOS, 2006 Horváth István – Raț Ramona – Vitos Katalin: *Aplicarea legislației cu privire la drepturile minorităților naționale în România. Drepturi lingvistice în administrația publică locală*, Centrul de Cercetare al Relațiilor Interetnice, Cluj-Napoca 2006.
- HORVÁTH, 2008 Horváth István: *Elemzések a romániai magyarok kétnyelvűségéről*. (=Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről 8. szám) Limes – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár 2008.
- KOMÁROMI, 2004 Komáromi Sándor: *A finnek: nemzet és nemzetiségi politika*. Kisebbségkutatás 2004 (13) 4. 714-716.
- KÖPF, 1996 Köpf Eszter Mária: *A finnországi svéd kisebbség helyzete*. Regio 1996. (7), 194-116.
- KÖPF, 2000 Köpf Eszter Mária: *Beszélgetés Henrik Laxszal és Christian Brandttal, a finnországi svéd kisebbség két prominens képviselőjével*. Regio 2000. (11) 1. 43-53.
- MAJTÉNYI–VIZI, 2003 Majtényi Balázs – Vizi Balázs: *A kisebbségi jogok nemzetközi okmányai – dokumentumgyűjtemény*. Gondolat, Budapest 2003.
- MIEMOIS–ALLARDT, 1982 Miemois, Karl Johan – Allardt, Erik: *A Minority in Account of Both Centre and Periphery: the Swedish-Speaking Finns*. European Journal of Political Research 1982 (10) 3. 265-292.
- MYNTTI, 1991 Myntti, Kristian: *The protection of persons belonging to national minorities in Finland*. The Advisory Board for International Human Rights Affairs, Turku 1991.
- O'LEARY, 2009 O'Leary, Brendan: *Az etnikai konfliktusok kilenc legfontosabb megoldási mechanizmusa*. Pro Minoritate 2009/2. 47-54.
- PÉNTEK–BENŐ, 2003 Péntek János – Benő Attila: *Nyelvi jogok Romániában*. In: NÁDOR Orsolya – SZARKA László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-közép-Európában*, Akadémiai Kiadó, Budapest 2003. 123-148.

- | | |
|----------------------|--|
| <i>SJÖHOLM, 2004</i> | Sjöholm, Kaj: <i>Swedish, Finnish, English? Finland's Swedes in a changing world. Journal of Curriculum Studies</i> 2004, 36. kötet, 5. 637–644. |
| <i>SZARKA, 2004</i> | Szarka László: <i>Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák</i> . Lucidus, Budapest 2004. |
| <i>VÁRADY, 1993</i> | Várady Eszter: <i>Svédek Finnországban, finnek Svédországban. Educatio</i> 1993. (2) 2. 344-348. |
| <i>VOGEL, 1997</i> | Vogel Sándor: <i>A magyar kisebbség Romániában</i> . Magyar Külügyi Intézet, Budapest 1997. |

Jelentés

A *Finlandssvensk Samling* (finnországi svéd egyesület) 2005. évi jelentése Finnországról az *Európa Tanácshoz*, a *Keretegyezményben* vállaltak teljesítéséről. http://www.minelres.lv/reports/finland/PDF_Finland_FSA.pdf

Felhasznált vagy említett jogi források:

I. Finnországi jogi források (angol fordításban)

1. A diszkrimináció tiltásáról szóló 21/2004 sz. törvény
<http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2004/en20040021.pdf>
2. A köztisztviselők nyelvtudásáról szóló 424/2003 sz. törvény
<http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2003/en20030424.pdf>
3. 423/2004 sz. nyelvtörvény
<http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2003/en20030423.pdf>
4. Az állampolgárságról szóló 359/2003 sz. törvény
<http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2003/en20030359.pdf>
5. Finnország 1999-ben módosított Alkotmánya
<http://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/en19990731.pdf>
6. A törvényhozásról és a törvények közléséről szóló 188/2000 sz. törvény
<http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2000/en20000188.pdf>
7. Az ålandi autonómiatörvény (144/1991)
<http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1991/en19911144.pdf>
8. A bírók kinevezéséről szóló 205/2000 sz. törvény <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/2000/en20000205.pdf>

9. 66/1972 sz. egészségügyi törvény <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1972/en19720066.pdf>
10. Az 1991. évi, páciens jogairól szóló törvény <http://www.thewaml.com/97918/Finland5>

II. Romániai jogi források

1. Románia 2003-ban módosított Alkotmánya
2. Büntető eljárásjogi törvénykönyv
3. Polgári eljárásjogi törvénykönyv
4. 188/1999 sz. törvény – a köztisztviselők státustörvénye
5. 215/2001 sz. közigazgatási törvény – a helyi önkormányzatok szabályozása
6. A rendőrök jogállásáról szóló 360/2002 sz. törvény
7. A páciens jogairól szóló 46 /2003 sz. törvény
8. Adóeljárás törvénykönyvről szóló 92/2003 sz. kormányrendelet
9. A prefektus intézményéről szóló 340/2004 sz. törvény
10. 500/2004 sz. nyelvtörvény
11. 489/2006 sz. egyház- és vallástörvény
12. A diszkrimináció tiltásáról szóló 137/2000 sz. kormányrendelet
13. 2001. évi 1.206 sz. kormányhatározat
14. A Kisebbségi és Regionális Nyelvek Európai Chartáját ratifikáló 282/2007 sz. törvény
15. Nemzeti Kisebbségek Statútuma, törvénytervezet, 2005

III. Nemzetközi jogi források

1. Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezménye
2. Kisebbségi és Regionális Nyelvek Európai Chartája
3. 1921. évi genfi Népszövetségi döntés az Åland-szigetek sorsáról
4. 1921. évi kétoldalú svéd-finn egyezmény az Åland-szigetek autonómiájáról

[A honlapok letöltési ideje: 2010. május 8.]

Felsőoktatás

A felsőoktatásról szóló diskurzusok alakulásának dinamikája a romániai magyar sajtónyilvánosságban 2007 és 2009 között¹

A romániai magyar tannyelvű felsőoktatás szimbolikus jelentőségének, és az oktatási kérdések közérdeklődésben elfoglalt kitüntetett helyének tulajdoníthatóan a „magyar egyetem” kérdéseiről szóló vita visszatérő elem a romániai sajtóban. Az ügy iránti érdeklődés intenzitása változó, a téma a vitában résztvevő, felsőoktatási témákban véleményt nyilvánító aktorok szerepvállalása nyomán, és a közvetítő médiumok által megszűrve kerül fel a napirendre. A téma súlyát ugyanakkor jelzi, hogy a róla szóló nyilvános beszéd nem zárul le, a vita helyét nem veszi át a jelentéktelenséget jelentő csend/hallgatás.²

A magyar tannyelvű felsőoktatásról szóló vitában többféle szereplő (oktató, politikus, egyetemi vezető) vesz részt. Korábbi elemzések azt találták,³ hogy a téma erősen átpolitizált: azaz a közbeszédet a felsőoktatás fő aktorai közül⁴ a politikum képviselői, és politikai célzatú témafelvetések dominálják, ami annak köszönhető, hogy az oktatással kapcsolatos kérdések iránt magas a közérdeklődés,⁵ a „magyar egyetem” ügye kisebbségi körökben szimbolikus jelentőséggel bír, így a vitában való részvétel mind a romániai, mind pedig a magyarországi célközönségek előtt képes legitimitást biztosítani a politikai jellegű tevékenységeknek.⁶

Az elemzés a fenti állítások felülvizsgálatát tűzte ki célul, és longitudinális adatokon kvantitatív módszerekkel vizsgálja a felsőoktatás kapcsán a sajtóban megjelenő nyilvános beszédet, három nézőpontból:

egyrészt azt, hogy a magyar tannyelvű felsőoktatás kapcsán milyen főbb témák jelentek meg a médiában;

másrészt azt, hogy kik voltak azok az aktorok, akik e témák kapcsán megjelentek/megszóltak;

harmadrészt pedig a fentiekhez egy idődimenziót hozzákapcsolva azt, hogy hogyan kerültek napirendre (agenda) az egyes, magyar nyelvű felsőoktatással kapcsolatos témák.

A vizsgálat tárgyát tehát a felsőoktatásról szóló, és a médiában megjelenő diskurzusok képezik, melyek a felsőoktatásról szóló nyilvános beszédnek csak egy

¹ Ezúton szeretném megköszönni Mandel Kingának és Fábri Istvánnak munkám során nyújtott segítségüket.

² Szabó, 1997: 16.

³ Ld. pl. Mandel, 2007; Papp Z., 1998: 83.; Petres, 2009.

⁴ Ld. bővebben: Hrubos, 2006.

⁵ A 18-24 éves lakosság nagy része, valamint az egyetemre járó fiatalok szülei is közvetetten érintettek a felsőoktatás kérdéseiben, így a téma nagyobb közérdeklődésre tarthat számot.

⁶ Ld. egy korábbi elemzésben részletesen: Petres, 2009.

részét képezik, annak is egy szűrt, az adott médium által adott esetben átértelmezett változatát, mely nem tükrözi teljes mértékben a megszólaló aktorok véleményét. Mindezek ellenére azonban a sajtóban megjelent cikkek képet tudnak adni arról, hogy a romániai magyar felsőoktatás kapcsán melyek a főbb, tágabb nyilvánosságot is elérő vitatémák, illetve hogy ezek egymáshoz való viszonya, illetve a hozzá kapcsolódó aktorok jellemzői hogyan alakultak a vizsgált időszakban.

A vizsgálat tárgyát a 2007 és 2009 között két, országos szinten megjelenő magyar nyelvű napilapban – a *Krónikában*, valamint az *Új Magyar Szóban* (továbbiakban: *ÚMSZ*) – a felsőoktatásról megjelent cikkek képezik. A lapok kiválasztása két okból indokolt: egyrészt mert magyar nyelven Romániában ez a két országos terjesztésű napilap jelenik meg; másrészt a két lap különböző politikai- és értékorientációt képvisel, melyek párhuzamos elemzése rávilágíthat a lapok közt lévő különbségek jellegére, ugyanakkor összességében a téma kapcsán megjelenő két gyakoribb megközelítési módot is tükrözi. A napilapokban megjelent cikkek a www.kronika.ro és a <http://umsz.manna.ro/> oldalakon jelenleg elérhetőek elektronikus, kereshető formában, az elemzés ezekre támaszkodik.

A vizsgált időszakban több ezer olyan cikk jelent meg, mely tág értelemben⁷ a magyar tannyelvű felsőoktatáshoz kapcsolódik. Elemzésre ezek közül csupán azok kerültek, melyek egyértelműen a magyar tannyelvű felsőoktatás-szervezésről szóltak, erre vonatkozó elveket, irányokat mutattak be, vagy véleményeket fogalmaztak meg, eredményekről, állapotokról, magyar felsőoktatási intézményekhez kapcsolódó eseményekről adtak hírt.

Az egyes szövegek időrendi sorrendben való összegyűjtését követően az újságcikkek feldolgozása kvantitatív tartalomelemzéssel történt, melynek első lépését képezte a szövegekben szereplő nevek kiemelése és a vizsgálandó kulcsszavak beazonosítása. A kulcsszavakat és a neveket a feldolgozás során a cikkek címében és alcímében, illetve főszövegében kerestük.⁸ Minden cikk esetében rögzítésre került a megjelenés időpontja, az, hogy tartalmazza-e az egyes kulcsszavakat, illetve hogy mely személyek neve kerül említésre bennük. Az elemzés céljából minden olyan, a megjelenés dátumán még élő személy neve kigyűjtésre került, mely magyar nyelvű, a felsőoktatáshoz kapcsolódó szöveggörnyezetben jelent meg.⁹ A kulcsszavak meghatározása a cikkek teljes szövegének ismeretében történt.

7 Pl. abban az esetben, ha ide értjük az egyetem oktatóinak nem egyetemhez kapcsolódó tevékenységeiről szóló híradásokat is (pl. kutatási beszámoló adott témában, könyvbemutató, felszólalás egy rendezvényen), melyek kapcsán a cikkben utalás történik az adott személy munkahelyére, az egyetemre is.

8 Kimaradtak a kódolásból a cikkírók nevei, ha az adott lap újságíróiról volt szó, de bekerültek, amennyiben a cikkíró közéleti személyiség volt. A *Krónikában* kimaradtak a kódolásból a lapok internetes változataiban az egyes cikkekhez rendelt címkékben szereplő nevek (az *ÚMSZ*-ben ilyen nem található).

9 Néhány esetben a beválogatott cikkek nem kizárólag a magyar tannyelvű felsőoktatásról szóltak, hanem több témát is érintettek – ebben az esetben csak a felsőoktatás kapcsán megjelenő személyneveket vettük figyelembe.

A romániai magyar felsőoktatásról szóló beszéd

Az önálló, államilag támogatott magyar tannyelvű egyetem megalapítása/újraalapítása, illetve a már működő magyar tannyelvű egyetemi tanszékek/karok önállósodása már a '90-es évektől a közbeszéd tárgya volt, a magyar nyelvű médiumokban folyamatos figyelem kísérte.¹⁰ A „magyar egyetem” ügye leggyakrabban a múltjánál fogva kiemelkedő szereppel bíró kolozsvári *Babeş-Bolyai Tudományegyetem* (továbbiakban: *BBTE*) kapcsán tematizálódott, de a téma kapcsán fokozatosan megjelentek a magyar tannyelvű, magyarországi támogatással működő magánegyetemek is, a *Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem* (továbbiakban: *EMTE*), valamint a *Partiumi Keresztény Egyetem* (továbbiakban: *PKE*).

A tanszékek/karok önállósodása, vagy egy önálló magyar egyetem megalapítása érdekében tett erőfeszítések sorozatos kudarca, ahogy az erről szóló elemzések¹¹ már több ízben is rámutattak, ahhoz vezetett, hogy a „magyar egyetem”-ről szóló beszéd a 2000-es évek elejére szimbolikus síkra tolódott. Ez több dolgot is jelentett: egyrészt azt, hogy eluralkodtak a magyarság szempontjából jelképes értékkel bíró témák, valamint, hogy az érzelmi érvelés legitimitást nyert a nyilvános beszédben.

A 2000-es évek közepén a téma kapcsán zajló nyilvános vita a közösség fragmentáltságát, témák mentén történő megosztottságát, és egyben a koncepciótlanságot mutatta;¹² a magyar nyelvű felsőoktatás kapcsán megfogalmazott célok gyakran elmosódtak, zavarosak voltak, a témáról való beszéd pedig erősen átideologizált¹³ és átpolitizált.

Előzmények és a 2007-2009-es időszak jellemzői

Az elemzés a 2007-2009 közötti időszakot vizsgálja, melynek előzményeit azért szükséges röviden ismertetni, mivel 2007-re átnyúlik a „táblaügy” néven elhíresült, és a felsőoktatás tematizációja szempontjából lényeges eseménysor is. A folyamat kezdete már 2005-től számítható, ekkortól több aktor – jellemzően a *Bolyai Kezdeményező Bizottság*¹⁴ (továbbiakban: *BKB*) tagjai,¹⁵ akik a magyar egyetem „ügyét” felvállalták – a kolozsvári *BBTE* többnyelvű feliratozásáért, illetve a *BBTE*-n megalapítandó magyar tannyelvű karok/tanszékek, és/vagy önálló, román állami támogatással működő magyar

¹⁰ Ld. pl. a *Korunk* 1997 áprilisi, *Egyetem Kolozsvárt* című számát, a *Magyar Kisebbség* 1997/3-4. *Magyar felsőoktatás Erdélyben* című számát, a *Magyar Kisebbség* 2006/1-2. *Quo vadis Sapientia?* című számát.

¹¹ Ld. pl.: Veress, 1997; Papp Z., 1998; Chiribucă – Magyarai, 2003; Petres, 2009

¹² Chiribucă – Magyarai, 2003: 85–87.

¹³ Veress, 1997

¹⁴ Ld. <http://www.bolyai.eu/bkb.php?m=8> [Letöltés ideje: 2010. május 9.]

¹⁵ A *BKB*-val kapcsolatos eseményekről ld. Részletesen: Péntek, 2007

egyetem megalapítása céljából szállt síkra. A média által részletesen dokumentált, és nemzetközi sajtóvisszhangot is kiváltó esemény során a magát multikulturálisnak nevező egyetemet azzal vádolták, hogy az épületeiből hiányoznak a többnyelvű feliratok. Az akció keretében a *BKB* egyik tagja (a *BBTE* oktatója) magyar nyelvű feliratokat próbált elhelyezni a *BBTE* épületeiben, de kezdeményezése nem járt sikerrel. Az ügy nyomán hitelrontás címén a *BKB* két tagját az egyetem kizárta oktatói köréből, és ennek következtében 2006 végén lemondott a *BBTE* két magyar rektorhelyettese is. Az ügy már nem csak külső események keretében szolgált figyelemfelkeltésre, de a *BBTE*-n belül is felszínre hozta a magyar nyelvű felsőoktatás önállósodásának kérdését. A magyar rektorhelyettesek jelölésének feltétele az első álláspont szerint a *BBTE* magyar tagozata szabályzatának elfogadása lett volna, ám az, hogy 2007 januárjában a tagozat a szabályzat hiányában is a jelölés mellett döntött, egyértelművé tette, hogy a „magyar egyetem” kérdésében sem létezik egységes magyar álláspont: egyrészt egy mérsékeltabb és egy radikálisabb csoport áll szemben egymással, másrészt e csoportoknak a céljai sem feltétlenül esnek egybe – vannak, akik a magyar tannyelvű felsőoktatást önálló, államilag támogatott egyetemen látják célszerűnek megvalósítani,¹⁶ és vannak, akik a jelenleg működő szervezeti formák keretében működő oktatási formákat,¹⁷ ezek fejlesztését tartják megfelelőbbnek.

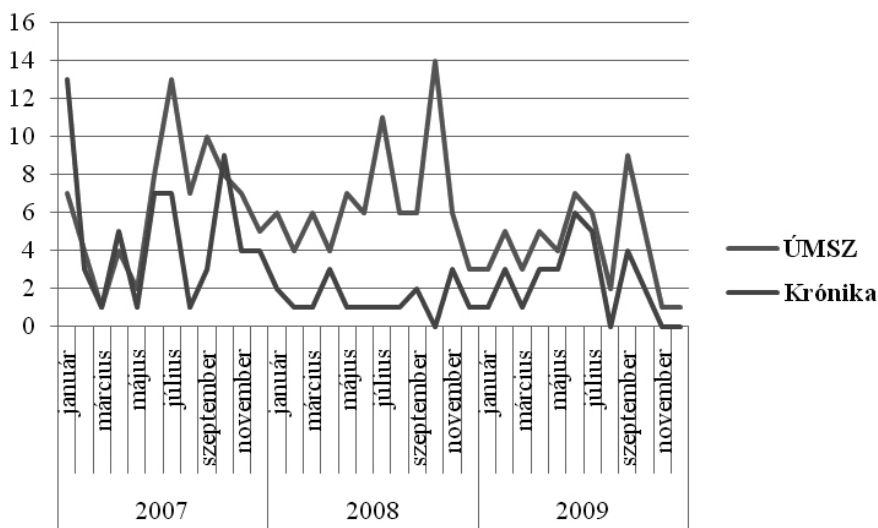
A „táblaügy”, és a hozzá kapcsolódó események (aláírásgyűjtések, nemzetközi lobbiciklok, stb.) 2007 végére csendesedtek el. 2008 és 2009 a létező magyar tannyelvű, vagy magyar tagozattal rendelkező felsőoktatási intézmények konszolidációjával telt, ebben az időszakban nyert akkreditációt a nagyváradi székhelyű *PKE*, indultak új szakok a kolozsvári *BBTE*-n, ekkor végeztek az első olyan évfolyamok diákjai, melyek már a bolognai reform által átalakított képzési struktúrában kezdték tanulmányaikat, és ugyanekkor indultak a „bolognai” évfolyamok számára az új mesterképzési formák is. A vizsgált időszak tehát a felsőoktatás körül zajló események tekintetében sokszínű volt: magában foglalta mind az önálló magyar egyetem megalakítására, mind pedig a jelenleg létező magyar tannyelvű oktatási formák megszilárdítására vonatkozó törekvéseket, ugyanakkor magában hordozta a Románia európai uniós csatlakozásával megnyíló nemzetközi nyitás lehetőségét is.

Az elemzés tárgyát képező hároméves időszakban a két lapban összesen 310 írás jelent meg, mely megfelelt a fent rögzített kritériumoknak: a *Krónikában* 94 nap alatt 104, míg az: *ÚMSZ*-ben 176 nap alatt 206. A két lap eltérő jellege már ezekben a számokban is tükröződik: három év alatt az *ÚMSZ*-ben majdnem kétszer annyi cikk jelent meg, és majdnem kétszer annyi lapszámban/időpontban, mint a *Krónikában*. Közelebről megvizsgálva ugyanakkor látható, hogy a megjelent cikkek jellege is különböző: az

16 Ld. pl. A *BKB* által 2006 végén szervezett rendezvényen elhangzottakat: *Önálló romániai magyar egyetemet sürgetett az európai felsőoktatási konferencia*. <http://kronika.ro/index.php?action=open&res=6086> [Letöltés ideje: 2010. május 9.]

17 Ld. pl. Cs. Gyimesi Éva írását: „*Státusegyetem*” http://umsz.manna.ro/index.php?menu_id=2107&cikk=55691 [Letöltés ideje: 2010. május 9.]

ÚMSZ-ben gyakoriak a rövid, pársoros, kizárólag tájékoztató jellegű cikkek, addig a *Krónikára* a hosszabb, elemzésszerű írások a jellemzőbbek. Az alábbi ábrán ugyanakkor jól látszik az is, hogy a két lapban megjelent írások egymáshoz viszonyított száma 2007-ben még nagymértékben eltér, azaz a két lap feltehetően különböző események kapcsán cikkezik, de 2009-re a görbék már egymással párhuzamosan futnak, azaz vélhetőleg közeledtek egymáshoz a megjelenített tartalmak, a két lap hasonlóbban látja a lényeges eseményeket, és ezekről számol be. Az említett különbségekre való tekintettel ugyanakkor a továbbiakban indokolt a két lapban megjelent cikkeket egymástól külön (is) kezelni.



1. ábra A Krónika és az Új Magyar Szó című lapokban 2007-2009 között megjelent cikkek számának alakulása

Az 1. ábrán látható, hogy kiemelkedően sok írás jelent meg 2007 januárjában, mikor a már említett „táblaügy” tartotta magasan a média érdeklődését. Ebben az időszakban különösen a *Krónika* foglalkozott a felsőoktatás kérdésével. Júliusban a *BKB* és a *BBTE* magyar tagozatvezetője közötti ellentétek kiéleződése miatt ugrik meg a cikkek száma, ekkor az *ÚMSZ* szentel nagyobb figyelmet a kérdésnek, és több írás jelenik meg a *BKB* tevékenysége, a román-magyar vegyesbizottság ülése kapcsán, a *BBTE*-n zajló oktatásról. Emellett a lap két interjút is közöl – Bodó Barnával, a *BKB* elnökével, és Magyarai Tivadarral, a *BBTE* magyar tagozatvezető rektorhelyettesével –, melyek az egyetem „ügyének” kérdésében elfoglalt álláspontokra világítanak rá. Szeptemberben

ugyancsak az *ÚMSZ* közöl több cikket a felsőoktatásról, ekkor több téma közt oszlik meg a figyelem: szóba kerül a román-magyar együttes kormányülés; és a tanévkezdés alkalmával egy olyan csoporttal is foglalkozik a lap, amely kevésbé jelenik meg a romániai magyar média hasábjain: a diákokkal/hallgatókkal (ebben az esetben kollégiumi helyek, diákhitel és a középiskolás fiatalok továbbtanulási szándékai, valamint a magyar karok létrejötte céljából szervezett kerékpáros karaván kapcsán). Októberben a *Krónika* számol be a már előzőleg elkezdett akciók eredményeiről, és az „egyetemügy” brüsszeli, strasbourgi és romániai tanügyminisztériumbeli alakulásáról.

2008-ban a megjelent írások számában két csúcspont látható: júliusban és októberben – mindkettőről az *ÚMSZ* tudósít részletesebben. Júliusban a fő témát a felvételi, és a diákok munkaerő-piaci esélyeiről szóló cikkek képzik, ugyanakkor az *EMTE* akkreditációjával kapcsolatos kérdések is felmerülnek. Októberben ismét több téma kapcsán cikkezik a lap: a nagyváradi *PKE* akkreditációja, a diákhitel és a román-magyar együttes kormányülés felsőoktatási vonatkozásai, az egyetemi ragsorok, a *BBTE* által szervezett szakmai rendezvények állnak a figyelem középpontjában, valamint egy cikk erejéig ismét felbukkan a *BBTE* többnyelvű feliratozásának kérdése.

2009-ben láthatóan mindkét vizsgált lap esetében csökken az érdeklődés a magyar nyelvű felsőoktatással kapcsolatban, kiemelkedő értéket ekkor már csak szeptemberben tapasztalhatunk, amikor az új oktatási törvénytervezet és a tanévkezdés kapcsán találhatunk írásokat.

Főbb témák és altémák 2007 és 2009 között

A két vizsgált lapban a magyar tannyelvű felsőoktatásról a 2007 és 2009 közt megjelent cikkek 42 kulcsszó jelenléte alapján kerültek kódolásra. A kulcsszavak meghatározása a cikkek szövegének részletes ismeretében történt, azok szóhasználatát átvéve, és törekedve arra, hogy a kiválasztott szavak minden vonatkozó témát lefedjenek, illetve, hogy olyan szavak, szótövek szerepeljenek a kereső-kifejezések között, melyek a különböző ragozott formákat is találati eredményül adják. A kódolás során az egyes kulcsszavak megjelenésének gyakoriságát vizsgáltuk, és rögzítettük a megjelenés idejét is. A 42 kulcsszót 11 altémába csoportosítottuk aszerint, hogy milyen eseményhez, tematikához kapcsolódtak, majd a 11 altémát két nagyobb téma alá soroltuk be, az alábbiak szerint:

- Az első nagyobb téma a magyar tannyelvű felsőoktatás önállósodásának kérdéseit, az ehhez kapcsolódó eseményeket foglalja magába, kulcsszavai a következő 6 altémába sorolhatók:

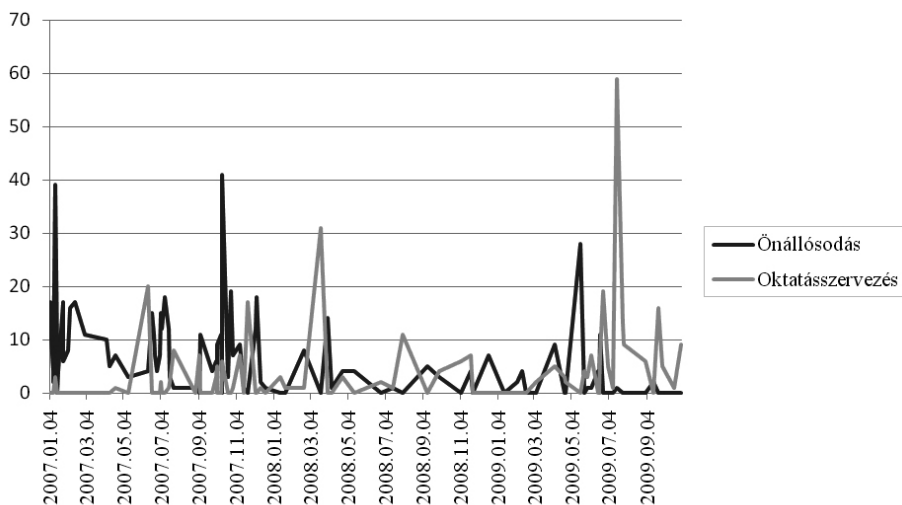
1. önállósodás (kulcsszavai: *önálló, autonóm, visszaállít, helyreállít*);
 2. multikulturalitás (kulcsszavai: *multikult, kétnyelvű, többnyelvű*);
 3. feliratozás (kulcsszavai: *felirat, tábla/táblák, plakát*);
 4. Hantz és Kovács elbocsátása (kulcsszavai: *elbocsát, kizár, meneszt, eltávolít*);
 5. jogok (kulcsszavai: *diszkrimináció, bíróság, per, aláírás, szabályzat*);
 6. külső kapcsolatok (kulcsszavai: *Brüsszel, Strasbourg*).
- A második nagyobb téma a magyar tannyelvű felsőoktatással kapcsolatos oktatásszervezési kérdésekről szól, ezen belül 5 altémát találunk:
1. képzés (kulcsszavai: *új szak, gyakorlati, áthallgat, szaknyelv, szakdolgozat, államvizsga, mesterkép, mesteri*);
 2. adminisztráció (kulcsszavai: *beiratkozás, felvételi, ösztöndíj, tandíj*);
 3. szervezet (kulcsszó: *kihelyezett tagozat*);
 4. reform (kulcsszavai: *Bologna, kreditrendszer*);
 5. minőség (kulcsszavai: *színvonal, minőség, rangsor, verseny, akkreditál, munkaerőpiac/munkaerő-piaci*).

A két lapban megjelent cikkek tehát több szempontból tárgyalják a magyar tannyelvű felsőoktatás kérdését, és a 42 kulcsszó könnyen besorolható a felsőoktatás kapcsán meglévő két markáns álláspont alá, melyek közül az egyik a magyar nyelvű felsőoktatás állami keretek között történő önállósodását, míg a másik a jelenlegi felsőoktatási struktúrák működtetését tűzte ki célul, mely álláspontok a diskurzusban is megmutatkoznak.

A két vizsgált lap részletesen foglalkozik a magyar tannyelvű önálló egyetem/önálló karok megalapításának gondolatával, kitérve a multikulturalitás kérdésére is, melyek jellemzően kisebbségi jogi, kisebbségi érdekképviseleti szempontból vetődnek fel. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a sajtó számára az újdonság, a mindennapiból kiugró események bírnak hírértékkel, részben ennek tulajdonítható az is, hogy Hantz Péter és Kovács Lehel elbocsátása a nagyszámú említés miatt négy kulcsszóval (*elbocsát, kizár, meneszt, eltávolít*) szerepel. Ugyanakkor az önálló, állami magyar tannyelvű egyetem létrehozásával és a többnyelvű feliratozással kapcsolatos kérdéseket feszegető cikkek jelenléte jól mutatja a téma szimbolikus jelentőségét.

Külön témát képeznek az egyetem működését és oktatásszervezési kérdéseket érintő tematizációk, melyek többnyire gyakorlati, napi adminisztratív működési feladatokra (felvételre, ösztöndíjakra, szaknyelv elsajátítására, gyakorlati órákra, mesterképzésre) vonatkoznak, illetve a magyar tannyelvű oktatás fejlesztési irányairól

(új szakok indításáról, az akkreditáció kérdéseiről) tájékoztatnak. Ugyanide soroltuk a felsőoktatás reformja kapcsán felmerülő fogalmakat, melyek a bolognai folyamatról, kreditrendszerrel szóló írásokat fednek. A kisebbségi szempontú megközelítést háttérbe szorítva vannak jelen a „verseny”-kategória kulcsszavai, melyek a magyar tannyelvű felsőoktatás munkaerő-piaci kontextusban való megjelenését vizsgálják; az oktatás színvonalára, a magyar tannyelvű felsőoktatás intézményeinek nemzetközi rangsorokban való megjelenésére világítanak rá.



2. ábra A *Krónika* című lapban 2007-2009 között megjelenített témák alakulása

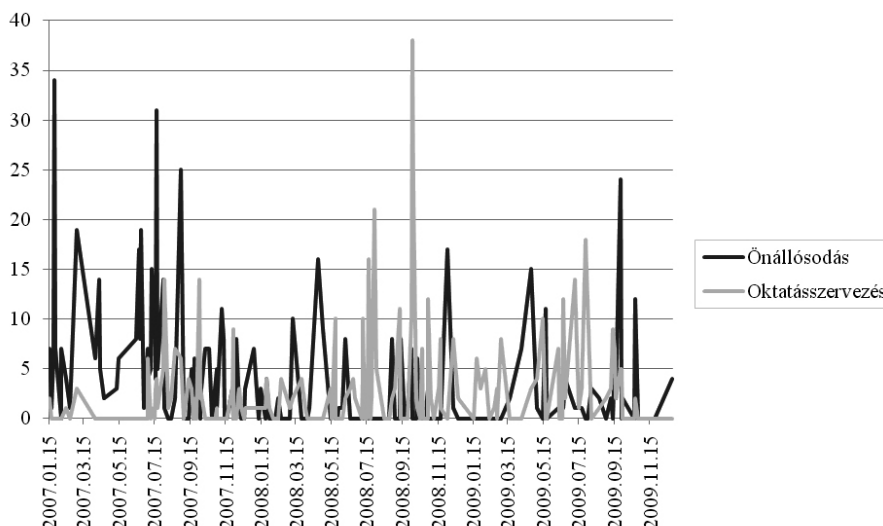
Összességében mindkét lap az első, a felsőoktatás önállósodásának kérdéseit és az azokkal összefüggő eseményeket dokumentálta részletesebben: a *Krónikában* a két témához kapcsolódó kulcsszavak előfordulása 567/344, míg az *ÚMSZ*-ben 602/493 az „önállósodás” csoport javára, mely betudható mind az események fentebb már bemutatott alakulásának, mind pedig annak, hogy a kisebbségi média hajlamos a célközönség számára releváns problémákat túlexponálni.

Az említett két téma a megjelenések időbeli eloszlásban azonban eltér egymástól. Ahogy 2. ábrán látható, a *Krónikában* a vizsgált időszak elején az önállósodásról szóló cikkek domináltak, majd ezek helyét fokozatosan átvette a felsőoktatás napi, szervezési ügyeire való figyelem, úgy, hogy közben még esetenként felbukkan az önállósodás témája is.

A témák megjelenésének számát tekintve az *ÚMSZ*-ben a hangsúlyok egy kissé eltolódnak: itt több említés is történik az oktatásszervezésre vonatkozó cikkek mellett.

(Vö. 3. ábra) Figyelemre méltó az *ÚMSZ* esetében, hogy annak ellenére, hogy a felsőoktatás kapcsán megjelent cikkek száma kétszerese a *Krónikában* megjelenteknek, a vizsgált kulcsszavak megjelenésének száma csupán kis mértékben tér el a *Krónikában* szereplőktől.

Az ábrából látszik, hogy *ÚMSZ*-ben a vizsgált témák időbeli eloszlása egyenletesebb, mint a *Krónikában*, ami arra utal, hogy a lap az aktuálisan érdeklődésre számot tartó eseményeken kívül is foglalkozik a felsőoktatás kérdésével, folyamatos tájékoztatásra törekszik.



3. ábra Az *Új Magyar Szó* című lapban 2007-2009 között megjelentített témák alakulása

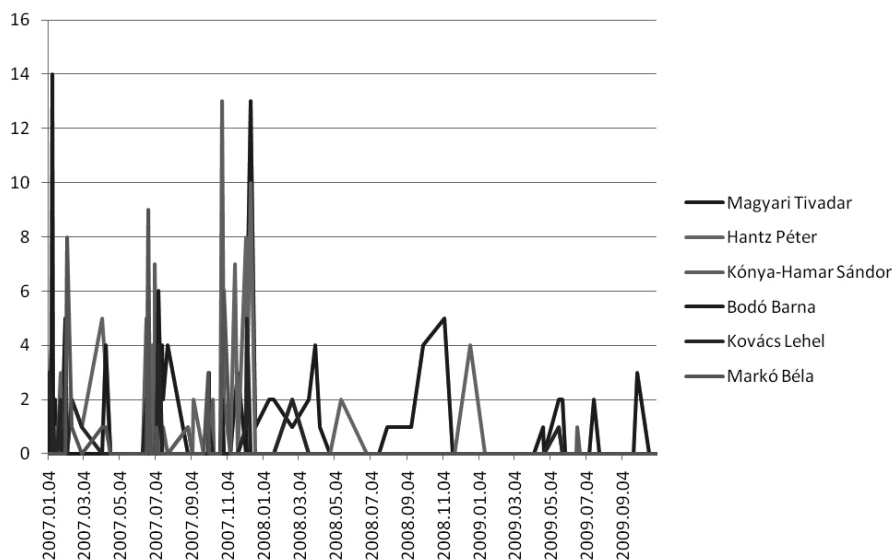
Főbb aktorok a felsőoktatásról szóló beszédben 2007 és 2009 között

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy a megjelent cikkek alapján kik a magyar tannyelvű felsőoktatás főbb aktorai, sajtóban megjelenő személyiségei, és megjelenéseikre mi a jellemző. Az aktorok megjelenését és ezek időbeni alakulását az említések számának összehasonlítása révén vizsgálhatjuk.

A *Krónikában* 2007 januárja és 2009 decembere közt 109 személy neve szerepel a magyar tannyelvű felsőoktatással összefüggésben, közülük 42 személynek, azaz az összes említett személy több mint harmadának csak egyszer bukkan fel a neve a három év során. A fennmaradó 67 személy nevét összesen 610 esetben említi a lap, melyből

322-et a leggyakrabban említett 7 személy birtokol. A magyar nyelvű felsőoktatásról szóló nyilvános beszédben tehát viszonylag kevés (5-10) stabil, a médiában állandóan jelen lévő szereplő vesz részt, de folyamatosan jelen van nagyszámú további, a témában többnyire pozíciója/munkahelye révén érintett személy is.

A három év alatt csupán 7 személy van, akit 20-szor, vagy ennél többször említ a lap: legtöbbször Magyarai Tivadar, a *BBTE* rektorhelyettesének neve szerepel, összesen 87 alkalommal, második Hantz Péter, akinek a neve 79 alkalommal bukkan fel. Kónya-Hamar Sándor 37, Bodó Barna és Markó Béla 33-33, Kovács Lehel 30, míg Szamosközi István neve 23 alkalommal szerepel a cikkekben. (Ld. 4. ábra)

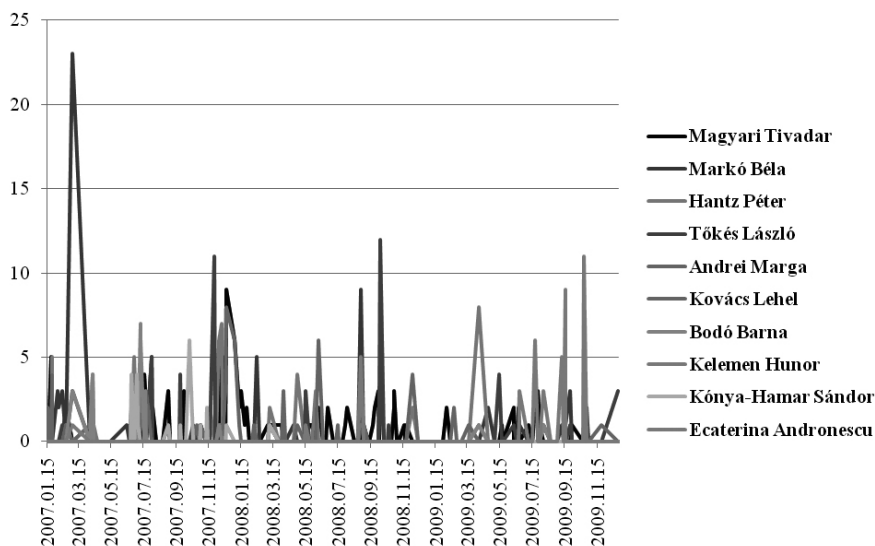


4. ábra A magyar tannyelvű felsőoktatásról szóló sajtódiskurzus főbb aktorai a Krónikában 2007-2009 között

Az említések száma mellett figyelemreméltó az is, hogy a megjelenések hogyan oszlanak meg időben. Ebben a vonatkozásban célszerű csak a leggyakrabban említett szereplőket vizsgálni, hiszen a keveset említett aktorok esetében nem beszélhetünk trendekről. Az egyes személyek említésének száma között a vizsgált időszak eseményeivel magyarázható eltérések tapasztalhatók: Magyarai Tivadar médiajelenléte az egyetemen elfoglalt pozíciójából adódóan viszonylag stabil, folyamatos, ezzel szemben Hantz Péter, Kovács Lehel és Bodó Barna az önálló állami magyar egyetem és a *BBTE* többnyelvű feliratozása érdekében kifejtett tevékenysége révén 2007 végéig intenzíven jelen van, de később csupán szórványosan bukkannak fel. Kónya-Hamar

Sándor médiatevékenysége egyértelműen a 2007. novemberi európai parlamenti választásokig tart, utána a *Krónikában* csupán egyszer bukkan fel a neve. Markó Béla sajtószerelése a felsőoktatás kapcsán ugyancsak a választások előtti időszakra tehető, bizonyítva ezúton is a „magyar egyetem” kérdésének választási kampányok során történő alkalmazhatóságát.

Az *ÚMSZ* 204 személy nevét említi a vizsgált időszakban, összesen 1 119 alkalommal. Közülük ugyanakkor 88 személy neve csak egyszer szerepel a három év alatt. 20 fölötti említést az *ÚMSZ*-ben 10 személy mondhat magáénak, ezen személyek köre magába foglalja a *Krónikában* már említetteket (kevés kivétellel), valamint további – politikusokkal – bővül. Úgy tűnik tehát, hogy az akadémiai döntéshozók, a felsőoktatási intézmények vezetőin kívül a politikai szféra képviselői azok, akik legtartósabban részt vesznek a magyar nyelvű felsőoktatás kérdéseiről folyó nyilvános vitában.



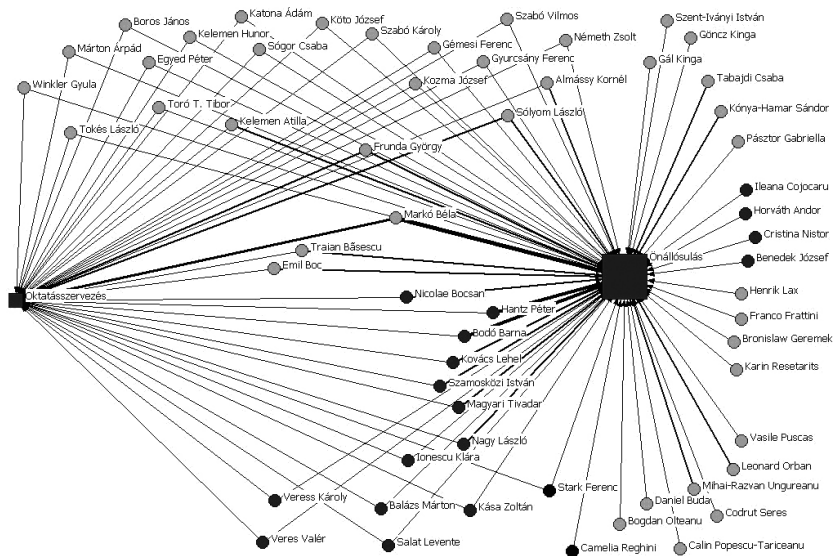
5. ábra A magyar tannyelvű felsőoktatásról szóló sajtódiskurzus főbb aktorai az *Új Magyar Szóban* 2007-2009 között

Legtöbbször az *ÚMSZ*-ben is Magyari Tivadar, a *BBTE* rektorhelyettese szerepel, 117 megjelenéssel, öt követi Markó Béla, az *RMDSZ* elnöke 72, Hantz Péter 60, Tőkés László 60, Andrei Marga 36, Kovács Lehel 30, Bodó Barna 26, Kelemen Hunor 24, Kónya-Hamar Sándor 22, valamint Ecaterina Andronescu, volt oktatási miniszter 20 megjelenéssel.

Az 5. ábrából kitűnik, hogy a *Krónikától* eltérően az *ÚMSZ* mind az akadémiai, mind pedig a politikai szereplőket folyamatosan szerepelteti, de jellemzően mégis inkább a politikum képviselőinek, döntéshozóknak biztosít kiterjedtebb megjelenést időről időre.

A felsőoktatásról szóló diskurzus változásának dinamikája

A következőkben a sajtóban felvetett két fő téma megjelenésének időbeli alakulását vizsgáljuk, melynek céljából a hároméves időszakot féléves szakaszokra bontottuk. A két téma napirenden való jelenlétének, a témák „népszerűségének” mérésére, és a vitában résztvevő aktorok jellemzőinek bemutatására a hálózatelemzés módszerét használjuk. Az aktorok és témák között akkor feltételeztünk kapcsolatot, ha a téma valamely kulcsszava és egy adott aktor egy újságcikken belül, illetve – ha az adott napon több írás is megjelent – ugyanazon a napon került említésre.



6. ábra Az önállósodás és az oktatásszervezés kérdései kapcsán a *Krónikában* és az *Új Magyar Szóban* megjelenő aktorok 2007 első félévében

A 6. ábrán jól látszik, hogy 2007 első félévében a magyar nyelvű felsőoktatás önállósulásának témája alá tartozó kulcsszavakat lényegesen többször említették a két lapban (402 alkalommal), mint az általánosabb, napi oktatásszervezési kérdéseket (30

alkalommal). Ebben az időszakban a három év alatt szereplő összesen 241 (akadémiai, politikai, vagy egyéni/civil/egyéb háttérrel rendelkező) aktor közül 59 jelenik meg a vizsgált lapok hasábjain a két téma valamelyikével egyidőben, ekkor tehát a felsőoktatás kérdése már egy elég nagy csoportot tud megmozgatni – feltehetően a már említett *BBTE*-hez kapcsolódó események kapcsán. A viszonylag nagyszámú résztvevőből már ekkor kirajzolódik a nyilvános diskurzusban résztvevők köre/profilja: a szereplők túlnyomó többsége (40 fő) politikus, 17 szerepel az akadémiai szféra képviselőjében, 2 pedig egyéb háttérrel rendelkezik. Lényeges, hogy a szereplő politikusok között vannak romániai magyar, magyarországi, illetve más, európai országbeliek is, mely utóbbi két csoport részvétele azt mutatja, hogy a vita nemzetközi színterek irányába is elmozdult. Ez annak lehet a következménye, hogy a 2007 eleji európai uniós csatlakozás új teret nyitott meg a kisebbségi felsőoktatási lobbij számára, melyek kihasználása ekkor még erősebben jelentkezett.

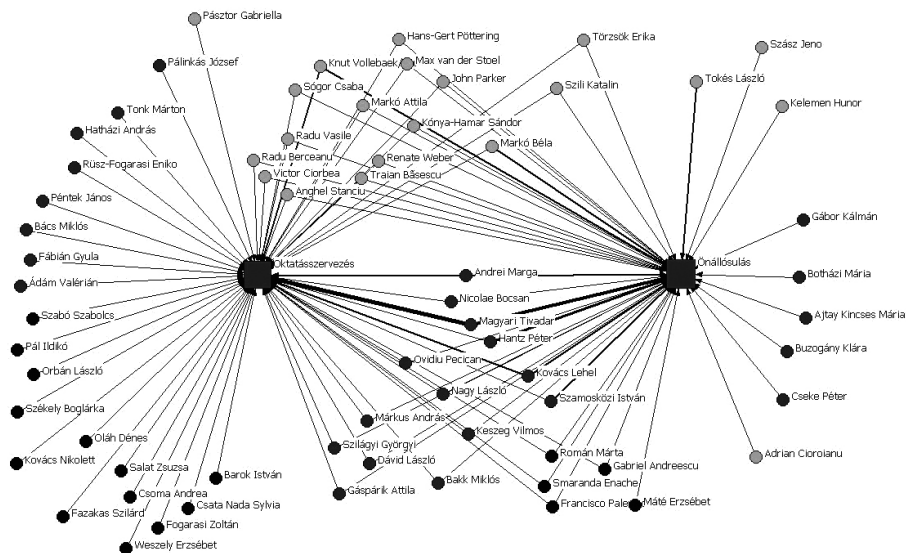
A megjelenő aktorok között nem csupán háttérüket tekintve, hanem aktivitásuk (megjelenésük gyakorisága) kapcsán is eltérések mutatkoznak. Annak ellenére, hogy a szereplők nagy része politikus, a legaktívabb szereplők nem kizárólag a politikai szféra irányából érkeznek: az akadémia képviselői közül ekkor többen is aktívnak mutatkoznak. Az aktivitás (együtt említés) legmagasabb értékei az „önállósulás” esetében 52-40-39-20, míg az „oktatásszervezés” témájánál 26-12-9, mely egy politikai szférából érkező szereplő kiemelkedő szerepét és 3-4 résztvevő aktív bevonódását mutatja – esetünkben jellemzően az önállósodás témájánál. Amellett, hogy az önállósodást és az ezzel összefüggő eseményeket gyakrabban említették ebben az időszakban, a nagyobb érdeklődést mutatja az is, hogy a téma önállóan is említésre került, szemben az oktatásszervezési kérdésekkel, melyek csak mintegy mellékesen, az önállósodás témakörével összefonódva kerültek tárgyalásra.

Az időszakban a politikai és akadémiai körökből érkező, a felsőoktatás önállósodásának kérdéseit feszegető kérdések szerencsés együttállása mutatkozott, azaz a több irányból érkező diskurzusok erősítették egymást, így lehetőséget biztosítottak a vita második félévbeli bővülésére is.

2007 második felében tovább bővül tehát a vitában résztvevők száma, ekkor már összesen 88 aktor neve kerül említésre a két témával egyidőben (ld. 7. ábra). A vitához mind politikai, mind akadémiai oldalról csatlakoznak, de az akadémiai szféra nagyobb mértékben kezd bevonódni. A nagyszámú új résztvevő ellenére a kulcsszereplők ugyanazok maradnak – de most az akadémiai szféra két képviselője jár elől a téma napirenden tartásában. Az időszakra jellemző a külföldiek témába való bevonása – az eseményekből tudjuk, hogy ez a *BKB* tagjainak tevékenysége, valamint a romániai magyar európai parlamenti képviselők lobbij-akciója révén történik.

Az önállósulás témája ebben az időszakban még népszerűbbé válik, a felsőoktatásról ebben az összefüggésben majdnem háromszor annyit írnak a lapok, mint oktatásszervezési kérdésekről, az említések száma 413-163 az önállósulás javára. Ennek ellenére nő a technikai jellegű, oktatásszervezéssel kapcsolatos említések száma

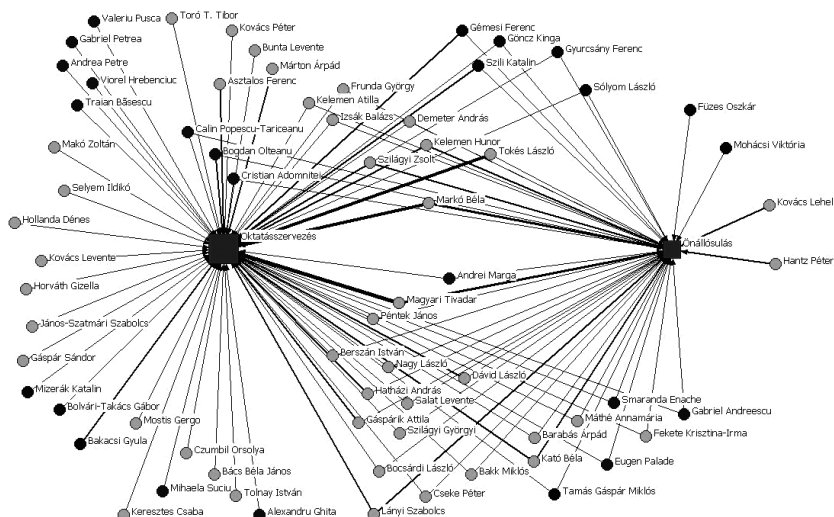
középpontjában a felsőoktatás kérdései kapcsán majdnem kizárólag a *BBTE* állt, 2008 első felében azonban megjelennek az *EMTE* és a *PKE* képviselői is. (Vö. 8. ábra)



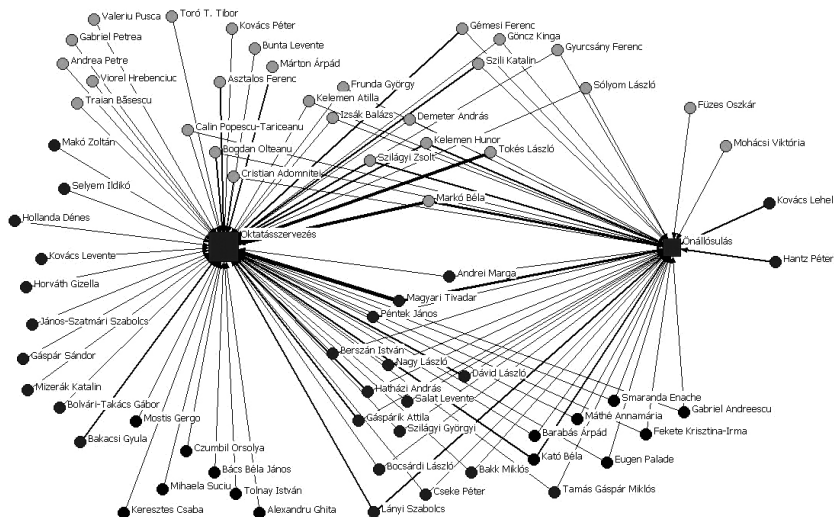
8. ábra Az önállósodás és az oktatásszervezés kérdései kapcsán a *Krónikában* és az *Új Magyar Szóban* megjelenő aktorok 2008 első felében

A vizsgált időszak negyedik feléve – 2008 második fele (ld. 9. ábra) – lényeges változást hoz a felsőoktatásról szóló beszédben: ez az az időszak, amikor az érdeklődés a magyar tannyelvű oktatást specifikusan, kisebbségi helyzetéből fakadóan érintő önállósodás kérdéskörétől az oktatásszervezés gyakorlati oldala felé fordul. Ahogy az alábbi ábrán láthatjuk, a lapok ebben az időszakban majdnem háromszor több alkalommal említettek oktatásszervezéssel kapcsolatos kérdéseket (224 említés), mint ahányszor az önállósodás vonatkozásairól beszéltek (73 említés). Az időszak alatt ugyanakkor a résztvevő aktorok száma viszonylag magas: 69-en vesznek részt a felsőoktatásról szóló beszédben.

Az időszak lényeges változása ugyanakkor a korábbiakhoz képest az is, hogy korábban központinak számító szereplők ekkor marginalizálódnak, és kerülnek ki a vitából – azáltal, hogy csupán az egyik téma kapcsán jelennek meg a sajtóban. Ennek okát több forrásban is kereshetjük: egyrészt a téma fokozatos gyengülésében, másrészt a sajtó alacsonyabb mértékű érdeklődésében, harmadrészt pedig abban is, hogy ekkorra már kikristályosodtak az egyes témákat felvállaló/támogató csoportok, és adott aktorok nehezebben tudnak bekerülni a sajtóba egy másik téma kapcsán.

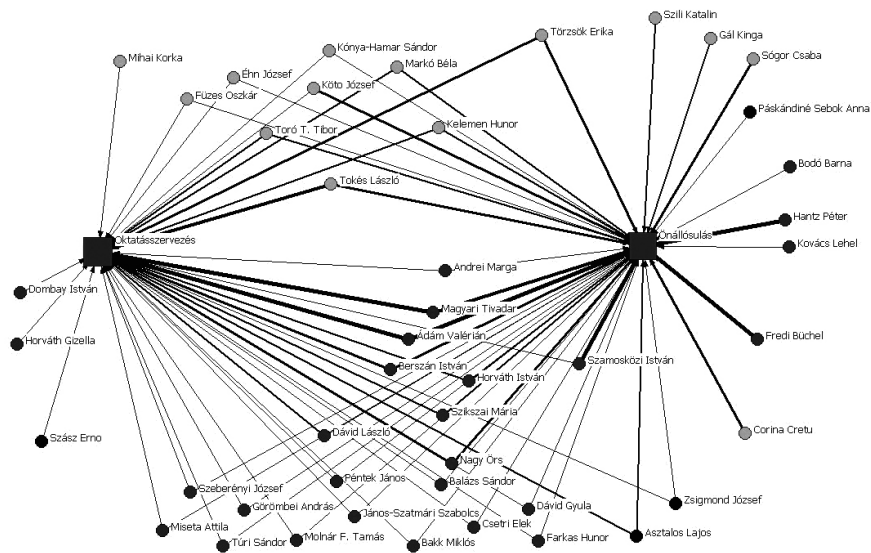


9. ábra Az önállósodás és az oktatásszervezés kérdései kapcsán a Krónikában és az Új Magyar Szóban megjelenő aktorok 2008 második felében



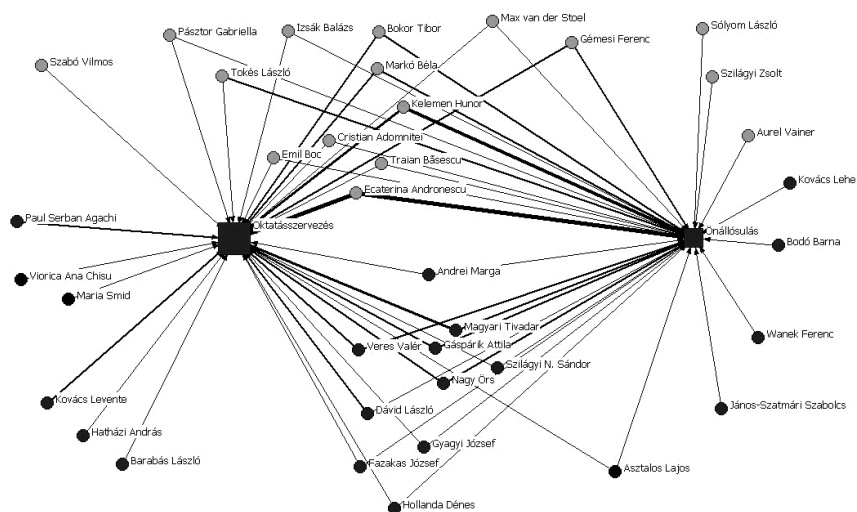
10. ábra Az önállósodás és az oktatásszervezés kérdései kapcsán a Krónikában és az Új Magyar Szóban megjelenő aktorok 2008 második felében, származási ország szerint

Az időszak jellemzője ugyanakkor az is, hogy a felsőoktatásról szóló nyilvános beszédből ekkor már teljesen kimaradnak az európai uniós vonatkozású szereplők: a vita ismét romániai magyar, romániai román és magyarországi aktorok részvételével zajlik (ld. 10. ábra).



11. ábra Az önállóodás és az oktatásszervezés kérdései kapcsán a *Krónikában* és az *Új Magyar Szóban* megjelenő aktorok 2009 első felében

2009 elejére az aktorok felsőoktatási kérdések iránti érdeklődése tovább csökken, ebben a félévben csak 45 személy vesz részt a vitában, többnyire az akadémia képviselői. (Vö. 11. ábra) A két téma közel egyenlő arányban szerepel ismét, de az oktatásszervezés iránti érdeklődés (116 említés) továbbra is magasabb marad az önállósulásénál (104). A hatodik – esetünkben az utolsó vizsgált – félév során (ld. 12. ábra) az elmúlt két félév tendenciái folytatódnak: tovább csökken az aktorok száma (37-re), ugyanakkor tovább nő a különbség a témák említése közt: az önállósodás kérdése nem kerül le a napirendről, de veszít jelentőségéből (63 említés) az oktatásszervezés (208 említés) kérdéseire képest. A résztvevő aktorok között ugyanakkor ott találjuk mind a politikusokat, mind az akadémia képviselőit, mind pedig civil/más háttérrel rendelkező személyeket.



12. ábra Az önállósodás és az oktatásszervezés kérdései kapcsán a Krónikában és az Új Magyar Szóban megjelenő aktorok 2009 második felében

Összegzés, következtetések

A vizsgált időszakban tehát a magyar tannyelvű felsőoktatásról szóló beszédben két lényeges téma körül folyt: az egyik téma a magyar tannyelvű felsőoktatás önállósodását, és az ezzel kapcsolatos kérdéseket feszegeti (pl. önálló intézmény létrehozása, többnyelvű/magyar nyelvű környezet kialakítása, stb.), míg a másik téma az oktatásszervezés gyakorlati vonzatairól szól (pl. szakindításokról, felvételiziről, akkreditációról, stb.). Mindkét téma jelenléte folyamatos a sajtóban, de az irántuk tanúsított érdeklődés változó, ami a megjelenések számában és a téma kapcsán szereplő aktorok számában csapódik le.

A vizsgált három év során a felsőoktatás kérdésével kapcsolatba kerülő szereplők köre nagyrészt állandó maradt, de az időszak végére lényeges, a tematizációban fontos szerepet vállaló aktorok tűntek el a résztvevők sorából. A stabilan résztvevő kb. 10 aktor mellett változó számban, de folyamatosan jelen vannak mind a politikum, mind az akadémia, mind pedig a civil szféra képviselői, és magánszemélyek is.

A felsőoktatásról szóló nyilvános beszéd ugyanakkor lényeges változásokon ment át a 2007 és 2009 közötti időszakban. Habár a két, magyar tannyelvű felsőoktatás kapcsán megjelenő téma folyamatosan jelen van a napirenden, a médiaérdeklődés az

oktatáshoz kapcsolódó témák iránt 2009-re lényegesen csökkent az előző évekhez viszonyítva. Az érdeklődés csökkenése mellett a megjelenített témák közötti viszony is átrendeződött: a figyelem a magyar tannyelvű felsőoktatás önállósodásától a gyakorlati jellegű oktatásszervezési kérdések felé tolódott: míg 2007 elején az önállósodás kérdése foglalta le a közvéleményt, 2009 végére már az oktatásszervezéssel kapcsolatos kérdések dominálták a sajtódiskurzust.

Felhasznált irodalom

- CHIRIBUCĂ – MAGYARI, 2003 Chiribucă, Dan – Magyari Tivadar: *The Impact of Minority Participation in the Romanian Government*. In: ROBOTIN, Monica – SALAT Levente (szerk.): *A New Balance: Democracy and Minorities in Post-Communist Europe*. LGI Books, Budapest 2003. 73-97.
- HRUBOS, 2006 Hrubos Ildikó: *Új paradigma keresése az ezredfordulón*. In: uő.: *A felsőoktatás intézményrendszerének átalakulása*. Aula, Budapest 2006. 121-137.
- MANDEL, 2007 Mandel Kinga: *A román felsőoktatás-politika változásai 1990-2003 között*. Presa Universitară Clujeană, Kolozsvár 2007.
- PAPP Z., 1998 Papp Z. Attila: *A romániai magyar oktatás helyzete 1989 után*. Magyar Kisebbség, IV. évfolyam, 3-4. szám. Kolozsvár 1998. 74-95.
- PETRES, 2009 Petres Andrea: *A kisebbségi felsőoktatás szimbolikus jelentősége. Felsőoktatásról szóló diskurzusok a romániai magyar sajtóban 2007-ben*. In: Kötél Emőke – Szarka László (szerk.) *Határhelyzetek II*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium. Budapest 2009. 68-85.
- PÉNTEK, 2007 Péntek Imre: *Megoldáskeresés elvi kompromisszumok nélkül*. Korunk. Kolozsvár 2007. február 127-131.
- VERESS, 1997 Veress Károly: *Az egyetem filozófiájáról*. Korunk. Kolozsvár, 1997. április. 6-19.

A vajdasági fiatalok kar- és szakválasztását befolyásoló tényezők szerbiai/magyarországi diplomások és hallgatók körében¹

A vajdasági magyar fiatalok továbbtanulási hajlandósága valamelyest emelkedik az utóbbi években, ennek ellenére is elmarad a többségi nemzet fiataljaiéhoz képest. Ez magyarázható azzal, hogy a magyar anyanyelvű fiatalok gyakran rosszul beszélik a többségi nemzet nyelvét, emiatt behatárolódnak a szakválasztási lehetőségeik, valamint az elhelyezkedési esélyük is befolyásolva van ezáltal.

A fiatal pályakezdők szembesülnek azzal a ténnyel is, hogy a szülőföldön való érvényesüléshez a munkakereséskor elengedhetetlen az államnyelv magas szintű ismerete, ami sok esetben a szerbiai felsőoktatásban végzett frissdiplomásoknak problémát jelent, függetlenül attól, hogy tanulmányaikat részben anyanyelvükön vagy akár szerb nyelven végezték. Ez főként a magyarlakta Észak-Vajdaságban, a kistelepüléseken fordul elő, ahol főleg magyarul kommunikál a lakosság.

Energiakímélő magatartást tanúsítva, gyakran választanak a fiatalok magyarországi felsőoktatási intézményt, így anyanyelvükön tanulhatnak és tanulmányaik végeztével még mindig dönthetnek a hazatérés mellett. Ezirányú terveikre hatással lehetnek azonban a külföldi tanulóévek alatt gyűjtött tapasztalataik, illetve a hazai karrierépítés lehetőségének megítélése.

A kutatás célja feltárni azokat a közvetlen motívumokat, amelyek kihatással vannak a vajdasági magyar fiatalok felsőoktatási intézményválasztására, továbbá kiegészítő adatokkal felmérni a jelenlegi munkaerő-piaci állapotokat és megvizsgálni a munkábaállás és karrierépítés lehetőségeit a térségben. A kérdés mélyinterjú vizsgálatával is elemzésre került, melynek során húsz, 25-35 év közötti diplomás fiatal, illetve főiskolai vagy egyetemi hallgató megkérdezése történt.

Vajdasági demográfiai helyzetkép

Vajdaság lakosságára jellemző az etnikai sokszínűség, ám az utóbbi 20-30 évben egyre erősebbek a homogenizációs folyamatok. Vajdaság és Szerbia demográfiai adatait összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a lakosság lényeges szerkezetbeli változáson esett át. A 2002-es népszámlálás alkalmával² Vajdaságban a lakosság 65%-a szerb

¹ Szeretnék köszönetet mondani a munkám során nyújtott segítségért dr. Gábrity Molnár Irénnek és mindazoknak a hallgatóknak és diplomás fiataloknak, akik megosztották velem tapasztalataikat és véleményüket.

² A 2002-es népszámlálás késett egy évet. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a 2000. októberében bekövetkezett rend-

nemzetiségűnek vallotta magát, majdnem 15%-a magyarnak, közel 3%-a horvátnak, ugyanannyi szlováknak, már jóval 3% alatt jugoszlávnak, 2% alatt montenegróinak, 1,5%-a románnak, ugyanannyi romának, majdnem 1%-a bunyevácnak, 1%-a ruszinnak és közel 3%-uk nem nyilatkozott nemzetiségi hovatartozását illetően.³ (A Vajdaság nemzetiségi részarányát bemutató táblázatot ld. a Digitális változatban.)⁴

Az adatokból láthatjuk, hogy Vajdaságban a lakosság száma a szerbséget és a romákat kivéve, csökkenőben van. A magyarok aránya a tartományban, a 2002-es népszámlálási adatok szerint, 14,28%, vagyis tíz év alatt több mint 2%-kal csökkent, és jelenlétük a Tisza-melléken, illetve az anyaországgal határos régiókban koncentrálódik.⁵

A tartomány képviselőházának döntése alapján 6 hivatalos nyelv van a térségben. A szerb nyelvvel együtt, azokban a községekben, ahol a kisebbség száma a 15%-ot meghaladja, hivatalos használatban van a magyar, a horvát, a szlovák, a román vagy a ruszin nyelv is. Vajdaságnak, ezzel összhangban, élénk multikulturális élete és hagyománya van. A térségben élő nemzetek, etnikai kisebbségek igyekeznek megőrizni nyelvüket, népművészeti hagyatékukat.

Magyar nyelvű felsőoktatás Vajdaságban

Vajdaság Autonóm Tartomány felsőoktatását a következő intézmények alkotják:⁶

1. Az egyetlen állami egyetem az *Újvidéki Egyetem*, 14 karral (Újvidék, Szabadka, Nagybecskerek és Zombor székhellyel);
2. Az állami, átalakulóban lévő főiskolai intézmények (Újvidék, Szabadka, Nagybecskerek, Nagyikinda, Sremska Mitrovica, Versec székhellyel);
3. Új, tartományi, magán felsőoktatási intézmények;⁷

szerváltás után az új kormány még nem találta megfelelőnek az általános társadalmi-, politikai hangulatot. A késleltetés ellenére is Kosovo-Metohija, valamint két, albánok lakta dél-szerbiai község kimaradt az összeírásból.

³ Érdemes megjegyezni, hogy meglepően nagy azoknak a száma, akik nem nyilatkoztak (majdnem 50 ezren), vagy regionális hovatartozásukat mondták be a nemzetiségük helyett, vagy az ismeretlenek közt szerepelnek

⁴ A *Szerbiai Statisztikai Hivatal* adatai alapján. Forrás: www.stat.gov.rs [Letöltés ideje: 2009. november 21.]

⁵ A tömbmagyarságot Észak-Bácska és Észak-Bánát jelenti. Itt a magyarok részaránya kb. 45%-os, a vajdasági magyarság 57%-a él ebben a régióban.

⁶ Gábrity Molnár, 2008: 113.

⁷ Az első vajdasági magánegyetem az *Univerzitet Educons*, Sremska Kamenica-n, amely egy önálló magánkarból (*FABUS - Fakultet za uslužni biznis* cca. 6 éves pályafutásával) nőtte ki magát, és 4 karon folyik oktatás a 2008/2009-es tanévtől, mintegy 500 hallgatóval, a teljes képzési vertikumon (alap-, mester- és doktori képzés). A négy kar: a szolgáltatói biznisz, az ügyviteli gazdaságtan, a környezetvédelmi karok és a klasszikus festészeti akadémia. Az új magánegyetemen 11 rendes egyetemi tanár, 5 rendkívüli egyetemi tanár, 10 docens és 55 segédmunkatárs van munkaviszonyban. A *Környezetvédelmi Kar* alapképzésében 4 rendes egyetemi tanár, 1 rendkívüli egyetemi tanár, 6 docens és 12 segédmunkatárs vesz részt. Forrás: <http://www.educons.edu.rs> [Letöltve: 2009. április 1.]

4. Szerb magán felsőoktatási intézmények egyes, tartományban működtetett karai (akkreditált és nem akkreditált programokkal⁸);
5. Magyarországi kihelyezett tagozat Zentán;
6. Dél-szerbiai állami egyetemi kar konzultációs központjai Vajdaságban (Novi Pazar-i Egyetem, nem tisztázott jogi státusszal, székhellyel stb.).

A Vajdaságban található felsőoktatási intézmények adatait (név, székhely, jelentkezők száma, stb.) a 2008/2009-es tanévre vonatkozóan ld. a Digitális változatban. Ugyanott a magánegyetemek és önálló magánkarokat bemutató táblázatok.⁹

A megmaradás egyik fontos feltétele a képzettség és az anyanyelvű oktatás. Az iskolastatisztika kimutatása alapján, a vajdasági magyarok képzettségi szintje fokozatosan elmarad a többségi nemzet iskolázottsági szintjéhez viszonyítva.

Év	1964	1984	1992	2000	2002	2004	
A magyar hallgatók részaránya az összes hallgatókhoz viszonyítva	4,80	10,30	6,70	7,01	6,60	6,02 Egyetem	11,25 Főiskola
A magyarság aránya Vajdaság lakosságában	23,86	18,94	16,90	15,00 (becslés)	14,28	14,00 (becslés)	

1. táblázat A magyar főiskolások és egyetemisták együttes száma az összes hallgatók számához viszonyítva (%)⁹

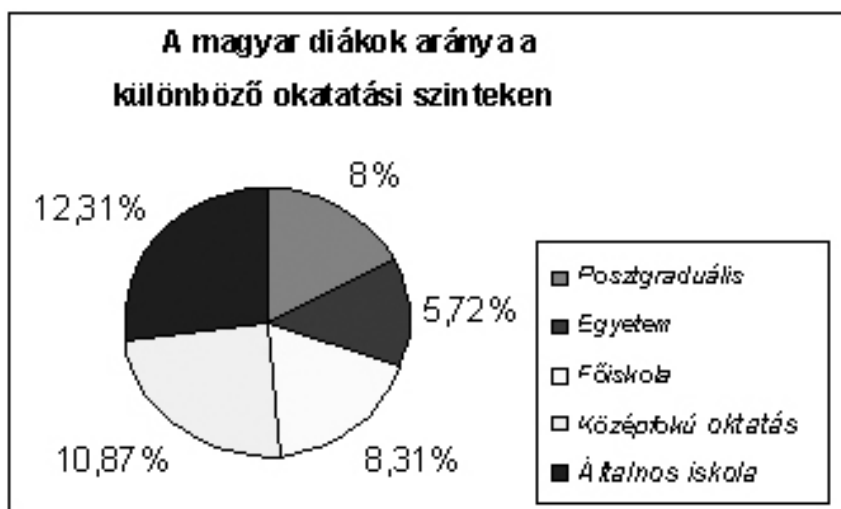
A továbbtanulási hajlam elégtelensége a magyarok esetében kimutatható, ami hátrányosabb munkaerő-piaci helyzetet is eredményezhet. Ennek több oka lehet, például, hogy a magyarok többségükben a kisvárosokat illetve a falvakat lakják, ahol egyébként is alacsonyabb az iskolázottsági szint. Továbbá, különösen a szórványban, az anyanyelvű közoktatás sincs mindenütt megoldva, egyetemi szinten pedig alig létezik. A felsőoktatásban a magyar hallgatók túlnyomó többsége államnyelven folytatja tanulmányait.

⁸ A felsőoktatásról szóló törvény 116. szakasza értelmében a szerb felsőoktatási intézmények első akkreditációja 2009. júniusával bezárult. Véglegesen az ötödik ciklusba 2009. március 5-i határidővel jelentkezhetek azok az intézmények, amelyek eddig még nem vettek részt az akkreditációban. (Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta: <http://www.kapk.org> [Letöltve: 2009. április 1.]) Az *Újvidéki Egyetem* a többi szerb egyetemhez viszonyítva az akkreditáció és a bolognai folyamatok terén az első helyen van Forrás: Gábrity Molnár, 2008

⁹ Forrás: *Tartományi Oktatásügyi és Művelődési Titkárság*, Újvidék 2003., www.obrazovanje.vojvodina.gov.rs [Letöltés ideje: 2009. november 21.]

Képzési szint	Magyar nyelven	Részben magyar nyelven	Szerb nyelven	Összesen
Egyetemi szint	117	449	1399	1965
Főiskolai szint	309	114	415	838
Összesen	426	563	1814	2803
%	15%	20%	65%	100%

2. táblázat A magyar hallgatók tanítási nyelv szerinti megoszlása az állami felsőoktatásban¹⁰



1. ábra A magyar diákok részaránya oktatási szintek szerint a 2008. évben¹¹

Szakértői becslések szerint a 2006-os évben mintegy 2 200 egyetemi hallgató tanult Magyarországon.¹² Ez azt eredményezi, hogy évente kb. mintegy 300-400 hallgató szerez diplomát Magyarországon és közel ugyanennyi diplomás értelmiségiről kell lemondania a vajdasági magyar közösségnek, mivel évente hozzávetőlegesen ennyi frissdiplomás keres Magyarországon illetve nyugaton egzisztenciát. Ennek

¹⁰ Forrás: *Vajdasági Oktatásügyi és Művelődési Titkárság*, www.obrazovanje.vojvodina.gov.rs [Letöltés ideje: 2009. november 21]

¹¹ Forrás: *Vajdasági Oktatásügyi és Művelődési Titkárság* adatai alapján, www.obrazovanje.vojvodina.gov.rs [Letöltés ideje: 2008. április 9.]

¹² 2003-as adatok szerint (Forrás: Gábrity Molnár, 2008: 130.): a vajdasági egyetemisták, főiskolások 35%-a tanult Magyarországon, a hazatérési ráta 25%-os volt. Magyarországi felsőoktatási intézményekben 1 655 fő tanult, ezek közül mintegy 500 állami ösztöndíjjal, a többség – közel 70% - költségterítéses képzésben vett részt.

következtében a magyar értelmiségi réteg fokozatosan csökken. Ez negatívan hat a magyarság társadalmi, gazdasági helyzetére. Mindezt tetőzik az elmúlt évtizedek migrációs hullámai, a lakosság (köztük a magyarság) külföldre távozása, először a 90-es évek elején dúló balkáni háborúk, majd a 99-es NATO-bombázás miatt.

Szerbiában a felsőoktatási intézmények főként állami tulajdonban vannak. A szerbiai törvények¹³ értelmében az oktatás államnyelven vagy valamely világnyelven szervezhető meg, illetve az adott oktatási intézmény kisebbségi nyelven is megszervezheti a tanítást. Vajdaságban egyetlen egyetem van, az újvidéki, 14 karral, melyből 10 Újvidék városában székel. Keretében működik a *Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar*, Szabadka székhellyel. A többi karon nincs intézményesített teljes magyar tannyelvű oktatás, legfeljebb részleges. Az állami egyetem öt intézményében folyik tanítás magyar nyelven, vagy részben magyar nyelven: Szabadkán a *Közgazdasági Karon* és az *Építőmérnöki Karon*, az újvidéki *Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén*, a *Művészeti Akadémián*, Újvidéken. A tartományi alapítású szakfőiskolákon szintén tanulnak magyarul, elsősorban a *Műszaki Szakfőiskolán* (Szabadka). 2008-ban a tartományi alapítású intézmények közül az újvidéki *Ügyviteli Szakfőiskola*, az újvidéki, Sremska Mitrovica-i és a verseci *Óvóképző Szakfőiskola*, az újvidéki, a szabadkai és a nagybecskereki *Műszaki Szakfőiskola* vehette át tartós munkaengedélyét, ezzel is bővítve a vajdasági fiatalok továbbtanulási lehetőségeinek skáláját.

A vajdasági magyar felsőoktatásban megjelennek az anyaországi felsőoktatási intézmények kihelyezett tagozatai is (pl. Zentán a *Budapesti Corvinus Egyetem Kertésztechnológiai Karának Határon túli Kihelyezett Tagozata*), de az ott végzettek száma nem jelentős. Ezen főiskolák az 1996/97-es tanévtől működnek legalísan, jogilag konzultációs központként kezelik őket. Működésükre vonatkozó törvény nem létezik. Néhány belgrádi magánkar (*Megatrend*) is nyitott magyar tagozatot a szabadkai és topolyai kihelyezett intézményekben (*FABUS* közgazdasági és a mezőgazdasági főiskolák).

Tanév	Összes főiskolás	Magyar főiskolás	Arányuk %	Összes hallgató	Magyar hallgató	Arányuk %
1997/1998	6 468	579	8,95	26 672	1 703	6,38
1998/1999	7 698	657	8,53	28 515	1 875	6,58
1999/2000	11 811	816	6,91	32 293	2 032	6,29
2000/2001	10 083	838	8,31	34 338	1 965	5,72
2001/2002	11 656	855	7,33	35 257	2 078	5,87
2002/2003	8 747 ¹⁶	867	9,91	35 424	2 124	5,99
2003/2004	7 859	846	10,76	37 822	2 447	5,99
2004/2005	7 501	844	11,25	38 169	2 298	6,02

3. táblázat A vajdasági főiskolások és egyetemisták száma a 2004/05-ös tanévben¹⁵

¹³ Zakon o visokom obrazovanju, 2005. Megjegyzés: a törvény módosítása jelenleg folyamatban van.

¹⁴ Az ismétlőkkel együtt 12 348 főiskolás volt, de a statisztika ettől az évtől a „tisztá generációt” kezdte jegyezni.

¹⁵ Forrás: Vajdasági Oktatásügyi és Művelődési Titkárság adatai alapján, www.obrazovanje.vojvodina.gov.rs [Letöltés

Az utóbbi években növekszik a diplomázottak száma, úgyszintén a beiratkozók száma is. A bolognai felsőoktatási reformfolyamatok bevezetésének köszönhetően ugrásszerűen emelkedett a hallgatók száma, mert egyrészt azok, akik az új program szerint tanulnak, az alapszintű diplomájukkal „utolérték” azokat, akik még a régi program szerint kezdtek, így akik az alapidiplomázás után továbbtanultak, azok megkétszerezték diplomáik számát a mesterképzés során.

Érdemes megemlíteni, hogy a legtöbb vajdasági magyar elsőéves hallgató olyan szakot választ, ahol magyarul vagy legalább részben magyar nyelven tanulhat.¹⁶ Ennek megfelelően legtöbbször a szabadkai *Közgazdasági Kart* vagy a szabadkai *Műszaki Szakfőiskolát* választják. (Ld. Digitális változat)¹⁷

Szerbiai szinten az utóbbi néhány évben a társadalomtudományok és a humántudományok terén nő az érdeklődés, míg a mezőgazdasági és a műszaki tudományok iránt csökken.¹⁸ Vajdaságban a társadalom- és a humántudományok mellett továbbra is az érdeklődés középpontjában maradtak a természettudományok és a műszaki mesterképzés. Csökkenő számban specializálnak az egészségügyi végzettségűek, de a posztgraduális képzésben még mindig ők vannak legtöbbször, majd a társadalomtudományi, közgazdász-menedzseri és a jogi szakmabeliek. A legtöbb magyar hallgató közgazdász-, mérnöki- és pedagógiai képzésben vesz részt. Ezzel szemben jogi, valamint mezőgazdasági- és egyes bölcsészeti szakokon pedig kimondottan alacsony a magyar ajkú diákok száma. (A szakmák szerinti megoszlást ld. Digitális változat)¹⁹

Iskolai életút, iskolaválasztási motívumok

Az empirikus kutatást a leíró statisztikák és egyéb statisztikai adatok és adatsorok elemzése, továbbá a témában megjelent szakirodalom és az eddigi kutatások áttekintése előzte meg, majd mélyinterjúk kutatás következett. 2009 decembere és 2010 májusa között 20 diplomás, valamint egyetemi illetve főiskolai hallgató megkérdezésére került sor. Olyan 24-34 éves magyar fiatalokkal beszélgettem, akik közgazdasági vagy mérnöki²⁰ képzésben vesznek/vettek részt Szerbiában vagy Magyarországon.²¹

ideje: 2009. november 21.]

¹⁶ Vö. Gábrity Molnár, 2006: 103-129.

¹⁷ Forrás: *Vajdasági Oktatásügyi és Művelődési Titkárság* adatai alapján

¹⁸ Gábrity Molnár, 2008: 94.

¹⁹ Forrás: *Vajdasági Oktatásügyi és Művelődési Titkárság* adatai alapján, www.obrazovanje.vojvodina.gov.rs [Letöltés ideje: 2009. november 21.]

²⁰ Szerbiában a mérnöki képzés keretein belül történik az informatikai képzés is, ezért a mintába informatikai végzettségű fiatalok is belekérültek.

²¹ A választás két szegmensre esett, mert egyrészt a fiatalok által leginkább preferált szakok közé tartoznak, másrészt Vajdaságban mindkét szak esetében lehetőség van részben (közgazdasági képzés) vagy egészében (mérnöki képzés) magyar

Az alanyok kiválasztása az előre meghatározott paramétereken belül véletlenszerű volt.²² Fontos megjegyezni, hogy olyan fiatalok lettek megkérdezve, akik tanulmányaik végeztével visszatértek Szerbiába, vagy nem zárkóznak el a visszatérés lehetőségétől. Ezt nem szabad figyelmen kívül hagyni az interjúk elemzésénél – különösen a migráció kérdésköre esetében.

Intézmény neve	Ország	Megkérdezettek száma
Szabadkai Közgazdasági Kar	Szerbia, Szabadka	3
„Fabus” Menedzserképző Egyetem	Szerbia, Szabadka	2
Szegedi Közgazdasági Kar	Magyarország, Szeged	1
Pécsi Közgazdasági Kar	Magyarország, Szeged	4
Műszaki Főiskola	Szerbia, Szabadka	4
Újvidéki Műszaki Egyetem	Szerbia, Újvidék	1
Budapesti Műszaki Egyetem	Magyarország, Budapest	5

4. táblázat Az interjúalanyok megoszlása felsőoktatási intézmény/végzettségük és ország szerint

A megkérdezettek neme nem volt befolyásoló tényező, viszont meg kell jegyezni, hogy a mérnöki szakokat – nem meglepő módon – főleg a fiúk választják,²³ a közgazdasági szak pedig inkább a lányok által preferált. A lakhely kérdése azáltal válik fontossá, hogy Észak-Bácska valamint a Tisza-mente rendelkezik egy viszonylag stabil fennállású magyar tannyelvű általános iskolai és középiskolai hálózattal. Tehát a felsőoktatási intézmény kiválasztásáig nemigen találkoztak a tannyelv problematikájával. Vajdaságban nyelvtudás alatt az államnyelv, a környezetnyelv, valamint az idegen nyelvek tudását értik a fiatalok. A szórványban és a nagyobb városokban relatíve jól beszélik az államnyelvet, mivel szerbül kommunikálnak a környezetükben, az iskolában. Viszont a tömbben ez ritkán fordul elő, ezért az államnyelvet csak gyengén sajátítják el.²⁴ Ez hátrány lehet később a munkavállaláskor.

„... praxában csak szerbül kell, többnyire csak szerbül beszélnek, és szerbül kell elmondanom azt, amit magyarul tanultam. Tehát most egy kicsit nehezkesebb... Átfordítani mindig...” (27 éves, gépészmérnök hallgató)

nyelven folytatni a tanulmányokat, valamint lehetséges a társadalomtudományok illetve a természettudományok területén szerzett diplomák összehasonlítására a későbbi karrierépítés lehetőségének figyelembevételével.

²² Az esetek többségében vállalták az interjút, viszont volt, aki nem egyezett bele a beszélgetés diktafonnal történő rögzítésébe. Saját meglátásom szerint ennek csak az volt az oka, hogy fesztelenebbül beszéltek így. Ezt támasztja alá, hogy sok esetben a diktafon kikapcsolása után még kibővítették az elmondottakat és hangsúlyozták is, hogy ezt is vegyem figyelembe.

²³ Kivétel az informatikai mérnöki szak.

²⁴ Gábrity Molnár, 2007

A magyarországi felsőoktatási intézmények külföldi hallgatóinak többségét alkotják a határontúli magyarok, akik főként nyelvi, kulturális okokból választják ezeket az egyetemeket illetve főiskolákat. A Magyarországgal szomszédos országokra vonatkozó jelentkezési mutatók összefüggésben vannak az adott országban létező magyar nyelvű felsőoktatási lehetőségekkel is. 2008-ban Szerbiából 317-en jelentkeztek magyarországi felsőoktatási intézménybe, bár valószínűleg a valós szám ettől nagyobb, azzal, hogy nem mindenki jelöli meg feltétlenül jelentkezés alkalmával azt, hogy határon túli magyar.²⁵

A megkérdezettek közül, a magyar nyelven történő tanulás igényét főleg a mérnökök említették, amikor a felsőoktatási intézmény választásának okairól kérdeztem őket:

„...Igazából az egyik fő ok volt, hogy szerettem volna magyar nyelven tanulni...” (27 éves villamosmérnök hallgató fiú a Budapesti Műszaki Egyetemen, aki a Szabadkai Műszaki Főiskola elvégzése után kezdte el egyetemi tanulmányait Budapesten)

„...Lehetett volna még egy lehetőség, Novi Sad-ra, dehát valahogy a szerb nyelv miatt szerintem... Mert csak magyar az anyanyelvem és akkor könnyebben tanultam...” (27 éves gépészmérnök hallgató)

„...a második okom a nyelv, tehát különösebb problémám még nem volt vele, de úgy láttam, hogy a jövőben lehet...” (30 éves műszaki informatika szakos hallgató)

„...Itt néhány tantárgy magyarul volt...” (26 éves közgazdaságtan hallgató a Szabadkai Közgazdasági Karon)

Függetlenül a szerb nyelvtudástól a megkérdezettek hangsúlyozták, hogy a tannyelv döntően befolyásolta választásukat.

„...döntő volt, hogy sok magyar él ott, bár én már akkor anyanyelvi szinten beszéltem szerbül.” (26 éves fiú, a szabadkai „Fabus” magánegyetem hallgatója)

Európában országonként jelentősen eltérő a hallgatók átlagéletkora. Belgiumban, Franciaországban és Nagy-Britanniában átlagosan 18-23 évesek a hallgatók, míg Hollandiára, Svédországra, Finnországra, Németországra, Ausztriára jellemző, hogy sok a 25 éven felüli diák.²⁶ A szerbiai egyetemeken a diplomázás ideje jelentősen kitolódik. Átlagosan 27-28 évesen végeznek a fiatalok, de nem ritka, hogy még később. Általában (és az általam megkérdezettek esetében mindig) a középiskola elvégzése után azonnal jelentkeznek felsőoktatási intézménybe. Ennek ellenére (interjúalanyaim esetében főként a mérnöki képzésnél) előfordul, hogy csak a húszas éveik végén diplomáznak.

²⁵ Fábri, 2008: 96.

²⁶ Fábri, 2002: 644.

Itt magyarázatként jelentkezett az a tényező, hogy a diplomázás idejét a munkába állás hátráltatta.

„...most például középiskolai végzettséggel dolgozok, de főiskolai, tehát egyetemi szintű munkát végzek. Szerintem nem feltétel a diploma megszerzése jelen, tehát az én esetemben...” (27 éves fiú, gépészmérnök hallgató)

Ennél a kérdésnél az is előfordul, hogy a jelentkezés után intézményt váltanak a fiatalok. Ez vagy azért következik be, mert már eredetileg is máshová akartak bejutni vagy időközben gondolják meg magukat. A váltás viszont (interjúalanyaim esetében) szakra nem vonatkozik, csak intézményre.

„...’99 az egy speciális év, akkor volt a NATO bombázás, tehát ezért más lehetőség híján a Szabadkai Közgazdasági Egyetemre, de nem oda akartam járni már akkor sem, csak nem tudtam már máshova jelentkezni...” (29 éves fiú, a Pécsi Közgazdaságtudományi Karon szerzett diplomát)

„...én a budapesti közgázra szerettem volna menni még úgy alaphból, de nagyon nehéz volt bejutni abban az időben és akkor meg sem próbáltam, hanem Szabadkán kezdtem az egyetemet és utána, az első adandó alkalommal átmentem Szegedre és ott folytattam...” (31 éves fiú, a Szegedi Közgazdaságtudományi Karon diplomázott, jelenleg a Pécsi Közgazdaságtudományi Karon PhD képzésben vesz részt)

Tény, hogy a szakmát anyanyelven a legkönnyebb elsajátítani, viszont a munkába állást követően ez már esetleg hátrányt jelent. „A sikeresebb karrier szempontjából előnyösebb, ha a fiatalok alap- és középfokon anyanyelvükön tanulnak, miközben kielégítően megtanulják az államnyelvet és később a szerbet, hiszen a felsőoktatási szinten válogathatnak a piaciigényes szakok közül a tannyelvtől függetlenül.”²⁷

A továbbtanulási szándék, a családi háttér és a felvételi esély között feltételezhetünk összefüggést. A diplomás szülők jóval nagyobb arányban tanítatják tovább a gyerekeiket, lehetőleg neves intézményekben. Ugyanakkor a vállalkozók is egyre gyakrabban gondolják úgy, hogy a diploma megkönnyíti gyerekeiknek az érvényesülést. Számos vizsgálat kimutatta, hogy egyre több esetben megy egyetemre, főiskolára a szakképzetlen vagy alacsonyabb végzettségű szülő gyermeke is.²⁸

Interjúalanyaim továbbtanulási szándékát nem befolyásolta szüleik iskolai végzettsége abban az esetben, ha azok nem rendelkeztek diplomával. Ettől függetlenül volt meg bennük a továbbtanulási szándék, és döntésük önálló döntés volt.

²⁷ Gábrity Molnár, 2008

²⁸ Fábri, 2002: 642

„...támogattak, de igazából nem volt olyan nagy befolyásuk erre az egészre. Tehát én úgy érzem, vagy legalábbis inkább akkor úgy éreztem, hogy talán van egy kis különbség abban, hogyha valakinek a szülei egyetemet végeztek, vagy nem végeztek egyetemet, mert azt látom, hogy olyan ismerőseim, akinek a szülei egyetemet végeztek - még hogyha nem is ugyanarra a szakirányra ment - egy kicsit jobban tudták befolyásolni vagy tanácsokat adni ebben. Én azt látom, hogy nekem nem volt ebben akkora, hogy mondjam... szülői befolyásolás, mert ők igazából nem tudtak ebben komolyabb tanácsot adni. Ellenezni nem ellenezték. Úgy voltak vele, hogy ha ezt tudom csinálni, meg szeretem, akkor így támogattak ebben...” (29 éves fiú, a Pécsi Közgazdaságtudományi Karon szerzett diplomát)

Ellenben abban az esetben, mikor a szülők is rendelkeztek diplomával, ez befolyásoló tényezőként jelentkezett.

„...Apa jogász, egyetemi végzettségű, anya technológus, de neki csak főiskolája van. De a nagyszüleim is mind a négyen egyetemet végeztek...”²⁹ (26 éves fiú, a Szabadkai Fabus magánegyetem hallgatója)

Az intézményválasztás esetében, saját bevallásuk szerint, a megkérdezettek önálló döntést hoztak, mindössze két esetben tapasztaltam ennek ellenkezőjét:

„...Anyu. Valójában ő erőltette a közgazdaságtant. Én szívesebben mentem volna pszichológiára, de oda nem vettek volna fel állami költségre. Valójában mindenképpen be kellett fejeznem valamilyen egyetemet, de kevés lehetőségem volt. Kevés egyetem van és szinte semmi sincs magyarul...” (26 éves lány, a Szabadkai Közgazdasági Kar hallgatója)

„...Először is a családi vállalkozást szerettem volna továbbvinni...”

(24 éves lány, a Szabadkai Fabus magánegyetem hallgatója)

Szerbiában a szakválasztást egyébként, a magyar tannyelven történő tanuláson és az érdeklődési körön kívül még az intézmény közelsége is befolyásolta a továbbtanulók esetében:

„...Ez állt hozzám legközelebb, nem is gondolkodtam máson. Mindig is ezt akartam csinálni. Apukámnak is ez a munkája, engem is ez vonzott. Közel is volt, ha lett volna Adán, akkor oda megyek...” (26 éves adai lány, a Szabadkai Közgazdasági Karon diplomázott)

„...Először is, mert közel van...” (24 éves lány, a Szabadkai Fabus magánegyetem hallgatója)

²⁹ Külön kihangsúlyozta, hogy a nagyszülők is rendelkeznek diplomával.

Ugyanakkor a társaság, ismerettség is erősen befolyásolta a fiatalok döntését.

„...Mert közel volt és sok osztálytársam jelentkezett szintén oda. Jó volt a társaság...” (25 éves fiú, a Szabadkai Műszaki Főiskola elvégzése után a Budapesti Műszaki Egyetemen szerzett diplomát)

„...Olyan egyetemre akartam menni, ami közel van. Szabadkára pedig sok barátom járt már akkor; meg a generációból is sokan mentünk. Az is döntő volt, hogy sok magyar él ott, bár én már akkor anyanyelvi szinten beszéltem szerbül. Ráadásul lényegesen olcsóbb volt, mintha elmentem volna például Magyarországra...” (26 éves fiú, a szabadkai Fabus magánegyetem hallgatója)

„...Főleg a nyelv miatt, meg a másik, hogy szintén a társaság. Tehát, ha nem is abban az évben, de végül mindenki otthagyta az újvidéki egyetemet, akit én ismertem...” (26 éves lány, a szabadkai Fabus magánegyetem hallgatója)

Befolyásoló tényező volt még a Szerbiában tanulók esetében a továbbtanulás költsége is:

„...külföldön nem kaptam volna támogatást. Meg nulladik évre kellett volna mennem és azt sem akartam. A fölvételik is jóval korábban voltak, mint itthon és nem tudtam felkészülni és sokat kellett volna pótolni is, mert mást kértek Magyarországon mint itthon...” (26 éves lány, a Szabadkai Közgazdasági Kar hallgatója)

Az általam megkérdezettek nem akartak évet veszteni, kihagyni. Ellenben több mérnök szakos hallgató elmondta, hogy a Szabadkai Műszaki Szakfőiskola elvégzése után úgy ment át a Budapesti Műszaki Egyetemre, hogy valójában korábbi évfolyamba iratkozhatott csak be:

„...Mert mindenképpen egyetemi végzettséget szerettem volna szerezni és Szabadkán meg csak főiskola volt... Hát, Budapest megtetszett, meg hallottam róla előtte is és akkor így tudtam a legfájdalommentesebben átiratkozni. Tulajdonképpen egy évet vesztettem... Meg eleve magyarul akartam tanulni...” (25 éves fiú, a Szabadkai Műszaki Szakfőiskola elvégzése után a Budapesti Műszaki Egyetemen szerzett diplomát)

„...Az érettségi után rögtön Szabadkára adtam be. Egyedül Szabadkára jelentkeztem a főiskolára, villamosmérnöki szakra. Oda jártam három évig, majd végülis mikor ott befejeztem a vizsgákat, akkor jelentkeztem Budapestre a Műszaki Egyetemre, szintén villamosmérnöki szakra, ahol végülis újra kellett kezdenem, tehát első évre kellett iratkoznom. (27 éves fiú, villamosmérnök hallgató a Budapesti Műszaki Egyetemen)

A magyarországi felsőoktatási intézményben tanulók esetében viszont már egy új tényező jelentkezik: a képzés minősége. Míg a mérnök szakos hallgatók meg voltak elégedve a szerbiai oktatási intézményekkel, addig a közgazdászhallgatók erősen bírálták a szerbiai módszereket:

„...nem volt közvetlen kapcsolat a tanárok és a diákok között, nem voltak talán érdekeltek abban, hogy mi többet megtudjunk az adott témáról. Egy ilyen párhuzamos síkon ment az egész. Nem minden tanár, de... Nagyon sok diák is járt. Nyilván nem várható el az, hogy ezer embert személyesen ismerjenek, tehát inkább a sokat, de rosszul, mint a keveset, de jól elv érvényesült. Ez mindenképp rossz volt. A tananyagok sem voltak korszerűek, ugye egy-két tantárgyból igen, de másokból meg nem. Tehát egyrészt egészen más volt a könyvben, mint ami a való életben. Gondoljunk az informatikára, hogy mi még a '70-es évek számítógépeit tanultuk, közben meg már a 2000-es év közeledett és már egész más volt. Az órákon nem feltétlenül az hangzott el, mint ami a könyvben van, de hát akkor minek is volt a könyv, ugye? Tehát sok ilyen apróság... a szegedi egyetemet mindenképp színvonalasabbnak tartom, mint a szabadkaiit.”
(31 éves fiú, a Szegedi Gazdaságtudományi Karon diplomált, jelenleg a Pécsi Közgazdasági Karon PhD képzésben vesz részt)

A közgazdászok a szerbiai intézményekben a tanárok érdektelenségét, motiválatlanságát kifogásolták. Megjegyezték, hogy ebből fakadóan a hallgatók is elvesztik motivációjukat. Külön hangsúlyozták, hogy túl nagy létszámúak az évfolyamok és ez a minőségi oktatás kárára megy. A különböző felsőoktatási intézmények különböző esélyeket biztosítanak a hallgatóknak, de Szerbiában általában elismertebbek az állami egyetemek. Magánegyetem³⁰ még csak elvétve található és a megítélésük hallgatói részről elég negatív, mégis, a Szerbiában végzett közgazdászok esetében ötből ketten magánegyetemre iratkoztak át az állami képzésből, és pozitívan nyilatkoztak az ott tapasztaltakról:

„...Két év alatt letettem annyi vizsgát, mint amennyit a közgázon a négy év alatt. Sokkal jobban meg van szervezve az egész oktatás. Üzenetben értesítenek a vizsgákról, sokkal flexibilisebbek, törődnek a hallgatókkal. Sok vizsgaidőszak van. Kötetlenebb az egész. Minden egyes hallgatóra külön figyelmet fordítanak az előadók, emberközelibb az egész. Nekem nagyon tetszik. A közgázon a tanárok összekeverték a tanár szerepét a zsarnok szerepével. Egy egyetemre már nem dedósok járnak. Megalázóan beszéltek velünk. A Fabuson ilyen nem fordulhat elő... Ja, és a tandíjban

³⁰ A Vajdasági magánegyetemek magyar hallgatóinak számát csak becsülni lehet, mivel a magánkarok nem mutatják ki a nemzetiségi hovatartozást. Az össz magyar hallgató kb. 10-15%-a tanul magánegyetemen, 85-90%-uk pedig állami intézményben, egyetemen vagy főiskolán. Sokan az állami képzésből vándorolnak át magánjellegű intézményekbe, ha nem tudnak megfelelni az ottani elvárásoknak. Szerbiában a magánkarok nem akkreditáltak.

benne van az összes könyv is. Az állami egyetemen is kellett volna ennyit fizetnem és az csak a tandíj. Nem jár vele semmi.” (26 éves fiú, a szabadkai Fabus magánegyetem hallgatója)

Ennek ellenére – beleértve a Fabus magánegyetem hallgatóit is – a megkérdezettek úgy gondolják, hogy a magánegyetemen szerzett diploma hátrányt jelent a munkaerőpiacon. Ebben megegyezett a véleményük:

„...el tudok mesélni egy olyan esetet, ahol a kedves hölgy velem volt állásinterjún. Nem akarok hazudni, öt másodperc után ki lett tessékelve. Velem fél óráig beszélgettek...” (25 éves közgazdászhallgató, Újvidéki Egyetem Közgazdasági Kar)

A köztudatban a magánegyetem fogalma úgy él, mint a diploma megvásárlása a tandíj által. Az általános vélemény az, hogy nem kell sokat tanulni, alacsonyak az elvárások, vagyis ez a „könnyebbik megoldás”. Általában a kudarcckerülő magatartás formájaként jelentkezik.

„De vannak olyan esetek is, akik például magánegyetemről jöttek át a mienkre ezt a mastert, vagyis a mestervizsgát csinálni, és sajnos távra maradt szemük-szájuk, amikor megkapták, hogy még mennyi plusz vizsgát kell, hogy tegyenek, különböztet. Egyrészt nem haladnak semmire se, minden nehéz nekik, nem tudják feltalálni magukat és egyszerűen nem tudják elhinni, hogy igenis meg kell tanulni egy s más dolgokat, s avval jönnek, hogy hát, önáluk is volt ilyen meg olyan tantárgy és újból ezt kell vizsgáznuk! Hát, vajon miért? Mindenki tudja, hogy miért... Nem? Füzetekből tanulnak, nálunk meg azért van egy s más könyv, azért is hívják egyetemnek, hogy tessék utánanézni a dolgoknak.” (25 éves közgazdászhallgató, Újvidéki Egyetem Közgazdasági Kar)

Az általam megkérdezett két magánegyetemen tanuló közgazdászhallgatóból mindkettő az állami oktatásból iratkozott át, miután többször évet ismételt. Bár szerintük is rosszabb esélyekkel indulnak a munkaerőpiacon, mégis úgy gondolják, hogy részükről jó döntés volt, hiszen, ha egyszer sikerül munkába állniuk, utána már lehetőségük lesz bizonyítani.

„...az államin tanultaknak végül csak egy kis részét tudom később hasznosítani. Itt kevesebbet tanulok, de azt tényleg tudom. [...] Biztos, hogy nem helyezik előnybe az államival szemben. Sőt. Elítélik. De ez csak az első benyomás, a végén úgyis az számít, hogy mit tudsz, mire vagy képes. Egyébként meg, aki jó kapcsolatokkal rendelkezik, az kap munkát.” (26 éves fiú, a „Fabus” magánegyetem hallgatója)

A megkérdezettek osztották azt a véleményt, miszerint a munkahely megszerzésétől már csak a „tisztá tudás” számít. Ez mindkét megkérdezett csoportra igaz, de a mérnökök esetében hangsúlyozottabb volt. Egy jó, gyakorlattal rendelkező mérnök saját bevallása

szerint is könnyebben kap munkát, míg egy közgazdász gyakorlati tapasztalatai ellenére is nehezen jut jó álláshoz, munkaerőkereslet híján.

„...szerintem a tudás az egy nagy hatalom, nagyobb, mint a papír maga. Tehát az mindenféleképp, ha valakinek tudása van, szerintem annak mindene megvan.” (27 éves gépészmérnök hallgató)

„...Manapság nagyon sok közgazdász van különben, tehát lassan ez a piac, úgymond, kezd telítődni, hát, nem tudom, hogy a többi szakirányban, hogy mennyire van hiány szakemberekben, de tény és való, hogy közgazdászból nagyon sok van...” (25 éves közgazdászhallgató)

Az újvidéki és szabadkai karok ismertek a fiatalok körében. Különösebb tájékoztatás nélkül is tudnak a létezésükről és általában azok választják, akik szeretnének magyarul tanulni, de nem vállalják/vállalhatják a költségesebb magyarországi egyetemeket. Döntő tehát az intézmény közelsége, főként az elfogadható utazási költségek miatt, de a kedvezőbb lakásköltségek is befolyásolóak. A magyarországi egyetemeket általában színvonalasnak tartják, ez már magában vonzó, hiszen könnyebb elhelyezkedést remélnek magasabb szaktudással. Nem szabad figyelmen kívül hagyni viszont azokat a fiatalokat, akiknek a döntését erősen befolyásolta a Szerbiában uralkodó gazdasági- és politikai helyzet. A mintába olyan fiatalok is kerültek, akik a 99-es évben, a NATO bombázás ideje alatt kezdték meg egyetemi vagy főiskolai tanulmányaikat. Továbbá ők (mint az általam megkérdezettek „idősebb” képviselői) még emlékezhetnek az országban dúló háborúra és annak következményeire.

„...Helyileg Szerbiában azért nem szerettem volna, mert tehát az akkori 90-es években... Tehát én 80-ban születtem, 90 körül, amikor egyre rosszabbra fordult itt a helyzet, akkor voltam tízéves... elég sok mindent megértem: áramszüneteket, háborúkat, határlezárásokat, gazdasági válságot, hiperinflációt... Tehát az érettségi előtt hazaküldtek bennünket és igazából mi a háborúban érettségiztünk. Jó, az már a végén volt, tehát addigra már így kialakult bennem, de sok minden egyéb ilyen társadalmi-, gazdasági- és egyéb körülmény, az ország széthullása, szerintem nagyban befolyásolt abban, hogy... Láttam azt, hogy igazából nem jó felé tart ez a világ, [...] és úgy voltam, hogy szeretnék egy olyan irányba mozdulni, ami esetleg lehet, hogy jobb jövőt tud nekem biztosítani. [...] Például egy magyarországi főiskola vagy egyetem az jó irány lett volna, mert az nyitottabb a... hát, nem csak a nyugati, de bármerre a világra. [...] Nem láttam semmi perspektívát az itteni dolgokban...[...] ...volt olyan tanár, aki a bombázások kezdetének a napján (amikor hazaküldtek bennünket az iskolából), akkor azzal fogadott bennünket, hogy eddig bármit vártunk - ők már tíz éve várják, hogy javuljon itt a helyzet- menjünk, amerre látunk a világba, csak minél messzebbre ebből az országból.

Volt olyan tanárunk, aki a végsőkéig tartotta bennünk a lelket, magyar anyanyelvű, de azzal szerintem mindenki megkapta a kegyelemdöfést, abban az évben...

(29 éves fiú, a Pécsi Közgazdaságtudományi Karon szerzett diplomát)

Összegzőképpen tehát elmondható, hogy a megkérdezettek személyes véleménye szerint az intézményválasztást döntően befolyásolja a magyar nyelven történő tanulás lehetősége, még akkor is, ha a fiatal nem küzd nyelvi nehézségekkel, tehát beszéli az államnyelvet. Egyrészt könnyebb elsajátítani a szakmát anyanyelven, másrészt egyfajta kudarcckerülő magatartást is jelöl a magyar nyelven történő továbbtanulás választása, hiszen ezáltal elkerülhetők a kezdeti nehézségek. Ez azért is fontos, mert a felsőfokú képzés az addig megszokott képzési formától merőben eltérő. A továbbtanulás sok fiatal esetében egyúttal környezetváltozást, költözést, önállósodást is jelent. Meg kell felelni egy új követelményrendszernek, a felsőoktatásban már úgy tekintik, hogy a fiatalok rendelkeznek önálló tanulási stratégiával és képesek nagy mennyiségű információ feldolgozására, képesek az összefüggéseket egyedül átlátni és megérteni valamely probléma kapcsán, képesek megszerezni a kapott információkat. Érthető, ha mindezzel a feladattal szívesebben birkóznak meg anyanyelvükön.

A vajdasági fiatalok jellemzően nem hagynak ki évet az érettségi és a felsőfokú képzés megkezdése között. Ebben valószínűleg az is közrejátszik, hogy nehéz munkát kapni (gimnáziumi végzettséggel különösképpen) és a „továbbtanulás is jobb a munkanélküliségnél” elv alapján inkább beíratkoznak valamely felsőfokú intézménybe. Ez nem csak azért jelentős mert „időt nyernek” a fiatalok, hanem azért is, mert a munkaerő-piaci elvárások egyre változnak, egyre nagyobb rugalmasságot és egyre bővülő tudást és képességeket, szakmaváltást vagy folyamatos önképzést várnak el a munkavállalóktól.

A mélyinterjú vizsgálatba bekerült fiatalok között voltak szakképzetlen és középiskolai végzettségű szülők gyerekei is. Az intézményválasztáskor többnyire fontos a baráti kör választása, hogy az intézmény ne legyen távol a szülővárostól, aminek megtakarítási oka is van, hiszen így elkerülhető a költséges „bentlakás” az egyetemnek/főiskolának otthont adó városban, illetve ingázás esetén a rövidebb táv alacsonyabb útiköltséggel is jár. Az érdeklődési kör esetleg a fent felsoroltakhoz idomul olyan formában, hogy előbb tisztázódik a felsőoktatási intézmény helye és csak azután a konkrét szak. Az oktatás minősége külön helyet kap az intézményválasztás során. Ez okot adhat a külföldön történő továbbtanulásra, illetve arra, hogy a fiatalok a magánegyetemen történő tanulás „könnyebbik megoldása” helyett az állami egyetemek/főiskolák közül válasszanak.

Anyagi feltételek

Az OECD országok felsőoktatásában egyrészt növekszik a specializált szakmai képzettséget nyújtó képzések iránti kereslet, másrészt ugyanolyan fontos, hogy a munkaerőpiacon megjelenő fiatal rendelkezik a minden magasabb menedzseri és adminisztratív jellegű funkció ellátásához szükséges általános kulturális, szociális, szervezői és elemzői technikákkal. Az Amerikai Egyesült Államok felsőoktatása alkalmazkodott ezekhez az elvárásokhoz. Az amerikai fiatalok nagy része beíratkozik valamilyen felsőoktatási intézménybe, ezért a szakmai specializálódás inkább az MA-fokozatú graduális képzésre jellemző. Európában a felsőfokú oktatás elkülönülése „alsó” illetve „felső” szintre sokáig nem volt jellemző, ám az elmúlt években lezajlott bolognai átalakítás érdemi változást hozhat ezen a téren. A felsőoktatásban résztvevők életkora is rendkívül eltérő országonként. A 18-23 éves átlagtól a 25 éves átlag életkorig változó. A felsőoktatásban való részvételt befolyásolja az intézményrendszer szerkezete és finanszírozása is. Svédországban, Finnországban és Ausztriában a felsőoktatás ingyenes, Hollandiában államilag garantált kölcsönök fedezik a tanulmányi költségeket, az Egyesült Államokban viszont a egyes intézmények nagyon drágák és általában a szülők viselik a költségeket. A legtöbb európai országban működő ösztöndíjrendszer van.³¹

Az általam megkérdezett fiatalok szívesen folytatnák tanulmányaikat valamilyen formában, dominánsan továbbképzésben vennének részt. Mindez azonban szorosan összefügg anyagi helyzetükkel, hiszen munka mellett már sokkal nagyobb erőfeszítést jelent a tanulás, de a Szerbiában végzetek esetében befolyásoló tényező az is, hogy átlagosan kitolódik a diplomázás ideje. Legtöbbször a szakmájukban szeretnék továbbképezni magukat, de egyes esetekben átképzés is szóba jöhet, amit az érdeklődési kör is befolyásol, de a munkaerő-piaci lehetőségek felismerése is (például közgazdászok esetében).

„...Történész lennék. Az érdekel még. Abban nem kellene... nem is tudom..., az egy egész más világ, a lényeg az.” (33 éves gazdasági agrármérnök, jelenleg PhD képzésben vesz részt a Pécsi Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskolában)

„...Ha újra kezdeném, kozmetikusnak, divattervezőnek vagy lakberendezőnek tanulnék. Ezeket szeretném csinálni és úgy gondolom, hogy van rá igény is.” (26 éves lány, a Szabadkai Közgazdasági Kar hallgatója)

„...én a logopédiát választanám, imádom a gyerekeket, tehát nekem ez miatt is van az, hogy egyszer lehet, hogy majd továbbtanulok vagy megpróbálok úgy valahogy elhelyezkedni, hogy a tanügyben tudjak dolgozni, hogy gyerekek közelében legyek.” (24 éves lány, a szabadkai „Fabus” Menedzserképző Egyetem hallgatója)

„...Turisztikát. Hogy lássam a világot...[...] tehát az idegen nyelvet, azt jobban használnám, többet tudnék, utaznék, jobban megismerném az embereket, más szokásokat, kultúrát. Hoznék is haza belőle, természetesen. Esetleg csinálnék ilyen kis szakköröket, ahol a fiatalokkal ismertetném a különböző helyek kincseit és érdekességeket, mert sokan vannak országunkban, akiknek még útlevele sincs.” (25 éves közgazdász, az Újvidéki Közgazdasági Egyetem hallgatója)

A vajdasági fiataloknál a több diploma még nem megszokott jelenség. Maga a diploma sem garantál munkahelyet és biztos megélhetést.

„...volt olyan tapasztalatom állásinterjú közben, hogy egyrészt nagyon jó, másrészt nagyon félnek az emberek ettől, hogy ha megmondjuk, hogy valaki olyan szeretne bejutni a cégükbe, akinek magasabb a végzettsége, mint magának az igazgatónak. Azonnal ki van tessékelve, vagyis csodálják, hogy hű, de jó és milyen okos Ön, de köszönjük!” (25 éves lány, az Újvidéki Egyetem Közgazdasági Karán mesterképzésben vesz részt, több mint egy éve aktívan keres munkát)

Vajdaságban a fiatalok későn önállósodnak, egyrészt, mivel a tanulmányaik elhúzódnak, másrészt, a biztos és az alkalmi munkahely sem nyújt megfelelő anyagi háttérrel. Az általam megkérdezettek közül ugyan a nagy többség részesült valamilyen ösztöndíjban és/vagy állami költségen tanulhatott, de ez elmondásuk szerint igen csekély összeg volt, nem tudták fedezni belőle a költségeiket.

„Ez zsebpénznek volt elég.” (25 éves fiú, a Szabadkai Műszaki Főiskola elvégzése után a Budapesti Műszaki Egyetemen szerzett diplomát)

„...körülbelül elég lett volna szűkös keretek között, de a szüleim támogattak.” (27 éves fiú, villamosmérnök hallgató a Budapesti Műszaki Egyetemen)

Egyetlen esetben nyilatkozott úgy az interjúalany, hogy már egyetemi éve alatt saját vállalkozásba kezdett.

„Eleinte a szüleim segítettek, harmadéves koromtól pedig én már indítottam itt Szerbiában vállalkozást és akkor párhuzamosan végeztem a kettőt.” (31 éves fiú, a Budapesti Műszaki Egyetemen végzett, szülővárosában sikeres vállalkozó)

Magyarországon az egyetemi-főiskolai tanulmányokat az állam normatív rendszeren keresztül támogatja. A tanulmányi ösztöndíjon kívül egyéb ösztöndíjak is léteznek. A juttatás mértéke a tanulmányi eredménytől függ. Felsőfokú képzésben résztvevő diákok diákhitelhez is juthatnak.³² Magyarországon nem ismeretlen a

32 Fábri, 2002: 36-37.

diákmunka fogalma. Ez is egy alternatíva a fiataloknak a költségek fedezésére, bár ez sem elegendő önmagában, viszont jó esetben szakmai gyakorlatot biztosít és frissdiplomásaként ezáltal jobb esélyekkel konkurálhat a munkaerőpiacon.

„...Tehát diákmunkával kezdtem, utána egy szakmai gyakorlatra jelentkeztem egy céghez... Ott végül is mint villamosmérnök dolgoztam. Ez jó volt, szakmai szempontból sokat fejlődtem...” (27 éves fiú, villamosmérnök hallgató a Budapesti Műszaki Egyetemen)

Elmondható tehát, hogy az anyagi feltételek nagymértékben meghatározóak a továbbtanulással kapcsolatos döntések esetében. Ez a kérdés először magánál az intézményválasztásnál jut kifejezésre (közeli intézmény – alacsonyabb költségek, kedvező tandíj, állami finanszírozás), másodszor pedig befolyásolja a másoddiploma továbbképzés lehetőségét. A fiatalokban megvan a hajlandóság arra, hogy tovább képezzék/átképezzék magukat, ez azonban anyagi fedezet hiányában gyakran nem valósulhat meg.

Vajdaságban ritka az, hogy egyidejűleg több szakot végezzen valaki és mivel a diplomázás ideje átlagosan kitolódik, a másoddiploma megszerzését már esetlegesen a családalapítás, karrierépítés is befolyásolja.

Míg az első diploma megszerzésének költségeit a szülők vállalják, addig a másoddiploma, átképzés anyagi terhet már a fiatalok maguk szeretnék viselni. Ehhez azonban biztos anyagi forrásra, munkahelyre, megfelelő fizetésre van szükség. A frissdiplomások viszont gyakorlat hiányában a kezdeti időszakban értelemszerűen hátrányban vannak a munkaerőpiacon. Mindez komplexebbé teszi ezt a kérdést. A fiatalok gyakran diplomázás után is szüleik segítségére szorulnak, ezáltal nem tudják viselni egy újabb tandíj terhet.

Munkavállalási lehetőségek és karrierépítés

A magyar nyelvű képzést folytató határon túli felsőoktatási intézményeket eltérő mértékben érintik a munkaerőpiac új kihívásai, és ezzel szoros összefüggésben azok eltérő módon befolyásolják az intézményfejlesztést, a képzés átalakítására és bővítésére vonatkozó rövid és hosszú távú stratégiákat. Egyes intézménytípusok az oktatott szakterület jellegéből adódóan a képzési kínálat kialakítása során sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek a felhasználói szféra igényeire, a munkaerőpiac terén előrejelezhető trendek legfontosabb jellegzetességeinek a figyelembevételére. A tudatos tervezés, a különböző képzési formák eladhatóságának vizsgálatára irányuló „piackutatás” azonban csak elvétve jellemző néhány intézményre.³³

33 Fábri, 2001: 132-157.

„Hogy mérséklődjön az egyre intenzívebb marginalizálódás, olyan humán erőforrásra van szükség, amely motivált, alkalmazkodó-képes, innovatív, de legfőképpen megfelelő tudású, szakképzettségű és hajlandó a folyamatos fejlődésre, továbbképzésre. Egy terület regionális fejlesztésének is fontos eleme az emberi erőforrás, a munkavállalók magas iskolai képesítése, a kedvező munkaerő-piaci potenciál.”³⁴

A vajdasági magyar fiataloknak a munkába álláshoz elengedhetetlen a tudástőke, az anyagi háttér, a nyelvtudás, a tapasztalat és nem utolsósorban a kapcsolati tőke. A tudástőke³⁵ megszerezhető az alap- és középfokú oktatásban, de ehhez társul még a továbbtanulási hajlam, amely a fiatalok önálló döntésén alapszik. Bizonyos karokra nehéz bejutni a nagy érdeklődés miatt, vagy mert esetleg presztízsszakmát is nyújthat. Ezek a jogi, orvosi, mérnöki, programozói szakok, továbbá a bölcsészeti az angol és a pszichológia szak. Az általam megkérdezettek bizonytalan választ adtak arra a kérdésre, hogy mi számít ma presztízsszakmának, viszont többen is elhatárolták a kis- és a nagyvárosok presztízsszakmáit. Így a kisvárosokban egy tanár, tanító mindenképpen presztízsszakmának számít, ugyanígy az orvos is. Ugyanakkor ezek erkölcsileg is megbecsült szakmák. Anyagi szempontok szerint a jogászok, ügyvédek szerepeltek leggyakrabban a válaszok között, de a mérnökök a saját szakmájukat is említették (villamos³⁶-, gépész³⁷-, informatikai mérnök), továbbá felmerült a közgazdász, marketing, menedzsment szak is.

Az anyagi feltételek két módon jelentkeznek: az egyik, amikor a fiatal olyan kar hallgatója, aminek elvégzéséhez van anyagi fedezete, mivel nem túl magas a tandíj, kedvezőek a lakhatási és utazási költségek. Ilyenek például a *Közgazdasági Kar* vagy a *Műszaki Kar*. A másik módja, amikor a szülőknek kell biztos anyagi háttérrel rendelkezniük a magas tandíj és egyéb költségek miatt. Ilyen helyzetekben befolyásoló és döntő a szülők anyagi helyzete.

A fiatalok gyakran diplomával a kezükben is szülői segítséggel boldogulnak, hiszen a munkába állás nehéz, a kezdő fizetések szerények és olykor a biztos munkahely sem nyújt megfelelő hitelképességet számukra.

A tapasztalat, a gyakorlati tudás mindenképpen megnöveli a fiatalok munkaerőpiaci versenyképességét. Ezt interjúim során főként a mérnökök esetében tapasztaltam.

„...ilyen tudással, amit már az egyetem óta szereztem... Hat éve diplomáltam és én a hat év alatt nagyon aktívan dolgoztam, úgyhogy ezzel a tudással én most a németeknél a tízezrest simán megkeresném.”
(31 éves számítástechnikai mérnök, Újvidéki Műszaki Kar)

³⁴ Szilágyi, 2008: 246.

³⁵ Gábrity Molnár, 2008: 221.

³⁶ „...Hát, igazából Magyarországon a mérnököket elég jól keresik. Többször tudjuk azt olvasni, hogy mérnökhány is van. Meg, hát Magyarországon egy pályakezdő mérnök el tud helyezkedni.” (27 éves villamosmérnök hallgató a Budapesti Műszaki Egyetemen)

³⁷ „...úgy látom, hogy ezzel bármikor, bárhol, szinte bárhol el lehet helyezkedni.” (27 éves gépészmérnök hallgató a Szabadkai Műszaki Szakfőiskolán)

„...a praxa, az mindenféleképpen,... Tehát a munkában való tapasztalatok, ismeretség, mindenféleképpen előny. Tehát ez, szerintem majdnemhogy megdupláztá az esélyeimet. Meg, hát az iskolai tudás, az szerintem nem egyenlő a szakmai tapasztalattal és tudással keverve. Tehát az nagyon pozitív előny.” (27 éves fiú, gépészmérnök hallgató a Szabadkai Műszaki Szakfőiskolán)

A nyelvtudás - ami alatt Vajdaságban az anyanyelv mellett a környezetnyelvet és az idegennyelvet is értik – általában a térség multikulturális jellegéből fakadóan, elengedhetetlen a boldoguláshoz. A gyakorlatban mindenképp szükséges az államnyelv magas szintű ismerete, hiszen sok esetben a munkavégzés során szerbül kell kommunikálni. Az államnyelv ismeretének hiánya mindenképpen hátrányt jelent munkavállaláskor. Bár a szakmát egyszerűbb anyanyelven elsajátítani, mégis az elhelyezkedés alkalmával a tapasztalat már mást mutat:

„...Lehetett volna még egy lehetőség, Novi Sad-ra, dehát valahogy a szerb nyelv miatt szerintem... Mert csak magyar az anyanyelvem és akkor könnyebben tanultam, de most így utólag, szerintem belevághattam volna nyugodtan a Novi Sad-i egyetembe is, ami szerb nyelven folyik...” (27 éves fiú, gépészmérnök hallgató a Szabadkai Műszaki Szakfőiskolán)

A nagyobb karrierlehetőség szempontjából jobb, ha a fiatalok az általános- és a középiskolát anyanyelvükön végzik, miközben kielégítően elsajátítják az államnyelvet is. Ha viszont valaki gyengén tud szerbül, az később már nehezebben pótolja a hiányosságait. Az idegennyelvtudás ma már szintén fontos követelmény. Az általam megkérdezettek általában erre a kérdésre azt válaszolták, hogy legalább egy idegen nyelvet beszélnek, viszont nem feltétlenül rendelkeznek nyelvvizsgával. Többnyire a tényleges tudást előbbrevalónak tartják, mint magát a tudást igazoló bizonylatot. (A jellegzetes nyelvtudástípusok táblázatát ld. Digitális változatban) ³⁸

Kétfajta magatartásformát különböztethetünk meg, mikor a karrierépítésről beszélünk: a racionálisan gondolkodó és a kudarckerülő magatartást. ³⁹ Az első főként a falusi fiataloknál tapasztalható, akik minimális anyagi befektetéssel kívánnak diplomához jutni. A lakóhelyükhöz legközelebb eső intézményt, s így a drága albérteti lakás helyett a mindennapos ingázást választják, ami olcsóbb. A kudarckerülő magatartás a nyelvtudás függvénye. Akkor választják a fiatalok, mikor az intézmény tannyelve alapján döntenek, attól függően, hogy mennyire beszélnek az államnyelvet. Például, ha egy lány rosszul beszél szerbül, akkor tanítóképzőbe iratkozik, ha fiú, akkor műszaki szakfőiskolára. Mindkét intézményben lehetőségük van az anyanyelvükön tanulni. A többen élő magyar fiatalok körében gyakori ez a jelenség. Ők valójában önhibájukon kívül nem tanulnak meg szerbül, mivel magyar nyelvkörnyezetben nem használják az

³⁸ Gábrity Molnár, 2007.

³⁹ Uő.

államnyelvet a mindennapi életükben. Ez valójában egy energiatakarékos lehetőség. Arról viták folynak, hogy vajon melyik a járhatóbb út egy magyar fiatalnak: magyarul tanulni és a munkavállaláskor ütközni nehézségekbe, vagy szerbül tanulni nagyobb energia-befektetéssel, de mindkét nyelven kommunikálva.⁴⁰

Az elhelyezkedési esélyükről kérdezve a fiatalokat, a mintától erősen elütött a Szerbiában végzett közgazdászok csoportja. Míg a mérnökök szerint gyakorlatilag bárhol, bármikor el tudnak helyezkedni végzettségükkel, addig a közgazdászok borúlátóak. Az elhelyezkedési esélyek:

„...Nagyon rosszak. Nagyon nagy a konkurencia. Nekem szerencsém van, mert az anyámnak magánvállalata van és ott tudok dolgozni, de különben nem kapnék munkát. Kapcsolatok nélkül ma nem lehet elhelyezkedni.”
(26 éves közgazdászhallgató)

„...egy év és két hónapja nem kapok munkát...” (26 éves közgazdászhallgató)

Tulajdonképpen itt meg is fogalmazódott a kapcsolati tőke fontossága. Félig-meddig negatív felhanggal ugyan, de mint fontos tényező jelentkezik:

„...Szerintem munka van, csak az a baj, hogy mindenki kapcsolatokon keresztül tud csak bejutni különböző helyekre, úgyhogy... Dehát a közgazdászok, azok mindig is kellettek és kelleni is fognak.” (25 éves közgazdászhallgató, Újvidéki Egyetem)

Szerbiában a közgazdászok közül ketten a családi vállalkozást tovább tudják vinni, a Magyarországon végzettek közül pedig saját vállalkozással (is) próbálkoznak. A munkanélkülieknek pedig, alternatív megoldásként, még mindig ott a továbbképzés lehetősége, mint annak a közgazdász lánynak az esetében, aki mesterképzésben vesz részt, mivel nem talált megfelelő munkát. Általában a fiatalok reálisan látják munkaerőpiaci helyzetüket annak nehézségeivel és buktatóival együtt. Vannak a jövőre vonatkozó terveik, elképzeléseik, van bennük vállalkozói hajlam, ugyanakkor tudatában vannak a kockázatvállalás és a mobilitás fontosságának.

Lényeges megemlíteni azt is, hogy gyakori jelenség a fiatalok sűrű munkahelyváltása, illetve a feketemunka. Egy Magyarországon végzett közgazdász jelenleg harmadik munkahelyét tölti be, egy Szerbiában végzett gépészmérnök „hivatalosan” szintén a harmadik munkahelyén dolgozik jelenleg. A munkaerő-piaci helyzetük változásának kérdése összetett. A középiskolai végzettséggel összehasonlítva jobbnak tartják most, magasabb végzettséggel az esélyeiket. Ha viszont a magas szintű képzés megkezdésétől eltelt éveket vesszük figyelembe, akkor megoszlanak a vélemények a közgazdászok és a mérnökök esetében. A közgazdászok szerint jelenleg rosszabb helyzetben vannak a nagy konkurencia és az alacsony munkaerőkereslet miatt.

⁴⁰ Gábrity Molnár, 2008: 228.

„...Rengeteg cég tönkrement meg magánvállalatok keletkeztek belőle, sőt, külföldi cégek vették meg és akkor, ugye természetesen hozzák a saját munkásaikat, hogy beinduljon...” (24 éves lány, a szabadkai „Fabus” Menedzserképző Egyetem hallgatója)

Az amúgy is rossz helyzetet csak tetőzik a gazdasági válság munkaerőpiacot sújtó negatív hatásai:

„...mindenki, úgymond, próbál a munkásoktól megszabadulni, nemhogy még munkásokat vegyenek föl. És még ráadásul, ugye még frissdiplomások vagyunk és nincs, úgymond, tapasztalatunk, így nagyon óckodnak tőlünk, vagy nagyon félve veszek fel a munkaadók...” (24 éves lány, a szabadkai Fabus Menedzserképző Egyetem hallgatója)

A közgazdászhallgatók, a munkanélküliség problémájának tekintetében, bíznak az állami segítségben, mely a 2010-es évben már másodjára hozta meg a gyakornokok alkalmazásáról szóló törvényt, a pályakezdők gyakorlatszerzésének megkönnyítésére.⁴¹ A mérnökök ebben az esetben is optimisták az elhelyezkedési lehetőségeiket tekintve. Bár a megkérdezettek valójában presztízsszakmát választottak, elmondásuk szerint tanulmányaik kezdetén különösebben nem gondolkodtak a munkába állás lehetőségein.

A fiatalok általában bíznak abban, hogy a diplomájuk, amelyet színvonalas intézményben szereztek, előnyt biztosít számukra a munkaerőpiacon. Bár mindannyian egyértelműen állítják, hogy a munkáltatók negatív irányban tesznek különbséget az állami, illetve a magánegyetemen szerzett diplomák között, a hazai és külföldi diplomák megkülönböztetése megosztja a véleményeket. A Szerbiában végzettek többnyire meg vannak elégedve a hazai képzéssel, de nem zárkoznak el annak lehetősége elől sem, hogy a másoddiplomát Magyarországon szerezzék meg. Az viszont tény, hogy a Vajdaságban megszerzett diplomának külföldön⁴² csak akkor van értéke, ha konkrét munkahelyen alkalmazható. Fontos azonban az EU-s szinten elismert diploma. A Magyarországon végzettek úgy gondolják, hogy magasabb színvonalú oktatásban részesültek, mint ha Szerbiában tanultak volna, és nem értenek egyet a honosítás kötelező és hosszadalmas, költséges folyamatával.

„...nem az egyetemek hatáskörébe van rendelve, és be kell szerezni a képzési programot, sok fordítási költsége van, illetve 20-30 000 dinár a díja is ennek az egésznek. A másik az, hogy ezt kidobott pénznek tartom. A másik oldalról ez egy macerás dolog is. [...] Egy világszintű, elismert egyetem által kiadott oklevelet szerintem fölösleges macerálni, hogy az most jó-e vagy nem. Nem hiszem, hogy gyakorlati elemzés történik itt, hogy tényleg összevetik, ez az én saját véleményem. Viszont nem látnék okot arra, hogy miért ne. Sőt olyat is hallottam, hogy főiskolát itthon

⁴¹ Zakon o pripravniciima, Sl.gl. RS. 19. februar 2010., Br. 7

⁴² Gábrity Molnár, 2007

egyetemnek honosítottak, tehát ilyet is tudok. A másik az, hogy először azért nem honosítottam, mert az én mesterdiplomámat nem tudták volna mesterre honosítani... Lefelé fokozták volna és azt semmiképp nem akartam. Most már tudnák, gondolom mesterre honosítani, de most meg nincs miért.” (31 éves PhD hallgató a pécsi Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskolában)

A munkába állási lehetőségeknél előnyt élvez a többszakos képzéssel rendelkező fiatal (például villamosmérnöki főiskola után számítástechnikai szakon végzett fiú, aki már a főiskola elvégzése után munkába állt és többek közt a munkáltatója hatására folytatta magasabb szinten a tanulmányait). Hátrányként jelentkezett a férfiak esetében a katonakötelezettség, mint annak a gépészmérnök fiúnak az esetében, akinek emiatt jó álláslehetőséget kellett elszalasztania Budapesten. Gyakori akadály a munkatapasztalat hiánya, nehéz pályakezdőként elhelyezkedni. Ráadásul a magáncégekben a munkaadók elvárásai olykor irreálisak, a munkások jogi sérelme nehezen orvosolható, a fizetések szerények, viszont a túlórázási kötelezettség gyakori. A megkérdezettek közül csak a szerbiai közgazdászok számoltak be kudarcélményekről a munkavállalással kapcsolatban. A mérnökök – akár Szerbiában, akár Magyarországon végeztek – el tudtak helyezkedni, vagy ha még nem fejeződött be a képzésük, úgy látják, hogy a jövőben nem fog gondot okozni nekik a munkába állás kérdése. A Magyarországról hazatért közgazdászok szintén tudtak érvényesülni, akár saját vállalkozásuk beindítása által, akár úgy, hogy valamely intézmény vagy vállalat alkalmazta őket.

Egy 2006-ban elvégzett kutatás⁴³ szerint a munkakeresés alkalmával hasznosítható kompetenciák a következők: kommunikációs készség, jó megjelenés, megnyerő viselkedés, önbizalom, kitartás, talpraesettség, határozottság, kiváló szakmai tudás, rugalmasság, gyakorlatias tudás és ötletek, lojalitás, alázatosság, kreativitás, szakmai tapasztalatok, gyakorlat, rugalmas munkaidővállalás-túlóra, terhelhetőség. Ugyanezen kutatás szerint a vajdasági munkaerőpiacon hátrányban vannak a szakképzetlenek vagy alacsony iskolai végzettségűek, a gyakorlattal nem rendelkező pályakezdők, az ötven év feletti nők és azok, akik gyengén beszélnek az államnyelvet. Előnyt jelent a rugalmasság, áldozatkészség, az átképzésre, továbbtanulásra való hajlam, de mindez nem garancia arra, hogy az álláskereső szakmájában helyezkedik el, illetve, hogy jól fizetett állást fog kapni.

Egyes elemzők szerint⁴⁴ az ipari korszaknak vége és megkezdődött az információ és kommunikáció korszaka. Ezt a „tudásalapú társadalom” korszakának is nevezik. A munkaerő-piaci elemzések szerint a munkáltatók olyan dolgozókat alkalmaznak szívesen, akik hatékonyan kommunikálnak és önállóak, rendelkeznek problémamegoldó készséggel, de képesek a csoportmunkára is. Egyre gyakrabban kerül szóba a dolgozók

⁴³ Gábrity Molnár, 2007

⁴⁴ Strategija karijernog vođenja i savetovnja u Republici Srbiji, Sl. Gl. 20. mart 2010. Br. 16.

esetében a tanulásra, továbbképzésre/átképzésre való hajlandóság kérdése. Vagyis Szerbiában (más európai országokhoz hasonlóan) megnőtték a munkaerő-piaci elvárások, ehhez azonban növekvő munkanélküliségi ráta társul.⁴⁵

Migrációs szándék

Egy 2007-es európai közvéleménykutatás adatai szerint⁴⁶ az általános orvosi, a műszaki informatikai, a gazdálkodás és menedzsment, valamint a gépészmérnöki szakon gondolják úgy a hallgatók, hogy intézményük külföldön is elismert képzést biztosít számukra. Ezen hallgatók többségének tervei között szerepel, hogy külföldön folytassa tanulmányait, viszont kevésbé jellemző a későbbi külföldi munkavállalásra vonatkozó elképzelés.

Az elmúlt, zavargásokkal teli, háborús két évtized, a gazdasági hanyatlás, majd stagnálás krízisekkel átszótt időszakában a fiatalok az „elmenni vagy ittmaradni” kétségei közt találták magukat. A kilencvenes években a lakosság veszélyeztetettsége miatt tömeges és gyors menekültáradat indult meg a környező országokba. Sok család vándorolt el – végleg. A háborút az ország még ki sem heverte, a lakosság még épphogy csak reménykedni kezdett a fejlődésben, a NATO elkezdte bombázni Szerbiát. Az általános elszegényedés, bizonytalanság és kilátástalanság újabb menekülthullámot indított el. Becslések szerint az elmúlt évtizedben 40-50 000 magyar hagyta el az országot. A célországok többnyire Ausztria, Németország, Svédország, Franciaország voltak, a tengerentúlon pedig Kanada és Ausztrália.⁴⁷

Míg a 90-es években külföldön a szakképzetlen vagy szakképzett munkaerőt fogadták szívesen, ma sokkal inkább a tehetséges, magasan szakképzett fiataloknak van esélye a legkönnyebben munkába állni. A kivándorlás lehetőségét erősen befolyásolja a befogadó ország munkaerőkereslete. Elsősorban az informatikai szakemberek, a mérnökök, a programozók, a mikrobiológusok, az orvosok keresettek külföldön.

Interjúalanyaim közül többen is a NATO-bombázás évében kezdték meg felsőfokú képzésüket. A bizonytalanság és a háború (fiúk esetében a katonakötelezettség), a kilátástalan helyzet, az alacsony életszínvonal nagyban befolyásolta elvándorlási hajlamukat.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az általam vizsgált csoportban senki nem mondta azt, hogy a jövőjét mindenképpen külföldön tervezi, azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a megkérdezettek Szerbiában élnek és dolgoznak. A tíz Magyarországon végzett fiatalból heten visszatértek Szerbiába a tanulmányaik

⁴⁵ A 2010. március 20-án megjelent *Hivatalos Közlöny* adatai alapján a 25-34 éves korosztály esetében 2008-ban a munkanélküliségi ráta 19,4% volt, míg 2009-ben 21,9%.

⁴⁶ Kiss, 2007: 37-38.

⁴⁷ Gábrity Molnár, 2003: 217-256.

végeztével (vagy végéhez közeledve). A Magyarországon munkaviszonyban lévők is nyitva hagyták a hazatérés kérdését.

„...Valószínűleg anyagilag kellene, hogy meggyőzzenek elsősorban, de sokat számítana az is, hogy milyen körülményeket tudnának biztosítani, milyen környezetben. Tehát valószínűleg a munkakörnyezet, a társadalmi környezet is sokat számítana...” (29 éves közgazdász, Pécsi Közgazdasági Kar)

„...úgy érzem, megtaláltam a helyem itthon és sajnálnám ezt az egészet, úgymond, a vízbe dobni. Persze ez nem zárja ki azt, hogy esetleg lennének okok, amik útrairítanának, hát... a magasabb bérezés, illetve a szakmai tapasztalatszerzés.” (30 éves Informatikai mérnök, Szabadkai Műszaki Szakfőiskola)

Azok, akik hazatértek, tudtak érvényesülni, még ha esetenként kissé csalódtak is - nem annyira a saját lehetőségeik, mint inkább az ország helyzete miatt:

„...Terveztem a visszatérést akkor is. Akkor azért nagyobb potenciált feltételeztem Szerbiában, mint amennyi ténylegesen van, tehát én emlékszem azért, hogy ez 2003-ban [...] két-hároméves intervallumban be fog következni, sajnos most is azt kell mondjuk, hogy talán majd most két-, három év múlva bekövetkezne. Ebből az következik, hogy van itt egy elveszett hét év, ami a gazdasági fejlődésből valahol hiányzik. ... nem biztos, hogy jó ötlet volt visszajönni. Most ezt így nem tudom megítélni... Nem csalódtam, csak realistább lettem.” (31 éves PhD hallgató a pécsi Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskolában)

Egyértelműen erős a szülőföldhöz való kötődés a kérdezettek körében. Azoknál, akik rendelkeznek Szerbiában is bizonyos szintű egzisztenciával, vagy különösen jó lehetőség, vagy a hazai helyzet drasztikus romlása kell a külföldre távozáshoz:

„...Gondolkodtam rajta, de nagy motívum kellene, ahhoz, hogy én elmenjek. Tehát ragaszkodom a szülőfalumhoz is elsősorban, a társasághoz, ismerősökhöz, nehezen tudom elképzelni, hogy én elmenjek messzebbre, külföldre, csak a munka miatt.” (30 éves informatikai mérnök, Szabadkai Műszaki Szakfőiskola)

„...Nagyon-nagyon oknak kellene annak lenni. Nem jó kérdés, mert én továbbra is Magyarországon is élek. Elvileg nem élek ott, de ott van továbbra is vállalkozásom, lakásom van, mindenem van, tehát nekem mondjuk, azt mondom, hogy egy nap föl kellene kerekedni és menni, akkor rögtön lehetne menni, tehát ez nem egy olyan, hogy menjek vagy ne menjek, de ahhoz, hogy teljesen elpakolni, ahhoz nagyon-nagyon dolognak kellene történni a világban...” (33 éves PhD hallgató a Pécsi Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskolában)

A jó külföldi munkalehetőség általában elvándorlásra sarkallná a megkérdezetteket, de nem feltétlenül. A migráció helyett egyesek szívesebben választanák az átképzés lehetőségét:

„...akár más munkakörökben föl tudnám találni magamat. És fontosabbnak tartom ezt, minthogy elmenjek.” (30 éves informatikai mérnök, Szabadkai Műszaki Szakfőiskola)

A családos fiatalok döntését már párjuk is befolyásolja, hiszen ha legalább az egyik félnek van megfelelő állása Szerbiában, akkor a másik inkább alkalmazkodik és a maradás mellett döntenek. Ha mégis szó lenne az elvándorlásról, más lehetőség hiányában, akkor Vajdasághoz minél közelebb szeretnének letelepedni, például Dél-Magyarország mellett döntenek; vagy elmennének valamely nyugat-európai országba is, de csak meghatározott időre (tapasztalatszerzésre, nyelvtudásuk tökéletesítésére), aztán a kapott többlettudást Szerbiában kamatoztatnák:

„...Miért szeretnék külföldre menni? Nem is tudom... Kimennék, amíg fiatal vagyok, megnézzem, hogy működnek ott a dolgok, tapasztalatot szeretnék szerezni. Esetleg lehet, hogy látok olyasmit, amit haza tudok hozni, és itt még nem csináltak vagy nem nyitottak olyan üzletet vagy nem tudom, valamit...” (29 éves közgazdászlány, Újvidéki Közgazdasági Kar)

„...Egyedül Dél-Olaszországba mennék el, de nem örökre, csak egy időre...” (26 éves közgazdászlány, Szabadkai Közgazdasági Kar)

A vizsgált szegmensben volt egy mobilabb csoport is, akik bátrabban közelítik meg ezt a kérdést:

„...Azt gondolom, hogy még ilyen fiatalon nagyon sok mindent bevállalnék. A világlátás és tapasztalat miatt is és nem csak Európára kell gondolni... Akár másfelé is.” (29 éves közgazdász, Pécsi Közgazdaságtudományi Kar)

Komolyan foglalkoztak az elvándorlás gondolatával, mérlegelték a lehetőségeiket és a migráció reális alternatívaként szerepel a jövőre vonatkozó terveiket illetően:

„...valahova nyugatabbra. Nyugat-Európába. Írország, talán Anglia.” (31 éves Budapesti Műszaki Egyetem)

„...Belgiumba vagy... Esetleg Svájcba... Többször voltam Brüsszelben és tetszett az a hely. A másik az, hogy az unió fővárosa is, multikulturális környezet, amit én szeretek, meg a változatos lehetőségek.” (31 éves PhD hallgató a Pécsi Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskolában)

Mivel a migráció hatalmas méreteket öltött Vajdaságban az elmúlt évtizedekben, minden megkérdezettnek akadnak ismerősei, rokonai, barátai külföldön. Általuk

kaphatnak képet a megélhetésről, az életszínvonalról, lehetőségekről más országokban. Azonban az általam vizsgált szegmens legkevésbé erre a kérdésre volt érzékeny. Az eltávoztottak sikerei kevésbé vonzóak, mint az itthoni környezet. A magasabb migrációs hajlam ettől függetlenül van meg, vagy hiányzik a fiatalokból.

„Szeretem ezt az itteni életet, van család, ház, nem vagyok annyira nagyravágó, hogy most... Ha van egy autóm, amibe befér a család, akkor nem kell most egy háromszor akkora autó. Tehát nincs rá szükségem, úgy érzem. Nem, nem vágyok külföldre. Jó ez a nyugalom nekem itt, kisvárosban.” (31 éves számítástechnikai mérnök, Újvidéki Egyetem Műszaki Kar)

A családtól és a szerbiai barátoktól való elszakadás már valamivel érzékenyebb téma volt, ugyanígy a szülőföldre való ragaszkodás. A megkérdezettek közt voltak, akik a család, barátok biztonságát nem tartották befolyásoló tényezőnek, voltak viszont, akiknél ez a döntő az elvándorlás kérdésében.

„...manapság már a technológia annyira előre fejlődött, hogy mindenféleképp el tudjuk érni egymást és, ha valakivel akarsz beszélgetni, akkor nem kell várni. Megesik, hogy itthon sem látom őket, csak egy évben egyszer. De hát ez nem nagyon okoz gondot.” (25 éves közgazdászlaný, Újvidéki Egyetem Közgazdasági Kar)

„Családnak, mint olyannak ez lehet, hogy nem jön ki szépen tőlem, nagy megkötő ereje esetemben nincs, mert mobilisak vagyunk.” (29 éves informatikai mérnök, Szabadkai Műszaki Szakfőiskola)

Egy informatikai mérnök elmondása szerint, már több alkalommal is kapott magyarországi állásajánlatot olyan cégnél, ahol több ismerőse is dolgozik. Az informatikusok, programozók iránti kereslet a nyugati országokban is magas. Ő mégis az itthonmaradás mellett döntött:

„Hívnának ki. Tehát Budapesten három-négyszer fölkerestek, hogy csak adjam be a CV-met és száz százalék, hogy fölvesznek. [...] Tehát ez az egyik, a másik meg, hogy látom rajtuk, hogy azért például az, aki Pesten van, a kollegám annyira nem érzi jól magát. Tehát magát Budapestet nem szereti, viszont jól keres. Na, most hacsak teheti, akkor menekülne ide haza. Tehát hétvégenként, vagy amikor teheti, akkor jön... Tisza-part, nyugalom, elmegy egyet vadászni, pecázni, ilyenek. Itt nőtt föl húsz évig, aztán elment Budapestre, ahol lehetőségek vannak, viszont ilyen szép, nyugalmas élet nincs, hogy elmegyek és pecázok egyet a Tiszában.”

A migrációval kapcsolatosan felmerülnek olyan okok, mint a szakmai tapasztalatszerzés, ismeretbővítés, a nyelvtudás fejlesztése, a látókör bővítése, ötletszerzés. Konkrét okot az elvándorlásra a biztos megélhetés, a magasabb életszínvonal vagy a szerbiai gazdasági-, politikai helyzet drasztikus romlása jelentene.

Nyelvi-, kulturális okokból történő migráció esetén első helyen, célországként, Magyarország jelentkezik. A 2006-os kutatás eredményei⁴⁸ szintén azt mutatják, hogy a vajdasági magyar elköltözni vágyók kb. 20%-a Magyarországra gondol migrálni, főleg azok, akik ott is tanultak/tanulnak. A külföldi munkavállalás, a munkavállalói engedély megszerzése azonban nem zökkenőmentes egyetlen ország esetében sem.

Összegzés

Az utóbbi évek szerbiai reformtörekvéseinek eredménye, hogy más európai országokhoz hasonlóan Szerbiában is új munkaerő-piaci elvárások fogalmazódtak meg, megnőtt az igény a gyakorlatias, rugalmas tudás iránt, a multidiszciplináris képzettség jelentősége hangsúlyozottá vált, általános elvárás az átképzési, továbbképzési igény.

A vajdasági magyarok szakválasztását döntően elsősorban az anyanyelven történő tanulás lehetősége befolyásolja, ezt az anyagi okok követik, amely két irányban hat: egyrészt az alacsony tandíjú szakok felé irányítja a felvételiző fiatalot, másrészt pedig a lehető legkisebb távolságban levő intézmény választására sarkallja. Ezen kívül fontos a minőséges oktatás, erre hajlandóak pénzt áldozni, valamint elmenni a szomszédos Magyarországra, ahol ezt megkaphatják.

Vajdaságban a diplomázás ideje átlagosan kitolódik, ez befolyásolja egyrészt a fiatalok önállósodását, ami ezáltal késik, másrészt a másoddiploma megszerzését – bár a hajlandóság megvan a tanulásra, továbbképzésre, de nincs megfelelő anyagi fedezet, illetve esetenként nem jut rá idő a munkába állás után. A több diploma jelensége Vajdaságban nem megszokott. A tanulás költségei rendszerint a szülőket terhelik, abban az esetben is, ha a fiatal ösztöndíjban részesül, melynek összege Szerbiában és Magyarországon sem fedezi a fiatalok tanulmányainak költségeit.

Munkába állás során előnyt jelent az államnyelv magasszintű ismerete, esetenként feltétel, továbbá a gyakorlat, munkatapasztalat, a versenyképes szakválasztás, tudás segíti az érvényesülést. A kedvező munkalehetőségekért a fiatalok hajlandóak a továbbképzésre, átképzésre, megvan bennük a képzés minősége iránti igény.

A Magyarországon végzett interjúalanyok szinte mindegyike hazatért és a „kinn maradtak” sem zárkóztak el a Vajdaságban való letelepedés lehetősége elől. Ennek oka az erős kötődés a családdhoz, a barátokhoz és magához a szülőföldhöz. Migráció esetén a célország elsősorban Magyarország, aminek a nyelvi-, kulturális tényezőikön kívül, a lehető legkisebb távolságra való távozás az oka. Az elvándorlási hajlamot a szerbiai gazdasági-, politikai helyzet romlása tudja erősíteni. A megkérdezettek ideiglenesen vállalnák a külföldön való letelepedést szakmai tapasztalatszerzés, ismeretbővítés, a nyelvtudás fejlesztése, a látókör bővítése, ötletszerzés céljából.

A megváltozott munkaerő-piaci igényekhez igazodva a magasszintű képzésben az elméleti oktatás mellett hangsúlyozni kell a gyakorlati jellegű tudáselemeket is, az oktatás hatékonyságának javítására és minőségének növelésére kell törekedni, hogy az európai normáknak megfelelő felsőoktatási intézmények működjenek Szerbiában. A karok, szakok külföldi elismertségének elérése érdekében minőségellenőrzés bevezetésével kiszelektálhatók a kevésbé versenyképes vagy kevésbé elismert intézmények. A diplomás fiatalok karrierútjának követésével képet kaphatnak az egyetemek, főiskolák a diplomák hasznosulásáról. Hatékony ösztöndíjrendszer kialakításával támogatható lenne a fiatalok szakválasztási lehetősége azok számára, akik esetében az anyagi feltételek egyébként döntőek lennének a szakválasztás szempontjából.

Felhasznált szakirodalom

- FÁBRI, 2001 Fábri István: *Magyar nyelvű felsőoktatás és tudományosság a Kárpát-medencében. Régió 4.*, 2001.
- FÁBRI, 2008 Fábri István: *Kik tanulnak tovább?* In: FÁBRI György (szerk.): *Felsőoktatási műhely – Felvételi*. Educatio Társadalmi Szolgáltató Kht./Országos Felsőoktatási Információs Központ, Budapest 2008.
- FÁBRI, 2002 Fábri György (szerk.): *Mit kínál a magyar felsőoktatás? – Felvételi tanácsadó*. Országos Felsőoktatási Felvételi Iroda, Budapest 2002.
- GÁBRITY MOLNÁR, 2008A Gábrity Molnár Irén: *Oktatásunk láttelepe*. Fórum Könyvkiadó – Újvidék és Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Újvidék – Szabadka 2008.
- GÁBRITY MOLNÁR, 2008C Gábrity Molnár Irén: *A bolognai folyamat Szerbiában az Újvidéki Egyetem példáján* In: KOZMA Tamás – RÉBAY Magdolna (szerk.): *A bolognai folyamat Közép Európában*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest 2008.
- GÁBRITY MOLNÁR, 2008B Gábrity Molnár Irén: *Képzettek a jövő*. In: DR. GÁBRITY MOLNÁR Irén (szerk.): *A felnőttképzés háttere Észak-Bácska iskolahálózatában*. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka 2008.

GÁBRITY MOLNÁR, 2007

Gábrity Molnár Irén: *Karrierutak vagy parkoló pályák? – Friss diplomások karrierje, migrációs tendenciája, felnőttképzési igényei a Kárpát-medencében.* 2007.

GÁBRITY MOLNÁR, 2003

Gábrity Molnár Irén: *A kisebbségi lét és érvényesülés,* In: FÁBRI István (szerk.): *A magyar lakosság munkaerőpiaci kihívásai a Kárpát-medencében.* Lucidus Kiadó, Budapest 2003.

GÁBRITY MOLNÁR, 2006

Gábrity Molnár Irén: *Oktatásügy – a tudásalapú társadalom felé,* In: Dr. GÁBRITY MOLNÁR Irén – RICZ András (szerk.): *Kistérségek életereje – Délvidéki fejlesztési lehetősége.* Regionális Tudományi Társaság, Szabadka 2006.

KISS, 2007

Kiss Paszkál: *Pillanatfelvételek a nemzetközi mobilitásról,* In: FÁBRI György (szerk.): *Felsőoktatási Műhely – „A magyar Bologna”.* Educatio Társadalmi Szolgáltató Kht./Országos Felsőoktatási Információs Központ, Budapest 2007.

ZAKON, 2005

Zakon o visokom obrazovanju (2005)= Szerb Köztárság Hivatalos Közlönye. 76.

STRATEGIJA, 2010

Strategija karijernog vodjenja i savetovanja u Republici Srbiji (2010)= Szerb Köztárság Hivatalos Közlönye. 16.

Tőkefajták szerepe az álláskeresésben Diákszervezetek mint a tőke forrásai¹

Romániában, csakúgy, mint a többi posztszocialista államban, a rendszerváltás következtében politikai, gazdasági és társadalmi változások indultak el.² A munkaerőpiac – a gazdaság részeként – jelentős átalakuláson ment át. Már az 1990-es években megtörtént a központi tervgazdaságról a piacgazdaságra való áttérés.³ Ez a változás több problémát is felvet, hiszen például megszűnt az addig központilag meghatározott munkaerőelosztás, és a munkaerőpiacon való érvényesülés eltérő erőforrások igénybevételét tette szükségessé, melynek mibenlétéről azonban nem állt rendelkezésre a társadalomban hasznos tudás, nem volt elsajátítható minta. Az 1990-es évek fiatalsága tehát önmagának kényszerült felfedezni a munkakeresés új viszonyrendszerének rejtjelmeit. A rendszerváltás óta eltelt idő során a munka jellege is megváltozott, korábban nem ismert szakmák jöttek létre, és a technológiai fejlődés sebessége napjainkra nagyobb rugalmasságot, alkalmazkodóképességet vár el a munkakeresőktől.

A 2000-es évekre a felsőoktatás eltömegesedése,⁴ és az, hogy a felsőoktatási intézményekből évente egyre több fiatal kerül ki, újabb problémákat vetett fel a munkába állás szempontjából. A fokozódó verseny következtében egyre nehezebb munkát találni, a korábban megszerzett munkatapasztalat felértékelődik – még akkor is, ha a munkavégzés nem fizetett munkakörben történt. Előnyt élveznek így azok a fiatalok, akiknek már egyetemi éveik alatt sikerül a munkába álláshoz szükséges tudást/kompetenciákat elsajátítaniuk, vagy megfelelő erőforrásokhoz tudnak jutni elhelyezkedésük elősegítéséhez.

Ebből a szempontból egy speciális csoportot képeznek azok a diákok, akik egyetemi éveik alatt diákszervezetek tagjai voltak, ahol a korábban említett tudáshoz/készségekhez, illetve erőforrásokhoz⁵ hozzáférést nyerhettek, amit akár későbbi munkába állásukkor is hasznosíthattak.

Jelen kutatás arra keresi a választ, hogy:

- milyen tudást és erőforrásokat képes elérhetővé tenni a diákszervezeti tagság az ott tevékenykedők számára;

¹ A tanulmánnyal kapcsolatos észrevételeikért és tanácsaikért köszönettel tartozom Mandel Kingának, Fábri Istvánnak és Petres Andreának.

² „Egy politikai rendszert hat hónap alatt le lehet váltani, egy gazdasági rendszert hat év alatt át lehet alakítani, a társadalmi-hoz hatvan év kell.” Dahrendorf, 2005: 99-100.

³ A terminus Victor Nee nevéhez fűződik, aki 1989-es tanulmányában használja ezt először (ld. Vedres, 1998: 153-166.). A *piaci átmenet* első lépése a javak feletti rendelkezés kikerülése a központi újraelosztásból. Ezt követi az árucseré feltételeinek önálló meghatározása, függetlenül a központi hatalomtól. Végül a piacok újfajta mobilitást tesznek lehetővé az egyes egyének számára, mivel a piacról származó jövedelmek már sokkal szorosabban kötődnek személyes tulajdonságaikhoz.

⁴ Polónyi, 2000: 43.; Hrubos, 2000: 22.

⁵ Fábri, 1996: 77.

- ezeket az erőforrásokat/tudást milyen módon lehet felhasználni az elhelyezkedésben, valamint
- melyek azok a készségek, melyek szükségesek az álláskeresés során.

A kutatás terepül egy viszonylag fiatal egyetemi várost, Nagyváradot választottam. A választás azért is előnyös, mivel itt a magyar és román nyelvű felsőoktatási intézmények mellett két magyar nyelvű diákszervezet is alakult, valamint mivel elkerüli a kutatások tipikus terepének számító nagy egyetemi várost, Kolozsvárt, és egy – az érdeklődés szempontjából – viszonylag periférikus területet jelent, melynek ugyanakkor meghatározó eleme a határ közelsége is.

A munkakeresésben felhasználható erőforrások, tőkefajták

Elméleti áttekintés

Annak vizsgálatához, hogy melyek azok az erőforrások, melyek az elhelyezkedéskor segítséget nyújthatnak az álláskeresőnek, több elméletet is találunk. Ezek közös vonása, hogy a munkahelykereséskor hasznosított tudást, tulajdonságokat tőkeként értelmezik. Pierre Bourdieu⁶ három tőkefajtát különböztet meg, mely esetünkben a munkaerő-piaci elhelyezkedéskor hasznosítható: a kulturális, a gazdasági és a társadalmi tőkét.

- A kulturális tőke többféle kulturális erőforrást takar: az *inkorporált* kulturális tőke a szocializáció és a tanulás során elsajátított készségeket, kompetenciákat, értékrendet jelenti, melyekkel egy egyén rendelkezhet, és melynek jellegzetessége, hogy az egyén belső tulajdonságaivá válnak. Ezzel szemben a *tárgyasult* kulturális tőke a kulturális vagyontárgyakkal (képek könyvek, lexikonok) való rendelkezést takarja, és végül az *intézményesült* kulturális tőke, mely az egyének közötti különbségeket titulusok, végzettségek formájában rögzíti, és így képez kategorizációs tényezőt.
- A *gazdasági tőke* pénz, vagy tulajdon formáját ölti, jellemzője, hogy közvetlenül pénzzé konvertálható.
- A *társadalmi tőke* a személyes ismertségek és elismerés révén elérhető aktuális vagy potenciális tőkét jelenti, hasznát egy adott csoporthoz való tartozás során lehet élvezni.⁷ Ezen társadalmi tőke nagysága két tényezőtől függ. Egyrészt az egyén által ténylegesen mozgósítható kapcsolatok hálójának nagyságától, másrészt pedig annak a gazdasági, kulturális vagy szimbolikus tőkének a nagyságától, amellyel a kapcsolatban résztvevő egyének rendelkeznek. Az egyén rendelkezésre álló társadalmi tőkéjét –

⁶ Bourdieu, 1998: 155–176.

⁷ Uő.: 165–166.

Bourdieu szerint – nem tudjuk csupán az egyén és a vele kapcsolatban állók összességének gazdasági és társadalmi tőkéje összegeként leírni (ismerve, hogy az egyének közötti kölcsönös elismerés, a résztvevők közötti homogenitás minimumát feltételezi), mivel a társadalmi tőke multiplikatív jelleggel rendelkezik. Egy adott csoporthoz való tartozás anyagi profitot eredményezhet a különféle kölcsönös „szívésségeken” keresztül. A kapcsolathálók kiépítése ugyanakkor egyéni vagy kollektív *beruházási stratégiának*⁸ is tekinthető, amelyek olyan társadalmi kapcsolatok létrehozására és fenntartására irányulnak, amelyek bizonyos idő elteltével hasznot hoznak. A cserén alapuló kapcsolattartás rendszerint időbe és pénzbe kerül (gazdasági tőke), de ennek megtérülése általában biztosított (amennyiben az egyének fent kívánják tartani kapcsolatukat a csoporttal). A társadalmi tőke kapcsán még meg kell jegyeznünk, hogy ennek felhalmozásához és fenntartásához szükséges munka mennyisége fordítottan arányos a felhalmozott tőke nagyságával. Minél nagyobb az egyén társadalmi tőkéje annál kevesebb munkát kell befektetnie ennek fenntartásába az egyén ismertsége okán.

Bourdieu társadalmi-tőke felfogásának lényeges eleme, hogy a tőkeformák egymásba konvertálhatók, így esetünkben a munkahelykeresés céljából potenciálisan mindhárom tőketípus felhasználható erőforrást jelent.

Az elemzés szempontjából fontos még megemlíteni Mark Granovetter⁹ elképzelését a gyenge kötések erejéről, ami jól kiegészíti Bourdieu társadalmi tőkére vonatkozó elgondolását. Az elmélet annak magyarázatára jött létre, hogy miért van az, hogy az emberek leginkább „gyenge kötéseiken”, távolabbi ismerőseiken keresztül találnak munkát. Granovetter felismerte annak jelentőségét, hogy az egyén és barátai, illetve az egyén és ismerősei között nem egyforma viszonyok (kötések) jönnek létre, és az így kialakuló csoportok nem azonos jellegű információt hordoznak. Az egyén barátai irányában „erős kötések”, ismerősei irányában pedig úgynevezett „gyenge kötések” jönnek létre a kapcsolat szorosságától függően. Egymáshoz erős kötésekkel kötődő csoportokon belül az információ gyorsan kering, és többnyire homogén. Azt a kapcsolatot, ami az egyént egy távolabbi ismerőshez kapcsolja, Granovetter „híd”-nak nevezi. A „híd” szerepe azért lényeges, mert az egyént távolabbi csoportokkal kapcsolhatja össze, melynek révén új, a csoportban nem fellelhető információk juthatnak el az egyénhez, és a hozzá erős kötések révén kapcsolódókhoz. Ennek egyik következménye, hogy mindazok, akik kevés gyenge kötéssel rendelkeznek, nem értesülnek a társadalmi rendszer távoli részeiből érkező hírekről, csak közeli barátaik „provinciális” híreire, illetve nézeteire támaszkodhatnak. Ez a munkaerőpiacon is

⁸ Bourdieu, 1998: 167 – 168.

⁹ Granovetter, 1991: 371–400.

hátrányba juttatja őket, ahol kiemelt jelentősége van egy meghirdetett állásról való korai értesülésnek. A gyenge kötések tehát információval látják el az embereket, egyben olyan eszközökkel, amelyek nem állnak rendelkezésükre saját társadalmi köreikben, de a munkakereséskor kiemelten hasznos lehet.

Diákszervezeti tagok Az elemzés módszertani vonatkozásai

Az elemzés az 1999/2000-tól 2002/2003-ig tartó három tanévben a *Partiumi Keresztény Egyetem Diákszervezetében*, illetve a *Nagyváradai Magyar Diákszövetség* keretében tevékenykedő egykori hallgatók munkahely-keresési, munkába állási gyakorlatait vizsgálja, valamint azt, hogy milyen készségekre, kompetenciákra vagy erőforrásokra volt szükségük az elhelyezkedésnél, és ezek megszerzésében milyen szerepet játszott a diákszervezeti tagság. A vizsgálat időszakának behatárolásában két tényező játszott szerepet: egyrészt az, hogy a kutatásban résztvevő egyének minél több tapasztalattal rendelkezzenek a munkaerőpiacon – ebből a szempontból arra törekedtem, hogy minél korábbi évfolyamokat válasszak –, másrészt pedig az, hogy a *Partiumi Keresztény Egyetemen* 1999-ben indult az első egyetemi szintű képzés – mely így megszabta a vizsgálat időszakának alsó határát.

A diákszervezetekben elsajátítható tudás/megszerezhető erőforrások és a munkaerőpiaci elhelyezkedéskor szükséges tudások/erőforrások feltérképezése céljából nyolc félig strukturált interjút készítettem. Interjúalanyaimathólabda-módszerrel választottam, négy kiindulópontból indulva. A nyolc interjúalany kiválasztásakor arra törekedtem, hogy mindkét diákszervezet egykori tagjai képviselve legyenek. A kiválasztott interjúalanyok között végül hat férfi és két nő szerepelt, életkoruk pedig jelenleg 27-32 év közé esik.

A következőkben először áttekintem, hogy interjúalanyaim véleménye szerint a diákszervezetek milyen típusú készségek kialakításához, erőforrásokhoz segítik hozzá tagjaikat, majd megvizsgálom, hogy az interjúk tapasztalatai alapján melyek a munkaerő-piaci feltételek, és melyek azok a tulajdonságok, erőforrások, melyek az elhelyezkedéskor lényegesnek számítanak. Az elemzést egy összegzés zárja, mely áttekinti a legfontosabb eredményeket, majd néhány következtetést is megfogalmaz a diákszervezetek egyéni karrierre gyakorolt hatásáról.

A diákszervezet mint a tapasztalatszerzés eszköze

Annak vizsgálata során, hogy a diákszervezetekben milyen típusú erőforrásokhoz lehet jutni, milyen készségeket és kompetenciákat lehet elsajátítani, az alábbiakban bemutatott három fő típust különböztethetjük meg.

1. Az első típusba, amely az elsajátítás módját tekintve Bourdieu inkorporált kulturális tőke-fogalmához áll a legközelebb, olyan készségeket sorolhatunk, melyek közös jellemzője, hogy egy szervezetnél töltött idő alatt sajátíthatók el: ennek során az egyén megtanulja a szervezet – és specifikusan az adott szféra – működési szabályait és azt a viselkedésmódot, melyet a szervezet elvár tőle. Ezeknek a tulajdonságoknak tehát szervezeti szocializáció útján lehet a birtokába jutni. A diákszervezetek így olyan szervezeti kultúra¹⁰ elsajátításának lehetőségét hordozzák, melyek a későbbi munkába álláskor is hasznosak lehetnek:

„Magával ezzel a világgal nagyjából ott ismerkedtem meg, amiben mostanáig dolgozom, másrészt azt, hogy megtanulsz csapatban dolgozni és megtanulsz kommunikálni.” (BC, nő, 29 éves)

„Emberekkel [...] az együttműködés. Az, hogy egy hivatalos szervvel is szóba kell állni. Mondjuk, mint pályázatíró kliensekkel.” (AC, férfi, 32 éves)

A szervezet tevékenységeiben való részvétel azonban nem csupán új viselkedésmintákat szolgáltat, hanem egyes, már meglévő készségek/tulajdonságok fejlesztéséhez is hozzájárulhat:

„Az NMD¹¹-ben találtam rájuk. Valószínű, hogy minden ember magában hordozza ezeket a készségeket, tulajdonságokat csak nem mindenkiben fejlődik ki, vagy nem mindenki engedi, hogy kifejlődjön és szerintem ebben nagyon-nagy előrelépés, egy ilyen dobbanó, egy diákszövetség, hogy bekerül, bekerül egy diák egy ilyenbe.” (BD, nő, 29 éves)

2. A diákszervezetekben elsajátítható készségek második típusába azokat sorolhatjuk, melyek az ellátott feladatok révén a munkatapasztalat megszerzését teszik lehetővé, gyakorlati jellegűek. Ezeket a típusú készségeket két altípusba sorolhatjuk:

- a) Az első altípusba azok a készségek tartoznak, melyek a gyakorlati-szakmai tapasztalatszerzéshez kapcsolódnak, a vállalatnál szerzett munkatapasztalatot pótolják/helyettesítik:

„Én ugye közgazt végeztem, azon belül marketinget végeztem, de mondjuk én tanultam könyvelést egyetemi idő alatt, de könyvelni mondjuk a diákszövetségnél tanultam meg [...]. Én kezdtem el könyvelni a diákszövetségnek, aztán utána – miután már ez ment – akkor láttam, hogy ez milyen frankó, mert pénzt is lehet vele keresni.” (BA, férfi, 27 éves)

¹⁰ Bakacsi, 2004

¹¹ NMD – Nagyvárad Magyar Diákszövetség

„Előkönyvelés például. Én a könyvelőtől rengeteget. Nem szeretik. Nem szerették sokan, de én sokat tanultam tőle. [...] mivel én csináltam az előkönyvelést, segített. Egyáltalán képbe voltam, mi mit jelent.” (AC, férfi, 32 éves)

A megszerzett tapasztalat előnyeiről való beszéd ugyanakkor több esetben az egyetemi képzés elméleti irányultságával szemben fogalmazódik meg, a diákszervezeti tevékenység a képzés kiegészítéseként jelenik meg:

„Szerintem, most én ezt így szoktam mondani, hogy – visszakanyarodva az NMD-s tapasztalatra, ami előtte volt, [...] hogy úgymond az NMD életre nevelt [...]. Ha úgy vesszük, akkor nagyobb, többre tartom saját magam fejlődésében az NMD-s korszakot, mint mondjuk az egyetemet, ahol úgymond az ember megtanult sablonokat, oldalakat, képleteket, vizsgázott, de hasznos, gyakorlatias, praktikus dolgokat nem.” (BE, férfi, 31 éves)

Az elhelyezkedésnél gyakran fontos szempontként jelenik meg a korábbi munkatapasztalatra vonatkozó követelmény, mely hátrányosan érinti a pályakezdőket. Ezt képes ellensúlyozni a diákszervezetek keretében szerzett tapasztalat:

„Alapvetően azt gondolom, hogy nagyon fontos, hogy van egy bizonyos kapcsolatrendszerem, van egy bizonyos tapasztalatom [...], én mikor elvégeztem az egyetemet már volt valamilyen szinten munkatapasztalatom gazdasági téren [...]. Én azt gondolom, hogy ez nagyon fontos tényező, hogy ha valaki civil szektorban tevékenykedik és nem úgy lép ki a nagybetűs életbe, hogy elvégeztem az egyetemet és akkor most itt vagyok, és [...] gőze sincs semmiről.” (BA, férfi, 27 éves)

„Gyakorlatilag mindenféle szakmával az a helyzet Romániában, hogy kérnek egy bizonyos tapasztalatot. Senki nem akar alkalmazni tapasztalat nélkül.” (AB, férfi, 31 éves)

- b) A második altípusba a diákszervezetekben megszerezhető szervezői és vezetői készségeket soroljuk:

„Hú, hát minden szempontból, ha az alapjait nézzük, akkor az egyetemi években, magán a PKED¹²-n belül, ami [...] szervezés, koordinálni az embereket, egyeztetni például az egyetemi vezetőkkel, [...] azt már ha nem is üzleti szempontból nézve, de mindenképpen munkaszervezés. Mindenképp onnan eredeztethető.” (AE, férfi, 27 éves)

A diákszervezetekben szerzett vezetői tapasztalat ugyanakkor – ha figyelembe vesszük a szervezeti formából adódó nehézségeket – értékesebbnek is tekinthető a vállalatok keretében szerzett hasonló tapasztalatnál, hiszen a diákszervezeteken belüli hierarchiából adódó felelősségi körök nem feltétlenül párosulnak a vállalatok esetében működő irányítási jogosultságokkal és a motivációs eszköztár is korlátozottabb. A diákévek alatt ilyen módon befektetett munka a későbbi munkavállaláskor térülhet meg:

„Nagyon nagy értéknek tekintik a diákszervezeti aktivitást. Olyan formán, hogy az az ember, aki képes diákokat, hallgatókat úgy motiválni, hogy igazából pénzeszközök nincsenek a kezében, önkéntes munkára kell rávenni, hogy ne sörözzön kocsmákban, hanem szervezzen meg egy bulit például, amikor ő nem fog szórakozni, mert neki figyelnie kell, hogy a többiek ne végezzenek rendbontást, jobb esetben ott marad és a végére összetakarít a többiek után is. Előtte szervez, megkezdődik a buli, utána a végén még ő takarítja el és mindezt, hogy legyenek emberek, akik ezt megcsinálják, [...] ez olyan képességek, kicsit karizmatikus és emberi képességek kellene, amely egy olyan érték, amit ha valaki egy önkéntes munkával meg tudja csinálni, akkor már nagyon könnyen el tudja végezni, amikor már eszközök vannak a kezében egy cégnél is.”
(AD, férfi, 32 éves)

A nehézségek ellenére azonban a diákszervezeti vezetők számára előnyös is a formális kötöttségek hiánya, hiszen kisebb felelősséget ró a vezetőkre: az esetleges hibás döntéseknek nincsenek karrierre kiható következményei, hiányzik a felelősségrevonás:

„Én azt gondoltam már annak idején is, hogy ez egy mankó lehet – a diákszövetség – egy jó mankó ahhoz, hogy aztán egy jó karriered legyen, vagy jó karriert tudjál építeni, mert a diákszövetségben elmentél egy vállalkozóhoz tárgyalni, mint kezdő, akkor már nem úgy néztek rád, hát ő egy diák, most akármit mond az nem lehet gond, ha hülyeséget mondtam, hülyeséget mondtam. [...] Ha buktál is, nem tudtál nagyot bukni. [...] Ezt meg már egy cégnél nem igazán tudod megtenni, [...]” (BA, férfi, 27 éves)

A diákszervezetek keretében megszerezhető erőforrások harmadik típusába azokat a kapcsolatokat soroltuk, melyeknek kialakítására az egyénnek a szervezet keretei között, a szervezet tevékenységei révén nyílik lehetősége. A kapcsolatokat több esetben is hasznosítani lehet, és pályakezdők esetében kiemelkedő helyet foglalnak el a munkakeresés elősegítésében is.¹³ Kapcsolatok fenntartása beruházásként is felfogható, melybe a későbbi haszon reményében érdemes befektetni:

„Kapcsolatok. Még mind a mai napig vannak olyan kapcsolataim, amit a diákszervezeten keresztül, már [...] nincsen köze neki se a diákélethez,

¹³ Granovetter, 1991: 375.

de azért tartjuk a kapcsolatot. Szerintem fontos dolog, mert sosem lehet tudni, hogy mire jó egy ismerős.” (AB, férfi, 31 éves)

Akkor is, ha a diákszervezetben végzett tevékenységeket nem befektetésként értelmezzük, a szervezet révén kiépített kapcsolatokban megvan az a lehetőség, hogy olyan személyeket hoz össze, akik később együtt tudnak működni, akár munkahelyteremtésben, vállalkozás megalapításában is:

„Akkor úgy kerültem kapcsolatba egy budapesti, illetve már korábban ismertük egymást, pont a diákszervezeti közös rendezvények, vagy már egyetemen, itt már többször találkoztunk az illetővel és neki meg pont az volt a terve, hogy Erdélyben nyit egy ifjúsági szállást vagy hostelt. [...] Ő neki mindenképpen ez volt az álma és nekünk meg ugye [...] nem volt klub, nekem meg pont egy ilyen diákkocsmá volt az álmom, és akkor ez a kettő lett a kocsmá.” (AE, férfi, 27 éves)

Azt mondhatjuk tehát, hogy interjúalanyaink szerint a diákszervezetek keretében olyan lehetőségek kínálkoznak, amelyek mind a későbbi munkavállalásban, mind a karrier alakulásában lényeges szerepet játszhatnak:

„Mindenképpen pozitívan értékelem az ott eltöltött időszakot, több szempontból is, tehát, egyrészt olyan lehetőségek nyíltak mondjuk meg a számomra, ami máshol, vagy mondjuk hogyha csak a megszokott egyetemista életet élem, akkor nem biztos, hogy ezek nyitottak lettek volna, ezek a lehetőségek. Mondjuk, gondolok itt, akár a kapcsolatépítésre, akár konferenciákon, képzéseken való részvételre.” (BC, nő, 29 éves)

Az előnyök ilyen egyértelmű összefoglalása az interjúk során azonban csupán az interjúalanyok utólagos értelmezésében jelenik meg ilyen nyilvánvalóan, de ez nem jelenti azt, hogy diákszervezeti aktivitásuk idején is ennek tudatában cselekedtek.

- A diákszervezeti munkában való részvétel így lehet egy belső személyiségvonás következménye, azaz vannak olyan személyek, akik szeretnek a figyelem középpontjában lenni, szervezni, aktívak, és ezért lépnek be a szervezet tagjai körébe:

„Valószínűleg azért, mert mindig is aktív voltam és ezt az aktivitás folytattam valamilyen szinten tovább.” (BC, nő, 29 éves)

- Vagy lehetnek olyan személyek, akik a közösséggel szemben elkötelezettek, és – a diákszervezetek anyagi lehetőségeinek korlátozottsága ellenére – motivációt találnak abban, hogy a szervezet adta lehetőségeket kihasználhatják annak érdekében, hogy valamit létrehozzanak:

„Egyszer meghívtak, mit tudom mi volt, valami tíz éves napokra [...] én úgy érzem, hogy egy lagymatag banda lett, és pénz nélkül nem képesek már dolgozni, mi annak idején úgy csináltuk, hogy pénz nélkül is csináltunk

valamit. És utána, amikor esetleg már lett pénz, akkor könnyebb volt számomra. [...] magaménak éreztem az egész szervezetet.” (AC, férfi, 32 éves)

- És ezek mellett találkozhatunk olyan esetekkel is, mikor a diákévek alatt az erőforrások megszerzése tudatosan történik, ebben az esetben a ráfordított időt beruházásként is értelmezhetjük:

„Az egyetem tulajdonképpen csak arra jó, hogy – az én látásmódomban – az egyetemi évek alatt kiépítsd azt a kapcsolatrendszert, azt az ismerősi kört, amit egyetemi végzés után bekapcsolsz, találsz egy munkát. Nem is egyre inkább a tanuláson van a hangsúly, lenne a hangsúly, hanem minél több [...] hanem több ismeretséget, akikre építheted a karriered, már egyetemi évek alatt.” (AE, férfi, 27 éves)

Munkaerő-piaci feltételek

A munkaerő-piaci elhelyezkedéshez szükséges tudások és erőforrások elemzése előtt ki kell térnünk a három érintett intézmény: a munkaerőpiac, a felsőoktatás és a diákszervezet kapcsolatára is. Az interjúk rávilágítottak a felsőoktatás és a munkaerőpiac viszonyában történt változásra. A felsőoktatás eltömegesedésével a diploma értéke csökkent, az elhelyezkedés így egyre nehezebbé vált:

„A gazdasági helyzet miatt, de nemcsak a gazdasági helyzet miatt, mert annyira telített már a munkaerőpiac diplomás fiatalokkal, hogy nem, nem, nincs hova elhelyezkedni, s ezért nagyon sokan kimennek külföldre.” (BD, nő, 29 éves)

A diplomák elértéktelenedését mutatja, és a frissen végzettek esélyeit csökkenti az is, hogy a munkábaálláshoz szükséges szaktudás meglétét a diploma már nem tudja bizonyítani, a tudás akár egyetemen kívül is megszerezhető, szorgalommal saját erőből is pótolható:

„Szerintem egyre inkább a tudás számít és nem feltétlenül az egyetem szerzett tudás. Én most konkrétan tudom, nekem van olyan alkalmazot-tam, akinek nincs főiskolás vagy egyetemi végzettsége, középiskolát, informatikát végzett, viszont önszorgalomból programozás terén [...] ott tényleg naprakészen kell, folyamatosan edzésbe tartsd magad, ő ezt önszorgalomból, no, meg érdekli a dolog, megszerezte ezt a tudást és simán felveszi a versenyt azzal aki, mondjuk elvégzett öt év egyetem elméleti képzést, de a frissen nyomtatott diplomájával nem sokat ér. [...] Mondjuk, ilyenek nálam nem dolgoznak, mert világos, hogy ilyet nem veszek fel, akinek csak úgy van diplomája és azt mondja, hogy ő

informatikus, de a tudása nincs meg. [...] Számomra igazából a tudás érdekel és nem az, hogy hol végzett és mit végzett. Ha tud, tud, ha nem tud, nem tud.” (BE, férfi, 31 éves)

A diplomák értékének csökkenése mellett tehát megváltozott a munkaerőpiacon szükséges tudás jellege is. A tudomány/technika fejlődésének felgyorsulásával a felsőoktatás önmagában már nem képes az életben való boldoguláshoz szükséges információmennyiséget átadni.¹⁴ A munkaerőpiacon szükséges erőforrásokhoz való hozzájutás lehetőségének biztosítását így más intézmények veszik át: például a diákszervezetek.

„Hát ez mindenkinek változó, mondjuk, csak diákszövetségesekre gondolok, ott a diákszövetségeseknek azért elég, elég jól megy soruk – mondjam így – nekik sikerült elhelyezkedniük. [...] Más ismerőseimnek azért nehezebb, más ismerősök azért járnak a munkaügyhöz, ott keresgélnek, újsághirdetésekből, fejvadász cégeknél.” (BD, nő, 29 éves)

Találkozhatunk olyan esetekkel is, amikor a felsőoktatási intézmények ezt az eltolódást felismerve lehetőséget biztosítanak arra, hogy a diákévek alatt a hallgatók a tanulás mellett más típusú erőforrásokat (gyakorlati vagy vezetői tapasztalatot) halmozzanak fel, vagy kapcsolatokat alakítsanak ki a későbbi karrierjük építése céljából – például azáltal, hogy a diákszervezetekben tevékenykedőktől kisebb mértékben várják el a tanórai jelenlétet:

„Sok esetben nem tudtam egyetemre, órára menni úgy értem, és elég sok lett a hiányzásom. Azért ennek is megtaláltuk a módját és [...] a végén hozott egy olyan határozatot, hogy a diáktevékenységgel nem foglalkozó személyeknek ugye általában hetven százalék volt a kötelező jelenlét, a diákszervezetben tevékenykedőknek pedig lecsökkentették ezt ötven százalékra.” (AE, férfi, 27 éves)

A lehetőséghez azonban a diákok szerepvállalása is szükséges:

„Jól tudjuk, hogy a mai munkaerőpiacon azt várják el tőled, hogy tapasztalatokkal rendelkez és legyen régiséged. [...] Én ebben látnám az ő lehetőségüket, hogy muszáj valamilyen szinten nyitni és az egyetemi program mellett plusz dolgokat is bevállalni ahhoz, hogy utána mondjuk, sikeresebben tudjon elindulni a munkakeresésben. [...] Érdemes szakmai gyakorlatokra elmenni, illetve érdemes azokat a készségeket, képességeket fejleszteni, amit mondjuk, egy civil szervezetben szerezhet. [...] A hangsúly azon van, hogy dolgozzon más emberekkel együtt.” (BC, nő, 29 éves)

¹⁴ Hrubos, 2006: 668.

Tapasztalatok a munkakeresésben A munkába álláshoz szükséges tudás

Interjúalanyaim karrierjük különböző szakaszában lévő fiatalok voltak, így vannak közöttük olyanok, akik alkalmi munkákat végeznek, de állandó munkahelyük nincs, vannak, akik több szervezet vezetését is ellátják, ugyanakkor voltak olyanok is, akiknek saját vállalkozásuk van. Ebből következően elhelyezkedési, munkakeresési tapasztalataik is különbözőek.

Az alábbiakban a különböző tapasztalatok alapján az álláskeresőkor/munkakereséskor szükséges tudásokat/erőforrásokat mutatom be. Az interjúk során említett készségeket/erőforrásokat hat csoportba oszthatjuk. Az első három csoportba azok a készségek tartoznak, melyek már a diákszervezetek keretében megszerezhető tudás/erőforrást tárgyaló fejezetben is megjelentek: a személyes kapcsolatok, a szaktudás/szakmai tapasztalat, valamint a szervezetben való viselkedés/működés kérdése. A negyedik és ötödik csoport a diákszervezetek esetében nem említett készségekre/erőforrásokra fókuszál, míg a hatodik csoportba a tipikusan vállalkozások/vállalkozók számára szükséges erőforrások találhatók.

1. A munkakeresés kapcsán az interjúkban leghangsúlyosabban a kapcsolatrendszer fontos szerepe tűnik fel, az interjúalanyok beszámolóí szerint ez az egyik legfontosabb tényező egy jó munkahely megszerzésében:

„Biztos, hogy a szakmaiság számított, viszont én nagyjából ötven-ötven százalékot mondanék, olyan szempontból, hogy azért az is számított, hogy megvannak úgymond a kapcsolataid.” (BC, nő, 29 éves)

„Kapcsolatrendszerrel kell rendelkezned. Hogy lehet ezt megszerezni? Hát menet közben. [...] Mondjuk, ilyen szempontból megint visszatérek oda, hogy mondjuk ez egy hosszabb folyamat, ami mondjuk, egyetemista kora óta kialakul az embernek, mondjuk, azt használja fel folyamatosan. [...] Amikor elkezded tevékenykedni a civil szférában, vagy munkaerőpiacon, vagy bárhol, tehát menet közben alakítod ki a kapcsolatrendszeredet és azt használod fel utána.” (BC, nő, 29 éves)

„Gyorsan munkát kellett találni, épp bejöttem az XY-ba inni egy sört, kérdeztem AB-t, bár már felmerült a nyáron, hogy bejönnék esetleg dolgozni én is az XY-ba. [...] Hát, jó van, kell ember, jöhetsz.” (AB, férfi, 31 éves)

A kapcsolatok azonban nem csak a munkahelykereséskor, hanem adott esetben – egy jó munkahely reményében – a pályaorientációban, pályaválasztásban is szerepet játszhatnak:

„Ott volt annak idején egy magyar aligazgató, aki nekem személyesen jó ismerősöm, jó barátom és ő mondta, hogy nem-e akarom kipróbálni ezt a területet, ezt a pályát, hogy most akkor mi újság az APEH-ben [...] mondtam egy próbát megér és amikor felvételiztem felvettek.” (BA, férfi, 27 éves)

Vannak emellett olyan esetek is, amikor nem egyértelműen a kapcsolat-kialakítás, hanem a diákszervezet szervezeti kerete adhat alkalmat arra, hogy valaki munkát találjon. A diákszervezetben betöltött pozíció exponálja az azt betöltő személyt, így többek számára elérhetővé válik:

„Ott ültem éppen az irodában a PKED-ben dolgozgattam és akkor jött le AA bácsi valamit sürgősen neki be kell gépelni és kellene segíteni és pont. Én voltam egyedül, aki akkor segitettem és mondta, hogy éppen most keres egy, akit venne maga mellé és nem-e érdekel-e? Pont ilyesmire venne fel. Mondtam, hogy persze, ebben tudok segíteni és akkor így, így alakult.” (AE, férfi, 27 éves)

2. Az álláskeresőskor szükséges tudások között alapvetőnek tekinthető a szaktudás és a szakmai tapasztalat kérdése is. Ez – ahogy már a diákszervezetnél szerezhető tapasztalatok esetében kitértünk rá – nem az egyetemen elsajátítható elméleti tudást, hanem leginkább a gyakorlati, vállalati környezetben szerzett tapasztalatot takarja:

„Hát azoknak, akiknek már volt valamilyen munkatapasztalatuk már mielőtt kikerültek volna az egyetem padjai közül, azoknak nem volt olyan nehéz a munkaszerzés. [...] Én szerintem egy vállalkozónak az a fontos, hogyha pályakezdőt is vesz fel, hogy mindig jobb egy olyat felvenni, aki valamihez már konyít, mint egy olyat, aki teljesen semmihez nem ért.” (BA, férfi, 27 éves)

3. A munkakeresésben szükséges készségek közül harmadikként említhetjük a szervezetbe való beilleszkedés készségét, melynek alapjai, a csapatmunka gyakorlata, együttműködési készség, szervezési készségek a diákszervezetek keretében is elsajátíthatók:

„Iskolánál, mikor mit tenni és akkor így látták, hogy lehet, s akkor felvettek. Vagy, hogy olyan ember vagyok, akivel lehet dolgozni esetleg, s akkor így felvettek, s aztán, azóta ott maradtam.” (AC, férfi, 32 éves)

4. Interjúalanyaink beszámolóí szerint munkakereséskor további, diákszervezeti körben nem elsajátítható (de gyakorolható) személyiségi vonások megléte vagy hiánya is lényegesnek bizonyul. Ilyen lehet például a magabiztosság és a céltudatosság a megfelelő állás megtalálásában:

„Magabiztosság [...]. Ugyanabba a kategóriába tartozik, hogy hogyan tudja az ember eladni magát, mert hogyha olyan kis félénk nyusziként

viselkedik az ember és úgy semmibe nincsen beleszólása, nincsen véleménye semmiről és nem tud ugye hozzászólni a témákhoz. Szóval kell egy nagyfokú bátorság, nyitottság is, áttanulmányozni különböző eseteket, hogy éppen mire van szüksége a cégnek, akkor igazából nem tud előre menni a karrier szempontjából.” (BD, nő, 29 éves)

5. Az egyéni vonások és a személyiség mellett a munkakeresésben fontos szerepet játszó tényező lehet még az is, hogy az álláskereső egyén családja/nem diákszervezethez kötődő kapcsolatai rendelkeznek-e a munkakeresésben hasznosítható erőforrásokkal:

„Mivel édesanyám a munkaügynél dolgozik, semmi köze nem volt a munkaszerzésnek a diákszövetséges kapcsolataimhoz. Mondjuk, ha akartam volna, akkor köze lehetett volna. [...] Mivel ott nagyon jó kapcsolatokra tett mindenki [...] szert, aki abban a kemény harmincas magban volt, akik a diákszervezet szíve-lelkét alkották és nagyon sokan ott helyezkedtek el. [...] Én az a típus voltam, aki azt mondta, hogy nem, nem, azért sem szerzek így állást.” (BD, nő, 29 éves)

6. A hatodik csoportba azokat az erőforrásokat sorolhatjuk, melyek tipikusan a vállalkozók sikerességét biztosíthatják. Esetükben a munkakeresés egy vállalkozás beindításával és működtetésével tekinthető egyenértékűnek. Azok körében, akik vezetők/vállalkozók, fontos lehet a vállalkozás területének megválasztásakor annak felismerése, hogy hol mutatkozik a jövőbeli vállalkozás alapjául szolgáló piaci rés:

„... a DSz-nél én azért eléggé, hát sokszor kerültem ugye kapcsolatba reklám témával, hogy úgy mondom plakátot nyomtatni, banner-t nyomtatni, szórólapok (nem tudom), programfüzetek, meg ezeket folyamatosan kellett, meg ezeket láttam én öt-hat évig, meg ameddig dolgoztam a DSz-ben, hogy ebből hiány van Várádon, jófajta cég amiből, ahol mindent tudnak egy helyen. Ez az amit akartunk. És végülis ebből jött az ötlet.” (AE, férfi, 27 éves)

Egy vállalkozás beindításához a diákszervezetben végzett tevékenység folytatása is alkalmat adhat, az itt szerzett tapasztalat és kialakult ügyfélkör biztosíthatja a vállalkozás sikerét:

„Az egyetemi éveim alatt a karrier irodával foglalkoztam, [...] diákmunka – hoztuk be és hordtuk ki –, tehát mi voltunk azok, akik elsőként ezt megcsináltuk. [...] Aztán ez kinőtte magát és ezt átvittük egy cégbe, céggént működik ez az üzletág azóta is.” (BA, férfi, 27 éves)

A sikeres álláskeresésben a megfelelő erőforrásokkal való rendelkezés mellett jelentős szerepet játszanak a munkahellyel szembeni elvárások is. Az elvárások között az interjúkban, nem meglepő módon, szerepelnek az anyagi (fizetés, juttatások),

munkakörnyezettel szembeni (munkakörülmények, munkatársak, felettséssel való viszony), szakmai (szakmában való elhelyezkedés, szakmai fejlődés lehetősége) és motivációs (munka elismerése, érdeklődés a végzett munka iránt) elvárások is. Az interjúk tapasztalatai azt mutatják, hogy ezek az elvárások három tényezőtől függenek nagymértékben:

- egyrészt az álláskereső személy személyiségvonásaitól (attól, hogy mennyire kompromisszumkész);
- másrészt attól, hogy a munkakereső hogyan értékeli a saját helyzetét a munkaerőpiacon (ha úgy látja, hogy jó a pozíciója, akkor magasabb igényeket támaszt a munkahellyel szemben);
- harmadrészt pedig attól, hogy mekkora kényszert jelent számára az álláskereső (ha körülményei megengedik, akkor nem fogad el kevésbé előnyös állást).

„Csak a szakmámban akartam, mert mondjuk nekem fontos volt a szakmai előremenetel, hát mondjuk úgy, hogy karrier egy kicsit. Nagyon fontos volt és egyáltalán nem akartam, és azt mondtam, hogyha nem tudok elhelyezkedni a szakmámban, amit végeztem, akkor nem is akarok addig elhelyezkedni [...]. Nem akartam elmenni elárusítónőnek egy ABC-be, vagy egy ruhásüzletbe, mert akkor nem érte meg, hogy elvégeztem azt az egyetemet. És azt mondtam, hogy egész addig várok – kínlódok-kínlódok – amíg nem jön el az az állás, amire azt mondom, hogy igen, tényleg így elvállalom.” (BD, nő, 29 éves)

„Látok elég sok olyan ismerőst, barátot, bárkit, aki nagyon nehezen [...] talál munkát magának, amit egyrészt szeretne, de nem is feltétlenül szeretne, hanem, hogy legyen egy olyan munkahelye, ami a képességeihez mértén relatíve jól megfizeti, vagy legalább kihívást lát benne.” (BC, nő, 29 éves)

„Ez a közepes – generáció – tudja a szakmáját, érti, akarom csinálni, és ezért hajlandó könnyebben lemondani, kevesebb igényeket támasztani és ezért jobban adaptálódik végül [...], viszont, a másik dolog, hogy karriert is sokan jobban tudnak építeni és akkor ez ad egy ilyen érezhető frusztráltságot is az elittanulóknak, mikor látja azt, hogy ugye – kontaktot azért őrzik egymással – hogy akkor ez aki, mondjuk csak tizedik tanuló volt, az már hol tart, és ő neki effektíve még munkája sincs, és még rosszabb és még nehezebb. [...] A top öt, sokkal nehezebben helyezkedik el, mint a [...] jók és a közepesek.” (AD, férfi, 32 éves)

Összegzés, következtetések

A diákszervezeti tevékenység során számos készség elsajátítására nyílik mód, illetve változatos erőforrásokhoz lehet hozzájutni. Az interjúk alapján három főbb kategóriát sikerült elkülöníteni:

1. Az első a szervezeti kultúrához való alkalmazkodás készsége, mely közel áll Bourdieu inkorporált tőke-fogalmához és olyan készségeket sorolhatunk ide, melyek közös jellemzője, hogy egy szervezetnél eltöltött idő alatt sajátíthatók el.
2. A szakmailag releváns munkatapasztalat megszerzése tartozik a második típusba. A diákszervezet keretében elvégzett munka, lehetővé teszi gyakorlati szakmai tapasztalatok megszerzését, illetve hozzájárulhatnak vezetői készségek kialakulásához is.
3. Harmadik csoportba tartoznak a szervezet keretei között kialakítható kapcsolatok, amely pályakezdők esetében kiemelkedő segítséget jelentenek egy munkahely megszerzésében.

A munkaerő-piaci elhelyezkedés kapcsán vizsgáltam a munkaerőpiac, a felsőoktatás és a diákszervezetek kapcsolatát. Az interjúk rávilágítottak arra, hogy a felsőoktatás és a munkaerőpiac jelentős változásokon ment keresztül, amelyet nem követett megfelelően a felsőoktatás, mely már nem képes az életben való boldoguláshoz szükséges tudást átadni. Ezért hasznos tapasztalatot jelent a diákszervezetekben eltöltött idő, melynek előnyeit a felsőoktatási intézmények is felismerhetik, és beépíthetik intézményi működési szabályzataikba, lehetőséget biztosítva a hallgatók számára, hogy a diákévek alatt a tanulás mellett más típusú erőforrásokat (gyakorlati vagy vezetői tapasztalatot) halmozzanak fel, vagy kapcsolatokat alakítsanak ki.

Az álláskeresésben hasznosítható erőforrások hat főbb típusa rajzolódik ki az interjúk alapján. Az első a személyes kapcsolatok (az interjúkban a munkakeresés kapcsán ezt tartották a legjelentősebbnek), a második a szaktudás/szakmai tapasztalat (az eddigi tapasztalatok során a diákszervezeti tevékenységek révén erre szert lehet tenni), a harmadik a szervezetben való viselkedés/működését (a csapatmunka gyakorlása, együttműködés, szervezési feladatok elvégzése) írja le, a negyedik és ötödik csoport a diákszervezetek esetében nem említett készségekre/erőforrásokra fókuszál (magabiztosság elérése, családi támogatás megtapasztalása), míg a hatodik csoportban a tipikusan vállalkozások/vállalkozók számára szükséges erőforrások találhatók (a piaci rés felismerése, üzleti partnerek megtalálása).

Következtetésként azt mondhatjuk, hogy a diákszervezetben eltöltött idő, akár tudatosan a karrierépítésre irányul, akár szabadidős tevékenységként fogalmazódik meg a résztvevők életében, mindenképp megkönnyítheti a későbbi munkaerő-piaci elhelyezkedést. A diákszervezetek olyan erőforrásokhoz tudnak hozzáférést biztosítani a szervezet körében végzett tevékenységek révén, melyek az iskola/felsőoktatás keretében már nem elsajátíthatók, ellenben mind a vállalati környezetben történő elhelyezkedés, mind pedig a vállalkozói tevékenység sikerességéhez elengedhetetlenek.

Felhasznált irodalom

- BOURDIEU, 1998 Pierre Bourdieu: *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: LENGYEL György – SZÁNTÓ Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest 1998. 155-176.
- BAKACSI, 2004 Bakacsi Gyula: *Szervezeti magatartás és vezetés*. Aula Kiadó, Budapest 2004.
- DAHRENDORF, 2005 Ralf Dahrendorf: *Reflections on the revolution in Europe*. Times Book, New Brunswick, New Jersey 2005. 99-100.
- FÁBRI, 1996 Fábri István: *Az ELTE diákszervezeteinek érdekképviselési tevékenysége (1987-1990)*. Kézirat, 1996.
- GRANOVETTER, 1991 S. Marc Granovetter: *A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata*. In: ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Magyar Közvéleménykutató Intézet, Budapest 1991. 371-400.
- HRUBOS, 2000 Hrubos Ildikó: *Új paradigma keresése az ezredfordulón*. Educatio, Budapest 2000/1. 13-26.
- HRUBOS, 2006 Hrubos Ildikó: *A 21. század egyeteme*. Educatio, Budapest 2006/4. 665-683.
- MANDEL, 2007 Mandel Kinga: *Karrierutak vagy parkoló pályák? Friss diplomások karrierje, migrációja, felnőttoktatási igényei a Kárpát-medencében*. Kutatási zárójelentés, 2007.
- POLÓNYI, 2000 Polónyi István: *Egyre többet, egyre kevesebbet?* Educatio, Budapest 2000/1. 43-61.
- VEDRES, 1998 Vedres Balázs: *A piaci átmenet elméletétörténete*. Szociológiai Szemle, 1998/3. 153-166.

Történeti kutatások - hagyományőrzés

A máramarosi ruszinság 1849. évi története

Bevezetés

Máramaros megye az 1848-49. évi események idején nem tartozott a főhadszínterek közé. A mellékhadszíntérként számon tartott soknemzetiségű közigazgatási egység központja a magyar forradalom és szabadságharc idején Máramarossziget volt. A megye lakosságának 51,4%-a ahhoz a ruszin etnikumhoz tartozott, amely a vizsgált korszakunkban – de már a Rákóczi-szabadságharc idején is – fegyverrel a kezében támogatta a magyar szabadságharc ügyét. Jelen munka célja, hogy szakirodalmi és levéltári kutatásokra alapozva, összefoglalja a máramarosi ruszinság tevékenységének 1848-49. évi vonatkozásait, és ezzel gazdagítsa a forradalomról és szabadságharcról eddig felhalmozott ismereteinket.

Historiográfia

Máramaros vármegye Magyarország északkeleti részének legnagyobb területű közigazgatási egysége volt, ahol a ruszinság helyzete – lélekszámából és településterületének sajátosságaiból kifolyólag – kulcsfontosságúnak számított.¹ Fontos megjegyezni, hogy Északkelet-Magyarország² és az országrészen belül elhelyezkedő Máramaros megye szabadságharcban betöltött szerepe egyáltalán nem tartozik az „agyonkutatott” témák közé. Ez persze annak is köszönhető, hogy a szűk egy esztendőn át zajló fegyveres küzdelem történetével foglalkozó feldolgozások természetesen azokat a területeket vizsgálják, ahol a legjelentősebb események történtek. Ki kell emelnünk tehát, hogy az adott korszakra lebontva még nem jelent meg részletes tanulmány Máramaros vármegye történetéről. Az eddig megjelent munkákra³ jellemző, hogy azok regionális keretek közt térnek ki a máramarosi eseményekre, illetve azok szegmenseire (például a megye területén állomásozó csapatok, ruszin és oláh nemzetiségűek tevékenységére, illetve a határvédelem és a hadianyaggyártás megszervezésére).

A szakirodalmi munka alapját Solymosi József 2009-ben írt doktori disszertációja

¹ A szabadságharc szempontjából stratégiaileg fontos máramarosi-galiciai hegyvidéki jellegű határszakasz galíciai oldala a bécsi kormányt támogató fegyveres erőknek adott otthont, míg Máramaros megye magyar közigazgatás alá tartozott. Továbbá meg kell említenünk, hogy Máramaros megye 176 615 főnyi népességéből 13 463 magyar, 7 268 német, 56 811 oláh (azaz román), 89 454 orosz (azaz ruszin), 9 619 zsidó nemzetiségű volt. A megye vallási megoszlása a következőképpen alakult: római katolikus 11 617 fő, görög katolikus 147 997 fő, evangélikus 95 fő, református 7 287 fő, zsidó 9 619 fő.

² Északkelet-Magyarországon értem azt a régiót, amely a 19. század közepén Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyéket jelentette. A terület nagyjából a mai Kárpátalját jelenti.

³ Ilyen munkák például: Fakász – Fakász, 2002; Pavlenko, 1999; Solymosi, 2009

képezte. A forrásokkal gazdagon ellátott szakmunka megfelelő alapot nyújt a témánkkal kapcsolatos szakirodalmak kritikai olvasatára és a későbbi levéltári forráskutatásunk feldolgozására. Mivel e doktori disszertáció a többi három északkeleti vármegye (Ung, Bereg, Ugocsa) mellett foglalkozik Máramaros közigazgatási, gazdasági, társadalmi, hadtörténeti, stb. ügyeivel kapcsolatos 1848-49. évi eseményekkel, kutatási témánk szempontjából ezen értekezés mindenképpen hiánypótlónak tekinthető.

Ugyancsak Északkelet-Magyarországgal foglalkozik a Fakász Mihály és Fakász János szerzőpáros által 2002-ben megjelentetett *Északkelet-Magyarország a szabadságharc viharában* című kötet, amelyet Solymosi szerint hiánypótlónak lehetne tekinteni, ha megfelelne a vele szemben a történettudomány által támasztott írott és íratlan szabályoknak, mely utóbbi a megfelelő mennyiségű és minőségű forráshasználatot, valamint a forráskritika alkalmazást jelenti.⁴ A lábjegyzetelés és a hivatkozások esetlegessége igencsak megnehezíti e munka hasznosítását, több helyen pedig meglehetősen szembetűnő, hogy a szerzők az egykori '48-as honvéd és történész Lehoczky Tivadar 1899-ben megjelentetett művét⁵ használták sorvevőként. Lehoczkynek, – a könyv megírása idején, 111 évvel ezelőtt – korántsem állt rendelkezésére a források olyan választéka, mint a mai kor kutatójának; így a *Beregmegye és a munkácsi vár 1848-49-ben* című munkájának forrásértéke erősen korlátozott.

Feltétlenül meg kell említeni Bagu Balázs és Csatóry György nevét, akik a kárpátaljai helytörténetírás avatott művelőiként jelentettek meg több kötetet az 1990-es években, amelyek forrásközléseikkel, illetve a beregszászi levéltár 48-as fondjainak bemutatásával rendkívül nagy szolgálatot tettek a korszak kutatói számára. Forráskutatás szempontjából jelen dolgozat egyik alapműveként lehet megemlíteni a Csatóry György által írt *Szabadságharc a végeken Anno 1848-1849.* című könyvet, mivel e kötet tartalmazza a beregszászi levéltárban felelhető, és a kutatómunka alapját képező 1000. fond 30 levéltári egységének néhány soros, kivonatolt tematikai és kronológiai ismertetését.⁶

A ruszin népességgel, társadalommal és e nemzetiség magyar szabadságharchoz való viszonyával kapcsolatosan Bendász Dániel, S. Benedek András, Gönczi Andrea, Paul R. Magocsi és Grigorij Pavlenko stb. munkáinak segítségével nyertünk mélyebb betekintést.

Elemezve a szakirodalmakat, általános következtetésként vonható le, hogy a ruszin-magyar viszony szempontjából a magyar szerzők a ruszin nép magyar forradalom és szabadságharc iránt tanúsított egyértelmű lojalitását szokták kihangsúlyozni,⁷ míg a magukat ruszin vagy ukrán nemzetiségűnek valló történészek a lojalitás mellett

⁴ Solymosi, 2009: 8.

⁵ Lehoczky, 1899

⁶ A beregszászi levéltár 1000. fondjának és az ukrán levéltári rendszer részletesebb ismertetését ld. *A levéltári forráskutatás* című fejezetben.

⁷ Bagu, 2002: 108–109.; S. Benedek, 2003: 23.; Solymosi, 2009: 143.

kiemelik a magyarok ruszinokra irányuló asszimilációs törekvéseit (magyarosítás, nemzeti-gazdasági elnyomás).⁸

A levéltári forráskutatás

A fenti szakirodalmi kitekintés után, arra a következtetésre jutottunk, hogy a Máramaros megyei ruszinság 1848-49. évi történetére vonatkozó ismereteket – többek között a témával részletesen foglalkozó szakmunkák hiánya miatt – mindenképpen érdemes bővíteni. A máramarosi ruszinsággal kapcsolatos újabb ismeretszerzésnek kézenfekvő módja azoknak az eddig még feltáratlan levéltári dokumentumoknak, forrásoknak a feldolgozása, amelyek a *Kárpátaljai Állami Levéltár* (továbbiakban: *KÁL*) beregszászi részlegének 1000. levéltári fondjában (továbbiakban, lábjegyzetes forráshivatkozásoknál: *F. 1000.*) találhatók.

A *KÁL* 1000. fondja magába foglalja a 19. honvédhadosztály 1. dandárjának⁹ meglehetősen vegyes anyagát (katonák és civilek jelentései, értesítései, számlái, kérvényei, levelei stb.). Az 1000. fond iratainak többsége a fent nevezett – Máramaros megye központjaként számon tartott – Máramarosszigetre volt megcímezve. A Kazinczy-hadosztály 1. dandárjának Beregszászon fellelhető levéltári forrásai 1848. októberétől (16.) 1849. augusztusáig (20.) íródtak, s a második világháború után a szovjet levéltári rendszer rendezési szabályainak megfelelően lettek tárolva-rendezeve, mely kialakítási mód mind a mai napig tovább él az ukrán szisztémában is. Esetünkben ez azt jelenti, hogy a 19. honvédhadosztály 1. dandárjának dokumentumait a *KÁL* 1000. fondjának 1. opiszába (továbbiakban, lábjegyzetes forráshivatkozásoknál: *op. 1.*) osztották be, mely tulajdonképpen az ukrán levéltári egységek regesztáinak nyilvántartási könyve, a fond után következő levéltári-rendezési alegység. Az 1. opisz 30 további levéltári alegységre, ukránul *odinica zberihanjá*kra (továbbiakban: lábjegyzetes forráshivatkozásoknál: *od. zb.*) oszlik. Utóbb nevezett levéltári alegységek több, tematikailag akár egymástól eltérő iratokat is tartalmazhatnak, mivel a gyűjtőegységek elsődleges rendezőelve a kronológia. Az *odinica zberihanjá*kon belül találhatók a forrásdokumentumok számozott lapjai.

A továbbiakban a korábban már említett historiográfiai munkák és a *KÁL* 1000. fondjában található, általunk felkutatott dokumentumainak eredményeire támaszkodva kísérletet teszünk a máramarosi ruszinság 1849. évi történetének rekonstruálására, melynek során külön hangsúlyt helyezünk a forráscentrikus szemléletmódra.

⁸ Magocsi, 1978: 42–55.; Olásén, 2009: 95–96.; Pavlenko, 1999: 81–82.; Szárbej, 1999: 58–59.

⁹ A 19. hadosztály és annak 1. dandárja a debreceni kormány hátszágát és határát biztosító északi hadsereg irányítása alatt állt. 1849 elején a 19. hadosztály vezetője Zurics Ferenc őrnagy volt, majd június 2-ától Kazinczy Lajos ezredes lett a hadosztályparancsnok. Utóbbi ezredesről kapta a 19. hadosztály a Kazinczy-hadosztály nevet.

A máramarosi ruszin parasztság lojalitásának bizonyítékai

Az 1848-as forradalom és az azt követő szabadságharc számos gazdasági és katonai jellegű kihívás elé állította a Máramaros megyei ruszinság túlnyomó többségét kitevő, görög katolikus parasztságot. Jelen fejezetben a magyar forradalom és szabadságharc ruszin parasztsággal szemben támasztott – és utóbbiak által nagyrészt teljesített –, földesúri terheivel, újoncállítással, határvédelemmel, fegyvergyártással, kalauzolással, fuvarozással stb. kapcsolatos kötelezettségeit és elvárásait vesszük sorba, abból a célból, hogy bebizonyítsuk a ruszin parasztok 1848-49. évi események iránti lojalitását.

A ruszin parasztság gazdasági helyzete a forradalom idején

A máramarosi ruszin társadalmat szinte kizárólag a görög katolikus vallású parasztság alkotta.¹⁰ 1848-ra az elzselléresedett jobbágyoknak csak a kisebbsége rendelkezett akkora jobbágytelekkel, amekkora egymagában kellőképpen biztosíthatta volna a rajta élő család megélhetését.¹¹ Ez utóbbi állítás kiváltképp igaz volt azokra a máramarosi ruszinokra, akik a nyersanyagokban szegény, földművelésre alkalmatlan földjeik miatt igen kezdetleges, a Balkánra emlékeztető körülmények között éltek, főleg a Kárpátok hegyvidéki részén, az ún. Verhovinán.

A verhovinai (ruszin) parasztok számára az 1848. áprilisi jobbágyfelszabadítás nem kecsegtetett gyors gazdasági felemelkedéssel, mindössze csak az amúgy is már több család közt megosztott úrbéri telek megszerzését tette lehetővé. Az évtizedek során lassan elfogyó használati jogok, szokásjogok végleges elvesztése után most már törvény szentesítette a hatalmas erdőségek, havasi rétek, legelők uradalmi tulajdonát. Az ebből fakadó elégedetlenséget próbálták egyes történészek magyarelles megnyilvánulásként értékelni.¹² Tudnunk kell azt is, hogy a jobbágyfelszabadítással foglalkozó törvénycikkek alkotóinak nagy hányada a magyar nemesség soraiból került ki, amely maga is érdekelt volt ugyan a feudális rend legfőbb tartópilléreinek lerombolásában, azonban a feudális rendszer valamennyi alkotóelemének kiküszöbölésében részben önös, részben pedig az érdekegyesítő politikából adódó kompromisszumkényszer miatt már nem volt érdekelt. Így például a jobbágyfelszabadítást a törvényhozás, a Pestről felhangzó előremutató követelések ellenére, a föld népét leginkább sújtó úrbéres szolgáltatások eltörlésére korlátozta, s az allodiális földeken élő és dolgozó parasztok (azaz zsellérek) jogilag nem úrbéres jellegű feudális terheinek felszámolására nem, a földbirtokmegosztás megváltoztatására pedig éppen nem terjesztette ki. Sőt egy külön törvénycikk (a X. tc. 3. §) még azt is kimondta, hogy „olly helyeken, hol a földesúr és volt jobbágyai között legelőelkülönözés, illetőleg úrbéri rendezés akár egyesség, akár

¹⁰ Gönczi, 2007: 7.

¹¹ Spira, 1979: 111.

¹² S. Benedek, 2003: 22.

úrbéri per útján valóságosan és tettelesen már végrehajtatott, az ekként megtörtént összesítés, illetőleg elkülönítés többé fel nem bontathatik”.¹³

Annak ellenére, hogy az áprilisi törvények konzerválták a máramarosi ruszin zsellérség gazdaságilag hátrányos helyzetét, az 1848. évben Máramaros megyében nem törték ki ruszin paraszmozgalmak.¹⁴ Ennek gazdasági okait egyrészt néhány fontosabb földesúri járandóság eltörlésével, illetve a papi tized megszüntetésével lehet magyarázni, másrészt később ugyanilyen gazdasági jellegű ok lehetett a magyar honvédség által nyújtott katonai karrier lehetősége (vö. *Az újoncállítás és a határvédelem kötelezettségei és problémái* című vázlatpont).

A szabadságharcból adódó kötelezettségek teljesítése

1848 szeptemberére a máramarosi ruszinság már túl van az áprilisi törvényekből adódó megrázkódtatásokon, amikor a magyar függetlenségi mozgalom egy újabb, hamarosan a máramarosi parasztok szolgálataira is számot tartó fázisába érkezett. Ez a változás a szabadságharc 1848 ősztől kezdődő időszaka volt, mely számos kötelezettséget rótt a máramarosi ruszin parasztságra is.

a) Az újoncállítás és a határvédelem kötelezettségei és problémái

A magyar szabadságharc idején, Máramaros és a többi északkelet-magyarországi megye területén állomásozó csapatok fő funkciója a **határvédelem** lett, melynek értelmében a máramarosi ruszinok számára csatlakozniuk kellett azokhoz a máramarosi határőrcsapatokhoz (pl. *Máramarosi Önkéntes Zászlóalj* és *Máramarosi Guerilla Csapat*, *Kőrösmezői Vadászcsapat* stb.), amelyeknek az osztrák irányítás alatt álló máramarosi-galíciai határszakaszt kellett biztosítaniuk, illetve harcolniuk kellett a Galíciából betörő kisebb csapatokkal.

A fenti határőrcsapatok kötelékébe tartozó ruszinok arányairól, számáról nincsenek pontos számadataink, de a rutén férfiak magyar honvédi szolgálatba való jelentkezésének lehetséges okaira már találhatunk logikus magyarázatokat az egyes szakirodalmakban is. A ruszin lakosság határőri szolgálatra való jelentkezésének egyik lehetséges okáról, nevezetesen a honvédség, mint a ruszin parasztok számára lehetséges mobilizációs lépcső szerepéről a fentiek során már volt szó (vö. *A ruszin parasztság gazdasági helyzete a forradalom idején* című vázlatpontot). Ugyanakkor a katonaság kötelékébe való jelentkezésnek magyarázatai lehetnek azok a magyar törvények és rendeletek, amelyek e régió lakosságát is újonckiallításra szólították fel.¹⁵ Helyi

¹³ Spira, 1979: 111.

¹⁴ Egy 1848. június 19-i – szabolcsi földbirtokosok által jegyzett – panasz arról számolt be, hogy az új törvények elfogadása és kihirdetése után a nem úrbéres, hanem a földet bérlet fejében művelő parasztság nem volt hajlandó teljesíteni a tulajdonosnak járó szolgáltatásokat. A szabolcsi levélírók megjegyezték, hogy Máramaros és Ung megyékben a törvény megmagyarázása és a tisztviselők érélyes fellépése nyomán ilyen probléma egyáltalán nem adódott (Járol, 2001: 360.; Solyomosi, 2009: 43.).

¹⁵ Ehhez hasonló felhívást az OHB december 18-án intézett Máramaroshoz, mely mozgó szabadcsapatok alakítására szólí-

szinten ezeket a rendeletek a kinevezett kormánybiztosok¹⁶ és a megyékre felosztott újonckontingensek kiállításával foglalkozó vármegyei apparátus tartatták be, a görög katolikus papok közvetítésével, vagy ha kellett a megyében állomásozó katonaság segítségével.¹⁷ Ezenkívül a rutén parasztoknak bizonyára volt egy olyan hányaduk is, akik megértették, hogy a magyar forradalomnak köszönheték felszabadulásukat a jobbágyi kötöttségből, és felismerték, hogy ennek védelméről van szó.¹⁸

A továbbiakban a *KÁL* 1000. fondjában található iratainak segítségével kísérletet teszünk két, Máramarosban toborzott és ugyanebben a megyében határőri szolgálat céljából alkalmazott honvédelakulat néhány jellemző sajátosságának és problémájának vizsgálatára. Az egyik, máramarosi ruszinokat is foglalkoztató egység a 105. honvédszázlóalj volt, mely csapat a galíciai határ védelmének céljából megalakított – egyébként Várady Gábor által vezetett – *Máramarosi Önkéntes Zászlóaljból* jött létre 1849. májusában.¹⁹ A 105. honvédszázlóalj vonatkozásában sikerült – néhány técsői szállásolási jegyzékből – kimutatást (ld. 1. táblázat) készíteni ezen csapategység hat századának 1849. június-júliusi környéki létszámáról.

Század sorszáma	Szállásolás helye	Szállásolás ideje	Létszám(fő)
1.	Técső	Júl. 4-11.	185
2.		Júl. 8-10.	166
3.		Júl. 4-10.	156
4.		Jún. 15.	165
5.		Júl. 4-10.	174
6.		Júl. 8-10.	166
Összesen			1012

1. táblázat 105. honvédszázlóalj századainak létszámkimutatása 1849 nyarán

totta fel a megye kormánybiztosát, Mihályi Gábort. Hermann, 1998: 42

¹⁶ István nádor és Szemere augusztus 24-én a román származású Mihályi Gábort nevezte ki a magyarországi román- és ruszinlakta törvényhatóságok (Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Szatmár, Közép-Szolnok, Kővár és Kraszna megyék), valamint a 17. (2. román) határőrezred királyi biztosává. Feladata a nemzetiségi lakosság felvilágosítása és a békét veszélyeztető személyek elleni határozott fellépés volt. Mihályi területi illetékességi köre a 17. (2. román) határőrezred esetében átfedte Vay Miklósét. Mihályi kinevezésével befejeződött a magyarországi nemzetiségek által lakott területeken a királyi biztos intézmény kiépítésének folyamata. Hermann, 1998: 35.

¹⁷ Például Szemere belügyminiszteri minőségében 1849. május 18-án kelt rendeletében az összes felső-magyarországi kormánybiztos – köztük Eötvöst (Ung, Bereg) és Mihályit (Máramaros) – felszólította, hogy készüljenek az orosz támadásra, a lelkesekkel együttműködve lelkesítsék és buzdítsák a népet, ha pedig megtörténik az orosz betörés, hirdessenek népfelkelést, és maguk álljanak annak élére. Meghagyta ugyanakkor, hogy egymással folyamatos összeköttetésben legyenek és az ellenség előnyomulását, valamint ellátását minden módon akadályozzák. Pap, 1868-1869: 459–461.; Solymosi, 2009: 72. (A ruszin görög katolikus papság szabadságharcban betöltött szerepét illetően ld. *A görög katolikus klérus szerepe* című fejezetet.)

¹⁸ Bona, 1987: 66.

¹⁹ F. 1000., op. 1., od. zb. 4., l. 47. (Klapka hadügyminiszter-helyettes, Debrecen, 1849. máj. 12.)

A Máramarosi Önkéntes Zászlóaljhoz hasonlóan, egy másik félreguláris seregben, az ún. *Máramarosi Guerilla Csapat*ban is szolgáltak ruszinok. 1849. április elején e csapat a verhovinai határszakasz védelme során kisebb csatározásba keveredik, melyben nagy veszteségeket szenved „az igen rossz készületű fegyverrel ellátott csapat”.²⁰ E csapatnál is nagy gondot jelentett az a tény, hogy a szabadcsapat nemzetiségi katonáit egyazon helyen toborozták és vetették be, ami a ruszinokat arra kényszerítette, hogy saját „földiek”, azaz a szomszédos Galíciai koronatarományban élő ruszinok, ukránok, ellen harcoljanak.²¹ Milyen egyéb következményei voltak még a máramarosi ruszinok saját megyéjükben való alkalmazásának? A Kazinczy-hadosztály 1. dandárjának iratait elemezve e kérdés válaszáként a határőrcsapatok alacsony kohéziós szintjét és ezen alakulatokon belül meglehetősen gyakorinak számító dezertálásokat²² kell megemlítenünk. A gyakori szökések indikátorai voltak a megye határőrzésében alkalmaztatott ruszin csapatok alacsony kohéziós szintjének.

A máramarosi ruszinokat is alkalmazó alakulatoknál jelentkező szökésekre magyarázatul szolgálhat Solymosi azon felvetése, mely szerint a helyben toborzott és állomásoztatott alakulatoknál sokszor fordult elő az a helyzet, hogy a határőrizeti vagy más őrségi szolgálatot éppen elunó katona hazament, vagy épp az otthoni munkák miatt volt „kénytelen” otthagyni a szolgálati helyét.²³ Ez egyébként azt eredményezte, hogy az elszőkött katonák helyére mindig újakat kellett behívni és kiképezni. Jelen probléma megoldására már 1849-ben is született egy tervzet. Ezen állítást bizonyítja a Máramarosban szolgálatot teljesítő Asztalos százados által írt levéltári forrás, aki szerint a határőrcsapatok kialakításánál az optimális állapot az lett volna, ha a ruszinlakta településekből (pl. Luhi, Körösmező, Rahó stb.), fiatal, még nőtlen férfiakat toboroztak volna be.²⁴ A gyakorlat azonban többnyire nem ezt a józan eszből fakadó ötletet követte. Például a Körösmezői 3. Vadászcsapathoz tartozó 175 katona közül 101 főnek volt felesége (57,7%).²⁵

²⁰ F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 24. (Mandits százados, Kövesliget, 1849. ápr. 3.)

²¹ E visszas helyzetet kiküszöbölendő, a verhovinai tábor parancsnoka, Bangya őrnagy, a Mandits-féle egységet Debreceenbe küldte egy reguláris seregbe történő besorolás céljából. (F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 27. (Mészey őrnagy, Ökörmező, 1849. ápr. 9.)

²² Pl. 1849. május 3-án Várady azt írja, hogy a Máramarosi Önkéntes Zászlóaljnál a „szökés... igen elharapodzott” (F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 39. Várady őrnagy, Máramarossziget, 1849. máj. 3.), illetve ugyanezen a napon a megye Központi Választmányá közzé teszi, hogy Máramarosban számos szökött katona van lőfegyverrel ellátva, igaz, ezeket a lőporhiány miatt úgysem igen tudták használni (F. 1000., op. 1., od. zb. 27., l. 7. Máramaros Megye Központi Választmányá, Máramarossziget, 1849. máj. 3.)

²³ Solymosi, 2009: 144.

²⁴ Asztalos levelében ezt az állítást két okkal indokolja: egyrészt a vadászszázadában szolgáló helyi katonáknak nagyobb hasznát lehetne venni a szükséges erdőkezelési munkákban, másrészt, mivel ezen személyeknek nagy többsége házas, ezért családjukat nem tudják eltartani a katonai szolgálatért kapott napi 8 krajcárból. F. 1000., op. 1., od. zb. 4., l. 49. (Asztalos százados, Körösmező, 1849. jún. 6.)

²⁵ Vö. F. 1000., op. 1., od. zb. 30., l. 65. (Rikker őrmester, Körösmező)

b) Egy speciális kötelezettség – a fegyvergyártás biztosítása

Solymosi József szerint az északkelet-magyarországi területeken élő lakosság egyik fő – a szabadságharc idején különös fontossággal bíró – érdeme abban állt, hogy az előbb nevezett régió (melynek szerves része volt az akkori Máramaros megye is) a határórság mellett a hadianyaggyártás zavartalan működését is biztosította.²⁶

Máramaros ruszin népe nagy szolgálatokat tett a főleg ruszin lakosságú, Kabolapolyána központtal működő *fegyvergyártás* terén. A kabolapolyanai vastermelés a település mellett található hegy alatt, a régebbi településrészen, Kobilán, a „Handal”-nak nevezett telepen 1775-ben indult meg. A szabadságharc idején 1848. november 18-án a kabolapolyánai vasgyárat fegyvergyárrá alakították át. Hrobonyi Adolf igazgató mindössze egy hónap alatt szereltette fel az ágyúöntödét. Előbb vas, később rézágyúkat öntöttek, de hamarosan még haladóbb módszert honosítottak meg – fűrták az ágyúcsöveket. 1848. december 24-én karácsonyi ajándékként elküldték Bemnek az első kabolapolyánai ágyúkat. A fegyvergyár üzemelésében nagy érdeme volt Mózer Vilmos tüzérparancsnoknak. A kabolapolyánai fegyvergyárba Besztercebányáról fegyvergyári munkások, Diósgyőrből szuronygépészek és puskaművesek érkeztek. A borsodi 22. honvédsázlóalj – melyben közel 400 román és ruszin is harcolt – vezetésére a honvédelmi kormányzat 1848. decemberében a vidékre vezényelte Rapaics Dániel őrnagyot. Feladata, a fegyvergyár működésének biztosítása mellett, a szabadságharcos katonai egységek tevékenységének összehangolása, hatékonyabbá tétele volt.²⁷

A fent említett máramarosi fegyvergyár működésébe nyerhetünk betekintést a kabolapolyánai Térparancsnokság parancsnokának egyik leveléből.²⁸ E dokumentum szerint a fegyvergyár 1849. június 25-30. között az alábbi eredménnyel működött:

1. Puskacső forrasztatott	96 db
2. – „ – furatott	49
3. – „ – köszörültetett	78
4. – „ – próbáltatott	78
5. – „ – megrepedt	8
6. – „ – jó maradt	70
7. – „ – felszereltetett	40
8. Az illető helyre béküldetett	60
9. Szurony furatott	50

²⁶ Solymosi, 2009: 144.

²⁷ Kovács, 2007: 108-110.

²⁸ F. 1000., op. 1., od. zb. 24., l. 121. (Jakab térparancsnok, Kabolapolyána, 1849., júl. 1.)

Hrabonyi Adolf igazgató két nappal később írt leveléből²⁹ pedig megtudhatjuk, hogy a fegyvergyár öntött acél és köszörűkő hiányával küszködik. Utóbbi köveket egyébként Királyvölgyön törték, az „odavaló sóbánya tisztség” irányítása alatt.

c) A kalauzolás, fuvarozás és beszállásolás kötelezettségei

A magyar szabadságharc a civil, katonának nem állt, ruszin paraszti lakosság életében is változásokat okozott, mivel a polgári lakosság kénytelen volt mindenben a magyar tisztségviselők és katonai parancsnokok utasításainak megfelelően cselekedni. A hétköznapi militarizálódása a beregszászi levéltár (KÁL 1000. fond) lapjain is nyomon követhető.

Mészey őrnagy írja egyik tudósításában,³⁰ hogy Ökörmezőnél egy század honvédség az ottani „parasztokkal vegyesen őrködik a széleken”. Ez utóbbi sor arról tanúskodik, hogy a határszélen élő civil lakosságtól a sorkatonáskodás mellett, további szolgáltatásokat és kötelezettségeket követeltek meg a magyar szabadságharc ügyében. Ugyancsak nélkülözhetetlennek bizonyultak az ún. kalauzok, akiket a helyi erdészekből és pásztorokból toboroztak. Feladatuk a honvédek hegyi vezetése volt.³¹

A civil lakosság kötelezettségeiről rendszerint a Közlöny nevű magyar kormánylap is tudósított. A 22. számában, például előírta, hogy „a községek tartoznak a futárokat előfogatokkal a legpontosabban ellátni”.³² Az egyik levéltári irat tanúskodik arról, hogy a fuvarozás szempontjából Máramarossziget, Rahó és Körösmező között „állomások” és előfogatok voltak kijelölve. Az állomási helyeken kívül lakó fuvarosok, „mind azon kellően igazolandó napokra, melyeken érdem módjuk nem akadt, külön külön egy ezüst forintot kapnak”.³³ Egy másik dokumentumból³⁴ pedig megtudhatjuk, hogy a fuvarozást igénybe vett katona a szolgáltatás igénybe vétele esetén, köteles volt a fuvarost vagy készpénzzel kifizetnie, vagy ha ez nem volt nála, akkor egy később beváltható „nyugtatóványt” kellett adnia. Ez a forrás említ egy másik, a lakosság részéről teljesítendő kötelezettséget, a katonák „beszállásolását”. Ezzel kapcsolatban a megyei *Központi Választmány* a katonatisztek részéről, a helyi lakosság számára havonként írt elő egy, a kifizetés alapjául szolgáló „bizonyítvány” kiadását.³⁵ A beszállásolással és a fuvarozással kapcsolatban további információkat tudhatunk meg Zurics Ferenc dandárparancsából,³⁶ mely dokumentum a következőképpen rendelkezik:

– a lakosok számára a szállás és fuvarozás készpénzben fizetendő, vagy annak összegét betudhatják a fizetendő adójukba;

²⁹ F. 1000., op. 1., od. zb. 24., l. 125. (Kabolapolyána, 1849. júl. 3.)

³⁰ F. 1000., op. 1., od. zb. 1., l. 18. (Mészey őrnagy, Ökörmező, 1849. ápr. 21.)

³¹ F. 1000., op. 1., od. zb. 6., l. 1-2. (Garamb kincstári igazgató, Máramarossziget, 1849. jún. 26.)

³² F. 1000., op. 1., od. zb. 21., l. 3. (Közlöny magyar kormánylap, 22. sz., 1849. febr. 8.)

³³ F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 69. (Máramaros Megye Központi Választmánya, Máramarossziget, 1849. jún. 11.)

³⁴ F. 1000., op. 1., od. zb. 5., l. 13. (Máramaros Megye Központi Választmánya, Máramarossziget, 1849. ápr. 18.)

³⁵ Uo.

³⁶ F. 1000., op. 1., od. zb. 23., l. 2. (Zurics Ferenc őrnagy-dandárparancsnok, Máramarossziget, 1849. ápr. 1.)

– a verhovinai tábor körüli helységek előjáróinak kézbesíteni kell egy, a szállásbérre vonatkozó kimutatást.

Jelen vázlatpont keretében elemzett levéltári dokumentumokból megállapítható, hogy a civil lakosság kötelezettségeit szabályozó magyar rendeletek törekedtek a két fél (máramarosi ruszinok és helyi honvédalakulatok) közötti kiegyensúlyozott viszony kialakítására és fenntartására, hogy elejét vegyék a ruszin parasztek és a magyar vezetés közötti esetleges konfliktusoknak.

Konfliktusok a parasztság és a magyarok között

Az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc idején a máramarosi rutén parasztság soraiból kikerült honvédeknek a fegyvergyártás, a kalauzolás, a beszállásolás, a fuvarozás stb. kötelezettségeinek teljesítése mellett nagy szerepe volt a megye területének, azaz országos viszonylatban, az 1849. januárjától májusáig Debrecenben működő magyar kormányzat tiszántúli háterszágának biztosításában. Az Északkelet-Magyarország területén élő egyszerű, tanulatlan nemzetiségi tömegek nem fordultak szembe a magyar kormányzattal. Solymosi szerint „kisebb lázadások, elégedetlenkedések csak ott fordultak elő, ahol a helyi lakosokat a határ túloldaláról illetve 1848/49 fordulójáig az erdélyi 17. (2. román) határőrezred területéről beszivárgott kémek, provokátorok félre tudták vezetni, vagy egyszerűen csak nem értették a magyar tisztviselők által kihirdetett új szabályokat és féltek a jövőtől.”³⁷

A továbbiakban az 1000. fond iratainak segítségével vállalkozunk a Solymosi által megállapított, Északkelet-Magyarország általános helyzetére megfogalmazott konklúziók, és a máramarosi ruszin parasztek magyarokkal való szembefordulására vonatkozó levéltári források összevetésére.

A *KÁL* iratai – Solymosi következtetéseihez hasonlóan – arról tanúskodnak, hogy a helyi – mi esetünkben máramarosi – ruszinok esetenként szembekerültek a magyarokkal, s e szembefordulás egyik oka a bécsi propaganda volt.³⁸ Ezenkívül fontos megemlíteni, hogy a Habsburg-kormányzat galíciai ruszinokból toborzott kémeket, provokátorokat és katonai egységeket³⁹ foglalkoztatott a galíciai-máramarosi határszakasz mentén, akik közül az utóbb nevezettek 1849 telén-tavaszan több lokális csatározást vívtak a határ

³⁷ Solymosi, 2009: 143-144.

³⁸ A Tisza-völgyi parancsnok például tudósít arról, hogy 1849. májusában az ellenséges határszakaszon Galiciából származó, magyarellen, orosz nyelven íródott propagandaújságot talált, amit három példányban elküldött a 19. honvéddadosztály 1. dandárparancsnokának, Zurics Ferencnek, Máramarosszigetre. (F. 1000., op. 1., od. zb. 12., l. 1.)

³⁹ Solymosi József osztrák levéltári forrásokra alapozva, PhD disszertációjában leírja, hogy 1849 tavaszáig, a lembergi főhadparancsnokság részéről csak a határt védő alakulatok állomásoztak Ung, Bereg, és Máramaros határvidékén. Szerinte, Barco tábornok 3 600 fős dandárjának sikertelen támadása, egy tehetségesebb hadvezérral nagyobb eredményt érhetett volna el. Ezért nem meglepő az osztrák fél viszonylagos határvidéki passzivitása e három megye területén. Solymosi, 2009: 11.

magyar oldalán szolgáló, magyar parancsnokság alatt álló alakulatokkal. 1849. március 21-én az egyik legnagyobb ilyen jellegű csatározás Toronya környékén történt.⁴⁰

Szintay beregi kormánybiztos március 26-án küldött jelentést az *OHB* elnökének a március 21-i toronyai (Máramaros megye), valamint a március 26-i verebesi, másnéven verbiázi (Bereg megye) határ menti osztrák beütésekről, melyek során a határt őrző honvéd és nemzetőr csapatok veszteségeket is szenvedtek.⁴¹ Az ide vonatkozó levéltári iratok elemzése alapján úgy gondoljuk, hogy a magyar határőrség részéről több halálos áldozatot is követelő esemény megtervezésében és kivitelezésében, a helyi ruszin lakosság is segédkezett az ellenségnek.⁴² A támadásról tudósító jelentését Mózer tábori főbiztos ezzel zárta: „tisztelt fő szolgabíró úr gondos legyen Szinevér Polyánára és Szinevérré.”⁴³ Valamivel több, mint egy hét múlva (március 30.) a magyar rögtönítélő hadbíróság három szinevéri ruszin parasztot ítelt golyó általi halára: „Az 1849^{ik} év Marczius 30^{án} Máramaros megyei helységbe tartott rögtön ítélő katonai bíróság 3 szinevéri lakos a rögtön ítélő hadi törvényszék 2^{ik} törvénycikkelyek 2^{ik} szakasza értelmében golyóval végeztessenek ki.”⁴⁴

A halálra ítélték nevei és bűnei a következők voltak:

- Bocsárszki Iván: „tanúvallomása alapján az ellenséget a magyar katonaság érkezetéről értesítette”;
- Bugena Petro: „nem csak hogy összejátszott az ellenséggel, de Szinevér Polyána pecsét nyomját az ellenségnek átküldette”;
- Hoffmann Jankes: „első volt azon hír hozatalában, hogy Köves Ligeth felől magyar katonaság érkezik”

A rögtönítélő bíróság nem ismerte el enyhítő körülménynek azt a tényt, hogy a ruszin elítéltek „önvallomást is tettek”. A bíróság ezen szigorú eljárasmódját a *Közlöny* című magyar kormánylap is előírta: „A ki az ellenségnek seregeinek állásáról hírt viszen, vagy mond, az halál fia.”⁴⁵

A 19. hadosztály 1. dandárjának iratai szerint a magyarok megtorlását Bangya őrnagy folytatta, aki 1849. április elején a szintén ruszin lakosságú Hidegpatak felső részét porig égette, a helység alsó része pedig „ugy Pilipecz helysége is fehér lobogókkal jöven előmbe, a népet – mint mely jó szellemű szívesen fogadtam, papjaik által felvilágosítottam.”⁴⁶ Az előző dokumentumok elemzése során kiderült, hogy a magyar határőrök Máramaros és az ott élő helyi népek pacifikálásához, ha kellett,

⁴⁰ F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 10. (Mózer tábori biztos, Bogdány, 1849. márc. 22.)

⁴¹ KLÖM XIV. 774–775. o.

⁴² Vö. F. 1000., op. 1., od. zb. 1-2.

⁴³ Uo.

⁴⁴ F. 1000., op. 1., od. zb. 10., l. 2-10. (Mandits százados, 1849. márc. 30.)

⁴⁵ F. 1000., op. 1., od. zb. 21., l. 2. (Közlöny magyar kormánylap, 11. sz., 1849. jan. 26.); Molnár, 2009: 69-70.

⁴⁶ Így ír erről Bangya: „Hidegpatakot megszállottam, a helység felső részét porig égettem, az ellenszeggű lakosokat, kik fegyverrel álltak ellen szétkergettem. A legénységnek egy órai rablást engedtem.” (F. 1000., op. 1., od. zb. 11., l. 1.) (Bangya őrnagy, Volóc, 1849. ápr. 2.)

erőszakot is alkalmaztak. Ugyanakkor nem zárható ki annak a lehetősége sem, hogy később a török hadsereg ezredeseiként, osztrák kémként tevékenykedő Bangya őrnagy⁴⁷ Hidegpatak felégetését bécsi utasításra, provokáció céljából tette volna. Eerre vonatkozó adatokat azonban sem a szakirodalomban, sem a levéltári forrásokban nem találtam. Akármilyen okból is történtek a magyar megtorló intézkedések, egy azonban bizonyos: a határvidéken kialakult konfliktusokkal szemben minden alkalommal határozottan fellépő kormánybiztosok,⁴⁸ nemzetőrparancsnokok, megyei tisztviselők nem hagyták elfajulni az eseményeket, így a magyar kormánynak ezen a vidéken nem kellett tartani nemzetiségi konfliktusoktól. A Bécsből irányított galíciai kémek és csapatok mellett milyen más okai lehettek a verhovinai parasztok ellenszegüléseinek?

A kérdés lehetséges – levéltári forrásokra alapozott – válaszait keresve arra a következtetésre jutottunk, hogy a máramarosi ruszinság elégedetlenségének lehetséges forrása volt a magyar tisztviselők viselkedése, illetve az általuk bevezetett új szabályok. Ez utóbbiak gyakran bizonyultak érthetetlennek és idegennek számukra, s ez egyfajta félelmet is szült ezekkel szemben.⁴⁹ Ilyen új rendeletek tucatjával lehet találkozni a *Közlöny* különböző számaiban. A kormánylap 4. száma például, megtiltja az ellenséggel való hivatalos levelezést, és bárminemű érintkezést, illetve a megszállt területeken szabadcsapatok felállíttatását és népfelkelést rendel el.⁵⁰ Ez azért is volt fájó a ruszinság számára, mert a Kárpátok másik oldalán élőkkel „atyafisági viszonyban” voltak.⁵¹ További előírásokat a 11. szám is tartalmazott. Eszerint: aki az ellenségnek hivatalt elvállal, vagy engedelmeskedik – hazaáruló; ezenkívül tilos volt az ellenség által megszállt területekre terményt, élelmiszert bevinni.⁵²

Mindezek után, a Kazinczy-hadosztály forrásait elemezve felmerült a ruszinok magyar szabadságharcból való kiábrándultságának egy másik vetülete is, amelyet egy 1849. júniusában íródott, igencsak tanulságos irat hozott felszínre. E Bangya őrnagy által írt jelentés szerint a verhovinai ruszinok magyarok iránt viseltetett ellenszenvének oka: a magyar tisztviselők rosszlelkűsége és zsarolása.⁵³ Elemezve a helyzetet, Bangya őrnagynak mindenképpen igaza van abban a tekintetben, hogy a magyar vezetőség által tanúsított nem megfelelő magatartás (zsarolások, megtorlások) óhatatlanul megnyitotta a teret a bécsi intrikák előtt. Ezután már csak egy valami érthetetlen: miért nem büntették meg az egyszerű népen élőködő parancsnokokat, hisz Kossuth már januártól elrendelte,

⁴⁷ Bona, 1987: 98-99.

⁴⁸ A máramarosi eseményeket kontrollálándó, és az ismétlődő galíciái – a helyi forrásokban „oroszl”-nak nevezett – betörések miatt 1849. március közepén „a rend helyreállítására Mihályi Gábor Galliczia s Bukovinai Határszéli Biztos Úr mellé” Mánn József személyében egy újabb máramarosi kormánybiztost neveztek ki. (F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 6.) (Mánn kormánybiztos, Beregszász, 1849. márc. 16.)

⁴⁹ Solymosi, 2009: 12.

⁵⁰ F. 1000., op. 1., od. zb. 21., l. 1. (Közlöny kormánylap, 4. sz., Debrecen, 1849. jan. 18.)

⁵¹ F. 1000., op. 1., od. zb. 12., l. 1. (Mészely őrnagy, Körösmező, 1849. máj. 31.)

⁵² F. 1000., op. 1., od. zb. 21., l. 2. (Közlöny kormánylap, 11. sz., Debrecen, 1849. jan. 26.)

⁵³ F. 1000., op. 1., od. zb. 7., l. 67. (Bangya őrnagy, Hársfalva, 1849. jún. 11.)

hogy „azon katona, ’s tisz, ki a föld népén zsarol, ’s méltatlanságot követ el... agyon lövessék!”⁵⁴

A verhovinaiak ellenséges tevékenységéről és a magyar hatóság keménykezűségéről olvashatunk a *Máramarosi Központi Választmány*nak a 19. hadosztály parancsnokához intézett utasításában is: „mikép a Verchovinai nép a gács országból é megyébe ’s a körüli határszélekre vezető utakon az ellenségnek dolgozik, - a Verchovinai Szolga bírák közbe jöttével vizsgálodják, ’s a szükséghez képest katonai erőt is használjon föl.”⁵⁵

A máramarosi ruszinság, méreteit tekintve jelentéktelen, főként a galíciai határvidék környékén élő paraszti lakossága 1849 tavaszán-nyarán néhány alkalommal szembefordult a magyar kormány törvényeivel és fegyveres erőivel. Fontosnak tartjuk azonban leszögezni, hogy ezek a magyar szempontból ellenséges ruszin paraszti tevékenységek, mozgalmak igen alacsony szervezetségi szinten álltak, valamint e mögött a verhovinai paraszti megmozdulások mögött nem volt egy széleskörű támogatottsággal rendelkező társadalmi háttér.

A görög katolikus klérus szerepe

A ruszinok fejletlen társadalmi struktúrájának következtében egészen a 19. század végéig a görög katolikus egyház a magyarországi ruszinok népi-etnikai és egyszersmind kulturális, valamint potenciális politikai kerete is volt.⁵⁶ Az ungvári unió (1646) után pedig a görög katolikus egyház ebben a régióban egyet jelentett a ruszinsággal.⁵⁷ Annál is inkább igaz ez utóbbi állítás, hiszen a 18. század közepére az összes, addig görögkeletinek maradt ruszin csatlakozott az unitus egyházhoz, utolsóként a máramarosiak 1734-ben.⁵⁸

A Máramaros megyében a ruszin nemzetiségre legnagyobb hatással a rutén görög katolikus papság volt, mely kezdettől fogva támogatta a magyar polgári átalakulást és később egyértelműen a szabadságharc oldalára állt.⁵⁹ Így nemzetiségi lakosság lecsendesítése céljából, a forradalom idején, rendkívül fontos volt a görög katolikus papság megnyerése. Erre hívta fel a figyelmet Asztalos Pál máramarosi főszolgabíró

⁵⁴ F. 1000., op. 1., od. zb. 23., l. 5. (Csatlós katonaszállásolási biztos, Máramarossziget, 1849. máj. 10.)

⁵⁵ F. 1000., op. 1., od. zb. 7., l. 74. (Máramaros Megye Központi Választmánya, Máramarossziget, 1849. jún. 17.)

⁵⁶ Udvari, 2005: 10–11.

⁵⁷ S. Benedek, 2003: 16.

⁵⁸ Gönczi, 2007: 26.; EMLÉKKÖNYV a görög szert. katolikus magyarok római zarándoklatáról. Budapest, 1901..

⁵⁹ A görög katolikus egyház támogatta a változásokat: Popovics Vazul munkácsi püspök felkérte papjait a forradalom, majd a szabadságharc támogatására. A harcokban 82 felszentelt unitus pap vett részt nemzetőrtisztként, tábori lelkeszként és haditudósítóként. Az 1848-as események legismertebb ruszin származású részvevője Vasvári Pál, aki a 12 pont megfogalmazásában is közreműködött. A ruszin önkéntesek leglátványosabb sikere az 1849. április 22-i podheringi győzelem: a Munkács melletti községben Andrejkovics Endre hadnagy irányításával megakadályozták a császári csapatok átkelését a Latorcán, és ezzel megóvták a várat. Gönczi, 2007: 15.

1848. április 19-i, a pénzügyminisztériumhoz küldött beadványa is.⁶⁰ Asztalos beadványa után körülbelül egy év telt el, amikor megíródott egy, szintén a görög katolikus papság nélkülözhetetlenségéről tanúskodó (levéltári) irat, melyben a javarészt ruszin parasztokból verbuvált *Máramarosi Önkéntes Zászlóalj*nál, a kohéziós szint növelésével kapcsolatban így írt a zászlóalj őrnagya: „E nagy részint görög catholica vallásu zászlóalynál lévén e nép fő öszve tartó kapcsa – egy lelkész nélkülözhetetlen.”⁶¹

A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyében (Máramaros, Bereg, Ung, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, Hajdú és Zemplén megyék) az 1848. május 27-én megtartott szentszéki ülésén elfogadták az 1651. számú körlevelet, amelyben felszólították az egyházmegye papságát, hogy intsék nyugalomra a híveket, s a haza megmentésére minden „lehetőséget” tegyenek meg. A körlevelet szétküldték, benne a figyelmeztetéssel, miszerint a papságnak kötelessége a népeit „kellőleg és vigyázattal az új alkotmánynak lényegéről felvilágosítani”.⁶²

A hitért és a honért a magyarok oldalán a ruszinok ott harcoltak a Felvidéken, a rónán, az erdélyi havasokban. Máramarosból a haza védelmére önként jelentkező görög katolikus papok következő névsorát közli Fülöp Lajos: Bekecz György (Husztósfalva), Csopaj Dénes (Száldobos), Fankovics István (Bocskórahó) nemzetőrtisztek; és köztük voltak az ungvári papnevelde kispapjai: Opris János (Felsőkalinfalva), aki másodéves papnövendékként lett honvéd vadász, a temesvári ütközetben esett el; s ugyancsak máramarosi születésű a harmadéves teológus, Popovics Jenő (Kökényesd), aki honvéd hadnagyként szolgált a Kazinczy-hadtestben, és Világos után ruszinokból álló csapatát hazavezette Máramaros megyébe.⁶³

A ruszin papság szolgálatait volt hivatva megköszönni az a rendelkezés, amely 1849. január 24-én kelt és lehetővé tette, hogy a Popovics Vazul munkácsi görög katolikus püspöknek kiutalt 5 000 forint szétosztása révén az északkeleti országrész legszegényebb, ugyanakkor hazafiúi érdemeket szerzett lelkészeinek jövedelme 300 forintra emelkedjen.⁶⁴ 1849. május 17-én pedig Kossuth Lajos is elismerte az egyházmegyében szolgálatot teljesítő papság hazafiasságát.⁶⁵ A szabadságharc leverése után pedig az osztrák reakció az egész egyházmegyében nem tudott magának ruszin mártír-lelkészt találni.⁶⁶ (E téma további kifejtése egy készülő, nagyobb lélegzetű munka anyagát képezi.)

⁶⁰ Solymosi, 2009: 42.

⁶¹ F. 1000., op. 1., od. zb. 4., l. 17. (Várady őrnagy, Máramarossziget, 1849. ápr. 7.)

⁶² Fülöp 2005: 21-22.

⁶³ Uo.: 22-23.

⁶⁴ KLÖM XIV., 217.

⁶⁵ Bendász, 1997: 30-31.

⁶⁶ Uo.: 44.

Összegzés

Jelen tanulmány a ruszin nép szerepét vizsgálja az 1848-49. évi máramarosi események idején. A témára vonatkozó szakirodalmi anyagok, illetve a *Kárpátaljai Állami Levéltár* 1000. fondjának forrásai alapján elmondható, hogy a fent nevezett nemzetiség a megye területének viszonylatában nem akadályozta a magyar szabadságharc ügyét. Sőt, emellett a levéltári dokumentumok alapján megállapítható, hogy a paraszti réteg túlnyomó többsége a magyar forradalom és szabadságharc által feléje támasztott kötelezettségének megfelelően cselekedett: nem indított parasztfelkelést, szép számmal képviseltette magát a magyar honvédség kötelékében, illetve teljesítette a határvédelmi, fegyvergyártási, kalauzi, fuvarozási, beszállásolási stb. feladatait, mely által a magyarok iránti lojalitását is bizonyította. Ugyanakkor, a ruszin parasztnak csoportján belül, ki lehet mutatni a magyar rendeletekkel kapcsolatos, de méreteiben és szervezettségében jelentéktelen – így a máramarosi csapatok tevékenységét döntően negatív értelemben befolyásolni nem tudó – szembenállást, amely visszavezethető a megyei tisztviselők önkényeskedéseihez, illetve a szomszédos galíciaiak Bécsből támogatott magyarelles, főként passzív, de néha fegyveres formában jelentkező tevékenységéhez.

Vizsgált korszakunkban, egyértelműen a magyarok iránti lojalitásáról nyertünk bizonyosságot a ruszin elitbe tartozó görög katolikus papság szerepvállalását illetően; hisz ezen, ruszin paraszti tömegekre is hatni tudó réteg, a szabadságharc ideje alatt kétségtelenül Kossuthék mellett tette le a voksát.

Összességében véve megállapítható, hogy Máramarosban a ruszin lakosság többsége 1848-49 során támogatta a magyar függetlenségi küzdelem ügyét, amely által ők is hozzájárultak az északkeleti hátszág legnagyobb területű megyéjének egyedülálló hazafias teljesítményéhez.

Levéltári dokumentumok, források a KÁL 1000. fondjából

- F. 1000., op. 1., od. zb. 1., l. 18. (Mészey őrnagy, Ökörmező, 1849. ápr. 21.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 6. (Mánn kormánybiztos, Beregszász, 1849. márc. 16.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 10. (Mózer tábori biztos, Bogdány, 1849. márc. 22.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 24. (Mandits százados, Kövesliget, 1849. ápr. 3.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 27. (Mészey őrnagy, Ökörmező, 1849. ápr. 9.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 39. (Várady őrnagy, Máramarossziget, 1849. máj. 3.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 2., l. 69. (Máramaros Megye Központi Választmánya, Máramarossziget, 1849. jún. 11.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 4., l. 17. (Várady őrnagy, Máramarossziget, 1849. ápr. 7.)

- F. 1000., op. 1., od. zb. 4., l. 47. (Klapka hadügyminiszter-helyettes, Debrecen, 1849. máj. 12.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 4., l. 49. (Asztalos százados, Kőrösmező, 1849. jún. 6.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 5., l. 13. (Máramaros Megye Központi Választmánya, Máramarossziget, 1849. ápr. 18.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 6., l. 1-2. (Garamb kincstári igazgató, Máramarossziget, 1849. jún. 26.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 7., l. 67. (Bangya őrnagy, Hársfalva, 1849. jún. 11.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 7., l. 74. (Máramaros Megye Központi Választmánya, Máramarossziget, 1849. jún. 17.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 10., l. 2-10. (Mandits százados, Máramarossziget, 1849. márc. 30.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 11., l. 1. (Bangya őrnagy, Volóc, 1849. ápr. 2.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 12., l. 1. (Mészely őrnagy, Kőrösmező, 1849. máj. 31.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 21., l. 1. (Közlöny kormánylap, 4. sz., Debrecen, 1849. jan. 18.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 21., l. 2. (Közlöny magyar kormánylap, 11. sz., Debrecen, 1849. jan. 26.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 21., l. 3. (Közlöny magyar kormánylap, 22. sz., Debrecen, 1849. febr. 8.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 22, l. 1. (Técső, 1849. jún. 15.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 22, l. 7. (Técső, 1849. júl. 10.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 22, l. 8. (Mózer főhadnagy, Técső, 1849. júl. 10.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 22, l. 9. (Nyegre százados, Técső, 1849. júl. 10.)
- F. 1000, op. 1., od. zb. 22, l. 11. (Várady százados, Rakaszói tábor, 1849. júl. 12.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 22, l. 16. (Horváth százados, Técső, 1849. júl. 11.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 23., l. 2. (Zurics Ferenc őrnagy-dandárparancsnok, Máramarossziget, 1849. ápr. 1.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 23., l. 5. (Csatlós katonaszállásolási biztos, Máramarossziget, 1849. máj. 10.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 24., l. 121. (Jakab térparancsnok, Kabolapolyána, 1849. júl. 1.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 24., l. 125. (Hrabonyi fegyvergyár igazgató, Kabolapolyána, 1849. júl. 3.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 27., l. 7. (Máramaros Megye Központi Választmánya, Máramarossziget, 1849. máj. 3.)
- F. 1000., op. 1., od. zb. 30., l. 65. (Rikker őrmester, Kőrösmező)

Felhasznált irodalomjegyzék

- BAGU – SZAKÁLL, 1994* Bagu Balázs – Szakáll Mihály: *A szabadságharc nemzetőrei*. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest 1994.
- BAGU, 2002* Bagu Balázs: *1848-49-es emlékhelyek Kárpátalján*. Mandátum Kiadó, Budapest-Beregszász 2002.
- BENDÁSZ, 1997* Bendász István: *Az 1848-1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye*. KMKSZ, Ungvár 1997.
- BOJKO, 1999* Bojko, O.D.: *Isztorijá Ukrájiné*. Védávnécsnéj centr „Akademijá”, Kéjiv 1999.
- BONA, 1987* Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1987.
- BONA, 1998* Bona Gábor: *A szabadságharc fegyveres ereje. Hadtörténelmi Közlemények*, 1998 (111) 1. 3-27.
- CZOCZ – FEDINEC, 2006* Czocz Gábor – Fedinec Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19-20. századi magyar és közép-európai történelemből*. TLA, Budapest 2006.
- CSATÁRY, 1995* Csatáry György: *Múltunk írott ereklyéi*. Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest 1995.
- CSATÁRY, 1999* Csatáry György: *Szabadságharc a végeken Anno 1848-1849*. Clio, Ungvár 1999.
- DÁNÉLJUK, 1997* Dánéljuk, D. D.: *Isztorijá Zákárpáttýá v biohráfiáh i portretáh (z dávnéh császiv do pocsátku XX st.)*. Uzshorod: VAT „Pátent” 1997.
- DÁNÉLJUK, 1999* Dánéljuk, D. D.: *Isztoricsná náuká ná Zákárpáttýi (kíneć XVIII – persá pol. XX st.)*. „Pátent”, Uzshorod 1999.
- DÉR, 2001* Dér Dezső: *Az északi mozgó hadtest létrejötte*. *Aetas* 2001 (21) 2. http://www.aetas.hu/2001_2/2001-2-12.htm [Letöltés ideje: 2010. április 2.]
- EMBER, 1948* Ember Győző: *Magyar parasztmozgalmak 1848-ban*. In: *Forradalom és szabadságharc 1848–1849*. Budapest 1948. 189–265.

- FAKÁSZ – FAKÁSZ, 2002 Fakász Mihály – Fakász János: *Északkelet-Magyarország a szabadságharc viharában*. Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség, Munkács 2002.
- FÉNYES, 1839 Fényes Elek: *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben*. 4. köt. Pest 1839.
- FÉNYES, 1847 Fényes Elek: *Magyarország leírása*. I. rész. Magyarország általánosan. Pest 1847.
- FÜLÖP, 2005 Fülöp Lajos: *Kossuth és a kárpátaljai ruszinok*. In: DONÁTH Lehel – DR. MEDVIGY Endre – DR. MOLNÁRFI Tibor – ZELLES László (szerk.): *Az „Ezeréves ruszin-magyar együttélés a történelem tükrében” című konferencia szerkesztett előadásai, leadott tanulmányai 2004. március 19-20*. Belváros-Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzat, Budapest 2005. 21-30.
- GÖNCZI, 2005 Gönczi Andrea: *A máramarosi skizmaper*. In: BEREGSZÁSZI Anikó és PAPP Richárd (szerk.): *Kárpátalja Társadalomtudományi Tanulmányok*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest-Beregszász 2005. 13-30.
- GÖNCZI, 2007 Gönczi Andrea: *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvár–Beregszász 2007.
- GÖRGEY, 1885-1888 Görgey István: *1848 és 1849-ből*. Budapest 1885-1888.
- HERMANN, 1998 Hermann Róbert: *A kormánybiztosi rendszer 1848-49-ben*. Hadtörténelmi Közlemények, 1998 (111) 1. 28-77.
- HERMANN, 1999 Hermann Róbert: „Tenni kevés, de halni volt esély”. Hadtörténelmi Közlemények 1999 (112) 2. <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00009/pdf/hermann.pdf> [Letöltés ideje: 2010. április 2.]
- IVÁNCSO–DELEHÁN–DOVHÁNECS, 2000 Iváncso, Ivan V. – Delehán, Mykhaylo V. – Dovhánecs tá ins.: *Zákárpátyá*. Uzshorod 2000.
- JÁROLI, 2001 Jároli József (s. a. r.): *A rendszerváltás folyamata az 1848–49-i forradalom és szabadságharc első hónapjaiban*. Válogatott dokumentumok. Budapest 2001.

- KEDVES, 1992 Kedves Gyula: *A szabadságharc hadserege. I. A lovasság*. Sygnatura, Budapest 1992.
- KLÖM XIV. Kossuth Lajos összes munkái. XIII–XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I–II. k. S. a. r. BARTA István. Budapest, 1952–1953.
- KOVÁCS, 2007 Kovács Sándor: *Máramarosi bércek között*. Budapest 2007.
- LEHOCZKY, 1899 Lehoczky Tivadar: *Beregmegye és a munkácsi vár 1848-49-ben*. Kroó Hugó kiadása, Munkács 1899.
- MAGOCSI – POP, 2002 Magocsi, Paul Robert – Pop, Ivan: *Encyklopedia of Rusyn History and Culture*. University of Toronto, 2002.
- MAGOCSI, 1978 Magocsi, Paul Robert: *From Embryonic Nationalism to National Assimilation. The Revolution of 1848 and Its Aftermath*. In *The Shaping of a National Identity – Subcarpathian Rus', 1848-1948*. Edited by MAGOCSI, P. R. Cambridge, Massachusetts – London 1978. 42-55.
- OLÁSÉN, 2009 Olásén, A. V.: *Isztorijá Zákárpátyá. Poszibnék z krájeznávsztvá*. Mukácsevo, Védávnéctvo „Kárpátszka vezsa” 2009.
- PAP, 1868–1869 Pap Dénes: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849*. I–II. k. Pest 1868–1869.
- PÁSZTOR, 1979 Pásztor Emil: *A tizenötödik aradi vértanú*. Kossuth Könyvkiadó-Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1979.
- PAVLENKO, 1999 Pavlenko, Grigorij.: *Az 1848-49. évi forradalom Kárpátalján*. In: NAGY Ferenc (szerk.): *Tanulmányok Kárpátalja, Erdély és a Felvidék múltjából*. Nyíregyháza 1999. 79-95.
- ROMSICS, 2004 Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és a 20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest 2004.
- S. BENEDEK, 2003 S. Benedek András.: *A gens fidelissima: a ruszinok*. Belváros-Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzat, Budapest 2003.
<http://mek.oszk.hu/03200/03292/03292.pdf>, 64.
 [Letöltés ideje: 2010. április 2.]

- SOLYMOI, 2009 Solymosi József: *Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848-49-ben (Az Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék területén történt események)*. Doktori (Phd) értekezés, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest 2009.
<http://doktori.btk.elte.hu/hist/solymosijozsef/diss.pdf>
[Letöltés ideje: 2010. április 2.]
- SPIRA, 1979 Spira György: *Polgári forradalom (1848–1849)*. In: KOVÁCS Endre (főszerk.): *Magyarország története 1848–1890*. 6/1. köt. Budapest 1979.
- SZÁRBEJ, 1999 Szárbej, V. H.: *Nacionálnyne vidrodzsennjá Ukrájiné*. Védávnécsnéj gym „Alyternátévé”, Kéjiv 1999.
- UDVARI, 1994 Udvari I.: *Ruszinok*. In: Ács Zoltán (szerk.) *Együtt élő népek a Kárpát-medencében*. Budapest 1994.
- UDVARI, 2005 Udvari I.: *Ruszinok*. In: DONÁTH Lehel – DR. MEDVIGY Endre – DR. MOLNÁRFI Tibor – ZELLES László (szerk.): *Az „Ezeréves ruszin-magyar együttélés a történelem tükrében” című konferencia szerkesztett előadásai, leadott tanulmányai 2004. március 19-20*. Belváros-Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzat, Budapest 2005. 6-15.
- ZÁJCEV, 1998 Zájcev, Ju. (kerivnék avt. kol.): *Isztorijá Ukrájiné*. Véd 2-he zi zminámé. Szvit, Lviv 1998.

Észak-Erdély 1940-1944 Szakirodalmi áttekintés

A magyarság múlt századi történetében a szakirodalom és a köztudat egyaránt több olyan határértékű eseményt tart számon, amelyek radikálisan hatottak, úgy a szélesebb társadalomra, mint a mikroszinten elhelyezkedő egyén életmódjára, világszemléletére. Az első ilyen fontosabb vízválasztó a Párizs környéki békeszerződések által ratifikált határmódosítások voltak. A létrejött utódállamokhoz került magyarságnak a kisebbségi létnek megfelelően újra kellett fogalmaznia identitását, ki kellett alakítania integrációs és túlélési stratégiáit. Egy következő töréspontot a második világháborút megelőző, és annak első éveiben végbement ismételt határmódosulások jelentenek, amelyek által a Magyarországgal határos államokban élő magyar közösségek egy része visszatért az anyaország állami kereteibe, egy másik hányada pedig vagy repatriált, vagy viselhetette a többségi állam módosult kisebbségpolitikájának következményeit. További ismételt változásokat a háború vége hozott, visszaállított határokkal, de már egy újabb politikai berendezkedéssel.¹

Erdélyben a fent említett változások egyike az 1940-ben bekövetkezett második bécsi döntés volt, amikor nagyhatalmi döntőbíráskodás által a régió északnyugati területét Magyarországhoz csatolták. Annak ellenére, hogy a keletkezett helyzet csupán szűk öt évig tartott, a történetek komoly tudatmódosuláshoz vezettek egyéni és társadalmi szinten. Így például rövid távon szembe kellett nézni az anyaországi adminisztráció és a helyi érdekek ellentétes szemléletével, meg kellett birkózni a háborús nehézségekkel. A hirtelen jött többségi lét következtében megfogalmazódott egy olyan erdélyi önkép, amellyel hangsúlyozni kívánták a regionális specifikumokat, de egyazon időben illeszkedni is kívántak az országos folyamatokhoz. A hosszú távú hatások közül példának csak a lélektani változásokat említeném, amelyek mind regionális, mint központi szinten megtalálhatók. Ezt jól tükrözi az megítélés, amely a négyéves korszakot övezi. Mivel az emberek nem pusztán politikai szemszögből ítélték meg az eseményeket, hanem már a döntést követően is korszakhatárként tekintettek rá,² a pozitív megítélés később is fennmaradt.³ Ugyanakkor a négy év alatt felerősödő erdélyi diskurzus átformálta az anyaországiak magyarságképét is, amelyben a régiót egyfajta misztikummal ruházták fel.⁴ Ezen rövid korszak kutatása a romániai magyar

¹ Bárdi, 2004: 37-50.

² Vallasek, 2006: 94.

³ Az „Éltem eddig összesen négy évet, 1940 és 1944 között.” és hasonló kifejezések jó példát adnak, arra a (legtöbb esetben retrospektíve keletkezett) pozitív megítélésre, amellyel a korszakot illetik, főleg az idősebb visszaemlékezők körében. Pozsony, 2002: 60-67.

⁴ Erre jó példa a Bárdi Nándor által használt „Tündérvíz-víz”-fogalma, és az ezzel jellemezhető diskurzus. Bárdi, 2004: 133.

társadalmi átalakulásnak olyan kérdéseire adhat választ, mint például: milyen módon dolgozza fel egy közösség a több évtizedig tartó kisebbségi lét tapasztalatait, miként próbálja érvényesíteni regionális érdekeit egy erősen etatizáló állami berendezkedés mellett, hogyan fér össze egy regionális öntudat a tényleges hatalmat gyakorló közösséggel szemben, valamint, hogy miként próbálta kezelni a magyar adminisztráció közigazgatási-, gazdasági-, népességgazdasági téren az országgyarapodással előállt új helyzetet.⁵

Annak ellenére, hogy rövid, négy-öt évet átölelő periódussal állunk szembe, nem könnyű mérleget vonni a korszakról. Dolgozatomban, a teljesség igénye nélkül, a második bécsi döntés által nyitott időszak szakirodalmába kívánok betekintést nyújtani rövid bibliográfiai összeállítás által. Terjedelmi megfontolásokból is, a magyar történetírás eredményeire reflektálok, mellőzve a román kutatók ezirányú eredményeit. Ez utóbbi munkát előttem már mások is egyébként elvégezték.⁶ Az ötvenes évek román szakirodalma a mondhatni sablonos, internacionalista, osztályharcos szemszögből ítélte meg a korszakot. Az ezt követő évtizedekben valamelyest árnyalódott a megközelítési mód, azonban az 1970-es, 1980-as évekre egy kritikátlan szemléletmód érvényesült, amelynek lényegét a „horthysta-fasiszta diktatúra” leleplezése képezte. A rendszerváltás után – habár enyhült a korszak megítélése – a kutatások zöme „polarizálódott” a tárgyalt periódus kezdeti és záró szakaszára, megtartva szenvedés-, illetve sérelemtörténeti irányvonalát. Kedvelt kutatási téma maradt a második bécsi döntés (amelyet a román szakirodalom diktátumnak nevez), a román lakosság ellen elkövetett vérengzések, a Dél-Erdélybe menekült románok kérdése, a holokauszt, valamint a döntést követő nemzetiségi megoszlás. Ugyancsak a fontosabb kutatási témák között maradt Romániának a háborúból való kiugrása 1944. augusztus 23-án. A feldolgozásokból pedig majdnem teljesen hiányoznak a társadalom-, valamint a gazdaságtörténeti munkák.⁷

Szintén csak említés szintjén kívánok utalni a dél-erdélyi magyarság helyzetével foglalkozó szakirodalomra is. Ez, habár szorosan összefügg az észak-erdélyi kérdéskörrel, mégis külön téma, az ezzel kapcsolatban felmerülő kérdések⁸ pedig

5 Vö. Bárdi, 2006a: 5-6.

6 A román történetírás eredményeire vonatkozóan ld. bővebben Sárándi, 2006; vagy L. Balogh, 2002.

7 Az észak-erdélyi magyar berendezkedés gazdaságtörténeti vonatkozásáról Vasile T. Ciubăncan közölt néhány tanulmányt a rendszerváltás előtt (*Lupta pentru continuarea activităţii cooperativelor populaţiei româneşti din nord-vestul ţării, componentă a rezistenţei antihorthiste* 1 XI. 1940 - 25 X. 1944. In: *Acta Musei Porolisensis* 1983; *Sistemul cooperatist din nord-vestul Transilvaniei, după dictatul de la Viena. IV. Federala „Hangya” din Tg. Mureş.* In: *Acta Musei Napocensis*, 1989-1993; *Date privind sistemul cooperaţiei din România (Federala din Aiud) după Dictatul de la Viena.* *Acta Musei Napocensis*, 1987-1988.) azonban megmaradt a már említett általános sérelmi diskurzusban. Demográfiai kérdésekkel Dumitru Şandru foglalkozott (*Mişcări de populaţie din sudul şi nordul Transilvaniei (1940-1944).* In: *Acta Musei Porolisensis*, 1996).

8 A második bécsi döntés elsősorban nagyhatalmi érdekeket szolgált. A szovjetek megtámadására készülődő, és a román olajmezőkre pályázó Németországnak nem hiányzott egy Magyarország és Románia közötti fegyveres konfliktus. Az Erdély közepén meghúzott határ kiszolgáltatta úgy a magyar, mint a román részt a németeknek. A megvont határokat pedig sem a magyar, sem a román politikum nem tekintette véglegesnek, a teljes régió meg- illetve visszaszerzése a háború végéig cél ma-

külön tanulmány tárgyát képezik. A bibliográfiában csak erősen megrostálva, szintén marginálisan szerepelnek a hadtörténeti munkák.⁹ A második világháborúval foglalkozó hadi eseményeket, és az ehhez kapcsolódó történeteket feldolgozó munkák összegyűjtése egyrészt igen felduzzasztotta volna rövidre szabott munkám kereteit, másrészt a módszertanából és megközelítésmódjából kiindulva sokszor önálló életet élő hadtörténetre való reflektálás külön összefoglalót igényelne.

A korszak megítélése a szakirodalomban

Mielőtt rátérnénk az Észak-Erdéllyel foglalkozó szakirodalom tárgyalására, szólunk kell a Horthy-korszak általános megítéléséről. Nemcsak azért, mert az általános politikai berendezkedés mindenképp hatással volt az észak-erdélyi történésekre, hanem azért is, mert a két világháború közti magyarországi politikai berendezkedésről szóló diskurzus kihatott a téma kutatására, és ezek eredményeire.

A magyar historiográfia sokáig fasisztának vagy félfasisztának titulálta a rendszert, amelyeket az álparlamentáris és diktatórikus jelzőkkel egészített ki.¹⁰ Az 1945 után egyeduralkodóvá váló marxista történetfelfogás és vulgármaterialista diskurzus nyomán a rendszert egyértelműen fasisztának minősítették, valamint a korabeli kormányokat hibáztatták, a hitleri Németország bűnrészeséivé téve őket.¹¹ Az 1970-es évektől kezdve azonban árnyalódtak a vélemények, a korábbi álláspontok mellett megjelentek olyan vélemények is, amelyek a rendszer autoritárius-konzervatív jellemzőit helyezték előtérbe.¹² A 80-as években a vélemények pluralizmusa tovább érvényesült, azonban egyre inkább háttérbe szorultak a korszakkal kapcsolatos párbeszéddek. A rendszerváltást követően azonban ismét fokozódtak a téma körüli viták. A Horthy-rendszer megítélésében

radt. A terület megosztottsága a háború alatt végig meghatározta a két állam belpolitikáját is. Nemzetiségpolitikáját mindkét fél a reciprocitás elvére helyezte: retorzióra retorzióval válaszoltak. Habár a Kállay-kormány idején történtek próbálkozások az államközi kapcsolatok javítására, a két ország között a háború során mindvégig feszült maradt a hangulat. A háború végéig problémás maradt a Romániában maradt magyar iskolák, az egyházak, a kisebbségi intézmények, a kettős birtokosok helyzete az anyanyelv használatának kérdése, stb.

⁹ A kisebb, lokális villongásokat leszámítva Erdélyt a magyar csapatok, az államközi szerződés értelmében, harc nélkül vették át. Az ehhez kapcsolódó kérdéseket a szakirodalom a diplomácia vagy katonai közigazgatás problematikájába ágyazva tárgyalja. Az általános hadtörténeti munkák is főleg a politikai vezetés és a katonai elit közötti ellentéteket emelik ki. (Teleki Pál miniszterelnök és Werth Henrik vezérkari főnök közti ellentétről ld. pl. Vargyai, 2001: 133-154.). A tárgyalt régió csak Romániának az 1944. augusztus 23-ai kiugrása után vált hadműveleti zónává. Nagyobb csatára csak Torda mellett került sor, illetve Kolozsvár városát bombázta meg erősen az angolszász légierő. (Az erdélyi hadműveletekről ld. pl. Ravasz 1997, illetve a határvédelemről Szabó, 2002.) A hadtörténeti téma szempontjából tehát a dolgozatomban tárgyalt időszaknak csupán az utolsó hónapja emelhető ki. A fentiek tükrében véleményem szerint a hadműveleti problémák nem képeznek specifikus észak-erdélyi kérdést, inkább az általános, hadtörténeti szakirodalom keretébe illeszkednek.

¹⁰ Romsics, 2002: 22.

¹¹ L. Balogh, 2002: 402.

¹² Romsics, 2003: 210.

elvetették a fasiszta vagy félfasiszta megjelöléseket, jellemzőként pedig a demokrácia és a diktatúra közötti átmenetet jelölték meg.¹³

Az Észak-Erdéllyel foglalkozó '89 előtti szakirodalom szintén a fent röviden felvázolt diskurzusokba illeszkedett bele. A szocialista évtizedekben születtek meg az első monografikus igényrel íródott szakmunkák.

A témában az első mélyfűrást a hatvanas években Csátáry Dániel tollából született munka adta (*Forgószélben: a magyar-román viszony 1940-1945*. Budapest 1968.). A szerző munkájában főleg a diplomáciatörténetre, a baloldali mozgalmakra és az ellenállásra hegyezte ki kutatását. Habár könyve alapmunkának számít, kellő kritikával kezelendő: túlságosan is nagy hangsúlyt kap benne a baloldali erők szerepe, a társadalmi ellenállás terén és a politikai életben. Tilkovszky Lóránd, szintén a hatvanas években megjelent könyvében (*Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938-1941*. Budapest 1967.) a hatásváltozások és a nemzetiségpolitikai összefüggéseket vizsgálva külön fejezetben elemzi a második bécsi döntést követő hónapok történetét (255-317. oldal). A szerző, habár objektíven kezel bizonyos dolgokat, egyes esetekben, mint például a nemzetiségpolitika és az ellátás, a események negatív oldalát hangsúlyozza ki. Juhász Gyula eszméletörténeti munkájában szintén a nemzetiségi kérdés mentén foglalkozik Észak-Erdéllyel (*Uralkodó eszmék Magyarországon 1939-1944*. Budapest 1983.). A könyv az anyaországi gondolkodók publicisztikai munkáin keresztül vizsgálja az országgyarapodással együtt megnövekedett nemzeti kisebbségekhez való viszonyt, és a kérdés kezelésének az alternatíváit. A fő hangsúly itt is valamelyest a negatívumokra helyeződik, kiemelve az erőszakos asszimiláció gondolatát. Habár a szerző jelentős számú értelmiségi munkáját elemzi, nem tér ki külön az erdélyi közéleti szereplők állásfoglalásra.

Az Akadémiai Kiadó által megjelentett monumentális tíz kötetes munkának a 20. századra vonatkozó kötetében (*Magyarország története tíz kötetben. VIII. kötet, 1918-1919, 1919-1945*. Főszerkesztő: Ránki György. Budapest 1976.) az észak-erdélyi kérdés az általános eseménytörténeti kontextusban kap helyet. Itt is, mint a korábban említetteknél, a nemzetiségpolitikai résznél tárgyalják leginkább a második bécsi döntés által visszajuttatott területek problematikáját, kiemelve a baloldali mozgalmak szerepét az ellenállásban, erősen bírálva a korabeli uralkodó elitet. Az ugyancsak Akadémiai Kiadónál megjelent *Erdély története három kötetben* (Budapest 1986.) szintén kevés helyet szentel a kérdéses négy év tárgyalására. Szemlélete hasonló az előbbihez. Nemzetiségpolitikai téren a negatívumokra helyezi a hangsúlyt, kiemeli a parasztság és a munkásság háttérbe szorulását, a baloldali elemek betiltását és szerepüket a háborúból való kilépésben.

A rendszerváltás után született nagyobb lélegzetvételi, országos történettel foglalkozó munkákban, habár teljesen más szemlélettel és értékrenddel kezelik a négyéves korszakot, az észak-erdélyi problematika periférikus maradt. A legtöbb helyen

¹³ Uo. 216-218, vö: Püski, 2006: 257-280.

a visszacsatolás általános diplomáciai folyamatainak tárgyalásában térnek ki pár oldal vagy fejezet erejéig a kérdéskör tárgyalására. A szerzők általában, a visszacsatolások kapcsán, a diplomáciai események, vagy a budapesti kormányzatok tevékenységeinek körébe illesztik az erdélyi problémákat.¹⁴

Ugyanakkor egyes munkák, mint például az általános társadalom-, illetve gazdaságtörténeti összefoglalók is minimálisan, vagy egyáltalán nem reflektálnak a korszakon belül a visszacsatolt területek problémáira.

A Horthy-rendszer átértékelésével együtt megindult az érdeklődés a visszacsatolt területekre vonatkozó kutatások felé is, azonban a legújabb kutatásokat a tematikai sokféleség és a szintetizáló munkák hiánya jellemzi. Annak ellenére, hogy a rendszerváltás előtt készültek átfogó jellegű munkák a korszakról, az elmúlt 15-20 év során nem született még olyan munka, amely monografikus jelleggel dolgozna fel a korszakot.¹⁵ Ez egyrészt a korabeli negatív megítélésnek, másrészt pedig a nehéz kutatásokat igénylő forrásviszonyoknak tudható be: 1944 folyamán, Észak-Erdély kiürítése során, a közigazgatási hivatalok iratanyagának számottevő része semmisült meg, vagy kallódott el.

Politikatörténeti megközelítések

Az elmúlt másfél-két évtized során napvilágra került munkák tematikájában főleg a politikatörténeti megközelítés dominál. Az eseménytörténeti problematikát tekintve a munkák több csoportra oszthatók. A publikációk egy számottevő hányada a második bécsi döntés környékén kialakult magyar-román államközi kapcsolatokat taglalják, valamint az ehhez kapcsolódó interetnikus problémákat. Szintén ide sorolhatók a közigazgatással, politikai képviselettel, nemzetiségi kérdéssel foglalkozó tanulmányok.

A diplomáciatörténet és az ehhez kapcsolódó magyar-román viszony kérdésében elsősorban L. Balogh Béni munkái szolgáltatnak új adatokat. Legjelentősebb munkájában¹⁶ a második bécsi döntést megelőző diplomáciai tevékenységet elemzi,

¹⁴ Így például pár oldal erejéig foglalkozik a kérdéssel a Kollega Tarsoly István szerkesztésében megjelent többkötetes, Magyarország 20. századi politikai-, gazdaság-, és társadalomtörtéti feldolgozó munka (Kollega, 1996: 116-117). Ebben a szerzők inkább a diplomáciai fejleményekre helyezik a hangsúlyt, belpolitikai téren főleg a visszacsatolt területeken alkalmazott intézkedéseket állítják előtérbe. Az előbbihez hasonlóan, említés szintjén (három oldal erejéig) került feldolgozásra a Gergely Jenő és Izsák Lajos gondozásában megjelent munka, amelyben Magyarország múlt századai történetét taglalják (Gergely – Izsák, 2000: 103-104). Romsics Ignác 2005-ben újra kiadott kötetében csak egy fejezet erejéig tárgyalja a kérdést, beillesztve azt az általános külpolitikai kérdéskörbe. (Romsics, 2005: 235-252).

¹⁵ Vö. Egy, 2008: 19-29. Arra a tényre, hogy rengeteg kérdés még nincs feldolgozva vagy publikálva utalhat az a tény is, hogy az *MTA Kisebbségkutatás Intézetének* gondozásában megjelent, a kisebbségi magyar társadalmak történetét részletekbe menően feldolgozó kézikönyvben (Bárdi – Fedinec – Szarka, 2008) a második világháború alatti évekkel foglalkozó fejezetben az észak-erdélyi reintegráció kérdését egy rövid tanulmány tárgyalja.

¹⁶ *A magyar-román kapcsolatok 1939-1940-ben és a második bécsi döntés.* Pro Print, Csíkszereda 2002.

egyaránt támaszkodva magyar, illetve román forrásokra. A döntést követően a magyar-román államközi kapcsolatokra erősen rányomta a bélyegét az a tény, hogy egyik fél sem fogadta el véglegesnek a fennálló helyzetet. Mi több, felismerve a határaikon belül rekedt kisebbségi közösségekben rejlő zsarolási lehetőségeket, a kölcsönös retorzió elvére alapozó kisebbségpolitikát folytattak.¹⁷ A két ország közötti viszony egyik sarkalatos pontja a menekültkérdés volt. A főleg északról déli irányba, valamint délről északra irányuló több százezer menekült tovább szította a két fél közötti konfliktusok forrását, és újabb eszközöket adott a politikum kezébe a kölcsönös zsarolás érdekében.¹⁸

A szintén eseménytörténeti jellegű témák közé tartozik, de már kevésbé kutatott kérdések egyike a magyar közigazgatás kiépülése Észak-Erdélyben. A magyar hadsereg előrenyomulásával egyidőben épült ki a katonai közigazgatás a frissen megszállt területeken. Elsődleges feladata volt kiépíteni a legalsóbb szintű (községi és városi) közigazgatást, gondoskodni a közellátásban, valamint a szociális kérdésekben felmerülő problémák orvoslásáról, nem utolsósorban pedig megteremteni a polgári közigazgatás kiépítéséhez szükséges feltételeket. A szeptembertől novemberig tartó időszak történetéről kevés adat áll rendelkezésünkre. Ebben a témában Szabó Péter és Sebestyén Elemér tanulmánya¹⁹ hoz újat, azonban ők is kénytelenek voltak egyelőre az általánosságok szintjén megragadni a témát. Szintén az állami adminisztráció kérdéséhez kapcsolódó, kevésbé feltárt tematika a polgári közigazgatás kiépülése. A kérdés általában kimerül a tisztviselők kérésének tárgyalásában. Érdemes lenne azonban megvizsgálni, hogy miként épült ki az állami intézményhálózat Erdélyben, milyen logikák mentén alakították ki az egyes hivatalok hatókörét, milyen megfontolások által vezérelve nevezték ki az egyes kulcsfontosságú hivatalok élére a vezetőket.

Az állami apparátus kiépítése több olyan konfliktus forrása volt, amelyet a szakirodalom a központ-régió konfliktusaként szokott emlegetni. A súrlódások egyrészt a központi vezetés és a helyiek szemléletmódjának eltéréséből adódtak. Trianon után a kisebbségi kényszerpályára kerülő magyar közösségek életében végbement változásokat a magyarországi megfigyelők „szétfejlődési folyamat”-ként jellemezték.²⁰ A kisebbségi létben szocializálódott erdélyi fiatalság új szemléletet hozott magával. Egy nyitottabb, szociálisan érzékeny szemléletmóddal rendelkeztek. Mindamellet, hogy nem mondtak le a revízióról, a társadalmukat belülről kívánták megreformálni. Hangsúlyt fektettek a népszolgálatra; az intézmények és nemzeti nevelés által egy osztálymentes társadalmat kívántak létrehozni. Ennek érdekében saját társadalmi szervezet, oktatási rendszer és gazdasági szövetkezetek megalakítását helyezték előtérbe.²¹ Ez lesz az a

17 A korabeli államközi kapcsolatot L. Balogh Béni, korabeli kifejezéssel élve, az „idegháború” fogalmával jellemzi, amely a „nulla összegű játék dinamikáját követte”. (L. Balogh, 2006: 101-102.)

18 A menekültek kérdéséről ld. L. Balogh Béni ez irányú tanulmányait a bibliográfiai részben.

19 Sebestyén-Szabó, 2008: 1383-1420.

20 A fogalmat Szekfű Gyula fejti ki. Szekfű, é. n: 456-499.

21 Bárdi, 2006b: 43-44.

generáció, amelyből a második bécsi döntés után kikerül az észak-erdélyi politikai elit. Egy erős regionális öntudattal, kiépült intézményi hálózattal rendelkező és a regionális dominanciára igényt tartó erdélyi érdekszféra a budapesti állami apparátus központosító törekvéseivel találta magát szemben, amely a maga részéről szintén a saját érdekeit és integritását védve szállt síkra. A konfliktusok egyrészt az erdélyi hivatalok élére kinevezett anyaországi tisztviselők („ejtőernyősök”) körül alakultak ki, de megnyilvánultak gazdasági téren is, mint például az erdélyi szövetkezeti hálózatnak az országosba történő integráláskor kialakult vitájukon.²²

Erdély, mint régió, politikai képviselőtének kérdése két részre bontható: egyfelől a magyarság érdekeinek képviselőtére, másfelől, az inkább nemzetiségpolitika részét képező románság problémáinak kezelésére. Az erdélyi magyarság politikai képviselőte a Teleki Pál által behívott képviselőkön keresztül történt. A miniszterelnök olyan volt, kisebbségi szereplők közül válogatott, akik az erdélyi közvélemény bizalmát élvezték. Ezekből az úgynevezett behívott képviselőkből fog később megalakulni az *Erdélyi Párt*, amelynek a politikai képviselőten túl egy parlamenti stabilizációs szerepet is be kellett tölteni. A kormányon lévő *Magyar Élet Párt* belső válságai következtében (elsősorban Imrédy Béla nézeteivel szemben) Teleki Pálnak egy politikailag egységes Erdélyre volt szüksége, amelyet olyan párt képvisel, mely gátat szabhat a konkurens magyarországi pártok, mozgalmak terjeszkedésének. Az *Erdélyi Párt* által fogalmazódott meg az „erdélyi identitás” is, amelyet Egry Gábor a „többségi lét paradoxonja”-ként jellemez. Az ekkor formába öntött csoporttudat kisebbségi környezetben alakult ki, de a második bécsi döntés után elszenvedett mutációk ellenére továbbra is a nemzeti szemszögből lett meghatározva. Az erdélyi „konkurens” (román, és zsidó) nemzetépítő csoportokkal szemben a többségi gyakorlat volt jellemző, a tényleges állami hatalmat gyakorló anyaországi magyarsággal szemben viszont a kisebbségi tapasztalatok felől közelítettek.²³ Az említett kérdéseket tárgyaló tanulmányok több megközelítési módot alkalmaznak: egyes munkák a politikai elit integrációs modelljein keresztül,²⁴ mások az általuk alkalmazott diskurzus szintjén,²⁵ valamint az egyes politikai szereplők életrajzán keresztül²⁶ vizsgálják az adott problémákat. A részletes feldolgozások ellenére azonban hiányoznak azok a munkák, melyek az erdélyi politikusoknak a budapesti politikai közzeggel való viszonyát tárgyalnák, ugyanakkor nincs pontos kimutatás arra vonatkozóan sem, hogy miként működött, és mennyire volt hatékony az erdélyi politikusok érdekérvényesítő tevékenysége.

22 A központ-régió konfliktusokról ld. Oláh Sándor tanulmányát, illetve a tisztviselő-kérdésre vonatkozóan Csilléry Edit munkáját.

23 Egry, 2008.: 179-180.

24 Ld. Bárdi, 2006c

25 Ld. Egry, 2008

26 A kérdésre vonatkozóan ld. Balázs Sándornak Mikó Imre, valamint László Dezső életútjára vonatkozó munkásságát.

A korszak egyik legsarkalatosabb problémaköre a nemzetiségpolitikához kapcsolódik. Annak ellenére, hogy a nemzetiségi kérdés az egyik legmeghatározóbb ügy volt a kortársak számára, csak részleges feldolgozásnak örvend szakirodalmi téren. A magyarországi kormányok nemzetiségpolitikájával többen foglalkoztak, az erdélyi politikusok által megfogalmazott nemzetiségpolitikai diskurzusokat Bárdi Nándor és Egry Gábor vette vizsgálat alá néhány munka erejéig,²⁷ valamint Benkő Levente külön tanulmányban foglalkozott a témával.²⁸ A hiányok itt elsősorban a többségi létből visszacsúszott román, helyi közösségek történetének feldolgozatlanágából és a magyar közigazgatás napi gyakorlatának feltáratlanágából adódnak. A kutatásokat itt a korabeli nemzetiségpolitikai gyakorlat és diskurzus szembeállításával, a kisebbségek önszerveződő tevékenységének, illetve a telepítések kérdésének további elemzésével lehetne kiegészíteni.²⁹

Gazdaság- és társadalomtörténet

Gazdaságtörténeti szempontból a szakirodalom, a politikatörténetihez képest már nem bővelkedik hasonló számú feldolgozásokban. A tanulmányok legnagyobb része az ekkor meginduló modernizációs- és fejlesztési folyamatok mentén vizsgálja a régiót.

Az 1940 nyarán történt országgyarapodás során Magyarország egy gazdaságilag elmaradott területtel bővült. Már a katonai közigazgatás alatt szükségessé vált az országos vasúthálózattól leszakadt székelyföldi területek ellátási igényeinek kielégítése, valamint ugyanekkor készültek el az első gazdasági jellegű jelentések (a budapesti és a helyi közigazgatásban) az országrész helyzetéről. A magyar kormány a reintegráció jegyében egy átfogó támogatási és fejlesztési politikát dolgozott ki. A határváltozások után rövidesen létrehozták az *Erdélyi Szociális Szervezetet*, az *Erdélyi Gazdasági Tanácsot*,³⁰ illetve 1941 folyamán a *Földművelésügyi Minisztérium Erdélyi Kirendeltségét*.³¹ A támogatások célba juttatásában egyaránt részt vettek az állami, valamint az erdélyi intézmények is, mint például az *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület*, az *Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Marosvásárhelyi Központja*, valamint a „*Szövetség*” *Gazdasági- és Hitelszövetkezetek Központja*. A sok esetben ambiciózus (sok esetben a javaslatok szintjén megragadt) tervek kiterjedtek az infrastrukturális fejlesztésekre, a kisipar támogatására, a növénytermesztés- és állattenyésztés minőségi

²⁷ Erre vonatkozóan ld. Bárdi, 2006c és Egry, 2008.

²⁸ Ld. Benkő, 2002.

²⁹ A nemzetiségpolitikai problémakör és annak kutatási lehetőségeivel Sárándi Tamás foglalkozik behatóan. (*Észak-Erdélyi nemzetiségpolitika, 1940-1944*. Előadás 2009. augusztus 21-én a szelterszfürdői Társadalomtudományi Táborban.)

³⁰ Ablonczy, 2005: 470.

³¹ Erre vonatkozóan ld. a 3300/1941. FM, és a 7272/1941. FM számú rendeleteket.

feljavítására, de nem hiányoztak a nagyobb volumenű befektetések sem.³² Az imént említett modernizációs politikával Oláh Sándor foglalkozott behatóan. Vizsgálatait azonban csak a Székelyföld, azon belül is Csík és Udvarhely megyékre korlátozta.³³ A visszacsatolt területekre irányuló befektetések legnagyobb része Észak-Erdélybe, elsősorban a Székelyföldre irányult. Ezért mindenképp fontos lenne a további vizsgálatokat kiterjeszteni Erdély többi megyéire is, főleg a szörványvidékekre. Habár a székelyföldi területek kiemelt helyet foglaltak el a korabeli politikai közbeszédben, a szörványvidék nemzetiségpolitikai szempontokból értékelődött fel. Külön hivatal (a *Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztályának* alárendelt *Erdélyi Külön Szolgálat*) foglalkozott ezekkel a területekkel, és az itt életbe léptetendő intézkedések (pl. telepítések) kidolgozásával, végrehajtásával. A szélesebb kontextusba való helyezés lehetőséget adna olyan kérdések vizsgálatára, mint a lokális intézményi – és az ehhez kapcsolódó személyi – hálózatok kiépülése; a központi kormányzatnál kifejtett erdélyi nyomásgyakorlás súlya; valamint lehetőség nyílna a korabeli Erdélyre vonatkozó diskurzusok mélyebb vizsgálatára is.

Szintén a gazdasági kérdésekhez tartozó, de a nemzetiségi politikához szorosan illeszkedő probléma az 1921. évi román földreform revíziója. Ennek a felülvizsgálása érdekében már a visszacsatolást követő hónapokban adatgyűjtő munkálatokba kezdtek. Az *Erdélyi Magyar Gazdasági Egylet* keretén belül, életre hívtak egy 9 tagú testületet (Venczel József vezetésével), az *Erdélyi Agrárreform Tanulmányi Bizottságot*, amelynek elsődleges célja az észak-erdélyi helyzetkép pontos felmérése volt.³⁴ A revízió jogi alapját az 1440/1941. sz. ME rendelet adta meg. A rendelet 6. §-a kimondta, hogy a visszacsatolt területeken fekvő ingatlanok elidegenítésére 1918–1940 között létrejött jogügyletek bírósági úton megtámadhatók, amennyiben a folyamodványt a vármegyei gazdasági albizottság jóváhagyta. Abban, hogy jogi útra terelték a földreform-revízió folyamatát, egyrészt az játszott közre, hogy a felvidéki hasonló intézkedések csúfos kudarcba fulladtak,³⁵ másrészt pedig a magyar hatóságok a végső rendezést a háború utánra kívánták hagyni.³⁶ A birtokrevízióról, mint az egyik legtöbb (központ–régió, valamint a régióon belüli) konfliktust generáló kezdeményezésről, csak elszórt információkkal rendelkezünk. Ez leginkább a forrásviszonyokra vezethető vissza: a kérdéssel foglalkozó dokumentumok jelentős része hiányzik, vagy nagyon szét van szórva az egyes hivatalok iratanyagaiban.

³² A magyar hatóságok legnagyobb méretű erdélyi befektetése a Déda–Szeretfalvi vasútvonal kiépítése volt. A 40 km hosszú, széles nyomtávú vonal kiépítése elsősorban, az új határvonal következtében közlekedési szempontból, az ország többi részétől leszakadt székelyföldi részek bekapcsolását volt hivatott megoldani. Az óriási pénzügyi erőforrásokat igénylő, de rekordidő alatt elkészült vasútvonal a MÁV utolsó nagyméretű építkezése is volt egyben. (Az erdélyi vasúti infrastruktúra kiépítésének problematikájáról ld. bővebben: Horváth – Kubinszky, 1998.)

³³ Az elmúlt években Oláh Sándor több tanulmányt közölt a kérdéssről. A témáról szélesebb kontextusban, illetve összefoglaló jelleggel ld. Oláh, 2008.

³⁴ Az 1921. évi román földreformról, és a felülvizsgálati munkák első eredményeiről Venczel József írt. Venczel, 1942.

³⁵ A felvidéki földbirtok revízióról bővebben ld. Tilkovszky, 1964.

³⁶ Benkő, 2002: 28.

Ami a korszak társadalomtörténeti részét illeti, a gazdaságtörténetihez hasonlóan szintén kevés a feldolgozott téma. A két világháború között kialakított és útnak indított új szemléletű szociálpolitika és társadalomszervezés a leginkább kutatott téma. A „produktív szociálpolitika” lényege az volt, hogy a karitatív jellegű segélyeket kölcsönökre cserélték, kimozdítva ezáltal a segélyezetteket a passzivitásból. Az egész rendszert egy nevelési folyamattal is egybekapcsolták, amely révén a segélyekben részesültek gyermeknevelési, közösségi, vallási, stb. mentalitását akarták átformálni. Az új rendszert megvalósítására az 1940-ben létrehozott *Országos Nép- és Családvédelmi Alap*, és az azt felügyelő szerv, az *Országos Szociális Felügyelőség* volt hivatva.³⁷

Szintén kevésbé kutatott téma az oktatás is, a megjelent munkák főleg nemzetiségpolitikai szemszögből közelítenek a problémához. Hiányoznak az iskolán kívüli népművelést, az egyes oktatási intézetek által rendezett nyári egyetemeket, tanfolyamokat elemző munkák. Ugyanakkor nem jelennek meg a mindennapi élethez kötődő kutatások. Ablonczy Balázs nemrég megjelent tanulmányában³⁸ a nemzetépítés szélesebb kontextusában vizsgálja az erdélyi turizmus kérdését, azonban mindemellett hiányoznak azok a témák, amelyek a társadalmi egyesületek, mozgalmak, a sport vagy a kulturális élet egyes vetületeit dolgoznák fel.

Nem utolsósorban meg kell említenünk az esztétörténeti megközelítést is. Ezen a téren Vallasek Júlia és Pomogáts Béla szolgáltatott új adatokat.³⁹

A fentiekben arra tettem kísérletet, hogy röviden bemutassam az Észak-Erdélyre vonatkozó, főleg az elmúlt 10-15 évben született szakirodalom által feldolgozott egyes témákat. Az áttekintett munkákon és vizsgált problémakörökön végigtekintve mozaikszerű kép tárul elénk. Annak ellenére, hogy széles skálán folynak a kutatások, nagyon sok olyan tisztázandó kérdés marad amelyek miatt az egyes részkutatások nehezen, vagy egyáltalán nem kapcsolhatók össze. Ugyanakkor még nem készültek el az olyan alapkutatások sem, amelyek elősegítenék a kort szintetizáló nagyobb munkák megszületését.

A dolgozat második részében egy rövid bibliográfiai összeállítás található. A bibliográfiában – a rendszerváltást megelőzően megjelent és korábban már említett munkák mellett – az elmúlt 10-15 év kutatói tevékenységének az észak-erdélyi kérdéshez szorosabban kapcsolódó eredményei kaptak helyet. Az összeállítás nem követi rövid összefoglalóm tematikus szerkezetét, főleg abból kifolyólag, hogy a tanulmányok által feldolgozott problémakörök a legtöbb esetben nehezzé teszik az egyes témák közötti éles határok megvonását. Mindezt célravezetőbbnek láttam a műfajok szerinti elkülönítést. A válogatás semmiképp nem tekinthető véglegesnek vagy kimerítőnek. Rendszeresen bukkannak fel a folyamatban lévő kutatások eredményei, átfogalmazva, új kontextusokban helyezve az addigi hipotéziseket, megállapításokat. Mindennek

³⁷ A kérdést Hámosi Péter kutatta az elmúlt évek során. Az erre vonatkozó tanulmányait ld. a bibliográfiai részben.

³⁸ Ablonczy, 2008.

³⁹ Erre vonatkozóan ld. Pomogáts Béla és Vallasek Júlia munkáit a bibliográfiai részben.

ellenére azonban remélem, hogy e rövid összeállítás hasznos kiindulópontként szolgál a téma iránt érdeklődőknek.

Észak-Erdély 1940–1944 közötti történetének válogatott bibliográfiája⁴⁰

Önálló kiadványok

1. A. SAJTI Enikő: *Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában 1941.* Akadémiai, Budapest 1984.
2. ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál.* Osiris, Budapest 2005.
3. BALÁZS Sándor: *Mikó Imre. élet és pályakép: kéziratok, dokumentumok 1933-1968.* Polis, Kolozsvár 2008.
4. BALOGH Balázs – FÜLEMILE Ágnes: *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen: fejezetek a regionális csoportképzés történeti folyamatairól.* Akadémiai, Budapest 2004.
5. BRAHAM, Randolph L. – TIBORI SZABÓ Zoltán (szerk.): *Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája.* Park–Koinónia, Budapest–Kolozsvár 2008.
6. CSATÁRI Dániel: *Forgószelemben. A magyar-román viszony 1940-1945.* Akadémiai, Budapest 1968.
7. EGRY Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt identitásának és identitáspolitikájának elemzésére 1940-1944.* Politikatörténeti Füzetek XXV, Napvilág, Budapest 2008.
8. HORVÁTH Ferenc – KUBINSZKY Mihály: *Magyar vasúti építkezések Erdélyben.* MÁV, Budapest 1998.
9. JUHÁSZ Gyula: *A Teleki-kormány külpolitikája, 1939-1941.* Akadémiai, Budapest 1964.
10. JUHÁSZ Gyula: *Uralkodó eszmék Magyarországon 1939-1944.* Kossuth, Budapest 1983.
11. L. BALOGH Béni: *A magyar-román kapcsolatok 1939-1940-ben és a második bécsi döntés.* Pro-Print, Csíkszereda 2002.
12. OLÁH Sándor: *Kivizsgálás: írások az állam és társadalom viszonyáról Székelyföldön.* Pro Print, Csíkszereda 2008.

⁴⁰ Szerkesztői megjegyzés: mivel a tanulmánynak ez a része egy bibliográfiai gyűjtemény, eltekintettünk a kötet cikkeinél alkalmazott bibliográfiák esetében megszokott egységes formaiságtól.

13. POMOGÁTS Béla: *Üdvözlégy szabadság! Magyar írók Észak-Erdély és Székelyföld visszatértéről*. Kráter, Budapest 2008.
14. PÜSKI Levente: *A Horthy rendszer 1919-1945*. Pannonica, Budapest 2006.
15. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. (Harmadik javított és bővített kiadás.) Osiris, Budapest 2005.
16. SZLUCSKA János: „Pünkösdi királyság” *Az észak-erdélyi oktatásügy története, 1940-1944*. Gondolat, Budapest 2009.
17. TILKOVSKY Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938-1941*. Akadémiai, Budapest 1967.
18. TÓTH Ágnes: *Nemzetiségi népiskolák Magyarországon az 1943/44-es tanévben*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét 1998.
19. VALLASEK Júlia: *Elváltozott világ: az erdélyi magyar irodalom 1940-1944 között*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 2004.
20. VALLASEK Júlia: *Sajtótörténeti esszék: négy folyóirat szerepe a 1940-1944 között a kulturális életben*. Kriterion, Kolozsvár 2003.

Tanulmányok

1. ABLONCZY Balázs: *Vendégkunyhó. Idegenforgalmi fejlesztés és nemzetépítés Észak-Erdélyben 1940-1944 között*. *Történelmi Szemle* 2008 (50.) 4. sz. 507-533.
2. ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál nemzetről és társadalomról – a visszacsatolások előtt és után*. In: FEDINEC Csilla (szerk.) *A nemzet a társadalomban*. Teleki László Alapítvány, Budapest 2004. 151-173.
3. BALÁZS Sándor: *László Dezső a magyar parlamentben*. In: CSEKE Péter (szerk.): *László Dezső emlékezete 1904-2004*. Polis, Kolozsvár 1993. 99-122.
4. BARABÁS Béla: *A romániai magyarság helyzete 1940-1944*. In: DIÓSZEGI László – R. SÜLE Andrea (szerk.): *Hetven év. A romániai magyarság története 1919-1989*. Magyarságkutató Intézet, Budapest 1990. 45-49..
5. BÁRDI Nándor: *A „kis magyar világ”. Észak-Erdély átalakulása, 1940-1944*. *Limes*, 2006 (18.), 2. sz. 5-6.
6. BÁRDI Nándor: *A múlt, mint tapasztalat: kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása, 1940-1944*. In: CZOCH Gábor – FEDINEC Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói példák a 19-20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Teleki László Alapítvány, Budapest 2006. 237-292.

7. BÁRDI Nándor: *A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918-1989)* In: BÁRDI Nándor – SIMON Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Teleki László Alapítvány, Somorja – Budapest 2006. 41-68.
8. BEKE György: Erdély tilalmas négy esztendeje. Valóság, 1997 (40.), 4. sz. 85-99.
9. BENKŐ Levente: *Magyar nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben 1940-44*. Pro Minoritate, 2002 (7.) Ősz. 7-41.
10. BEREI Katalin: *Az Országos Nép és Családvédelmi Alap munkássága*. In: *Oktatásról és társadalompolitikáról*. Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézet, Budapest 1982. 157-179.
11. CSILLÉRY Edit: *Közalkalmazottak és köztisztviselők Észak-Erdélyben a második bécsi döntést követően*. Limes, 2006 (18.), 2. sz. 73-92.
12. EGRY Gábor: „Kis magyar világ” – történeti megközelítések. Limes, 2006 (18.), 2. sz. 139-142.
13. EGRY Gábor: *Az Erdélyi Párt és az erdélyiség*. A Hét, Új folyam. III. évf. 48. sz. 2005. december 8.
14. EGRY Gábor: *Realitások és illúziók. Magyar kisebbségek jövőképe a második világháború végén – egy új kor küszöbén*. In: *1945 a világtörténelemben. Milyen jövőt képzelt magának a világ?* Napvilág, Budapest 2005. 191-212.
15. FILEP Tamás Gusztáv: *A „visszatért” magyarok és nem magyarok beilleszkedése, jogi helyzetük és magatartásuk*. In: BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2008. 154-161.
16. FÜLEMILE Ágnes: *Történeti idő és emlékezés a kétnemzetiségű kalotaszegi közösségekben*. Regio, 1996 (7.), 1. sz. 64-87.
17. GIDÓ Csaba - LÁSZLÓ Márton: *Észak-Erdély és Magyarország 1940. évi gazdasági fejlettségének összehasonlítása*. Limes, 2006 (18.), 2. sz. 19-42.
18. GIDÓ Csaba: *A Román – magyar határkérdés 1940-1944-ben, különös tekintettel Székelyderzs és Kányád között húzódó határvonalakra*. In: *Areopolis. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok 4*. Szerk.: HERMANN Gusztáv – KOLUMBÁN Zsuzsánna – RÓTH András. Hargita megyei Kulturális Központ, Csíkszereda – Székelyudvarhely 2004. 176-200.
19. HÁMORI Péter: *Székely-oláh görög katolikus sorstörténet*. Regio, 2007 (18.) 2. sz. 189-222.
20. HÁMORI Péter: *Magyar társadalom szervezési kísérletek Észak Erdélyben 1938-1944*. Korall (18.) 2004. december. 65-97.
21. HÁMORI Péter: *A magyar kormány szociálpolitikája a visszacsatolt Felvidéken és*

- Észak-Erdélyben.* In: BÁRDI Nándor – SIMON Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében.* Fórum Kisebbségkutató Intézet – Teleki László Alapítvány, Somorja – Budapest 2006. 167-188.
22. HÁMORI Péter: „*Produktív szociálpolitika*” a visszacsatolt északi és keleti területeken, II. rész. MagyarSzemle, Új folyam, 2006 (15.), 3-4. sz. 99-109.
23. HÁMORI Péter: *Határváltás és emlékezet szatmári és máramarosi interjúk alapján, Észak Erdély 1940-1944-ben.* In: CZOCH Gábor – FEDINEC Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói példák a 19-20. századi magyar és közép-európai történelemből.* Teleki László Alapítvány, Budapest 2006. 209-218.
24. HÁMORI Péter: *ONCSA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap).* Országépítő, 2004 (11.), 2. sz. 5-13.
25. HOLLY Case: *A holokauszt és az erdélyi kérdés a II. világháború után.* In: MOLNÁR Judit (szerk.), BALÁZS Éva, NOVÁK György, VÁNDOR Judit (ford.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában.* Balassi, Budapest 2005. 340-353.
26. HORVÁTH SZ. Ferenc: *Határon innen és határon túl. Népeségcsere és áttelepítés mint az Erdélyi kérdés megoldási lehetőségei (1937-1942).* Limes, 2006 (18.), 2. sz. 7-18.
27. HORVÁTH SZ. Ferenc: *Népsoportpolitika, szociális kompenzáció és gazdasági jóvátétel.* Múltunk, 2006 (51.), 3. sz. 102-143.
28. HORVÁTH SZ. Ferenc: *Utak, tévutak, zsákutcák. I-IV. Pál Árpád két világháború közötti politikai nézeteiről.* In: ABLONCZY Balázs – FEDINEC Csilla (szerk.): *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században.* Teleki László Alapítvány, Budapest 2005. 117-160.
29. HORVÁTH SZ. Ferenc: *Tézisek a kisebbségi történetírás és a kisebbségi társadalom viszonyáról.* A Hét, Új folyam. III. évf. 33. sz.: 2005. aug. 18.
30. ILLÉSFALVI Péter: *A román - magyar kapcsolatok katonai vonatkozásai 1940-1944 között.* In: Markó György: *Háború, hadsereg, összeomlás Magyarország katonai részvétele és szerepe a második világháborúban.* Zrínyi, Budapest 2005. 93-103.
31. ILLÉSFALVI Péter: „Édes Erdély itt vagyunk...” *Az erdélyi bevonulás során történt atrocitásokról.* Pro Minoritate, 2004 (9.), Tavasz. 58-67.
32. JUHÁSZ Gyula: *A második bécsi döntés.* Külpolitika, 1980 (14.), 5. sz. 149-165.
33. L. BALOGH Béni: *A magyar és a román történetírás a második bécsi döntésről 1945-1989.* In: PÁSZTOR Cecília (szerk.) „... ahol a határ elválaszt”. *Trianon és következményei a Kárpát medencében.* Nagy Iván Tört. Kör – Nógrád Megyei. Levéltár, Balassagyarmat–Várpalota 2002. 397-414.
34. L. Balogh Béni: *Az Antonescu rezsim békeelképzelései 1940-1944 között.* Századok, 2007 (147.), 1-2. sz. 3-27.

35. L. BALOGH Béni: *A magyar-román kapcsolatok a kárpátaljai bevonulástól Besszarábia átadásáig 1939–1940.* Limes, 2000 (13.), 1. sz. 41-61.
36. L. BALOGH Béni: *Az idegháború kezdete. Magyar-román tárgyalások 1940 őszén.* In: BÁRDI Nándor – SIMON Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbség történetében.* Fórum Intézet, Somorja 2006. 101-120.
37. L. BALOGH Béni: *A második bécsi döntés.* Limes, 2001 (14.), 3. sz. 61-83.
38. L. BALOGH Béni: *A magyar-román viszony és az erdélyi kérdés 1940-1944 között.* In: KIS Gyöngy (szerk.): *Történelmünk a Káráti-medencében 1926-1956-2006.* Komp-Press, Kolozsvár 2006. 19-27.
39. L. BALOGH Béni: *A román-magyar viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén.* Limes, 1996 (9.), 3. sz. 79-92.
40. L. BALOGH Béni: *Az erdélyi magyar menekültkérdés szociális vonatkozásai 1939–1944 között.* In: PÁL-ANTAL Sándor et al (szerk.): *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára.* Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár 2003. 29-39.
41. L. BALOGH Béni: *Az erdélyi magyar menekültkérdés 1939–1944 között.* Regio, 1999 (10.), 3-4. sz. 243-266.
42. L. BALOGH Béni – BÁRDI Nándor: *A dél-erdélyi magyarság jogi és politikai helyzete a második bécsi döntést követően.* In: BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat, Budapest 2008. 162-167.
43. L. BALOGH Béni – OLTÍ Ágoston: *A román-magyar lakosságcsere kérdése 1940-1947 között.* Kisebbségkutatás, 2006 (15.), 4. sz. 597-620.
44. LÁSZLÓ Márton: *Az Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Marosvásárhelyi Központja.* In: SOMAI József (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában.* Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár 2007. 185-222.
45. MISZLAY Zsolt: *Az észak-erdélyi vasúthálózat rekonstrukciója.* Székelyföld, 2009. (13.) 8. szám. 112-120..
46. OLÁH Sándor: *Modernizációs törekvések a Székelyföldön, 1940–1944.* In: FEDINEC Csilla (szerk.): *A nemzet a társadalomban.* Teleki László Alapítvány, Budapest 2004 . 133-150.
47. OLÁH Sándor: *Földhasználat és nemzeti bűn.* Limes, 2006 (18.), 2. sz. 119-130.
48. OLÁH Sándor: *Kormányzati fejlesztések a Székelyföldön 1940-1944.* In: PÁSZTOR Cecília (szerk.) „... ahol a határ elválaszt.” *Trianon és következményei a Kárpát-medencében.* Nagy Iván Tört. Kör – Nógrád Megyei. Levéltár, Balassagyarmat–Várpalota 2002. 378-396.

-
49. OLÁH Sándor: *Székelyföldi szövetkezetek 1940-1944 között*. In: SOMAI József (szerk.): *Szövetkezetek Erdélyben és Európában*. Romániai Magyar Közgazdász Társaság, Kolozsvár 2007. 271-298.
 50. OLÁH Sándor: *Vidékfejlesztés Csík és Udvarhely megyékben 1940–1944 között*. *Székelyföld*, 2003 (7.), 7. sz. 95-111.
 51. OLÁH Sándor: *Gyakorlati gondolkodásmód és megmerevedett etatizmus*. *Korall* (18.), 2004. december. 98-113.
 52. OLÁH Sándor: *Adalékok a szociálpolitikai gyakorlatokhoz, 1940–1944*. *Székelyföld*, 2001 (5.), 11. sz. 107-117.
 53. OSGYÁNI Gábor: *Újra magyarok lettünk, gondolatok a magyar világ gyimesi emlékeiről*. *Pro Minoritate*, 2003 (8.), Tél. 174-194.
 54. POMOGÁTS Béla: *Négy esztendő szabadság. Erdély magyar irodalmi élete 1940 és 1944 között*. In: GÖRÖMBEI András – KENYERES Zoltán (szerk.): *In honorem Czine Mihály*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 1999. 145-157.
 55. RÉTI György: *A második bécsi döntés – olasz nézőpontból és 60 év távlatából*. In: PÜSKI Levente – VALUCH Tibor (szerk.): *Mérlegen a XX. századi magyar történelem. Értelmezések és értékelések*. 1956-os Intézet, Debrecen 2002. 163-167.
 56. ROMSICS Ignác: *A független vagy autonóm Erdély terve a magyar és nemzetközi politikában (1919–1945)*. In: *Erdélyről Európában mítosztalanul*. Korunk Baráti Társaság – Komp-Press, Kolozsvár 2003. 115-131.
 57. SÁRÁNDI Tamás: *Észak-Erdély 1940-1944 közötti története a román történetírásban*. *Limes*, 2006 (18.), 2. sz. 131-138.
 58. SEBESTÉNY Adrienné: „Erdélybe utazni más”. *A magyar turisztikai irodalom Erdélyképe*. In: FEISCHMIDT Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók. Tanulmányok*. Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs 2005. 51-67.
 59. SEBESTYÉN Elemér - SZABÓ Péter: *Észak Erdély és Székelyföld magyar katonai közigazgatás alatt (1940 szeptember-november)*. *Századok*, 2008 (142.), 6. sz. 1383-1420.
 60. SEBESTYÉN Kálmán: *Román iskola Észak-Erdélyben 1940-44*. *Limes*, 1998 (12.), 4. sz. 167-171.
 61. SIMON Zsuzsa: *Erdély köz- és szakigazgatása a második bécsi döntés után*. *Regio*, 1995 (6.), 4. sz. 60-82.
 62. SZABÓ József János: *Határőrizet és határvédelem a Keleti-Kárpátokban 1940-1944 között*. In: SZABÓ János (szerk.): „A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak” *Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére*. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest 2007. 279-299.

63. SZÁSZ Zoltán: *Tévtutak keresése. Áttelepítési tervek a magyar-román konfliktus feloldására 1940 táján.* História, 1999 (21.) 8. sz. 17-18.
64. SZAVÁRI Attila: *Magyar berendezkedés Észak-Erdélyben (1940 szeptember-1941 április).* Magyar Kisebbség, Új sorozat, 2004 (9.), 4. sz. 273-304.
65. TÓTH-BARTOS András: *Észak-Erdély reintegrációjának kérdése a második bécsi döntés után.* Magyar Kisebbség, Új sorozat, 2005 (10.), 3-4. sz. 401-413.
66. TÓTH-BARTOS András: *Háromszék vármegye gazdaságának fejlesztésére tett próbálkozások 1940-1944 között.* Limes, 2006 (18.), 2. sz. 107-118.
67. TÓTH-BARTOS András: *Szociális gondozás Háromszéken 1940–1944 között.* In: Acta Siculica 2007. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2007. 515-526.
68. VINCZE Gábor: *A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángó-magyar csoportok áttelepedése Magyarországra (1940-1944).* Pro Minoritate, 2001 (6.) Ősz. 141-187.

Forrásközlések

1. BÁN D. András – DIÓSZEGI László – FEJŐS Zoltán – ROMSICS Ignác – VINNAI Győző (szerk.): *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919-1944.* Teleki László Alapítvány, Budapest 1995.
2. ABLONCZY Balázs: *Teleki Pál ismeretlen memoranduma az erdélyi kérdésről 1940.* Pro Minoritate, 2004 (9.) Ősz-Tél. 64-85.
3. BALOGH Júlia (az előszót írta és a függelékét összeállította): *Szórványsors: Erdély, 1940-1944. Dr. Szűk Ödön m. kir. postatitkár jelentései.* Közművelődési Információs Vállalat, Budapest 1992.
4. BÁRDI Nándor *Az Erdélyi Párt és a regionális politika.* Magyar Kisebbség, Új sorozat, 2003 (8.), 3-4. sz. 134-162.
5. TÓTH Pál Péter: *Szórványban : a magyar és a vegyes (magyar-román, román-magyar) családok helyzete Észak-Erdélyben 1942-1944 között.* Püski, Budapest 1999.

Visszaemlékezések

1. ANDORKA Rudolf: *A madridi követségtől Mauthausenig.* Kossuth, Budapest 1978.
2. BALOGH Edgár: *Szolgálatban: egy nemzedék története. 1935-1944.* Kriterion, Bukarest 1978.

3. BARCZA György: *Diplomataemlékeim, 1911-1945*. I-II. kötet. (Összeállította és szerkesztette: ANTAL László). História, Budapest 1994.
4. BETLEHEN Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. (Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: ROMSICS Ignác). Zrínyi, Debrecen 1989.
5. DEMETER János: *Századunk sodrában*. Kriterion, Bukarest 1975.
6. HORTHY Miklós: *Emlékirataim*. Európa–História, Budapest 1990.
7. HORY András: *Bukaresttől Varsóig*. Sajtó alá rendezte Pritz Pál. Budapest 1987.
8. HORY András: *Még egy barázdát sem: az erdélyi kérdés*. Ledermüller nyomda, München 1967.
9. KÁLLAY Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam 1942-1944. Egy nemzet küzdelme a második világháborúban*. (Szerk. ANTAL László), I-II. kötet. Európa, Budapest 1991.
10. MILOTAY István: *Egy élet Magyarorszáért. (Ami Horthy emlékirataiból kimaradt.)*. Gede Testvérek BT, Budapest 2001.
11. Rónai András: *Térképezett történelem*. Magvető, Budapest 1989.
12. SZABÓ K. Sándor: *Bevonulás Erdélybe 1940*. B&K, Budapest 1991.
13. SZEGEDY-MASZÁK Aladár: *Az ember ősszel visszanez... egy volt magyar diplomata emlékirataiból*. Válogatta, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta: CSORBA László), I-II. kötet. Európa, Budapest 1996.
14. TIBORI SZABÓ Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége: embernek maradni embertelen időkben*. Nis, Kolozsvár 1993.
15. ULLEIN-REVICZKY Antal: *Német háború orosz béke. Magyarország drámája*. (Szerkesztette ANTAL László). Európa, Budapest 1993.

Hivatkozott irodalom

ABLONCZY, 2005

Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Osiris, Budapest 2005. 456-491.

ABLONCZY, 2008

Ablonczy Balázs: *Vendégkunyhó. Idegenforgalmi fejlesztés és nemzetépítés Észak-Erdélyben 1940-1944 között*. Történelmi Szemle 2008 (50.), 4. 507-533.

BÁRDI, 2004

Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarok kapcsolattörténete*. Problémakatalógus. Kalligram, Pozsony 2004. 272.

- BÁRDI, 2006a* Bárdi Nándor: *A „kis magyar világ”. Észak-Erdély átalakulása, 1940-1944.* Limes, 2006 (18.) 2. sz. 5-6.
- BÁRDI 2006b* Bárdi Nándor: *A romániai magyar elit generációs csoportjának integrációs viszonyrendszere (1918-1989).* In: BÁRDI Nándor – SIMON Attila (szerk.) *Integrációs kísérletek a magyar kisebbségek történetében.* Forum Intézet, Somorlya – Dunaszerdahely, 2006. 41-66.
- BÁRDI 2006c* Bárdi Nándor: *Amúlt, mint tapasztalat: kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása, 1940-1944.* In: CZOCH Gábor – FEDINEC Csilla (szerk.): *Az emlékezet konstrukciói: példák a 19-20. századi magyar és közép-európai történelemből.* Budapest 2006. 237-292.
- BÁRDI – FEDINEC – SZARKA, 2008* BÁRDI Nándor – FEDINEC Csilla – SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században.* Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008.
- BENKŐ, 2002* Benkő Levente: *Magyar nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben 1940–44.* Pro Minoritate, 2002 (7.) Ősz. 7-41.
- EGRY, 2008* Egrý Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt identitásának és identitáspolitikájának elemzésére 1940-1944.* Politikatörténeti Füzetek XXV, Napvilág, Budapest 2008.
- HORVÁTH – KUBINSZKY, 1998.* HORVÁTH Ferenc – KUBINSZKY Mihály: *Magyar vasúti építkezések Erdélyben.* MÁV, Budapest, 1998.
- KOLLEGA, 1996* Kollega Tarsoly István: *Magyarország a XX. században. I. kötet. Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás.* Babits, Szekszárd 1996.
- L. BALOGH, 2002* L. Balogh Béni: *A magyar és a román történetírás a második bécsi döntésről 1945-1989.* In: PÁSZTOR Cecília (szerk.) *„... ahol a határ elválaszt”. Trianon és következményei a Kárpát medencében.* Nagy Iván Tört. Kör – Nógrád Megyei. Levéltár, Balassagyarmat – Várpalota 2002. 397-414.

- L. BALOGH, 2006 L. Balogh Béni: *Az idegháború kezdete. Magyar-román tárgyalások 1940 őszén*. In: BARDI Nándor – SIMON Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbség történetében*. Fórum Intézet, Somorja 2006. 101-120.
- OLÁH, 2008. Oláh Sándor: *Kivizsgálás: irások az állam és társadalom viszonyáról Székelyföldön*. Pro Print, Csíkszereda 2008.
- POZSONY, 2002 Pozsony Ferenc: *Zabola*. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., Budapest 2002.
- PÜSKI, 2006 Püski Levente: *Horthy-rendszer*. Pannonica, Budapest 2006.
- RAVASZ, 1997 Ravasz István: *Erdély mint hadszíntér, 1944*. Petit Real, Budapest 1997. 288.
- ROMSICS, 2002 Romsics Ignác: *Magyar történeti problémák 1900-1945*. In: PÜSKI Levente – VALUCH Tibor (szerk.): *Mérlegen a XX. századi magyar történelem. Értelmezések és értékelések*. Debrecen, 2002. 17-33.
- ROMSICS, 2003 Romsics Ignác: *A Horthy-rendszer jellegéről. Historiográfiai vázlat*. In: ORMOS Mária (szerk.): *Magyar Évszázadok: Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára*. Osiris, Budapest 2003. 207-218.
- ROMSICS, 2005 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Harmadik javított és bővített kiadás. Osiris, Budapest 2005.
- SÁRÁNDI, 2006 Sárándi Tamás: *Észak-Erdély 1940-1944 közötti története a román történetírásban*. *Limes* 2006 (18.), 2. 131-138.
- SEBESTYÉN – SZABÓ, 2008 Sebestyén Elemér – Szabó Péter: *Észak Erdély és Székelyföld magyar katonai közigazgatás alatt (1940 szeptember-november)*. *Századok* 2008 (142.) 6. 1383-1420.
- SZABÓ, 2002 Szabó József János: *Az Árpád-vonal : a Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban, 1940-1944*. Timp, Budapest 2002.
- SZEKFÜ, é. n. Szekfü Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, é.n.

TILKOVSKY, 1964

Tilkovszky Lóránt: *A csehszlovák földreform magyar revíziója az első bécsi döntéssel átcsatolt területen (1935-45)*. Agrártörténeti Szemle 1964, 1-2. 113-138.

VALLASEK, 2006

Vallasek Júlia: *Az újraolvasás kora*. Limes, 2006 (18.), 2. 93-107.

VARGYAI, 2001

Vargyai Gyula: *Magyarország a második világháborúban. Összeomlástól összeomlásig*. Korona, Budapest 2001. 391.

VENCZEL, 1942

Venczel József: Az erdélyi román földbirtokreform. In: *Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve. 1940-1941*. Kolozsvár 1942. 309-465.

Világörökség és turizmus Segesváron és Gyulafehérváron

Bevezetés

Az UNESCO Világörökség Egyezménye olyan egyedülálló jogi eszköz, amely globális felelősségvállalást tesz lehetővé a világ kulturális és természeti értékeinek megóvásaért. A világörökségek körébe tartozó helyszínek kiemelkedő egyetemes értéknek számítanak, mind kulturális, mind gazdasági szempontból. Turisztikai szempontból kiemelt jelentőségük van az örökségi attrakcióknak, mivel imázsteremtő eszközként, „húzónévként” működnek, önmagukban is generálhatnak látogatottságot mind a saját, mind a szűkebb és a tágabb régiójuk számára.¹ Ha egy kulturális, illetve természeti értéket hordozó terület nemzetközi szinten is ismertségre tesz szert, az nagyobb arányú turistaforgalmat is eredményezhet.² A megnőtt turistaforgalom ugyanakkor változásokat idézhet elő a település gazdaságában. A nemzetközi turizmusban azon terméktípusok dinamikus növekedése figyelhető meg, melyek az egyediségre, a nemzeti sajátosságokra építenek. E belső erőforrásokat hasznosítja a kulturális turizmus, és az annak részeként értelmezett örökségturizmus. Az örökségturisztikai adottságok közül kiemelkednek a világörökségi emlékek, melyek amellet, hogy kiemelt védetségben részesülnek, a legnagyobb turistavonzó hatókörrel rendelkeznek. A nemzeti turizmusfejlesztés általában kiemelt vonzerőként kezeli az örökségturisztikai politikát, melynek napjainkban idegenforgalmi attrakcióvá történő fejlesztése folyik.³

Kutatásom tárgya és célja két erdélyi település összehasonlítása abból a szempontból, hogy egyedülálló kulturális értékeiket milyen mértékben tudták/tudnák hasznosítani a turistaforgalom és a népszerűség növeléséért. A kutatás helyszínei: *Segesvár* és *Gyulafehérvár*. Az előbbi óvárosa középkori szász erődített vár, amely a Világörökség része. Az utóbbi központja újkori osztrák építésű erődítményrendszer és a világörökségi jelöltlistán várakozik. (részletes térképeket ld. Digitális változat) Célom: feltárni a *Világörökség Listára* való kerülés folyamatát, megvizsgálni, hogy a cím elnyerése óta változott-e a turizmus intenzitása (Gyulafehérvár esetében ugyanabban az időszakban hogyan alakultak a turisztikai mutatók); mi az oka annak, hogy Gyulafehérvár 1991-től még mindig jelöltlistán várakozik; milyen pozitív előnyökkel járhat a cím elnyerése, ezt hogyan hasznosítják a műemlékvédelem javára és a népszerűség növelésére, illetve a településmarketing során ezeket hogyan fordítják előnyükre. Az elemzés során a romániai *Országos Statisztikai Intézet (Institutul Național de Statistică*, továbbiakban:

1 Puczkó – Rátz, 2000: 79–85.

2 Puczkó – Rátz, 2002

3 Berki, 2004: 1.

INS) adatbázisának statisztikai adatait és a régiók fejlesztési terveit dolgoztam fel, a témához szorosan kapcsolódó szakirodalom és a Világörökség dokumentumok kontextusában.

Az UNESCO Világörökség Egyezménye, felvétel a világörökségi listára

Az *UNESCO* 1972-ben hozta létre a világ kulturális és természeti értékeinek védelmére vonatkozó egyezményt. A jelenlegi szabályozás szerint három kategóriában lehet a címre pályázni: egy helyszín kulturális, természeti vagy „vegyes” örökség kategóriában kerülhet fel a *Világörökségi Listára*. Kulturális örökségnek az *Egyezmény* értelmében olyan műemlékek (építészeti, monumentális festészeti vagy szobrászati művek, régészeti elemek), (épület)együttesek (összefüggő vagy különálló építmények), helyszínek (az ember, vagy az ember és a természet közös alkotása) minősülhetnek, amelyek megfelelnek a hitelesség (történelmi autentikusság) kritériumának és további hat kritérium legalább egyikének.⁴ A kritériumok a következők:

1. az emberi alkotószellem remekműve (pl. Észak-Moldva templomai);
2. egy meghatározott időszakon vagy kulturális területen belül jelentős mértékben hatott az építészet / a technológia / a műemlékek / a várostervezés / a tájkialakítás fejlődésére (pl. Horezu-kolostor, Dák erődítmények a Kudzsiri-havasokban);
3. egyedi (de legalábbis kivételes) megtestesítője egy élő vagy már letűnt civilizációnak (pl. Dák erődítmények a Kudzsiri-havasokban, Segesvár történelmi központja);
4. egy építészeti stílus / együttes / technológia, vagy az emberiség történelme egy vagy több korszakát tükröző táj kiemelkedő példája (Erdély erődtemplomos falvai, Észak-Moldva templomai, Dák erődítmények a Kudzsiri-havasokban, Máramaros fatemplomai);
5. egy vagy több kultúrát képviselő, hagyományos emberi letelepedés vagy területfoglalás kiemelkedő példája (pl. Segesvár történelmi központja);
6. kapcsolódik kivételes, egyetemes jelentőségű eseményekhez vagy élő hagyományokhoz, ideákhoz vagy meggyőződésekhez, művészeti vagy irodalmi művekhez – ez a kritérium csak egy másik kritériummal együtt alkalmazható (pl. a Pannonhalmi Bencés Főapátság).

⁴ <http://www.vilagorokseg.hu/portal/vilagorokseglol.php?id=20070131183557> Az *Egyezmény* 1. cikkelye alapján.

[Letöltés ideje: 2009. november]

Románia 1990. május 16-án csatlakozott az egyezményhez. Azóta hét helyszín tartozik a Listához:

1. Duna-delta (természeti/1991),
2. Erdély erődtemplomos falvai (kulturális/1993),
3. Horezu-kolostor (kulturális/1993),
4. Észak-Moldva templomai (kulturális/1993),
5. Dák erődítmények a Kudzsiri-havasokban (kulturális/1999),
6. Segesvár történelmi központja (kulturális/1999),
7. Máramaros fatemplomai (kulturális/1999).

Segesvár a harmadik és ötödik kritériumba⁵ sorolható be. Gyulafehérvár pedig a négyes, ötös, hatos kritériumokra nyújtotta be kérelmét. Csak Erdélyben a következő helyszínek vannak még várakozó listán: Demsusi templom, a Retyezát-hegység, a Nagy-Pietrosz a Radnai-havasokban, az őslénylélőhely Szentpéterfalván, Nagyszeben történelmi központja.

Amennyiben egy bizonyos szervezet, intézmény vagy akár magánszemély úgy dönt, hogy javasolja egy kulturális vagy természeti örökség felvételét a *Világörökség Listára*, a javaslatot először a *Világörökség Román Nemzeti Bizottságánál* (*Comisia Națională a României pentru UNESCO*, a továbbiakban *CNR-UNESCO*) kell benyújtani. A javaslat összeállításánál figyelembe kell venni az *UNESCO* kritériumait: először is egy egységes, a *Világörökség Bizottság* által jóváhagyott nyomtatványt kell kitölteni, illetve a *Világörökség Bizottság* pontokba szedett kritériumai alapján⁶ kell megindokolni, hogy miért is kerüljön fel az adott helyszín a *Világörökségi Listára*. Amennyiben a *CNR-UNESCO* ezt érdemesnek tartja, felveszi a helyszínt a *Várományosi Listára*. A *Kulturális Minisztériumon* keresztül ezt előterjesztik a *Világörökség Bizottságnak*. A *Világörökség Központ* felülvizsgálja az előterjesztést, és amennyiben ez megfelel a *Világörökség Bizottság* által előírt szabályoknak, a *Bizottság* bírálatra elfogadja a felterjesztést, amelyet megküld tanácsadó és szakértői szervezeteinek (*ICOMOS*, *IUCN*)⁷ a dokumentáció és a helyszín véleményezésére és ellenőrzésére, valamint a felvétellel kapcsolatos javaslat megfogalmazására. A tanácsadó szervezet jelentése, illetve javaslata alapján a *Világörökség Bizottság* éves ülésén a következő döntéseket hozhatja: felveszi a helyszínt a *Világörökségi Listára*; nem veszi fel a helyszínt a *Világörökségi Listára*; elhalasztja a döntést; a dokumentáció kiegészítését kéri az érintett Részes Államtól, alaposabb értékelés szükségessége miatt dönt a halasztásról.⁸

⁵ In terms of the categories of cultural property set out in Article 1 of the 1972 World Heritage Convention, the historic centre of Sighișoara is a group of buildings. Advisory Body Evaluation (*Világörökség dokumentumból*)

⁶ Letölthetőek az *UNESCO* honlapján, a www.unesco.org/whc oldalon.

⁷ *ICOMOS* (the International Council on Monuments and Sites, Műemlékek és Történelmi Együttesek Nemzetközi Tanácsa) *IUCN* (International Union for Conservation of Nature, Nemzetközi Természetvédelmi Unió)

⁸ <http://www.vilagorokseg.hu/portal/vilagoroksegerol.php?id=20070131183634>

Románia és a világörökségi helyszínek helyzete

Az örökségvédelem Romániában az utolsó tételek között szerepel a költségvetésben, és a legelsők között, ha megszorítást kell tenni, ezért nem rendelkezik megfelelő forrással a helyszínek védelmével, fenntartásával kapcsolatos költségek finanszírozására, a hatékony desztináció- és a látogatómenedzsment kialakítására. A *Listán* szereplő romániai helyszínek állapota rendkívül rossz, és rengeteg az olyan műemlék, ami nincs a *Listán*, és még rosszabb állapotban van. Sem országos, sem városi szinten nem látszik az a politikai akarat, amiben az épített örökség kerülne előtérbe. „Ha nem vagyunk képesek urbanisztikai előképként kezelni az épített örökséget, mint értéket egy településen, akkor mennyire nehézkes ez egy országban.”⁹

A területfejlesztés és örökségvédelem kapcsolatát sem szabad figyelmen kívül hagyni. Egy területet úgy kell fejleszteni, hogy nem teszünk kárt az örökségben. A világörökség cím figyelmen kívül hagyásával anomáliák léphetnek fel a területen. A területfejlesztés és a világörökség-helyszín pozitív esetben kölcsönhatásban kellene működjön. A kutatási tapasztalatokból azonban kiderül, hogy ez nem mindig történik így. Előfordul, hogy egy világörökségi helyszín és ennek „élete” a cím elnyerésével nem változik lényegesen az előző időszakhoz képest. A világörökségi helyszín kulturális, történelmi, építészeti potenciálja miatt prioritást kellene élvezzen a területfejlesztési szempontok között. Romániában azonban sajnos ez a szemlélet még nem terjedt el. Ez többek között azzal is magyarázható, hogy viszonylag kevés (szám szerint hét) a világörökségi helyszín, ezek pedig a cím szempontjából rövid múltra tekinthetnek vissza, és kevés az egymással megosztható tapasztalat, ezért a világörökségi helyszínek ilyen jellegű piacosításáról (marketing potenciáljának kihasználásáról) nem lehet beszélni. Ez többek között úgy volna lehetséges, ha a gazdasági élet és a kultúra képviselői közösen lépnének fel ez ügyben. Az általános gyakorlat azonban az, hogy e két szféra nem képes összehangoltan cselekedni, és a helyi érdekképviselő is egyre hangsúlyosabb. Az európai tapasztalat azt mutatja, hogy pozitív esetben, ha egy terület a világörökség részévé válik, akkor az adott terület élete ennek függvényében változik. Ez pedig úgy lehetséges, ha a cím elnyerésében szerepet játszó kulturális, természetvédelmi vagy építészeti szakemberek együtt tudnak működni a politikai és gazdasági élet vezetőivel.

Segesvár és Világörökséggé nyilvánított területe

Segesvár (románul Sighișoara, németül Schässburg) Maros megye területén fekszik, a Nagy-Küküllő völgyében. 1898-ban a folyó jobb partja fölé emelkedő fennsíkon tárták fel a Wietenberg-kultúra leletekben gazdag telepét. 1141 és 1161 között II. Géza

szászokat telepített ide. A szász szék központja lett, favárát 1191-ben kezdték el építeni. Ez a tatárjáráskor elpusztult, majd ezután falakkal és tornyokkal fokozatosan épült be a Várhegy felső része. A vártemplomot egy 12. századi kápolna helyén kezdték el építeni 1350-ben. A várost mindvégig híres kézműipar jellemezte. Bronz- és ónművesei, asztalosai, kőfaragói, majd később posztó-, kerámia- és üvegipara tette nevezetessé. 1506-ban az erdélyi rendek az itteni vártemplomban erősítették meg a három nemzet (magyarok, székelyek, szászok) unióját. 1876-ban a szász székek helyett újonnan létrehozott Nagy-Küküllő vármegye székhelye lett.

Segesvár történelmi központja 1999 óta a kulturális Világörökség része, ahol napjainkig fennmaradtak a középkori szász építészet műemlékei. Az évente megrendezett *Középkori Fesztivál* a városnak ezt a középkori hangulatát próbálja turisztikai szempontból kiaknázni. A város két részből áll, az Alsóvárosból és a Felsővárosból (vagy Várból). Koruk azonos, de az Alsóváros sokat veszített középkorias jellegéből. A Felsőváros a 16. századig a város központja volt. Az Alsóváros csak később vette át vezető szerepét, miközben a Felsővárosból kulturális központ, iskolaváros lett. Utóbbinak a 15. században három erősítési övezete volt, 14 toronnyal. Eredetileg a fal 4 méter magas és 930 méter hosszú volt, ezt az évszázadok alatt folyamatosan magasították, bővítették. A vár ma is lakott. A 14 toronyból 9 mai is áll, a borbélyok, a lakatosok, takácsok és a kádárok tornyai már nem léteznek. Az Óratorony a vár főkapuja és a város szimbóluma is egyben. A 14. században épült, és 1556-ig ez volt a városi tanács székhelye. A többi toronytól eltérően nem a céhek védték, hanem a város katonasága. A tető színes cserepei az 1897-es restaurálás alkalmával kerültek a helyükre. Az órát Johann Kirschel készítette 1648-ban. A négyemeletes torony földszintjén van a középkori tanácsterem, az emeleteken pedig a Várostitörténeti Múzeum.

A Kolostortemplom 1484–1515 között épült, a 13. századi domonkosrendi kolostor helyén. A templomban található egy 1440-ben készített bronz keresztelőmedence, egy 13. századbéli, 35 darabból álló 17. századi keleti szőnyeggyűjtemény, és egy 1680-ban készített barokk oltár. A Kovács-torony (1631) a vár egyik bejáratát védelmezte. A Szabó-torony talán a legszebb a segesvári vártornyok közül. A 14. században épült, a várba vezető egyik kociút védelmére. Az 1676. évi tűzvész idején megrongálódott, ahogyan a Szűcs-torony is. Később mindkettőt újjáépítették. A Törle-kapu a Szűcs-torony és a Mészáros-torony között van. Az utóbbi a 12. században épülhetett. Előterében áll a ma is jó állapotban lévő Mészáros-bástya. A Szűcs- és a Mészáros-torony között a fal jó állapotban maradt meg. A Diáklépcső (1642-ből) 172 fokból álló fedett falépcső, amely a vár főterétől a várhegyre vezet. Az evangélikus gimnázium (17. század eleje) Josef Haltrich egykori igazgató nevét viseli, és értékes iskolai gyűjteménye van. Az evangélikus vártemplom (a Vár-hegy legmagasabb pontján) – német nevén Bergkirche – az erdélyi gótikus építészet remeke. 1350-ben kezdték építeni. Három hajója majdnem egyforma magas, déli kapuja a kassai dóm és a tordai templom kapujára emlékeztet. Az 1991–1999 közötti restaurálásért és tartószerkezetének megerősítéséért *Europa Nostra*-díjjal tüntették ki. A Kötélverő-torony a Vártemplom közelében áll, az Ónműves-torony

a Vár-hegy lábánál, 25 m magas, impozáns építmény. A Tímár-torony szerényebb alkotás az Ónműves- és az Óra-torony között. A Várral egyidőben épült. A Leprások temploma a városfalon kívül található, a 15. században épült, késő gótikus stílusban. A leprások nem mehettek be a templomba, ezért a pap ment ki hozzájuk a templom külső falán található szószerke.¹⁰

A helyszín állapota, megőrzési munkálatok, kulturális programok

A világörökség-helyszíneken és ezek közvetlen környezetében kitüntetetten kell kezelni a beruházások és építkezések kérdését. Különösen fontos, hogyan alkalmazkodik az új épület városképileg a település történelmi magjához, milyen hatást fejt ki egy új, vagy átépített épület megjelenése a védett zónán belül, alkalmazkodik-e a környezet stílusához, régi, de védettséget nem élvező épületek, utcák átépülésével átalakul-e azok minősége, milyen mértékben befolyásolja az infrastrukturális fejlődés a műemlékek, természeti területek megőrzését.

Összehasonlítva más középkori városközpontokkal, Segesvár történelmi központja sajátos építészeti tulajdonságokkal, örökségvédelmi szempontból rendkívül fontos művészeti és történelmi értékkel rendelkezik. A csekély számú urbanisztikai változtatást, a történelmi központ nagyon jó állapotát a város lassú gazdasági fejlődése magyarázza, emiatt emelkedik ki más történelmi központok közül. Más városok, mint például Nagyszeben, kiterjedtebb erődítményrendszerrel rendelkeznek, de közel sem annyira jól konzerváltak, mint a segesvári, habár a fal eredeti magasságában csak néhány ponton áll.¹¹ Az utcahálózat struktúrája és az útburkolat textúrája is a város történelmi fejlődésének példái.¹² Segesvár Világörökséghez tartozó területének térképét vizsgálva megállapítható, hogy minden épület a felsővárosból beletartozik a jelenleg használatban levő megnevezések egyikébe: 2/3-a az épületeknek történelmi épület, 1/3-a pedig a városkép meghatározó épülete. 1990 előtt nem voltak megőrzési munkálatok, legalábbis nincsenek erre utaló jelentések. A legnagyobb projekt az elmúlt években az Óratorony restaurálása volt a müncheni *Messerschmitt Alapítvány* és a romániai *Történelmi Műemlékek Országos Hivatala (Institutul Național al Monumentelor Istorice – a továbbiakban INMI)* közreműködésében. Az erődítmény a világörökségi terület legkiemelkedőbb része, melyhez köthetően merült fel egy alapvető probléma: a Mészáros-torony és Kötélverő-torony között található meg a leghosszabb eredeti magasságú fal, melynek majdnem fele összeomlott 1998 nyarán.¹³

¹⁰ Mátyás, 1982: 208-213.

¹¹ Szeben majdnem 30%, Brassó 45%, Kolozsvár 15%.

¹² <http://www.cimec.ro/Monumente/unesco/UNESCOen/indexC4.htm> [Letöltés ideje: 2009. november]

¹² <http://www.cimec.ro/Monumente/unesco/UNESCOen/indexC4.htm> [Letöltés ideje 2009. november]

¹³ Advisory Body Evaluation, ICOMOS jelentés, 1998

Az UNESCO 32. gyűlésének beszámolójából¹⁴ ismertetem a Segesvárra vonatkozó részeket: legutóbbi állapotjelentés a történelmi központról, a folyamatban lévő állagmegőrzési eredmények a *Világörökség Bizottság* legutóbbi gyűlése óta, az objektummal kapcsolatos védelmi- és menedzsment-tevékenységek, helyreállítási, restaurálási és újjáépítési tevékenységek, képzések, promotálás, népszerűsítés. Az előző beszámolóban fő veszélyként említik a *Drakula Park Projektet*, a műemlékek megrongálódását általában (különösen az erődítményét), a védelem hiányát, a helyi felelősség és költségvetési (befektetési) stratégiák felkészületlen mivoltát. „Segesváron 1999-től szinte a mai napig az egyik legnagyobb gond, hogy nem felel meg az európai és a helyi menedzselési elvárásoknak.”¹⁵ A román állam beszámolt Segesvár történelmi központjának megőrzési állapotjelentéséről, mely az INMI 2007-es munkatervbe volt belefoglalva. A helyszínhez kapcsolódó védelmi problémákat a hivatal szakértői állapították meg. A beszámoló statisztikákat tartalmaz a helyszín állapotára vonatkozóan: az épületek 44%-a jó állapotban van, 29%-a meglehetősen jó állapotban, 20%-a rossz állapotban, 7%-a nagyon rossz állapotban van. A szakértők ugyanakkor megjelölték az épületekkel kapcsolatos problémás beavatkozásokat (nem alkalmas anyagok használata, a hagyományos ács munkák helyettesítése, rendellenes beavatkozások a homlokzatokon), a város hagyományos szerkezetét veszélyeztető épülethasználatot. A beszámolóval együtt az INMI továbbította a Segesvár történelmi központjának védelmi- és menedzsment-programjának vázlatát és a *Segesvári Stratégiai Fejlesztési Tervet*, amelyet a *Városi Önkormányzat* felkérésére készítettek el (URBACT 2002-2006 project). A *segesvári Turisztikai Egyesülettel* együttműködve, az *Önkormányzat* kidolgozott egy *Fenntartható Turizmus Fejlesztési Tervet* a turizmus minőségének javulása érdekében, és a szolgáltatások körének szélesítéséért. Az INMI közreműködött a turizmus fejlesztési módszerének kidolgozásában, mely a *Nemzeti Fejlesztési Tervbe* van belefoglalva. A várat körülvevő fal bizonyos részeinek megszilárdítását tartalmazó projekt, a Vár utcáinak és köztereinek kikövezéséről szóló projekt megvalósítása folyamatban van. 2007 novemberében az INMI és Segesvár Önkormányzata szemináriumot rendezett *Segesvár Történelmi Központjának rehabilitációja és revitalizációja* témában, majd ugyanabban az évben a *Kulturális Minisztérium* gondozásában kiadott egy albumot *Romania. Patrimoine Mondial. World Heritage* címmel, néhány száz illusztrációval és *Románia Világörökség Listán* található 30 műemlékével.

Ahogy a Guttman Szabolcs-Istvánnal készített interjú ide vonatkozó részéből kiderül:¹⁶ Segesvár jóval gyorsabban fejlődhetett volna a világörökség égíse alatt,

http://whc.unesco.org/archive/advisory_body_evaluation/902.pdf [Letöltés ideje: 2009. december]

¹⁴ UNESCO: Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage- World Heritage Committee - thirty-second session, Quebec city, Canada - 2 - 10 July 2008. 183-186.

<http://whc.unesco.org/en/decisions/1710>

¹⁵ Guttman Szabolcs-István – Interjúrészlet

¹⁶ A Guttman Szabolcs-Istvánnal készített interjú célja az volt, hogy részletesebb információkhoz jussak Segesvár épített

nagyon kevés a helyi szakember, a városi vezetés nagyon gyenge. A neves nagyszabenyi főépítész 2009 nyarán 20 egyetemistával mérte fel a vártornyokat, a városházát, a fedett lépcsőt, azokat a részeket, melyek a legkiemelkedettebb műemlékei Segesvárnak. A felmérés során készült rajz ábrázolja a történelmi központot. Korábban a városvezetésnek nem volt egy alapidokumentációja, mellyel európai forrásokért pályázhattak volna. Megrendeltek egy konzultációt, amely az európai projektekhez való elérési lehetőséget vizsgálta. Aztán, miután megnyerték a licitet, egy évre megállt a lendület, mert nem tudták, kivel kell egy ilyen procedúrát végigvinni.

„A szakemberek félreálltak, mert olyan nagy mennyiségű felmérésről volt szó, hogy egy évig lehetett volna mérni, és akkor is lett volna még mérnivaló, ha egy fő dolgozik rajta. Mi besegítettünk. De a komolyabb infrastruktúrát tavaly megpróbálták kiadni a szezon idején. Az a helyszín mindent elárul, csak azt nem, hogy Világörökség. Biztos, hogy nem könnyű feladat, mert nem egy épület, hanem egy épületegyüttes, egy urbanisztikai gondolkodást igénylő feladat, de ezt nyugodtan lehetett volna akár központi akarattal, akár helyi akarattal. Mind a kettő hiányzik, nekem az volt az érzésem, hogy mind a kettővel vannak komoly gondok.”¹⁷

A turisztikai információs irodáknak rendkívül fontos szerepe van a turizmus minőségének javításában, ugyanis rendszerezett és széleskörű információkkal segíti a turistákat adott településen. A velencei UNESCO Iroda támogatásának köszönhetően, polgármesteri hivatal és a segesvári *Turisztikai Egyesület* által 2007-ben nyitott turisztikai információs iroda a következő típusú információkkal szolgál a turisták számára: a segesvári turisztikai irodák elérhetősége, elszállásolás, közlekedés, látogatható objektumok, turisztikai attrakciók, műemlékek, kirándulások, túrák, kulturális és egyéb események programja, térképek, szórólapok. Az irodának nincsen saját honlapja, az elérhetősége és általános információk egyéb, Segesvárt bemutató idegenforgalmi témájú honlapokon jelennek meg.¹⁸ A város mindegyik bejáratánál jelzés található arról, hogy a város történelmi központja a *Világörökség Listán* szerepel, és többnyelvű információs táblák jelzik a legkiemelkedőbb látnivalókat. A kulturális programok kínálatában megtalálható a *Középkori Fesztivál*, *Blues Fesztivál*, *FolkART*

örökségéről, és egy olyan szakember álláspontját is bemutassam az örökségvédelmi tevékenységek kapcsán, aki személyesen részt vett ezekben.

¹⁷ Guttman Szabolcs-István – Interjúrészlet

¹⁸ Segesvár turisztikai honlapja angol, román nyelven http://www.sighisoara-transilvania.ro/index.php?option=com_content&task=view&id=110&Itemid=165

Egyéb segesvári idegenforgalmi információkat tartalmazó honlapok:

<http://www.sighisoaraonline.com/> szálláshelyekről, csak román nyelven;

<http://www.sighisoara.org.ro/> polgármesteri hivatal, román nyelven;

<http://www.sighisoara-tourism.com/> turisztikai infók, elszállásolás, román nyelven.

fesztivál, *Proetnica* interkulturális fesztivál, állandó és időszakos képzőművészeti kiállítások, gyermekprogramok.

Gyulafehérvár és Világörökségre jelölt területe

Már a vaskorban földvár állt itt, ahová a rómaiak később castrumot építettek. Itt állt Apulum, az ókori Dácia tartomány egyik jelentős városa, az ősi történelmi főváros: Erdélyt már a magyar államalapítástól kezdve innen kormányozták (mint bizonyos mértékben különálló egységet), itt székelt az erdélyi vajda. Püspökségét Szent István alapította 1009-ben, római katolikus székesegyháza 13. századi, egy régebbi templom alapjaira épült. Virágkorát a Hunyadiak és Bethlen Gábor alatt élte. 1542 és 1690 között az Erdélyi Fejedelemség székhelye. Bethlen Gábor alapította a város református kollégiumát, melyet 1658-ban a harcok elől Nagyenyedre költöztettek. 1715-ben újrászervezték a reformáció alatt megszűnt püspökséget. A régi római, majd középkori alapokra épült, új, osztrák építésű vár 1738-ban lett készen. 1775-től Alsó-Fehér vármegye, jelenleg Fehér megye közigazgatási központja, az erdélyi római katolikus érsekség székhelye, egyúttal a román ortodox egyház erdélyi székvárosa.

A város történelmi központja 1991 óta a Világörökség javaslati listáján szerepel. A város két részből áll: az ún. Alsóváros és e fölött a hegyen az erődítmény. Az érseki székesegyház a 13. században épült, román stílusban, az erdélyi fejedelmek temetkezési helye, 1991-től érseki központ. Benne ma is láthatók a Hunyadiak síremlékei, valamint Izabella királyné és János Zsigmond fejedelem gazdagon díszített kőszarkofágjai. Altemplomában erdélyi fejedelmek és püspökök egész sora nyugszik. A mai székesegyház alatt egy kisebb méretű 11. századból való bazilika maradványait tárták fel. Szomszédságában áll az erdélyi fejedelmek egykori 15. századi palotája és a püspöki palota. A 18. század első felében épített vár falai és bástyái nagyobb részben ma is állnak. A vár Vauban-rendszerű, csillag alakú erődítmény. Az Alsó Károly-kapu a vár 1. számú kapuja, mely egy háromrészes barokk építmény. A *Batthyáneumot* gr. Batthyány Ignác erdélyi püspök alapította 1794-ben. Először csillagvizsgálónak készült, majd a püspök fokozatosan bővítette ásvány- és éremgyűjteménnyel, könyvtárral. Copf stílusú nagyterme az egykori templom hajója. A *Batthyáneum* 55 000 kötetes püspöki könyvtárának kódexei világhírűek. Itt őrzik a Gyulafehérvári sorok néven ismert, 1310 tájáról származó magyar nyelvemléket is. A román kultúra szempontjából nagy jelentőségűek a könyvtár román ősnymtatványai. Közeliében, a Babilon-házban (1851-ben épült eklektikus stílusban) látható a *Román Egyesülés Múzeuma*, gazdag román történelmi kiállítással. A volt tiszti kaszinó épületében alakították ki az Egyesülés Termét¹⁹ (1908-ban), melyet egy francia festő az eseményt ábrázoló falfreskói díszítenek. Az

¹⁹ 1918-ban itt mondták ki Erdély egyesítését Romániával.

ortodox székesegyház, a Târgoviste-i templom mása, a régi havasalföldi bizánci stílus jegyeinek átvételével a 20. század elején épült. A Szent György-kapu előtt látható a Horea-lázadás itt kivégzett vezetőinek 1937-ben emelt emlékműve.²⁰

A helyszín állapota, megőrzési munkálatok, kulturális programok

Az erődítményrendszeren az utóbbi években jelentős felújításokat végeztek. Az Alsó Károly-kaput és a 4. számú kaput 2006-ban restaurálták. A 2. számú kapuból az oldalpillérek maradtak meg és néhány díszítőelem, köztük a 2 szobor, melyek a *Román Egyesülés Múzeum* főbejárata előtt láthatóak. A kapu restaurálása 2008-ban kezdődött a polgármesteri hivatal és a helyi tanács közreműködésével. A 3. számú kapu felújítása 10 évig tartott, 2008 november 25-én fejezték be, ugyanekkor építették újjá a hidat, mely a vár bejáratához vezet. Ez év áprilisában elkezdődött az 5. számú kapu restaurálása. A projekt a gyulafehérvári polgármesteri hivatal, a *Kulturális Minisztérium* és az *INMI* kezdeményezésére jött létre, a munkálatok anyagi háttérét pedig egy norvég, izlandi és liechtensteini közös adományalap jelenti. A munkálatok során az elhanyagolt épületrészt megtisztítják a növényzettől, majd korszerű restaurátori és építészeti módszerekkel az eredeti és megerősített állapotát törekszenek elérni. Egy, a turisztikai látványosságot hangsúlyozó építészeti megvilágítási rendszert is kap az ötödik kapu, mely az év végéig kerül átadásra. Ezt követi majd a 6. számú kapu restaurálása is, amellyel a vár egész kapurendszere elkészül. A történelmi emlékmű turisztikai potenciálja ezáltal lényegesen megnő, a kapurendszer pedig visszanyeri történelmi és kulturális értékét.

A székesegyházon a XX. század során több szakaszban történtek átfogó méretű műemlékvédelmi beavatkozások. Az első és egyben legjelentősebb helyreállítás 1906–17 között zajlott a *Műemlékek Országos Bizottsága* illetve Möller István építész vezetésével. 1918-ban az új országhatár megvonása megszakította a munkálatokat. Az 1922–1938, illetve 1945–1955 közötti időszakokban, kisebb intenzitású munkálatokat végeztek az *INMI* gondozásában. 1967–73 között a *Román Kulturális Tárca* által támogatott, átfogó méretű helyreállítási munkálatokat bukaresti szakemberek vezették. A rekonstrukció során több helyen is súlyosan csorbult a beavatkozás előtt még értelmezhető eredeti állapot. 1991-től az érsekség helyreállítási munkálatokat indított. Utólag ezek vezetését Hermann Fabini építész vette át. 1999-ben a *Gyulafehérvári Érsekség* és a budapesti *Országos Műemlékvédelmi Hivatal* között született egyezmény nyomán, utóbbi intézmény szakemberei részletes helyreállítási programtervet dolgoztak ki. A tervezet a fennmaradt értékek korszerű restaurátori módszerekkel történő megővését célozza.

Gyulafehérvár *Városi Fejlesztési Stratégiáját* tanulmányoztam azért, hogy megvizsgáljam, a város vezetősége mennyire tartja szem előtt a kulturális- és örökségturizmust, mint lehetséges fejlődési irányvonalat a város szempontjából. A Vár és a körülötte lévő épületek lehetnek elsősorban a kulturális és örökségturizmus fejlesztési központjai. A tervben kitűzött célként szerepel a Vár kapuit körbejáró turistaút vonal megszervezése és kijelölése (*Millenium projekt* – luxemburgi partnerséggel),²¹ valamint a Vár zónabesorolási tervének elkészítése.²² Gyulafehérváron hiányzik egy működő marketingstratégia, amely a várost és a várat egy kifejezett brandként tudná kommunikálni a potenciális turisták felé, hiányzik a stratégiai együttműködés a romániai és külföldi turisztikai irodákkal. Gyulafehérvár a közeli régiókkal sem kommunikál megfelelően (Segesvár, Nagyszeben, Kolozsvár, Vajdahunyad).

A vendéglátóegységek kínálata általában véve nem kielégítő. A Vár környékén a kínálat határozottan szegényes, de a városban sem találunk olyan éttermeteket, amelyek tradicionális és/vagy korszerű menüvel is várják a fogyasztókat. A vendéglátóegységek színvonaláról tehát általában elmondható, hogy hiányzik egy igényes, a történelmi városrész hangulatához illő szolgáltatás.²³

A gyulafehérvári turisztikai információs iroda nyitásának célja elsősorban a Vár és a város megismertetése volt. Rendszeresen frissített adatbázisában megtalálható minden szükséges információ a látogatók és a helyi lakosok számára, melyeket különböző ismertető anyagok formájában vehetnek igénybe. Az ismertető anyagok a következőket tartalmazzák: a város és a Vár története, látnivalók Gyulafehérváron és Fehér megyében, elszállásolási lehetőségek, helyi közlekedési információk, szabadidős tevékenységek helyszínei, a kulturális események naptára. Mindezek mellett szakosított idegenvezető, nemzetközi nyelvű információk, CD-k, DVD-k, könyvek segítik a látogatókat. A tourinfo irodának nincsen honlapja. Az irodát bemutató általános információk egy, Romániát idegenforgalmi szempontból bemutató honlapon találhatók.²⁴ A városra vonatkozó elszállásolási és egyéb ismertető anyagok kisebb mennyiségben a polgármesteri hivatal honlapján és különböző portálokon jelennek meg.²⁵

Hiányoznak a történelmi városrészt tematizáló, népszerűsítő rendezvények, melyek turisztikai vonzerőt képezhetnének. Fontosabb rendezvények a *Román Nemzeti*

21 Mára már turisztikai vonzerővé vált.

22 A zónabesorolási terv részletes, specifikus jellegű leírása egy adott terület szabályozásának (lefedve az összes funkciót: lakhely, szolgáltatások, termelés, forgalom, zöldövezetek, közintézmények, stb.), és összhangban van azon területeknek a fejlődésével, amelyek az általános városi tervben is megjelennek. Meghatározza a célokat, tevékenységeket, prioritásokat, urbanisztikai szabályozásokat (engedélyek és korlátozások), amelyeket szükséges alkalmazni a telekhasználatnál és építkezésénél a vizsgált területen (a beruházások előtti szakaszt képviseli, rendelkezései lépésenként megvalósításra kerülnek a rendelkezésre álló pénzeszközök függvényében).

23 Gyulafehérvár szálláshelyeire és vendéglátó egységeire vonatkozó információk a szekundér kutatás eredményei fejezetben találhatók.

24 <http://www.romaniaturistica.ro/centru-de-informare-turistica-Punctul-de-Informare-Turistic%C4%83--Alba--Iulia-119.html>

25 <http://www.apulum.ro/>

Ünnep december 1-én, és a város napja, mely különböző kulturális és sporteseményeket, tradicionális ételeket, középkort idéző programokat vonultat fel. „A Három Erődítmény Útvonala” nevű előadást minden szombaton megrendezik a restaurált várromok között. Szereplői az Osztrák-Magyar Monarchiát idéző ruhába öltözött katonák, 11 és 12 óra között körbejárják a gyulafehérvári parkot, délre visszatérnek az „erődbe” és fegyverforgatási bemutatót tartanak ágyúlövessel egybekötve. A Gyulafehérvári Római Katolikus Főegyházmegye minden év szeptember harmadik hétvégéjén megrendezi a *Kulturális Örökség Napjait*. A programhoz számos római katolikus templom csatlakozott. A program célja a nagyközönség figyelmének ráirányítása az épületek értékeire, azokéra is, amelyek máskor részlegesen, időlegesen, illetve csak a társadalom egyes rétegei által látogathatók, esetleg folyamatosan zárva vannak.²⁶

A turisztikai infra- és szuprastruktúra

A turisztikai infrastruktúra definiálása a turisztikai szakirodalomban különböző módon jelenik meg. Lengyel (1992) és Ciangă (2002) szerint a szűkebb értelemben vett turisztikai infrastruktúra magába foglalja az út-, a víz-, az elektromos, a távközlési- és a csatornahálózat összességét. Tágabb értelemben a turisztikai infrastruktúra a tárgyi fogadóképesség egészét jelenti, amely a szállás, az étkezés, a kereskedelem és az egyéb turisztikai szolgáltatások egészét magába foglalja. Mások²⁷ különválasztják az infrastruktúra és szuprastruktúra fogalmát, miszerint az infrastruktúrához sorolandó a turisztikai közlekedési- és szállítóeszközök, a helyi idegenforgalom létesítményei: a vendégek pihenését és sporttevékenységét szolgáló létesítmények, a szórakozóhelyek, a konferenciaközpontok, az információs szolgálatok.

A szuprastruktúra felbomlik elsődleges és másodlagos szuprastruktúrára. Elsődleges szuprastruktúra a kereskedelmi szálláshelyek és a vendéglátóegységek jelenléte. Míg a másodlagos szuprastruktúra a szolgáltató szféra egységeit foglalja magába: ajándékküzletek, légitársaságok, utazási irodák, pénzváltók, információs irodák stb. A szálláshelyek azért képezik a szuprastruktúra (felépítmény) részét és nem az infrastruktúra (alépítmény) részét, mert előbb kell vonzerővé fejleszteni a turisztikai erőforrásokat, keresleti igényeket generálva a térség iránt, és azután a keresleti igényre, illetve a már létező infrastruktúrára épülhet rá a szálláshely- és vendéglátó szektor.²⁸

A világörökség-helyszínek település/terület infra- és szuprastrukturális hálózatának minőségi kialakítására és működtetésére fokozott figyelmet kell fordítani, mert az örökségturizmus célcsoportjának igényei és elvárásai általában magasabbak, mint a hagyományos turizmus esetében. Ez a turisztikai szolgáltatás egészére kiterjeszthető: a

²⁶ Gyulafehérvári érseki sajtóiroda <http://www.hhrf.org/gyrke/szekes.html> [Letöltés ideje: 2010. április 28.]

²⁷ Michalkó, 2004: 218.

²⁸ Horváth, 2010: 99.

tájékoztatásra, a megközelíthetőségre, a fogadási feltételekre, illetve az adott helyszín prezentációjára általában. Ezen feltételek nélkül egyetlen kitüntetett értékkel rendelkező építészeti emlék, vagy természeti táj sem tudja vonzerejét hatékonyan érvényesíteni a turizmusban. A turisztikai szuprastruktúra, általános természetéből fakadóan, inkább „turistafüggő”, mint az infrastruktúra. Egy általános alapinfrastruktúra kialakítására minden lakott területen szükség van. E nélkül a település hétköznapi és turisztikai potenciáljának hasznosíthatósága is ellehetlenedik. A turisztikai szuprastruktúra bizonyos elemeit, mint például a fogadókapa­cítást (a kereskedelmi szálláshelyek, a vendéglátóegységek, és egyéb turisztikai szolgáltatásoknak a világörökség területén való meglétének nagyságrendjét) a turistaforgalommal arányosan kell kialakítani oly módon, hogy a turisztikai szuprastruktúra kielégítse, és egyben stimulálja is a turisztikai érdeklődést. A fogadókapa­citás minőségének kialakításakor pedig figyelembe kell venni a célcsoport típusát, igényeit, valamint kulturális és költsékezési szokásait. A kulturális világörökség esetében fontos felmérni és optimálisan használni a szuprastruktúra már meglevő kínálati elemeit, a városi környezet által kínált kereskedelmi szálláshelyek csoportjait, a vendéglátóegységeket, valamint a szabadidős- és sportlétesítményeket. Ennek mennyiségi, illetve minőségi fejlesztése akkor válik szükségessé, ha az örökségturizmusban, vagy a turizmus más meghatározó ágában résztvevő turistaszám jelentősen meghaladja a fogadókapa­citás kereteit, illetve ha a turisztikai célcsoport igényei meghaladják a meglevő szolgáltatások színvonalát. A szállás és ellátás kielégítő biztosításán túl, hangsúlyt kell fektetni a látogatók számára elérhető szabadidős tevékenységekre, amelyek hozzájárulnak a turista szabadidejének hasznos és élményteli eltöltésében. Amennyiben lehetséges, ezeket a tevékenységeket össze kell hangolni az adott terület kulturális jellegével. A szabadidős tevékenység az adott turisztikai környezet jellegétől függ, egy adott terület a szabadidő eltöltésének különböző módjait kínálhatja. Legyen ez kulturális, sport, vagy egyéb interaktív kapcsolódási lehetőséget biztosító tevékenység, a fontosságát folyamatosan szem előtt kell tartani. Az erre vonatkozó szakirodalom függvényében a világörökség területkezelőinek/működtetőinek feladata:

1. megvizsgálni a célterület turizmusának szerkezetét;
2. felmérni, a terület turizmus általi terhelhetőségét;
3. meghatározni a célcsoportot, melyhez szeretnék a kínálatot eljuttatni;
4. az ő igényeiknek megfelelő infra- és szuprastrukturális hálózatot biztosítani.²⁹

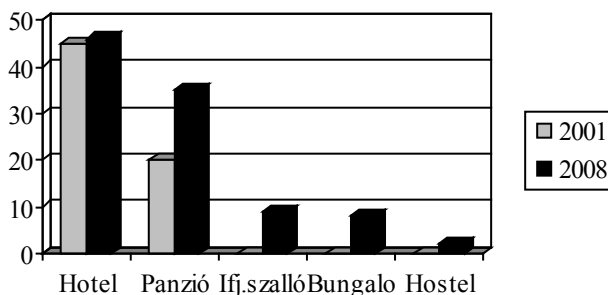
A statisztikai adatok feldolgozása

Egy terület világörökséggé nyilvánításával a világörökség-helyszín „gazdálkodhat” a címmel. Ez azt jelenti, hogy a terület, település, vagy régió e nemzetközi státusz

²⁹ Nagy, 2002: 6.

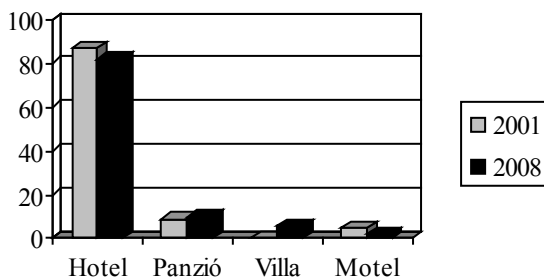
viselve, jó marketinggel népszerűsítheti magát. Ez a turisták számának növekedésével, a vendégéjszakák számának emelkedésével mérhető. Az elemzés során a turisztikai szuprastruktúra állapotát és alakulását vizsgáltam részletesebben a romániai *INS* adatbázisa alapján, de kitértem az alpinfrastruktúra állapotának elemzésére is. Megvizsgáltam a szálláshelykínálatot, összevetve a keresleti adatokkal. Nyomon követtem a településre érkező vendégek és az általuk eltöltött vendégéjszakák számának alakulását az adott időszakban. Megvizsgáltam, hogy változott-e, és ha igen, miként a szálláshelyek minőségi és mennyiségi összetétele. A vizsgálat során két év összehasonlítását végeztem: 2001 és 2008, mivel a vizsgált változókra vonatkozóan ezekből az évekből vannak adatok.

Segesváron a szállásférőhelyek száma 52%-kal nőtt, a szálloda részesedése a szállásférőhelyek tekintetében alig változott 2001 óta, jelenleg 46%, viszont növekedett az egyéb típusú szállásférőhelyek száma, ami nagyobb választási lehetőséget biztosít a turistáknak. Gyulaféheváron ugyanebben az időszakban csupán 28%-kal nőtt a szállásférőhelyek száma, és nem beszélhetünk változatosságról a szálláshelyek típusai és szállásférőhelyek tekintetében sem.



1. ábra Szállásférőhelyek %-os megoszlása típusok szerint Segesváron

(Forrás: INS TEMPO Online. Saját szerkesztés.)



2. ábra Szállásférőhelyek %-os megoszlása típusok szerint Gyulaféheváron

(Forrás: INS TEMPO Online. Saját szerkesztés.)

Segesváron 2001-ben szálloda, motel, kemping, turistaház és városi panzió, 2008-ban már ifjúsági szálló, hostel és bungaló is a turisták rendelkezésére állt, ugyanakkor megszűnt a kemping, motel és turistaház. Jelentősebb növekedést a panziók és a szállodák esetében figyelhetünk meg.

Gyulafehérváron 2001-ben szállodában, motelben, városi panzióban szállhattak meg az odautazók, 2008-ra ez kiegészült egy turisztikai villával, de a szállodák száma is csak egygel nőtt.

Szálláshelyek típusai (Segesvár)	Év	
	2001	2008
Összes	6	19
Szálloda	1	6
Ifjúsági szálló	-	1
Hostel	-	1
Motel	1	-
Bungaló	-	1
Kemping	1	-
Turistaház	1	-
Városi panzió	2	10

Szálláshelyek típusai (Gyulafehérvár)	Év	
	2001	2008
Összes	7	9
Szálloda	4	5
Motel	1	1
Turisztikai villa	-	1
Városi panzió	2	2

1. táblázat Szálláshelyek típusai Segesváron és Gyulafehérváron 2001-ben és 2008-ban (Forrás: INS TEMPO Online. Sajat szerkesztés.)

Függetlenül a világörökség típusától, minden esetben igaz, hogy ha a világörökség-terület alacsonyabb árfekvésű, átlagos szolgáltatást nyújtó kereskedelmi szálláshelyekkel (kemping, motel, panzió, egy-két csillagos szálloda) és vendéglátóegységekkel (gyorsbüfé, vendéglő, falatozó, fagyaltatózó) rendelkezik, az átlagos költségű turistákat fogja kiszolgálni, vagyis a tömegturizmus alapja lesz. Ha szuprastrukturája a magasabb elvárásoknak is megfelel (három-, négy-, ötszillagos szálloda, étterem, bár, kávézó, cukrászda), akkor a kulturális turizmus különböző ágaiban résztvevő turistákat is vonzani fogja (örökség-, konferencia-, múzeum-, műemlékturizmus).³⁰

Segesváron a magasabb komfortot biztosító, igényes szálláshelyek száma nőtt az alacsonyabb színvonalú szálláshelyek rovására, mely pozitív irányú változást jelent, hiszen az örökségturizmusban részt vevő turisták általában a magasabb komfortfokozatot keresik a szálláshelyeket illetően. A kibővült kínálat és a nagyobb választási lehetőség mellett a szállodai férőhelyek számának megnövekedése lehetővé teszi, hogy a vizsgált településen egyidejűleg több turistát tudjanak szállodai körülmények között elhelyezni.

³⁰ Nagy, 2002: 5.

Amíg 2001 és 2008 között országos viszonylatban a szálláshelyet igénybevevő turisták számában 32%-os növekedése mutatható ki, Segesváron az országos átlagtól magasabb, Gyulafehérváron alacsonyabb mértékű növekedés tapasztalható.

	Segesvár	Gyulafehérvár	Országos
Változás mértéke	77%	26%	32%

2. táblázat Az elszállásolt turisták számának alakulása 2001 és 2008 között

(Forrás: INS TEMPO Online. Saját szerkesztés.)

Az azonos időintervallumban megfigyelt 32%-os növekedés a szállóvendégek számát illetően, és csupán 12%-os növekedés a vendégéjszakák tekintetében, arra enged következtetni, hogy a Romániába érkező, növekvő számú turista egyre kevesebb időt tölt az országban. (2001-ben 3,7 éjszaka és 2008-ban 2,9 éjszaka). Segesváron 2001 és 2008 között az átlagos tartózkodási idő nem változott (1,3), míg Gyulafehérváron 2001-ben átlagosan 1,4 éjszakát töltöttek el a turisták, de 2008-ban már ez az érték 2,2-re emelkedett.

A külföldi vendégéjszakák rangsorában Maros megye 7. helyezést ér el 2008-ban 3,36 %-kal, ugyanakkor Fehér megye csak a 30. helyen található. Míg 2000 után Maros megyében a hazaiak érkezése növekedett (vendégéjszakák száma kisebb mértékben), addig Fehér megyében visszaesett, majd stagnált. A Maros megyei növekedés magyarázható Szováta fürdőváros országos jelentőségével, mely 54%-át adta a megye vendégéjszakáinak.³¹ A turistaérkezések és vendégéjszakák tekintetében Maros megye településeinek keresleti rangsorán Segesvár csupán a 3. helyen található, Szováta és Marosvásárhely után,³² melyek e szerint erősebb turisztikai funkcióval rendelkeznek, ezért a megyei szintű összehasonlításokból nem következtethetünk arra, hogy a különbségek Segesvár Világörökség mivoltából adódnak.

A turizmus gazdasági hatásai alatt azokat, a turizmus fejlődése következtében kialakuló hatásokat értjük, amelyek a küldő és a fogadó területek gazdaságában zajlanak le.³³ A gazdasági haszon elemzésénél problémaként merül fel, hogy a turisztikai bevételekre vonatkozóan hozzáférhető adatok állnak rendelkezésre, ami többek között a statisztikai adatgyűjtés hiányosságainak, a feketegazdaság viszonylag magas részesedésének és a turisztikai ágazat összetettségének köszönhető. A bevételek és kiadások mérésekor a teljes összeg meghatározásán kívül ismerni kell annak különböző szempontok szerinti lebontását is: a kirándulók és turisták országonkénti nagyságát, utazási motivációkénti különbségeit, a különböző régiók bevételének nagyságát, a hazai lakosság költsékezési szokásait, a különféle valuta és devizanemek arányát a teljes

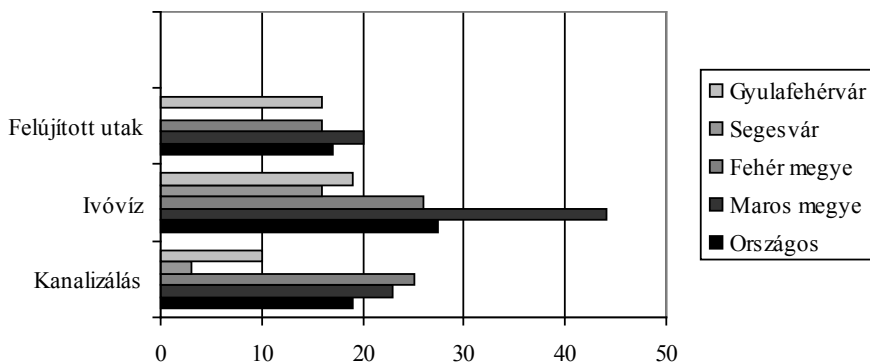
³¹ Horváth, 2009: 122.

³² Horváth, 2009: 130.

³³ Michalkó, 2004

összegen belül.³⁴ A vizsgálat bonyolultsága miatt a részletes gazdasági elemzés egy újabb kutatás témájául szolgálhat.

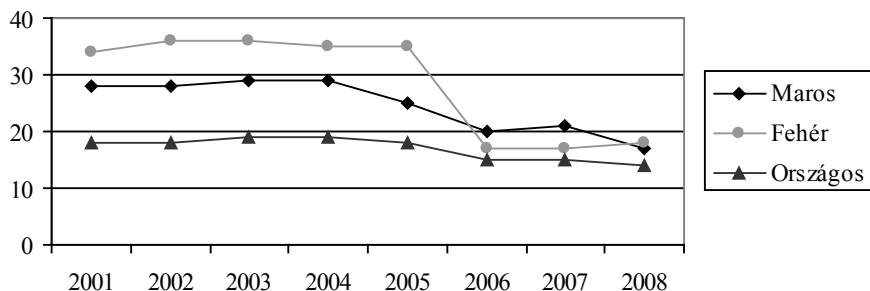
A gazdasági fejlődés néhány indikátorát megvizsgálva a két településen, Maros és Fehér megyékben, valamint országos szinten arra a következtetésre jutottam, hogy az infrastruktúra kiépülésének üteme, és a turizmus fejlődése nincsen szoros összefüggésben, habár a világörökség-terület turizmusának eredményesebbé tétele az infrastrukturális hálózat fejlesztését, bővítését és újabb elemeinek bevezetését kellene, hogy magával vonja. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a vállalkozások számának alakulását sem befolyásolja pozitívan a növekvő számú turista.³⁵ Ha jelentősebb eltérés lenne kimutatható a Világörökséggel rendelkező megye és Fehér megye között, akkor következtethetnénk arra, hogy valamilyen befolyásoló erővel bír a világörökségi helyszín, azaz tudatosan használják ezt a címet. Ez azt jelenti Segesvár esetében, hogy a terület kezelői nem tudtak gazdálkodni a címmel, nem fedezték fel a benne rejlő lehetőségeket. Fontos, hogy a nemzetközileg védett érték beépüljön a terület gazdaságába, annak szerves elemeként.



3. ábra Változások mértéke az infrastruktúra elemeiben 2001 és 2008 között, százalékban kifejezve (Forrás: INS TEMPO Online. Saját szerkesztés.)

³⁴ Forrás: users.atw.hu/heller-sos/.../turi_gazdtan_dia_mehet.ppt [Letöltés ideje: 2010. április 30.]

³⁵ A vállalkozási aktivitásra vonatkozóan csak megyei adatokkal szolgál az INS adatbázisa.



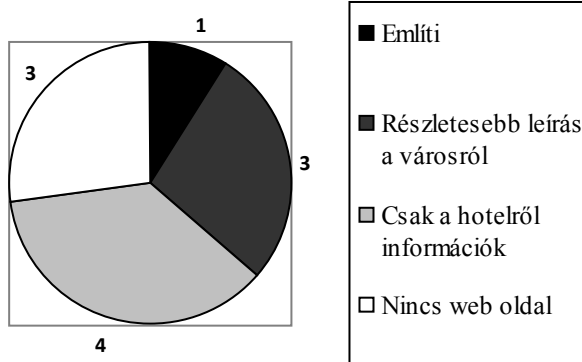
4. ábra 1 000 lakosra jutó vállalkozások számának alakulása 2001 és 2008 között

(Forrás: INS TEMPO Online. Saját szerkesztés.)

Mivel a kutatás eddigi eredményei azt mutatták, hogy az „*UNESCO Világörökség*” cím befolyásoló erővel bír a turisták körében, fontosnak tartottam azt is megvizsgálni, hogy a Segesváron található szálláshelyek mennyire élnek az így nyert előnyökkel. A szállásadók honlapjait megvizsgálva Segesváron a 11 szálloda közül 1 említi a *Világörökség* címet, 3 honlapon részletesebb leírást találunk Segesvár történelmi központjáról, de nem említik a címet, 4 honlapon csupán a szállodáról kaphatunk információkat, és 3 szálloda esetében nem találtam weboldalt, csak egyéb oldalakon jelennek meg az elérhetőségek. 17 panzió közül egyik sem említi a *Világörökséget*, viszont egy hostel részese a *Hostelling International (HI)* és *Organisation of World Heritage Cities (OWHC)* hálózatnak.³⁶ A kapott eredményekből levonható az a következtetés, hogy a szálláshelyek nem fordítanak elég nagy figyelmet Segesvár, mint világörökségi helyszín marketingszempontrú bemutatására, s az ebből származó előnyök kiaknázására, így nem jut hozzá a helyszínek fontosságához a turista. „Egy fókuszolt eseményközpontban lobbiztatni ezeket a helyszíneket, ez lenne a magától értetődő.....”³⁷

³⁶ Olyan csoportok vehetnek részt, melyeknek az *OWHC* valamely tagvárosában van a lakhelyük. <http://www.hihostels.com/heritage>, <http://www.hotel-sighisoara.ro/>. [Letöltés ideje: 2010. 03. 27.]

³⁷ Guttman Szabolcs-István – Interjúrészlet



5. ábra Segesvár szöveggörnyezete a szálláshelyek honlapjain. (Saját elemzés, 2010)

Összegzés

Összességében elmondható, hogy Romániában az örökségvédelem és annak tudatos fejlesztése, védelme nem élvez prioritás a fejlesztési szempontok között. A kulturális, természetvédelmi vagy építészeti szakemberek nem működnek együtt a politikai és gazdasági élet vezetőivel, ezért az egyedülálló kulturális értékeket nem tudják kellőképpen hasznosítani a turistaforgalom és a népszerűség növeléséért sem.

Segesváron a cím elnyerése óta nőtt a turistaforgalom intenzitása, a szállásférőhelyek száma, kisebb mértékben a magasabb komfortot biztosító, igényes szálláshelyek száma is. Nagyobb a választási lehetőség a szálláshelyek tekintetében, mely pozitív irányú változást jelent, de nem kielégítő. Megfigyelhető az is, hogy nem változott az átlagos tartózkodási idő, vagyis nincsen olyan esemény vagy attrakció, ami a turistákat hosszabb ideig a helyszínen tartaná. A gazdasági fejlődés indikátorai sem változtak, mely szerint a terület kezelői nem használják tudatosan a *Világörökség* címet, és a szálláshelyek sem fordítanak elég nagy figyelmet a cím befolyásoló erejére.

Gyulafehérváron ennél is rosszabb helyzet. A fogadóképesség minőségére nem fordítanak kellő figyelmet, nem elég változatos az igénybe vehető szálláskapacitás, és a turistaforgalom növekedésének mértéke is igen alacsony. A restaurálási törekvéseknek köszönhetően az erődítmény ugyan fokozatosan visszanyeri történelmi és kulturális értékét, ezáltal pedig nő Gyulafehérvár turisztikai potenciáljának kihasználtsága, viszont a turistaforgalomban nem mutatható ki jelentős fejlődés. A teljes restauráció befejezése után kellő marketingtevékenységgel e jelentős, épített örökség turisztikai vonzerővé fejleszthető, amihez lényegesen hozzájárulhatna, ha a *Jelöltlistáról* felkerülne a

Világörökség Listára. Több megalapozott oka is van azonban annak, hogy Gyulafehérvár miért nem nyerte el ezt a címet. Legfontosabb szempont, hogy a központi és helyi érdekek különböznek. Szükség volna egy erős központi lobbira, de a helyi érdekképviselőt is fel kell mutatni olyan menedzselési stratégiákat, melyek hosszútávon megalapozzák az örökség védelmét. Pozitív példaként megemlíthető Nagyszeben, mely 2007-ben európai kulturális főváros volt, és olyan menedzselési stratégiákat tudott bemutatni, ami alapján hihető, hogy ez az épített örökség megmarad a jövőben is anélkül, hogy komoly központi támogatásra lenne szükség. Következésképpen megállapíthatjuk, hogy az örökségvédelemben és hasznosításban szükséges a hatékony örökségmenedzsment a kedvező versenypozíció eléréséért.

Felhasznált irodalom

- BERKI, 2004 Berki Mónika: *A világörökségi helyszínek regionális versenyképességének vizsgálata.* In: *Fiatall regionalisták IV. országos konferenciája.* Győr 2004.
- CIANGĂ, 2002 Ciangă, Nicolae: *România. Geografia turismului (Partea Întâi).* Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca 2004.
- HORVÁTH, 2009 Horváth Alpár: *A turizmus-alapú területfejlesztés lehetőségei a Székelyföldön.* Doktori értekezés. Pécs 2009. 99., 122., 130.
- JANCSIK, 1999 Jancsik András: *Turisztikai bevételek és kiadások Magyarországon, valamint ezek várható alakulása az Európai Unióhoz való csatlakozás után.* Turizmus Bulletin, 1999(1). 10-18.
- JANDALA, 1992 Jandala Csilla: *A turizmus közgazdasági elemzésének módszerei.* KIT, Budapest 1992.
- KASPAR, 1992 Kaspar, Claude: *Turisztikai alapismeretek.* KIT, Budapest 1992.
- LENGYEL, 2004 Lengyel Márton: *A turizmus általános elmélete.* Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája, Budapest 2004.

- MÁTYÁS, 1982 Dr. Mátyás Vilmos: *Utazások Erdélyben*. Panoráma, Budapest 1982. 76-8. 208-213.
- MICHALKÓ, 2004 Michalkó Gábor: *A turizmuselmélet alapjai*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár (Turizmus Akadémia 1.) 2004.
- NAGY, 2002 Nagy Andrea: *A világörökséghez tartozó helyszínek turisztikai infra- és szuprastruktúrája*. In: Turizmus Bulletin, Magyar Turizmus Rt., Budapest 2002 (4). 5. 6.
- PUCKÓ – RÁTZ, 2000 Puckó László – Rátz Tamara: *Az attrakciótól az élményig – A látogatómenedzsment módszerei*. Geomédia Szakkönyvek, Budapest 2000. 79–85.
- PUCKÓ – RÁTZ, 2002 Puckó László – Rátz Tamara: *A turizmus hatásai*. Aula, Budapest 2002.
- UNESCO, 1997 UNESCO világöröksége sorozat 2. *A világ természeti csodái és – Észak –és Közép–Európa*. Alexandra, Pécs 1997.
- UNESCO, 2008 *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization: Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage- World Heritage Committee - thirty-second session, Quebec city, Canada - 2 - 10 July 2008*. 183-186 .
<http://whc.unesco.org/en/decisions/1710> [Letöltés ideje: 2009. november]
- SHACKLEY, 1998 Shackley, Myra (ed.): *Visitor Management: Case Studies from World Heritage Sites*. Butterworth-Heinemann, Oxford 1998. 69–82.

Internetes források

1. Advisory Body Evaluation, ICOMOS jelentés, szeptember 1999.
http://whc.unesco.org/archive/advisory_body_evaluation/902.pdf [Letöltés ideje: 2009. december]

2. Gyulafehérvár fejlesztési terve: 2005

<http://www.apulum.ro/ro/strategia.htm> [Letöltés ideje: 2009. december]

3. <http://www.vilagorokseg.hu/portal/vilagoroksegrol.php?id=20070131183557> [Letöltés ideje: 2009. január]

4. www.unesco.org/whc [Letöltés ideje: 2009. november]

5. <http://www.cimec.ro/Monumente/unesco/UNESCOen/indexC4.htm> [Letöltés ideje: 2009. november]

6. <http://www.hihostels.com/heritage> [Letöltés ideje: 2010. március 27.]

7. <http://www.hotel-sighisoara.ro/> [Letöltés ideje: 2010. március 27.]

8. Országos Statisztikai Intézet TEMPO Online adatbázisa

<https://statistici.insse.ro/shop/> [Letöltés ideje: 2009. január-március]

9. Gyulafehérvári érseki sajtóiroda <http://www.hhrf.org/gyrke/szekes.html> [Letöltés ideje: 2010. április 28.]

Rövidítések jegyzéke

BBTE – Babeş-Bolyai Tudományegyetem
 BCE – Budapesti Corvinus Egyetem
 BKB – Bolyai Kezdeményező Bizottság
 BMG – Beregszászi Magyar Gimnázium

CHARTA – Kisebbségi és Regionális Nyelvek Európai Chartája
 CNR–UNESCO – Unesco Világörökség Román Nemzeti Bizottsága (Comisia Națională a României pentru Unesco)

DP – Demokrata Párt

ÉKSZ - Magyar értelmező kéziszótár
 EMTE – Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
 ET – Európa Tanács
 ETKK – Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezménye
 EU – Európai Unió (European Union)

FABUS – „FABUS” Menedzserképző Egyetem (Fakultet za uslužni biznis cca.)
 FIDESZ MPP – Fialat Demokraták Szövetsége Magyar Polgári Párt
 FS – Forrás Stúdió
 FSF – Finnországi Svéd Parlament (Finlands Svenska Folkting)

ICOMOS – Műemlékek és Történeti Együttesek Nemzetközi Tanácsa (The International Council on Monuments and Sites)
 IKM – Identitás Kisebbségkutató Műhely
 INMI- Történelmi Műemlékek Országos Hivatala (Institutul Național al Monumentelor Istorice)
 INS – Országos Statisztikai Intézet (Institutul Național de Statistică)
 IUCN – Nemzetközi Természetvédelmi Unió (International Union for Conservation of Nature)

KÁL - Kárpátaljai Állami Levéltár
 KMF – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (régén: Kárpátaljai Magyar Tanítóképző Főiskola)
 KMFA – Kárpátaljai Magyar Főiskoláért Alapítvány
 KMKSZ - Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség
 KMPSZ – Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség
 KSZSGKL – Karácsfalvi Sztojka Sándor Görög Katolikus Liceum

MÁV – Magyar Állam Vasutak

MIKICS – Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportja

MSZP – Magyar Szocialista Párt

MSZIKL - Munkácsi Szent István Katolikus Líceum

MTA – Magyar Tudományos Akadémia

NATO – Észak-atlanti Szerződés Szervezete (North Atlantic Treaty Organization)

NBRL – Nagyberegi Református Líceum

NKS – Nemzeti Kisebbségek Statútuma

NMD – Nagyváradi magyar Diákszövetség

OECD – Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development)

OHB – Országos Honvédelmi Bizottság

OSZK – Országos Széchényi Könyvtár

OTDK – Országos Tudományos Diákköri Konferencia

PKE – Partiumi Keresztény Egyetem

PKED – Partiumi Keresztény Egyetem Diákszervezete

RMDSZ – Romániai Magyar Demokrata Szövetség

TRL – Técsői Református Líceum

UÁE – Ungvári Állami Egyetem (ma: Ungvári Nemzeti Egyetem)

ÚMSZ – Új Magyar Szó

UMTDG – Ungvári Magyar Tannyelvű Drugeth Gimnázium

UNE – Ungvári Nemzeti Egyetem (régebben: Ungvári Állami Egyetem)

UNESCO – Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)

UOTM – Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma

USZSZK – Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság

VMSZ – Vajdasági Magyar Szövetség

WHC – Világörökség Helyszínei (Word Heritage Committee)

Helymutató

A

Ada 87, 268
 Åland megye 219
 Åland-szigetek 217, 219, 221, 224, 226, 237
 Alsó-Fehér vármegye 355
 Amerikai Egyesült Államok 140, 274
 Anglia 284
 Apulum 355, 357, 368
 Aranyosgyéres 218, 219
 Ausztrália 282
 Ausztria 100, 266, 274, 282

B

Bácska 80, 260, 265, 336
 Badaló 133, 136, 143
 Balkán 309
 Bánát 80, 260
 Barkaszo 393
 Bányu 133, 134, 135, 137-143, 146, 147, 148
 Bécs 8, 314, 315, 317, 320
 Belgium 266, 284
 Bene 133, 136, 137, 138, 140, 141, 144
 Bereg megye 316
 Beregszász 40, 130, 132, 162, 170, 171, 172, 176, 178-185, 191, 307, 308, 314, 317, 320, 385, 387, 391
 Beregszászi járás 5, 124-160, 190, 384, 390, 392
 Beregújfalú 133, 136, 392
 Besztercebánya 313
 Bocskórahó 314
 Bologna 246
 Borzsova 133, 138, 142, 143, 147
 Bótrágy 133, 135, 136, 137, 140, 143, 146, 147

Botteni-öböl 217

Brassó 352

Brüsszel 245, 246, 284

Budapest 40, 44, 265, 281, 285

Burgenland 169

C, Cs

Csehszlovákia 164
 Csetfalva 133, 142, 143, 146
 Csíkszereda 390
 Csonkapapi 40, 133, 139

D

Dacia 355
 Debrecen 311, 312, 315, 317, 321
 Déda 133, 140, 147, 149, 334
 Dél-Olaszország 284
 Dél-Tirol 213
 Délvidék 5, 68-99, 384
 Dercen 44
 Diósgyőr 313
 Drávaszög 169
 Duna-delta 349

E

Erdély 6, 8, 9, 15, 55, 71, 84, 93, 100, 101, 103, 104, 242, 296, 315, 319, 326-349, 351, 352, 355, 389, 390, 394
 Észak-Moldva 348, 349
 Eszeny 44
 Etéd 5, 100-122, 385
 Európa 9, 15, 81, 93, 100, 170, 193, 217, 284

F

Fehér megye 355, 357, 362, 363, 364
 Felsőkalinafalva 319
 Felvidék 55, 84, 93, 319, 334

Finnország 5, 8, 213-237, 366, 274, 387
Franciaország 266, 282

G, Gy

Galícia 307, 310, 311, 312, 315-318, 320
Gát 44, 133
Gut 133, 135, 145
Gyulafehérvár 215, 347-368

H

Hajdú megye 319
Halábor 133
Handal-telep 313
Hargita megye 105, 218
Hársfalva 317, 321
Havasalföld 356
Hetyen 133, 136, 138, 147
Hidegpatak 316, 317
Hollandia 266, 274
Huszsófalva 319

I, Í

Ilosvai járás 131
Írország 284
Izland 356

J

Jánosi 133
Jugoszlávia 68-99

K

Kabolapolyána 313, 315, 321, 322
Kanada 282
Karácsfalva 22
Kárpátalja 5, 13-39
Kárpát-medence 161, 40-67, 84, 93, 124-
212, 306, 307, 308, 320
Kárpátok 138, 309, 317
Kaszony 133, 137, 144, 148
Katalónia 213

Kézdivásárhely 394

Kígyós 133

Kijev 188

Királyvölgy 314

Kisbégány 133

Kisgejőc 44

Kobila 313

Kolozsvár 100, 220, 242, 243, 290, 328,
352, 357, 390, 393, 394

Kosovo-Metohija 260

Kovászna megye 218

Kökényesd 319

Kőrispatak 102, 106, 112, 114, 115, 116

Kőrösmező 310, 312, 314, 317, 321, 322

Kővár megye 311

Kövesliget 312, 320

Közép-Szolnok megye 311

Kraszna megye 311

Kudzsiri-havasok 348, 349

Küsmöd 105

L

Latorca 318

Latorca megye 318

Lemberg 148, 315

Liechtenstein 356

Luhi 312

M

Magyarkanizsa 87

Magyarország 6-9, 15, 20, 29-35, 44, 48,
50, 51, 52, 54, 55, 56, 61, 62, 63, 70-73,
75, 77, 80, 81, 83-87, 89, 91-94, 100, 105,
106, 107, 129, 131, 133, 137, 167, 168,
178, 179, 187, 240, 242, 252, 256, 259,
261-288, 306, 307, 308, 310-313, 315,
318, 330-333, 388

Makkosjánosi 127, 134, 139, 141, 144

Máramaros 6, 8, 306-325, 339, 348, 349

Maros megye 106, 107, 218, 350, 362,
363, 364

Marosvásárhely 100, 133, 362
 Medgyes 318, 319
 Mezőgecse 127, 133, 137, 138, 146
 Mezőkaszony 136, 137, 139, 141, 142, 144-149
 Mezővári 40
 Munkács 22, 40, 307, 318, 390
 Munkácsi járás 131
 Muravidék 169
 München 352

N, Ny

Nagybakta 40, 127, 133, 134, 137, 141
 Nagybecskerek 260, 263
 Nagybereg 22, 25, 44, 133
 Nagyenyed 355
 Nagykikinda 260
 Nagy-Küküllő vármegye 351
 Nagy-Küküllő völgy 350
 Nagymuzsaly 133, 138, 139, 140, 142, 144, 145, 146, 149
 Nagy-Pietrosz 349
 Nagyszeben 349, 352, 354, 357, 366
 Nagyszőlös 40
 Nagyszőlősi járás 131
 Nagyvárad 9, 243, 245, 290, 292, 293, 392, 393
 Németország 100, 178, 267, 282, 327, 328
 Norvégia 356
 Novi Pazar 261
 Nyáradkarácsonyfalva 100, 106, 107
 Nyitra 390

O, Ó, Ö

Oroszi 133, 142, 143, 146
 Óbecse 87
 Ökörmező 312, 314, 320

P

Pálóc 40
 Párkány 390, 392

Pest 285
 Pilipecz 316

Q

Quebec 353

R

Radnai-havasok 349
 Rafajnaújfalva 127
 Rahó 312, 314
 Rakaszó 321
 Retyezát-hegység 349
 Románia 5, 6, 8, 9, 104, 106, 111, 113, 213-237, 240-258, 289, 290, 294, 326-329, 347-366, 386, 387, 393, 394

S, Sz

Segesvár 6, 347-368, 384, 390
 Sremska Kamenica 260
 Sremska Mitrovica 260, 263
 Strasbourg 245, 246
 Svájc 100, 229, 284
 Svédország 217, 229, 266, 274, 282
 Szabadka 87, 260, 263-275, 278, 280, 282-285, 394
 Szabolcs megye 310, 319
 Száldobos 319
 Szatmár megye 311, 319, 339
 Szeged 265, 267, 270, 391, 392
 Székelyföld 214, 218, 220, 231, 233, 234, Székelykeresztúr 114, 391
 Székelyudvarhely 220, 394
 Szelterszfürdő 333
 Szentpéterfalva 349
 Szerbia 6, 68, 72, 73, 78, 80, 81, 84, 86, 89, 90, 91, 161, 259, 260, 261, 263-275, 279, 280-287, 384, 388
 Szeretfalva 334
 Szinevér 316
 Szlovákia 9, 100, 161, 187, 193, 201
 Szováta 362

Szovjetunió 43, 47, 48, 56, 140, 144, 163,
164, 188, 191

T

Târgoviste 356
Técső 22, 311, 321
Tisza 260, 265, 285, 315
Tiszaújlak 40
Torda 328, 351
Toronya 316
Tóthfalu 20
Turku/Abo 219

U, Ú

Udvarhely megye 334
Ugocsa megye 306, 307, 311, 319
Újvidék 63, 71, 87, 194, 263, 269, 272
Ukrajna 5, 13, 14, 30, 31, 33, 34, 44, 56,
58, 124, 138, 151, 161-164, 166, 168, 169,
174, 177, 179, 180, 187-190, 193, 134,
209, 384, 389
Ung megye 306, 307, 310, 311, 315, 319
Ungvár 22, 25, 34, 40, 44, 49, 60, 62, 128,
143, 148, 318, 319, 392
Ungvári járás 131

V

Vadastanya 391
Vajdahunyad 357
Vajdaság 6, 8, 9, 20, 71, 72, 74-83, 85, 86,
87, 89, 90, 91, 93-99, 259-288, 388, 394
Vári 133, 143
Verebes 316
Verhovina 309, 312, 315, 317, 318
Versec 260, 263
Világos 319
Volóc 316, 321

Z

Zápszony 133, 390, 392
Zemplén megye 319
Zenta 74, 87, 261, 263, 390
Zombor 260

Névmutató

II. Géza 350

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai
Magyar Főiskola 129, 131, 166,
190, 306, 323, 390, 392, 393

II. Vatikáni Zsinat 24

A

A Három Erődítmény Útvonala 358

Ablonczy Balázs 333, 335,
336, 337, 339, 342, 343

Åbo/Turku-i Fellebbviteli Bíróság 227

Abrams, D. 98

Ács Tibor 341

Ács Zoltán 325

Adomnitel, Cristian 254, 255

Adventista Egyház 102, 103, 107,
109, 111, 112, 114, 115, 117

Ady Endre 27

Ager, D. 212

Ajtay Kincses Mária 254

Akadémiai Kiadó 156, 329

Åland-i Körzeti Bíróság 227

Ålandról szóló Aktusok 215

Albert Réka 64

Allardt, Erik 229, 235

Almond, Gabriel A. 69, 72, 94, 95

Andrási Edit 64

Andrejkovics Endre 318

Assman, Jan 42, 43, 64

B

Babbie, Earl 64

Bakk Miklós 43, 65, 231, 234

Bakó Boglárka 105, 118

Bakos Kis Károly 46

Balázs Éva 339

Balázs Márton 251

Balázs Sándor 65, 332, 336, 337

Baldauf László 253

Balla D. Károly 40, 41, 44-47, 50-55, 57-
63, 65

Balla Gyula 44, 46, 59

Balla László 40, 44, 46, 47, 53, 54, 65

Balogh Balázs 50, 336

Balogh Béni, L. 327, 328, 330, 331, 336,
339, 340, 345

Balogh Edgár 342

Balogh Júlia 342

Bán D. András 342

Bangya őrnagy 312, 316, 317, 321

Bara Beáta 4, 6, 347-368, 387, 393

Bara Katalin 253

Baranyi Béla 19, 22, 36

Barco tábornok 315

Barcza György 343

Bárcezi Géza 130, 153, 158

Barcsi Tamás 65

Bárdi Nándor 4, 95, 97, 99, 193, 208, 234,
326, 327, 330-333, 337-340, 342, 344,
345, 397

Barta István 324

Barta Zoltán 50

Bartha Csilla 125, 152, 158, 164, 170, 181,
189, 204, 207, 208

Bartha Gusztáv 53

Bartos Elekes Zsombor

Batthyáneum 355

Batthyány Ignác, gróf 355

Beke György 338

Bekecz György 319

Bem József 313

Bendász Dániel 307

Bendász István 319, 322

Benedek András, S. 40, 44, 51, 52, 67, 307,
309, 318, 325

- Benedek József 351
 Benkő Levente 333, 334, 338, 344
 Benő Attila 130, 131, 158, 214, 215, 221, 224, 234, 236
 Beregszászi Anikó 4, 219, 162-166, 181, 182, 187, 188, 192, 193, 208, 323, 396
 Beregszászi –
 ~ *1-es számú Általános Iskola* 171, 172, 175, 176
 ~ *4-es számú Kossuth Lajos Középiskola* 172
 ~ *5-ös számú Középiskola* 171, 172, 175
 ~ *6-os számú Általános Iskola* 71-73
 ~ *Járási Közigazgatási Hivatal* 169, 190
 ~ *Járási Tanács* 188
 ~ *Levéltár* 307, 314
 ~ *Magyar Gimnázium* 21, 22, 394, 395
 Berei Katalin 338
 Berki Mónika 347, 366
 Berniczky Éva 40, 41, 45, 48, 53, 54, 55, 61, 62
 Berszán István 256
Beszélő 53
 Bethlen Gábor 355
 Bethlen Gábor Általános Iskola 397
 Betlehen Béla 343
 Biblia 27, 106, 108, 110, 394
 Bihari Mihály 95
 Blues Fesztivál 354
 Boc, Emil 251
 Bocsan, Nicolae 251
 Bocsárszki István 316
 Bodó Barna 42, 47, 50, 64, 65, 234, 244, 249, 250
 Bojko, O. D. 322
 Boldog János 50
 Bolognai –
 ~ *folyamat* 247, 261, 264, 287, 288
 ~ *reform* 243
 ~ *rendszer* 246, 247
 Bolyai –
 ~ *Kezdeményező Bizottság* 342
 ~ *Tehetséggyondozó Gimnázium és Kollégium* 393
 Bona Gábor 311, 317, 322
 Borbély Anna 395
 Borbély Tamás 253
 Boros János 251
 Bôșescu, Traian 253
 Botházi Mária 251
 Botlik 19, 44
 Bourdieu, Pierre 290, 291, 293, 303, 304
 Bozóki András 99
 Braham, Randolph L. 336
 Brande, Luc van der 253
 Breakwell, Glynis M. 36
 Brontë-testvérek 27
 Brown, Arche 79, 95
 Brubaker, Rogers 73, 95,
 Bruszt László 95
 Buda, Daniel 251
 Budapesti Corvinus Egyetem 393, 395, 396
 ~ *Kertész-mérnöki Karának Határontúli Kihelyezett Tagozata* 263
 Budapesti Műszaki Egyetem 263-286
 Bugena, Petro 316
 Bundovics Judit 50
 Buzogány Dezső 253
 Buzogány Klára 253
- C, Cs**
 Case, Holly 339
 Castells, Manuel 87, 88, 89, 95
 Cébelly Gabriella 46
 Cefai, Daniel 98
 Chiribucă, Dan 242, 258
 Ciangă, Nicolae 253

Cioroianu, Adrian 253
 Cojocaru, Ileana 253
 Croce, Benedetto 9
 Crystal, David 124, 158, 163, 182, 198, 209
 Czébely Lajos 36
 Czoch Gábor 322, 337, 339, 344
 Csányi Sándor 251
 Csatári Dániel 329, 336
 Csatáry György 4, 307, 322, 395
 Csatlós biztos 318, 321
 Cseke Péter 339
 Csernicskó István 4, 31, 36, 124, 126, 129, 130, 158-170, 181, 182, 183, 186-193, 207, 208, 209, 393, 395
 Csepeli György 29, 36
 Csibi Magor 256
 Csilléry Edit 332, 338
 Csopej Dénes 319
 Csopey László 153, 159
 Csorba László 343
 Csutak Judit 253

D

Dahrendorf, Ralf 289, 304
 Dalmay Árpád 51
 Dalton, Russell J. 68, 95
 Dánéljuk, D. D. 322, 323
 Dante, Alighieri 27
 Daróczi Gergely 13
 Degenfeld Sándor 253
 Delehán, Mykhaylo V. 324
 Demeter János. 343
 Demokrata Párt 85, 86
 Dér Dezső 323
 Dieckhoff, Alain 69, 95
 Đindić, Zoran 82
 Diószegi László 337, 342
 Dittmar, N. 183
 Dombay István 253

Donáth Lehel 323, 325
 Döme Zsolt 68-99
 Drakula Park Projekt 353
 Dupka György 19, 45, 47, 49, 56, 59, 65
 Dzsanda Halina 173, 182

E

Egry Gábor 330, 332, 333, 336, 338, 344
 Egyed Péter 251
Együtt 46, 53, 59-63, 65, 67
 Ellemers, Naomi 68, 95
 Ekler Andrea 65
 Ember Győző 323
 Engelsz kolhoz 148
 Eötvös 311
 Eötvös Loránd Tudományegyetem 393, 397
 Erdélyi –
 ~ *Agrárreform Tanulmányi -Bizottság* 334
 ~ *Fejedelemség* 355
 ~ *Gazdasági Tanács* 333
 ~ *Külön Szolgálat* 334
 ~ *Magyar Gazdasági Egyesület* 333
 ~ *Magyar Gazdasági Egylet* 334
 ~ *Párt* 332, 336, 338, 342, 344
 ~ *Szociális Szervezet* 333
 ~ „*Szövetség*” *Gazdasági- és Hitelszövetkezetek Központja* 333
 Erdélyrészi Hangya Szövetkezetek Marosvásárhelyi Központja 333
 Erikson, Erik 13, 36, 42
 Erős Ferenc 96,
 Europa Nostra-díj 351
 Európa Tanács 222, 236
 ~ *Kisebbségvédelmi Keretegyezménye* 214, 216, 218, 222, 236, 237
 Európai Unió 9, 161, 215, 243, 252, 256, 366,

F

Fábián Gyula 230, 234
 Fabini, Hermann 356
 Fábri György 287, 288
 Fábri István 3, 4, 5, 9, 240, 266, 274, 275, 276, 287, 288, 289, 304
 Fabus 260, 263, 265, 266, 268-271, 274, 280
 Fakász János 306, 307, 323
 Fakász Mihály 306, 307, 323
 Fankovics István 319
 Fedinec Csilla 64, 66, 159, 183, 193, 208, 209, 322, 330, 337-340, 344
 Feischmidt Margit 66, 341
 Fejős Zoltán 342
 Felső Magyarország Kiadó 62
 Fenntartható Turizmus Fejlesztési Terv 353
 Fényes Elek 323
 Ferenc Viktória 166, 183, 188, 209, 393
 Ferge Zsuzsa 81, 96
 Festinger, Leon 92, 96
 FIDESZ 84, 85, 86, 92
 Filep Tamás Gusztáv 338
 Finn Hivatalos Közlöny 225
 Finnországi Svéd –
 ~ *Egyesület* 222, 227, 228, 236
 ~ *Parlament* 219, 222
 Finta Éva 50
 Fodó Sándor 47, 49, 128, 159
 Fodor Éva 137, 141
 Fodor Géza 44, 46, 49, 67
 FolkART Fesztivál 354
 Formoso, Bernard 120, 122
 Forrás Stúdió 40, 42, 44-47, 49, 52, 53, 54, 60, 63
 Fosztó László 105
 Földművelésügyi Minisztérium Erdélyi Kirendeltsége 333
 Földvári Mónika 18, 37

Franz, Miklosich 128, 153

Frattini, Franco 251

Frunda György 251, 255

Funar, Gheorghe 220

Fülemile Ágnes 336, 338

Fülöp Lajos 319, 323

Füzesi Magda 19, 37

G, Gy

Gábor Csilla 255

Gábor Kálmán 254

Gábrity Molnár Irén 4, 81, 96, 259-262, 264, 265, 267, 277-282, 286, 287, 288

Gál Kinga 256

Gal, Susan 210

Gallai Sándor 97

Garamb kincstári igazgató 294, 314, 321

Gazdag Vilmos 4, 5, 124-160, 384, 390

Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet 270

Gémesi Ferenc 253

Gereben Ferenc 4, 13, 14, 15, 20, 21, 27, 37, 82, 96, 193, 207, 210, 391

Geremek, Bronislaw 251, 254

Gergely András 98, 104, 118, 121, 122

Gergely Jenő 330

Geszti Zsófia 19, 33, 37

Gidó Csaba 338

Glock 18

Glock-Stark modell 18

Goethe 27

Goodin, Robert E. 95, 98

Göncz Árpád 58

Göncz Kinga 251

Göncz Lajos 166, 170, 182, 183, 187, 189, 191, 194, 196, 210

Gönczi Andrea 307, 309, 318, 323

Görgey István 323

Görömbei András 161, 183, 341

Granovetter, Marc S. 291, 295, 304

Gulácsy 19
 Gusa, Cosmin 251, 254
 Guthér M. Ilona 65
 Guttmann Szabolcs-István 350, 353, 354, 364
 Gyimesi Éva, Cs. 243
 Győri Szabó Róbert 234
 Györke László 50
 Györke Magdolna 129, 159
 Gyulafehérvári –
 ~ *Érsekség* 356
 ~ *Nyilatkozatok* 215
 ~ *Római Katolikus Főegyházmegye* 358
 ~ *sorok* 355
 Gyulafehérvár Városi Fejlesztési Stratégiája 357
 Gyurcsány Ferenc 251

H

Habsburg-kormányzat 315
 Hall, Stuart 66
 Haltrich, Josef 351
 Hámosi E. 38
 Hámosi Péter 335, 338, 339
 Hantz Péter 246, 249, 250
 Hargita Kiadó 63
 Hatházi András 255, 261
Hatodik Síp 60
 Haugen, Einar 126, 159, 183
 Hermann Gusztáv 338
 Hermann Róbert 311, 323
Híd 63
 Hires-László Kornélia 31, 36, 190
Hivatalos Közlöny (Szerbia) 282, 288
 Hódi Sándor 96
 Hodinka Antal Intézet 36, 129, 131, 173, 186, 190, 209, 392
 Hoffmann, Jankes 316
 Hogg, M. 98

Homa Katalin 13-39, 385, 391
 Horn, Frank 215, 217, 219, 221, 222, 224, 225, 228, 229, 235
 Hornyák Árpád 72, 97
 Horthy –
 ~ *Miklós* 82, 343
 ~ *kor* 327, 328
 ~ *rendszer* 328, 330
 Horváth Alpár 358, 362, 366
 Horváth Andor 251
 Horváth Ferenc 334, 336, 344
 Horváth István 219, 221, 224, 235
 Horváth Katalin 124, 159
 Horváth Orsolya 55, 61
 Horváth Pál 104, 119
 Horváth Sándor 53
 Horváth-Szabó Katalin 38
 Horváth Sz. Ferenc 339
 Horváth százados 321
 Hory András 343
 Hostelling International 364
 Hrobonyi Adolf 313
 Hrubos Ildikó 240, 258, 289, 298, 304
 Hudra Klára 64, 66
 Hunyadiak 355
 Hunyady György 32, 37

I

Identitás Kisebbségkutató Műhely 74-77, 87, 95
 Igazhitű Jehova Tanúi 23, 101, 103, 104, 111, 119
 Ilia Mihály 251
 Illésházi Péter 339
 Imre Sándor 50
 Imrédy Béla 332
 Interetnikus Kapcsolatokért Felelős Hatóság 232
 Intermix Kiadó 61, 62
 Irtzl Károly 29, 38

István nádor 315
 Iváncso, Ivan V. 323
 Izabella királyné 355
 Izhevskaya, Tetiana I. 188, 212
 Izsák Lajos 330

J

Jakab Attila 251
 Jakab térparancsnok 313, 321
 Jancsik András 366
 Jandala Csilla 366
 János Zsigmond 355
 Janukovics, Viktor 168
 Jároli József 310, 323
 Jókai Anna 58
 Jókai Mór 27, 58
 József Attila –
 ~ *Alkotóközösség* 56
 ~ *Stúdió* 44, 56
 Jugoszláv Kommunista Párt 71, 72
 Juhász Erzsébet 71, 97
 Juhász Gyula 329, 336, 339

K

Kabolapolyánai Térparancsnokság 313
 Kádár –
 ~ *János* 82
 ~ *rendszer* 81
 Kalapis Zoltán 71, 97
Kalligram 63
 Kalligram Kiadó 63
 Kállay –
 ~ *kormány* 328
 ~ *Miklós* 343
 Kántor Zoltán 95
 Karácsony Gergely 81, 97
 Karmacsai Zoltán 130, 159, 212, 392, 393
 Kárpály Mihály 167
Kárpát Panel 2007 14, 74, 77-80, 167
Kárpátinfo - Kárpátalja Hírportál 14, 38

Kárpátaljai –
 ~ *Állami Levéltár* 308, 320, 314
 ~ *Betlehemes találkozók* 19
 ~ *Magyar Kulturális Szövetség* 49, 58, 61
 ~ *Pedagógusszövetség* 61
 ~ *területi Tudományos Diákköri Konferencia* 392
Kárpáti Igaz Szó 60, 168, 189
 Kárpáti Kiadó 62
 Kárpát-medencei Keresztény Tudományos Diákköri Konferencia 391
Kárpáton Túli Ifjúság 44, 46
 Kása Zoltán 251
 Kaspar, Claude 366
 Kassai Ilona 183, 210
 Katona Ádám 251
 Kazinczy –
 ~ *hadosztály* 308, 312, 317, 319
 ~ *Lajos* 308
 Kedves Gyula 324
 Kelemen Attila 251, 255
 Kelemen Hunor 251, 350
 Kenyeres Zoltán 341
 Kepes György 40
 Keszei András 66
 Kézdi Balázs 42, 66
 Kézdy Anikó 17, 18, 38
 Kiefer Ferenc 211
 Kinda István 103, 119, 391
 Kinde Annamária 66
 Kirschel, Johann 351
 Kisebbségi és Regionális Nyelvek Európai Chartája 230-233, 237
Kisebbségkutatás 128, 340, 391
 Kiss András 340
 Kiss Dénes 104, 118, 119
 Kiss Ferenc 44
 Kiss Gábor 158
 Kiss Jenő 124, 159, 183, 210

Kiss Lajos 158
 Kiss Paszkál 4, 13, 20, 282, 288, 390
 Kiss Tamás 104, 118
 Klapka György 311, 321
 Klapper, Joseph 92, 97
 Klingeman, Hans-Dieter 95
 Kniezsa István 127, 128, 129, 159
 Kohut Attila 14, 38
 Kolláth Anna 187, 210
 Kollega Tarsoly István 330, 344
 Kolumbán Zsuzsanna 338
 Komáromi Sándor 229, 235
 Kommunista Ifjúsági Szövetség 140
 Konecz Ákos 105
 Konstantín Filozófus Egyetem 390, 392
 Kontra Miklós 125, 159, 183, 187, 211
 Kónya-Hamar Sándor 249, 250
 Kopp 17
Korunk 242
 Kossuth Lajos 317, 319, 320, 386
 Kosztyó Erzsébet 127, 134
 Kótyuk István 126, 128, 129, 152, 153, 157, 159, 160, 173, 183
 Kovács Endre 325
 Kovács Lehel 246, 249, 250
 Kovács Sándor 313, 324
 Kovács Vilmos 44-47, 53, 59
 Kozma Tamás 387
 Köpf Eszter Mária 235
 Körösenyi András 68, 69, 86, 87, 97
 Körösmezői Vadászcsapat 310, 312
 Kötél Emőke 3, 4, 7, 38, 39, 183, 185, 212, 258, 393
 Kötő József 251, 255
 Kőváriné Somogyvári Ildikó 16, 39
 Középkori Fesztivál 351, 354
Közlöny 314, 316, 317, 321
Krónika 241, 243, 244, 245, 247-251, 253-257
 Kubinszky Mihály 334, 336, 344
 Kulturális Autonómia Országos Tanácsa

231, 235
 Kulturális Minisztérium (Románia) 349, 353, 356
 Kulturális Örökség Napjai 358
 Kupa László 65
 Kurtán Sándor 70, 95, 97

L

Lampl Zsuzsanna 187, 211
 Lanstyák István 124, 127, 131, 160, 170, 183, 184, 187, 189, 191, 201, 208-211
 Lányi Szabolcs 255
 László Dezső 332, 337
 László János 39, 66
 László Márton 338, 340
 Lax, Henrik 235
 Lazar Zsolt 98
 Legfőbb Bíróság Aktusa 217
 Lehoczky Tivadar 307, 324
 Lehoczky Tivadar Intézet 163
 Lengyel György 304
 Lengyel János 46
 Lengyel Márton 358, 366
 Lengyel Tamás 50
 Lichterman, Paul 98
 Lickel és Hamilton-féle taxonómia 16
 Likert-skála 21, 82
 Linden, René van der 253
 Linville, P. W. 16, 38
 Lizanec Péter (Lizanec, Petro) 124, 128, 153, 157, 159, 160
 Losoncz Árpád 66
 Losonczy Ágnes 40, 47, 52, 66
 Lőkös Ildikó 55, 67
 Lőrinczi Tünde 100-122, 385, 391
 Lusztig Károly 50

M

Magocsi, Paul Robert 307, 308, 324
 Magvető Kiadó 61, 62, 63

- Magyar –
 ~ *Államvasútak*
 ~ *Élet Párt* 332
 ~ *Értelmiségiek Kárpátaljai Közössége* 58
 ~ *Írószövetség* 56, 58
 ~ *Kárpátaljai Írócsoportja* 59, 60
 ~ *Királyság* 31, 164
 ~ *Kisebbség* 242, 342
 ~ *Napló* 57
 ~ *Kiadó* 62
 ~ *Szó* 71
 ~ *Szocialista Párt* 85, 86
 ~ *Tudomány* 188
 ~ *Tudományos Akadémia*
 ~ *Kisebbségkutató Intézet* 33, 394
 ~ *Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság* 164
 Magyar Tivadar 244, 249, 250
 Magyar-Vincze Enikő 253
 Majtényi Balázs 235
 Mandátum Kiadó 62
 Mandel Kinga 240, 258, 289, 304, 392, 393
 Mandits százados 312, 316, 320, 321
 Mánn József 317, 320
 Máramaros –
 ~ *Megye Központi Választmánya* 312, 314, 318, 320, 321
 ~ *i Guerilla Csapat* 310, 312
 ~ *i Önkéntes Zászlóalj* 310, 311, 312, 319
 Marga, Andrei 250
 Marinkovic, Dusan 98
 Markó Béla 249, 250
 Markó György 339
 Márku Anita 31, 36, 212, 392, 393
 Márkus Csaba 50
 Márton Áron –
 ~ *Elméleti Liceum* 390
 ~ *Szakkollégium* 7, 8, 393
 Márton Árpád 253
 Marton József 253
 Martos Tamás 17, 38
 Mathias Corvinus Collegium Középiskolás Program 390
 Mattheier, K. J. 183
 Mátyás Vilmos 352, 356, 367
 McAdams 42, 43
 Média 2007 74, 80, 87
 Medvigy Endre 323, 325
 Melnyk, Svitlana 188, 209
 Messerschmitt Alapítvány 352
 Mester Magdolna 46
 Mészey őrnagy 312, 314, 320
 Meyer, Stephenie 27
 Michalkó Gábor 358, 362, 367
 Miemois, Karl Johan 229
 Mihályi Gábor 311, 317, 235
 Mikó Imre 332, 336
 Mikszáth Kálmán 7
 Millenium projekt 357
 Milošević –
 ~ *Slobodan* 82, 87
 ~ *rezsím* 82
 Milotay István 343
 Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztálya 334
 Miniszteri felelősségről szóló Aktus 215
 Mirnics Zsuzsanna 96
 Miskolci Egyetem 391
 Miszlay Zsolt 340
 Mohácsi Viktória 255
 Moldován Árpád Zsolt 253
 Molnár Anita 186-212, 386, 392
 Molnár Attila 104, 120
 Molnár Csaba 33, 38
 Molnár D. István 132, 160, 190, 210
 Molnár Eleonóra 19, 38, 211
 Molnár Ferenc 306-325, 386, 392

Molnár Tibor 323, 325
 Molnár József 132, 160, 190, 210
 Molnár Judit 339
Mology Zakarpattya 44
 Móricz Kálmán 50
 Móricz Zsigmond 27
 Moscovici 16
 Mostis Gergő 253
MOZAIK 2001 14, 74, 75, 80, 91
 Mózer főhadnagy 316, 320, 321
 Mózer Vilmos 313
 Möller István 356
 Munkácsi Bernát 128
 Munkácsi –
 ~ *Görög Katolikus Egyházmegye* 319
 ~ *Humán-Pedagógiai Főiskola* 390
 ~ *Szent István Katolikus Líceum* 22,
 25, 30, 31
 Muskens, G. 212
 Műemlékek és Történeti Együttesek
 Nemzetközi Tanácsa 349
 Műemlékek Országos Bizottsága 356
 Myntti, Kristian 215, 230, 235

N, Ny
 Nádor Orsolya 181, 208, 235
 Nagy Andrea 367
 Nagy Elek 253
 Nagy Ferenc 324
 Nagy Gáspár 58
 Nagy László 253, 254
 Nagy Viktória 254
 Nagy Zoltán Mihály 255
 Nagy-Románia Párt 220
 Nagyvárad Magyar Diákszövetség 292,
 293, 294
 NATO 263, 267, 272, 282
 Néda Zoltán 253
 Nee, Victor 289
 Negele Enikő 253
 Németh Nóra Veronika 20, 39

Németh Zsolt 251
 Nemzeti Fejlesztési Terv 353
 Nemzeti Kisebbségek Statútuma 231, 232,
 233
 Nemzetközi Természetvédelmi Unió 349
 Népszövetség 217, 237
 Nistor, Cristina 251
 Novák György 339
 Novi Pazar-i Egyetem 251
 Nyegre százados 321

O

Országos Honvédelmi Bizottság 310, 316
 Oktatási Minisztérium (Ukrajna) 13
 Oláh Sándor 332, 334, 336, 340, 341, 345
 Olásén, A. V. 308, 324
 O’Leary, Brendan 217, 235
 Olteanu, Bogdan 251
 Olti Ágoston 340
 Opris János 319
 Orbán László 254
 Orban, Leonard 251
 Orénus Kálmán 253
 Ormos Mária 345
 Orosz Ildikó 163, 164, 166, 167, 181, 184,
 188, 189, 208, 209, 211
 Országos –
 ~ *Műemlékvédelmi Hivatal* 356
 ~ *Nép- és Családvédelmi Alap* 335
 ~ *Statistikai Intézet (Románia)* 347,
 368
 ~ *Szociális Felügyelőség* 335

Osgyáni Gábor 341
 Osztrák-Magyar Monarchia 164, 358
 OTPOR (Ellenállás) 87
 Ötvös Patricia 230, 234

P

Pajtić, Bojan 85
 Pál Ildikó 254

Pál-Antal Sándor 340
 Pál Árpád 339
 Pálincás József 254
 Pannonhalmi Bencés Apátság 348
Pánsíp 36, 60
 Pap Dénes 311, 324
 Papp Ildikó 46
 Papp Richárd 96, 118, 120, 121, 122, 323
 Papp Z. Attila 211, 240, 242, 258
 Pargament 18
 Parlament (Finnország) 224, 233
 Parlamenti Aktus 215
 Partiumi Keresztény Egyetem 242, 292, 393
 ~ *Diákszervezete 294, 300*
 Pásztor Cecília 339, 340, 344
 Pásztor Emil 324
 Pásztor Gabriella 251
 Pataki Ferenc 15, 39, 42, 69, 76, 98
 Pavlenko, Grigorij 306, 307, 308, 324
 Pázmány Péter Katolikus Egyetem 391
 Pécsi Tudományegyetem 270-286
 Penckófer János, Eperjesi 40, 44, 45, 46, 48, 49, 52, 53, 55, 57, 62, 65, 67
 Péntek Imre 242, 248
 Péntek János 202, 212, 214, 221, 224, 235
 Percheron, Annick 90, 97
 Petőfi Sándor 27
 Petres Andrea 240-258, 289, 386, 392
 Petrik Imre 107
 Philipson, Robert 253
 Piasere, Leonardo 104, 122
 Pokol Béla 95
 Polónyi István 289, 304
 Pomogáts Béla 335, 337, 341
 Pop, Ivan 324
 Popescu-Tariceanu, Calin 251, 253
 Popovics Jenő 319
 Popovics Vazul 318
 Powell, G. Bingham 72, 94
 Pozsony Ferenc 119, 120, 121, 345, 391

Pöttering, Hans-Gert 253
 Pritz Pál 343
 Pro Pannonia Kiadói Alapítvány 62
 Proetnica Interkulturális Fesztivál 355
 Prónai Csaba 100, 104, 121, 122
 Puckó László 367
 Punykó Mária, P. 13
 Puscas, Vasile 253
 Pünkösdisták –
 ~ *Hitgyülekezet 111*
 ~ *Mozgalom 103*
 Püski Levente 329, 337, 341, 345
 Pye, Lucien 70, 97

R

Rác Livia 81, 96
 Rácz I. Péter 67
 Rákóczi-szabadságharc 306
 Ránki György 329
 Rapaics Dániel 313
 Raț, Ramona 221, 224, 235
 Rátz Tamara 347, 367
 Ravasz István 328, 345
 Ravasz Katalin 251
 Reghini, Camelia 251
 Reiterer, Albert 229
 Rejtő Jenő 27
 Resetarits, Karin 251
 Réti György 341
 Rikker őrmester 312, 321
 Ring Éva 184, 210, 211
 RMDSZ 215, 218, 233, 250
 Robotin, Monica 258
 Roccas, S. 16, 21, 39
 Róka Jolán 209
 Román –
 ~ *Egyesülés Múzeuma 355, 356*
 ~ *Kulturális Társa 356*
 ~ *Nemzeti Ünnepe 357*
 Romsics Ignác 324, 328, 330, 335, 341, 342, 343, 345

Rónai András 343
 Rosta Gergely 18, 37, 39
 Rűsz-Fogarasi Enikő 254

S

Sajti Enikő, A. 71, 95, 336
 Salat Levente 234, 258
 Sapientia Erdélyi Magyar Tudomány-
 egyetem 342, 245, 254
 Sárándi Tamás 327, 333, 341, 345
 Shamshur, Oleg V. 188, 212
 Schöpflin Gyögy 253
 Sebestyén Elemér 331, 341, 345
 Sebestyén Kálmán 341
 Segesvár Városi Önkormányzata 353
 Segesvári Stratégiai Fejlesztési Terv 353
 Segesvári Turisztikai Egyesület 353, 354
 Seidman, Irving 67
 Séra Magdolna 14, 39, 161-185, 187, 190,
 210, 387, 393
 Seres, Codrut 253
 Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság 56
 Shackley, Myra 367
 Shakespeare, William 27
 Simon Attila 338, 339, 340, 344, 345
 Simon János 70, 95, 98
 Simon Zoltán 103-106, 121
 Simon Zsuzsa 341
 Simonyi Zsigmond 128
 Sjöholm, Kaj 236
 Skrabski 17
 Skutnabb-Kangas, Tove 163, 164, 185,
 189, 212
 Smith, Eliot R. 88, 98
 Sógor Csaba 254
 Solymosi József 306, 307, 310-313, 315,
 317, 319, 325
 Solyom Andrea 118
 Solyom László 104
 Somai József 340, 341

Somai László 253
 Sorbán Angéla 212
 Sperber, Dan 67
 Spira György 255
 Stark Ferenc 18
 Steel, Danielle 27
 Stoel, Max van der
 Surányi Ildikó 253
 Surján László 253
 Süle Andrea, R. 337

Sz

Szabad Vajdaság 71
 Szabadkai Közgazdasági Kar 263-286
 Szabadkai Műszaki Főiskola 263-286
 Szabó András, Cs. 25, 36
 Szabó Ildikó 69, 70, 97
 Szabó János 253
 Szabó József János 341, 345
 Szabó Károly 253
 Szabó K. Sándor 343
 Szabó Lajos 122
 Szabó Levente 289-304, 387, 393
 Szabó Magda 27
 Szabó Péter 331, 341, 345
 Szabó Szabolcs 254
 Szabó T. Attila 253
 Szabó Vilmos 253
 Szabómihály Gizella 124, 160, 187, 209,
 210, 211
 Szakáll Mihály 322
 Szalai Borbála 59
 Szalai Júlia 104, 120
 Szamosközi István 249, 251
 Szántó Zoltán 304
 Szanyi 19
 Szárbej, V. H. 308, 325
 Szarka László 7, 38, 39, 43, 67, 96, 181,
 183, 185, 193, 208, 212, 214, 235, 236,
 258, 330, 338, 340, 344, 393

Szász Jenő 251
 Szász Zoltán 342
 Szathmári István 160
 Szavári Attila 342
 Szegedi Tudományegyetem 264-286
 Szegedy-Maszák Aladár 343
 Székely Boglárka 17
Székelyföld 63
 Szekfü Gyula 159, 331, 345
 Szelényi Iván 104, 120
 Széles Gábor 251
 Szelterszfürdői Társadalomtudományi
 Tábor 333
 Szemere Bertalan 311
 Szenátus (Románia) 218
 Szent György-kapu 356
 Szent István 82, 355
 Szenteleky Kornél 71
 Szent-Iványi István 251
 Szentmártoni Mihály 18, 39
 Szépe György 170, 185
 Széphalom Kiadó 62
 Szerb –
 ~ *Köztársaság* 72
 ~ *Szocialista Párt* 85
 ~ *iai Statisztikai Hivatal* 260
 Szigeti Jenő 396
 Szilágyi István 213-237, 387, 394
 Szilágyi Zsolt 254
 Szintay kormánybiztos 316
 Szlucska János 337
 Szoták Szilvia 37
 Szovjet Írók Szövetsége 56
 Szovjetunió Írószövetsége 59
 Szöllősy Tibor 52
 Szűcs Jenő 79, 80, 98
 Szügyi Éva 259-288

T

Tabacsnik, Dmitro 168, 188
 Tabajdi Csaba 251

Tajfel, Henri 68, 98
 Takáts Lajos, M. 47
 Tamási Áron Elméleti Liceum 394
 Tárczy Andor 53
 Tardos Róbert 97, 304
 Teleki Pál 328, 332
 Temető Krisztina 40-67
 Tesfay Sába 100, 103-106, 121, 122
 Tibori Szabó Zoltán 336, 343
 Tilkovszky Lóránt 329, 334, 337, 346
Tiszatáj 44, 97
 Tito, Josip Broz 72, 82, 89
 Tóka Gábor 81, 99
 Tolcsvai Nagy Gábor 185
 Tomka Miklós 15, 18, 20, 24, 39, 104, 122
 Tonk Márton 254
 Toró T. Tibor 251, 255
 Tóth Ágnes 337
 Tóth-Bartos András 326-346, 389-394
 Tóth Csaba 97
 Tóth Mihály 188, 212
 Tóth Pál Péter 342
 Tóth Szilvia 141, 143, 148
 Tőkés László 250
 Török Gábor 97
 Történelmi Műemlékek Országos Hivatala
 252
 Trudgill, Peter 126, 160

U, Ú

Új Magyar Szó 241, 243-248, 250-257
 Újvidéki Műszaki Egyetem 263-286
 Ukrajna –
 ~ *Oktatási és Tudományos*
 Minisztériuma 188, 189
 ~ *i Magyar Demokrata Szövetség* 80
 Ukrán Írószövetség 58, 59
 Ullein-Reviczky Antal 343
 Unesco 348, 349, 352, 353, 354, 367
 ~ *Velencei Iroda* 354
 ~ *Világörökség egyezménye* 347, 348

~ *Lista 364*

~ *Román Nemzeti Bizottsága 364*

Ungureanu, Mihai-Razvan 253

Ungvári Állami Egyetem 128

URBACT Projekt 353

USZSZK 163

V

Vainer, Aurel 251

Vajdasági Oktatásügyi és Művelődési

Titkárság 261

Vakarcsuk, Ivan 168

Valérián, Ádám 251

Vallasek Júlia 326, 335, 337, 346

Valuch Tibor 341, 345

Vándor Judit 339

Váradi Tamás 160, 183

Várady Eszter 236

Várady Gábor (Várady százados) 311, 321

Várady őrnagy 312, 319, 320

Varga Melinda 251

Vargyai Gyula 346

Vári Fábián László 40, 41, 44-47, 49, 50, 54-62

Vásárhelyi Mária 99

Vass István 105, 122

Vasvári Pál 318

Vay Miklós 311

Vedres Balázs 289, 304

Végh Anna 100, 103, 104, 105, 122

Vékás János 72, 99

Venczel József 334, 346

Verba, Sidney 68, 70, 94

Veres Valér 211

Veress Károly 242, 258

Verseci Óvóképző Szakfőiskola 263

Világörökség Román Nemzeti Bizottság

Vincze Gábor 342

Vincze Orsolya 16, 17, 39

Vinnai Győző 342

Vitos Katalin 221, 235

Vizi Balázs 235

Vizi E. Szilveszter 255

VMSZ 85, 86

Vogel Sándor 214, 230, 236

W

Wardhaugh, Ronald 185

Welker Árpád 399

Werth Henrik 328

Wietenberg-kultúra 350

Williams, Patrick 103, 104, 111, 120, 122

Wright, S. 212

Z, Zs

Zaicz Gábor 158

Zelles László 322, 325

Zempléni András 52, 64

Zlinszky Aladár 126, 160

Zrínyi Ilona Kárpátaljai Magyar

Szakkollégium 392, 393

Zurics Ferenc 308, 314, 315, 321

Zselicki József 44, 46, 49

Angol nyelvű absztraktok - Abstracts

Bara, Beáta: *Világörökség és turizmus alakulásának viszonya Segesváron és Gyulafehérváron – The relationship between World Heritage and tourism in Sighisoara and Alba Iulia*

Beáta Bara's comparative research focuses on two Transylvanian settlements, Sighisoara and Alba Iulia, trying to find answers in what degree the two cities could (or should) utilize their unique cultural values in order to increase tourism flow. The old town of Sighisoara is built up by a fortified Saxon castle from the Middle Ages and is currently part of our World Heritage, whereas the centre of Alba Iulia consists of a modern Austrian fortress complex still waiting on the World Heritage candidate list. The purpose of this study is to explore the process of becoming a World Heritage site; to analyse in what extent the obtainment of this title influences the intensity of tourism (how did the indicators of tourism in Alba Iulia change in this period of time); to reveal the reasons why Alba Iulia is on the waiting list since 1991; to study the possible positive effects of being a World Heritage Site, and the methods how this could be used in marketing the settlement image.

Döme, Zsolt: *A délvidéki magyar fiatalok nemzeti identitása és politikai kultúrája – The political culture and national identity of young Hungarians in Serbia*

This article uses data from an online survey to analyze the political culture and national identity of young Hungarians who live in Serbia. Secondary data analysis is also used to test and expound the findings. It is argued that the self-categorization is significantly determined by the intensity of attachment to the Serbian and Hungarian nations, so thus it is significantly associated with modes of political orientation and patterns of political culture. According to the first hypothesis the nostalgia to Yugoslavia is associated with "legitimate" identity, apolitical attitudes, materialism and avoidance of conflicts. The second hypothesis identifies a set of self-categorization with "resistance" identity. By focusing on the effect of the referendum in 2004 in Hungary, the author analyzes the reaction of young Hungarians who live in Serbia, by distinguishing people with "legitimate" and "resistance" identity. The analysis demonstrates not only that the above-mentioned claims are correct, but also aims at giving explanations why they are like that.

Gazdag, Vilmos: *Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban (Kárpátalja, Ukrajna) – Lexical elements of Slavic origin in the Hungarian dialects of Beregszász district, Transcarpathia, Ukraine*

Bilingualism is a natural phenomenon in Transcarpathia, especially in the Beregszász district where representatives of the Hungarian minority use not only Hungarian in their everyday communication but also other languages: most frequently Ukrainian and Russian. The elements of these languages have strongly influenced the usage of Hungarian in the region, moreover certain Ukrainian and Russian words rooted so deeply into the system of Hungarian that they have pushed out their Hungarian counterparts. The paper presents the results of a research that was carried out in 26 villages of Beregszász district with the help of 75 guided interviews, and focused on the Slavic lexical elements Hungarian speakers of the region use. In these interviews, lexical elements have been collected thematically, in order to shed light on which thematic group is the one that has the biggest number of Slavic elements, that is to say which is the area where the usage of Slavic is the most widespread.

Homa, Katalin: *Kárpátaljai magyar fiatalok nemzeti önmeghatározása. Kisebbségi identitást védő tényezők – Seld-definition and national identity among Hungarian young people in Transcarpathia. Factors protecting minority identity*

This study seeks answers to the following questions: what does national identity mean for the youth in Transcarpathia? Do they feel their nationality precious or problematic? Do they find support for preserving their national identity from the part of their religious life, their faith or by keeping and preserving traditions and cultural treasures? Apart from dealing with religious matters, the study delves into the question of the complexity of identity as a protective factor of the personality in the Transcarpathian Hungarian community.

Lőrinczi, Tünde: *Az etédi gáborok. A hitélet és etnicitás összefüggései egy adventista gábor közösség mindennapjaiban – Gábor Gypsies in Atid. The Connection between Religious Life and Ethnicity in the Everyday Life of an Adventist Gábor Community*

Can Gábor Gypsies' conversion to Adventism in Atid (Transylvania, Romania) be regarded as an integration opportunity? If yes, what kind of changes can be observed on the community level? To what extent their conversion is perceived as an act of integration by people pertaining to the Hungarian majority in Atid? The present study seeks answers to the above questions. Methodology – in this case – meant the confrontation of the Gábors' self-image and the image they show to the outer world with the way local Hungarians perceive them. Through the process of interpretation, based on the declarations of the members of the two ethnic groups and the author's own observations, the paper explores the relationship between these two communities and their attitudes towards each other by constantly focusing on the influence that the Gábors' Adventist religion exerts on them.

Molnár, Anita: *Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján – Hungarian or Ukrainian School? On the possible consequences of the language of education in Transcarpathia*

In the last few months the press, the political and professional organizations dealt a lot with the future of the Hungarian education in Transcarpathia. The Ukrainian political decisions concerning education inspired lots of Hungarian parents to have their children go to Ukrainian schools. This study points out the connection between the language of instruction and the prestige of a language – a connection which also bears definite significance in the subsistence of minority languages. The study also stresses that although it is the parents who make their choice about what schools they choose for their children, it is *our* responsibility to make the information accessible which may help them decide.

Molnár, Ferenc: *A máramarosi ruszinság 1849. évi története – The history of Rusyns of Máramaros county in 1849*

The study surveys the role of the Rusyn people of Máramaros county during the revolutionary events in 1849. First of all, the author points out that the members of the Greek Catholic Clergy, who belonged to the elite of the Rusyn society, displayed unequivocal loyalty to the Kossuth-led Hungarian government. Moreover, the examined documents of the Transcarpathian State Archive show that a considerable portion of Rusyn peasants joined the Honvéd Army. Furthermore, the author states that there were an insignificant fraction of the peasants who opposed the Hungarian regulations and favoured the Austrian-Galician counter-revolutionary forces. Finally, the study concludes that in the year of 1849, the Rusyns of Máramaros did not obstruct the matter of the Hungarian War of Independence.

Petres, Andrea: *A felsőoktatásról szóló diskurzusok alakulásának dinamikája a romániai magyar sajtónyilvánosságban 2007 és 2009 között – The Dynamics of Discourses on Hungarian Higher Education in Romania between 2007 and 2009*

The paper examines the changes that occurred in the discourses on Hungarian higher education in Romania in the period between 2007 and 2009. It presents results based on longitudinal data, the way the focus of the Hungarian media shifted from symbolic issues to more practical questions of higher education management, and highlights the characteristics of the dominant topics, analyses the way main actors were involved in the public discussion.

Séra, Magdolna: *Érvek és ellenérvek az iskolai tan nyelv-választásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre irányított beszélgetések alapján) – Pros and cons in choosing the language of instruction. The effects recent changes in Ukrainian education policy had on a Hungarian community in Transcarpathia, researched by guided interviews*

Ukraine is a young country, gained its independence in 1991. Nowadays the state endeavours to build up a 'one nation – one state' model and education plays an important role in this process. This paper focuses on how the state policy challenges the educational system of ethnic minorities in the territory, more precisely, how the new educational policy manipulates the mother-tongue education of Transcarpathian Hungarians. How parents' strategies concerning choosing the language of instruction changed and what consequences it had it on the children's identity, social mobility and on the survival of the Hungarian community? The research takes place in Beregszász, which is the only town in Transcarpathia (Ukraine) where Hungarians are in the majority. However, in the recent past the number and the ratio of Hungarian pupils who attend Hungarian ethnic schools in Beregszász was reduced. This paper gives an insight into an ongoing research, which aims at revealing and showing the possible consequences of choosing the language of instruction in schools and the effects this choice has on the community's future mobility, identity and survival.

Szabó, Levente: *Tőkefajták szerepe az álláskeresésben. Diákszervezetek mint a tőke forrásai – The Role Different Types of Capitals Play in Job Seeking. Students' Organizations as Sources of Capital*

This paper analyzes the career path of former Hungarian students who actively participated in students' organizations in Oradea, Romania, and focuses on the relationship between the capital they have earned as members of students' organizations and the way they act in the labor market, especially what methods they use to get a job.

Szilágyi, István: *Összehasonlító elemzés a finnországi svédek és a romániai magyarok nyelvi és oktatási jogairól – A Comparative Analysis on the Linguistic and Educational Rights of Finland-Swedes and Hungarians in Romania*

In the introduction, based on demographic data and the historical-political background of the two minority group's existence the essay illustrates the similarities that underpin the choice of subject and the analogy in minority situation. It continues with the comparison between theory and practice of linguistic and educational rights which analysis shall highlight the benefits of the Finnish as well as the weaknesses of the Romanian system. By underlining those Finnish minority-focused provisions which are more favourable or simply missing out of the Romanian legal system, the study draws attention to

Finland's outstanding minority protection model assumed towards the Finland-Swedes. This model also includes several provisions which would find a legitimate place in Romanian legal system. Finally, the limits and possibilities of following the Finnish example are discussed – according to the legal-political circumstances in Romania of today and tomorrow.

Szügyi, Éva: *A vajdasági fiatalok kar- és szakválasztását befolyásoló tényezők szerbiai/magyarországi diplomások és hallgatók körében – Young people's motives in choosing faculty and specialization among Vojvodina graduates and undergraduates in Serbia / Hungary*

Recent reform efforts in Serbia – similarly to other European countries – resulted in new expectations towards labour force. Demand for practical, flexible knowledge has grown, the importance of multidisciplinary skills has become stressed, and the need for retraining and vocational training has become widespread. However, the specialization ethnic Hungarians in Vojvodina choose is primarily affected by the fact whether they can learn the subject in their mother tongue. The mother tongue factor is followed by financial causes affecting in two ways: firstly, by directing young applicants towards faculties with lower tuition fee; secondly, by stimulating them to choose the nearest institution. Furthermore, good-quality education is important, so they are ready to spend money on it and even to go to neighbouring Hungary – where they can get it. High-level knowledge of the official language is an advantage – in some cases, a criterion – when taking a job. Practice, work experience, degree from a competitive faculty and competitive knowledge help them to be successful. Young people are ready to take part in vocational training, retraining, they have demand for quality education.

The study is based on interviews showing that young Vojvodians are strongly attached to their homeland. Loyalty considering family, friends is also very strong, therefore emigration tendency is low. In case of migrating, the target area is Hungary. The main causes of this are primarily linguistical, cultural ones and there is also the fact that they would like to move to the nearest country. As the Serbian economic and political situation is getting worse, it can strengthen emigration tendency. Respondents would be ready to settle down – temporarily – abroad to gain experience, expand their knowledge, develop knowledge of foreign language(s), enlarge their horizon and to get ideas. When adapting to the changed labour market needs in high-quality education, we – besides theoretical education – have to emphasize the significance of practical knowledge. People should be about to improve efficiency in education and to develop quality, thereby having higher educational institutions operating in accordance with the European standards in Serbia.

Kristina, Temeto: *Kárpátaljai írók identitása a „kulturális átöltözés” időszakában – The identity of the Transcarpathian writers in the period of the „cultural clothes changing”*

In the essay I examined the formation of the Transcarpathian writers' identity. This research deals with the period from the 1989 till nowadays. The target group includes Transcarpathian writers and poets. The research is based on the analysis of their written works. I've demonstrated the features of their identity through some *nuclear episodes* from researched works. When I use the term *nuclear episode* I refer to the events connected to *Forrás Stúdió*; the changes which took place after 1989 and also the cultural grounds, formations, organizations, that is the *Együtt* periodical, the writers' self-organizations and the publishers.

There was evidence found that the Transcarpathian writers nowadays are still greatly influenced by the offence they had experienced in the Soviet era especially by the events connected to *Forrás Stúdió* that is by the past. They see the *Forrás Stúdió* as a myth. The “truth” which was formulated in the studio becomes stressed and indisputable. All the later events and creative grounds are compared to *Forrás*. This is how a very specific troll based on Transcarpathian inland rules appears. It has its world view and value priorities, its own perception about the representation of their interests, its own periodical and publisher. Such a troll can make a section of literature unique, but in most cases it may result in seclusion and incomprehensibility, it can make the creator and his creation vulnerable.

Tóth Bartos, András: *Észak-Erdély 1940-1944. Szakirodalmi áttekintés – Northern Transylvania Between 1940-1944. Historiographical Essay*

One of the events which brought serious changes in the life of the Hungarian society of Transylvania, was marked the Second Vienna Award, rendered on August 30, 1940, by which the northern and south-eastern parts of Transylvania were reassigned to Hungary, thus the minority era ended for a short period of five years. The essay summarizes the researches made on the issue of Northern Transylvania focusing on the results of the Hungarian historians. Besides the review of the literature, it also highlights the deficiencies of the current literature in different topics. The paper also contains a bibliographical list, in which were selected such works that treat different topics in the field of the political, social, and economical history.

A kötet szerzői

Bara Beáta (1987, Csíkszereda) *Babeş–Bolyai Tudományegyetem Földrajz Kar, Turizmus és területi fejlődés szak, II. éves magiszteri hallgató. Tutor: Dr. Bartos-Elekes Zsombor, Babeş–Bolyai Tudományegyetem Földrajz Kar.*

Középfokú tanulmányait a csíkszeredai Márton Áron Elméleti Líceumban végezte, majd turizmus-földrajz szakon diplomázott Kolozsváron a BBTE Földrajz Karán, ahol jelenleg magiszteri képzésben vesz részt. Jelen kötetben olvasható tanulmánya az első publikációja, mely két erdélyi város (Segesvár és Gyulafehérvár) épített örökségének és turizmusának viszonyát elemzi.

Döme Zsolt (1988, Zenta) *Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar, Politológia szak, II. éves hallgató. Tutor: Dr. Kiss Paszkál, Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar.*

2003 és 2007 között a Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium tanulója volt. 2005-ben a Tudományos Diákkörök V. Országos Konferenciáján helytörténet-tudománytörténet-életpályakutatás szekcióban első díjat nyert. 2005-2007 között teljesítette a Mathias Corvinus Collegium Középiskolás Programját. 2007 óta az MCC tagja, 2008-tól Közgazdaságtan és Business szakirányon. 2007-től 2010-ig a Budapesti Corvinus Egyetem politológia BA szakos hallgatója. 2009 szeptemberétől a politikatudományi tanulmányok mellett a BCE gazdaságinformatikus BSc szakos hallgatója. 2009-ben első díjat nyert az Országos Tudományos Diákköri Konferencia magyar politika és politikaelmélet tagozatában. A 2009/2010-es tanévben Köztársasági Ösztöndíjban részesült, és a BCE Politikatudományi Intézetének demonstrátora volt.

Gazdag Vilmos (1984, Zápszony) *II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Bölcsészettudományi Kar, Magyar-ukrán szak, V. éves hallgató. Tutor: Dr. Cserniczkó István, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Magyar Tanszék.*

2004 májusában szerzett diplomát a Munkácsi Tanítóképzőben (jelenlegi Munkácsi Humán-Pedagógiai Főiskola), s még ugyanebben az évben átiratkozott a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tanítói szakára. Itteni tanulmányait egy év után félbehagyva 2005-ben ugyanezen tanintézmény Magyar-ukrán szakára jelentkezett, ahová sikeresen felvételt nyert. Jelenleg a szak ötödik évfolyamán folytatja tanulmányait.

Elsősorban a szláv-magyar kontaktushatások vizsgálata iránt érdeklődik. Aktuálisan a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban meghonosodott szláv eredetű lexikai elemek katalogizálásával és kategorizálásával foglalkozik.

Előadóként részt vett a 15. Élőnyelvi Konferencián (Párkány, 2008. szeptember 4–6.), a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért elnevezésű nemzetközi konferenciáján (2010. április 28–29.), a II. Kárpát-

medencei Keresztény Tudományos Diákköri Konferencián (Szeged, 2010. április 29–30.), valamint több diákköri konferencián is.

Főbb publikációi:

1. *Nyelvi attitűdök és az interferencia kérdései Vadastanya ukrán/ruszin nyelvű lakossága körében.* In: *Acta Beregsasiensis*, 2009. 2. kötet 199–213.

2. *Jelentés az ukrán-magyar nyelvhatárról (recenzió).* In: *Kisebbségkutatás*, 2009. évi 3. szám 476–481.

Homa Katalin (1987, Beregszász) *Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Pszichológia szak, V. éves hallgató. Tutor: Dr. Gereben Ferenc, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Szociológia Tanszék.*

Középfokú tanulmányait a Beregszászi Magyar Gimnáziumban végezte. Jelenleg klinikai-, vallás- és családpszichológiai szakirányos egyetemi hallgató. A II. KKTDK-n I. helyezést nyert a kárpátaljai magyarság identitásképzésével foglalkozó tanulmányával. Ebben a témakörben kíván még inkább elmélyedni leendő szakdolgozati munkájában is.

Lőrinczi Tünde (1983, Székelykeresztúr) *Babeş-Bolyai Tudományegyetem Filológia Kar, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Néprajz szak, III. éves hallgató. Tutor: Prof. Dr. Szigeti Jenő, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet.*

2007-től a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Hungarológiai Doktori Iskolájának hallgatója. Kutatási terület: Új vallásos mozgalmak, interetnikus kapcsolatok, lokalitás-szerkezetek.

Oktatói tapasztalat: 2007-008: óraadó tanár a BBTE Színháztudomány és Televízió Karának Teatrológia szakán (tantárgyak: Kulturális antropológia, Színházzsociológia). 2009-től szemináriumvezető a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszékén (tantárgyak: Vallásetnológia, Új vallásos jelenségek vizsgálata a társadalomtudományokban).

Legfontosabb publikációi:

1. *Az értelmezés lehetőségei, avagy a Biblia olvasatai az Órtorony ismeretében.* In: X. RODOSZ Konferenciakötet. Társadalomtudományok, Kolozsvár 2009.

2. *Hitélet és etnicitás.* ΣΥΜΠΟΣΙΟΝ. Lucrărilor premiate la sesiunea științifică a studenților 2007. Editura Echinox, Cluj-Napoca 2007.

3. *Mediális lehetőségek egy élettörténeti narratívában.* In: Kinda István - Pozsony Ferenc (szerk.): *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája.* Pro Museum Egyesület - Kovászna Megyei Kulturális Központ - Kriza János Néprajzi Társaság, Sepsiszentgyörgy 2007. 315-343.

Molnár Anita (1985, Beregújfalu) *II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Bölcsészettudományi Kar, Magyar-történelem szakos V. évfolyamos hallgató. Tutor: Dr. Csernicskó István, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Magyar Tanszék.*

A 2007/2008-as tanév tavaszi szemeszterétől tagja a Zrínyi Ilona Kárpátaljai Magyar Szakkollégiumnak, melynek keretén belül a Kárpátalján élő magyarok nyelvi attitűdjeit, nyelvhasználati, illetve nyelvválasztási szokásait próbálja feltérképezni. A témával több tudományos konferencián vett részt, pl.: a II. Kárpátaljai Területi Tudományos Diákköri Konferencián (2007, Beregszász), egy nemzetközi nyelvészeti tanácskozáson – a XV. Élőnyelvi Konferencián (2008, Párkány), a Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században című Nemzetközi Konferencián (2009, Beregszász), valamint a XXIX. OTDK-án is (Szeged, 2009), ahol előadását a szakmai zsűri III. helyeztekként értékelte.

Fontosabb publikációi:

Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében. In: Karmacsi Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye.* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola — Hodinka Antal Intézet. PoliPrint, Ungvár 2009. 122–128.

Tannyelv, nemzeti identitás és a nyelvek presztízse. Egy Kárpátalján végzett kutatás margójára. In: Borbély Anna - Vančoné Kremmer Ildikó - Hattyár Helga (szerk.): *15. Élőnyelvi Konferencia Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák.* MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar. Tinta Tankönyvkiadó, Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra 2009. 439–447.

A nyelvválasztást befolyásoló egyéb tényezők. In: Csernicskó István (szerk.): *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról.* MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság – Hodinka Antal Intézet, Budapest – Beregszász 2009. 48–49.

Molnár Ferenc (1986, Zápszony) *II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Bölcsészettudományi Kar, Történelem és Társadalomtudományi Tanszék, Történelem szakos, V. éves hallgató. Tutor: Dr. Csátary György, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszék*

2004-ben a Beregszászi Magyar Gimnáziumban szerzett érettségit. Majd felvételt nyert a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola angol-történelem szakára. Három évig vett részt a fent nevezett főiskola bázisán működő Kárpátaljai Magyar Szakkollégium munkájában. 2009-ben MA szintű diplomát szerzett az Ungvári Nemzeti Egyetem Román-Germán Filológia Tanszékén, illetve ugyanebben az évben a beregszászi főiskolán BA szintű történelem tanári oklevelet kapott.

Petres Andrea (1980, Nagyvárad) *Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola, II. éves PhD hallgató. Tutor: Dr. Mandel Kinga, független szociológus*

Tanulmányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociálismunkás-képző Karának Szociológia Szakán végezte. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem szociológia szakos PhD hallgatója. Érdeklődési területe a kisebbségi oktatás. Rendszeresen fordít (In: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai* 2007/1.) és recenzál (In: *CEU Political Science Journal* 2007/3., 4., *Europolis* 2008/3).

Publikáció: *A kisebbségi felsőoktatás szimbolikus jelentősége. Felsőoktatásról szóló diskurzusok a romániai magyar sajtóban 2007-ben.* In: Kötél Emőke – Szarka László (szerk.): *Határhelyzetek II. Kultúra-Oktatás-Nyelv-Politika.* Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2009. 68-85.

Séra Magdolna (1987, Barkaszo) *II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, történelem-magyar szakos, V. évfolyamos hallgató. Tutor: Dr. Beregszászi Anikó, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Magyar Tanszék.*

Kutatási témája: az oktatáspolitikai döntések, az iskolai tantervválasztás lehetséges következményeinek a vizsgálata a kárpátaljai magyar kisebbségi közösség megmaradásának a szempontjából.

Tagja a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola bázisán működő tudományos utánpótlás-neveléssel foglalkozó Zrínyi Ilona Szakkollégiumnak, melynek keretén belül az iskolai tantervválasztás szociolingvisztikai és oktatástervezési szempontú vizsgálatával foglalkozik.

Fontosabb publikációi:

1. *Képelet és valóság találkozása kárpátaljai magyar szülők tanterv-választási döntéseiben.* In: Karmacs Zoltán és Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye.* PoliPrint, Ungvár 2009.
2. *Az iskolai tantervválasztás szerepe a kárpátaljai magyar kisebbség jövője és megmaradása szempontjából.* In: Kötél Emőke- Szarka László (szerk.): *Határhelyzetek II. Kultúra-Oktatás-Nyelv-Politika.* Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest 2009
3. *Historical Changes and the status of languages: the case of Hungarians in the Carpathian Basin* konferencia anyagai. (Közlésre elfogadva.) Moscow, Russian Federation 2010. (Társszerző: Ferenc Viktória.)

Szabó Levente (1977, Nagyvárad) *Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar; Filozófia Doktori Iskola, II. éves PhD hallgató. Tutor: Dr. Mandel Kinga, független szociológus*

2006-ban szerzett oklevelet a nagyváradai Partiumi Keresztény Egyetem Bölcsészettudományi Karának filozófia szakán. Mesteri szakdolgozatát 2008-ban védte meg a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar, Filozófia Tanszékcsoport magyar tagozatán. Érdeklődési területe a kortárs elmefilozófia. Kutatási területét a kognitív és neurális tudatmagyarázatok vizsgálata képezi.

Szilágyi István (1987, Székelyudvarhely) *Babeş-Bolyai Tudományegyetem Jogtudományi Kar, Községi Jogi szak, IV. éves hallgató. Tutor: Dr. Welker Árpád, Budapest Főváros Levéltára.*

Alsó- és középfokú tanulmányait a székelyudvarhelyi Bethlen Gábor Általános Iskolában, valamint a Tamási Áron Elméleti Liceumban végezte, majd a jogi képzést választotta Kolozsváron. Másodévesként az Erasmus-program résztvevője a 2007/2008-as tanév tavaszi félévében, Pécsen. Egyik fő érdeklődési területe a kisebbségtörténet és -jog. Szakmai gyakorlati (romániai ombudsman, román Országos Diszkriminációellenes Tanács) során is ez irányban képezte magát. Jelen kötetben olvasható munkája az első publikációja. Témájában a kutatást folytatni, valamint azt különböző konferenciákon bemutatni szeretné. Célja, hogy az alapfokú diploma megszerzése után kisebbségi és európai jogi szakértővé képezze magát.

Szügyi Éva (1982, Ada) *Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, I. éves PhD hallgató. Tutor: Prof. Dr. Gábritty Molnár Irén, Újvidéki Egyetem, Közgazdasági Kar Szabadka.*

Jelenleg Adán él. Okleveles közgazdász. Diplomát az Újvidéki Egyetem Szabadkai Közgazdasági Karán szerzett 2008-ban. 2009-től a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának hallgatója. Kutatásait a Szabadkai Regionális Tudományi Társaság keretein belül folytatja. Kutatási területe: humán erőforrás, oktatáskutatás.

Projekt munkák - munkatárs:

- 1) Esettanulmány kidolgozása: *Regionális szakképzési hálózatépítési projekt*, a Regionális Tudományi Társaság (Szabadka) keretében, a Szülőföld Alap támogatásával, 2008-ban.
- 2) Esettanulmány kidolgozása: *A vajdasági (magyar) felnőttoktatás lehetséges modellje a munkaerőpiac függvényében*, az MTA Határon Túli Magyar Tudományosságért Ösztöndíjprogram Kuratóriuma 2008.
- 3) Esettanulmány kidolgozása: *Felnőttképzési programok európai felzárkóztatása Vajdaságban - Felnőttképzési Háló Terv és a helyszíni intézményi esettanulmány adattára*, a Magyarságkutató Tudományos Társaság kutatása a Tartományi Oktatási és Művelődési Titkárság támogatásával, 2008.

Temető Krisztina (1981, Munkács) *Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Modern Magyar Irodalom programjának, II. éves PhD hallgató. Tutor: Dr. Ilia Mihály, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Modern Magyar Tanszék.*

2005-ben végzett az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszékén. 2007-2010 között végezte doktori tanulmányait. A *Beregszászi Felnőttoktatási Központban* és a *Munkácsi nyelviskolában* oktatott magyart, mint idegen nyelvet. Szakterülete a kisebbségi irodalmak kutatása.

Legutóbbi publikációi:

A megszakíthatatlan folytonosság. Berniczky Éva: *Méhe nélkül a baba c. könyvéről.* Forrás 2009/9.

Radnóti és Sáfáry. In: „Mert annyit érek én, amennyit ér a szó” Szerk: Olasz Sándor – Zelena András, Szeged, BTK: 2010.

Tóth-Bartos András (1981, Kézdivásárhely) *Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Bölcsésztudományi Kar; Történettudományi Doktori Iskola, Társadalom- és Gazdaságtörténeti Program, II. éves PhD hallgató. Tutor: Bárdi Nándor, MTA – Kisebbségkutató Intézet.*

Egyetemi tanulmányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem-Filozófia Karán végezte 2000–2004 között, majd ugyanitt magiszteri fokozatot is szerzett 2005-ben. Kutatási területei: Észak-Erdély reintegrációja és a magyar állam modernizációs politikája a második bécsi döntés után, birtokpolitika és földreformok a 20. századi Erdélyben.

*„Minden igaz történelem kortárs
történelem, ugyanis mindig a
jelen érdeke az, ami arra ösztönzi
a történészt, hogy kutassa,
újrágondolja a múlt eseményeit...”*